

Miia-Leena Tiili

Ammattilaisuuden ankkuripaikat

Kinesteettinen ja kulttuurinen tieto Suomenlahden merivartiostossa

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi yliopiston pienessä juhlasalissa perjantaina 8. huhtikuuta 2016 klo 12.

Kansatieteellinen Arkisto 55

KANSATIETEELLINEN ARKISTO 55
SUOMEN MUINAISMUISTOYHDISTYS

Miia-Leena Tiili

Ammattilaisuuden ankkuripaikat

Kinesteettinen ja kulttuurinen tieto Suomenlahden merivartiostossa

HELSINKI 2016

Toimittaja: Pia Olsson

Sivunvalmistus: Tieteellisten Seurain Valtuuskunta
Copyright © Miia-Leena Tiili ja Suomen Muinaismuistoyhdistys

ISBN 978-951-9057-97-2
ISBN 978-951-51-2015-1 (verkkajulkaisu)

ISSN 0355-1830

Painopaikka: Tallinna Raamatutrükikoda, Tallinna 2016

Kiitokset

Pyöritellessäni Vartiomoottorivene 11:n luetteloitavaa irtaimistoa käsissäni kesällä 2000 en tiennyt, millaisista merivartiomaailmoista itseni vielä löytäisin. Olin aloittanut yliopisto-opintoni edellisenä syksynä. Kun kesätöiden ohjaaja ehdotti minulle merivartioiden toimintaympäristön muutosta opinnäytetyön aiheeksi, innostuin heti. Merivartiosto oli riittävän vieras ollakseen kiehtova, mutta samaan aikaan koin organisaation ja sen henkilöstön helposti lähestyttäväksi. Merihistorian ja kansatieteen seminaaritöiden, merivartijoiden ammatti-identiteettiä käsitelleen pro gradu -työn ja myöhempien työtehtävien myötä tutkimusaihe tuli minulle läheiseksi. Menetelmällinen kunnianhimo kasvoi eikä tiedonhalu ottanut laantuakseen, päinvastoin.

Väitöstutkimuksen valmistuessa on lämpimien kiitosten aika. Professori Juhani U. E. Lehtosta kiitän kannustuksesta, ohjauksesta ja rahoitushakemusten lausunnoista maisteriopintojen aikana ja tohtoriopintojen alkuvaiheessa. Myöhemmin ohjaajanani toimi professori Hanna Snellman. En voi kiittää häntä kylliksi saatavilla olemisesta, väsymättömästä paneutumisesta teksteihini sekä nopeasta ja asioiden ytimeen osuneesta palautteesta. Olen onnekas saatuani työskennellä erinomaisten ohjaajien kanssa.

Esitarkastajiani, professori Helena Ruotsalaa ja dosentti Tiina Suopajarveä, kiitän perusteellisista lausunnoista ja arvokkaista huomioista, jotka olivat suureksi avuksi käsikirjoituksen viimeistelyssä. Professori Teemu Tallbergille lausun jo etukäteen kiitokset vastaväittäjänäni toimimisesta. Odotan jännityksellä ja innolla tulevaa keskusteluaamme.

Tätä tutkimusta ei olisi ilman Suomenlahden merivartioston entisiä ja nykyisiä työntekijöitä sekä heidän perheitään. Kiitos kaikille, joiden kanssa sain jakaa kenttätöiden arjen ja jotka vuosien varrella ovat halunneet keskustella kanssani työstään ja elämästään! Vain murto-osa aineistosta pääsee esiin kirjassa, mutta lyhyetkin kohtaamiset ovat lisänneet ymmärrystä ja auttaneet työssä eteenpäin. Kuusi ansioitunutta merivartiomiestä luki pyynnöstäni tutkimuksen käsikirjoituksen ja kommentoi sitä. Sopimallamme tavalla en mainitse nimiänne, mutta tunnistatte itsenne. Arvostan suuresti pyyteetöntä sitoutumistanne ja apuanne. Rajavartiolaitoksen ja Suomenlahden merivartioston johdolle lausun kiitokset luottamuksesta ja myönteisestä suhtautumisesta tutkimustyöhön. Sain tutkimuksen suunnittelussa ja toteuttamisessa vapaat kädet ja työrauhan samalla kun kysymyksiini ja tukipyyntöihin vastattiin aina perinpohjaisesti ja viipymättä.

Tutkimusapurahojen myötä olen saanut aikaa ajatella. Alfred Kordelinin yleinen edistys- ja sivistysrahasto on työn monivuotinen tukija ja opintovapaiden mahdollistaja. Tutkimuksen eri vaiheita ovat rahoittaneet myös Kymen Osakeyhtiön 100-vuotissäätiö ja Suomen Kulttuurirahaston Kymenlaakson rahastosta Aili ja Aksel Kilkin rahasto. Suomen Muinaismuistoyhdistystä kiitän tutkimuksen julkaisemisesta ja Pia Olssonian Kansatieteellinen Arkisto -sarjan toimittajana kaikesta avusta.

Monet henkilöt ovat kommentoineet työtäni seminaareissa, konferensseissa ja työryhmissä. Kiitos vuoropuhelusta, joka on ajattelun kehittymisen edellytys. Kollegiaalisista keskusteluista ja ystävyydestä kiitän erityisesti Aaro Saharia, Tytti Steeliä, Anni Ojajärveä, Virpi Lehtistä sekä Johanna Aromaata. Sydämellinen kiitos myös ”oppiäideilleni”, merihistorian amanuenssi Anne Ala-Pölläselle ja museonjohtaja Tiina Mertraselle, joiden jalanjäljissä sain astella merellisen historian ja merivartioaiheen pariin.

Läheiseni ovat antaneet minun valita tieni ja kulkeneet rinnallani. Äitiäni Marja-Leena Tiiliä kiitän varsinkin hetkistä, joina olen voinut uppoutua tutkimustyöhön tietäen, että pieni tyttärenti saa mummun luona parasta mahdollista hoivaa. Sisareni Eeva-Liisa Bastman on pitkäaikaisin, tarkkasilmäisin ja oivaltavin kriitikkonni. Hänelle osoitan kiitokset tutkimuksen kommentoinnista ja vertaistuesta jatko-opintojen aikana. Ajattelen kiitollisuudella myös isääni Niilo Tiiliä (1918–2008). Hänen kanssaan opin, että maailma ja elämä tarjoavat uteliaalle kulkijalle loputtomasti ihmettelyn ja innostumisen aiheita.

Lapseni ja puolisoni ovat eläneet kanssani tutkimuksen teon arkea. Äidin rakas Selma, annat ilolle kasvot ja valaiset jokaisen päiväni. Arttu, kiitos että arvostat tekemisiäni, kannattelet unelmiani ja olet kanssani.

Omistan tämän kirjan isäni muistolle.

Kotkassa 16.2.2016

Miia-Leena Tiili

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	9
Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset	9
Näkökulmat ja keskeiset käsitteet	13
Yhtenäisyys ja moninaisuus	13
Ammattilaisuuden kudelma	16
Kehollinen, kinesteettinen ja kulttuurinen tieto	22
Tutkimusmenetelmät	29
Kentälle	29
Tutkimuksen tiedonmuodostus ja tutkijan paikka	33
Tavat tulkita	40
Aineistot	45
Kenttäpäiväkirjat	45
Haastattelut	48
Kova vai hellempi totuus? Eettinen pohdinta	52
2 TILAT JA TOIMINNOT	57
Meriväylillä ja rajatarkastuslinjastoilla	57
Aineellinen ja aineeton raja	68
Normipäivä – kaksi kuvaa kentältä	69
Reuna-alueiden hiljaiset viestit	73
3 VIRKAMIES JA VARUSTEET	76
Vuoropuhelua aineellisen kanssa	76
Virkapuku, varusteet ja kehollinen tieto	76
Solmiot ja partiohaalarit kulttuurisina kiihdyttiminä	80
Ammattilaisuuden asennot	84
Ilmeetön asiallisuus ja hallinta	84
Neuvominen ja nuhteleva	89
Säröjä	92
Vahva ja haavoittuvainen	96
4 TOIMIVA JOUKKO	103
Ammattisotilaat viranomaisorganisaatiossa	103
Virallinen järjestys ja matalat hierarkiat	103
”Puolisotilaallinen pursiseura”	107
Odottaminen ja nopeat lähdöt	111
Työn rytmit	111
”Kyllä tapahtuu”	114
Kokonaisuus	117
Samuuden lähteillä	121
Näköisyys	121
”Kevytversio äijäasenteesta”	123
Naisuus on kokonaisuudelle uhka ja mahdollisuus	128
Asiakaskontaktit	132
Kyyninen realismi	132
Ennako-oletukset ohjaavat toimintaa	135

Lian logiikka	140
5 YHTEISÖLLISYYDEN PUNOKSIA	151
Meisyyden aksiooma	151
Tuttuus	152
Tulokkaat ja tunkeutajat	152
Tunteettoman rajatarkastajan dilemma	156
Toveruus	159
Yhdessä olemisen ja selviytymisen eetos	159
Arkipäiväinen symbioosi ja luottamus	168
Rosoisuus	178
Epäluottamus	178
Alkoholinkäyttö	181
Konflikteja	185
Hierarkia ja tasavertaisuus	190
Eron politiikkaa	190
Merivartiohenki	196
”Talo kusettaa” ja muita totuuksia	200
6 LIIKKEESSÄ	209
Tuoli ikkunan ääressä	209
Työruumiin arvottama liike	210
Meneminen, tekeminen ja liikkuminen	210
Istuminen	213
”Asialliset hommat” ja ”paskahommat”	215
Vastahakoisuuden koreografiat	221
Kinesteettiset kehät	228
Näkyvä ja näkymätön	231
Ammattiylpeys ja ilo	231
Mikä on näyttämisen arvoista?	234
7 MERIVARTIOINNIN KINESTEETTISET DISPOSITIOT	237
JÄLKISANAT: SUOMENLAHDELTA VÄLIMERELLE	245
LÄHTEET	249
LIITE 1. TUTKIMUSLUPA	261
TIIVISTELMÄ	262
ABSTRACT	263

1 JOHDANTO

Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset

Vietin vuoden 2009 alussa kolme kuukautta Helsinki-Vantaan lentoasemalla Suomenlahden merivartiostoon kuuluvassa rajatarkastusosastossa keräten tutkimusaineistoa tätä työtä varten. Eräänä aamuna astuin taas ”passikoppiin”. En ollut aiemmin jututtanut paikalla ollutta merivartijaa. Hän oli alkuun hiljainen mutta alkoi sitten kysellä tutkimuksestani ja kenttätöistäni samalla kun tarkasti harvakseltaan matkalle lähtijöiden matkustusasiakirjoja. ”*Oletkos vielä ollenkaan päässyt oikeisiin merivartijahommiin?*”, hän kysyi. Ymmärsin kysyjän tarkoittavan merivartioston niin sanottuja merellisiä tehtäviä ja vastasin kyllä tehneeni kenttätöitä merivartioasemilla ja vartiolaivoilla vuoden ajan. Kerroin haluavani nyt tutustua vartioston muihin yksiköihin ja siirsin keskustelun kysymyksiin rajatarkastustyöstä. Myöhemmin kirjoitin muistiinpanoihini, että pidin kysymystä hätkähdyttävänä siitä huolimatta, että olin kuullut humoristisia viittauksia ”oikeisiin töihin” aiemminkin. Merivartioston virkamies teki työnsä äärellä minulle tiettäväksi, ettei hänen työnsä ollut oikeaa. Miksi? Ja mitä rajatarkastustyö sitten oli?

Käsillä oleva etnografinen tutkimus tarkastelee Suomenlahden merivartiostossa sotilasviroissa työskentelevien virkamiesten ammattilaisuutta. Tutkimuksen tehtävänä on selvittää, millaista kulttuurista tietoa merivartioammattilaiset tuottavat ammatistaan ja miten tämä sanaton ja sanallistettu ymmärrys suhteutuu organisaatiossa koettuihin muutoksiin. Työ sijoittuu ajallisesti 2000-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle mutta huomioi merivartioston tehtäväkentän ja toimintatapojen historiallisuuden. Tämä avaa näkymiä virkamiesten ammatilliseen itseymmärrykseen, asiakas kohtaamisiin ja siihen, millaisia haasteita organisaatio on kohdannut ja kohtaa mukautuessaan muuttuvan toimintaympäristön vaatimuksiin.

Tutkimuskohteeni Suomenlahden merivartiosto on sisäministeriöön kuuluvan Rajavartiolaitoksen hallintoyksikkö ja toinen maamme kahdesta merivartiostosta.¹ Merivartioston tehtäviä ja toimintaa säätelee joukko lakeja ja asetuksia.² Rajavartiolaitoksen ydintoimintoja ovat rajavalvonta rajaturvallisuuden ja -järjestyksen ylläpitämiseksi, henkilöliikenteen rajatarkastukset rajanylityspaikoilla, rikostorjunta, meripelastus sekä sotilaallisen maanpuolustuksen tehtävät. Organisaation oman määritelmän mukaan Rajavartiolaitos ja Suomenlahden merivartiosto sen osana on ”sisäisen turvallisuuden viranomainen, jonka toiminnan päämääränä on rauhallisten

1 Suomenlahden merivartioston lisäksi länsirannikolla toimii Länsi-Suomen merivartiosto. Tässä tutkimuksessa merivartiosto tarkoittaa jatkossa Suomenlahden merivartiostoa.

2 Keskeisimmät ovat Rajavartiolaki (578/2005) sekä Laki rajavartiolaitoksen hallinnosta (577/2005) muutoksineen, meripelastuslaki (1145/2001), pakkokeinolaki (806/2011) ja järjestyslaki (612/2003) sekä näihin liittyvät asetukset. Lisäksi Rajavartiolaitos tekee yhteistyötä tullin ja poliisin kanssa niin sanotusta PTR-toiminnasta säädetyn lain nojalla (687/2009).

olojen säilyttäminen maamme rajoilla”³ Meripelastustehtävän osalta organisaation mainitaan olevan ”johtava meripelastaja sekä monialainen merellinen lainvalvontaviranomainen”.⁴ Monialaisuudesta huolimatta merivartiostoa ja sen henkilöstöä ei tule sekoittaa muihin saariston virkamiehiin, kuten luotseihin, tullimiehiin ja puolustusvoimien henkilöstöön, eikä vapaaehtoisen meripelastuksen toimijaan, Suomen meripelastusseuraan.

Lakisääteisten tehtävien laaja kirjo näkyy merivartioston toiminnan ja tehtävänimikkeiden moninaisuutena sekä yksiköiden erilaisuutena.⁵ Eri tehtävät edustavat erilaisia ajallisia kerrostumia. Yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitäminen merialueilla on kuulunut merivartio-organisaation ydintoimintoihin jo merivartiostoja edeltäneen toimijan, vuonna 1930 perustetun Merivartiolaitoksen, alkuvuosista lähtien. Rajatarkastustehtävän alku ajoittui 1990-luvulle ja rikostorjuntaan liittyvien toimintojen järjestäminen nykymuodossaan 2000-luvun puoliväliin. Rajatarkastusyksiköissä työn luonne poikkesi merellisten yksiköiden työstä, ja muutoksilla oli suuria vaikutuksia työntekijöiden aineelliseen ja sosiaaliseen ympäristöön. Kuten merivartioiden historiaan perehtynyt historioitsija Esa Sundbäck toteaa, pirstoivat uudet tehtävät ja työn teknistyminen merivartiomiesten historiallisessa jatkumossa syntyneitä minäkuva ja hämärsivät heidän itseymmärrystään.⁶ Molempien merivartiostojen toiminta ja organisaatio ovat aikojen saatossa muuttuneet, mutta rajatarkastusten aloittaminen kosketti erityisesti Suomenlahden merivartiostoa, jonka toimialueella niin Helsingin suuret matkustajasatamat kuin Helsinki-Vantaan lentoasema sijaitsevat. Tätä taustaa vasten voidaan ajatella, että merivartiotyön kulttuurista muutosta ja jatkuvuutta on mielekästä lähestyä juuri Suomenlahden merivartiostoa tarkastelemalla.

Tutkimani organisaatio on paitsi tehtäviensä myös henkilöstönsä puolesta heterogeeninen, sillä sen palveluksessa työskentelee eri henkilöstöryhmiin kuuluvia sotilaita ja siviilejä, joiden koulutustausta ja tehtävät poikkeavat toisistaan. Suomenlahden merivartiostossa on 2000-luvulla työskennellyt keskimäärin noin 500 henkilöä, joista yli 90 % toimii sotilasviroissa. Sotilasviroissa palvelevat voidaan jakaa koulutustaustansa perusteella karkeasti kolmeen ryhmään: meri- ja rajavartiijoihin, opistoupseereihin ja upseereihin.⁷ Esimerkiksi kenttätöiden aikaan vuonna 2009 hallintoyksikössä oli 528 tehtävää, joista avoinna oli 21. Upseereita henkilöstöstä oli 38 (7,2 %), opistoupseereita 82 (15,5 %), erikoisupseereita 14 (2,7 %), merivartijoita 352 (66,6 %) ja siviilejä

3 www.raja.fi/rajavartiolaitos. [Luettu 20.9.2013, 11.1.2016.]

4 www.raja.fi/tehtavat/merialueen_turvallisuus. [Luettu 20.9.2013, 11.1.2016.] Meripelastustehtävissä merivartiosto toimii usein yhteistyössä toisen hallintoyksikön, Vartiolentolaivueen, kanssa. Tämän vuonna 1981 toteutetun organisatorisen eriytymisen vuoksi ilma-alusten miehistöt rajautuvat tutkimuksen ulkopuolelle.

5 Viranomaisen monialaisuutta havainnollistaa esimerkiksi tieto, että Rajavartiolaitoksessa oli vuonna 2013 käytössä 223 eri tehtävänimikettä. (Suomenlahden merivartiosto (SLMV), Rajavartiolaitoksessa käytettävät tehtävänimikkeet.)

6 Sundbäck 2005, 361–362.

7 Neljäntenä ryhmänä ovat erikoisupseerit, jotka voivat olla esimerkiksi meri- ja rajavartiijan tai opistoupseerin koulutuksen omaavia, täydennyskoulutettuja henkilöitä. Ryhmä on kuitenkin marginaalinen ja kulttuurisesti kolmea muuta hajanaisempi.

42 (8 %).⁸ Rajavartiolaitoksen henkilöstömäärä oli saman vuoden lopussa 2 864 henkilöä ja Länsi-Suomen merivartiostion 376.⁹ Tätä kirjoitettaessa henkilöstömäärä on Suomenlahden merivartiostossa 500, Länsi-Suomen merivartiostossa 290 ja Rajavartiolaitoksessa 2 716 henkilöä (tieto vuodelta 2014).¹⁰ Luvut osoittavat, että merivartioammattilaiset muodostavat varsin pienen joukon.

Rajavartiolaitos kouluttaa henkilöstöään Raja- ja merivartiokoululla, joka vastaa henkilöstön perus-, jatko- ja täydennyskoulutuksen järjestämisestä.¹¹ Meri- ja rajavartijoiden peruskoulutus on 2000-luvulla kestänyt pääsääntöisesti noin 12 kuukautta. Koulutuksen jälkeen peruskurssin hyväksytysti suorittanut ja viran kelpoisuusehdot täyttävä henkilö nimitetään rajavartijan virkaan. Peruskoulutusta uudistettiin vuonna 2008 niin, että yhteisten rajavartio-opintojen lisäksi oppilaat saavat eriytettyä opetusta koulutuslinjoilla, joita ovat rajavartio-, merivartio-, lentoasema- ja lentotoimintalinja. Suomenlahden merivartiostossa rajatarkastustehtäviin sijoitettava henkilöstö koulutetaan lentoasemalinjalla. Opistoupseereilla on puolestaan opistotasoinen ammattisotilaan tutkinto. Ammattiryhmä on poistuva, sillä viimeiset Rajavartiolaitoksen opistoupseerit valmistuivat vuonna 2002. Merivartiostion upseerit ovat suorittaneet korkeakouluopintonsa puolustusvoimien ylemmän päällystön koulutusjärjestelmässä kulloinkin voimassa olleiden käytäntöjen mukaisesti Maanpuolustuskorkeakoulussa ja Merisotakoulussa. Lisäksi upseeristo saa raja- tai merivartiokoulutusta Raja- ja merivartiokoululla.

Merivartiostion yksiköissä toimii kaikkiin henkilöstöryhmiin kuuluvia työntekijöitä. Meri- ja rajavartijoita työskentelee esimerkiksi merivartioasemilla ja vartiolaivoilla kansi- ja konemiehinä sekä rajatarkastusosastossa rajatarkastajina. Jatko- ja mestarikurssin käyneet henkilöt toimivat myös työnjohtotehtävissä. Opistoupseereja työskentelee merivartioasemien päälliköinä, vartioupseereina ja vuoropäälliköinä, vartiolaivojen perämiehinä ja toisinaan myös päälliköinä, johtokeskusupseereina sekä valvontayksikön, rajatarkastuksen ja rikostorjunnan ryhmien johdossa. Upseereja toimii vartiolaivojen päälliköinä ja perämiehinä sekä johtokeskuksen, rajatarkastusosaston ja rikostorjunnan johdossa. Myös vuonna 2011 lakkautettujen merivartioalueiden aluepäälliköt ja alueupseerit olivat upseereja. Valtaosa upseereista siirtyy uransa myöhemmässä vaiheessa esikuntapalvelukseen Rajavartiolaitoksen eri hallintoyksiköihin.

Rajavartiolaitoksessa tehtävät ja urakehitys on sidottu sotilaalliseen järjestykseen ja työntekijöiden koulutustaustaan. Esimerkiksi merivartijan virassa palveleva henkilö ei voi edetä upseerikoulutusta edellyttäviin tehtäviin muuten kuin uudelleen koulutautumalla. Uudet toiminnot ovat kuitenkin avanneet yhä useammille työntekijöille mielekkäitä sivuttaisten urapolkujen mahdollisuuksia, jotka ovat muuttaneet meri-

8 SLMV, Henkilöstö 1.2.2009.

9 Rajavartiolaitoksen toimintakertomus 2009, 66; Länsi-Suomen merivartiosto (LSMV), suullinen tiedonanto: Seligson 17.6.2015.

10 www.raja.fi/tietoa/rajavartiolaitos_lukuina. [Luettu 17.6.2015, 1.2.2016.]

11 Koulun toimipisteet sijaitsivat Espoossa ja Imatralla vuoteen 2013 asti. Vuodesta 2014 alkaen toiminta keskitettiin Imatralle ja merenkulkuopetusta alettiin järjestää Porkkalan merivartioasemalla.

vartioammattilaisuuden kuvaa. Esimerkiksi rajatarkastusosaston asiakirjatutkinnassa ja rikostorjunnassa työskentelevät virkamiehet, vartiolaivojen ja merivartioasemien konehenkilöstö, sukeltajat, poliisin Karhu-ryhmään rinnastuva valmiusjoukkue ja koiranohjaajat muodostavat erikoistuneita ryhmiä.¹² Merivartiostossa sotilasorganisaatio kohtaakin nykyisin asiantuntijaorganisaation piirteitä ja toimintatapoja tavalla, joka on kulttuurisesti mielenkiintoinen.

Työntekijöiden heterogeenisuus ja työn sisältöjen runsaus näyttäytyvät yhä kiinnostavampina, kun niitä tarkastellaan suhteessa hallintorakenteisiin. Rajavartiolaitos ja merivartiostot ovat sotilaallista järjestystä¹³ noudattavia linja-esikuntaorganisaatioita, joille on ominaista pyrkimys yhteneväisten käytäntöjen luomiseen ja noudattamiseen. Vaikka sotilasorganisaatioiden julkisivu rakentuu varsin yhtenäiseksi, kertoo aiempi tutkimus myös epävirallisista toimintatavoista, jotka virallisten pyrkimysten ohella ohjaavat toimintaa.¹⁴ Rajavartiolaitos eroaa puolustusvoimista niin organisaationsa, toimintaympäristönsä kuin tehtäviensä osalta, eikä armeijainstituutiota koskevia tuloksia voida yleistää koskemaan raja- tai merivartiostoja. Kun sotilaallista järjestystä kuitenkin on pidettävä Rajavartiolaitoksen toiminnan kannalta keskeisenä tekijänä, on kiinnostavaa huomioida myös sotilaalliseen järjestykseen niveltyvät epäviralliset ilmiöt sekä tarkastella niiden vaikutuksia.

Merivartioston kulttuurisen yhtenäisyyden ja moninaisuuden väliset jännitteet, järjestyksen ja epäjärjestyksen tematiikka sekä jatkuvuuden ja muutoksen vuoropuhelu muodostavat näin tutkimustehtäväni perustan. Lähestyn tutkimustehtävää neljällä täsmäntävällä kysymyksellä, jotka perustelen seuraavissa alaluvuissa. Kysymykset ovat:

1. Miten viralliset ja epäviralliset kulttuuriset vaikutteet kohtaavat merivartioston arjen käytännöissä?
2. Millaisissa aineellisissa ja sosiaalisissa vuorovaikutussuhteissa merivartioammattilaisuus rakentuu ja toteutuu?
3. Miten merivartioammattilaisten kulttuurinen tieto ilmenee ja vaikuttaa muutostilanteissa?
4. Miten kehollinen, kinesteettinen ja kulttuurinen tieto kytkeytyvät toisiinsa?

Käsillä oleva työ on yhtäältä kansatieteen kulttuurianalyttiseen tutkimustraditioon sijoittuva tutkimus, jonka yleisönä on aiempaan tutkimukseen perehtynyt tiedeyhteisö. Toisaalta kulttuurien tutkimuksen piirissä painotetaan, että tutkimusraporttien tulee olla myös tutkimuskohteena olleiden yhteisöjen saavutettavissa ja arvioitavissa

12 Erikoistuneiden ryhmien määrä on suuri, eikä niiden erityispiirteisiin ole mahdollista syventyä tässä tutkimuksessa. Ryhmien toimintaa sivutaan siinä määrin, kun se tutkimustehtävän kannalta on tarkoituksenmukaista.

13 Yleisen palvelusohjesäännön (YlPalvO 2009, 17) mukaan sotilaallinen järjestys tarkoittaa ”selviä johtosuhteita ja toimintatapoja, avoimuutta, aloitteellisuutta, sotilaskuria sekä palvelusmääräysten ja yleisesti hyväksytyjen käytäntöjen noudattamista”.

14 Esim. Hoikkala & Salasuo & Ojajärvi 2009; Leimu 1985; Mälkki 2008; Ojajärvi 2015; Pipping 1978.

sa.¹⁵ Tämä tarkoittaa analyysin ja tulosten esittämistä niin, että merivartioyhteisön ja heidän lähipiirinsä on mahdollista niitä ymmärtää. Turvallisuusviranomaista käsittelevän tutkimuksen voi olettaa herättävän kiinnostusta myös suuressa yleisössä. Olenkin pyrkinyt esitystavassani huomioimaan lukijoiden toisistaan poikkeavat lähtötiedot ja tiedonintressit.

Näkökulmat ja keskeiset käsitteet

Yhtenäisyys ja moninaisuus

Suomessa on toistaiseksi ilmestynyt kaksi Rajavartiolaitosta käsittelevää väitöstutkimusta, jotka molemmat ovat organisaatiossa työskennelleiden virkamiesten tekemiä. Everstiluutnantti Markus Heiskanen yhteiskuntatieteellinen työ kokoaa ja analysoi rajaturvallisuuden käsitteistöä, diskursseja, niiden vaikutuksia ja rajavalvonnan paradigman muutosta. Kielitieteellisellä tutkimusotteella toteutettu työ keskittyy virallisen normiston käsitteanalyysiin, mutta Heiskanen hyödyntää myös empiiristä lähdeaineistoa, kuten tarkastuskertomuksia ja laillisuusvalvonnan asiakirjoja. Keskeisenä tuloksenaan Heiskanen esittää, että Rajavartiolaitoksen toimintakulttuuriin kuuluva, sotilaallisesta järjestyksestä johtuva täsmällisyys sekä laitoksen sotilaalliset johtamiskäytännöt vaikuttavat siihen, että Rajavartiolaitos toimii nopeammin, oikeusvarmemmin ja moitteettomammin kuin siviilihallinnon tavoin organisoitu poliisi.¹⁶

Merivartijataustaisen Max Janzonin yleisen valtio-opin väitöskirja tarkastelee rajaturvallisuuskulttuuria sosiaalisen konstruktionismin näkökulmasta. Heiskanen tavoin Janzon ottaa lähtökohdaksi ymmärryksen kulttuurista jaettuina merkityksinä, joita implementoidaan ylhäältä ohjaten.¹⁷ Tutkimus perustuu johtavassa asemassa olevien rajaturvallisuusasiantuntijoiden haastatteluille, ja se määrittelee rajaturvallisuuden kulttuurin tietyssä rajaturvallisuusyhteisössä toimivien rajaturvallisuusammattilaisten jakamaksi spatiaaliseksi strategiaksi ja rajanylityksiä koskeviksi käytännöiksi.¹⁸ Rajaturvallisuuskulttuuri ilmenee rajoilla ideoina, perinteinä, tapoina ja käytäntöinä, ja sen keskeisimmät jaetut merkitykset ovat ”Itärajaisuus, Schengenisaatio, Yhdentyneisyys ja Yhteistyö”.¹⁹

Siinä missä Heiskanen ja Janzon operoivat käsitteellisellä ja diskursiivisella tasolla usein säädöksiin kiinnittyen, tarkastelen tutkimuksessani kulttuurista todellisuutta *in situ* Rajavartiolaitoksen hallintoyksikön toiminnassa ja henkilöstön kokemuksissa. Työn edessä erilaisen tutkimustradition ja -asetelman voi nähdä täydentävän, tukevan ja osin haastavan Heiskanen ja Janzonin pohdintaa.

15 Esim. Davies 2008, 267–678; Pekkala 2003, 89–90.

16 Heiskanen 2013, 694–697, 714.

17 Janzon 2014, 126, 156, 211, 215.

18 Janzon 2014, 73.

19 Janzon 2014, 7, 188, 220–221.

Työelämän ja sotilasorganisaatioiden tutkimuksessa on usein käytetty virallisen ja epävirallisen käsitteitä kuvaamaan arkitodellisuuden kahtiajakautunutta luonnetta ja kahden ikään kuin rinnakkaisen rakenteen olemassaoloa.²⁰ Ohjesäännöt ja käskyt määrittävät ilmeisen toden, hyvän ja oikean, jotka kuitenkin reaalisessa toiminnassa voivat tulla tulkituiksi, koetuiksi ja toteutetuiksi eri tavoin. Epävirallisen organisaation toiminnan logiikka ja tavoitteet voivat poiketa virallisen organisaation tavoitteista tai tukea niitä.²¹ Virallisen ja epävirallisen kategoriat muodostavat vakiintuneen analyyttisen lähtökohdan, joka tässäkin työssä on läsnä. En kuitenkaan perusta tulkintoja tälle kahtiajolle, sillä virallisen ja epävirallisen erottelu ei toiminnallisella ja kokeuksellisella tasolla ole hedelmällistä.²² Kiinnostavampaa on erilaisten vaikutteiden limittyneisyys ja liukeneminen toisiinsa.²³ Tästä näkökulmasta kulttuurisen aineellisuutta ja kehollisuutta korostavat lähestymistavat ovat antoisia, kuten myöhemmin johdannossa tulen esittämään.

Tutkimuksen perusajatus on jossain määrin samankaltainen kuin Juha Mälkin yhteiskuntahistorian alan tutkimuksessa ”*Herrat, jätkät ja sotataito*”. Mälkki analysoi ammattisotilas- ja kansalaisarmeijan suorituskykyä sekä ”talvisodan ihmeen” rakentumista armeijan virallisen ja epävirallisen organisaation välisen vuorovaikutuksen tuotteena. Tutkimusasetelmallaan hän ottaa etäisyyttä ajatteluun, jossa organisaation toiminta tyypistetään virallisen organisaation julkiseksi kuvaksi, ja kritisoi tutkimuksia, jotka painottuvat ”akselille herra–sotataito”. Mälkin mukaan ”kansalaisotilas jää organisaation hierarkkisessa arvoasteikossa helposti marginaaliseksi, vaikka koko toiminta lopulta perustuu juuri alatasen organisaation toimintakykyyn ja tahtoon toteuttaa asevoimien ylimpien portaiden tahtoa”. Tutkija argumentoi siksi erilaisten ja rinnakkaisten perspektiivien hyödyntämisen puolesta.²⁴

Mälkin tavoin ajattelen, että organisaatioiden toiminta syntyy teoissa ja kohtaamisissa, ei niistä riippumatta ja niiden ulkopuolella. Olen päätenyt käsittelemään keskeisiä ilmiöitä tekemättä eroa siinä, ankkuroituvatko ne virallisiin sisältöihin vai tuotetaan ne epävirallisen ja sääntelemättömän piirissä. Usein ne syntyvät erilaisten katsantokantojen välisestä kitkasta. *Käytäntö* tarkoittaakin tässä työssä sekä virallisia että epävirallisia toimintatapoja ja valintoja, jotka ilmentävät kulttuurisia totuuksia.²⁵

20 Hoikkala & Salasuo & Ojajärvi 2009; Leimu 1985; Mälkki 2008; Ojajärvi 2015; Pipping 1978.

21 Hockey 1986, 157–158; Mälkki 2008, 26, 132–133.

22 Loin tutkimustyön alussa tarkastelun tueksi muitakin dikotomioita, kuten meri/maa, työaika/vapaa-aika, koti/työ, läsnä/poissa ja yhdessä/yksin. Työn edetessä aloin suhtautua käsittepareilla operoimiseen varoen, sillä ne osoittautuivat liian kaavamaisiksi kuvaamaan inhimillistä todellisuutta. Aiemmin onkin todettu, että ilmiön tarkastelu yksinkertaistavien vastakkainasettelujen kautta voi johtaa stereotyyppisten käsitysten uusintamiseen sen sijaan, että tutkimus haastaisi niitä (esim. Steel 2010, 48; Van Maanen 2011, 48).

23 Ehn & Löfgren 2004, 55, 62.

24 Mälkki 2008, 21, 24–26. Mälkin (2008, 333) mukaan ”[o]rganisaation ohjesääntöorientoitunut ja mekaaniseen toistamiseen keskittynyt julkinen kuva oli lopulta eräänlainen vaikeisiin kysymyksiin automaattisesti vastauksia antanut mekanismi. Todellista suorituskykyä ei tunnistettu, koska asevoimien organisaatio oli kulutussodankäynnin sekä käskytyskeskeisen johtamiskulttuurin vuoksi kykenemätön ja ehkä halutonkin ymmärtämään epävirallisen organisaation muodostumista sekä siihen liittyviä voimavaroja.”

25 Siivoojen ammatti-identiteettiä tutkinut organisaatiotutkija Marie Aurell (2001, 163) määrittelee käytännön ryhmän jakamaksi toimintamalliksi, joka ohjaa yksilöä erilaisissa tapahtumissa ja tilanteissa. Käytäntö viittaa useamman henkilön taipumukseen ratkaista kohtaamansa tilanne tietyllä tavalla.

Kiinnitän huomiota niin yhteisöä ja toimintaa kokoaviin piirteisiin kuin säröihin, joita erilaiset vaikutteet iskevät virkamiesten arkeen.²⁶ Merivartioston kulttuurinen todellisuus hahmottuu joustavaksi ja suhteelliseksi vuorovaikutustilanteiden verkoksi, jossa erilaisista totuuksista neuvotellaan sanoin ja teoin.

Näkökulma on johtanut eräisiin työn rajauksiin liittyviin haasteisiin. Koin pitkään vaikeaksi sen määrittelemisen, kuinka syvällisesti minun tulee hallita rajavalvontaviranomaisen toimintaa ohjaavat ja osin nopeasti muuttuvat normistot. Käsitys käytännöistä virallista ja epävirallista ainesta kokoavina edellyttää sen selvittämistä, mitä virallinen on. Tiedossani on, että työelämää jäsentävien ja järjestävien, virallista ajattelua muovaavien kategorioiden sivuuttaminen voi tuottaa kontekstittomia, ulkopuoliseen todellisuuteen väärinymmärrykseen asti sidottuja tulkintoja.²⁷ Toisaalta formaaliin keskittyvä tutkimus voi toistaa instituution sisäisestä logiikasta nousevaa ymmärrystä, jossa merkitykselliset ilmiöt jäävät niiden liiallisen läheisyyden takia varjoon. Esimerkiksi kansatieteilijä Jonas Frykman muistuttaa antropologi Jack Katziin viitaten fenomenologisen tutkimuksen ”kultaisesta säännöstä”, jonka mukaan tutkijan on suhtauduttava varauksella tutkittavien tapoihin selittää toimintansa syitä ja merkityksiä, sillä toiminnan todelliset vaikuttimet ovat usein ”yhtä huomaamattomia ja vahvasti taittavia kuin käyttämämme silmälasit”.²⁸

Käytännössä rajanvedot ovat vaatineet niin tutkijan ja tieteellisen työskentelyn rajallisuuden ymmärtämistä kuin tutkimustehtävän kirkastamista. Koska virallista ulottuvuutta ei kenttätöiden yhteydessä useimmiten osoitettu tai perusteltu, tutustuin keskeisimpään Rajavartiolaistosta koskevaan lainsäädäntöaineistoon.²⁹ Lisäksi pyysin ja sain käyttöni Suomenlahden merivartioston esikunnasta laajan koosteen toimintaa kuvaavaa aineistoa, kuten pysyväisasiakirjoja, suoritetilastoja sekä henkilöstön työhyvinvointiin liittyviä selvityksiä. Näistä sivistymispyrkimyksistä huolimatta on selvää, ettei minun ilman rajavartiomiehen koulutusta ole mahdollista hallita rajavalvontaviranomaisen toimintaa koskevia tietosisältöjä ja normeja sekä hallinnon että käytäntöjen osalta niin, että pystyisin yksityiskohtaisesti soveltamaan niitä työssäni.³⁰

Asemani organisaation ulkopuolella toimivana siviilitutkijana on toisaalta ollut vahvuus siltä osin, että olen vapaa rajavalvontaviranomaisen institutionaalisesta ajattelusta ja vakiintuneesta retoriikasta, joka herkästi otetaan annettuna.³¹ Heiskanen ja

26 Ks. myös Silvén 2004, 27; Steel 2013, 34–35.

27 Wolkowitz 2006, 25.

28 Frykman 2012, 144–145.

29 Toimintaa ohjaavia normeja käsiteltiin myös osana johtamisopintoja, jotka suoritin joustavan opinto-oikeuden turvin Maanpuolustuskorkeakoulussa sekä Raja- ja merivartiokoululla 2009–2010.

30 Olen juuri sellainen tutkija, jonka edellytyksiin tutkia turvallisuusviranomaista Heiskanen (2013, 49) suhtautuu skeptisesti. Hän toteaa ulkopuolisten tutkijoiden maallikkoaseman näkyvän käsitteiden käytön sekavuutena, epäjohdonmukaisuuksina sekä virheellisinä ja perustelemattomina väitteinä. Heiskanen jättää tässä yhteydessä mainitsematta, mihin tutkimuksiin hän näkemyksensä perustaa. Ulkopuolisilta tutkijoilta puuttuu Heiskanen mielestä hänen itsensä kaltaisten tutkijoiden mahdollisuus saavuttaa tutkimuskohteesta ”*syvempää ymmärrystä* (tietoa)” [kursiivi alkuperäinen], jolloin instituutioiden ulkopuolelta tulevien tutkijoiden tekemä tutkimustyö vertautuu asetelmaan, jossa yhteiskuntatieteilijä tekee lääketieteen tai fysiikan alan tutkimusta tuottaen tuloksia, jotka alan asiantuntijalle ovat pikemminkin ”viihdettä kuin vakavasti otettavaa tiedettä”. (Heiskanen 2013, 52, 741–742.)

31 Strandell (2012, 51) puhuu ymmärrystä ohjaavista, retoriikan tasolla keskeisistä asioista.

Janzonin työt jättävät nähdäkseni tilan juuri tutkimukselle, joka pyrkii pääsemään käsiksi sellaiseen sanattomaan ammattitaitoon, logiikkaan ja kulttuuriin itsestään-selvyyksiin, jotka formaaleista viranomaisaineistoista useinkaan eivät välity. Vaikka käsketyt käytännöt ilmentävät kulttuurista todellisuutta, eivät ne ole sen synonyymi. Vastaavasti muuttuvat toimintatavat eivät suoraan indikoi kulttuurista muutosta. Siksi tietynasteinen käsitteellinen sumeus ja virallisia normeja osoittavien yksityiskohtien rajaaminen työn ulkopuolelle eivät estä pyrkimystä hahmottaa merivartioammattilaisuuden kokonaiskuva.

Kohtaamani virkamiehet toivat myös yksi toisensa perään esiin, että ulkopuolisuuteni oli tämänkaltaisen tutkimusasetelman ja luottamuksen saavuttamisen edellytys. Samassa organisaatiossa työskentelevän ei katsottu voivan ylittää henkilöstöryhmien rajoja ja olla varmuudella erilaisten kilpailuasetelmien ja hyötynäkökulmien ulkopuolella.³² Epävarmuuttani vähensi etenkin tutkittavien ilmaisema avarakatseisuus suhteessa työni näkökulmaan. Kuten antropologi ja sosiologi Charlotte Aull Davies toteaa, näyttivät useimmat ymmärtävän tieteen luonteen siinä, etteivät he olettaneet oman käsityksensä itsestään olevan ainoa ja koko totuus, vaan ulkopuolisen tulkintoihin suhtauduttiin uteliaisuudella.³³ Kulttuurinen tieto ja kulttuurista tietoa koskeva tieto ovat eri asioita, ja tätä eroa on kuvattu esimerkiksi tietämisen ja ymmärtämisen käsitteillä. Tutkijan tehtävänä ei ole tietää ryhmän jäsenen, ”natiivin”, tavoin, vaan hän pyrkii ymmärtämään ”natiivin” tietoa. Tieteen tavoittelema totuus ei voi kiinnittyä mihinkään erityiseen narratiiviin.³⁴

Ammattilaisuuden kudelma

Käsitys virallisen ja epävirallisen välisestä dynamiikasta vaikuttaa myös siihen, miten tutkimuksessa käsitellään organisaatiossa toimivia henkilöstöryhmiä. Merivartijat, opistoupseerit ja upseerit muodostavat omat ammattiryhmänsä, jotka orientoituvat merivartioammattilaisuuteen eri tavoin.³⁵ En kuitenkaan erittele ja analysoi erilaisiin koulutustaustoihin kiinnittyviä ammattilaisuuksia, sillä niiden tarkastelu ei riitä selittämään merivartioiden kulttuurista kuvaa tai viranomaistoiminnan suuntaa ja luonnetta. Pidän kulttuurisen tiedon hahmottamisen kannalta kiinnostavana lähtökohtana merivartioston tuottamaa palvelua ja sen merkitystä virkamiesten ammatillisen itseymmärryksen rakentumiselle.³⁶

32 Esim. Kenttäpäiväkirja (KPK) 2/54. Tutkijan oppimishalulle annettiin suurempi painoarvo kuin rajavartio-substanssin hallinnalle. Mikäli tutkijan positiota koskevan keskustelun tarkoituksena on tutkimuksen validiteetin arviointi, on tutkijan lähtökohtien vaikutusta tiedonmuodostukseen ja hänen edellytyksiään selviytyä hankkeesta oleellista tarkastella suhteessa tutkimusasetelmaan ja -tehtävään sen sijaan, että arvosteluperusteena on staattinen, tulkinnanvarainen ja arvolatautunut ”ulkopuolisuus” tai ”asiantuntijuus”.

33 Davies 2008, 271.

34 Hervik 1994, 89; Van Maanen 2011, 180–181.

35 Koulutuksen merkityksestä ammattiin sosiaalistumisessa ks. esim. Paaskoski 2008, 81–86.

36 Ks. myös Mälkki 2008, 59.

Koska työntekijät pääsääntöisesti hyödyntävät koulutustaan ja osaamistaan Rajavartiolaitoksen sisällä, on organisaatio³⁷ tässä mielessä heidän ammattilaisuutensa edellytys. Tutkimiani virkamiehiä ei yhdistä ammatti tai tehtävä vaan työnantaja, jonka puitteissa ja kautta he toteuttavat ammattilaisuuttaan.³⁸ Oleellista on, että kaikilla sotilasvirassa palvelevilla virkamiehillä, jotka ovat saaneet rajavartiomiehen koulutuksen ja joilla on rajavartiomiehiltä vaadittava kielitaito, on *rajavartiomiehen toimivaltuudet*.³⁹ Merivartioston yksiköiden arjessa henkilöstöryhmien väliset erot näkyvät tehtävien erilaisuutena, mutta erot hämärtyvät työntekijöiden toimiessa moniammatillisissa pienryhmissä. Esimerkiksi merivartioasemalla saattavat työskennellä yhdessä pitkän uran tehnyt ylimerivartija, opistoupseerin koulutuksen saanut luutnantti ja uransa alussa oleva korkeakoulutettu yliluutnantti. Näissä tilanteissa erilaisten ammattilaisuuksien piirteitä sekoittuu toisiinsa hierarkiaan nähden vertikaalisesti, jolloin toimintatapojen voi ajatella muodostuvan jossain määrin jaetuiksi ja tehtäviin liittyvien kokemusten samankaltaisiksi työntekijöiden ammatillisesta tausta riippumatta. Operatiiviseen kenttätoimintaan kiinnittyvä merivartioammattilaisuus voi siksi olla osa mihin tahansa henkilöstöryhmään kuuluvan työntekijän kokemustodellisuutta.⁴⁰

Kulttuuriset vaikutteet liikkuvat myös horisontaalisesti työntekijöiden siirtyessä hallintoyksiköstä, virkapaikasta ja tehtävästä toiseen. Tämä seikka on tutkimuseettisten syiden ohella vaikuttanut siihen, etten yksilöi tai nimeä kenttätyökohteitani tarkemmin. Samankaltaisia tehtäviä hoitavien yksiköiden, esimerkiksi merivartioasemien, toimintatavoissa voi olla eroavaisuuksia, mutta työntekijöiden liikkuvuuden takia niiden merkitys on kokonaiskuvan kannalta vähäinen. Etnografisen havainnointitai-
neistoni takia olen rajannut tutkimuksen koskemaan Suomenlahden merivartiostoa siitä huolimatta, että osa haastateltavista oli työskennellyt tai työskenteli haastatella-
luukaan muissa hallintoyksiköissä. Tuloksille on kuitenkin uskoakseni löydettävissä kulttuurista kaikupohjaa tässä työssä tutkittua hallintoyksikköä laajemmin.

Huomion kiinnittäminen merivartioammattilaisuutta yleisesti asemoiviin premisseihin ei tarkoita, että pyrkisin mitätöimään erilaisuuksia tai hahmottamaan yhtenäiskulttuuria.⁴¹ Tämä näkyy käsitteiden valinnassa. Kansatieteessä on tehty paljon työtä ja ammattiyhteisöjä koskevaa tutkimusta.⁴² Näissä yhteyksissä on toisinaan käytetty *ammattikulttuurin* käsitettä tarkoittamaan tiettyä ammattiryhmää yhdistäviä toimin-

37 Organisaatio viittaa tässä tutkimuksessa Rajavartiolaitokseen merivartioammattilaisuutta yhteiskunnassa paikantavana ilmiönä. En tutki organisaatiota vaan sen piirissä syntyvää ammattilaisuutta. (Organisaation käsitteestä ks. Tallberg 2009, 13–17, 38.)

38 Rajavartiomiehiä työskentelee vähäisissä määrin myös viraston ulkopuolella, esimerkiksi poliisihallinnossa, sisäasiainministeriössä sekä Euroopan rajaturvallisuusvirasto Frontexin ja Euroopan komission palveluksessa.

39 Toimivaltuuksista ks. Rajavartiolaki (578/2005), rajavartiomiehestä ks. Laki rajavartiolaitoksen hallinnosta (577/2005). Rajavartiomiehen koulutus on sisällytetty merivartija-, opistoupseeri- ja upseerikoulutukseen. Poikkeuksen muodostavat eräät sotilasvirassa palvelevat erikoisupseerit, joiden tehtävä ei edellytä rajavartiomiehen koulutusta.

40 Haastateltavani Matti (5009:1) kiinnitti työn varhaisessa vaiheessa huomioni tähän seikkaan problematisoidessaan henkilöstöryhmien ja ammatillisen itseyttämyksen välistä suhdetta, mistä häntä kiitän.

41 Vrt. Janzon 2014, 76, 126.

42 Esim. Bursell 1984; Carlström 1999; Nehls 2003; Nyman 2011; Paaskoski 2008; Snellman 1996; Steel 2013; Suopajarvi 2009.

tatapoja, kokemuksia, käsityksiä ja arvoja, mutta moniammatillisen virkamiesyhteisön tarkastelussa käsite olisi harhaanjohtava.⁴³ Kulttuurin käsitettä on myös pitkään pidetty ongelmallisena, sillä sen on nähty esittävän kulttuuriset ilmiöt virheellisesti staattisina rakenteina ja malleina tai selkeärajaisina kohteina, joita tutkija voisi tavoittaa ja luokitella. Erityisen yksinkertaistavaksi on kritisoitu sellaista kulttuurikäsitystä, jossa kulttuuri hahmotetaan erilliseksi, suljetuksi yksiköksi ja yleistetään koskemaan kaikkia sen piirissä olevia.⁴⁴ Kulttuuri rakentuu ja sitä rakennetaan yhteisössä, mutta toimijat liittyvät siihen aina subjektiivisia tulkintojaan. Siksi jaettu ja kollektiivinen ei koskaan yksin määritä ryhmän jäseniä.⁴⁵ Tutkijoiden kesken vallitseekin laaja yhteisymmärrys siitä, että sosiaalisen ja kulttuurisen perusominaisuuksiin kuuluvat epäjärjestys, valtataistelut ja uudistuminen. Koska kulttuuristen käytäntöjen tasolla yksilöiden teoissa, asenteissa ja käsityksissä esiintyy vaihtelua, voidaan kulttuurisen todellisuuden sanoa olevan pirstaloitunut.⁴⁶ Kulttuurintutkimuksen tavoitteeksi on tällä perusteella yhä useammin nostettu muuttuvan monimuotoisuuden analysointi sen sijaan, että tutkimuskohde ymmärrettäisiin monoliittiseksi systeemiksi. Kulttuurinen määritelläänkin tässä työssä toimintalähtöisesti ja avoimella otteella.⁴⁷

Kansatieteilijä Leena Paaskoski on metsänhoitajia koskevassa tutkimuksessaan kiinnittänyt huomiota metsänhoitajuuden *ammattikulttuurisiin prosesseihin*: siihen ”miten metsänhoitajaksi tullaan, miten metsänhoitajana ollaan ja minkälaisia merkityksiä metsänhoitajuudelle annetaan”, jolloin kulttuurisen dynaamisuus tulee jo käsitteen tasolla esiin.⁴⁸ Kansatieteilijä Eva Silvén, joka maalareiden ammattia koskevassa tutkimuksessaan on käsitellyt maalaustyön käytäntöjä sekä ammattikuntaa yhdistäviä normeja ja ideaaleja, lähestyy maalaustyötä kulttuurin sijaan *toimintakenttänä*, jossa ammattilaisuuden (professionalism), moderniteetin ja maskuliinisuuden teemat limittyvät.⁴⁹ Käsite on osuva, sillä se välittää ymmärryksen yksilön osallisuudesta kulttuuriin prosesseihin. Myös Frykman on filosofi Sarah Ahmedin pohdinnan pohjalta korostanut intentionaalisuuden merkitystä toimijuudessa. Ihminen orientoituu ympärillään olevaan todellisuuteen tuntiessaan vetoa asioihin, esineisiin tai ihmisiin sekä omaksuessaan niistä vaikutteita olemiseensa.⁵⁰ Vaikutteiden omaksumisessa on kyse *kulttuurisista oppimisprosesseista*, kuten kansatieteilijät Billy Ehn ja Orvar Löfgren ovat todenneet.⁵¹

43 Sotilasorganisaatioissa kulttuurista todellisuutta jäsennetään usein Edgar Scheinin (1987) organisaatiokulttuurin käsitteellä.

44 Ehn & Löfgren 2004, 12–13; Löfgren 2003, 74; Van Maanen 2011, 118, 124, 154.

45 Paaskoski 2008, 11.

46 Kulttuurista todellisuutta on pakko käsitteellistää, eikä kulttuurisen käsitteestä siksi ole voitu tyystin luopua. Monet tutkijat ovat huomauttaneet, ettei käsitteen vaihtaminen tai sen käytön välttäminen muuta tosiasiaa, että tutkimuskohde on kaaottinen ja abstrakti. Esimerkiksi Jonas Frykman ja Nils Gilje (2003, 29) pitävät käsitettä käytökelpoisena, kun se ymmärretään analyttiseksi lähtöpisteeksi määränpään sijaan. (Ks. myös Nehls 2003, 22; Van Maanen 2011, 154–155.)

47 Ehn & Löfgren 2004, 9, 130.

48 Paaskoski 2008, 11–12. Folkloristi Karoliina Ojanen (2011, 19–20) on samaan tapaan tarkoittanut tallityttökulttuurilla ”niitä symbolisia ja materiaalisia prosesseja, joiden avulla tallityttöyhteisöt elävät ja säilyvät”.

49 Silvén 2004.

50 Frykman 2012, 20.

51 Ehn & Löfgren 2004, 99; Ehn & Löfgren 2012, 9, 30, 41.

Ymmärränkin ammattilaisuuden työntekijän suuntautumisiksi kohti ammatillisen toimintakentän ilmiöitä ja oppimiseksi vuorovaikutuksessa aineellisen ja sosiaalisen ympäristön kanssa. Käytän merivartioston toimivaltaisista työntekijöistä tutkittavien puheessa esiintyneitä käsitteitä *virkamies*, *merivartiomies* ja *merivartioammattilainen* sellaisissa yhteyksissä, joissa en katso analyysin kannalta tarpeelliseksi täsmentää työntekijän henkilöstöryhmää ja tehtävää tai joissa näiden seikkojen esiin tuominen olisi ongelmallista tutkittavien anonyymiteetin säilymisen kannalta. Niin ikään sanat *työntekijä* ja *henkilöstö* viittaavat tutkittaviin tällä rajauksella. Samasta syystä en käytä rajatarkastusyksiköiden työntekijöiden täsmällisiä tehtävänimikkeitä, vaan viittaan eri tavoin koulutettuihin merivartijoihin, rajavartijoihin ja komennusmiehiin yleisnimityksellä *rajatarkastaja* puhuessani ensilinjan rajatarkastuksessa työskentelevistä henkilöistä. Käsitettä *rajavartiomies* käytän, kun analyysillä on yhtymäkohtia toimivaltuuksia koskevaan keskusteluun. Sotilasorganisaatioiden erottautumista vaalivan logiikan näkökulmasta henkilöstöryhmiä ja tehtävänimikkeitä koskeva suurpiirteisyys voi olla puute, mutta pidän ratkaisua niin tutkimustehtävän kannalta kuin tutkimuseettisistä syistä johdonmukaisena ja perusteltuna.

Merivartioammattilaisuutta koskeva tutkimustehtävä sijoittaa tutkimuksen fokuksen merivartioston sisäisiin kulttuurisiin prosesseihin ja asiakaskontaktien osalta sisäisen ja ulkoisen toimintaympäristön rajalle. Kun etnografinen työskentely vielä nostaa esiin ilmiöitä niiden välittömimmin havaittavissa konteksteissa, voi tutkittu yhteisö näyttäytyä muusta maailmasta irrallisena. Erillisyyden vaikutelmaa lisää se, että tutkittu viranomaisyhteisö työskentelee pääosin ulkopuolisilta suljetuissa toimitiloissa. Turvallisuus- ja puolustustoimijoita koskevassa tutkimuksessa on käyty kriittistä keskustelua tästä tematiikasta ja erilaisten painotusten seurauksista. Miesryhmiä tutkittaessa on usein korostettu yhteisöllisyyden, yhteenkuuluvuuden ja solidaarisuuden teemoja, jolloin yhteisöt ovat voineet näyttäytyä eristäytyneinä ja sisäänpäin kääntyneinä. Esimerkiksi sotilassosiologiassa joukkojen yhteenkuuluvuus eli kiinteys tai koheesio on nostettu tärkeimmäksi sotilaiden toimintaa selittäväksi, toimintakykyä ylläpitäväksi ja selviytymistä edistäväksi seikaksi.⁵² Pienryhmäteoriaa ja koheesion viitekehystä on kuitenkin arvosteltu sotilaita ympäröivien kulttuuristen, poliittisten, ideologisten ja yhteiskunnallisten tekijöiden sivuuttamisesta sekä siitä, että lähestymistapa tuottaa ryhmien muodostumisesta, instituution vaikutusmahdollisuuksista ja yksilön motivaatiosta yksinkertaistettuja ja historiattomia tulkintoja.⁵³ Myös ammattisotilastaustaiset tutkijat ovat pitäneet tarpeellisena korostaa siviili- ja sotilaselämän kuilun olevan uskottua pienempi.⁵⁴ Miehiä ja miesyhteisöjä koskevia

52 Esim. Salo 2011. Koheesiotutkimuksesta ks. myös Hockey 2003, 18–19; Mälkki 2008, 214–215; Wollinger 2000, 109, 122–123.

53 Hoikkala 2009b, 137; Kivimäki 2013, 156–159; Salasuo 2009, 59–60; Tallberg 2009, 50–52. Poliiseista ks. Levä 2008, 16. Salo (2011, 38–40) huomauttaa, että institutionaalisen ja kansallisen koheesion käsitteet ovat pyrkineet huomioimaan yksilön kannalta merkitykselliset yhteiskunnalliset ja kulttuuriset vaikutteet, mutta tämä näkökulma on silti ollut koheesiotutkimuksessa marginaalinen.

54 Heiskanen 2013, 643; Mälkki 2008, 54.

stereotyyppisiä käsityksiä onkin viime vuosina pyritty aktiivisesti purkamaan.⁵⁵

Merivartiosto ei ole armeijainstituution kaltainen ”totaalilaitos”⁵⁶ vaan varsin läpäisevä⁵⁷ suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan siitä huolimatta, että organisaation so-tilaalliseen järjestykseen liittyy totaalisia piirteitä.⁵⁸ Merivartiostossa työskennellään palkkatyössä, eikä yksiköissä ole asevelvollisia. Työntekijät ovat lähes poikkeuksetta vakituksessa virassa olevia henkilöitä, jotka toimivat koulutustaan vastaavissa viran-omaistehtävissä. Jakso- ja kolmivuorotyön myötä työ- ja vapaa-aika vuorottelevat säännöllisen epäsäännöllisesti. Kun työhön sisältyy lisäksi asiakaskontakteja, ei työntekijöiden sosiaalinen ympäristö ole rajoitettu samalla tavoin kuin esimerkiksi varusmiesten tai rauhanturvaajien.

Irrallisen todellisuuden vaikutelma on ongelmallinen myös sen keskustelun valossa, jota yhteiskuntatieteissä on käyty paikan ja tilan kokemuksellisuudesta ja verkostomaisuudesta. Esimerkiksi antropologi Tim Ingoldin pohdinta paikkojen luonteesta vahvistaa näkemystä ammattilaisuudesta ylijarajaisena prosessina sen sijaan, että se kiinnittyisi staattisen ja rajatun työpaikan virallisiin sisältöihin. Ingold esittää, etteivät ihmiset elä elämäänsä paikoissa, vaan elämä tapahtuu paikkojen kautta, välillä ja ympärillä, paikoista ja paikkoihin. Hän käyttää kulkemista merkitsevää käsitettä ”wayfaring” kuvatakseen perustavaa tapaamme asuttaa maailmaa. Elettyjen paikkojen välisistä sidoksista punoutuu moniulotteinen *kudelma* (meshwork).⁵⁹ Paikat eivät ole ensisijaisesti maantieteellisesti ja spatiaalisesti määrittynyt, vaan liikkeessä ruumiillistuvia, kulttuurista tietoa ilmentäviä solmukohtia, joissa ihmisten elämänpolut kohtaavat ja kietoutuvat yhteen.⁶⁰ Kulttuurimaantieteilijä Doreen Massey'n vastaus samaan problematiikkaan on paikan avoimuutta, huokoisuutta ja hybridisoituneisuutta kokoava *aika-tilan* käsite. Hänelle nostalgiset, paikallisyhteisöiksi mielletyt ilmiöt ovat ”aika-tilan karsinoita”, jotka hahmottuvat (epäonnistuneiksi) yrityksiksi ”kesyt-

55 Miestutkimuksen tutkimushistoriasta ks. Ahlbäck 2010, 44; Tallberg 2009, 42–46. Kriittisessä miestutkimuksessa homososiaalisuuden käsitteellä on viitattu miesten keskinäisiin kiintymyssuhteisiin ja tapaan täyttää muita kuin seksuaalisia tarpeitaan ensisijaisesti muiden miesten kanssa samalla naisia ryhmän ulkopuolelle sulkien. Miesten välisiä suhteita on jäsennetty myös vallankäytön, kilpailun, eriarvoisuuden ja väkivallan kautta, jolloin miestutkimuksen piirissä käytyä keskustelua on tullut hallitsemaan käsitys miehisyiden destruktiivisista muodoista. (Grundvall 1999, 163; Hoikkala 2009c, 277–278; Penttinen 2013, 157; Steel 2013, 22–24.) Etenkin teoria hegemonisesta maskuliinisuudesta on ollut sekä vaikutusvaltainen että kiistelty tutkijoiden tarkastellessa poikien ja miesten tapoja järjestää maailmaansa ja rakentaa (alistus)suhteita toisiin suosimalla tietynlaisia miehisyiden toteuttamisen tapoja (Ahlbäck 2010, 45–47).

56 Erving Goffmanin totaalisen instituution käsite viittaa laitoksiin, joissa yksilö eristetään ympäröivästä yhteiskunnasta ja asetetaan jonkin auktoriteetin määräysvallan alaiseksi. Totaalisina laitoksina on pidetty vankiloita, laivoja, mielisairaaloita, luostareita, sisäoppilaitoksia ja kasarmeja. (Ojajarvi 2015, 37–41; Rosenström 1996, 106; Weibust 1969, 372, 379, 435; Wollinger 2000, 61.)

57 Ojajarvi 2009, 80.

58 Tässä yhteydessä Mälkin (2008, 128) kriittinen huomio on kiinnostava. Hänen mukaansa totaalisen instituution teoriassa kyse on ”tarpeettoman kärjistyneestä vertailusta siviililaitoksiin, jolloin asevoimaorganisaatiosta saadaan juuri niin totaali kuin minkä näköiseksi tutkijat ovat halunneet sen saada”. Ojajarvi (2015, 41–43) kalibroikin käsitettä suhteuttamalla armeijainstituution totalisuutta yhteiskunnan muutokseen.

59 Ingold 2011, 143, 146–149.

60 Sarah Pinkille (2009, 29–32) paikka on tapahtuma, jonka keho tuottaa. Suvi Ronkaisen (1999, 213–214, 225) mukaan paikka ei ole objektiivinen fakta, vaan ihmisen kokemuksista ja tulkinnasta merkityssisällön saava ilmiö. Ruumis myös sitoo ajat ja paikat yhteen. (Ks. myös Saarikangas 2011, 133–138; Strandell 2012, 14–16, 36–37.)

tää aika-tilaa”⁶¹ Massey kritisoi tilan ja paikan sulkevia tulkintoja ja korostaa sen sijaan sosiaalisten suhteiden olemista ”sekä tilassa että tilaa halkovina”⁶²

Merivartioammattilaisuuden tarkasteleminen tiettyyn organisatoriseen aika-tilan karsinaan kesytettynä on väistämättä jossain määrin keinotekoista ja harhaanjohtavaa. Ammatillisuuden kudelma ei punoutuessaan eritele työ- ja vapaa-aikaa,⁶³ vaan se muodostuu aina myös ammatillisen ja yksityisen elämämpiirin välisessä suhteessa, korostuipa yksilöllisissä toimintastrategioissa rajanvedon tiukkuus tai joustavuus.⁶⁴ Tästä syystä päätin tutkimustyön alkuvaiheessa lähestyä haastattelupyynnöillä virkamiesten lisäksi heidän perheenjäseniään. Tiesin esimerkiksi jakso- ja kolmivuorotyöhön liittyvän kausittaisen perheestä erossa olemisen olevan monille merivartiomiehille ammatillisuuteen voimakkaasti liittyvä kokemus ja halusin kodin ja työn rajapintaa käsittelemällä ottaa etäisyyttä eristäytyneen miesryhmän ideaan. Työn edetessä totesin perhe-elämää koskevan tematiikan kuitenkin jäävän täsmentyneen tutkimustehtäväni ulkopuolelle ja aihepiirin olevan niin laaja, etten kykenisi käsittelemään sitä tutkimuksen tavoitelaajuuden puitteissa. Päädyin rajaamaan käsittelyn merivartiomiesten työssäoloon kuitenkin niin, että ymmärrän työpaikan luonteen solmukohtana elettyjen paikkojen verkostossa.

Ammattilaisuuden kudelman säikeet kietoutuvat yhteen yli henkilöstörajojen ja jatkuvat monisyytinä organisaation ulkopuolelle, vaikkei niitä tässä työssä pitkälle seuratakaan. Rajaturvallisuus ja merivartiointi sen osana asettuvat laajempaan yhteiskunnalliseen, poliittiseen ja kulttuuriseen kontekstiin niin toimintaa ohjaavien säästöjen kuin työtä tekevien ihmisten kautta. Historioitsija Ilkka Levä puhuu osuvasti poliisikulttuurista ja poliisimiesten ajattelutilasta ”huokoistuneena ja läpäisevänä kelmuna, jonka rajojen lävitse ympäristön vaikutteet tihkuvat yksilön tietoisuuteen” samalla kun tämä ”saippuakuplamainen” kelmu suojaa yksilöä ja ryhmää ulkopuolisen maailman liialliselta vaikutukselta.⁶⁵ Myös merivartiokulttuurinen kudelma on Levän kuvailema dynaaminen suhde ja prosessi, joka suhteutuu muihin yhteiskunnassa vaikuttaviin voimiin ja ilmiöihin. Todettakoon vielä, että tutkimuksellisissa painotuksissa ja ilmiöiden havaitsemisessa on aina kyse katsomisen tavasta; ei yhdestä, lopullisesta totuudesta vaan siitä, mitkä piirteet analyysissä korostuvat toisten jäädessä varjoon.⁶⁶

61 Massey 2008, 123–124.

62 Massey 2008, 143–146.

63 Metsä- ja uiittotyöntekijöitä tutkinut Hanna Snellman (1996, 39, 180) on nähnyt työn ulkopuolisen ”luppoajan” keskeisenä osana tukkilaiskulttuuria. Vastaavasti Hockey (1986) on sotamiestutkimuksessaan tarkastellut vapaa-ajanviettotapoja ja niiden vaikutusta joukon koheesioon.

64 Kodin ja työn kategorioiden välistä suhdetta ja rajanvetoa on tutkinut esimerkiksi Christena E. Nippert-Eng (1996). Rajanveto on innovatiivista, tulkinnallista ja tilannesidonnaista. Satunnaiset rajanylitykset ovat kategorioiden säilyttämisen kannalta yhtä oleellisia kuin rajojen asettaminen.

65 Levä 2008, 13, 295. Kulttuurisesta moninaisuudesta poliisissa ks. Korander 2004.

66 Strandell 2012, 55.

Kehollinen, kinesteettinen ja kulttuurinen tieto

Kohdistan tutkimuksessa kulttuurianalyttisen katseeni – tai oikeammin koko aistivan tutkijakehoni huomion – merivartioston työn aineellisuuteen ja kehollisuuteen tavoittaakseni jotakin siitä, mitä voitaisiin kutsua eletyksi ammattilaisuudeksi. Sana pari mukailee fenomenologista *eletyn ruumiin* käsitettä, jolla viitataan ruumiin koettuun ulottuvuuteen erotuksena biologisesta ruumiista.⁶⁷ Kiinnostukseni kehollisuutta kohtaan heräsi merivartiostoa käsitelleen aiemman opinnäytetyöni myötä. Minua jäi vaivaamaan se, etteivät käytännöllinen työnteko ja sen kokeminen mielestäni tulleet riittävällä tavalla huomioiduiksi merivartiostoinnin diskursseja tarkastelleessa työssä. Lisäksi pohdin virkamiesten perhepuhetta. Se oli keskeinen osa kerrontaa, mutten kyennyt jäsentämään sen suhdetta ammattilaisuuteen itsestäänselvyyksiä syvemmin. Mitä minulta jäi huomaamatta? Tarkentuisiko kuva tai muuttuisivatko sävyt, jos tarkastelun painopistettä siirrettäisiin sanoista tekoihin ja aistimuksiin?

Ajatteluni kuvastaa tiedemaailman ajan henkeä, sillä kehollisuus on 2000-luvulla noussut yhä keskeisemmäksi tutkimusintressiksi ja näkökulmaksi inhimilliseen todellisuuteen. Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden ruumiillinen käänne (*corporeal turn*) on tehnyt kehosta niin tutkimuskohteen kuin tiedonlähteen ja tiedonmuodostuksen välineen. Paradigman muutos on saanut tieteentekijät kiinnostumaan kehollisuudesta ja aisteista siinä määrin, että ilmiötä on luonnehdittu ”aistien vallankumoukseksi”.⁶⁸ Kartesiolaisen dualismin⁶⁹ asema tietokäsityksen perustana on horjunut perusteellisesti, kun kehollinen ja aistinen on alettu huomioida toimintaan ja ajatteluun kytkeytyvinä ulottuvuuksina.⁷⁰ Kehon, tunteiden ja kokemusten väliset yhteydet ja affektit ovat samalla nousseet tärkeiksi tutkimuskohteiksi.⁷¹

Kansatieteen alalla arkeen liittyvät tutkimusaiheet ja tapa tarkastella ilmiöitä ”alhaalta päin” ovat vaikuttaneet siihen, että kulttuurin toiminnallisuuden ja kokemusperäisyyden tunnustaminen on ollut tutkimuksen itsestään selvä lähtökohta. Toiminnallisuus on ollut keskiössä etenkin kulttuurianalyttisessä kansatieteessä, jossa inhimillistä todellisuutta lähestytään toimintalähtöisesti, kulttuurisia jännitteitä teoretisoiden ja luonnollistettuja rakenteita purkaen. Tämän mannermaisen filosofian sekä kulttuurintutkimuksen teoreettista ja metodologista kirjoa hyödyntävän tutki-

67 Ruumista ja kehoa koskeva käsitteistö on kirjavaa. Siinä missä filosofit Sara Heinämaa (1996) ja Juho Hotanen (2008) käyttävät ruumis-käsitettä kuvaamaan koettua eli elettyä ruumista (Leib), kutsuu filosofi Jaana Parviainen (2006, 69–70) elettyä ruumista kehoksi ja somaattista, biologista ulottuvuutta ruumiiksi (Körper). Myös Suvi Ronkaisen (1999, 45) käsitteistössä eletty korporaalisuus ylittää mieli–ruumis sekä kieli–kokemus -jaot, jolloin reflektioiva ruumiillisuus on kehollisuutta. Käytän tässä työssä tutkimuskirjallisuuteen viitattessani kunkin kirjoittajan käsitteistöä ja muilta osin Parviaisen ja Ronkaisen terminologiaa. Ruumis viittaa siten ihmisen tahdosta ja tunteista riippumattomaan somaattiseen kokonaisuuteen ja keho puolestaan siihen osaan ruumiista, josta voimme olla tietoisia. Analyttisenä käsitteenä keho on tässä työssä luonteva siksikin, että merivartiotyön kontekstissa sana ruumis tarkoittaa vainajaa.

68 Pink 2009, 14.

69 Kartesiolainen dualismi on käsitys mielen ja ruumiin erillisyydestä. Merleau-Pontyn fenomenologia on syntynyt kritiikkinä René Descartesin ontologiaan.

70 Ehn & Löfgren 2004, 97, 107–108; Frykman & Gilje 2003, 9, 15, 24, 30; Hockey & Allen-Collinson 2009, 220–221.

71 Frykman 2012, 34–35; Laukkanen 2012; Pink 2009, 24–25.

musotteen pioneereja ovat ruotsalaiset kansatieteilijät Billy Ehn ja Orvar Löfgren.⁷² Kulttuurianalyysi on vaikuttanut voimakkaasti myös suomalaisen kansatieteen kehitykseen ja heijastuu tutkimukseen usein niin käsitteellisesti kuin menetelmällisesti, vaikkei tutkimusta nimettäisikään kulttuurianalyysiksi.⁷³

Moniaistisuus on kulttuurianalyttisen kansatieteen piirissä tiedostettu pitkään, vaikka tutkimuksen painopiste on vasta 2000-luvulla siirtynyt tiiviimmin aineellisuuden, aistimellisuuden ja kehollisuuden analyysiin ja teoretisointiin.⁷⁴ Näissä yhteyksissä fenomenologisella filosofialla⁷⁵ on ollut tärkeä asema. Fenomenologinen ajattelu inspiroi ruotsalaistutkijoita jo 1980-luvulla,⁷⁶ mutta lähestymistavan vaikutukset ovat laajemmin nähtävissä viime vuosina julkaistuissa tutkimuksissa.⁷⁷ Etenkin Gunnel Olsson ja Jonas Frykman ovat yhdistäneet pitkäjänteisesti fenomenologiaa kulttuurianalyttiseen lähestymistapaan.⁷⁸ Frykman on myös suorimmin nimennyt tutkimusotteensa fenomenologiseksi kulttuurianalyysiksi kirjassaan ”*Berörd. Plats, kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys*”.⁷⁹

Työni paikantuu tähän tutkimustraditioon. Varsinkin Maurice Merleau-Pontyn (1908–1961) fenomenologia ja sitä koskeva kommentaarikirjallisuus on tarjonnut kaikkopohjaa tutkimusotteelleni. Minua puhuttelee Merleau-Pontyn filosofian holistisuus ja käsitys aistisesta ruumiista olemassaolon ja tietämisen edellytyksenä. Merleau-Pontylle ”maailma ei ole se, mitä ajattelen, vaan se, minkä elän”,⁸⁰ sillä aistiminen on perustava suhteemme olemiseen.⁸¹ Fenomenologiassa huomio ei kiinnity yksilöön tai ympäristöön vaan ihmisen ja maailman suhteen vastavuoroisuuteen.⁸² Merleau-Ponty puhuu asioiden ”kudoksesta”, johon kaikki maailmassa kiinnittyy. Ruumiin ja maailman suhdetta hän luonnehtii ”kiasmaksi”. Kuten ranta ja meri, ne kietoutuvat yhteen, ovat vuorovaikutuksessa ja edellyttävät toisiaan, mutta eivät sulaudu toisiinsa ja muutu yhdeksi. Subjektin ja maailman välillä on aina myös etäisyys ja ero.⁸³

Lähden tutkimuksessani ajatuksesta, että kulttuurinen rakentuu ja tapahtuu ihmisen ja maailman suhteessa. Merivartioammattilaisuus muodostuu virkamiehen toiminnallisessa suhteessa häntä ympäröivään tilaan ja materiaan, kuten partiove-

72 Ehn & Löfgren 2004, 2007, 2012.

73 Esim. Ojanen 2011; Paaskoski 2008; Snellman 1996, 2003b; Steel 2013.

74 Ehn & Löfgren 2004, 137–140; Ehn & Löfgren 2012, 12–13; Frykman & Gilje 2003, 19–20.

75 Fenomenologialla tarkoitetaan Edmund Husserlin 1900-luvun alussa luomaa filosofista suuntausta, jonka kiinnostus kohdistuu maailmaan sellaisena kuin se meille ilmenee. Fenomenologia tutkii ja kuvailee kokemuksia ja havaintoja pyrkiessään pääsemään ”asioihin itseensä”. (Gallagher & Zahavi 2008, 6–7; Heinämaa 1996, 17; Parviainen 2006, 43.)

76 Frykman & Gilje 2003, 21–22; Hansson 2010, 5–7.

77 Frykman 2012, 161–166.

78 Frykman & Gilje 2003; Olsson 2003; Olsson 2010.

79 Frykman 2012.

80 Hotanen 2008, 20–21. Merleau-Ponty 2002 [1945], 94, 173, 177.

81 Hotanen (2008, 10, 84–87) muotoilee merleau-pontylaisen ajattelun lähtökohdan: ”Maailma on minulle oman ruumiini kautta, ja siksi ruumis ei voi olla vain objekti maailmassa. Ruumis ei ole tietoisuuden kohde, vaan tietoisuuden perusta: havaitseminen ei ole vain ajatus havaitsemisesta, vaan ajattelua edeltävä ruumiillinen side maailmaan ja toisiin.” (Ks. myös Merleau-Ponty 2002 [1945], 169.)

82 Heinämaa 1996, 67; Parviainen 2006, 76.

83 Hotanen 2008, 98–100, 128–129, 141; Merleau-Ponty 1968, 133–134, 138, 146.

neeseen, rajanylityspaikan linjastoihin, varusteisiin, asiakkaisiin ja työvereihin. Työntekijöitä ympäröivä aineellinen⁸⁴ määrittää heidän toimintaedellytyksiään ja kokemustodellisuuttaan. Analyysin terä ei kuitenkaan kohdistu aineelliseen sinänsä, vaan näen aineellisuuden osana merivartioinnin toimintakenttää ammattilaisuutta kannattelevana, yhtäältä kulttuurista jatkuvuutta ylläpitävänä ja toisaalta muutosta aikaansaavana elementtinä. Tilallisuuden laajaa tutkimuskenttää⁸⁵ sivutaan niin ikään sekundäärisesti kehollisuuden ohessa.

Antropologi Jean-Pierre Warnier on lähestynyt sodankäyntiä ja sotilaana olemista samankaltaisesta näkökulmasta. Hänen analyysissään sotilaan kehollisuus ja sitä ympäröivä materiaalisuus muodostavat yhteen kietoutuneen systeemin, jonka kautta sotimisen kokonaisuus rakentuu. Sodankäyntiä ei voida ymmärtää tarkastelemalla vain verbaalista tietoa, representaatiota ja symbolista ulottuvuutta, vaan etäännyttäjien strategisten ja poliittisten näkökulmien ohella on oleellista huomioida sotilaiden subjektiviteetti ja kehollinen toimijuus, joiden kautta sota viime kädessä tapahtuu.⁸⁶ Sosiologi Elina Pajun tapa tarkastella materiaalisuutta, ruumiillisuutta ja toimijuutta päiväkodin arjessa tulee niin ikään lähelle ajatteluani. Paju päätyy käsittämään toimijuuden ”sidoksellisuudeksi ja tapahtuvuudeksi”, joka edellyttää niin inhimillisten kuin ei-inhimillisten olentojen ja elementtien yhteen tuloa. Samalla hän osoittaa, miten pienet, aineelliset yksityiskohdat, kuten tekniset ulkovaatteet tai napit mekon selässä, määrittävät lapsen kokemusmaailmaa, toimijuutta ja suhdetta muihin ihmisiin.⁸⁷ Frykman ja filosofi, kulttuurintutkija Nils Gilje ovat jopa esittäneet, että esineet luovat käyttäjänsä.⁸⁸ Vaikka väite tarvitsee rinnalleen ajallisen ulottuvuuden ollakseen uskottava, muodostavat kysymykset maailman esineellistymisestä sekä esineiden kautta ja kanssa ajattelemisesta ja tuntemisesta kouriintuntuvuudessaan kiehtovan lähtökohdan ammattilaisuuden analyysille.⁸⁹

Kun tutkimuksen keskiöön asettuu merivartioston virkamiesten vuorovaikutus heitä ympäröivän maailman kanssa, nousevat kehossa ja kehon kautta tietämistä kuvaavat käsitteet ja teoriat tärkeiksi. Filosofi Jaana Parviainen lähestyy yksilön ja ympäristön vuorovaikutuksessa tapahtuvaa oppimista ja tietämistä *kehollisena tietona*. Parviaisen mukaan kehollinen tieto, tietäminen kehossa ja sen kautta, on kehon (eletyn ruumiin) kykyä kommunikoida älykkäästi ympäristönsä kanssa. Kehollisen tiedon piiriin kuuluu kaikenlainen tieto, jota asioita tehdessä, taitoja oppiessa ja tois-

84 Kielitoimiston sanakirjan mukaan aine tarkoittaa ”aistimin havaittavaa, tilaa ottavaa, massan omaavaa olevaisen ilmenemismuotoa, materiaa” (www.kielitoimistonanakirja.fi. [Luettu 10.2.2015.]) Tämän määritelmän valossa Ingoldin (2011, 21–22) näkemys, että myös luonnonvoimia ja -elementtejä, kuten aurinkoa, ilmaa, tuulta ja sadetta, voidaan pitää materiaana, on luonteva.

85 Esim. Saarikangas 2011.

86 Warnier 2011, 371–374.

87 Paju 2013.

88 Frykman & Gilje 2003, 46–48. Kulttuurintutkijan tulisikin kohdistaa huomionsa substantiivien sijaan verbeihin, jolloin tutkimuskohteita ovat tekstin tai matkan sijaan lukeminen ja matkustaminen. Auto on toki esineenä kiinnostava, mutta sillä ajaminen mahdollistaa toiset tulkinnat. (Frykman & Gilje 2003, 40–41.)

89 Ks. myös Ehn & Löfgren 2012, 32–33; Frykman 2012, 139; Lehtonen & Koivunen 2011, 23. Materiaalisuutta niin ikään tutkinut Ingold (2011, 28–29) muistuttaa kuitenkin, ettei tilaan ja aineeseen tule suhtautua deterministisesti tai animistisesti.

ten kanssa kommunikoidessa muodostuu. Kyse on ”kehollisesta neuvottelusta”, jossa tiedon muodostaminen edellyttää toiminnallista vuorovaikutusta maailman kanssa.⁹⁰ Kehollinen tieto ei ”sijaitse” materiaalisessa ruumiissa, vaan se kattaa niin kehon sisäiset tuntemukset kuin kehon kautta ympäristöstä saavutetut tiedot.⁹¹ Kehollisen tiedon lähikäsitteiksi ymmärrän Jonas Frykmanin neurofysiologi Antonio Damasioilta lainaaman käsitteen *kehollinen kognitio*, kansatieteilijä Jesper Fundbergin mainitseman *ruumiin älyn* (kroppens intelligens) sekä kansatieteilijä Gunnel Olssonin *käytännöllisen, kehollisen tietämisen* (praktiskt kroppsligt vetande).⁹²

Oletan, että merivartioammattilaisuuteen liittyy kehollista tietoa, jolla on merkitystä arjen käytännöissä. Kehollisuuteen fokusointi näyttäytyy minulle keinona tavoittaa ja jäsentää niitä virallisia ja epävirallisia vaikutteita, jotka työntekijäyksilössä kohtaavat.⁹³ Kuten kulttuuriantropologit Taina Kinnunen ja Johanna Aromaa ”oikeaoppista opettajaruumista” käsittelevässä artikkelissaan esittävät, muodostaa ruumis työn perustan, jossa subjektiiviset ja ulkoapäin asetetut rajat ja ehdot materialisoituvat. He käyttävät *työruumiin* käsitettä kuvaamaan yksilöllistä mutta institutionaalisesti säädeltyä työntekijäruumista, jonka kompetenssi muodostuu sekä esteettisistä, ulkonäköön liittyvistä tekijöistä että kyvystä hyödyntää kehollista tietoa.⁹⁴ Työruumiilla on yhteisöllinen ulottuvuutensa, johon on kiinnitetty huomiota myös sotilaita koskevassa tutkimuksessa. Instituution käyttöön ja yhdenmukaiseen toimintaan kurinalaistettujen sotilasruumiiden joukkoa on luonnehdittu *kollektiiviseksi ruumiiksi* ja *kokonaisruumiiksi*.⁹⁵ Tulen hyödyntämään kokonaisruumiin ideaa analyysissäni ja pyrin kehittämään käsitettä kehollisen tiedon näkökulmasta.

Käsitys subjektiivisia ja kollektiivisia vaikutteita kokoavasta työruumiista kytkeytyy laajemmin fenomenologisiin tulkintoihin asioiden merkityksellistymisestä maailman ja ihmisen vuorovaikutuksessa. Tämä keskustelu nostaa esiin toiminnallisuuden tason ja tarjoaa käsitteistöä sen tarkastelemiseen, miten merivartioston virkamiehet koulivat ja käyttävät kulttuurista työruumistaan. Pidän kiinnostavana kirjallisuuden tutkija Carrie Nolandin tapaa käsittää *ele* kulttuurin ja yksilön leikkauspisteeksi. Ele on Nolandille dynaaminen kytkös subjektin ja maailman välillä; ”nodaalipiste”, jossa kulttuuriset ruumiintekniikat, neurobiologia sekä yksilöllinen, kinesteettinen kokemus kohtaavat ja ovat vuorovaikutuksessa.⁹⁶ Noland nojaa eleen määrittelyssä Marcel Maussin ajatukseen ruumiintekniikoista⁹⁷, jolloin ele tarkoittaa tietoisesti tai tiedos-

90 Parviainen 2002, 19–20; Parviainen 2006, 76; Parviainen 2010, 324. Ks. myös Lande 2010, 26.

91 Myös Frykman 2012, 26–27, 118–119; Gieser 2008, 303.

92 Frykman 2012, 77–78; Fundberg 2003, 87–90; Olsson 2003, 39. John Hockey (2002, 158) puhuu käytännöllisestä älystä (practical intelligence). Fundbergin ja Hockeyn määritelmässä älykkyys kehittyy toistojen kautta kehon sisäistäessä tietyn tavan reagoida ulkoisiin ärsykkeisiin. Parviainen (2006, 82–84, 94) tekee kuitenkin eron staattisen ”tiedon” ja dynaamisen ”tietämisen” välille ja korostaa kehollisen tiedon olevan aktiivista, refleksiivistä toimintaa sen sijaan, että keho vastaisi ulkoisiin ärsykkeisiin harjoittelun kautta opitulla, tiedostamattomalla kaavalla. (Ks. myös Ingold 2011, 61.)

93 Ks. myös Lande 2010; Mälkki 2008, 51; Wolkowitz 2006, 19–20.

94 Kinnunen & Seppänen 2009.

95 Hockey 2002; Hoikkala et al. 2009; Ojajärvi 2015.

96 Noland 2009, 3, 8.

97 Ks. myös Lande 2010, 24–26; Parviainen 2006, 173–175.

tamatta aikaan saatua, suurta tai pientä liikettä, paikallaanoloa ja ilmehtimistä. Ele viittaa siten kaikkeen kehonkäyttöön, joka tuottaa kinesteettistä palautetta ja edelleen toimijuutta. Hän käsitteellistää ruumiilliset liikkeet juuri eleiksi, koska eleen käsite tuo hänen mukaansa liikkeen käsitettä paremmin esiin liikkumisemme rutiininomaisuuden ja kulttuurisidonnaisuuden.⁹⁸

Noland kehittää ruumiillisen toimijuuden teoriaa, joka ei kiinnity ajatuksiin ihmisruumiista joustavana ja vastaanottavaisena materiaalina muttei myöskään lioittele yksilön ilmaisu- ja uudistumiskykyä. Eleiden tekeminen on kaksisuuntaista, sillä merkitykset kirjautuvat ruumiiseen eleiden myötä ja toisaalta ruumiillistuvat eleissä.⁹⁹ Sosiaalipsykologi Suvi Ronkainen luonnehtiikin ruumista tarttumapinnaksi, johon merkitykset kaivertuvat.¹⁰⁰ Uskontotieteilijä Terhi Utriainen on samoilla poluilla käytäessään kuolevan vierellä olemista käsittelevässä tutkimuksessaan *asentoa* kokoavana käsitteenä, joka ”tuo yhteen yksilön kokemuksellisen sekä sosiaalisen ja kulttuurisen näkökulman” ja sopii käytettäväksi, kun tarkastellaan ”subjektin kokemusta ja siihen ja siitä virtaavaa merkityksen muodostumista maailman ja subjektin rajalla”.¹⁰¹ Myös Gunnel Olssonin tutkimus psykodynaamisen psykologian oppisisältöjen vaikutuksista liikunnanopetuksessa edustaa samankaltaista fenomenologista ajattelua. Olsson kuvailee, miten Sigmund Freudin ja Rudolf Labanin ihmiskäsitys tuli ruumiillistumaan lasten liikkeissä muuttuen samalla hiljaisesti sisäistetyksi ymmärrykseksi siitä, miten ja millaisiksi lasten kuului ruotsalaisessa kansankodissa kasvaa.¹⁰²

Esimerkit kuvastavat kulttuurisen tiedon kehollista ja hiljaista, antropologi Peter Hervikin sanoin läpinäkyvää, luonnetta. Se ei ole tietoista tai tiedostamatonta, vaan implisiittistä merkitystä, joka on olemassa teoissa ja toimissa.¹⁰³ *Kulttuurinen tieto* viittaakin tässä tutkimuksessa sekä sanalliseen että sanattomaan kollektiiviseen tietämiseen ja tietosisältöjen välittyneisyyteen. Määritelmä poikkeaa siitä, jonka folkloristi Eija Stark on aiemmin esittänyt. Hän tarkoittaa kulttuurisella tiedolla kollektiivisia, useiden ihmisten jakamia yhteneväisiä käsityksiä,¹⁰⁴ jotka hän suullisen perinteen ja henkisen kansankulttuurin tutkijana ymmärrettävästi sijoittaa ihmisen mieleen ja puheella ilmaistuun ajatteluun. Stark sisällyttää kulttuuriseen tietoon sekä toimintamallit (esimerkiksi ”saunassa käydään kerran viikossa”) että kielellisesti ilmaistut representaatiot (”rikas on ylpeä”).¹⁰⁵ Koska toimintamalleihin sisältyy käsityksen ohella käytäntö (saunassa käyminen *de facto*), en näe ristiriitaa siinä, että liu’utan käsitteen edellä esitetyn epistemologisen pohdinnan perusteella fenomenologiseen tulkintakehykseen.

98 Noland 2009, 4–8, 15–16.

99 Noland 2009, 206. Merleau-Pontyille (2002 [1945], 170, 177) eletty ruumis on ”merkityksellinen ydin” ja ”elettöjen merkitysten joukko”, jossa merkitykset muotoutuvat ja liittyvät aiempiin. (Ks. myös Ingold 2011, 58.)

100 Ronkainen 1999, 56.

101 Utriainen 1999, 27, 49, 54.

102 Olsson 2003.

103 Hervik 1994, 83. Myös Ronkainen 1999, 56–57.

104 Stark 2011, 70, 369.

105 Stark 2011, 71, 73–77.

Tutkimustyöni edessä totesin, että liike ja staattisuus niin kehon sisäisesti koettuina kuin sen ulkopuolella havaittuina määrittävät merivartioammattilaisten työtä, kokemuksia ja itseyemmärrystä. Monet havaintoni kumpusivat jostakin, joka tavalla tai toisella liittyi liikkeeseen – analyysi aaltoili muihin aiheisiin, mutta tulkinat kiertyivät lopulta liikkeen tematiikkaan.¹⁰⁶ Liike ikään kuin läpäisee organisaation, sillä jo merivartioston olemassaolo perustuu liikkeeseen organisaation valvoessa ja turvatessa ihmisten liikkumista ja suhteuttaessa liikkeensä ja paikallaanolonsa ihmisten liikkeisiin. Liikkuvuuden mahdollistaa kalusto, jonka esittely on myös tärkeä osa organisaation viestintää. Organisaatiota voidaan näin sekä toimintojensa että julkisuuskuvansa perusteella pitää mobiilina.

Tämä ei tarkoita, että merivartioston arki ja tehtävät olisivat pelkkää liikettä tai että vain liike olisi tärkeää. Kiinnostavaa on se, miten liike on aina suhteessa johonkin, sillä liikettä ei ole ilman liikkumattomuutta. Näiden vastapoolien väliin jää laaja kirjo erilaista liikehdintää, jossa ihmisen ja maailman suhde toteutuu ja kulttuurinen tieto rakentuu. Pohjaan tulkintani kinestesien¹⁰⁷ ja tiedon välistä yhteyttä korostavaan ajatteluun, joka on viime vuosina vallannut alaa esimerkiksi kognitiotieteen, filosofian, antropologian sekä taiteen- ja kulttuurintutkimuksen piirissä.¹⁰⁸ Tästä näkökulmasta maailma ja liikkuva ihminen ovat erottamattomia. Liike avaa meille tiedollisen, sosiaalisen ja emotionaalisen kanavan maailmaan ja on näin Parviaisen mukaan ”keino luoda asioita ja ajatuksia, jotka tulevat läsnä oleviksi ja ymmärrettäviksi vain liikkeessä”.¹⁰⁹ Parviainen täsmentääkin kehollisen tiedon analyysiään puhumalla *kinesteettisestä tiedosta*. Hänen kinestesiakäsityksensä nojaa Edmund Husserlin ajatteluun siinä, että liikettä tarkastellaan niin kehon sisällä ja sen ulkopuolella kuin kehon ja ympäristön sekä muiden kehojen välillä.¹¹⁰ Aistimme liikettä motorisesti, visuaalisesti ja auditiivisesti. Arkikokemustemme tasolla nämä aistimukset kietoutuvat yhteen ja muodostavat moniulotteisen kinesteettisen järjestelmän.¹¹¹ Husserlilaisessa ajattelussa kinestesia ei palaudu yksittäisiin aisteihin tai niiden yhdistelmiin, vaan sillä on välittävä rooli: se ei ole ihokuoren sisällä tapahtuvaa psykofyysistä toimintaa, vaan

106 Liikkeen tematiikka kirkastui minulle tehdessäni vuonna 2013 artikkeliyhteistyötä kulttuuriantropologi, tanssintutkija Johanna Aromaan kanssa. Hän esitti minulle kysymyksen: ”Onko liike mitenkään oleellista työssäsi?” Myöntävä vastaukseni perusteluineen sai minut kehittämään edelleen ajatusta merivartiomiesten kokeman ja havaitseman liikkeen merkityksellisyydestä. Aromaan avulla löysin myös keskeistä tutkimuskirjallisuutta.

107 Kinestesialla tarkoitetaan ihmiskehon toiminnallisuutta ja liikekokemuksia (Parviainen 2006, 9).

108 Noland 2009, 11–12.

109 Parviainen 2006, 9–11, 209–210. Myös Lehtinen 2014a; Sheets-Johnstone 2011, 218–219.

110 Parviainen hahmottaa kinesteettisiä kategorioita nostamalla tarkastelun kohteiksi 1. kehon liikkumattomuuden; 2. kehon liikkeet; 3. liikutetun ruumiin (juna, lentokone); 4. liikkuvan ja liikutetun kehon (auto, hevonen); 5. esineiden muodon ja koon muuttumisen; 6. kehon tai havaitsejan muuttumisen suhteessa a) liikkumattomiin esineisiin, ihmisiin ja eläimiin liikkumatonta taustaa vasten; b) liikkuviin esineisiin, ihmisiin ja eläimiin liikkumatonta taustaa vasten; c) liikkumattomiin esineisiin, ihmisiin ja eläimiin liikkuvaa taustaa vasten sekä d) liikkuviin esineisiin, ihmisiin ja eläimiin liikkuvaa taustaa vasten (Parviainen 2006, 31–32). Kuten luettelosta näkyy, tulisi kaikenkattavassa kinesteettisessä analyysissä ottaa huomioon ulottuvuuksia, joiden havaitseminen ja sanallistaminen on käytännössä esimerkiksi etnografisessa tutkimuksessa mahdotonta. Luettelo auttaa kuitenkin löytämään ulottuvuuksia, joita tarkastelemalla kinesteettiseen voidaan päästä käsiksi.

111 Parviainen 2006, 28–29; Parviainen 2010, 318–319.

ulkoisen ja sisäisen yhdistävä ”rajapinta”.¹¹² Kinestesia muodostaa siten pohjan kaikelle havaitsemiselle.¹¹³

Filosofi Maxine Sheets-Johnstonen mukaan maailma tulee meille ymmärrettäväksi kehollisen tietoisuutemme (corporeal consciousness) kautta. Se on dynaamisen maailmassa olemisen ja ymmärtämisen perusta.¹¹⁴ Siinä missä Merleau-Ponty puhuu aistihavainnon ensisijaisuudesta, puhuu Sheets-Johnstone liikkeen ensisijaisuudesta.¹¹⁵ Merleau-Pontyn näkemys liikkeestä on Sheets-Johnstonen mukaan käytännöllinen: liike ei merleau-pontylaisittain ole tietämistä vaan yksinkertaisesti silta ihmisen ja maailman välillä, keino päästä osalliseksi maailmasta. Sheets-Johnstonelle liike on sen sijaan ajattelua, tietoa ja oppimisen perusta.¹¹⁶ Koska synnymme maailmaan liikkuvina, on liike ”äidinkieleemme”.¹¹⁷ Myös Tim Ingold ja antropologi Jo Lee Vergunst pitävät liikkumista olemassa olemisena ja kävelemistä tietämisen tapana. Liikkeessä tietäminen ei synny ”päähän päntätystä” tiedosta, vaan se on kykyä ympäristön havainnointiin ja toiminnan seurausten hahmottamiseen.¹¹⁸

Antropologi Jaida Kim Samudra ei viittaa Sheets-Johnstonen ajatuksiin mutta esittää kulttuurisen tiedon kehollisuudesta tulkinnan, jossa kinestesian ja tietämisen yhteys niin ikään korostuu. Samudra käyttää *kinesteettisen kulttuurin* käsitettä kuvaillessaan kinesteettisen tiedon merkitystä sellaisten ryhmien arjessa, jotka harjoittavat tietynlaisia ruumiintekniikoita pyrkiessään fyysisten taitojen kehittämiseen. Esimerkiksi tanssi-, musiikki- ja urheilulajit ovat Samudran mukaan tällaisia. Myös sotilaallisissa ja uskonnollisissa rituaaleissa rutiininomaisilla, kehollisilla liikkeillä on keskeinen asema. Kinesteettinen sisältää Samudran mukaan sosiokulttuurisia merkityksiä, joita ryhmään sosiaalistuvat oppivat ja omaksuvat.¹¹⁹ Viranomaistoiminnassa liikkeet, eleet ja asennot eivät ole itsessään tavoite, kuten vaikkapa tanssissa, vaan liikkuminen on virallisen kontekstissa väline ja sen merkitys sekundäärinen. Vaikka tutkimaani merivartioammattilaisuutta ei voida pitää samalla tavalla ”kinesteettisenä kulttuurina” kuin Samudran nimeämiä esimerkkejä, on suunniteltu, koettu ja jaettu liike merivartiostossakin keskeistä. Onkin perusteltua olettaa, että merivartioammat-

112 Käsite ei ole yhteneväinen psykologian käsitteistön kanssa, jossa kinestesia viittaa proprioseptiseen eli asentotai liikeaistiin, liikkeen hahmottamiseen kehon sisäisesti (Parviainen 2010, 321). Kinestesiasta psykologiassa ks. esim. Olsson 2003, 248.

113 Parviainen 2006, 28–31. Myös Sheets-Johnstone 2011, 113.

114 Sheets-Johnstone 2011, xxi, 53, 62, 128.

115 Sheets-Johnstone (2011, 113) korostaa kuitenkin, että liike ja aistihavainnot ovat riippuvaisia toisistaan. Liike perustuu aistimuksiin ja liike on aistein havaittua. Pohdinta ei siksi hänen mukaansa pyri kumoamaan Merleau-Pontyn ajattelua vaan kehitlemään sitä edelleen.

116 Parviainen 2006, 212; Sheets-Johnstone 2011, xxxi, 139, 210–211, 233–234. Ks. myös Ingold 2011, 13, 150. Tilan ja liikkeen sekä visuaalisen ja kinesteettisen yhteen kietoutumisesta Merleau-Pontyn ajattelussa ks. Olsson 2003, 256; Saarikangas 2011, 44–45.

117 Sheets-Johnstone 2011, 116–119, 195, 223.

118 Ingold & Vergunst 2008, 2, 5.

119 Samudra 2008.

tilaisten kulttuurinen tieto sisältää kinesteettistä tietoa ja päinvastoin.¹²⁰ Kulttuurisen ja kinesteettisen tiedon kytköksiä koskeva pohdinta päätää työni.

Tutkimusmenetelmät

Kentälle

Tutkimustehtävä ja näkökulmat vaikuttavat siihen, millaisten menetelmien ja aineistojen varaan työ on mielekästä rakentaa. Tämä tutkimus perustuu Suomenlahden merivartioston yksiköissä tehtyihin etnografisiin kenttätöihin ja haastatteluihin. So-tilaita ja varusmiehiä on tutkittu laajasti etnografisin menetelmin,¹²¹ mutta meri- ja rajavartiomiesten osalta tämä väitöstutkimus on Suomessa lajissaan ensimmäinen. Kansainvälisestikin rannikkovartiostoja käsittelevät etnografiset tutkimukset ovat harvinaisia. Saksalainen kansatieteilijä Silja Klepp on sivunnut viranomaistoimintaa Välimeren koskevassa työssään ”*Europa zwischen Grenzkontrolle und Flüchtlingschutz. Eine Ethnographie der Seegrenze auf dem Mittelmeer*”, kun taas Yhdysvalloissa on tehty rannikkovartioston riskiviestintää, sosiaalisen median käyttöä ja yhteiskuntasuhteita käsittelevä etnografinen väitöskirja.¹²²

Tein kenttätöitä Suomenlahden merivartiostossa kahdessa jaksossa. Elokuusta 2007 syyskuuhun 2008 vietin säännöllisesti aikaa merivartioasemilla ja vartiolaivoilla. Halusin seurata merellisten tehtävien parissa toimivaa henkilöstöä kalenterivuoden ajan hahmottaakseni, mikä vaikutus vuodenaikojen vaihtelulla olisi työtehtäviin ja -rytmeihin. Asema- ja laivakäyntien ohella perehdyin johtokeskuksen toimintaan ja rikostutkijoiden työhön. Lisäksi minulle tarjoutui mahdollisuuksia tutustua merivartioston valmiusjoukkueen toimintaan, ja joulukuussa 2007 seurasin rajatarkastustoimintaa Helsingin matkustajasatamissa.¹²³ Asema- ja satamakäyntien aikana sain käsityksen myös Rajavartiolaitoksen koiratoiminnasta.

Toinen kenttätöjaksoko ajoittui vuoden 2009 alkuun, jolloin vietin kolme kuukautta Helsingin rajatarkastusosastossa. Koska tein tutkimusta päätoimisesti, pystyin olemaan läsnä tiiviimmin kuin edellisenä vuonna. Kiersin ryhmissä tutustumassa rajatarkastajien linjatyöskentelyyn sekä päivystäjien, asiakirjatutkinnan, hallinnollisen tutkinnan, terminaaliryhmän ja valvontayksikön toimintaan. Lentoasemajakson jäl-

120 Kansatieteilijä Tom O'Dell (2004, 109) puhuu matkustamista ja turismia käsittelevässä artikkelissaan kulttuurisesta kinestesiasta (cultural kinesthesia) tarkoittaen tällä ”seismisten voimien” kaltaista ”mykkää energiaa”, joka saa ihmiset liikkumaan. Kulttuurinen kinestesia on hänen mukaansa ruumiin, kulttuurin ja politiikan kohtaamisessa syntyvää ”levottomuutta”. O'Dell etäännyy kinestesien kehollisia liikekokemuksia tarkoittavasta merkityksestä ja käyttää käsitettä metaforisesti tarkastellessaan globaalien liikkuvuuden kulttuurisia ja poliittisia ulottuvuuksia. O'Dellin pohdinta käsittelee kulttuurisen ja kinesteettisen välistä suhdetta, mutta poikkeaa tässä luonnostelemastani ”kinesteettisestä kulttuurisesta”, jossa huomio kohdistuu nimenomaan liikkuvan kehon ja kulttuuristen prosessien väliseen yhteyteen.

121 Esim. Hoikkala et al. 2009; Ojajärvi 2015; Pipping 1978; Salo 2011; Wollinger 2000.

122 Klepp 2011; Levenshus 2012.

123 Matkustajasatamien rajatarkastusyksiköt lakkautettiin ja henkilöstö siirrettiin Helsinki-Vantaan lentoasemalle vuoden 2008 alussa, joten tilanne oli poikkeuksellinen. Muutostilanne ei kuitenkaan erityisesti korostunut, kun aineistoa verrataan muuhun aineistoon.

keen myös rikostorjuntayksikön henkilöstö pyrki järjestämään minulle pääsyn mukaansa, mutta kenttätöitä ei lopulta pidetty mahdollisina mukanaoloni muodostaman työturvallisuusriskin takia. Rikostorjunnan toiminnot jäivät näin havainnoinnin ulkopuolelle, mutta niitä käsiteltiin haastatteluissa.¹²⁴

Kenttätöitä kohdistuivat 12 yksikköön, kun yksiköillä tarkoitetaan kuutta merivartiomasemaa, kahta vartiolaivaa, rajatarkastusosaston satama- ja lentoasemayksikköä, valvontayksikköä sekä johtokeskusta. Lukuun eivät sisälly työtehtäviin liittyneet satunnaiset käynnit muilla meri- tai rajavartiomasemilla, rajanylityspaikoilla, vartiolaivoilla, esikunnissa tai esimerkiksi vastaanottokeskuksissa ja oikeustaloilla. Tutkimustavani en kiertänyt yksiköitä systemaattisesti, sillä olin jo aiemmin vierailut kaikilla Suomenlahden merivartioston merivartiomasemilla, vartiolaivoilla sekä esikunnissa, johtokeskuksessa, satamissa ja lentoasemalla. Sen sijaan pyrin hankkiutumaan mahdollisimman monenlaisiin työyksiköihin ja olemaan niissä läsnä perusteellisemmin, pitempään tai toistuvammin.

Tutkimuksen suunnittelussa ja kenttätökohteiden valinnassa tukeuduin ennakkotietoihin, joita minulla oli Rajavartiolaitoksesta ja Suomenlahden merivartiostosta aiempien opinnäytetöideni ja työkokemukseni takia.¹²⁵ Kontaktini henkilöstöön niin esikunnissa kuin yksiköissä olivat tärkeitä tutkimusluvan (LIITE 1) järjestämisen, kenttätöistä sopimisen ja kentälle pääsyn kannalta. En tiedä miten henkilöstöä ohjeistettiin toimimaan tutkimukseen liittyen, mutta tiedän tutkimuksesta tiedotetun. Jaoin myös itse tietoa työstä niin kirjallisesti kuin suullisesti.¹²⁶ Merkittävimmäksi viestikanavaksi osoittautuivat silti virkamiesten keskinäiset verkostot, joiden kautta tieto tutkimuksesta, tutkijasta ja tavastani toimia levisi yhteisössä. Tämä näkyi esimerkiksi erään työntekijän vastauksessa kysymykseen, miten hän oli kokenut tutkimukseen osallistumisen: ”*No naapuriasemilta kuuluu pelkkää hyvää, ne tykkää ku käyt. Oli kiva ku tulit tännekin.*”¹²⁷

124 Vaikka rikostorjuntayksikköön tutustuminen olisi mahdollistanut toiminnan tarkastelun tasolla, johon haastattelujen analyysi ei yllä, pidin päätöstä oikeana myös tutkimuseettisten ohjeistusten korostamien haitta-aspektien valossa. Työturvallisuusnäkökulmien ohella päätökseen vaikutti se, että kyse on Rajavartiolaitoksen tiukimmin varjelluista toiminnoista, joista organisaation sisälläkin tiedettiin vähän. Kun rito-yksikön toimintaan on erään työntekijän kuvailemalla tavalla liittynyt paljon ”mystiikkaa” (KPK3/89), ei ole yllättävää, ettei taktista ja teknistä tietoa suojaavaa verhoa haluttu raottaa myöskään ulkopuoliselle siviilitutkijalle.

125 Olen vuodesta 2004 alkaen työskennellyt tutkijana Kymenlaakson museossa, jossa merihistorian vastuualueen osana vastaan Rajavartiolaitoksen ja Kotkan kaupungin yhteisestä Merivartiomuseosta. Ennen tutkijan toimessa aloittamista olin työskennellyt oppaana ja luettelojana merivartiotalus Vartiomootorivene 11:sta ja tehnyt merihistorian seminaarityön sekä kansatieteen pro gradun merivartiostoon liittyvistä aiheista. Merivartiomuseo sai runsaasti näkyvyyttä, kun museo avattiin Merikeskus Vellamossa heinäkuussa 2008. Rajavartiolaitoksen vuosipäivänä 21.3.2009 minulle myönnettiin Rajavartiolaitoksen ansiomitali, mistä päätelen työni olleen organisaatiossa jossain määrin tunnettua ja arvostettua.

126 Laatumassani tiedotteessa kerroin tutkivani merivartioston ammattikulttuuria. Luonnehdin löyhästi tutkimusintressejäni ja kuvailin etnografista työskentelyä. Korostin tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuutta ja aineiston luottamuksellista käsittelyä. Jaoin tiedotteen läsnä olevalle henkilöstölle heti saavuttuani. Esimiehille olin useimmiten kertonut samat sisällöt puhelimitse tai sähköpostitse ennen yksiköihin menoa.

127 KPK1/28.

Olin usein hämilläni siitä, miten suopeasti monet suhtautuivat työhöni.¹²⁸ Myötämielisyys tulee ymmärrettäväksi ammattiympäristön kontekstissa. Kiinnostusta merivartiostoa kohtaan pidettiin mitä ilmeisimmin arvostuksen osoituksena, ja työn toivottiin lisäävän verrattain tuntemattoman viranomaisen tunnettuutta. Olin lisäksi havaitsevinani toiveen, että työ voisi tuoda epäkohdiksi koettuja asioita organisaation johdon tietoisuuteen. Samalla virkamiehet korostivat pitävänsä tärkeänä seikkaa, että tein tutkimusta ulkopuolisena tutkijana ilman organisaation toimeksiantoa. Kohtaamiset olisivat varmasti olleet hyvin toisenlaisia, jos tehtävänäni olisi ollut tiedon tuottaminen Rajavartiolaitoksen tarpeisiin ja esimerkiksi johtamistyön tai alaisten arviointi. Tutkimukseni tarkoituksena ei ollut henkilöstön puhemiehenä toimiminen tai heidän asioidensa edistäminen, ja edunvalvontaan liittyvä tematiikka rajautui työn ulkopuolelle. Toin tutkittaville esiin, että tutkimustyössä minua motivoi perustutkimuksen itseisarvo ja tehtävä yhteiskunnallisen keskustelun herättäjänä.¹²⁹ Olen tutkimuksen edetessä tullut tietoiseksi myös siitä, miten kulttuuristen ilmiöiden analyysi voi edistää toiminnan kehittämistä ja tukea johtamistyötä. Tutkimus voi parantaa henkilöstön hyvinvointia ja toimintakykyä esimerkiksi muutostilanteissa, kun uusia toimintatapoja voidaan sopeuttaa kulttuuriseen tietoon yhteentörmäysten välttämiseksi.¹³⁰ Työ ei pyri olemaan kehitystyötä, sillä asemani takia en voi väittää hahmottaneeni organisaation kehitystarpeita niin, että voisin suoraan vastata niihin. Ajattelen tutkimuksen kuitenkin tuottavan sellaista tietoa, josta kehittämishankkeet voivat hyötyä.

Kenttätöiden alusta alkaen käytin samaa virkavaatetusta kuin tutkittavat sillä erotuksella, ettei vaatteissani ollut arvomerkkejä. Käytin lisäksi siviilivaatteita ollessani yksiköissä, joissa työskenteli siviiliasuisia henkilöitä, ja tilanteissa, joissa virkamiehetkin käyttivät omia vaatteitaan. Kuittasin itselleni Katajanokan varastolta pelastautumispuvun, kelluntatakin, paukkuliivit, suojaliivit, partiohaalarin, partiohousut, t-paidan, villapaidan, varustevyön, varsikengät, viiltosuojahanskat, pipon ja pakkaspuvun. Varustevyötä käytin ilman voimankäyttövälineitä, ensiapuvälineillä ja taskulampulla varustettuna. Lisäksi minulle annettiin uudenmallinen gore-tex-sadeasu, jota en kuitenkaan kehdannut purkaa paketista, kun minulle selvisi, ettei henkilöstö ollut vielä saanut uutta, teknistä asua käyttöönsä. Ratkaisuun, että kulkisin partiossa virkavaatteissa, päädyttiin monista syistä. Organisaatiossa asiaa perusteltiin työturvallisuuskäytännöllä, sillä varusteet oli sopeutettu niihin olosuhteisiin, joissa tulisin toimimaan. Lisäksi katsottiin, että mukana olemiseni herättäisi näin vähemmän huomiota ja takaisi työntekijöiden työrauhan. Pidin näkökulmia perusteltuina. Itseäni kiinnosti

128 Aiemmassa tutkimuksessa ammattiryhmien suhtautumisen tutkimukseen on nähty vaihtelevan sen mukaan, mikä on ryhmän professionalismin aste ja tila. Mitä epävarmemmaksi ryhmä kokee olemassaolonsa, sen suurempi tarve tutkittavilla on kontrolloida lopputulosta ja sen kriittisemmin tutkimukseen suhtaututaan. (Eräsaari 1995, 40–43.)

129 Tieteellinen tutkimus tulee aina osaksi tutkittavien itseyttä (Paaskoski 2008, 240; Ehn 2003, 133), mutta se ei yleensä eikä tässäkään työssä ole itsetarkoitus.

130 Esim. Alvesson 2001, 27. Tätä tutkimusta ei kuitenkaan tule lukea liikkeenjohdon teoksissa esiintyvän ja soti-lasorganisaatioissakin tutun kulttuurin manipuloitavuuden idean kautta. Scheiniläisen organisaatiokulttuurin käsitteen ja kulttuurin ohjattavuuden kritiikistä ks. Alvesson 2001, 68–70, 74–75, 270–272; Van Maanen 2011, 160–161.

lisäksi nähdä, miten virkavaatteet vaikuttaisivat minuun ja ympärilläni oleviin ihmisiin, ja ajattelin varusteiden käytön siksi olevan tutkimusasetelmani kannalta antoisaa. Päätös virkapuvun käytöstä edellytti kuitenkin tutkimuseettistä pohdintaa, johon palaan johdannossa myöhemmin.

Pyrin jaksottamaan läsnäoloni yksiköissä niin, että se noudatti henkilöstön normaalia työvuorottelua ja toisaalta ajoittui tilanteisiin, joissa minun oli mahdollista saada monipuolinen käsitys työstä. Pisin yksittäinen kenttätyöjakso oli kahdeksan vuorokautta ulkovartiolaivalla. Yleensä vietin merivartioasemilla kolmesta viiteen vuorokautta kerrallaan. Kotiani lähinnä sijaitsevan yksikön toimintaan saatoinkin osallistua joustavasti päivätyöni puitteissa, ja kävin siellä kotoa käsin samaan tapaan kuin seudulla asuvat virkamiehet. Rajatarkastusosastossa tekemäni havainnointijakson aikana olin opintovapaalla, mikä mahdollisti kolmivuorotyön aikatauluihin sovitettun läsnäolon. Lähtökohtani oli, etten ”kalastellut keikkoja” menemällä mukaan vain aikoina, jotka tiesin kiireisiksi. Sen sijaan pyrin tavoittamaan yksiköiden arkirutiinit, ja painotin toistuvasti, etten toivonut takiani järjestettävän erityistä ohjelmaa. Toisaalta en halunnut rajoittaa osallistumisen tapoja liiaksi. Henkilöstö alkoi pian kutsua minua mukaansa erilaisiin tilanteisiin, ja usein otin kutsun vastaan. Pidin tätä hyvänä mahdollisuutena nähdä, millaisia merkityksiä työntekijät antoivat työnsä sisällöille ja ryhmän sosiaaliselle toiminnalle ja millaisia asioita minulle toisaalta haluttiin esittää. Sen lisäksi, että käytin aikaa työtehtävien seuraamiseen, osallistuin yksiköiden tavallisen ohjelman mukaisesti varallaoloon, koulutuksiin, kuten voimankäyttö- ja pintapelastuskoulutukseen, työhyvinvointia ylläpitävään (TYHY) toimintaan sekä läksiäisiin ja illanviettoihin.

Tuodakseni esiin etnografisen työskentelyni reunaehdoja olen edellä käyttänyt kentän käsitettä ongelmattomasti viittaamaan osallistuvaan havainnointiin fyysisiksi paikoiksi määrittävissä yksiköissä. Tämä praktinen näkökulma kenttään on kuitenkin riittämätön. Aiemmin esittelemäni paikkaa ja tilaa koskeva keskustelu liittyy osaltaan antropologisen kentän käsitteen järkkymiseen liikkuvuuden lisääntymisen myötä. Muiden muassa Ingold ottaa etäisyyttä klassiseen lähtökohtaan, että paikka antaisi ihmisen toiminnalle rajat ja ihmistä olisi siksi mahdollista ymmärtää tarkastelemalla hänen toimintaansa tietyssä alueellisesti rajatussa ympäristössä.¹³¹ Koska yhteisöt ja ilmiöt ovat yhä useammin alueellisesti ja kulttuurisesti hajautuneita, on etnografista kenttätyötä ollut välttämätöntä kehittää tästä näkökulmasta.¹³² Esimerkiksi *monipaikkainen* etnografia (multisited ethnography) syntyi metodologisenä vastauksena siirtolaisuuden ja globaalin markkinatalouden tutkimukseen.¹³³ Sen ohella *translokaalin* käsite viittaa kauttakulkupaikkojen ja niiden välisten merkitysten tutkimukseen.¹³⁴ Yhteistä käsitteille on ajatus inhimillisen kokemuksen ylipaikkaisuudesta. Monipaikkaisuuden idea ei kuitenkaan kiinnity yksin tilaan tai paikkaan, vaan kyse voi olla

131 Ingold 2011, 149.

132 Kentän käsitteestä ks. esim. Hirvi & Snellman 2012; Ojanen 2011; Sheller & Urry 2006; Strandell 2012.

133 Marcus 1995.

134 Silven 2004, 34–35.

myös esimerkiksi rakenteiden ja kokemusten sekä vaikkapa tuottajan ja kuluttajan näkökulmien ristiin tarkastelusta. Myös yhdessä paikassa tapahtuva etnografia voi olla kysymyksenasetteluiltaan monipaikkaista.¹³⁵ Tässä monipaikkaisuus lähestyy kulttuurianalyttisessä kirjallisuudessa esiintyviä perspektiivin vaihtelun vertauskuvia.¹³⁶

Tutkimukseni ilmentää monipaikkaisuutta sekä tutkimieni yksiköiden lukumäärän, alueellisen ja toiminnallisen hajautuneisuuden, operatiivisen liikkuvuuden että näkökulmien moninaisuuden osalta. Vaikka osallistuva havainnointi vei minut ”kentälle” merivartioston yksiköihin, en lähesty yksiköitä kulttuurisina saarekkeina. Aineiston kautta olisi mahdollista tavoittaa myös työntekijöiden yksikköerityisiä kokemuksia, joiden esittämisellä olisi kulttuurihistoriallista arvoa. Tutkimustehtävään ja -etiikkaan liittyvistä syistä olen kuitenkin hävittänyt käsittelyluvuista valtaosan tapahtumapaikkoja yksilöivistä tunnisteista. Noudatan tältä osin samaa kudelmaisuu- den logiikkaa kuin henkilöstöryhmien välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä käsitellessäni. Laajasti määriteltynä hahmotan etnografisen kentän ulottuvuuksiksi, joissa jotakin tutkimuksen kannalta merkityksellistä tapahtuu. Antropologi Kirsten Hastrup näkee, ettei kenttää koeta semanttisessa vaan sosiaalisessa tilassa. Samalla paikka, josta käsin koemme, on jatkuvassa liikkeessä.¹³⁷ Hastrupin pohdinnan myötä kenttä liittyy tiedon paikantuneisuuteen: kenttä muodostuu tutkijan asemoidessa itsensä tutkijaksi suhteessa johonkin ja reflektoidessa tämän jonkin merkitystä.

Tutkimuksen tiedonmuodostus ja tutkijan paikka

Etnografista tiedonmuodostusta ja -välitystä on eri tieteenaloilla problematisoitu pitkään ja perusteellisesti. Keskustelu on koskenut muun muassa sitä, mitä etnografia on, onko tutkijan osallisuus tutkimukselle hyödyksi vai haitaksi, miten etnografisissa kohtaamisissa syntynyttä tietoa on mahdollista sanallistaa ja miten kenttätöyöhön sisältyviä valta-asetelmia ja eettisiä kysymyksiä tulisi käsitellä. Tutkijoilta edellytetään nykyisin avointa työtapaa, jossa tiedonmuodostuksen prosessit ja tulkintoihin vaikuttaneet tekijät pyritään tuomaan lukijoiden arvioitaviksi.¹³⁸ Ymmärrykseni etnografisen tutkimuksen metodologiasta nojaa näihin kriittisiin huomioihin.

Tässä tutkimuksessa etnografialla tarkoitetaan monimenetelmällistä, laadullista tutkimusta, jonka tarkoituksena on muodostaa ensikäden tietoa tutkimuskohteesta tutkittavien arkeen osallistumalla ja tutkittavia haastatteleamalla. Käytännössä etnografista kenttätöyötä tekevä tutkija pyrkii läsnäolonsa ja kokemustensa kautta pääsemään lähelle tutkittavien toimintaa ja todellisuutta. Kokemus tilanteiden jakamisesta on etnografian ytimessä, kuten poliiseja tutkineen sosiologi John Van Maanenin humoristisesta luonnehdinnasta ilmenee: ”In many respects, the legendary – if too frequently

135 Marcus 1995.

136 Esim. Ehn & Löfgren 2004, 98, 145; Ehn & Löfgren 2012, 155.

137 Hastrup 1994, 233–236.

138 Esim. Davies 2008; Ehn & Klein 1999; Pink 2009; Van Maanen 2011.

overhyped – ethnographic sympathy and empathy often comes from the experience of taking close to the same shit others take day-in and day-out (or, if not taking it directly, hanging out with others who do).”¹³⁹ Van Maanen kuitenkin huomauttaa, että vaikka tutkija voi tavoitella tutkimiansa toisten näkökulmaa, tulee sen saavuttamisen edellytyksiin suhtautua varauksella. Etnografiset menetelmät eivät mahdollista toisen tietoisuuden luotaamista. Tutkija ei tavoita tutkittaviensa kokemuksia sellaisenaan, eikä tutkijan ja tutkittavien kokemuksia voida pitää ongelmattomasti samanlaisina.¹⁴⁰

Etnografiaa on sen menetelmällisistä haasteista huolimatta pidetty käypänä ja toisinaan ainoana keinona saavuttaa syvällistä ymmärrystä tietyistä tutkimusaiheista ja toisten kokemuksista.¹⁴¹ Sitä on suosittu esimerkiksi asenteita, epävirallisia toimintatapoja, kokemusperäistä tietoa, toimijuutta ja muutosta tarkasteltaessa.¹⁴² Käytännönläheisyytensä takia etnografiset menetelmät on koettu antoisiksi myös tutkimuksissa, joiden epistemologisena lähtökohtana on ollut käsitys tietämisen paikantumisesta toimintaan.¹⁴³ Metodologian näkökulmasta tietämisen ja toiminnan tiivis yhteys tarkoittaa, että tutkijan on syytä lähestyä tutkimuskohdettaan käytännöllisesti, aistihavaintojaan ja kokemuksiaan tiedonlähteinä käyttäen.¹⁴⁴ Useat tutkijat ovatkin maininneet saavutaneensa oleellista tietoa juuri kehollisen ymmärtämisen kautta.¹⁴⁵ Samalla etnografisen työskentelyn muodoksi toisinaan mainittu passiivinen tai osallistumaton havainnointi¹⁴⁶ on koettu mahdottomaksi ja konstruktivistiseen tietokäsitykseen huonosti sopivaksi.¹⁴⁷

Niin sanottua aistietnografiaa (sensory ethnography) kehittäneen antropologi Sarah Pinkin mukaan etnografiseen kenttätöyöhön liittyvän osallistuvan havainnoinnin ei pitäisi olla vain toisten ihmisten käytöksen havainnointia ja dokumentointia, vaan tutkijan tulisi osallisuutensa kautta pyrkiä kehittämään erilaisia moniaistisia ja paikantuneita tietämisen tapoja.¹⁴⁸ Pink kutsuu lähestymistapaa ”aistivaksi osallistumiseksi” (participant sensing).¹⁴⁹ Esimerkiksi tutkijan ja tutkittavan yhdessä kävelemistä voidaan aistietnografian näkökulmasta tarkastella reitin ja rytmin jakamisena. Toiminnan kautta tutkija tulee osallistuneeksi prosesseihin, joissa tutkittava hahmottaa itselleen keskeisiä paikkoja ja niiden merkityksiä.¹⁵⁰ Tutkijan ei katsota olevan neutraali ja objektiivinen ulkopuolinen, joka keruun tai havainnoinnin kautta pyrkisi löytämään tutkimiansa toisten autenttisen totuuden, mutta hänen ei liioin ajatella

139 Van Maanen 2011, 152.

140 Van Maanen 2011, 2, 151, 177.

141 Ehn & Löfgren 2012, 8–9; Okely 1994, 61–62.

142 Esim. Ehn & Löfgren (2012, 32) muistuttavat erosta sen välillä, mitä sanotaan että tehdään ja mitä tosiasiallisesti tehdään. Ks. myös Tallberg 2009, 62–63.

143 Ehn & Löfgren 2012, 96–97; Pink 2009, 34–36.

144 Aromaa & Tiili 2014; Hervik 1994, 83–84; Utriainen 1999, 45–46.

145 Fundberg 2003, 88; Frykman & Gilje 2003, 13; Grundvall 2005, 100–103.

146 Osallistumaton havainnointi perustuu ajatukseen, että tutkija on ulkopuolinen, joka ei vaikuta havainnoimien tilanteiden kulkuun (Spradley 1980).

147 Davies 2008, 82; Ojanen 2011, 79; Paju 2013, 54, 207.

148 Pink 2009, 23, 40–43, 64–65.

149 Pink 2009, 67. Sosiologi, poliisi Brian Lande (2010, 40–41, 85) kutsuu vastaavaa menetelmää ”lihalliseksi etnografiaksi” (carnal ethnography) ja Jaida Kim Samudra (2008, 667) ”tiheäksi osallistumiseksi” (thick participation).

150 Pink 2009, 69–70, 76–77.

saavan annettuna sisäpiiriläisen ymmärrystä, tietoja ja asemaa yhteisössä. Sen sijaan etnografinen tiedonmuodostus käsitetään kokemukselliseksi oppimisprosessiksi, jossa tutkija altistaa itsensä samoille mahdollisuuksille ja rajoituksille, joiden keskellä tutkittavat elävät. Samassa maailmassa olemisen ajatellaan luovan yksilöiden välille yhteistä, tutkimuksen näkökulmasta oleellista kokemuspohjaa.¹⁵¹ Koska kulttuurinen tieto syntyy yksilöiden välisessä vuorovaikutuksessa ja käytännön toiminnassa, voi tutkija osallisuutensa ja oppimisensa kautta ymmärtää kulttuurisia prosesseja ja merkityksiä paremmin.

Ajattelutapa on muuttanut tutkijoiden suhtautumista tutkittaviin, joita ei enää nähdä tutkimuksen kohteina ja tietolähteinä, vaan osallisina, osallistujina ja kumppaneina.¹⁵² Hervik kuvailee tätä tietoteoreettista lähtökohtaa puhuessaan antropologisesta ymmärtämisestä ”jaettuna järkeilynä” (shared reasoning). Hervikin mukaan etnografisissa kohtaamisissa osapuolet pyrkivät yhdessä ymmärtämään kentän tapahtumia, jolloin yksilölliset ja kollektiiviset refleksiiviset prosessit sekoittuvat.¹⁵³ Kulttuuriset ilmiöt tuleekin ymmärtää ajattelun ja ymmärtämisen resursseina sen sijaan, että ne nähtäisiin yksilöiden toimintaa ohjaavina sääntöinä.

Edellä esitetty muodostaa etnografia-käsitykseni perustan. Kuvailin menetelmäni tutkittavilleni arkisesti tutkimuksen tekemiseksi ”perstuntumalta”, minkä myöhemmin totesin aistietnografian hengessä osuvaksi. Luonnehdin sitä myös ”hengailuksi”¹⁵⁴ hermeneuttisen tutkimusotteeni takia sekä korostaakseni haluani olla mukana joutilaisuudenkin hetkinä. Olin hyvin tietoinen siitä, etten siviilihenkilönä voinut osallistua rajavartiomiesten virkatehtävien hoitoon. Näissä tilanteissa kuljin perässä tai olin vieressä ja katsoin, mitä ja miten muut tekivät. Otin osaa toimintaan silloin, kun minua kutsuttiin mukaan tai kun päätelin, ettei tekemisestä olisi haittaa. Otin kiinni, päästin irti, nostin ja ojensin, siivosin, laitoin ruokaa, ajoin nurmikkoa, maalasin ja autoin toimistotöissä. Saatoin olla mukana etsimässä matkatavaroita, pidellä etsintävaloa tai olla voimankäyttöharjoituksessa asianmukaisesti suojiin sonnustautunut kohdehenkilö, ”munaton maalimies”. Partioissa minua käytettiin ylimääräisinä silminä, korvina ja aivoina: minulta voitiin kysyä, miten kuulin radioliikenteen yksityiskohdan, näinkö saman kuin muut tai mitä jostakin asiasta ajattelin.¹⁵⁵

Minulle avautui erilaisia toiminnan mahdollisuuksia eri tilanteissa. Toisinaan oma-toimisuutta arvostettiin, ja saatoin saada kiitosta aloitteellisuudesta ja toimintatapojen tuntemisesta. Välillä koin passiivisuuden turvallisimmaksi asenteeksi, ja joskus tapahtumat karkasivat minulta tahattomasti. Jälkikäteen ajateltuna on yllättävää, miten vähän minua ohjattiin. Tämä tapahtui vain kahdesti: kerran asiakkaan käyttäytyessä aggressiivisesti ja kerran siirtyessämme aluksesta toiseen tavallista kovemmassa aal-

151 Ks. myös Ehn & Löfgren 2012, 107; Frykman & Gilje 2003, 49; Hansen 2003, 161; Ingold 2011, 20, 238; Utriainen 1999, 195; Wollinger 2000, 19–20.

152 Esim. Hammarlin 2008, 21–24, 29.

153 Hervik 1994, 87–88, 93, 96–97.

154 Antropologi Ulla Vuorela viittasi vastaavasti key note -esitelmässään Antropologian päivillä vuonna 2009 kenttätööhön ”syvähengailuna” (deep hanging around).

155 Minua ei kuitenkaan asetettu todistajan asemaan eikä minulle säilytetty vastuuta päätöksistä.

lokossa.¹⁵⁶ Virkamiehet luottivat ilmeisesti kykyynsä arvioida ja ohjata tilanteita, eikä minua haluttu huolestuttaa riskejä korostamalla. Neuvominen ilmeni esimerkin kautta näyttämisenä ja vuoropuheluna työtehtävien lomassa. Aikaa myöten totesin harvojen ohjeiden kenties myös ilmentävän sitä kulttuurista oppimista, jonka reflektointi on tutkimustyön ytimessä.¹⁵⁷

Kenttäkokemusteni valossa oleminen – läsnäolon, poissaolon, yhdessäolon ja mukanaolon sävyissä – kuvaa etnografisen kenttätöiden kulkua usein problematisoitua osallistuvan havainnoinnin käsitettä todenmukaisemmin. En pidä tutkijan aktiivisuuden ja passiivisuuden erittelyä tarkoituksenmukaisena, sillä vaikka tutkijan osallistumista on usein pidetty osoituksena läheisistä suhteista tutkittaviin, ei näennäinen osallistuminen itsessään tue tiedonmuodostusta tai tee tutkimuksesta laadukasta.¹⁵⁸ Aktiivisen ja passiivisen osallistumisen rajoja voi myös olla mahdoton hahmottaa. Kenttätöihin kuuluu niin tietoista ja hallittua hetkessä olemista kuin tapahtumien virran mukana menemistä, odottamista, sietämistä ja epätietoisuutta. Kun siihen väistämättä liittyy myös tutkijan huomiokyvyn herpaantumista ja kohdistumista tutkimustehtävän kannalta myöhemmin sivupoluiksi osoittautuviin asioihin, on tutkija kentällään paitsi läsnä myös poissa oleva. Näkemykseni etnografisesta tutkimuksesta voisikin kiteyttää tavoitteelliseksi, aistivaksi ja refleksiiviseksi olemiseksi ja oppimiseksi tutkittavien toisten kanssa. Keskeiseksi nousee samalla sen refleksiivinen tarkasteleminen, mitä vuorovaikutustilanteet sekä tutkimuksen eri osapuolten havainnot ja kokemukset kertovat tutkimuskohteesta.

Refleksiivisyyden käsite on omaksuttu ihmistieteisiin kognitiivisen ja konstruktivistisen tietoteorian myötä viime vuosikymmenten aikana.¹⁵⁹ Se viittaa prosessiin, jossa tutkija pyrkii tiedostamaan oman suhteensa tutkimusaiheeseensa ja tutkittaviinsa, pohtii tiedonmuodostukseen vaikuttaneita tekijöitä ja tuo nämä esiin tutkimustekstissään. Refleksiivisyys on siis tutkijan itsekriittisyyttä ja tietoisuutta ajattelustaan.¹⁶⁰ Etnologi Outi Fingerroosin mukaan *refleksiivinen paikantaminen* tarkoittaa, että tutkija ymmärtää kuka hän on, mitä hän on tekemässä ja mitä hänen tutkimuksensa edustaa samalla kun hän hahmottaa itselleen ja lukijalle tutkimuksensa rajat.¹⁶¹ Se ei ole irrottautumista vaan kiinnittymistä ja tutkijan ”työkalupakin” selvittämistä.¹⁶² Refleksiivisyyden lähtökohtana on, että tiedon subjektisidonnaisuus on välttämätöntä tuoda esiin, koska tieteen objektiivisuus on illuusio.¹⁶³ Tutkijan sidonnaisuuksien ja vaikuttimien esittäminen on tärkeää siksikin, että tulokset on voitava kontekstuali-

156 KPK1/17, 26. Kenttätöiden aikana en kohdannut voimankäyttötilanteita muutoin kuin koulutuksissa. Voimankäytön mahdollisuus ja tutkittavien sanoin ”tilanteen perkelöitymisen” riski oli kuitenkin eräissä tapauksissa todellinen.

157 Ehn & Löfgren 2012, 9–10, 105–106.

158 Ks. myös Davies 2008, 82–84.

159 Refleksiivisyys ja tunnustuksellisuus on ominaista feministiselle tutkimukselle, josta ne on omaksuttu muille tutkimusaloille (esim. Behar 1996, 28–29; Davies 2008, 265–266).

160 Ehn 2003, 94–96; Ehn & Klein 1999, 11–12.

161 Fingerroos 2003.

162 Fingerroos & Jouhki 2014, 88–90; Ronkainen 1999, 117.

163 Esim. Davies 2008, 4, 7–8; Ehn & Klein 1999, 33–34.

soida postmodernista teoriasumasta ja moniäänisyydestä huolimatta. Refleksiivisyyden kenties oleellisin aspekti onkin tutkijan epistemologisten ja ontologisten lähtökohtien sekä ihmiskuvan kriittinen arviointi ja artikulointi.¹⁶⁴

Charlotte Aull Daviesin mukaan kyse on prosessista, jossa tutkija viittaa itseensä samalla itsensä hyläten: ”Reflexivity, broadly defined, means a turning back on oneself, a process of self-reference.”¹⁶⁵ Refleksiivisten prosessien on nähty olevan keskeisessä asemassa, kun tutkija irrottautuu kentästä ja työstää kokemuksiaan analyttiseksi tiedoksi. Eläytymisen on koettu muuttuvan analyttisyydeksi etenkin kirjoittamisen myötä.¹⁶⁶ Kulttuurianalyysille ominaista läheisyyden ja analyttisen etäisyyden metaforaa on myös kritisoitu, sillä sitä on pidetty liian lineaarisena vastaamaan tutkimuksen teon todellisuutta.¹⁶⁷ Itsekin ajattelen jaottelun olevan kirjaimellisesti tulkittuna harhaanjohtava. Maantieteellisestä tai ajallisesta etäisyydestä tutkimuskohteen ja tutkijan välillä ei itsessään seuraa mitään, vaikka analyttinen etäisyys usein tarkoittaa etäisyyden ottamista myös fyysisesti.

Olen kirjoittanut itseni tutkimustekstiin tiedon paikantuneisuuden näkökulmasta. Tarkoituksena ei ole kaventaa refleksiivisyyttä itsereflektioksi tai olla korostuneen tunnustuksellinen¹⁶⁸, sillä refleksiivisen työtavan ei tule olla päämäärätöntä henkilökohtaisuutta tai rippi, joka siirtää lukijan huomion tutkijan yksityiselämään. Oleellista on se, mitä teksti kertoo synnystään ja millaisia kokemuksia siihen sisältyy.¹⁶⁹ Reflektion täytyy tukea argumentointia ja johtaa ymmärrykseen, johon lukija ei muilla tavoin välttämättä pääsisi.¹⁷⁰ Rajanveto on häilyvää mutta tärkeää, sillä rajan ylittämisen on nähty muuttavan tutkimuksen tai sosiaalireportaasin sosiaalipornoksi, ja vähintään on keskusteltu siitä, vastaavatko tunnustuksellisen kerronnan painotukset aina tutkimuskysymyksiä.¹⁷¹ Nykyisin sopivasti annosteltu ”refleksiivinen tunnustuksellisuus”, kuten Van Maanen suuntausta nimittää, on kuitenkin vakiintunut ja valtavirtaistunut ”impressionistisen” etnografisen kerronnan muoto.¹⁷²

Tutkimusasetelma luo puitteet osapuolten kohtaamisille, mutta tutkijan paikka ei ole annettu tai pysyvä, vaan tutkija neuvottelee asemastaan sekä tutkittavien että it-

164 Ehn 2003, 167. Myös Heiskanen 2013, 71, 77.

165 Davies 2008, 4. Näkemystä voidaan verrata Merleau-Pontyn käsitykseen reflektion luonteesta. Havaitsevan ja havaintoa analysoivan minän välillä on etäisyys. Voin tarkastella kokemustani refleктоimalla, mutta alkuperäinen refleктоimaton pakenee reflektion lähestyessä sitä. Samalla tavoin kuin koskettavan ja kosketetun tai katsovan ja katsottavan ruumiin välillä on ero, ei myöskään ajattelu tavoita kokemusta sellaisenaan. Refleктоiva ja refleктоitu ovat siis erillään, ja refleктоivalle minälle refleктоitu minä on toinen. (Hotanen 2008, 124–125; Hotanen 2010, 142–144; Merleau-Ponty 1968, 147–148; Merleau-Ponty 2002 [1945], 49, 103–104, 230–231.) Tommi Hoikkala (2009a, 27–28) viittaa samankaltaiseen eläytyvän ja analysoivan minän eroon puhuessaan ”käsitteellistetyistä minästä”.

166 Ehn 2003, 176; Ehn & Klein 1999, 15, 39–42; Grundvall 2005, 50; Ojanen 2008, 11–12.

167 Paaskoski 2008, 15–16.

168 Avoimuuteen pyrkiminen ei tarkoita, että kerronta voisi tai sen tulisi olla täysin läpinäkyvää. Kaikkia tiedonmuodostukseen liittyviä seikkoja on mahdoton eksplikoida, sillä osa prosesseista jää aina tutkijankin ulottumattomiin. Tiedostamiensa asioiden osalta tutkija valitsee, mitä esittää, ja vastaa valinnoistaan. (Esim. Behar 1996, 7; Van Maanen 2011, 165.)

169 Ehn & Klein 1999, 11–12, 48, 64, 79–80; Van Maanen 2011, 91–96.

170 Behar 1995, 13–14.

171 Davies 2008, 217; Eräsaari 1995, 62–65, 69; Fingerroos 2003.

172 Van Maanen 2011, 159.

sensä kanssa. Kysymykset paikan neuvottelemisesta nivoutuvat sekä tiedonmuodostukseen että valtaan. Osallistuva havainnointi on liian suoraviivainen näkemys etnografisesta työskentelystä juuri siksi, etteivät kentän tapahtumat ja osapuolten positiot alistu tutkijan kontrolliin.¹⁷³ Etnografisen työskentelyn ennakoimattomuus pakottaa tutkijat ”venymään” itselleen vieraisiin aseisiin ja toimintoihin, kuten antropologi Neil Maclean luonnehtii.¹⁷⁴ Nämä kokemukset peilaavat tutkimuskohdetta tavalla, joka voi olla tutkimuksellisesti kiinnostava. Tunnistan venymisen teeman esimerkiksi tilanteista, joissa tulkitsin yhteisön testanneen minua. Kun jouduin ottamaan kantaa, tekemään ratkaisuja tai ylittämään pelkojani, oli tutkittavien mahdollista nähdä, miten toimin ja millainen olen. Viime kädessä kyse oli luottamuksesta, sillä aktiivisuuteen sisältyi aina virheen mahdollisuus ja heikkouksien paljastumisen riski.¹⁷⁵

Vaikka tutkijan on syytä olla tietoinen vallastaan ja vastata toimintansa seurauksista, eivät stereotyyppiset oletukset tutkijan (yksin)vallasta saisi ohjata sivuuttamaan sen huomaamista, että myös tutkittavilla on valtaa: konkreettisia mahdollisuuksia asemoida tutkijaa suhteessa kentän tapahtumiin ja vaikuttaa siihen, mitä tutkijan annetaan tai ei anneta tietää.¹⁷⁶ Esimerkiksi Aromaa kuvailee osuvasti, miten tutkittavat sananmukaisesti osoittivat tutkijalleen paikan vetämällä tämän mukaansa tanssiin, vaikka Aromaa pyrki havainnoimaan tapahtumia sivustalta.¹⁷⁷ Paju puolestaan toteaa tavoitelleensa ”vallattoman” eli vailla valtaa olevan aikuisen asemaa suhteessa tutkiemiinsa päiväkotilapsiin. Vallankäytön välttely osoittautui kuitenkin vaikeaksi lasten haastaessa asetelmaa esimerkiksi pyytämällä apua tai kiusaamalla tutkijaa. Itkevän lapsen kaivatessa lohdutusta vallattomuuden etiikka kääntyi itseään vastaan. Paju päätyy problematisoimaan vallan yksisilmäistä hahmottamista ja huomauttaa, ettei tutkimustyöhön liittyviä valta-asetelmia voi kieltää tai ylittää.¹⁷⁸

Etnografinen tutkimus ei poikkea muusta elämästä siinä, että ihmisten välinen vuorovaikutus herättää tunteita. Tunteilla on kenttätyössä tunnustettu ja oikeutettu paikkansa, eikä tutkijan ole tieteen nimissä syytä häivyttää inhimillisyyttään.¹⁷⁹ Koin samastumisen, ystäväystymisen ja läheisyyden tunteita,¹⁸⁰ mutta myös epäluuloa, turhautumista ja ärsyyntymistä. Vaikka minut usein otettiin lämpimästi vastaan, eivät

173 Davies 2008, 8.

174 Maclean 2012, 583–584.

175 Tässä mielessä toteutan sellaista ”haavoittuvaisen havainnoinnin” metodia, jonka puolesta antropologi Ruth Behar (1996) on puhunut.

176 Grundvall 2005, 27, 40; Hollan 2008, 476; Hollan & Throop 2008, 394; Tallberg 2009, 105–106.

177 Aromaa & Tiili 2014, 272.

178 Paju 2013, 43–44, 48–51, 53–54. Tarja Tolonen (2001, 242) puolestaan kuvailee, miten eräs hänen tutkimistaan koulupojista vahvisti koulun heteroseksuaalista järjestystä ja ”asetti maailman paikoilleen” tarttumalla Tolosta rinnasta. Tutkija tulkitsee pojan teollaan osoittaneen naistutkijalle tämän paikan.

179 Pikkemminkin on nähty, että tutkimuksen eettisyys perustuu juuri inhimilliseen läsnäoloon ja tutkijan omaehtoiseen, moraaliseen harkintaan (Wiberg 2006, 272).

180 Ystäväystymisen kokemukset ovat tavallisia, kuten esimerkiksi Davies (2008, 91–92) toteaa. Antropologi Douglas Hollan (2012) on kuitenkin huomauttanut, että tutkijan luottamuksellinen ja empaattinen suhde joihinkin yhteisön jäseniin voi toisten näkökulmasta aiheuttaa epäluottamusta ja vaikeuttaa kanssakäymistä. Näin empatia luo paitsi siltoja myös rajoja ihmisten välille. Vaikka tämä on itsestäänselvyys, en kenttätöideni aikana aina osannut ottaa asiaa huomioon. Lisäksi ylikorostunut myötäeläminen voi vääristää aineistoa (Snellman 2003a, 58), minkä yhden haastattelun osalta huomasiin.

kaikki tutkittavat varmasti pitäneet tutkijastaan. On realistista olettaa, että persoonani ja toimintani herättivät monenlaisia mielipiteitä ja asennoitumisia, vaikka niitä harvoin tuotiin julki kuulleni.¹⁸¹ Uskallukseni toimia ja venyä oli pitkälti riippuvaista siitä, miten hyvin tunsin läsnäolijat ja miten koin heidän suhtautuvan minuun. Siihen, minkä tulkitsin avoimuudeksi, oli luontevaa vastata avoimuudella. Toisinaan emmin sen suhteen, millaisiin asioihin minun oli syytä mennä mukaan ja kuinka paljon tutkittavilla oli avoimuuden nimissä oikeus tietää asioistani.¹⁸² Merenkulkijoita tutkinut uskontotieteilijä Mira Karjalainen on kuvaillut samaa problematiikkaa. Karjalaisen mukaan puolittaisille jäsenille ei ole sijaa laivayhteisössä, vaan sisäpiiriin pääseminen tarkoittaa väistämättä roolimutosta ja heittäytymistä, jolloin tutkijanrooli joutuu helposti kadoksiin.¹⁸³ Jaan näkemyksen, että tutkijan on mahdotonta ylläpitää etäisen auktoriteetin roolia suljetussa yhteisössä, jos hänen tavoitteenaan on saada tietoa muusta kuin yhteisön julkisivusta. Kansatieteilijä Kjell Hansen jopa esittää, että tutkijan on kentällä ollessaan paitsi sallittua myös toivottavaa ”kadottaa itsensä reflektoitavana intellektuellina”.¹⁸⁴ En ole vakuuttunut, että tällainen menetelmä on aina tiedonmuodostusta tukeva, mutta en toisaalta näe, miten hetkittäinen position horjuminen olisi kenttätöön tiimellyksessä vältettävissäkään.

On väitetty, että kohtaamisissa toisten kanssa ”minuuden rajat ovat uhattuina” ja ”identiteetin ydin tarkentuu”, jolloin tutkimuksen teko on väistämättä aina ”eksistentiaalinen kokemus aineistonkeruun sijaan”.¹⁸⁵ Voin vain myötäillä tätä pohdintaa. Tutkimustyön aikana tapasin merivartiostossa työskentelevän virkamiehen, jonka kanssa aloin myöhemmin seurustella ja josta tuli aviopuolisoni ja lapseni isä. Vei aikansa ennen kuin kykenin erittelemään, mikä tilanteessa oli tutkimustyön kannalta oleellista ja mikä ei. Kenttätööt olivat ohi, mutta pidin tärkeänä kertoa asiasta niille henkilöille, joita haastattelin tapailumme alettua. Näen ratkaisun edelleen perusteltuna, joskaan tieto ei mielestäni juuri muuttanut haastattelujen luonnetta tai vaikuttanut siihen, mistä asioista ja miten minulle kerrottiin. Tämän työn lukijoiden on nähdäkseen syytä saada tietää, että puolisoni ei kuulu haastateltaviini, hän ei esiinny kenttätöoiteissa

181 Tunteista ks. myös Ehn 2003, 121–122, 132–133; Ehn & Klein 1999, 13–14. Havaitsin itseeni kohdistuvaa epäluuloa esimerkiksi motiivieni ja sen osalta, pääsisinkö käsiksi salassa pidettäviin tietoihin. Joidenkin oli vaikea ymmärtää kiinnostustani merivartiointia kohtaan semminkin, kun aihe ei ollut minulle perhesyistä läheinen. Minulta saatettiin kysyä, oliko isäni tai isoisäni merivartiomies, ja kun vastaukseni oli kieltävä, arveltiin minun yksinkertaisimmassa tulkinnoissa olevan ”miestä hakemassa”.

182 Äärimmäisenä mutta havainnollisena esimerkkinä tutkijan luotettavuuden arvioinnista mainittakoon antropologi Konstantinos Retsikasin (2008, 119–120) kuvailema tapaus. Retsikas teki kenttätöitä Jaavalla, jossa hän opiskeli islamilaisessa sisäoppilaitoksessa. Tutkija kertoo oppilaitoksen edustajan tiedustelleen hänen seksuaalista suuntautumistaan, koska oletti monien kreikkalaisten olevan homoseksuaaleja. Retsikasin esitettyä kysyjälle valokuvia tyttöystävästään todisteeksi heteroseksuaalisuudestaan oli keskustelukumppani pyytänyt vielä saada nähdä tutkijan peniksen sen varmistamiseksi, ettei tutkija ollut juutalainen eli ympärileikattu. Retsikas kuvaa tyrmistystään ja pohtii samalla tutkijan yksityisyyden rajoja suhteessa tutkijoiden tapaan kantaa pääsääntöisesti huolta tutkittavien yksityisyydestä. En tutkimustyön aikana joutunut tilanteisiin, joita olisin pitänyt sopimattomina tai loukkaavina, mutta koin silti välillä olevani henkisesti ”housut kintuissa” tutkittavien tiedustellessa ja arvioidessa yksityiselämäni asioita.

183 Karjalainen 2007, 30–31.

184 Hansen 2003, 163–164.

185 Ehn & Klein 1999, 14, 31.

tai muissa viitteissä eikä hän ole tuottanut minulle aineistoa.¹⁸⁶ Yhteisen kodin perustaminen pakotti minut eräiden käytännöllisten pulmien ratkaisemiseen kenttätyö- ja haastatteluaineistojen käsittelyyn ja säilyttämiseen liittyen.¹⁸⁷ Näiden huomioiden myötä totean, etten pidä henkilökohtaiseksi muuttunutta suhdettani tutkimusaiheeseen erityisen ongelmallisena, vaikka tilanne asetti minulle samankaltaisia refleksiivisiä vaatimuksia kuin asetelma, jossa esimerkiksi vähemmistöön kuuluva tutkija tutkii omaa ryhmäänsä.¹⁸⁸ Lopulta työni uskottavuus jää lukijoiden arvioitavaksi. Davies on puhunut *kaksoishermeneutiikasta* viitatessaan etnografian kahteen yleisöön ja näiden rooleihin tutkimuksen luotettavuuden arvioinnissa. Positioni muutoksista riippumatta vastaan toimistani ja tulkinnoistani sekä tutkittaville että tiedeyhteisölle.¹⁸⁹

Tavat tulkita

Kenttäkokemuksissa syntyvää tietoa on pidetty etnografisen ymmärtämisen ja tulkinnojen perustana, kuten tietämisen ja toiminnan välistä yhteyttä käsiteltäessä kävi ilmi. Etnografisessa tutkimuksessa aineistonkeruuta, analyysiä ja tulkintaa ei ole mahdollista erottaa toisistaan, vaan ne kietoutuvat yhteen koko tutkimusprosessin ajan.¹⁹⁰ Analyysi onkin pikemminkin tietämisen tapa kuin tutkimuksen vaihe.¹⁹¹ Vaikka tuotin ja käsitelin aineistoa monin tavoin systemaattisesti – asetin tutkimuskysymyksiä, kirjasin, kirjoitin puhtaaksi, litteroin, luetteloin, asiasanoitin, hahmotin toistoja, tyyppillistä ja epätyypillistä sekä luin aineistoa eri näkökulmista – en pysty paikantamaan, erittelemään ja sanallistamaan kaikkia niitä kirkastumisia, joita tulkinnoiksi kutsutaan. Refleksiivinen prosessointi ei ole jaksotettu ja yhteen suuntaan etenevä prosessi, vaan sen luonteeseen kuuluu sellainen limittyneisyys, jota antropologi Konstantinos Retsikas kuvailee. Hän suhtautuu kriittisesti lähtökohtaan, että kenttäkokemukset olisivat merkityksellisiä vain jälkikäteen tapahtuvan ajattelutyön myötä. Retsikasin mukaan tämä sielu–ruumis-jaotteluun perustuva käsitys vääristää kuvaa etnografisen tiedonmuodostuksen luonteesta, sillä kenttätyötä tekevän tutkijan tieto paikantuu tutkijan kehoon ja kumpuaa niistä asemista ja asennoista, joihin tutkija kentällä joutuu mukautumaan. Tutkijan aistimukset ja kokemukset ovat itsessään arvokkaita, ja niitä koskevat refleksiiviset prosessit tulisi tunnustaa osaksi tutkimuksen tekoa myös

186 Vaikka rajasin näin puolisoni työn ulkopuolelle, olisi yksinkertaistavaa väittää, ettei arjen jakaminen merivartiomiehen kanssa olisi millään tavoin vaikuttanut ajatteluuni. Olen kuitenkin pyrkinyt olemaan tässä mahdollisimman selkeä. Saatoin kirjoittaessani tarkistaa puolisoitani ammattisanaston käyttöön liittyviä yksityiskohtia. Olen arkikeskusteluissamme voinut hioa argumentaatiotiani, mutta en ole neuvotellut hänen kanssaan tulkinnoistani tai pyrkinyt hyväksyttämään niitä hänellä. Hän sai luettavakseen saman käsikirjoitusversion, jonka toimitin anonyymeille koelukijoille.

187 Puolisollani ei ole pääsyä tutkimusaineistoihin, eikä hän ole tietoinen kenttätyöpaikoistani tai kentällä tapaamieni ja haastattelieni henkilöiden henkilöllisyydestä, elleivät nämä ole itse kertoneet hänelle tutkimukseen osallistumisestaan. Varjelevaa suhtautumistani aineistoihin – ja tutkimustyön työläyttä – kuvastaa se, että puolisoni alkoi kirjoitusprosessin edetessä kutsua työhuonettani ”bunkkeriksi”.

188 Esim. Behar 1996, 162; Snellman 2003a, 58–59; Ruotsala 2002.

189 Davies 2008, 6, 268.

190 Esim. Ehn & Löfgren 2004, 152–153; Paju 2013, 38–39; Pink 2009, 120–121.

191 Pink 2009, 120.

siltä osin, kun tutkijan tietäminen ei käänny sanalliseen muotoon.¹⁹²

Kulttuurianalyttisessä kirjallisuudessa viittaukset intuitiiviseen, keholliseen tietämiseen ovat tyyppillisiä. Esimerkiksi Ehn ja Löfgren kehottavat tutkijoita kiinnittämään huomiota kehonsa sanattomiin viesteihin, kuten perhosiin vatsassa, epämääräiseen jännitykseen käsivarressa tai tuntemuksiin sydänelässä, sillä tämänkaltainen tieto voi johtaa kulttuuristen merkitysten jäljille jo ennen sanallistetun ymmärryksen muotoutumista.¹⁹³ Aistihavainnon ensisijaisuus ja kehollisen tietämisen taso korostuvat niin ikään fenomenologisessa filosofiassa. Esimerkiksi Merleau-Pontyn mukaan olennolla, joka pystyy aistimaan, ei ole muita tapoja tietää.¹⁹⁴ Fenomenologisen ajattelun omaksuminen on auttanut minua hahmottamaan etnografisen ymmärryksen luonnetta ja vaikuttanut tulkintoihini eletyn merivartioammattilaisuuden muodostumisesta.¹⁹⁵ Samalla voidaan kysyä, millaisia metodologisia seurauksia fenomenologisella kulttuurianalyysillä on ja mitä lisäarvoa tämä lähestymistapa voi tuoda työelämän tutkimukseen.

Tutkimuskirjallisuudessa esiintyy hyvin eriäviä näkemyksiä siitä, mitä fenomenologisesti orientoitunut empiirinen tutkimus käytännössä on. Kuten Olsson toteaa, on fenomenologisesti suuntautuneella tutkijalla paljon vapautta luoda tutkimusmenetelmänsä mutta vähän keinoja varmistua siitä, ovatko valinnat oikeita ja onnistuneita.¹⁹⁶ Olssonille fenomenologia tarjoaa tulkintakehyksen, jonka puitteissa fokusoida kokemuksellisuuteen ja kehollisten tekojen merkityssisältöihin.¹⁹⁷ Myös Frykmanille keskeistä on yksilön kokemuksen huomiointi. Hän tavoittelee fenomenologisella kulttuurianalyysillään soveltavaa, empiiristä fenomenologiaa. Kiinnostavaa on se, miten ihmiset (kehollisesti) kokevat ja tulkitsevat ympärillään olevaa todellisuutta ja mitä toiminnan ulkoisten ehtojen ja kulttuuristen käytäntöjen vuoropuhelussa tapahtuu.¹⁹⁸ Niin ikään kansatieteilijä Mia-Marie Hammarlin ilmoittaa pyrkivänsä ”tekemään fenomenologiaa”. Hänelle fenomenologia on tapa asennoitua kentän tapahtumiin ja analysoida aineistoa niin, että ympäristöt, paikat ja ”asiat itsessään” tulevat huomioiduksi suhteessa inhimilliseen toimintaan.¹⁹⁹

Fenomenologian käytettävyyttä empiirisessä tutkimuksessa on myös problematisoitu. Erityisen ongelmalliseksi fenomenologinen lähestymistapa on koettu, jos sen on tulkittu irrottavan tarkasteltavat ilmiöt niiden historiallisesta, sosiaalisesta tai kulttuurisesta kontekstista. Aistihavaintojen ja subjektiivisesti koetun kuvailua on pidetty riittämättömänä, kun tutkimuksen tavoitteena on kokonaiskäsityksen muodos-

192 Retsikas 2008, 110–112, 127. Ks. myös Paju 2013, 206–207; Pink 2009, 8–9, 82, 119; Samudra 2008, 665–668; Uotinen 2010.

193 Ehn & Löfgren 2004, 138.

194 Merleau-Ponty 2002 [1945], 15, 165–167.

195 Myös John Hockey ja Jacquelin Allen-Collinson (2009, 217–220, 232–234) käsittävät fenomenologian tavaksi tutkia työtä tekevää kehoa ja aistimisesta muodostuvaa tietoa eletyn ruumiin kontekstissa.

196 Olsson 2010, 14–15. Ks. myös Desjarlais & Throop 2011, 92–95.

197 Olsson 2003, 22–23.

198 Frykman 2012, 20–21, 166–167.

199 Hammarlin 2008, 26–27.

taminen tutkittavasta yhteisöstä, kulttuurista tai ilmiöstä. Kritiikki, että reduktion²⁰⁰ vaatimus sopii huonosti tutkimukseen, jonka kohteena on ilmiöiden sosiaalinen tai kulttuurinen välittyneisyys, toistuu tutkimuskirjallisuudessa laajasti.²⁰¹ Marxilaiset ajattelijat ovat puolestaan esittäneet, että fenomenologia tarkastelee maailmaa konservatiivisesti ja kriittittömästi porvarillisen individualismin hengessä ylläpitäen status quo -tilaa ja oikeuttaen samalla alistussuhteiden olemassaolon.²⁰² Vastaavasti feministisen tutkimuksen piirissä fenomenologiaa on kritisoitu maskuliinisen maailmankuvan ja yhteiskuntajärjestyksen uusintamisesta, vaikka sitä toisaalta on ruumiillisuutta ja tiedon situationalisuutta koskevien painotustensa takia pidetty antoisana feministiselle teorialle.²⁰³

Niiden vuosien aikana, kun oma tutkimustyöni on ollut käynnissä, on fenomenologian keskeisiä kysymyksiä käsittelevän kommentaarikirjallisuuden ja soveltavan tutkimuksen metodologiaa koskevien julkaisujen määrä lisääntynyt nopeasti. Fenomenologista käsitteistöä on täsmennetty ja eri ajattelijoiden välisiä eroavaisuuksia analysoitu, mikä edistää vaikutteiden virtaamista eri tieteenaloille. Eräät filosofian alalla reduktiosta ja sen ensimmäisestä askeleesta, epookista, esitetyt tulkinnot viittaavat siihen, ettei empiirisissä tutkimuksissa fenomenologiaa kohtaan esitetty kritiikki aina kaikilta osin tavoita kohdettaan.²⁰⁴ Perehtyminen fenomenologiseen kansatieteen, antropologiaan ja sosiologiaan on saanut minut ajattelemaan fenomenologiaa ensisijaisesti tutkimukseni ontologisenä ja epistemologisena perustana sen sijaan, että tavoittelisin sen avulla tarkkarajaista menetelmää.²⁰⁵ Tutkimukseni on fenomenologinen niiden näkökulmien ja käsitteiden puolesta, joita olen tuonut esiin. Olen kokenut tärkeäksi etenkin fenomenologi Søren Overgaardin ja Dan Zahavin pohdinnan fenomenologian annista erityistieteille. Fenomenologisesti orientoituneen yhteiskunnallisen tutkimuksen keskiöön asettuu heidän mukaansa ymmärrys siitä, ettei yhtei-

200 Reduktiolla tarkoitetaan sulkeistamisen kautta tapahtuvaa ”paluuta asioihin sinänsä”, jotta todellisuutta voidaan tarkastella sellaisena kuin se meille välittömässä kokemuksessa ilmenee (Heinämaa 1996, 18–23; Parviainen 2006, 49; Sheets-Johnstone 2011, 163–164).

201 Knibbe & Versteeg 2008; Miettinen 2010, 151; Paju 2013, 24; Pink 2009, 28; Utriainen 1999, 40. Sama varauksellisuus on leimannut myös Ruotsissa käytyä keskustelua fenomenologian mahdollisuuksista kansatieteessä (esim. Hansson 2010, 5–6, 31).

202 Kritiikistä ks. Desjarlais & Throop 2011, 95; Katz & Csordas 2003.

203 Stoller 2000; Sullivan 2000.

204 Ks. myös Katz & Csordas 2003, 277–278. Pidän reduktiota filosofisena ongelmana, joka jää erityistieteiden tavoittamattomiin semminkin, kun tulkinnot reduktion merkityksestä ja mahdollisuudesta ovat fenomenologisen filosofiankin piirissä monisyisiä ja ristiriitaisia. Olen silti kokenut keskusteluun perehtymisen tärkeäksi sen ymmärtämiseksi, miten fenomenologinen ajattelu asettuu suhteessa kulttuurianalyysiin ja etnografiseen metodologiaan. Esimerkiksi ”sulkeistaminen” ei tarkoita, että ilmiöiden maailmallinen sisältö tulisi hylätä tai kieltää. (Gallagher & Zahavi 2008, 26; Parviainen 2006, 48–49; Pulkkinen 2010, 28–33.) Kyse on toisesta näkökulmasta ja ”sellaisesta etäisyyden otosta tai askeleesta taaksepäin, jonka myötä näkyviin saadaan nimenomaan se arkinen kokemisen prosessi, joka on jatkuvasti käynnissä mutta joka arkielämässämme on niin lähellä, ettemme huomaa sitä” (Pulkkinen 2010, 34–35). Merleau-Ponty mukaan reduktion tärkein opetus on, että täydellinen reduktio on mahdoton (Merleau-Ponty 2002 [1945], xv. Myös Heinämaa 1996, 62–67). Tällöin kokemukseen palaaminen ei ole paluuta johonkin autenttiseen tasoon vaan ”paluu omaan äärellisyyteemme” (Hotanen 2010, 138). Parviaisen mukaan reduktio on tekniikan, operaation tai lopullisen vastauksen sijaan jatkuva reflektiivinen asenne, eräänlainen syklinen välivaihe (Parviainen 2006, 47–49, 53, 57–58).

205 Vrt. Knibbe & Versteeg 2008; Rantala 2010. Filosofian alalla on erityisesti painotettu, ettei fenomenologisia kysymyksiä tule pitää käytännöllisinä tutkimusongelmina eikä fenomenologiaa pidä sekoittaa naturalismiin (esim. Desjarlais & Throop 2011, 95; Duranti 2010, 18–19, 25; Overgaard & Zahavi 2009, 113; Parviainen 2006, 56–57).

söllisiä ilmiöitä voidaan tarkastella ilman yksilöiden osallisuuden ja toimijuuden huomioimista.²⁰⁶ Näen tässä yhdenlaisen avaimen viranomaisorganisaation virallisten ja epävirallisten vaikutteiden välisen dynamiikan ymmärtämiseen.

Fenomenologian on korostettu olevan metodin sijaan asenne, asenteenmuutos ja ”filosofista radikalismia”, jonka tarkoituksena on kyseenalaistaa itsestään selvät käsitykset asioita itseään unohtamatta.²⁰⁷ Parviainen puhuu fenomenologisesta ”vainusta” ja ”ilmiöiden haistamisesta”.²⁰⁸ Luonnehdinnat muistuttavat läheisesti kulttuurianalyysin retoriikkaa, jossa tutkimusprosessia kuvataan eläytymiseksi ja irrottautumiseksi, läheisyyden ja analyttisen etäisyyden vaihteluksi, tutun tekemiseksi vieraaksi ja tutkimuskohteen etäännyttämiseksi. Oleellista on perspektiivien vaihtelu, arkiymmärryksen kyseenalaistaminen, teoretisoiva uusin silmin näkeminen ja epätyypillisten kysymysten asettaminen. Kulttuurianalyysi on ”hyökkäys tervettä järkeä ja annettuja itsestäänselvyksiä vastaan”.²⁰⁹ Kulttuurianalyttinen etäisyys ei ole vain position vaihtamista, vaan monipuolisilla ja eritasoisilla näkökulmilla rikastamista. Juuri ihmettelevä asenne ja määrätietoinen ajattelun siteiden löysentäminen yhdistävät fenomenologian ja kulttuurianalyysin tuottamaan kriittistä pohdintaa ihmisen ja maailman vuorovaikutuksesta.

Myös etnografisen kenttätöön tiedonmuodostukseen liittyvät kysymykset kokemuksen luonteesta sekä itsen ja toisen kokemuksen suhteesta ovat fenomenologian ytimessä. Kyse on siitä, mitä yksilöllinen kokemus kertoo yleisestä ja missä määrin toisen kokemuksen voi tavoittaa. Kuten etnografista ymmärtämistä käsiteltäessä todettiin, suhtautuvat useimmat tutkijat varovaisesti mahdollisuuteen saavuttaa vuorovaikutuksen kautta tietoa toisen kokemuksista ja tunteista.²¹⁰ Kun yhteinen toiminta ja vuorovaikutus kuitenkin nähdään tiedonmuodostuksen kannalta ratkaisevana, on etnografisen tutkimuksen suhde jaettujen kokemusten mahdollisuuteen ambivalentti. Fenomenologisessa ajattelussa subjektiivinen kokemus sisältää aina intersubjektiivisen²¹¹ elementin, sillä kokeva subjekti on henkilöhistoriansa kautta kiinnittynyt yhteisöllisiin ja kulttuurisiin viitekehyksiin, jotka vaikuttavat hänen tulkintoihinsa.²¹² Oleellista on näin kokemisen yleisten piirteiden hahmottelu, sillä vaikei havaintoa

206 Overgaard & Zahavi 2009, 113. Myös Gallagher & Zahavi 2008, 28–29. Fenomenologian kytkeytymisestä yhteiskuntakritiikkiin ja valta-asetelmien tutkimukseen ks. Desjarlais & Throop 2011, 88, 97; Hammarlin 2008, 211.

207 Gallagher & Zahavi 2008, 22–23, 26; Myös Frykman & Gilje 2003, 9; Hockey & Allen-Collinson 2009, 228–299.

208 Parviainen 2006, 62–63.

209 Ehn & Löfgren 2004, 145, 149, 150, 153, 169; Ehn & Löfgren 2012, 53; Ojanen 2011, 62–63, 68.

210 Esimerkiksi antropologi Andrew Beatty (2010) on tarkastellut kriittisesti kokemusten ja tunteiden hyödynnettävyyttä pohtiessaan tietämisen paikantuneisuutta. Jotta tunteita Beattyn mukaan voisi käyttää lähdeaineistona, tulisi niiden konteksti tuntea. Konventionaalinen etnografinen kuvailu ei kuitenkaan hänen mukaansa tavoita tutkittavien toisten kokemuksia, tunteita ja niiden välisiä yhteyksiä, jolloin emme voi tietää, mihin heidän tunteensa tosiasiallisesti liittyvät tai missä määrin kokemuksemme ovat samankaltaisia. (Ks. myös Okely 1994; Zahavi 2010, 299.)

211 Intersubjektiivisuus tarkoittaa pelkistetyimmillään ihmisen tietoisuutta toisista samassa maailmassa. Sillä viitataan myös itsen ja toisen suhteeseen, vuorovaikutukseen, ymmärryksen itsestä osana yhteisöä ja kykyyn asettautua toisen asemaan. (Desjarlais & Throop 2011, 91; Duranti 2010.)

212 Duranti 2010, 18; Pulkkinen 2010, 38. Pulkkinen (2010, 43) toteaaakin fenomenologian nostavan tarkasteluun juuri konkreettisen inhimillisen tietoisuuden pyrkien ”löytämään yleisiä rakennepiirteitä ihmisen muuttavasta, ajallisesti kerrostuvasta ja erilaisiin yhteisöllisiin ja kulttuurisiin viitekehyksiin kietoutuneesta kokemuksesta”.

ja kokemusta pidetä yleistettävänä, ajatellaan niiden kuvaavan maailmaa, jonka me yksilöinä jaamme.²¹³

Merleau-Ponty puhuu toisiaan täydentävistä havainnoista ”aistittavuuden synergian”. Olemme lähtökohtaisesti erillämme ja erilaisia mutta yhteisessä maailmassa, jossa kommunikoimme ja ”otamme osaa samaan läsnäoloon”.²¹⁴ Kun yksilön epätäydellinen näkökulma yhdistyy toiseen näkökulmaan, syntyy synergiaa, jonka kautta muodostuu yksi tosi asia. Merleau-Ponty kuvailee, kuinka ihminen samalla tavoin todentuu ja tulee itselleen ja toiselle näkyväksi toisen kautta. Hänen mukaansa teemme toisemme katseessa ja vuorovaikutuksessa, jolloin ihminen on ihmisen peili.²¹⁵ Olen ottanut synergisen peilaamisen idean fenomenologisen kulttuurianalyysini ohjenuoraksi.²¹⁶ Ajattelen aineistossa kuvastuvien kokemusten, niin omien kokemusten kuin tutkimieni toisten kokemusten, olevan toisiaan täydentäviä ja niiden ristiin tarkastelun luovan synergiaa, jonka perusteella kuva merivartioston kulttuurisesta tiedosta hahmottuu. Näin useista, rinnakkaisista subjektiivisuuksista syntyy tutkimuksen objektiivisuus, luotettavuus ja validiteetti.²¹⁷

Lähtökohta on sopuoinnussa tutkijan osallisuuden ja kokemusten informaatioarvoa korostavan etnografisen tutkimusotteen kanssa. Vuorovaikutus tutkittavien kanssa jättää aina jälkensä tutkijaan, jolloin tutkimusprosessin reflektointi ja vaikutteiden jäljestäminen tutkijasta voi paljastaa jotakin merkityksellistä myös tutkimuskohteesta ja tutkittavista muista.²¹⁸ Kyse ei kuitenkaan ole niin sanotusta autoetnografiasta tai introspektiosta, vaan mielenkiinnon fokus säilyy yhteisessä maailmassa.²¹⁹ Aineistoa analysoidessani koinkin kaivavani ymmärrystä ja tulkintoja esiin sekä aineistosta että itsestäni. Saatoin huomata, miten muistiinpanot tai tutkittavien kerronta palautti mieleeni tilanteita, tunteita ja aistimuksia sekä yhteyksiä erilaisten aineistojen välillä.²²⁰ Kanssakäymisen kautta siirtyvät vaikutteet voivat ilmetä joko myönteisinä, kielteinä tai ristiriitaisina tunteina sekä jännitteinä ja ristiriitoina, jotka tulee valjastaa

213 Frykman & Gilje 2003, 10–11; Gallagher & Zahavi 2008, 19, 40; Pulkkinen 2010, 43. Fenomenologiassa kokemus on Ronkaisen (1999, 45–49) sanoin eritasoinen samassa tilanteessa. Fenomenologinen lähestymistapa ylittää näin kieli-kokemus-erottelun. Merleau-Ponty puhuu kielen ja olemisen suhteesta kääntäytyytenä. (Hotanen 2008, 141–145; Parviainen 2006, 154.)

214 Hotanen 2010, 146–148.

215 Merleau-Ponty 1968, 142–142; Merleau-Ponty 2002 [1945], 215. Myös Hotanen 2008, 114–116, 120–122. Edelleen Hotasen (2008, 122) tulkitsemana: ”Minä ja toinen olemme peilejä toisille ja muodostamme yhden kuvan, yhden kentän, jota kumpikaan meistä ei omista, mutta jonka me kumpikin jaamme.”

216 Utraiainen (1999, 181–182) on vastaavasti perustanut kenttätönsä Merleau-Pontyn imaginaarisen variaation ajatukselle. Utraiaisen mukaan ”subjektin oma situatio ja kokemus on lähtökohtana toisesta saavutettavalle tiedolle”, jolloin suhteutettuna toisiinsa siit tulee yksi mahdollinen variaatio.

217 Behar 1996, 28–29. Moniäänisyydestä vakuuttavuutena Ehn & Klein 1999, 42–44.

218 Davies 2008, 25–26, 218. Myös Ehn & Klein 1999, 14, 30–31; Ehn & Löfgren 2004, 156.

219 Autoetnografian anti riippuu tutkimustehtävästä. Esimerkiksi Davies (2008, 217) suhtautuu varauksella tutkijakeskeisiin kysymyksenasetteluihin, mutta päätyy suosittamaan autoetnografisen näkökulman sisällyttämistä tutkimukseen silloin, kun se palvelee tutkijan ulkopuolella olevan sosiaalisen todellisuuden analyysiä. Vastaavasti Beatty (2010, 432–434) suhtautuu myönteisesti sellaisiin tutkimuksiin, joissa tutkijan on onnistunut nivoa autoetnografian avulla tavoitetut näkökulmat yleisempiin kysymyksiin. (Ks. myös Tallberg 2009, 65.)

220 Paju (2013, 157) mainitsee hahmottaneensa tutkittavien toimintaa tutkijan ruumiin kautta ”kinesteettisesti eläytyen”. Ojajarvi (2015, 79) kuvailee vastaavasti, miten instituutio ”puhui” tutkijassa ja miten tästä sisäisestä instituutiopuheesta oli analyysille sekä hyötyä että haittaa.

osaksi analyysiä ja tulkintaa.²²¹ Maclean käyttää antropologi Michael Agarin käsitettä ”romahdus” (breakdown) kuvatessaan, miten tutkijan tulkinnat voivat kyseenalaistua ja myöhemmin täsmentyä, kun jo itsestäänselvyyksinä näyttäytyneet oletukset mur-
tuvat odottamattomissa tilanteissa. Hän näkee yhtäältä tällaiset ”erilaisuuden esiin
piirtymiseen liittyvät sokit” ja toisaalta kentällä syntyvät empaattiset ihmissuhteet in-
tersubjektiivisen dynamiikan eri puolina ja korostaa, että molemmat ovat tulkintojen
kannalta oleellisia.²²² Sekä Merleau-Pontyn ajattelussa että muissa mainituissa esimer-
keissä on oleellista, ettei kokemiseen liittyvää yhteyttä pidetä ykseytenä tai osoituk-
sena universaalista, samankaltaisiin kokemuksiin johtavasta jaetusta tietoisuudesta,
vaan kokijat ja heidän kokemuksensa säilyvät erillisinä.²²³

Tutkimukseni ei pyri vain tekemään näkyväksi, vaan havainnollistamaan, taustoit-
tamaan ja tarjoamaan näkökulmia merivartioammattilaisuuteen toiminnan sisäisen
logiikan kautta. Pysin herättämään keskustelua säännönmukaisuuksista ja niiden
ajateltavissa olevista syistä.²²⁴ Tällainen kulttuurianalyttisen tutkimuksen välittämä
perusteltu näkemys tyyppillisistä tai keskimääräisistä kulttuurisista käytännöistä tar-
koittaa, ettei havaittuja ilmiöitä voida arvioida määrällisin perustein, vaan yksittäi-
siäkin tapauksia on pidettävä kiinnostavina ja yleistä kuvaavina.²²⁵ Sosiaalisen todellisuuden yksilöllinen ja yhteisöllinen taso edellyttävät toisiaan, eikä kumpikaan niistä
yksin edusta totuutta.²²⁶ Yksilöllinen toiminta heijastaa aina sosiaalista rakennetta ja
päinvastoin.²²⁷ Vaikka tutkimustani voitaisiin sotilaallisen ajattelun valossa lukea ne-
gatiivisesti osaamattomien tai ”kokonaistilanteesta tietämättömien rivimiesten sub-
jektiivisena tarinana”²²⁸, haluan tähdentää, että ymmärrän itse yksilölliset teot yksit-
täistapausten sijaan ”yleisen toteumina”²²⁹.

Aineistot

Kenttäpäiväkirjat

Kenttätöiden aikana tein muistiinpanoja vihkoihin, joita kutsun kenttäpäiväkirjoiksi,
sekä satunnaisesti irtolapuille. Vaikka audiovisuaalisia tallenteita käytetään yleisesti
etnografisen aineistonkeruun tukena,²³⁰ päädyin käyttämään vain kynää ja lehtiötä.

221 Maclean 2012, 576.

222 Maclean 2012, 579, 583. Kriisien merkityksestä analyysille myös Ehn & Löfgren 2004, 159. Hollan (2008, 480–483, 487) on puhunut ”empatian kääntöpuolesta” tarkastellessaan empatian vastavuoroisuutta ja sen merkitystä tiedonmuodostukselle.

223 Myös Hervik 1994, 79; Pink 2009, 77.

224 Åström 2005, 30, 35.

225 Ehn & Löfgren 2012, 159–160.

226 Davies (2008, 20–22, 272) käsittelee näiden ulottuvuuksien välistä vuorovaikutusta ja keskinäisriippuvuutta Roy Bhaskarin kriittiseen realismiin nojaten.

227 Aurell 2001, 14; Frykman & Gilje 2003, 14–15; Mälkki 2008, 24; Ojajärvi 2015, 35.

228 Mälkki 2008, 21.

229 Ojanen 2011, 50.

230 Esim. Eräsaari 1995; Fundberg 2003; Ojajärvi 2015; Paju 2013; Silven 2004; Wollinger 2000.

Merivartioston työn luonteen takia valokuvaaminen tai videointi olisi ollut hankalaa ja kyseenalaista. Toisin kuin kamera, mahtuivat muistiinpanovälineet partiohaalarin reisitaskuun, ja ne saattoi tarvittaessa laittaa nopeasti syrjään. Myös monet virkamiehet kantoivat kynää ja pientä muistivihkoa mukanaan. Pidin tallennusvälineiden käyttöä viranomaiskontekstissa provosoivana ja niin asiakkaiden kuin työntekijöiden yksityisyyden suojan kannalta ongelmallisena, minkä lisäksi pelkäsin kuvaamisen häiritsevän henkilöstön työtä ja vuorovaikutustani tutkittavien kanssa. Kenttätöiden edetessä olin yhä vakuuttuneempi siitä, että ratkaisu oli oikea. Esimerkiksi saapuesani ensimmäistä kertaa erääseen yksikköön minulta kysyttiin kriittiseen sävyyn, aikoisinko kuvata henkilöstöä tai asiakkaita. Kielteinen vastaukseni muutti suhtautumisen välittömästi myönteisemmäksi.²³¹

Tekemäni muistiinpanot vaihtelevat lyhyistä tukisanoista pohtiviin kirjoitelmiin. Kattavimpina ja tarkkanäköisimpinä pidän rajatarkastusosastossa tekemiäni muistiinpanoja. Koska ympäristö oli laajuudessaan ja hehtisyydessään haastava, tulin kirjanneeksi yksityiskohtaisempia havaintoja kuin pienemmissä yksiköissä. Passikopeissa oli myös otollisemmat olosuhteet kirjoittamiseen kuin merellä. Välillä en merellisissä yksiköissä ollessani kirjoittanut mitään, ja toisinaan muistiinpanot muodostuivat taskunpohjalla rypistyneistä irtolapuista. Kun tilanne vaati kaiken huomion tai kaksi kättä, pysyivät muistiinpanovälineet taskussa. Tällöin tein muistiinpanot osittain tai kokonaan pian tapahtumien jälkeen. Usein kirjoitin muiden tehdessä toimistotöitä, esimerkiksi syöttäessä tietoja viranomaisrekistereihin. Tein muistiinpanot jälkikäteen myös silloin, kun olin mukana työajan ulkopuolisissa tapahtumissa. Näissä tilanteissa koin muiden tavoin olevani ”vapaalla”, vaikka kenelläkään ei liene ollut epäselvyyttä siitä, että minut oli kutsuttu mukaan tutkijan roolini takia.

Kenttätöiden aikana olin hetkittäin huolissani siitä, miten informatiivisia osin kurssoriset huomiot olisivat. Myöhemmin aloin lukea paitsi sanojen sisältöä myös muistiinpanojen olemusta, jonka ajattelin kuvastavan kohdattuja tehtäviä ja olosuhteita.²³² Välillä oli niin pimeää, että kirjoituksesta saa selvää vain vaivoin, tai niin märkää, että paperi on kastunut ja kynän jälki levinnyt. Muutaman kerran olin valvomisesta niin väsynyt, että olin nukahtaa pystyyn, ja kun silti yritin esittää tunnollista tutkijaa, oli tuloksena mitäänsanomattomia merkintöjä asioista, jotka olin todennut monesti aiemmin. Vaikka muistiinpanot ovat rajallisia, puutteellisia ja paikoin kirjaimellisesti käsittämättömiä, pidän niitä puutteista huolimatta ja osin puutteiden ansiosta käypänä lähdeaineistona. Tapani hyödyntää kenttätyöaineistojani muistuttaa Ehnin ja Löfgrenin kuvailemaa bricolage-menetelmää, jossa tutkija koostaa tuloksensa aineistoja luovasti tuottamalla ja tulkitsemalla.²³³ Ajatus monien lähteiden suhteuttamisesta toisiinsa erilaisten analyysitapojen avulla voidaan liittää triangulaation ideaan, jota

231 Yksittäisiä kuvia kenttätöideni ajalta on olemassa, mutta olen jättänyt ne lähdeaineiston ulkopuolelle. Eräässä tilanteessa sovin henkilöstön kanssa, että ottaisin kuvia kuvitukseksi tuleviin luento- ja kongressiesitelmiin. Lisäksi yksiköiden työntekijät ottivat välillä kuvia tutkijasta kentällä tallentaakseen erikoisen tilanteen. Näissä kuvissa katseen suunta on siis käänteinen. Minulla on kuitenkin kopiot vain satunnaisista kuvista.

232 Aineistosta kenttätilanteiden ilmentäjänä myös Pink 2009, 122–124.

233 Ehn & Löfgren 2012, 9, 36, 159.

on pidetty merkittävänä tutkimuksen pätevyyttä ja luotettavuutta lisäävänä seikkana.²³⁴ Koska muistiinpanojen välittämä kokemus ja kehollinen tieto paikantuvat aina tutkijaan, tulee niiden informaatioarvo näkyviin suhteessa muihin lähteisiin.²³⁵ Siinä missä muistiinpanojen ulkonäkö voi kuvastaa kohtaamaani tilannetta, kertoo niiden sisältö näin enemmän omasta tiedonmuodostuksestani kuin tilanteesta itsestään. Kulttuurista oppimista ilmentää osaltaan se, miten aineellisen kuvailu siirtyy työn edetessä taka-alalle. Asiat, joihin alussa kiinnitin huomiota, muuttuivat aikaa myöten huomaamattomiksi ja herättivät vierauden sijaan tuttuuden tunteita. Tämän vähittäisen sokeutumisen vuoksi olen toisinaan tukeutunut muistikirjaan (MK), joka minulla on pro gradu -työni aineistonkeruuseen liittyneistä yksikkökäynneistä vuodelta 2004.

Laadin kenttäpäiväkirjoista puhtaaksikirjoitetun version, jonka pituudeksi tuli 89 liuskaa.²³⁶ Viitatessani muistiinpanoihini ilmoitan kenttäpäiväkirjan (KPK) järjestysnumeron sekä liuskan sivunumeron, esim. KPK2/34. Olen päätenyt tähän ratkaisuun, koska en tutkittavien anonymiteetin suojelemiseksi voi yksilöidä tapahtuma-aikoja ja -paikkoja.²³⁷ Työssä esiintyvät sisennetyt otteet on kirjoitettu muistiinpanojen pohjalta. Impressionistinen kerronta tarkoittaa tässä työssä paitsi refleksiivisyyttä myös sitä, etteivät kenttätöotteet edusta näennäisobjektiivista viranomaiskieltä. Kuvailen tilanteita ja toimintaa niin kuin olen ne havainnut ja kokenut. Toiminnan kohteena olevat ihmiset ovat nais- ja mieshenkilöiden sijaan *asiakkaita* ominaispiirteineen ja edesottamuksineen. Koska merivartioston toimintaa ei ole aiemmin esitetty julkisesti, ajattelen analyttisen kuvailun olevan itsessäänkin arvokasta ja kansalaisten näkökulmasta kiinnostavaa. Lisäksi kuvailu on fenomenologisesti virittyneen argumentoinnin ja tulkintojen edellytys.²³⁸ Käsittely ei pyri olemaan tyhjentävää siinä mielessä, että voisin tarkastella systemaattisesti kaikkia merivartioston tehtäviä, tilanteita, tiloja ja työntekijöitä; tällainen aukottomuus olisi jo ajatuksena etnografisen tutkimuksen tavoitteille ja todellisuudelle vieras. Yleisimpiä tai tyyppillisimpiä tehtäviä on niitäkin vaikea nimetä, sillä luokittelut ovat riippuvaisia siitä, kenen näkökulmasta ja millä motiivilla asiaa tarkastellaan. Olen valinnut tarkasteltavaksi tilanteita, jotka tuovat esiin kokonaiskuvan kannalta merkityksellisiä prosesseja ja ilmiöitä. Sekä valitut kenttätöökuvaukset että haastatteluotteet ovat edustavia sikäli, että ne kuvastavat aineistoa laajemmin. Mukana on myös poimintoja, joiden käsittely perustuu havaintojen teoreettiseen kiinnostavuuteen niiden empiirisen edustavuuden sijaan. Kun näin on, tuon valintaperusteen esiin.

234 Triangulaatiolla tarkoitetaan erilaisten menetelmien, lähdeaineistojen ja näkökulmien yhdistämistä tutkimuksessa, jotta nähdään, tuottavatko nämä lähtökohdat erilaisia tuloksia. Davies (2008, 96–97) huomauttaa, että etnografinen tutkimus on aina monimenetelmällistä, mikä yleensä lisää tutkimuksen arvoa ja luotettavuutta.

235 Retsikas 2008.

236 Vertasin tätä versiota alkuperäisiin kenttäpäiväkirjoihin kahdesti sen laatimisen jälkeen. Näillä lukurerroilla löysin tilanteille myös muita tulkintoja kuin mitä ensimmäisissä kommentoissani esitin. Aineiston edestakaisesta, ”sahaavasta” lukemisesta ks. Paju 2013, 58.

237 Rajatarkastusosastoon liittyvän aineiston osalta tapahtumapaikkaa on mahdoton häivyttää, sillä lentoasemia on vain yksi. Päivämäärien häivyttäminen ja yksikön henkilöstömäärä kuitenkin ymmärtääkseni takaavat tutkittavien anonymiteetin.

238 Frykman 2012, 167.

Haastattelut

Kenttämuistiinpanojen lisäksi tutkimukseni perustuu merkittävältä osin haastatteluil-
le. Olen haastatellut 30 henkilöä vuosina 2003–2012. Ensimmäiset puolistrukturoi-
dut teemahaastattelut tein aiempia opinnäytetöitäni varten vuosina 2003²³⁹ ja 2004²⁴⁰
ja myöhemmät tätä tutkimusta varten vuosina 2007–2012²⁴¹. Uusien haastattelujen
osalta asetin tavoitteeksi, että haastateltavani edustaisivat merivartioston kaikkia
henkilöstöryhmiä ja joukko muodostuisi eri-ikäisistä virkamiehistä, joiden työurat
kuvastaisivat monipuolisesti merivartiomiesten tyypillisiä urapolkuja.²⁴² Virkamies-
ten lisäksi halusin löytää haastateltaviksi merivartioston siviilityöntekijöitä, työnt-
ekijöiden perheenjäseniä sekä merivartiostosta irtisanoutuneita henkilöitä. Tavoitteet
täyttyivät, sillä haastattelu johti toiseen ja haastattelupyyntöihin suostuttiin lähes
poikkeuksetta.²⁴³ Haastateltujen perheenjäsenten joukossa on puolisojen lisäksi kol-
me lasta, jotka ovat syntyneet 1990-luvulla. Käsittelen näitä haastatteluja esiteltyäni
merivartiomiehiä koskevan aineiston.

Vanhimmat haastateltavat olivat syntyneet 1920-luvulla ja nuorimmat 1980-luvul-
la. Joukossa on aikavälin jokaisella vuosikymmenellä syntyneitä henkilöitä, mutta ai-
neistossa painottuvat 1960-luvulla ja sen jälkeen syntyneet, työelämässä mukana olleet
työntekijät. Haastateltavia ei osoitettu minulle organisaation taholta, vaan lähestyin
heitä itse tavattuani heidät tai kuultuani henkilöistä, jotka soveltuisivat haastateltavik-
si. Osa haastateltavista on henkilöitä, joihin tutustuin kenttätöissä. Näissä tilanteissa
haastatteluissa oli mahdollista käsitellä teemoja, joihin olin yhdessä toimiessamme
kiinnittänyt huomiota. Heidän avullaan pystyin myös varmistamaan, olinko ymmär-
tänyt tapahtuman tai toiminnon oikein. Toisten haastateltavien, niin virkamiesten
kuin siviilien, kanssa keskustelu rajoittui haastattelutilanteeseen. Pysin tähän tietoi-
sesti, sillä ajattelin erilaisten lähtökohtien luovan pohjaa erilaiselle vuorovaikutukselle
ja monipuolistavan näkökulmia käsiteltäviin aiheisiin. Halusin varsinkin välttää ti-
lanteen, jossa yhteiset kenttäkokemukset olisivat ohjanneet vuoropuhelun keikkojen
muisteluksi ja luoneet haastattelijan ja haastateltavan välille ylikorostunutta yksimie-
lisyyttä. Vääristymisen mahdollisuutta vähentää myös se, että haastatteluaineisto on
koottu pitkän ajan kuluessa. Tehdessäni ensimmäisiä haastatteluja olin opiskelija,
joka haastatteli vieraita ihmisiä vieraasta aiheesta. Graduvaiheessa esiyymmärrystä oli
enemmän, mutta opiskelijan roolini oli silti leimallinen. Viimeisiä haastatteluja tein

239 Kymenlaakson museo (KyM), yleiskokoelma, lähdeaineisto (YLE L) 2748:1–7. Viittaa haastatteluaineistoihin
jatkoissa vain numerosignumia käyttäen.

240 KyM, YLE L 3624:1–6.

241 KyM, YLE L 5009:1–25. Alanumeroita on 25, mutta haastateltavia 17. Haastattelu 5009:3 on kolmen hengen
ryhmähaastattelu. Osa arkistosignumeista on aineiston anonymisointiin liittyviä varjotunnisteita.

242 Virkamieshaastateltavista 12 on meri- ja rajavartijoita, 7 toimi- ja opistoupseereita sekä 4 upseereita. Toimi- ja
opistoupseerit sekä upseerit ovat aineistossa yliedustettuina, sillä heidän osuutensa haastateltavista on 48 % (vrt.
osuus henkilöstöstä n. 23 %). Olen tietoisesti painottanut näitä henkilöstöryhmiä haastatteluaineistossa, koska kent-
tätöaineistossa kyseiset ryhmät ovat aliedustettuina.

243 Kahdessa tapauksessa haastattelupyyntöön ei vastattu, ja yhden haastateltavaksi lupautuneen henkilön kanssa
haastattelua ei saatu sovittua. Tulkitin hiljaisuuden epäsuoraksi kieltäytymiseksi.

Rajavartiolaitoksen sidosryhmään profiloituneena ja osalle kenttätöissä tutuksi tulleena tutkijana. Tutkijan ammatillisen kasvun ja position muutosten voidaan ajatella johtaneen siihen, että aineisto on koottu ikään kuin useista näkökulmista.²⁴⁴ Se, että tein viimeiset haastattelut kolme vuotta kenttätöiden päättymisen jälkeen, mahdollisti niin ensitulkintojen uudelleenarvioinnin kuin eräiden merivartiotyössä tapahtuneiden muutosten huomioinnin analyysissä.

Haastattelut tehtiin haastateltavien ehdottamissa paikoissa pääsääntöisesti työyksiköissä ja haastateltavien kotona.²⁴⁵ Tapasin useimmat virkamiehet kahdesti, sillä aiempien haastattelukokemusteni perusteella pidin tärkeänä, että käsitelyihin asioihin olisi mahdollisuus palata ja samalla nostaa esiin uusia mieleen tulleita teemoja. Monet tutkittavat kuvailivatkin pohtineensa keskustelujamme ensimmäisen tapaamisen jälkeen, jolloin refleksiivisen prosessin jatkuminen muodosti hyvän pohjan toisen tapaamisen vuoropuhelulle.²⁴⁶ Yhtä työntekijää haastattelin eri yhteyksissä niin, että haastattelujen välillä oli useita vuosia. Virasta irtisanoutuneita merivartiomiehiä on haastateltavista kaksi.²⁴⁷

Haastattelujen keskimääräinen kesto on kahdesta kolmeen tuntia. Keskusteluissa käsiteltiin haastateltavien työuria ja heidän kokemuksiinsa erilaisista tehtävistä, työhön ja yksityiselämään liittyviä arvostuksia, työyhteisön jäsenten välisiä suhteita sekä työn ja perheen yhteensovittamista. Ensimmäisissä haastatteluissa käytin haastattelurunkoa, jonka käytöstä kuitenkin luovuini huomattuani pian, että monet kysymyksistä olivat huonompia ja tuottivat kaavamaisempia vastauksia kuin spontaanissa vuoropuhelussa syntyneet kysymykset ja jatkokysymykset. Haastattelut nauhoitettiin, minkä lisäksi tein kirjallisia muistiinpanoja haastattelun aikana. Olen litteroinut tallenteet sanatarkasti lukuun ottamatta yhtä monivaiheista, pitkää ja polveilevaa haastattelua, jonka litteroin valikoiden ja muilta osin asiasanoitin. Kaikki haastateltavat antoivat kirjallisesti suostumuksensa aineiston käyttöön ja tallettamiseen.²⁴⁸ Haastatteluotteet on sisennetty ja kursivoitu. Käytän merkintää -- ilmaisemaan, että olen luottavuuden lisäämiseksi poistanut otteesta sanoja tai lauseita. Kommentit ja täsmennykset esitän hakasulkeissa.

Sekä haastattelu- että kenttätyöaineistossa on kohtia, jotka vastaavat käsitystäni täydellisistä onnistumisista. Hetkittäin mukana oleminen ja vuorovaikutus tutkittavien kanssa oli kulttuurianalyttistä ilotulitusta; yhteinen speaktaakkeli, joka tuotti työn loppuun asti kantaneita oivalluksia tutkimuskohteesta. Toiset muistiinpanot ja haastatteluotteet herättävät minussa sen sijaan epäonnistumisen, harmin ja häpeän

244 Esimerkiksi Snellman (2003b) rekrytoi itselleen tutkimusavustajan, jonka näkökulma käsiteltävään aiheeseen oli toinen kuin hänen omansa.

245 Yksittäisissä tapauksissa haastattelupaikkana oli yliopiston kokoushuone, kahvila tai tutkijan työpaikka, ja kaksi haastattelua tehtiin tutkijan kotona.

246 Haastatteluista refleksiivisinä prosesseina ks. Pink 2009, 87.

247 5009:12, 21.

248 Haastattelunauhojen litteraatiot talletetaan anonymisoituna Kymenlaakson museoon. Aineistoa on jatkossa mahdollista käyttää näyttely- ja julkaisutoimintaan sekä tutkimukseen kuitenkin niin, että sotatieteellinen ja muu rajavartiomiesten (eli henkilöiden, jotka työskentelevät, ovat työskennelleet tai voisivat työskennellä samassa organisaatiossa haastateltavien kanssa) tekemä tutkimus on rajattu käyttöluvan ulkopuolelle. Henkilötietolomakkeet, käyttöoikeussopimukset, anonymisoimattomat litteraatiot sekä ääninauhat talletetaan 20 vuoden suoja-ajalla.

tunteita. Tällaisia ovat esimerkiksi tilanteet, joissa en kyennyt muodostamaan tutkimusta tukevaa suhdetta tutkittaviin tai olin liian väsynyt kohtaamiini. Olen esittänyt johdattelevia kysymyksiä, käyttänyt vääriä ilmaisuja, herpaantunut ja tullut sivuuttaneeksi viittauksia, joita haastatteluja litteroidessani olen pitänyt tutkittavien ilmeisinä yrityksinä saada minut kysymään asiasta tarkemmin. Lienee tarpeetonta sanoa, että minua on tuolloin suututtanut kyvyttömyyteni kuunnella, mitä minulle on haluttu kertoa. Tunnistan itsessäni myös aiemmassa tutkimuksessa kuvaillun kiusaantumisen siitä, että olen viljellyt huumoria, jota toisessa tilanteessa pitäisin sopimattomana, toiminut tilanteeseen nähden väärin tai esimerkiksi alkanut itkeä kesken haastattelun. Koska tutkijan tavoitteena on muodostaa kokonais käsitys tutkimuskohteesta, ei yksittäisten kompurointien merkitystä kuitenkaan ole syytä liioitella.²⁴⁹ Sen sijaan on tarpeellista yleisesti arvioida aineistonmuodostusta ja sitä, millaisen kuvan aineisto antaa tutkimuskohteesta.

Tutkimuksen tieto on riippuvaista siitä, keiden kanssa sitä on tuotettu. Oleellista tavassani lähestyä aineistoa on, etten kiinnitä tutkittavien tietämisen tasoja henkilön arvoon tai asemaan hierarkiassa. Vaikka pitkän uran tehneellä virkamiehellä on enemmän työkokemusta ja ammattitaitoa kuin uransa alussa olevalla työntekijällä, ei esimerkiksi esikunnassa työskentelevä yleisesikuntaupseeri tästä näkökulmasta koe sen syvemmin tai oikeammin kuin nuorempi merivartija. Jokainen tutkittava on oman kokemuksensa ja ammattilaisuutensa asiantuntija, vaikka he tarkastelevatkin ympärillään olevaa todellisuutta erilaisista lähtökohdista. Pyrin määrätietoisesti tavoittamaan myös yhteisön marginaalisempia ääniä keskustelemalla sellaisten työntekijöiden kanssa, jotka eivät aktiivisesti tuoneet mielipiteitään esiin, jotka kuuluivat ammatillisesti tai sukupuolensa osalta vähemmistöön tai jotka olivat huomaamattomia sen takia, että he kuuluivat hiljaiseen enemmistöön.

Kenttätöiden aikana huomasin työntekijöitä kiinnostavan, keiden kanssa olin ollut tekemisissä.²⁵⁰ Vaikka tulkitsin uteliaisuuden pääsääntöisesti pyrkimykseksi löytää yhteisiä tuttavuuksia ja puheenaiheita, välittyi kysymyksistä toisinaan myös huoli siitä, keskustelisinko ”oikeiden” henkilöiden kanssa ja osaisinko suhteuttaa eri ihmisten kertomaa toisiinsa. Minua saatettiin kahdenkeskisissä tilanteissa muistuttaa siitä, etteivät jonkun kanssani todistetusti tai oletettavasti keskustelleen henkilön näkemykset edustaneet kaikkien työntekijöiden kantoja, ja minua myös valistettiin siitä, kenen ammattitaitoa ja henkilökohtaisia ominaisuuksia yhteisössä arvostettiin ja kenen ei. Nämä keskustelut voidaan tulkita tutkittavien pyrkimykseksi kontrolloida sitä, millaisiin tiedonantoihin tutkimus tulisi perustumaan ja kuka yhteisön jäsenistä sai esiintyä asiantuntijana. Kommentit olivat tutkimuksellisesti kiinnostavia siitä huolimatta, etteivät ne juuri vaikuttaneet aineistonmuodostukseen. Esimerkiksi haastateltavavali-

249 Fingerroos (2003) huomauttaa kulttuuriantropologi Päivi Suojasen pohdintaan perustuen, ettei tutkimuksen avoimuuden pitä kääntyä tutkijan itsesuosinnaksi tai naiiviksi vikojen kaiveluksi.

250 Tilanne oli hankala, sillä vaikka halusin olla tekemisistäni avoin, en tutkimuseettisistä syistä voinut kertoa haastateltavieni ja tutkittavieni henkilöllisyyttä. Päädyin yleensä kertomaan, missä yksiköissä olin ollut, sillä tämä tieto useimmilla oli muutenkin. Helpoimpia olivat tilanteet, joissa muut kertoivat jo kuulleensa olleeni tietyn henkilön kanssa tietyllä keikalla, jolloin saatoin jatkaa keskustelua aiheesta yleisellä tasolla.

tojani ei voitu kommentoida, koska haastateltavat eivät olleet yleisessä tiedossa.

Verrattain pitkäkestoisien, merivartioston eri tehtäviä monipuolisesti koskeneen kenttätöiden ja erilaisista lähtökohdista tuotettujen haastatteluaineistojen takia pidän aineistoa varsin kattavana ja edustavana. Muistiinpanojen pohjalta tekemäni karkean arvion mukaan olen tutkimustyön aikana keskustellut noin 170 merivartioston nykyisen ja entisen työntekijän kanssa. Koska vierailin yksiköissä ja tapasin monia virkamiehistä vuosien varrella useita kertoja, kykenen mielestäni hahmottamaan, mikä aineistossa on satunnaista ja mikä puolestaan toistuvaa ja kulttuuristen prosessien kannalta merkityksellistä. Aineiston voidaan ajatella kyllääntyneen²⁵¹ kolmesti, sillä muutokset tutkijapositionsani ja tutkimusasetelmassa muuttivat tutkittavien kerronnan painotuksia. Arvio aineiston riittävydestä koskeekin aina tiettyä tutkimustehtävää ja näkökulmaa, jolloin tutkimuksen tieto hahmottuu välttämättä tilannesidonnaiseksi ja osittaiseksi lopullisen ja täydellisen totuuden sijaan.²⁵² Tarkoitukseni on ollut koota sellainen organisaation erilaisia totuuksia kuvaava lähdeaineisto, jonka osia voin tarkastella rinnan, ristiin ja vastakkain. Niin säädökset, tilastot kuin henkilöstön kokemukset ovat työssä tärkeitä niiden edustaessa totuutta sellaisena kuin se eri yhteyksissä koetaan ja halutaan esittää.

Olen aiemmin tuonut esiin, miten ja miksi rajasin virkamiesten perhe-elämän ja perheenjäsenten kokemukset tutkimustehtävän ulkopuolelle. Vaikka ratkaisu oli välttämätön, koen siitä huonoa omatuntoa. Perheenjäsenten haastattelut olivat kuin lupaus näkyvyydestä, jota en kyennytään tarjoamaan. Puolisoiden ja lasten kokemukset ansaitsisivat tulla huomioiduiksi itseisarvoisesti ja itsenään. Sama koskee merivartioston siviilityöntekijöitä, jotka tutkimukseni(kin) kontekstissa asemoituvat statisteiksi suhteessa merivartiomieliin. Päädyin rajauksesta huolimatta tukeutumaan perheenjäsenten ja siviilityöntekijöiden kerrontaan merivartioammattilaisuutta peilaavana pintana samaan tapaan, joskin suppeammin, kuin kansatieteilijä Harri Nyman luotsi- ja majakkayhteisöjä käsittelevässä tutkimuksessaan.²⁵³ Siviileillä on siten työssä tärkeä rooli merivartioyhteisöä etnografien tavoin tarkastelleina ”tiedostavina tarkkailijoina”²⁵⁴.

Kova vai hellempi totuus? Eettinen pohdinta

Sosiologi Klaus Mäkelä käsitteli vuonna 2008 Kulttuurintutkimus-lehden puheenvuorossa tutkimuksen eettisen ennakkosäätelyn tarvetta sekä etiikan ja hyväntahtoisuuden suhdetta. Mäkelä huomioi muiden ajankohtaisten tutkimusten ohella vastikään aloittamani väitöstutkimuksen. Hiidenkivi-lehdessä julkaisemani kenttätöokuvaus oli saanut Mäkelän pohtimaan, voiko hyväntahtoisen tutkijan halu suojella tutkittaviaan johtaa väärinkäytöksistä vaikenemiseen: ”On kai mahdollista, että merivartijat joskus venyttävät tai rikkovat virallisia sääntöjä tai että heidän keskuudessaan on ristiriitoja.

251 Eskola & Suoranta 1998, 62–63.

252 Ks. myös Wollinger 2000, 21.

253 Nyman 2011.

254 Steel 2013, 37.

Tutkija ei voine lähteä siitä, että hän esittää vain myönteisiä tietoja meidän pojistamme merellä.” Mäkelä päätyi kysymään, tarvitaanko eettisen ennakkosäätelyn sijaan ”kylmäkiskoista etnografiaa”.²⁵⁵

Ymmärrän Mäkelän kommentin koskevan sitä, miten tasapainoilla hyvään tieteiliseen käytäntöön kuuluvan rehellisyyden vaatimuksen ja tutkimustulosten vastuullisen julkaisemisen välillä. Mäkelän esiin nostamat seikat ja tutkijan empatian rajat askarruttivat minua toistuvasti tutkimustyön edetessä. Ennen näihin kysymyksiin paneutumista käsittelen tutkimuksen eettisiä linjauksia yleisemmin.

Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) julkaisemat, ihmistieteellistä tutkimusta koskevat eettiset periaatteet jaetaan kolmeen osa-alueeseen: tutkittavan itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, vahingoittamisen välttäminen sekä yksityisyys ja tietosuoja.²⁵⁶ Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen tarkoittaa, että tutkittavien tulee itse saada päättää osallistumisestaan, mikä asettaa vaatimuksia tutkimukseen liittyvälle viestinnälle. Olen koko tutkimusprosessin ajan toiminut avoimesti tutkijan roolissani. Pyrin kenttätöiden alussa saamaan kaikki yhteisössä tietoisiksi työstä ja tutkimuksen tavoitteista tavoilla, jotka olen edellä selvittänyt. Kenttätiedotteissa kerroin, että tutkittavat voivat milloin tahansa kieltää heitä koskevien havaintojen käytön ilmoittamalla asiasta minulle. Pyrin näin toteuttamaan vapaaehtoisen osallistumisen periaatetta siitä huolimatta, etteivät virkamiehet voineet poistua virkatehtävistään ja havainnoiduista tilanteista.²⁵⁷ Koska kukaan ei kieltänyt itseään koskevan aineiston käyttöä, en joutunut tilanteeseen, jossa olisin joutunut arvioimaan lupauksen vaikutuksia aineistoon tai puntaroimaan valta-asetelmia. Samaan aikaan työntekijät tekivät kuitenkin muilla tavoin valintoja osallistumisestaan:

Pasin kanssa ilta venyi, jäin seuraksi tutkaamaan ja parantamaan maailmaa. Aloin tehdä lähtöä nukkumaan 0400, ja kiittelin vielä keskustelusta ja kenttätöiden järjestymisestä. Pasin mukaan ”*onhan se ihmisestäkin kiinni, sä oot sellanen et kaikki avautuu sulle*”.²⁵⁸

Palaan ampumaradalta, törmään Seppäseen ja muuhun porukkaan. Ovat siviileissä [arkivaatteissa], tekevät hyväntuulisina lähtöä illanviettoon. Kutsuvat minua taas mukaansa ja päätän sittenkin hypätä remmiin. Tunnelma on helppo, syödään pitsaa ja juodaan olutta, puhutaan niitä näitä. Monta autoilijaa ja seuraavana aamuna töihin menijää, joten alkuiltä on rauhallinen. Vanhemmat ja selvin päin olevat holhoavat minua ja varmistelevat että viihdyn. Mielenkiintoinen keskustelu Kallen kanssa jossain vaiheessa iltaa. Kalle tulee avautumaan: ”*Mä aina ihmettelen ku nää muut ne kertoo sulle ihan kaiken, ne puhuu ihan mitä vaan. Mä en tajuu! Mä en kerro, mä en kerro sulle mitään!*”²⁵⁹

Olin valmistautunut siihen, että ennen pitkää joku kieltäytyisi osallistumisesta tai kritisoiisi työtäni, joten reaktio ei hämmäntänyt minua. Vastasin – elegantisti ennak-

255 Mäkelä 2008, 45–46.

256 Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakkoarvioinnin järjestämiseksi 2009.

257 Vrt. Ojanen 2011, 80.

258 KPK1/24–25.

259 KPK2/63.

koon suunnittelemani tavalla – osan kyllä kertovan monenlaista, mutta ei kaikkien eikä kaikkea. Sanoin myös, että olen iloinen jos joku haluaa kertoa, mutta oli ”ihan oookoo” olla kertomattakin. Loppuillan Kalle viihtyi seurassani eikä vältellyt minua myöhemminkään. Hän kuitenkin piti sanansa, eikä puhunut minulle mitään työstään, itsestään eikä ajatuksistaan. Pasin ja Kallen erilaiset asennoitumistavat muistuttavat, ettei kanssakäymisen läheisyyttä ja suhtautumistapojen yhtenäisyyttä pidä ylikorostaa. Samalla ajattelen lausahdusten viittaavan siihen, että minut joissain tilanteissa päästettiin tosiasiallisestikin osalliseksi merivartioyhteisön asioista sen sijaan, että olisin vain kuvitellut suhteeni tutkittaviin avoimiksi. Kolmanneksi otteet ovat havainnollinen esimerkki niistä moniulotteisista valtasuhteista, joita aiemmin käsitelin.

Itsemääräämisoikeuden ohella olen suhtautunut vakavasti yksityisyyteen ja tietosuojaan liittyviin kysymyksiin. Tutkimuksessa esiintyvien henkilöiden nimet on muutettu,²⁶⁰ ilmeisimmät tunnustiedot häivytetty, murreilmaisut vaihdettu puhekielisiksi ja puhujille tyypillisiä lauserakenteita muokattu niin, että yritykset tunnistaa haastateltavia haastatteluotteita yhdistämällä ovat tuloksettomia. Poikkean myös vakiintuneesta tavasta ilmoittaa haastateltavan syntymävuosi. Näillä ratkaisuilla priorisoin tutkittavien yksityisyyttä taustatietojen ja kontekstualisoinnin kustannuksella. Vaikka elämäntarinoiden ja kertojapositioiden pilkkominen tarkoittaa, ettei lukija voi arvioida haastateltavien kerrontaa suhteutettuna kaikkiin tutkijan tiedossa oleviin seikkoihin, antaa ratkaisu mahdollisuuden käsitellä asioita, joita muuten olisi vaikea tuoda esiin tutkittavien yksityisyyden suojan heikkenemättä. Toisaalta pidän anonymisoinnin korostamista tutkimusetiikan kontekstissa jossain määrin tutkijoiden itsepetoksena. Merivartioston kaltaisessa yhteisössä virkamiehet oppivat tuntemaan toistensa puhuvat, ilmaisut, asenteet ja kohtaamat tilanteet niin hyvin, ettei tutkija välttämättä edes kykene hahmottamaan kaikkia tunnistamisen mahdollistavia seikkoja.²⁶¹ Lisäksi minun olisi jokseenkin itseriittoista uskoa voivani säädellä sitä, millä tavoin yhteisö tutkijan läsnäoloa käsittelee ja kertovatko tutkittavat osallistumisestaan kollegoilleen vai eivät.²⁶² Itsemääräämisoikeuden valossa tämän päätöksen tulee jäädä tutkittaville. Vaikka alun perin muutamat haastateltavat valitsivat pyynnöstäni itselleen pseudonnymin, vaihdoin nämä nimet lopulta toisiin. Näin kaikki lukijat ovat lähtökohtaisesti yhtä tietämättömiä peitenimien taakse kätkeytyvistä henkilöistä eivätkä tutkittavat päädy tilanteeseen, jossa he työn julkistamisen jälkeen joutuisivat harmittelemaan pseudonnyminsä mahdollista paljastamista ja anonymiteettinsä rikkoutumista.

260 Virkamiehet esiintyvät etunimi- tai sukunimi-pseudonnyymeillä riippuen siitä, miten opin heidät tuntemaan. Lukuisille nokkelille lempinimille en yrittänyt keksiä vastineita, vaan korvasin ne etunimillä. Käytän tutkittavista tarvittaessa useita eri peitenimiä.

261 Eräät haastateltavat (esim. 3624:3; 5009:4, 11) toivat esiin, ettei peitenimien käyttö todennäköisesti estäisi lähimpiä työtovereita tunnistamasta kertojia. He olivat pohtineet asiaa etukäteen ja arvioineet haitan pieneksi, sillä tällaisessa tilanteessa työtoverit olisivat vertaisia tai samasta työyhteisöstä, jolloin suhde oli joka tapauksessa arkisen avoin. Anonymiteettiä pidettiin kuitenkin tärkeänä työnantajan ja vieraampien työtovereiden suuntaan.

262 Hyvä esimerkki tästä on tapa, jolla tutkimukseen osallistuneet työtekijät lähettivät toistensa kautta terveisiä minulle ja minun kauttani toisilleen siitä huolimatta, että olin korostanut tutkimukseen osallistumisen luottamuksellisuutta.

Tietooni ei kenttätöiden aikana tai niiden jälkeen tullut, että tutkimuksesta olisi ollut harmia tutkittaville yksilöille, yksiköille tai tehtävien hoidolle. Työn julkistamisen vaikutuksia on vaikeampi ennakoida. Haitan arviointia mutkistaa myös kohtuullisena pidettävän haitan tulkinnanvaraisuus ja tutkimuseettisten velvoitteiden erisuuntaisuus. Ennen tutkimuseettisten periaatteiden julkaisemista vuonna 2009 aihetta koskeneesta keskustelusta hahmottui kaksi ääripäätä, joista toinen korosti tutkittavien oikeuksia ja toinen tutkimuksen vapautta. Esimerkiksi Mäkelä ilmaisi huolensa siitä, että tutkimuksen eettinen ennakkosäätely voisi haitata tutkimuksen vapautta kuitenkin parantamatta tutkittavien asemaa. Hän korosti tutkijan moraalia sekä periaatetta, ettei tutkija saa vahingoittaa tutkittaviaan, mutta painotti toisaalta, ettei tutkijan tarvitse olla tutkittavilleen hyödyksi; tutkimusta kun tehdään tiedettä eikä tutkittavia varten.²⁶³ Mäkelän mukaan ”ryhmätason huolenpidon” ei tulisi johtaa ”rusoreunaiseen raportointiin”.²⁶⁴ Oma tutkijanpolkuni ja eettinen päätöksentekoni kuvastavat tasapainoilua yksityisen ja yleisen edun välillä. Siinä missä kenttätöiden aikaan hahmotin tutkimuseettiikkaa ensisijaisesti velvollisuuksina tutkittavia kohtaan, jouduin työn edetessä arvioimaan sitoumuksia, joita työllä on suhteessa tieteen vapauteen. Käsillä oleva työ edustaa näkemystäni sellaisesta tulosten esittämisestä, joka on sekä tutkittavia kohtaan oikeudenmukainen²⁶⁵ että yleisölle informatiivinen.

En kenttätöiden aikana joutunut todistamaan lainvastaista toimintaa tai tekoja, joihin olisin kokenut tarvetta puuttua. Tulin vakuuttuneeksi monien virkamiesten halusta tehdä ja kehittää toimivaltuuksiin nojaavaa, avointa ja eettisesti kestävää rajaturvallisuustyötä, mutta koin yhtä lailla eräät asenteet, menettelytavat ja valta-asetelmat ongelmallisiksi. Vaikuttaa siltä, että Mäkelän toivoman kylmäkiskoisuuden kaltainen torjuvuus sisältyy väistämättä aiemmin kuvaamaani intersubjektiiviseen dynamiikkaan ja ”sokkeihin”, joissa tutkijan ja tutkittavien erilaisuus piiryy esiin.

Folkloristi Karoliina Ojanen perustaa työnsä eettisyyden osin sille, että hän tarkasteli tallityttöjen toimintaa vain julkisissa, avoimissa tiloissa ja kunnioitti heidän yksityisyyttään olemalla tunkeutumatta esimerkiksi sosiaaliloihin.²⁶⁶ Oman tutkimusaiheeni osalta minun on mahdoton ajatella, että eettisesti kestävä tutkimus rajaisi virkamiesten yksityiset ja epäviralliset toimintayhteydet käsittelyn ulottumattomiin. Työn arvo muodostuu juuri julkisivun läpäisevästä tarkastelusta.²⁶⁷ Tältä osin olen pitänyt tärkeänä jäsentää itselleni, mihin viitekehyykseen eettinen keskustelu asetuu. Esimerkiksi avoimuuteen ja haittaan liittyvät kysymykset näyttävät erilaisilta, jos niitä arvioidaan tutkitun organisaation sisällä (yksittäiselle työntekijälle tai hallintoyksikölle mahdollisesti koitua haitta suhteessa laitokseen) tai sen ulkopuolella

263 Mäkelä 2006, 360–361, 366–367; Mäkelä 2008, 45–46.

264 Mäkelä 2006, 371. Etnografisen läheisyyden kokeminen antaa tutkijan ylikorostuneelle huolenpidolle kaikki edellytykset. Sen sijaan en koe, että avoimuiseni merivartiostossa työskentelevän henkilön kanssa olisi vaikeuttanut asemaani. Tilanne pikemminkin vapautti minut käsittelemään kielteisiä ilmiöitä vailla pelkoa, että analyysi leimat-taisiin vihamielisen ja tuomitsevan tutkijan ”pahantahtoisuudeksi” (ibid.).

265 Mäkelä 2008, 45.

266 Ojanen 2011, 79.

267 Wiberg 2006, 264, 267.

(rajavartiomiehille ja rajavartiolaitokselle mahdollisesti koitua haitta suhteessa sisäministeriöön, eduskuntaan ja kansalaisiin). Myös tutkimustehtävä vaikuttaa siihen, miten ymmärrän vastuuni eri tahoja kohtaan. Koska aloin tavoitella kokonaiskuva merivartioston kulttuurisesta todellisuudesta ja sain tutkimusluvan tällaiseen tutkimukseen, en ole siirtänyt työn fokusta esimerkiksi asiakkaiden oikeusturvaan tai rajaturvallisuuden sukupuolittuneisuuteen. Olen päätenyt sivuamaan näitä teemoja siinä määrin, kun ne sopivat tutkimustehtävääni. Samalla kun työ purkaa rakenteita ja prosesseja tavalla, joka sotilasorganisaation näkökulmasta voi näyttää epäortodoksiselta, on analyysi yhteiskuntakritiikin kehyksessä maltillista. Mikä yhdelle on rusoreunaisista, voi toiselle olla tummanpuhuvaa, mutta kummatkaan sävyt eivät tutkimuksessa voi olla itsetarkoitus.

Turvallisuusviranomaisten toiminnasta on välttämätöntä käydä julkista keskustelua, johon viranomaisorganisaatiolla jo lainsäädännöllisin perustein tulee olla valmiudet vastata. Heiskanen korostaa Rajavartiolaitoksen toimintakulttuurin edustavan ”oppivalle organisaatiolle tunnusomaista, jatkuvaan laadun parantamiseen tähtäävää käytäntöä”, jossa virheitä ei peitellä.²⁶⁸ Tätä tulkintaa vasten organisaation voi olettaa toivovan itseään koskevalta tutkimukselta mieluummin terävyyttä kuin hampaattomuutta, mikä osaltaan vähentää tarvetta suojella instituutiota. Toteuttamani tietosuojakäytännöt sekä ajallinen etäisyys aineiston keruun ja tulosten julkaisemisen välillä takaavat ymmärtääkseni sen, ettei yksittäisille tutkittaville voi koitua tutkimuksesta seurauksia. Huolta vähentää myös se, etteivät esiin tuomani sääntöjen venyttämiset ja rikkomukset olleet aineiston perusteella ainakaan lähiesimiehille vieraita.²⁶⁹

Puhuessani tutkittavista tarkoitan tutkimuslupani piirissä olleita työntekijöitä sekä henkilöitä, jotka antoivat yksilöllisen suostumuksensa tutkimukseen osallistumisesta haastatteluissa. Tämä tuo esiin kenttätöiden aikana tavattuja merivartioston asiakkaita koskevan tutkimuseettisen problematiikan. Partioiden mukana kulkiessani vaikutin ulkoisesti virkamieheltä tai oppilailta siitä huolimatta, ettei merivartijoina juuri ole totuttu näkemään naisia ja minulta puuttuivat arvomerkit ja voimankäyttövälineet. Koska merivartioston asiakaskontaktit ovat monissa tilanteissa lyhytkestoisia ja sensitiivisiä, olisi minun ollut vaikea tiedustella asiakkailta heidän suostumustaan niin, ettei tilanne, jota pyrin havainnoimaan, olisi muuttunut toiseksi. Useimmiten

268 Heiskanen 2013, 693, 695.

269 Samalla voidaan kysyä, mitä uutta tutkimus tarjoaa raja- ja merivartioammattilaisille. Tutkitut asiat ja ilmiöt ovat olemassa olevia sekä osin tiedostettuja ja jaettuja. Tulkinnat ja tulokset eivät kuitenkaan perustu yhteisön tarjoamiin selitysmalleihin vaan empiirisen aineiston analyysiin tietyssä teoreettisessa ja metodologisessa viitekehyksessä. Uskon työn kiinnostavuuden syntyvän etenkin tavasta, jolla se esittää empiiristä aineistoa ja sanallistaa hiljaista tietoa. ”Yksiaänisen” laitoksen (Heiskanen 2013, 687) moniäänisyyttä ei ole tavattu esittää julkisesti. Nähtäväksi jää, koetaanko analyysi laitoksen julkista kuvaa rikkovaksi vai säröineenkin tutkimuskohdetta arvostavaksi.

asiakkaat eivät reagoineet läsnäolooni, ja vaikenin tutkimuksesta.²⁷⁰

Vaikka tutkimuseettiset ohjeet jättävät paljon tilaa erilaisille tutkimusasetelmille, kiusasi tilanne minua, sillä se rikkoi perustavalla tavalla vapaaehtoisen osallistumisen periaatetta.²⁷¹ Eräät seikat puolsivat kuitenkin tutkimuksen tekoa valitulla tavalla. Koska tutkimuksen fokus on merivartioston työntekijöiden toiminnassa, esiintyvät asiakkaat statistien rooleissa. Työn kriittinen katse ei kohdistu heihin, vaikka he olivat mukana havainnoituissa tilanteissa. En liioin ollut kiinnostunut asiakkaiden henkilötiedoista eikä minulla ollut pääsyä viranomaisrekistereihin. Koska käsittelen tapauksia anonyymisti, on minun vaikea uskoa työn loukkaavan asiakkaiden tai sivullisten yksityisyyttä. Kun viranomaistoiminnan tutkimus lisäksi voi tuottaa yhteiskunnallista keskustelua tukevaa tietoa, joka kansalaisten oikeusturvan kannalta on pikemminkin hyödyllistä kuin haitallista, pidän tietoon perustuvasta suostumuksesta poikkeamista oikeutettuna.²⁷²

Lisäksi toimin toisin tavatessani asiakkaita kaikkein arkaluontoisimmissa tilanteissa. Sekä virkamiehet että minä pidimme asiallisena, että ollessani paikalla esimerkiksi tarkkuusalkometrimittauksissa, rikkomuksista tai rikoksista epäiltyjen henkilöiden kuulusteluissa, turvapaikanhakijoiden puhuttamisessa ja henkilötuntemerkkien ottamisessa esittelin itseni tilanteen alussa asiakkaalle joko suoraan tai tulkin välityksellä. Kerroin tutkivani merivartioston toimintaa ja tiedustelin, voisinko olla läsnä. Kysymykseen suhtauduttiin välinpitämättömästi ja osallistumiseen myöntävästi. Lähes poikkeuksetta työntekijät ehdottivat, että sopisin läsnäolostani itse asiakkaan kanssa. Koska tilanteissa noudatettiin lainsäädännön määrittelemää käsikirjoitusta, halusivat he todennäköisesti välttää rooliinsa kuulumattomien asioiden käsittelyä. Ratkaisu sopi minulle, sillä tutkimuseettisestä näkökulmasta se, että suostumusta olisi tiedustellut tilannetta hallitseva viranomainen, olisi ollut tragikoomista. Toisaalta vaikutelma ei ollut täysin vältettävissä. Vaikka minä siviilinä tiedustelin asiaa tavallani, olivat asiakkaat niin jännitteisessä ja alisteisessa asemassa, että suostumuksen pyytäminen oli minusta joka kerta sekä paradoksaalista että groteskia. Silti läsnäolonni ei todennäköisesti mainittavasti lisännyt tilanteen kuormittavuutta.

270 Kerran vaikenin myös tilanteessa, jossa minun olisi pitänyt ilmoittaa olevani tutkija. Asiakas alkoi tivata olenko harjoittelija, ”vai toimittaja, mitä, HÄH?”, ja ääni koveni. Säikähdys vei sanat suustani, ja tilanne päättyi, kun joku partion jäsenistä alkoi puhuttaa asiakasta. Jälkikäteen en voinut ymmärtää toimintaani ja häpesin tilannetta. Kun pari vuotta myöhemmin luin kenttäpäiväkirjan muistiinpanoja, huomasin, etten ollut kirjoittanut tapahtuneesta mitään. Tapaus on oiva esimerkki siitä, miten tutkija valikoi aineksia kertomukseensa. Etnografia onkin mitä suurimmassa määrin tarinankerrontaa (Van Maanen 2011). Samalla huomio muistuttaa, ettei tutkimusetiikka etnografisessa tutkimuksessa rajoitu tutkijankammion rauhaan, vaan se on reaalisia valintoja ja päätöksentekoa nopeasti eteen tulevilla tilanteilla.

271 Tutkimuseettinen neuvottelukunta suosittelee nykyisin tutkimusten eettistä ennakoarviointia tilanteissa, joissa tietoon perustuvan suostumuksen periaatteesta poiketaan. Ohjeistus julkaistiin kenttätöiden valmistumisen jälkeen. Organisaation näkökulmasta tilanne oli ongelmaton, sillä julkisuuslain (621/1999) mukaan tutkimuksen tekijä rinnastuu velvollisuuksiensa osalta organisaatiossa toimiviin henkilöihin.

272 Ks. myös Mäkelä 2008, 43.

2 TILAT JA TOIMINNOT

Meriväylillä ja rajatarkastuslinjastoilla

Merivartioasemalla

Pihapiiriin johtavan tien varressa kyltit kertovat, että tulija on saapumassa viranomaisalueelle. ”Rajavartiolaitos”, ”Asiaton oleskelu kielletty”, ”Kameravalvonta”, ne ilmoittavat. Rannassa toinen kyltien rintama kohtaa mereltä tulijan. Lipputangossa liehuu leijonalippu, ja asemarakennuksen katolla sojottaa joukko antennia. Betonilaitureiden suojassa kelluu venekalustoa. Aluetta ympäröi korkea aita.

Tässä luvussa käsitellään merivartioston yksiköitä ja niihin sijoittuvaa toimintaa. Kuvailun on tarkoitus muodostaa tausta seuraavien lukujen analyysille. Tulen luonnehtimaan suurpiirteisesti tiloja, työskentely-ympäristöjä ja tehtäviä, jotta merivartioston toimintaan perehtymätön lukija hahmottaa, millaisen materiaalisuuden keskellä työntekijät toimivat. Luvun käsittelyjärjestys on karkeasti kronologinen, sillä käsittelen tiloja siinä järjestyksessä, kun niiden toiminnot ovat tulleet merivartioston tehtäviksi. Kuvailu jäsentää näin samalla organisaation tehtäväkentän muutosta ja toimintojen ajallisia kerrostumia. Kenttätöiden tavoitteena ei ollut yksiköiden dokumentointi, enkä esittele tiloja systemaattisesti. Esimerkiksi merivartioasemat eivät ole keskenään identtisiä, vaan niiden sijainti, arkkitehtuuri, piha-alueet, kalusto ja toiminnan painopisteet poikkeavat toisistaan. Sama pätee laivoihin ja rajatarkastusyksiköihin. Tietyt aineelliset elementit ja toimintaperiaatteet erottuvat kuitenkin luonteenomaisina.

Alun kuvaus voisi koskea mitä tahansa merivartioasemaa. Kenttätöideni aikaan Suomenlahden merivartioston alueella oli 10 merivartioasemaa, jotka sijaitsivat Hangossa, Tammisaaren saaristossa Jussarössä, Porkkalassa, Suomenlinnassa, Porvoossa Pirttisaaressa ja Pellingin saaristossa Glosholmenissa, Loviisan edustalla Orregrundissa, Kotkassa, Haapasaaressa sekä itärajan tuntumassa Hurpussa. Merivartioasemia on siirretty, yhdistelty ja lakkautettu tehtävien ja toimintaympäristön muuttuessa,¹ mutta osa asemista toimi yhä samoilla paikoilla, joille ensimmäiset merivartioasemat perustettiin kesällä 1930. Esimerkiksi Haapasaaressa vanha tullilta Merivartiolaitokselle siirtynyt rakennus oli edelleen käytössä, ja Pirttisaaressakin vanha asemarakennus, ”mummonmökki”, oli pystyssä, vaikka toiminta oli vuosikymmeniä aiemmin siirtynyt uuteen asemarakennukseen samassa pihapiirissä. Hangon, Suomenlinnan ja Kotkan merivartioasemilla rakennuskanta on niin ikään ajallisesti kerrostunutta.

Alueella sijainneista merivartioasemista Orregrundin asema suljettiin vuoden 2010 alussa, kun toiminnot liitettiin Kotkan merivartioasemaan. Jussarön asema suljettiin vuonna 2011, ja toiminta siirrettiin mantereelle Baggöhön uudelle merivartioasemalle, jonka nimeksi tuli Tammisaaren merivartioasema. Pirttisaaren asema toimi kenttätöiden aikaan parakeissa, ja kiinteistöstä luovuttiin vuonna 2011. Samalla

1 Sundbäck 2005, 294–295, 352–353.

Pirttisaaren ja Gloscholmenin merivartioasemien toiminnot yhdistettiin Porvoon merivartioasemaksi, joka tulee saamaan käyttöönsä uuden, kelluvan asemarakennuksen vuonna 2016. Suomenlinnan merivartioasema on tätä nykyä nimeltään Helsingin merivartioasema. Asemien lakkauttamisten ja yhdistämisten ohella asemaverkostoon on vaikuttanut Hurpun rajavartioaseman siirtyminen Kaakkois-Suomen rajavartiostolta Suomenlahden merivartiostolle vuonna 2008. Tätä kirjoitettaessa hallintoyksikön alueella toimii kahdeksan merivartioasemaa.

Mannerasemat ovat ympäri vuoden saavutettavissa opastettujen kulkuyhteyksien päässä, kun taas yhteydet saariston merivartioasemille saattavat etenkin kelirikkoaikoina olla vaikeakulkuiset. Kaikki asemat viestivät ulkopuolisille samankaltaisin merkein siitä, että alueella on viranomaistoimintaa. Näkyvimpiä ovat aidat, kyltit, valvontatekniikasta kielivät yksityiskohdat, voimakas pihavalaistus sekä lipputankoon nostettu valtiolippu. Pihapiirit muodostuvat nurmialueista ja mantereella parkkipaikoista sekä huolto- ja varastorakennuksista. Kaikilla asemilla on myös helikopterin laskeutumispaikka. Useimmat tontit ja kiinteistöt ovat kokonaisuudessaan merivartioston käytössä,² ja vaikutelma niistä on jokseenkin eristäytynyt. Tulijan liikkeitä seurataan valvontakameroin, ja lukituista ovista pääsee vain ilmoittautumalla ovisummeriin.

Asemakiinteistöt pihapiireineen näyttävät ”viranomaislinnakeina”, jotka torjuvat yleisöä.³ Kenttätöiden aikana käytössä olleet kiinteistöt olivat pääosin peräisin jälleenrakennuksen ajalta 1950–70-luvuilta, jolloin merivartioston toiminnan painopiste oli merirajojen valvonnassa sekä meripelastus-, avustus- ja etsintätehtävissä.⁴ Tiloja ei tuolloin suunniteltu virkamiesten ja asiakkaiden kohtaamisiin, vaan henkilöstö lähti asemilta tehtäviinsä ja kohtasi asiakkaat – huviveneilijät, kalastajat, alueloukkauksiin syyllistyneet alukset tai rajaloikkaarit – muualla. Lainsäädännön muutosten myötä vanhojen asemien tiloja on sopeutettu uusille toiminnoille ja asiakaskohtaisille. Vuonna 1992 voimaan astunut säädös huviveneilijöiden rajatarkastuksista toi asiakkaat asemien laiturialueille. Vuoden 2005 lakimuutosten myötä Rajavartiolaitoksesta tuli esitutkintaviranomainen, ja rikoksista epäiltyjen kuulusteluja alettiin järjestää asemilla rikostutkinnasta vastaavan henkilöstön toimesta. Lakimuutokset mahdollistivat myös tarkkuusalkometrien tulon yksiköihin. Vesi- ja maastoliikenne-rikkomuksista epäiltyjen hengitysilman alkoholipitoisuus voitiin mitata asemalla sen sijaan, että asiakkaat olisi kuljetettu poliisiasemille tai terveyskeskukseen puhallustestiä tai verikoetta varten. Vanhoilla asemilla uudet toiminnot on eri tavoin pyritty järjestämään olemassa oleviin tiloihin. 2000-luvulla rakennetuissa kiinteistöissä ne on sen sijaan voitu ottaa huomioon jo suunnitteluvaiheessa.

Asemien tiloja leimaavat funktionaaliset tarpeet ja tavoitteet sekä pyrkimys tehdä ympäristöstä jaksotyötä tekeville ja asemilla työvuoronsa aikana asuville työntekijöil-

2 Poikkeuksia ovat olleet Kotkan ja Orrengrundin merivartioasemat, joilla samoissa tiloissa on toiminut muita valtion toimijoita. Kotkassa samassa rakennuksessa sijaitsi aiemmin alusliikennepalvelu Kotka VTS, ja Orrengrundissa merivartiosto eli rinnakkaiseloa luotsausliikelaitos Finnпилotin henkilöstön kanssa aseman lakkauttamiseen saakka.

3 Varuskunnista saavuttamattomina ”kaupunkeina kaupungeissa” ks. Wollinger 2000, 61–62.

4 Sundbäck 2005, 194–195, 295–298, 314–317.

le viihtyisä. Työaikana toiminnan keskipisteeksi ja eri toimintojen solmukohdaksi määrittyy *päivystystilaksi* kutsuttu huone. Tilan ilme on tekninen, sillä sitä hallitsevat valvonta- ja viestilaitteet, tietokoneet, monitorit, kartat ja mappirivistöt. Seinillä on karttoja, ilmoitustauluja, puhelinluettelolistoja, ohjeistuksia ja käskyjä. Katonrajassa monitorit välittävät kauko-ohjattavien valvontakameroiden kuvaa pihapiireistä, laiturilta ja saaristosta. Kamera- ja tutkavalvonnan ohella päivystystiloissa tehdään myös aistinvaraista valvontaa, jos ikkunoista avautuu näkymä avomerelle tai merenlahdelle. Päivystystiloissa oli kenttätöiden aikaan miehitys muiden asemien kanssa sovittuina aikoina ja toisinaan ympärivuorokautisesti. Valvontavastuussa olleen aseman päivystäjä/tilannevalvoja hoiti esimerkiksi huviveneiden rajatarkastuksiin ja meripelastukseen liittyvän VHF-radioliikenteen, otti vastaan asemalle saapuvat puhelut ja seurasi merialueen tapahtumia useiden viranomaisten tiedoista kootun tilannekuvan perusteella. Nykyisin kiinteä valvonta ja päivystys hoidetaan keskitetysti johtokeskuksesta.

Joillakin asemilla päivystyshuoneen yhteyteen on järjestetty toimistotiloja, joissa asiakkaat voivat asioida. Vierailijoille avoimien tilojen seinillä on Rajavartiolaitoksen toimintaan liittyviä julisteita ja pöydillä jaossa tiedotteita ja ohjeistuksia. Julistekavalkadit noudattavat muista virastomiljöistä tuttua tiedottavaa ja valistavaa, sanoman ja esteettisen miellyttävyyden yhdistävää linjaa.⁵ Toimistotiloissa suunnitellaan lisäksi toimintaa ja työvuoroja, hoidetaan juoksevia asioita ja kirjataan tietoja viranomaisrekistereihin.⁶

Huollon kannalta keskeisiä tiloja ovat keittiö ja ruokailutila.⁷ Ruokahuoltoa varten asemilla toimii *muonakuntia*, joille työntekijät maksavat työvuorojensa *muonapäivien* lukumäärään perustuvaa ruokarahaa. Muonakunnan varoista ja hankinnoista vastaa yleensä emäntä tai kokki-merivartija. Aiemmin jokaisella asemalla oli emäntä, mutta emäntiä on vuosien saatossa korvattu kokki-merivartijoilla, jotka paitsi vastaavat ruokahuollosta myös osallistuvat operatiivisiin tehtäviin toimivaltaisina rajavartiomiehinä. Emäntien ja kokkien ollessa vapaalla miehet huolehtivat itse ruoanlaitosta ja tiskeistä, ja hellan ääressä saattaakin häärätä kuka tahansa nuoremasta merivartijasta aseman päällikköön. Keittiössä tai sen vieressä olevassa ruokailutilassa on aseman miesvahvuuteen mitoitettu ruokapöytä. Useimmilla asemilla pöytä katettiin, ja tapana oli, että väki ruokaili yhdessä. Ruokapöydissä oli usein vakiintunut istumajärjestys etenkin, jos miehet olivat palvelleet pitkään samassa yksikössä. Iltapala saatettiin syödä television ääressä olohuoneessa.

Vapaa-ajanviettoon tarkoitettu olohuone sekä majoitus- ja peseytymistilat on pyritty erottamaan päivystys- ja toimistotiloista. Asemasta riippuen ne sijaitsivat joko eri kerroksessa, erillisessä siivessä tai toisessa rakennuksessa. Olohuonetta voi keittiön tavoin luonnehtia kodinomaiseksi, ja sen kalustukseen kuuluvat niin sohvaryhmät ja

5 Eräsaari 1995, 129, 227.

6 Suomenlinnan ja Kotkan merivartioasemilla toimistoissa toimivat myös merivartioalueiden johtopaikat, ja alueiden päällikön, varapäällikön ja alueupseerin toimistotilat olivat näiden asemien yhteydessä. Merivartioalueet lakkautettiin organisaatiouudistuksen yhteydessä vuonna 2011.

7 Huoltoon liittyvät tilat olivat tulleet tärkeämmiksi 1970-luvulla, kun työaikajärjestelyissä tapahtuneet muutokset lisäsivät yksiköissä vietettävää vapaa-aikaa (Sundbäck 2005, 332–333).

matot kuin kirjahyllyt kirjoinen, koriste-esineinen ja viherkasveinen. Ikkunoissa on verhot ja seinillä tauluja. Sisustustyyli noudattelee asemarakennuksen ikää, mutta kuvastaa myös eri aikakausien hankintoja ja päälliköiden esteettistä silmää. Tärkeimmät vapaa-ajantoiminnot muodostuvat television, henkilöstön hankkimien konsolipelien, internetin ja sosiaalisen median ympärille. Sanomalehdetkin ovat yhä tärkeitä monille. Aiempina vuosina tavallinen koronan, kortin-, ja shakinpeluu⁸ ovat sen sijaan jääneet vapaa-ajanviettotavoista pois, ja kalastus on enää harvojen harrastus. Kuntosalit ja saunat ovat ahkerassa käytössä. Myös verstastiloja kerrottiin hyödynnetyn vapaa-ajalla henkilökohtaisiin projekteihin ja puhdetöihin.⁹

Majoitustilojen määrä ja käyttö vaihtelevat yksikön vahvuuden ja sesongin mukaan. Huoneet on yleensä tarkoitettu kahdelle hengelle, mutta tavallisesti niihin majoittuu yksi työntekijä kerrallaan. Majoitushuoneiden sisustus muodostuu tärkeimmistä kalusteista: vaatekaapista, sängystä, tuolista ja pienestä pöydästä. Eri yksiköissä oli suurta vaihtelua siinä, kuinka usean henkilön käytössä huone oli ja kuinka henkilökohtaiseksi se miellettiin. Huone saattoi olla ”oma” tai jaettu, jolloin henkilökohtaiset tavarat siivottiin työvuoron päättyessä pois. Osassa näkemistäni huoneista kodikkuutta oli pyritty lisäämään valokuvilla, julisteilla sekä muisto- ja koriste-esineillä. Toiset majoitustilat olivat sellimäisen askeettisia.

Asemarakennusten ohella laiturialueet ovat toiminnallisesti tärkeä osa merivartioaseman pihapiiriä. Saariasemilla laiturit on portti ulkomaailmaan: sitä kautta saavutaan ja lähdetään. Mannerasemille liikennöidään myös teitse, mutta laiturit ovat sielläkin tärkein väylä tehtäviin. Laiturin funktio virkamiesten ja asiakkaiden kohtaamispaikkana korostui aiempina vuosina huviveneilijöiden saapuessa rajatarkastukseen. Vuoteen 2007 saakka laitureilla kävi kesäkuukausina kuhina vuorokaudenajasta riippumatta, kun Viroon suuntaavien veneilijöiden matkustusasiakirjoja tarkastettiin ympäri vuorokauden. Viron liittyttyä Schengenin vapaan liikkuvuuden alueeseen vuonna 2008 koskivat huviveneilijöiden rajatarkastukset enää rajanylityksiä Venäjälle ja Venäjältä.

Talviaikoina laiturit tyhjentyvät partio- ja kumiveneistä (virallisten lyhenteiden mukaan PV, NV, AV), ja jäiden keskelle jää monella asemalla yksin nököttämään jäävahvisteinen rannikkovartiovene (RV). Kelirikkoaikoina ja talvisin käytössä on myös ilmatyynyaluksia (IA), jääkulkuneuvoja (JK) ja moottorikelkkoja (MK), joilla partiointi ja hälytystehtävät hoidetaan. Mannerasemilla myös henkilö- ja partioautot kuuluvat kalustoon. Kalustoa huolletaan itse lukuun ottamatta autoja sekä venekaluston suurempia telakointi- ja korjaustöitä. Huolto- ja kunnossapitotöitä varten asemilla on verstastiloja. Laitureiden läheisyydessä sijaitsevat viranomaiskaluston tankkauspisteet ja etäämmällä polttoainekontit.

Aiemmin *valvontatorni* oli monilla merivartioasemilla toiminnan kenties näkyvin ulkoinen tunnusmerkki. Pihapiirissä kohoava teräsrakenteinen, vajereilla tuettu ja radiomastoa muistuttava torni näkyi jo kaukaa mereltä. Tornin huipulla oli valvon-

8 Esim. 2748:1–3.

9 Esim. 2748:7.

takoppi, johon kiivettiin avoportaita pitkin. Torneissa tehtiin töitä vielä kenttätöiden aikana, mutta niiden käytöstä on sittemmin luovuttu.¹⁰ Myrskytuulella harusvajjerit vinkuivat ja torni huojui, ja ukkosella sieltä oli suotavaa tulla pois. Mikäli keli oli hyvä eikä tehtäviä ollut, oli torneissa rauhallista, sillä päivystäjä istui *tolpassa* yksin. Työn ohessa saattoi lukea, katsoa televisiota tai surffata internetissä. Tornin hiljaisuuden rikkoi vain viranomaisradio Virven pilpatus (*”bliblib... bliblib”*), VHF-DSC-laitteen automaattihälytys (*”tit-tat-tit-tat-tit-tat-tit-tat...”*), katolla olevan tutka-antennin ta-sainen suhina, venäjänkielisten radiokutsujen rahina ja silloin tällöin soiva puhelin.

Tornit olivat paitsi toiminnan kannalta keskeisiä myös mielikuvien tasolla merki-tyksellisiä. Minulle ja muille vierailijoille esiteltiin useimmiten ensimmäiseksi juuri torni. Oletan henkilöstön mieltäneen torniin tutustumisen elämykselliseksi ohjel-manumeroksi: kiipeäminen oli jännittävää, ja perillä kopista avautui monesti hienot näkymät saaristoon. Torneissa (nais)vierailija toisensa perään sai ihastella merimai-semaa ja kysellä henkilöstön kyllästymiseen asti siitä, millaista oli työskennellä eris-tyneessä, miesvaltaisessa ja sotilaallisessa työpaikassa.¹¹ Niin omat kokemukseni kuin virkamiesten kanssa käydyt keskustelut vierailijoista torneissa viittaavat siihen, että tornit olivat keskeisiä viestinnän ja ammatin esittämisen paikkoja.

Vartiolaivalla

Kenttätöiden aikaan Suomenlahden merivartiostolla oli käytössä kaksi ulkovartiolaivaa, vuonna 1994 valmistunut VL Merikarhu ja vuonna 2002 käyttöön otettu VL Tavi. Tätä kirjoitettaessa VL Tavista on luovuttu ja alus myyty Iso-Britanniaan. Tilalle on valmistunut uusi ulkovartiolaiva. Paljon julkisuutta saanut alus kastettiin elokuussa 2013 VL Turvaksi, ja se aloitti purjehduksensa toukokuussa 2014.¹²

Vartiolaivojen toiminta poikkeaa asemien toiminnasta esimerkiksi siinä, että yksikkö on kokonaisuudessaan liikkuva ja toimii koko vartioston sekä tarvittaessa naapurivartiostonkin alueella. Laivat osallistuvat useammin myös kansainvälisiin harjoituksiin ja tehtäviin. Sekä satamissa että merellä ollessaan laivat ovat näkyvä osa merivartiostojen toimintaa. Alusten tunnistettavan värityksen merkitys onkin tiedostettu aina 1960-luvulta lähtien.¹³ 1970-luvulla vartiolaivojen kansirakenteiden väriksi tuli harmaa ja rungon väriksi vihreä. Rungon molemmin puolin kulkivat oranssit vinoviivat. Uuden vartiolaiva Turvan myötä vartiolaivojen väritys vaihtui valkoharmaaksi sinisin vinoviivoin. Kaikki laivat saivat uuden ulkoasun toukokuuhun 2015 mennessä.

Vartiolaivalla meri elementtinä ja laiva ympäristönä ovat työntekijöille aina läsnä, sillä mahdollisuudet poistua laivasta ovat rajalliset. Ulkovartiovuoron eli *ulkovuoron*

10 Vanhoja, puisia tähyystorneja korvattiin teräksisillä ja uusia rakennettiin tyypillisesti 1970- ja 1980-luvulla merialueen teknistä ja aistinvaraista valvontaa varten. Valvontajärjestelmien integraatio teki torneista tarpeettomia, ja niiden käytöstä luovuttiin vuosien 2009–2011 aikana. (5009:14.)

11 Ulkopuolisten stereotyyppisistä kysymyistä esim. KPK1/24.

12 Vartiolaivat poikkeavat toisistaan paljon niin kooltaan, tekniikaltaan, ulkonäöltään kuin käyttööminäisyyksiltäänkin. Tekniset näkökulmat jäävät tämän työn ulkopuolelle, ja tulen myös laivojen osalta luonnehtimaan yleisiä ja yhteisiä piirteitä yksityiskohtien sijaan.

13 Vartiolaiva Koskelon päällikkö Kai Säteri ehdotti vuonna 1962 alusten värityksen muuttamista sellaiseksi, että yleisö tunnistaisi ne helposti ja erottaisi merivartioston alukset puolustusvoimien aluksista (Sundbäck 2005, 295).

aikana laiva on merellä ollessaan ulkopuolisten saavuttamattomissa, ellei tulijoille järjestetä kuljetusta venekalustolla. Yöt vietetään useimmiten ankkurissa, ja maissa asioidaan miehistön vaihtojen, hälytystehtävien tai huolto- ja kunnossapitotöiden takia. Merellä olon aikana puhelin- ja tietoliikenneyhteydet saattavat katkeilla, television kuva ei välttämättä näy, puhelimet eivät kuulu eivätkä tietokoneet ole yhteydessä verkkoihin. Tässä mielessä laiva on hetkittäin eristäytynyt ulkomaailmasta. Toisaalta eristystä ei pidä liioitella. Vartiolaivat osallistuvat säännöllisesti erilaisiin harjoituksiin ja tapahtumiin, joissa alusta esitellään yleisölle ja yhteistyöviranomaisille, ja etenkin uusilla aluksilla järjestetään runsaasti tilaisuuksia. Siksi toimittajat, muut viranomaiset, virkamiehet ja poliitikot sekä kalustoesittelyissä käyvät kansalaiset ovat laivoilla usein tavanomaisempi näky kuin muissa yksiköissä. Sen sijaan vartiolaivoilla on harvemmin virkatehtäviin liittyviä suoria asiakaskontakteja, sillä työt painottuvat eri tavoin kuin asemilla. Asiakaskohtaamisia sisältävissä tehtävissä käytetään useimmiten laivan AV-, NV- tai PV-tyyppistä valmiusvenettä, eivätkä asiakkaat tule laivaan.¹⁴

Kapeat, sokkeloiset käytävät, kannelta toiselle johtavat portaat, raskaat, vesitiiviit ovet, hätäpoistumisteitä ilmaisevat kyltit sekä palosammutusvälineet ovat tunnusomaisia elementtejä laivaympäristössä, jossa alusturvallisuus on olemassaolon ehto. Vartiolaivat ovat kauppalaivoihin verrattuna pieniä,¹⁵ joten satunnaista kävijää vakituksemmän vierailijan on helppo löytää tiensä tilasta toiseen. Sota-aluksilla ja kauppamerenkulussa laivojen tilajako on laivayhteisön hierarkian ja tehtävien mukaan eriytynyt, mutta merivartioston aluksissa nämä jaot ovat monin tavoin hämärtyneet. Erillisiä miehistö- ja päällystämestöä ei ole, vaan yhteiset tilat vastaavat asemien tiloja, ja ne ovat kaikille työntekijöille avoimia. Laivoilla työt ja niihin liittyvät tilat ovat kuitenkin erikoistuneempia kuin asemilla. Laivalla kansi- ja konehenkilöstöltä vaaditaan kyseinen koulutus, eivätkä kansimiehet yleensä työskentele konehuoneessa. Vastaavasti laivan keittiö on ruoanvalmistuksen osalta kokin työmaata, ja esimerkiksi sukeltajille on varattu varuste- ja laitehuollon tarvitsemat tilat.

Komentosillalla navigointi- ja ohjauslaitteiden rinnalla on asemien päivystystiloista tuttuja radio- ja valvontalaitteita kiinnitettynä tilaa kiertäviin ja halkoviin metallisiin laitepöytiin. Ikkunoissa roikkuvat häikäisyuojat, ja karttapöydän ylle on taivutettu säädettäviä kohdevaloja. Ohjaamo eli (komento)silta on vahtia ajavan kansimiehen ja -päällystön tilaa,¹⁶ ja sen merkitys vierailijoiden kanssa viestimisessä on samankaltainen kuin merivartioston tornien. Kansirakenteissa on myös toimisto- ja teknisiä tiloja.

Laivan pääkannella sijaitsevassa *päivähuoneessa* eli *messissä* yhdistyvät olohuone ja ruokailutila, jotka asemien tavoin on pyritty sisustamaan viihtyisiksi. Täällä, kuten muissa yksiköissä, työntekijöitä katselee presidentin muotokuva. Messillä oli laivaväkeä kokoavana tilana erityinen merkitys. Eri puolilla alusta työskentelevät miehet kohtasivat ruokailujen aikana, sohvoryhmä ja televisio keräsivät väkeä, ja tilassa kokoonnuttiin

14 Poikkeuksia olisivat erilaiset suuret meripelastus- tai evakuoointitehtävät.

15 VL Merikarhu on 57,8 m pitkä, 11 m leveä ja sen syväys on 4,7 metriä. VL Tavin pituus oli 49,7 m, leveys 7,3 m ja syväys 3,5 m. Uuden VL Turvan pituus on 95,9 m, leveys 17,4 m ja syväys 5,5 m.

16 Joillakin vartiolaivoilla, esimerkiksi VL Tavilla, myös konevahtia on ajettu ohjaamosta.

käskynjakoon, palavereihin ja koulutuksiin. Töiden jatkuessa sinihaalarinen koneväki laskeutui takaisin *monttuun* ja kansihenkilöstö kiipesi sillalle tai siirtyi ulkotöihin kansille. Ulkovuoron aikana suunnitelma ja työtehtävät olivat esillä messissä. Jos laiva kävi maissa, kirjasivat alukselta poistuvat nimensä ja yhteystietonsa päivähuoneen pöydälle jääneeseen listaan. Tila oli siis tässäkin mielessä miehistöä yhdistävä.

Keittiö- ja kylmätilat sijaitsivat messin vieressä, ja sieltä käytiin ruoka-aikojen välillä hakemassa juomia ja välipalaa. Pakastimesta napatut jäätelöt merkittiin erilliseen listaan. Tilat olivat järjestyksessä, pinnat puhtaita ja kauhat, veitset ja vispilät järjestyksessä. Majoitustiloina toimivat hytit sijaitsivat majoituskäytävillä. Ne ovat asemien huoneita pienempiä ja yleensä yhden työntekijän käytössä, vaikka hytissä on kaksi punkkaa. Jos laivalla oli paljon väkeä, saattoi kaksi miestä jakaa hytin. Päällikön, konepäällikön ja muun päällystön hytit sijaitsivat toisaalla ja ovat hieman suurempia. Miehistö siivosi yhteiset tilat ulkovuoron päätteeksi, ja tilat pysyivät työvuoronkin aikana siisteinä. Hyttien järjestys heijasteli sen sijaan asukkaiden henkilökohtaisia mieltymyksiä ja taipumuksia: joku asetteli tavaransa sääntillisesti nimikoituihin kaappeihin ja hyllyille, toinen tyhjensi reissukassinsa sisällön keskelle lattiaa ja kaiveli kasasta kalasareita työvuoron edetessä. Asemien tapaan laivoilla on pesukoneet työntekijöiden henkilökohtaista pyykkiä varten. Laivoilla, asemilla ja johtokeskuksessa liinavaatteiden huollosta vastasi pesula, joka nouti säkkeihin lajitellut lakanat, tyynyliinat ja pyyhkeet ja palautti ne puhtaina ja viikattuina.

Pääkannen alle sijoittuvat konehuone ja -valvomo, ruumat ja verstastilat. Konevalvomosta konemestarit seuraavat muun muassa laivan pääkoneiden, sähköntuotannon ja propulsiojärjestelmän toimintaa. Tilaa hallitsevat konevalvontalaitteisto, laivan pääsähkötaulut, mittaristot ja monitorit. Konehuoneet ovat suljettua tilaa melu- ja paloturvallisuussyistä. Ovesta käydessään kävijä törmää puhallukseen (tuloilmaa, minulle kerrottiin), tasaisena jyskyttäviin, voimakkaisiin ääniin sekä hajuihin ja tärinöihin. Tilassa on myös lämmin. Konehuoneeseen johtavalla käytävällä roikkuu kuulosuojainten rivistö.

Vaikka vartiolaivojen tilat ovat rajalliset, on aluksille mahdutettu sauna ja kuntosali. Eräällä aluksella puntitreeneihin kannustivat peltikaappeihin teipatut, vähäpukeisen pinkeät ”ysärineitokaiset”, vaikka useimmista muista, etenkin yleisölle esiteltävistä, tiloista kalenteritytöt näyttivät saaneen hädän. Kuntoilun ohella työntekijät harrastivat vapaahetkinään musiikkia vartiolaivan keularuumaan viritellyssä ”bändikämpässä”.

Johtokeskuksessa

Merivartioasemat ja vartiolaivat saavat tehtävänsä merivartioston johtokeskuksesta eli *jokesta*, joka on samalla Suomenlahden meripelastuslohkokeskus (MRSC).¹⁷ Se vastaanottaa mereltä saapuvat hätäkutsut ja -ilmoitukset sekä johtaa etsintä- ja pelastustoimia sekä merivartioston muuta kenttätöimintää esimerkiksi rajavalvontaan, yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitoon sekä vesiliikenteen valvontaan liittyvissä tehtävissä. Nykyisin myös merialueen kiinteä valvonta on keskitetty johtokeskukseen. Johtokeskus toimi pitkään Katajanokalla merivartioston esikunnan vieressä, kunnes se vuonna 2004 siirtyi Makasiiniterminaaliin.

Moni asia erottaa johtokeskuksen muista kuvailluista yksiköistä. Työtilat muodostuvat virastomaisista toimistotiloista. Toiminta keskittyy saliin, johon työpisteet puhelin- ja radiolaitteineen sekä monitoreineen on sijoitettu. Seinillä kookkaat näytöt välittävät merialueen tilannekuvaa. Johtokeskuksessa työskentelee operaattoreita sekä meripelastusjohtajina toimivia johtokeskusupseereita. Operaattoreina on aiemmin toiminut radiosähkötäjän koulutuksen saaneita siviileitä, näiden joukossa kaksi naista, mutta viime vuosina operaattorit on rekrytoitu organisaation sisältä merivartijoiden henkilöstöryhmästä. Yksikössä tehdään kolmivuorotyötä.

Johtokeskuksessa ei ole kasvokkain tapahtuvia asiakaskontakteja, vaan sekä asiakkaat että heidän kanssaan asioivat virkamiehet ovat läsnä vain radion, puhelimen tai kameran välityksellä. Kenttätöiden aikaan merivartioston henkilöstö ei juuri asioinut johtokeskuksessa, vaikka merelliset yksiköt pitivät sinne toistuvasti yhteyttä tehtäviä suorittaessaan. Vuonna 2004 virkamiehet eivät välttämättä tienneet, missä johtokeskus sijaitsi, ja operaattorit ja johtokeskusupseerit olivat työntekijöille usein tutumpia ääneltään kuin kasvoiltaan.¹⁸ Merivartioston ulkoisessa viestinnässä ja sidosryhmäyhteistyössä johtokeskuksen rooli sen sijaan on keskeinen ja näkyvä, sillä tilat havainnollistavat tehokkaasti merivartioston tehtävän merellisenä yleisviranomaisena siellä vierailleville.

Rajatarkastusosastossa

Suomenlahden merivartiostossa rajatarkastustehtävät on järjestetty *rajatarkastusosastoon*, joka on jaettu toimintojen ja niiden sijainnin perusteella muodostettuihin yksiköihin.¹⁹ Vuosina 1994–2007 rajatarkastusosastoon kuului kaksi matkustajasatamissa sijaitsevaa yksikköä, Eteläsataman ja Länsisataman rajatarkastusyksiköt, jotka vastasivat laivaliikenteen rajatarkastuksista Kanavaterminaalissa, Olympiaterminaalissa ja

17 Merivartiostojen asema meripelastuksen vastuuviranomaisena vakiintui johtokeskusten perustamisen myötä vuonna 1981. Vuotta aiemmin annettu rauhanajan merivalvontaohje 80 oli määrännyt viranomaisten tehtävät ja yhteistoiminnan, mikä merkitsi merivartiostojen tehtävien lisääntymistä. Johtokeskusten tehtävänä oli koota eri valvontaviranomaisilta saadut tiedot meritilanteesta ja välittää tiedot tarvittaessa Rajavartiolaitoksen johdolle ja muille viranomaisille. Lisäksi johtokeskusten tuli koordinoita ja johtaa viranomaisten toimintaa meripelastustilanteissa. (Sundbäck 2005, 320–322.)

18 3624:1; Muistikirja (MK).

19 Osastojen ja yksiköiden nimet sekä organisaatorakenne ovat vaihdelleet toimintojen olemassaolon aikana. Käytän kenttätöiden aikaan voimassa olleita nimityksiä.

Länsisatamassa.²⁰ Vuonna 1997 Rajavartiolaitos aloitti rajatarkastukset Helsinki-Vantaan lentoasemalla,²¹ jossa toiminta jatkuu edelleen. Rajatarkastusosaston vahvuus on 2000-luvulla ollut noin 200 henkilöä (vuonna 2009 valvontayksikkö mukaan luettuna 223 henkilöä), joten rajatarkastukset ovat niiden alkamisen jälkeen työllistäneet valtaosan merivartioston henkilöstöstä.²²

Satamissa rajatarkastusten piiriin kuului Viron-liikenne vuoden 2007 loppuun saakka. Toiminnan päättyessä yksiköt lakkautettiin ja niiden henkilöstö siirrettiin pääosin Helsinki-Vantaan lentoasemalle. Sitten rajatarkastajat ovat palanneet satamaan, jonne vuoden 2014 alusta perustettiin Sataman rajatarkastusyksikkö. Toiminnan mittakaava ja organisointi poikkevat kuitenkin aiemmasta. Satamien rajatarkastusyksiköt olivat suuria yksiköitä, jotka ansaitsevat paikkansa tässä tutkimuksessa jo kulttuurihistoriallisista syistä. Satamat ovat kiinnostavia myös asiakaskuntansa ja toiminnan laajuuden takia, sillä satamissa palvelleiden työntekijöiden kokemukset tuovat työstä esiin puolia, jotka nykyisissä toimintaympäristöissä eivät enää samalla tavoin korostu. Seuraavassa rajatarkastusyksikön tilojen kuvailussa viitataan siksi satunnaisesti myös satamiin, vaikka käsittely pääosin koskee edelleen toiminnassa olevaa lentoasemayksikköä. Kenttätöiden aikaan lentoasemaympäristössä sijaitsevat myös vastikään perustetun *valvontayksikön* tilat sekä rikostorjunnan toimintoja. *Rikostorjuntayksiköstä* oli tullut vetovoimainen yksikkö sen jälkeen, kun vuoden 2005 lakimuutos teki Rajavartiolaitoksesta esitutkintaviranomaisen viraston toimialaan liittyvissä rikosasioissa.

Tyypillisistä merivartioasemista ja vartiolaivoista poiketen Rajavartiolaitos ei ole satamien ja lentoaseman rajanylityspaikoilla ainoa toimija, vaan tilat limittyvät muiden toimijoiden, kuten tullin, Helsingin sataman ja Finavian tilojen kanssa. Tilajärjestelyihin ovatkin vaikuttaneet paitsi toiminnalliset myös monet ulkoiset tekijät. Merkittävin vaikutus on kuitenkin Schengenin rajasäännöstöllä (SBC) ja Schengen-katalogilla, jotka määräävät yksityiskohtaisesti rajavalvonnan ja -tarkastusten käytännöistä.²³ Eri toimintoihin liittyviä paikkoja ja työpisteitä on huomattavasti enemmän kuin asemilla ja laivoilla, ja työntekijät liikkuvat työvuoronsa aikana näiden verkostomaisten pisteiden välillä. Näkyvien rajatarkastustilojen ohella hallinnolliset tilat, ryhmien toimisto- ja työtilat, valvomot sekä sosiaalityilat muodostavat ohikulkijoille huomaamattomia, käytävien ja lukittujen ovien yhdistämiä soluja terminaalien reunoille, väleihin ja kellareihin. Tilojen luonne havainnollistui minulle kenttätöitä tehdessäni. Vieraillessani rajatarkastusyksiköissä ensimmäistä kertaa en voinut liikkua tiloissa yksin, sillä olisin joko eksynyt tai jäänyt lukittujen ovien taakse. Tämän

20 Vastaavaa työtä on Helsingin satamien lisäksi tehty suppeammassa mittakaavassa 1990- ja 2000-luvulla myös muiden kaupunkien satamissa (Sundbäck 2005, 358). Esimerkiksi kenttätöiden aikaan Kotkan merivartioalue vastasi rajatarkastuksista Kotkan kantasatamassa, kun Vironia-niminen alus liikennöi Kotkasta Viron Sillamäkeen vuosina 2006–2007.

21 Pohjonen 1994, 486–487; Sundbäck 2005, 362.

22 SLMV, Henkilöstö 1.2.2009.

23 Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EY) N:o 562/2006 henkilöiden liikkumista rajojen yli koskevasta yhteisön säännöstöstä (jatkossa Schengenin rajasäännöstö); EU Schengen Catalogue 7864/09.

tutkimuksen pitkäkestoisemman aineistonkeruun yhteydessä minulle järjestettiin kulkulupa ja sähköinen avain. Opin pian lentoasemayksikön tärkeimmät reitit, mutta välillä ihmettelin ääneen, mistä minun kannattaisi kulkea. Etenkin satamista siirtynyt henkilöstö suhtautui kyselyihini myötätuntoisen huvittuneesti, ja moni kertoi muistavansa hyvin hämmennyksensä uuden yksikön sokkeloissa vuotta aiemmin.

Sekä satamissa että Helsinki-Vantaan lentoasemalla rajatarkastuksen toimitilat on tarkoitettu fyysisesti samassa tilassa olevien asiakkaiden kohtaamiseen ja alueella liikkuvien valvontaan. Näkyvät tilat puhuttelevat ja ohjaavat asiakasta ilmentäen funktionaalisten syiden ohella rajavalvontaviranomaisen läsnäoloa. Keskeisin toiminto on *ensilinjan rajatarkastus*. Schengenin rajasäännösten mukaisesti kaikille Schengen-alueen ulkorajan ylittävälle matkustajille tehdään rajatarkastus. EU-kansalaisille ja muille vapaaseen liikkuvuuteen oikeutetuille tehdään perusmuotoinen rajatarkastus eli *vähimmäistarkastus*. Alueen ulkopuolisten, niin sanottujen *kolmansien maiden* kansalaisille tehdään *perusteellinen rajatarkastus*.²⁴ Tarkastukset tehdään pääasiallisesti ”tulon” ja ”lähdön” linjastoilla, joilla rajatarkastuksen ympäristö ”passikoppeineen”²⁵ on leimallisimmillaan. Linjastot koppeineen, veräjäineen ja valo-opasteineen muodostavat lentoasemalla konkreettisen, kiinteän ja jo kaukaa näkyvän rajan, joka erottaa Schengen- ja non-Schengen-alueet toisistaan. Lentoasemalla miehitettyjen koppien rinnalla on vuodesta 2008 alkaen ollut automaattisen rajatarkastuksen laitteita, joita sittemmin on otettu käyttöön myös Länsisatamassa.

Suurin osa lento- ja laivaliikenteen matkustajista on kävellen liikkeellä olevia ”jalkamatkustajia”. Satamissa tehtiin lisäksi henkilöauto- ja raskaan liikenteen rajatarkastuksia, joihin liittyi omat erityispiirteensä. Laivaan johtavan ajoreitin varrella sijaitsi järeitä ja säänkestäviä koppeja, joiden varustus oli samankaltainen kuin sisällä olevien koppien. Rajatarkastajat työskentelivät joko kopeissa tai niiden ulkopuolella, ja matkustajat jonottivat tarkastukseen ajoneuvonsa kyydissä. Laiturialueella oli talvisin kylmää ja pimeää ja kesäisin paahtavan kuumaa, ja työtä tehtiin melun, pakokaasujen ja likaisten ajoneuvojen keskellä. Koska rajatarkastusten ohella tehtiin myös tieliikenteen valvontaa, tarkastivat työntekijät matkustusasiakirjojen ohella ajoneuvojen asiakirjat sekä ajoneuvon ja kuljettajan kunnan.

Osa asiakkaista asioi rajatarkastusyksikön päivystyksessä, jossa selvästi merkityn oven takana on asiakaspalvelua varten lasiluukullinen tiski sekä odotustila penkkeineen. Odotustila ja palvelutiski noudattavat virastoista tuttua tilajärjestelyä, jossa tilan keskelle sijoitettu tiski ja lasiseinä erottavat asiakkaiden ja virkailijoiden alueet toisistaan. Odotustila muodostaa ”välietapin”, jonka avulla viranomaisorganisaatio voi säädellä asiakastilanteen etenemistä ja ylläpitää etäisyyttä asiakkaaseen.²⁶ Tilaa rajaavat seinät ja sinne johtava ovi ovat himmeää lasia. Tällaisen etsatun tai teipatun lasin on

24 Schengenin rajasäännöstö, L 105/4, 105/6.

25 Käytän henkilöstön kielenkäytössä vakiintunutta sanaa ”passikoppi” tarkoittamaan koppeja, joissa ensilinjan rajatarkastuksia, henkilöstön puheessa myös ”passintarkastuksia”, tehdään. Organisaation virallisessa kielenkäytössä näitä sanoja välttämällä, sillä rajatarkastuksen korostetaan kohdistuvan passeja laajemmin matkustusasiakirjoihin ja sisältävän myös muita maahantulon tai maastalähdön edellytysten tarkastamiseen liittyviä toimenpiteitä.

26 Eräsaari 1995, 166–168.

nähty kuvastavan osittaista avoimuutta samalla kun se suojelee asiakkaan yksityisyyttä.²⁷ Asiakastilat olivat satamissa pääpiirteissään samankaltaisia kuin lentokentällä.

Työntekijöille päivystystiskin ja seinän taakse kätkeytyvä toimistoalue on liikenteellisesti ja toiminnallisesti keskeinen. Henkilöstöä kutsuivat erityisesti ilmoitustaululle kiinnitetty listat: työvuorosuunnitelma sekä vuorokauden *päivälista*. Vuorojen alussa päivälistan luona kävi jatkuva liikenne työntekijöiden merkityksessä siihen saapumisensa. Toimitusta säesti kuulakärkikynien napsahtelu. Vuorojen päättyessä listoilta tarkistettiin seuraavan työvuoron ajankohta ja työtehtävä. Samalla virkamiehet asioivat päivystyksen sivuhuoneessa, jossa sijaitsivat virkamiesten varustelokerot. Ne ilmensivät työntekijöiden henkilökohtaista tilaa, joka oli merkitty sekä virallisesti että epävirallisesti.²⁸ Lokeroiden oviin oli virkamiesten nimien lisäksi teipattu humoristisia lehtileikkeitä, lööppejä ja kuvamanipulaatioita, joissa vitsailtiin työntekijöiden ominaisuuksista, koptipaikoista, tokaisuista ja työssä tapahtuneista sattumuksista. Julkkiskaimojen raflaavat tempaukset, kotikulmilla tapahtuneet epäilyttävät rötökset tai varustelokeron lävistänyt ”mestariampujan” vahinkolaukaus eivät olleet jääneet työkavereilta huomaamatta. Päivystys oli läpikulkutilaa, jossa saatettiin päivän aikana myös pistäytyä lukemassa sanomalehteä, käyttämässä tietokonetta tai tarkistamassa saapuvien ja lähtevien laivojen tai lentojen aikatauluja. Huone oli välillä kokoontumispaikka ja välillä sitä välteltiin. Suosion vaihtelua selitti se, kuka toimi vuoropäällikkönä, sillä työnjohdosta vastaavan vuoropäällikön toimisto oli päivystyksen yhteydessä.

Päivystyksen ulkopuolella portaat vievät alakertaan, jossa pitkät toimistokäytävät johtavat työ-, sosiaali- ja varastotiloihin. Alakerrassa on tiloja turvapaikkapuhuttamisia, tuntomerkkien ottamista sekä teknistä valvontaa varten, joten käytävää käyttävät paitsi työntekijät myös niin sanotulle *toiselle linjalle* tuotavat asiakkaat. Toisella linjalla jatketaan tarvittaessa ensilinjalla aloitettua rajatarkastusta.²⁹ Asiakkaiden matkatavarat tarkastetaan erillisessä huoneessa, ”penkolassa”, *terminaaliryhmän* (ent. ”hallipartion”) työntekijöiden toimesta. *Asiakirjatutkinnan* ja *hallinnollisen tutkinnan* työntekijät muodostavat omat ryhmänsä, joiden työtilat niin ikään sijaitsevat alakerrassa.

Alakerrassa on myös henkilökunnan kahvihuone eli sosiaalitila, joka muodostuu olohuoneesta ja keittonurkkauksesta. Täälläkin keskeisiä elementtejä ovat sohvakalusto, televisio ja suuri ruokapöytä, Länsisatamassa aikoinaan pirttikalusto. Asemista ja laivoista poiketen rajatarkastusyksiköissä ei ole emäntiä, kokkeja tai muonakuntia, eikä keittiötä tai kylmäsäilytystiloja ole mitoitettu ruoanvalmistukseen. Sen sijaan henkilöstö ruokaili ravintoloissa tai toi eväät mukanaan. Kahvihuoneessa ylläpidettiin myös kahvikassan periaatteella toimivaa itsepalvelukioskia. Koska lentoasemalla

27 Materiaalivalintana lasi on liitetty hallinnon pyrkimyksiin viestiä avoimuutta, kirjaimellisesti läpinäkyvyyttä, sekä pelottomuutta lasin ollessa herkästi rikkoutuva (Eräsaari 1995, 113).

28 Lokeroita voi verrata koululaisten ja varusmiesten kaappeihin (Tolonen 2001, 80–81; Wöllinger 2000, 63).

29 Perusteellisessa tarkastuksessa matkustajan maahantulon tai maastalähdön edellytykset tutkitaan esimerkiksi asiakasta puhuttamalla, rekisterihakuja tekemällä, selvittämällä asiakirjojen ja esimerkiksi kutsukirjeiden aitous sekä laskemalla asiakkaan rahavarat. Perusteelliseen tarkastukseen sisältyy henkilöntarkastus ja matkatavaroiden läpikäynti, ja se voidaan tehdä muualla kuin ensilinjain rajatarkastuksen tiloissa. (Schengenin rajasäännöstö, L 105/4, 105/7.)

tehtiin kolmivuorotyötä, oli yksikössä muutamia lepohuoneita tilapäistä yöpymistä ja työvuorojen välistä lepoa varten. Ikkunattomat huoneet olivat äärimmäisen askeettisia. Sänkyihin sijattiin samanlaiset kertakäyttölakanat, joita tarvittaessa annettiin turvapaikanhakijoiden käyttöön.

Aineellinen ja aineeton raja

Markus Heiskanen kuvailee, miten rajavalvonta on muuttunut jatkuvasti moniulotteisemmaksi ja liikkuvammaksi. Valvonta on siirtynyt fyysisistä paikoista ja sosiaalisista tiloista virtuaaliseen tilaan, ja fyysisen tilan hallintaa keskeisemmäksi on tullut informaation ja kyberavaruuden hallinta. Samalla rajat ovat tulleet muodostumaan ”palomuureiksi” fyysisten, aluetta ja paikkaa rajaavien puolustuslinjojen sijaan.³⁰ Rajojen liikkuvuus ja rajavalvonnan tilallinen ja ajallinen venyttäminen tulevat erityisesti näkyviin rikostorjunnan tehtävissä. Heiskanen kuvailee kriminologi Leanne Weberin käsitteistöä hyödyntäen, miten valvonta on siirtynyt rakenteellisilta rajoilta ”funktionaalisesti, ajallisesti, alueellisesti ja henkilöllisesti” liikkuville rajoille. Samalla rajaturvallisuuden edistäminen on hajautunut eri toimijoille ja levittäytynyt alueellisesti rajojen ulko- ja sisäpuolelle ulottuakseen ajallisesti rajanylitystä edeltävään ja sen jälkeiseen aikaan. Rajat kiinnittyvät ihmisruumiiseen, kun valvonta kohdistuu yksilöihin maantieteellisen alueen sijaan.³¹

Keskustelu osoittaa rajaviranomaisten toimintaympäristön ja tilallisuuden käsitteistön moniulotteisuuden. Samalla on syytä selvittää, mikä on edellä kuvailtujen tilojen suhde Heiskanen käsittelemään ”e-rajaturvallisuuteen” ja miksi niiden tarkastelu on edelleen tärkeää. Vaikka kyberulottuvuuden tarkastelu rajautuu tämän työn tutkimustehtävän ulkopuolelle, liikutaan rajavartiomiesten toimintakenttää tarkasteltaessa lähellä kysymystä, miten virtuaalisessa tilassa tapahtuva valvonta ruumiillistuu ja siirtyy materiaaliseen maailmaan. Kuten Janzon toteaa, edellyttää rajaturvallisuuden olemassaolo myös konkreettisia rajoja.³² Virtuaalinen ja aineellinen raja voidaankin ymmärtää rajaturvallisuuden tilallisiksi ulottuvuuksiksi, jotka nivELYvät toisiinsa ja ovat vuorovaikutuksessa. E-rajaturvallisuus tulee näkyväksi ja koetuksi maailmassa, jossa asiakkaat ja virkamiehet ovat läsnä ruumiillisina subjekteina. Raja-sanana ilmeisimmän merkityksen takia on paikallaan korostaa, ettei kyberulottuvuus merivartios-tossa liity vain rajanylityksiin ja -tarkastuksiin, vaan myös muuhun rajavalvontaan, meripelastukseen sekä yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitoon. Näissäkin toiminnoissa virtuaalinen on läsnä, vaikka se tässä työssä esiintyy vain viittauksenomaisesti aineellisen kautta.

Kun seuraavassa tuon esiin virkamiesten ja asiakkaiden kohtaamisia, näyttäyty ympäristö toimijoita ohjaavana tilallisuutena ja aineellisuutena, jonka keskellä ja kanssa arki tapahtuu. Fyysisten tilojen ominaisuudet, kuten visuaaliset ja auditiiviset

30 Heiskanen 2013, 188–190, 196–198.

31 Heiskanen 2013, 183–184.

32 Janzon 2014, 113.

piirteet, mahdollistavat ja rajoittavat sosiaalisten tilanteiden määrittelyä ja ohjailua.³³ Samalla ympäristö, sen materiaalit ja tiloissa olevat tavarat luovat edellytyksiä tekemiselle ja saavat aikaan tapahtumia. Materiaalinen todellisuus – eli yksinkertaisesti materiaalit ja niiden ominaisuudet, kuten Ingold huomauttaa – ohjaa ihmistä ja toimii aktiivisena osapuolena tapahtumissa.³⁴ Tästä syystä se, kuka olet, liittyy tiiviisti siihen, missä olet ja millainen materiaalisuus sinua ympäröi.³⁵ Ympäristön ja materian ei silti voida väittää käskevän toimintaa, vaan ne jättävät tilaa luoville variaatioille.³⁶ Toimijan ja ympäristön suhde ei ole normatiivinen tai yksisuuntainen, vaan se perustuu neuvotteluun. Esimerkiksi taidehistorioitsija ja sukupuolentutkija Kirsi Saarikangas on kirjoittanut tilan ja ruumiin vuorovaikutuksesta. Samalla kun ruumis ”muotoilee tilaa toiminnallaan, liikkeillään ja eleillään”, koskettaa tilanjärjestely ruumista.³⁷ Tilojen valtaa onkin sanottu ”pakottavan” sijaan ”vietteleväksi”.³⁸ Myös materiaalit voivat ehdottaa tietynlaista käyttöä ja kutsua tietynlaiseen liikkeeseen. Esimerkiksi liukas lattia kutsuu lapsia liukumiseen ja luisteluun, ovenkarmit puolestaan niin ovesta kulkemiseen kuin kiipeilyyn.³⁹

Olen valinnut johdatukseksi merivartiotoimintaan kaksi tilannetta, jotka tuovat esiin yhtäältä rajatarkastustehtävissä ja toisaalta merellisissä tehtävissä työskentelevien arjelle tunnusomaisia piirteitä niin tilojen, asiakkaiden kuin työn sisältöjen osalta. Esiteltyäni otteet kommentoin niitä lyhyesti aineellisuuden näkökulmasta. Samoihin tilanteisiin palataan myöhemmin muista näkökulmista.

Normipäivä – kaksi kuvaa kentältä

Rajatarkastusta matkustajasatamassa

Pikkujoulukausi on vilkkaimmillaan, ja risteilyillä riittää matkustajia. Istun Akin ja Simon kanssa kopissa odottamassa iltapäivän ensimmäistä laivaa. Edessämme on suuri, tyhjä halli, jota matkustajat lähestyvät kävelyputkia pitkin. Rajatarkastajat huutelevat toisilleen avokattoisista kopeista, kunnes hallin toisessa päässä olevat ovet avautuvat ja väkijoukko alkaa täyttää tilaa. Ihmiset jakautuvat linjastojen eteen jonoihin, joiden päät häviävät pian näkyvistä. Virta etenee hitaasti. Tarkastukseen tulevat matkustajat ojentavat passinsa. Moni seisoo paikoillaan tietämättä mihin katsoa. Koppien väliset veräjät paukahtelevat matkustajien kulkiessa niiden läpi, ja tunnen tärähdyksen jokaisen menijän jälkeen. Paukahtelua ja tärähtelyä säestävät monotoniset tervehdykset: ”Kiitos, hei. Kiitos. Päivää. Kiitos, hei. Kiitos. Hei ja kiitos. Päivää.” Toinen edessäni istuvista rajatarkastajista hymyilee asiakkaille ja tervehtii leppoisasti. Toinen on hymytön, ja hänen äänensä on malttamaton. Hän lepuuttaa kättään kämmen ylöspäin lasiluukulla, josta matkustaja ojentaa asiakirjan.

Edessämme jonot lyhenevät ja väkijoukko harvenee. Päähtynyt matkustaja etsii passiaan haparoivin ottein ja löytää sen viimein taskustaan. Sivupenkille jää istuskelemaan mies, joka syyttää tupakan. Koppirivistön päässä seisoskeleva vuoropäällikkö Koivikko menee miehen luo ärähtäen, että hal-

33 Silvéen 2004, 190–194.

34 Ingold 2011, 16–17, 20. Ks. myös Paju 2013, 198.

35 Frykman & Gilje 2003, 37. Ks. myös Saarikangas 2011, 129; Suopajarvi 2009, 122–123, 139–140. Vastaavasti se, missä ihminen ei ole, vaikuttaa hänen itseymmärrykseensä, kuten Aurell (2001, 16) huomauttaa.

36 Ingold 2011, 58–59.

37 Saarikangas 2011, 83–84.

38 Tolonen 2001, 86.

39 Paju 2013, 134, 160–161.

lissa on tupakointi kielletty. Asiakas sammaltaa, että olisi mennyt ulos polttamaan, jos vain löytäisi passinsa. Koivikko ottaa taskustaan lateksihanskat, tunnustelee asiakkaan vaatteet ja käy läpi matkatavarat, mutta passi pysyy kateissa. Mies jää kehotuksesta odottamaan penkille.

Samaan aikaan toisen risteilyaluksen matkustajat alkavat virrata halliin. ”*Huh hah hei ja rommia pullo!*”, huutaa keski-ikäinen tavismies pusakassaan ja kaatuu suorilta jaloilta selälleen. Muut asiakkaat auttavat miehen ylös, ja tämä tulee häpeissään luukulle passia ojentaen. Simon ilmekään ei värähdä, vaan hän tervehtii, vilkaisee matkustusasiakirjaa ja palauttaa passin sen haltijalle. Taaempänä ryhmä iloisia naisia jonottaa tarkastukseen. Eräs heistä vilkuilee edessäni istuvaa Akia jonon puolivälistä saakka. Naisen ollessa vuorossa Aki vastaa flirttiin mutta lopettaa lyhyeen: ”*No, meidän eteenpäin*”, hän sanoo matalalla äänellä. Taaempänä jonojen välillä on liikettä matkustajien vaihtaessa linjaa. Simo hymähtää: ”*Ne valitsee komeimman ja luulee, ettei sitä huomaa*”.

Tarkastuksen edetessä tunnelma muuttuu. Rajatarkastajat komentavat asiakkaita tiukasti ja kiirehtivät heidän etenemistään. Luukulle on tullut asiakas, joka tuijottaa Simoa pistävästi. Asiakas ei tervehdi, ilme on kireä ja silmät kapeiksi jännittyneet. Hän tuijottaa minuakin, ja luen katseesta uhmaa ja nujertamista. Jään miettimään, ymmärränpö haastamiseksi tulkitsemani ilmeen oikein. Simo on yhtä ilmeetön kuin aiemmin.

Jonojen purkautuessa kopeista alkaa jälleen kuulua rentoa juttelua ja huutelua. Eri puolilla hallia on vielä yksittäisiä toisiinsa nojaavia ja lattialla istuvia hahmoja. Osa juhinnan rampauttamista kulkijoista tarvitsee kanssamatkustajilta, virkamiehiltä ja laivayhtiön edustajilta apua passien etsimiseen ja tavaroiden kantamiseen. Tunnelma on jälleen rauhallisempi, ja asiakkaat näyttävät saavan lempeämmän vastaanoton kuin muut hetkeä aiemmin. Kun viimeisetkin matkustajat ovat päässeet tarkastuksesta eteenpäin, sammuvat linjastojen valot yksitellen ja tarkastajat poistuvat kopeistaan.⁴⁰

Satamissa työskennelleet merivartiomiehet kuvailivat samankaltaisia tapahtumia ja tunnelmia, joten ote piirtää kuvan varsin tyypillisestä matkustajasataman rajatarkastustilanteesta.⁴¹ Satamien tilat ja tarkastukset ovat tässä muodossa menneisyyttä, sillä yksiköt lakkautettiin ja suurin osa henkilöstöstä siirrettiin lentoasemayksikköön pian vierailuni jälkeen.

Suurimpana satamien ja lentoaseman välisenä erona työntekijät pitivät asiakaskuntaa. Lentoasematyötä luonnehdittiin satamatyötä ”siistimmäksi”. Lentoliikenteessä business-matkustajia on enemmän ja päihtyneitä asiakkaita vähemmän kuin risteilyaluksilla, sillä toisin kuin laivoilla, jäävät juopuneet matkustajat lentoturvallisuusmääräysten takia koneesta. Lentomatrustajien määrä on suurempi, joukossa on useampia kansallisuuksia, tarkastettavien matkustusasiakirjojen kirjo on laajempi, ja Schengen-alueen ulkopuolelta saapuvien matkustajien rajanylityksiin on kiinnitettävä erityistä huomiota. Lentoasemalla ei ole satamien autolinjoja, ja terminaalit ovat uudempia. Näistä eroista huolimatta kuvauksesta voidaan hahmottaa rajatarkastustyölle yli yksikkörajojen luonteenomaisia piirteitä, kuten työympäristön aineellisuutta, työn rytmejä sekä virkamiesten ja asiakkaiden paikkoja.

Linjastot on aiemmin kuvatulla tavalla suunniteltu asiakkaiden kanssa toimimiseen Schengenin rajasäännösten ja katalogin määräämällä tavalla. Terminaalit linjastoiheen, koppeineen ja veräjineen ovatkin esimerkki sellaisista tavoitteellisista,

40 KPK1/30–32.

41 3624:2, 6; 5009:12, 18, 22.

”manipuloiduista ja jäsennellyistä”⁴² tiloista, jotka johtavat asiakkaat toimimaan rutini-
nomaisesti ja joilla siksi on sanottu olevan vaientava vaikutus.⁴³ Nykykopit ovat ”pa-
rikoppeja”, joissa kaksi rajatarkastajaa istuu rinnan omilla linjoillaan katse kohti hal-
lia. Asiakaskohtaamisen kulkua määrittää kopin lasi-ikkunassa oleva luukku, jonka
luo asiakas saapuu. Koppien lattiaa on korotettu niin, että istuva virkamies on samalla
korkeudella tai hieman ylempänä kuin seisova asiakas. Arkkitehtonisesti asetelma on
tuttu esimerkiksi virastojen vahtimestarinkopeista, ja sen on nähty välittävän mieli-
kuvaa siitä, että tila on organisaation ja sen edustajien hallinnassa.⁴⁴ Rajatarkastuk-
sia tekevän henkilöstön näkökulmasta kopin rakenne todella mahdollistaa tilan val-
vonnan, sillä rajatarkastaja näkee jonojen yli, ja koppien ympäristöön sijoitetut peilit
näyttävät katvealueet. Kopin edessä seisova kansalainen on kirjaimellisesti alamainen
ja katseen alainen.

Asiakkaan ja rajatarkastajan välinen asetelma oli kuitenkin aiemmin varsin erilai-
nen. Vielä 2000-luvun puolivälissä oli käytössä koppeja, joissa rajatarkastajat työsken-
telivät yksin ja jotka sijaitsivat sivuttain linjastoon nähden. Tällaisessa kopissa työn-
tekijä näki vain edessään seisovan asiakkaan ja mahdollisesti vastapäisessä kopissa
olevan työntekijän. Vaikka hallia kohti oleva sivuseinä saattoi olla läpinäkyvää peili-
lasia, ei asiakirjoihin katseensa kohdistavalla työntekijällä ollut tosiasiallisia mahdol-
lisuuksia nähdä, mitä jonossa tapahtui, ja asiakkaat putkahtelivat luukulle ilman, että
kopissa istuja saattoi ennakoida tilannetta. Tilanteen voi olettaa olleen rajatarkastajille
kuormittava.⁴⁵

Rajatarkastuslinjastojen tapahtumia voidaan verrata muuhun työhön, jossa koh-
dataan ihmisjoukkoja ja rytmitetään näiden liikehdintää ”liikennepoliisien tavoin”⁴⁶.
Satamien autolinjoilla oli tosiasiallisestikin liikennevalot, ja rajatarkastuksen kesto
vaihteli tilannekohtaisesti. Rajatarkastaja ratkaisi, millä tarkkuudella asiakirja tarkas-
tettiin, tehtiinkö rekisterihakuja ja puhutettiin asiakasta. Kuvauksessa edellä asi-
akkaita patistettiin etenemään sekä sanallisesti että eleillä, esimerkiksi lepuuttamalla
passia pyytävää kättä luukulla jatkuvasti. Ele oli monessa mielessä tehokas, sillä passin
ottamiseen, sen selaamiseen ja ojentamiseen asiakkaalle riitti pienimmillään sormien
ja ranteen ojentaminen ja koukistaminen. Kun luukulle ojennetun käden kämmen
oli jatkuvasti auki ylöspäin osoittaen, oli ele pyytävä, jopa vaativa. Asiakkaan antaessa
odottaa itseään käskyä voitiin tehostaa sormia heiluttamalla: ”Tule tänne”. Pelkistä-
minen teki eleistä käskiviä. Tarkastuksen päätteeksi rajatarkastaja päästi asiakkaan
eteenpäin avaamalla veräjän kopissa olevalla polkimella tai painikkeella.

Rajatarkastajien toteuttama hallinta on kuitenkin suhteellista. Työntekijät eivät voi
ohjata asiakkaita muihin toimintoihin ruuhkien välttämiseksi tai vaikuttaa liikenteel-

42 Tolonen 2001, 85.

43 Eräsaari 1995, 180.

44 Eräsaari 1995, 120.

45 Yksinolo, epätietoisuus ja tilanteiden hallitsemattomuus ovat esimerkiksi sotilaiden taistelustressiä merkittä-
västi lisääviä tekijöitä, kuten jo Erkki Mielonen (1968) klassikkoteoksessaan ”Pelko ja pakokauhu” osoitti.

46 Strandell 2012, 40, 44.

liseen kokonaistilanteeseen: laivojen tai lentojen aikatauluihin, matkustajamääriin tai siihen, millaisia asiakkaita, asiakirjoja ja niiden myötä tilanteita he työvuoronsa aikana kohtaavat. Tarkastusten aikana he eivät myöskään liiku kopeistaan, vaan asiat tapahtuvat heistä riippumatta heidän ympärillään. Samalla kun lasikoppien ja veräjien rivistöt ohjaavat ja rajoittavat matkustajien kulkua, rajoittavat ne konkreettisesti myös rajatarkastajien liikkumatilaa ja -vapautta.

Ruorijuopumusepäily

Kello lähestyy yhtä yöllä, kun aseman hälykänny soi. Joku on tehnyt ilmoituksen juovuksissa olevasta porukasta, joka on lähtenyt pienellä veneellä saaresta mantereelle. Sami herättää nukkumassa olleet Jeren ja Hannun. Haemme varusteet ja lähdemme liikkeelle Avonilla [rib-kumivene, NV]. Alkusyksyn yö on tyyni, lämmin ja tähtikirkas. Sami hiljentää vauhtia ja pysäyttää veneen lahdel-le. Juttelemme hiljaa, kunnes pimeästä salmesta lähestyy vene. Käskynjako on lyhyt ja terävä, NV lähtee liikkeelle ärjäisten, sininen valo vilkkuu. Pysäytetty venekunta on kuljettajaa myöten silmin nähden päihtynyt. Kuljettaja käsketään viranomaisveneeseen, ja muut seurueen jäsenet jäävät istumaan paikoilleen asiakasveneeseen, joka otetaan hinaukseen.

Aseman rannassa seuruetta kehoitetaan lähtemään, ja kuljettaja viedään asemalle tarkkuusalkometrimittaukseen. Jere jutustelee rennosti, ja kuljettaja vastailee harvakseltaan kävellessämme kohti asemaa. Partion johtajana toimiva Sami on vakava ja vaitonainen samoin kuin taka-alalla pysyttelevä Hannu, ja luen heidän ilmeistään ja ryhdistään valppaana olemisen merkkejä. Pysyttelen sivummalla, kun odottelemme alkometrin lämpiämistä ja ”kotivaralta” töihin hälytettyä Perttua.

Hetken päästä Perttu ilmestyy paikalle unenpöpperöisenä ja hiukset pörröllään. Hän istuu tarkkuusalkometrin ääreen, puhuu ääni painuksissa ja yrittää räpytellä unirähmiä silmistään. Katselen unista luutnanttia säälinsekaisen huvittunein tuntein ja ajattelen hänen öisen, paikalle raahautuneen viranomaisolemuksensa poikkeavan siitä, mihin olen päiväsaikaan tottunut.

Lähden Jeren kanssa rantaan tarkastamaan veneen varusteita. Veneen pohjalla lojuu kuran keskellä pulloja, roskaa, ruokaa, vaatteita ja kenkiä. Pitelen taskulamppua, kun hän nostelee tavaroita. ”*Et-hän säkään nähnyt sammutintia ja liivejä?*”, kysyy Jere. Toteamme kuskin valehdelleen varusteista ja alamme siirtää venettä.

Kello kahden aikoihin Sami ja Hannu tulevat laiturille. Puhallutettu asiakas on päästetty lähtemään, mutta samalla on käynyt ilmi, että yksi veneporukasta on jäänyt jälkeen, ja hänet on tarve noutaa. Minulle ei selviä, onko synnä asiakkaan kyvyttömyys huolehtia itsestään vai onko hänestä ”haku päällä” [onko asiakas etsintäkuulutettu]. Hyppäämme taas veneeseen, ja hetken päästä rantaudumme lähisaareen herättelemään noudettavaa. Paikalla oleva venekunta on peitellyt maassa makaavan nuoren miehen, ja seurueeseen kuuluva sivullinen tulee selostamaan tapahtumia. Naiselle kerrotaan asian olevan hoidossa, mutta juopuneen itsepäisyydellä hän pyrkii yhä uudestaan juttusille. Kun asiakas herää ja partio alkaa puhuttaa tätä, menee nainen nuorukaisen luo kyselemään kovaäänisesti tämän vointia. Kiusaannun. Vilkaisten vieressäni seisovaa Samia, jonka kasvot ovat muuttuneet ilmeettömiksi, käytös on jäykkää ja olemus etäinen. Olen näkevinäni pimeässä leukapielten kiristelyä.

Herätelty asiakas on samaan aikaan avuttoman ja ärtyneen oloinen. Hannu pukee miehelle kelluntakin ja ohjaa hänet istumaan veneeseen. Matka sujuu rauhallisesti, mutta rantaan tultuamme nuorukainen kuitenkin hermostuu kuultuaan, että hänet noutaa poliisipartio. Asiakas riehuu ja yrittää lähteä kävelemään. Sami korottaa ääntään, käskyttää ja asiakas pysähtyy. Jere kehottaa asiakasta istuutumaan ja jää juttelemaan. Odottaessamme menen auttamaan Hannua, joka on alkanut kantaa keikkavarusteita veneestä. Maijan tultua asiakas saatellaan autoon ja viranomaiset vaihtavat muutama sanan keskenään.

Aseman päivystyksen digitaalinäytössä loistaa 03:50, kun varallaolijat lähtevät nukkumaan. Puoli

viiden aikaan Sami tekee edelleen raportteja ja rekisterisyyttöjä. Asiakkailta on rikosrekisteritiedoissaan varkauksia, pahoinpitelyjä ja ryöstöjä. Sami puhisee, haroo hiuksiaan, kiroilee ja manaa kömpelöä tietokoneohjelmaa. Päivystäjä lukee vieressä kirjaa. Huoneen nurkassa televisio lähettää uutisikkunaa, ja VHF suhisee venäjää. Valot ovat himmeitä ja monitorien kuvat rakeisia. En kykene kirjoittamaan enkä keskustelemaan; väsymys tuntuu ohimoissa ja silmissä ja kaikki huojuu. Viideltä Sami on saanut työnsä valmiiksi ja tutkijakin alkaa peristä. Aurinko on nousemassa ja linnut heräilevät, kun kävelen pihan poikki.

Ote kuvaa merivartioaseman kesäkaudelle tyypillisen hälytystehtävän eli ”keikan” kokonaisuudessaan ilmentäen tavanomaista toimintaa, osallisten lukumäärää sekä virkamiesten olemusta erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa. Tehtävän aikana työntekijät liikkuvat asemarakennuksessa, aseman pihapiirissä ja laitureilla, ajoivat veneellä ja rantautuivat lähisaareen. Otteesta voidaan toisaalta lukea, että rekisterisyytöt ja muut toimistotyöt ovat osa arkea. Tehtävässä osallisina olevien virkamiesten ja asiakkaiden pieni lukumäärä on merellisten yksiköiden tehtäville niin ikään ominainen piirre. Erot aiemmin kuvailtuun ensilinjan rajatarkastukseen ovat ilmeisiä.

Merellisissä yksiköissä palvelutiskejä ja lasiluokkuja ei yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta ole.⁴⁷ Kuitenkin paikkojen luonne muuttuu siellä, missä tehtävät tuovat virkamiehiä ja kansalaisia yhteen. Öisen merenlahden hiljaisuus rikkoutui kaksitahtikoneiden ärjyntään, ja myöhemmin tunnelma rannalla muuttui merivartiomiesten saavuttua paikalle. Havainnot kuvastavat tapaa, jolla tilojen ja paikkojen tarkoitusta ja merkitystä neuvotellaan. Silvénin sanoin ympäristöä voidaan ”koodata” yhä uudelleen erilaisiin funktioihin sosiaalisten tilanteiden vaihtuessa. Ympäristö on ikään kuin useita limittäisiä kuvia sisältävä ”piilokuva” (fixeringsbild), joka voidaan tilannesidonaisesti nähdä eri tavoin.⁴⁸ Tilanteiden nopeat vaihtelut ilmenevät paitsi fyysisinä siirtymisinä paikasta toiseen myös olotilan muutoksina, sillä öiseen aikaan sekä virkamiehiä että asiakkaita herätellään kohtaamisiin unesta. Rajankäynti valveen ja unen välillä on hämmentävää, kunnes rutiinit saavat yliotteen.⁴⁹

Reuna-alueiden hiljaiset viestit

Esiteltujen kohtaamispaikkojen ohella kiinnostavia ovat toiminnan reuna- ja katvealueet sekä tilat, jotka näennäisestä byrokraattisesta yksiselitteisyydestään⁵⁰ huolimatta sisältävät piilokuvamaisia piirteitä. Tällaisina erottuvat etenkin toisen linjan rajatarkastuksille ja erilaisille jatkotoimenpiteille varatut tilat.

47 Vain harvoilla merivartioasemilla oli tiloja rajatarkastuksia varten, ja olemassa olevien tilojen käyttö oli vähäistä. Vartiolaivoilla tällaisia tiloja ei ollut lainkaan.

48 Silvéni 2004, 191, 194. Piilokuvamaisuuden voidaan ajatella olleen leimallista etenkin valmiusjoukkueen ja rikostorjuntayksikön toiminnassa, jossa niin julkiset kaupunkitilat kuin yksityisen piiriin kuuluvat paikat saattoivat muuttua viranomaistoiminnan ympäristöiksi yleisön tietämättä (esim. KPK2/36–37, 3/87–88).

49 Billy Ehn ja Orvar Löfgren (2007, 154–155) viittaavat filosofi, esseisti Walter Benjaminiin kuvaillessaan unen ja valvetilan välisiä siirtymisiä ”kuljeskeluksi kapeilla käytävillä”, jotka johtavat heräämisen tai nukahtamisen oviaukkojen kautta tilasta toiseen.

50 Eräsaari 1995, 180.

Toisen linjan tarkastus alkaa ensilinjalta rajatarkastajan havaitessa epäselvyyksiä matkustajan tiedoissa tai asiakirjoissa. Kenttätöiden aikaan asiakas tuotiin passikopin luota päivystystilaan, jossa rajatarkastaja, vuoropäällikkö ja päivystäjä arvioivat tapauksen ja päättivät toimenpiteistä. Puhuttamisen sekä asiakirjoihin, rahavaroihin ja matkatavaroihin kohdistuvien toimenpiteiden ohella perusteelliseen tarkastukseen sisältyvä *henkilöntarkastus* tarkoittaa sen tunnustelemista, mitä asiakkaalla on yllään tai vaatteissaan. Asiakas voidaan tarvittaessa riisuttaa, jotta vaatteiden alla mahdollisesti olevat esineet löytyvät.⁵¹ Nämä toimenpiteet tehtiin alakerran tiloissa. Asiakkaan saattoivat ”kakkoslinjalle” usein terminaaliryhmään kuuluvat työntekijät, ja mukana saattoi olla tulkki. Asiakkaaseen ei koskettu vietäessä, ellei tämä vastustellut. Alakerassa virkamiehet ohjasivat asiakkaan edelleen sivuhuoneeseen tarkastusta varten.

Tarkastus on tilanteena jännitteinen, sillä se liittyy tapauksiin, joissa matkustajan tilanne on epäselvä tai hänen epäillään syyllistyneen rajanylitysrikkomukseen. Asiakas on myös ensilinjan tarkastusta konkreettisemmin ja intiimimmin virkamiesten toiminnan kohteena. Toisen linjan tarkastukseen sisältyy lisäksi tilallista vallankäyttöä, kun asiakas ohjataan pois julkisista tiloista.⁵² Työntekijöistä useat mainitsivat alakertaan viemisen ja riisuttamisen tilanteen latautuneisuutta lisäävinä tekijöinä.⁵³ Osa toisella linjalla kohtaamistani asiakkaista alkoi itkeä, minkä tulkitsin sekä pettymykseksi että eräissä tilanteissa epäluuloksi ja epätietoisuudeksi siitä, mitä seuraavaksi tulisi tapahtumaan.⁵⁴ En ollut mukana tilanteissa, joissa asiakkaat olisivat lamaantuneet, raivostuneet tai muuttuneet hysteerisiksi, mutta keskusteluissa virkamiehet kertoivat myös vihareaktioista ja luhistumisista.⁵⁵

Upseerihaastateltava Pekan mukaan koulutuksissa oli pyritty lisäämään työntekijöiden ymmärrystä toisen linjan tarkastusten jännitteisyydestä, ja tapoihin lähestyä ja puhuttaa asiakkaita oli kiinnitetty huomiota.⁵⁶ Organisaatiossa oli käyty kriittistä keskustelua muun muassa käytännöstä, että turvapaikanhakijoita saattoi *”hampaisiin asti aseistautunut militääripartio”*, kuten eräs opistoupseeri kärjisti.⁵⁷ Esimerkiksi nuori merivartija Olli korosti asiakkaan asemaan asettumisen tärkeyttä: *”Voi miettii että ite on tuolla jossain Keski-Euroopassa ja yhtäkkiä viedää jonnekki alakertaa ja ruvetaan penkomaan tavaroita, riisutetaan ynnä muuta. Ni totta kai, kyllähän se tuntuis itestäki hassulta.”* Olli jatkoi toteamalla, että toimenpiteet piti silti suorittaa: *”[S]e asiakas ei voi määrätä mitä siellä tapahtuu vaan se virkaa toimittava henkilö määrää mitä seuraavaks tapahtuu --. Ja sitte virkamieshän vastaa siitä että se menee just niinku lakien mukaan.”*⁵⁸

51 Rajavartioliaki 578/2005, 28 ja 28a §. Rajatarkastukseen ei sen sijaan kuulu niin sanottu henkilönkatsastus, joissa asiakkaan ruumiiseen kohdistetaan tutkimuksia (kansanomaisesti ”ruumiintarkastus”).

52 Käytäntö mukailee sotien jälkeen julkisissa rakennuksissa yleistynyttä funktionaalisen eriytymisen ideaa, jossa erilaisille toimintoille varataan oma tilansa. Sen sijaan, että asiakasta palveltaisiin tai häneen kohdistettaisiin toimenpiteitä yhdessä tilassa, liikkuu asiakas tilasta toiseen. (Eräsaari 1995, 99.)

53 Esim. 3624:2; KPK2/53.

54 Esim. KPK2/50, 3/69.

55 Esim. 3624:2; 5009:14.

56 5009:14.

57 KPK3/77. Ks. myös KPK2/53.

58 3624:2.

Keskustelut kertovat pyrkimyksistä, jotka ovat yhteneväisiä rajavartiomiesten asiakas kohtaamisia koskevien määräysten kanssa. Rajavartiolain mukaan tarkastukset on tehtävä perus- ja ihmisoikeuksia kunnioittaen sekä niin, että ne aiheuttavat tarkastettavalle mahdollisimman vähän haittaa. Vastaavasti Schengenin rajasäännöstö puhuu tarkastusten toteuttamisesta ”ihmisarvoa täysin kunnioittaen”, ”kohteliaasti” ja siten, että toimet ovat suhteessa tavoitteisiin.⁵⁹ Huomionarvoista kuitenkin on, etteivät käytäytymiseen liittyvät seikat vaikuta tarkastusten tilallisuuteen, aineellisuuteen ja niistä tehtäviin tulkintoihin.

Rajavartiomiehen puhetekojen ohella alakertaan johtavat portaat ja niiden päässä odottavat valkoiset käytävät puhuivat asiakkaille omaa kieltään. Ympäristön sanattomia viestejä voidaan ymmärtää tukeutumalla havaintoihin, joita aiemmassa tutkimuksessa on tehty reuna-alueista ja periferioista eräänlaisina harmaina vyöhykkeinä ja ”takanäyttämöinä”⁶⁰, joilla helpommin saatetaan poiketa määräyksistä ja toimia virallisia normeja vastaan. Esimerkiksi sosiaalitoimistossa asiakkaiden miestenhuone muuntui pimeän viinan myyntipaikaksi,⁶¹ päiväkodissa työntekijöistä kauimpana sijaitsevat tilat mahdollistivat ”rumien sanojen” viljelemisen,⁶² ja rakennustyömaiden taukokonttien yksityisessä tilassa tyttökalenterit ja seksistiset lehtileikkeet saattoivat ilmaista sellaista, mille julkisissa tiloissa ei ollut sija.⁶³

Matkustajasatamissa tulohallin reunoilla olevat penkit olivat linjastoihin nähden reuna-aluetta, jossa toimintaan saattoi liittyä variaatioita ja joustavuutta. Siellä esimerkiksi passin etsiminen oli sallitumpaa kuin linjastoilla, joilla viivyttely sai aikaan levotonta liikehdintää ja paheksuvia katseita niin kanssamatkustajissa kuin rajatarkastajissa. Vastaavasti lentoasemalla laittomasti maahan tulleet pyrkivät välttelemään viranomaisia terminaalien wc-tiloissa ja muilla syrjäisillä alueilla oleilemalla, ja näillä takanäyttämöillä myös hävitettiin ulkorajalla tapahtuviin rikoksiin liittyviä todistusaineistoja, kuten matkustusasiakirjoja, väärennettyjä henkilötodistuksia ja puhelimia.⁶⁴ Tätä taustaa vasten toisen linjan tilojen potentiaalinen uhkaavuus tulee ymmärrettävämmäksi. Rajatarkastusosaston työntekijöille alakerran käytävä oli itsestään selvä, jatkuvan läpikulkuliikenteen ja sosiaalitalasta kantautuvan naurun tila, jonka toiminnot olivat tuttuja ja läpinäkyviä. Portaita astuva asiakas ei sen sijaan aina tieninyt, mihin hän saattajineen joutui – etenkin, jos yhteisen kielen puuttuminen, kiire, välinpitämättömyys tai tietoinen valta-asetelman hyödyntäminen estivät tilanteen selvittämisen hänelle. Asiakkaan näkökulmasta käytävä ja portaat veivät hänet terminaalin ihmisvilinästä ja lasiseinäisen päivystyksen avoimuudesta tiiliseinäiseen kellariin, jossa rajasäännöstön mahdollistamasta yksityisyydestä tuli suojan sijaan uhka.

59 Rajavartiolaki 578/2005, 11 §; Schengenin rajasäännöstö, L 105/1.

60 Eräsaari 1995, 174–175.

61 Eräsaari 1995.

62 Paju 2013, 87.

63 Silvé 2004, 192.

64 Esim. KPK2/43–44.

3 VIRKAMIES JA VARUSTEET

Vuoropuhelua aineellisen kanssa

Virkapuku, varusteet ja kehollinen tieto

Merivartioston virkamiehet käyttävät tehtävästään ja tilanteesta riippuen virkapukua tai siviiliasua. Kenttätöiden aikaan käytössä oli vuonna 1992 käyttöön tullut vihreä virkavaatetus, joka oli yhtenäistänyt pukeutumisen Rajavartiolaitoksen hallintoyksiköissä. Vuosikymmeniä aiemmin merivartiostoissa oli käytetty tummansinistä laivapalveluspukua, joka 1980-luvulla oli vaihtunut sinisiin poliisihaalareihin. Virkavaatteet uudistuivat viimeksi vuonna 2012, jolloin otettiin käyttöön tummempi, harmaanvihreä ja malliltaan ajanmukaistettu vaatetus. Sekä nykyinen että sitä edeltänyt vaatetus pyrittiin suunnittelemaan toiminnallisiksi. Materiaalit ovat teknisiä, leikkaukset mahdollistavat liikkumisen, ja vaatekappaleita voidaan yhdistellä kerrospukeutumisen periaatteilla.

Virkapuvun ohella voimankäyttövälinein varustettu varustevyö on toimivaltaisia rajavartiomiehiä yhdistävä aineellinen elementti. Voimankäyttövälineisiin kuuluvat henkilökohtainen virka-ase, lipaskotelo, OC-sumutin, teleskooppipatukka sekä käsiraudat. Varustevyöstä saattaa lisäksi löytyä ensiapupakkaus elvytysmaskeineen, taskulamppu, monitoimityökälu sekä nippusiteitä. Henkilöstö perehdytetään voimankäyttöä koskeviin säädöksiin ja välineiden käyttöön peruskoulutuksessaan, minkä jälkeen he osallistuvat vuosittain voimankäyttökoulutuksiin ja kenttäkelpoisuuskokeisiin. Rajavartiomies on toimivaltainen ilman virkapukua ja voimankäyttövälineitä, eikä toimivalta pelkisty voimankäytöksi. Kuitenkin virkavaatteet ja varusteet konkretisoivat jotain kulttuurisesti keskeistä. Puvut ovat olleet kansatieteellisen tutkimuksen perusaihe, ja virkapukujen käytännöllisistä ja symbolisista funktioista on myös muilla tieteenaloilla kirjoitettu paljon. Seuraavassa minua kiinnostavat kehollisuuskeskusteluun kytkeytyvät näkökulmat, jotka valottavat vaatteiden ja varusteiden vaikutusta virkamiehen työruumiiseen ja siinä rakentuvaan ammattilaisuuteen.

Merivartioston virkamiehet katsoivat yleisesti, että virkavaatteilla oli suuri merkitys asiakastilanteiden määrittelyssä ja ohjailussa. Virkavaatteiden pukemista ja riisumista kuvattiin ammattirooliin astumisen kannalta tärkeäksi.¹ Aiemmassa tutkimuksessa virkapukuja onkin pidetty keinona hallita tilaa ja tuottaa eräänlaista tunkeutumattomuuden vaikutelmaa. Erottavan funktionsa kautta virkavaatteet luovat etäisyyttä asiakkaiden ja virkamiesten välille.² Osoituksena tästä voidaan pitää esimerkiksi Juhan kerrontaa, jossa virkapuku näyttäytyy ammattilaisuutta kokoavana, kannattelevana ja suojelevana elementtinä:

1 3624:1–3, 5. Luotesta ks. Nyman 2011, 162–163. Roolimuutoksista ja siirtymistä pukuhuoneessa ks. Fundberg 2003, 72–75.

2 Eräsaari 1995, 168; Utriainen 2006, 45–46; Wolkowitz 2006, 85.

Miia: Mitä toi virkapuku sulle merkitsee?

Juha: Työvaatetta. Työvaatetta siinä mieles et on kauheen kiva ettei tarvi miettii että minkälaiset vaatteet laittaa päälle. Mut sit jos miettii vähän syvällisemmin niin antaahan se, on helpompi toimii tehtävissä ku sul on virkapuku, -- sua ei tulla tota haukkumaan tai mieltämään niinku henkilönä -- vaan se menee sit sen viran piikkiin. Sit toisaalta on paljon helpompi esittää asioita ku on virkavaatteet, se luo sitä auktoriteettia niin että ei tarvi perustella olemassaoloaan, vakuutella asiakkaalle et minkä takia mä olen olemassa, vaan kyl se helpottaa, päästään suoraan siihen asiaan.³

Juhan ajattelu konkretisoi, miten puvun voi Terhi Utriaisien sanoin ”kietoa ylleen kuin pahalta suojaavan maagisen vyön tai siihen voi astua kuin ympärille piirrettyyn taikapiiiriin, jonka sisälle toinen ei saa tunkeutua”.⁴ Puku näyttäytyy eräänlaisena ”imaginaarisena käytäntönä” sen sisältäessä symbolista ja kuvitteellista ainesta. Virkapukua voidaan tästä näkökulmasta verrata roolivaatteisiin, joihin pukeutuessaan pukeutuja muuttuu osin toiseksi: rajavartiomiehen puku tekee kantajastaan järkähtämättömämmän siinä missä ritariasu lapsesta rohkeamman ja prinsessapuku prinsessan lailla kohdeltavan.⁵

Koska puku vaikuttaa ihmisen ulkonäköön ja olemukseen, on sitä myös pidetty foucault’laisen mikrovallan muotona ja ”tottelevaisen ruumiin” tuottamisen tekniikkana. Etenkin totaali-instituutioissa yksilöllisten vaatteiden vaihtamisella yhdenmukaiseen asuun on keskeinen merkitys ihmisen yksilöllisyyden ja korvaamattomuuden eliminoijana sekä kontrolloitavuuden lisääjänä.⁶ Puku ei vaikuta vain visuaalisesti, vaan vaatteiden materiaaleilla ja ominaisuuksilla on vaikutuksia ruumiintekniikoihin.⁷ Kenttätöideni aikana sain esimerkiksi huomata, miten partiohaalarin alla käytettävä suojaliivi sekä varustevyö ja turvakengät muuttavat ryhtiä ja askellusta. Selän suoristaminen ja käsien kohottaminen kevensi oloa, sillä suojaliivin paino tuntui vetävän ryhtiä kasaan ja vyö painoi lanteita. Vaatteet ja varusteet ohjasivat näin tutki- jaakin kohti sitä ryhdikkyyttä, joka turvallisuusalan toimijoille on luonteenomaista.

Rajavartiomiehen työruumis ja sitä ympäröivä aineellisuus, niin vaatteet kuin varusteet, muodostavat kokonaisuuden. Virkavaatteiden tekniset, vettä hylkivät, paloturvalliset ja hengittävät materiaalit sekä liikkumisen mahdollistavat leikkaukset ker- tovat jo itsessään olosuhteista, tilanteista ja toiminnoista, joita työntekijät arjessaan kohtaavat. Virkamiehen, varusteiden ja ympäristön vuorovaikutussuhde nousi esiin esimerkiksi keskustellessani voimankäyttövälineistä Pekan kanssa. Hän oli aiemmin haastattelun aikana kertonut toimivaltuuksien asteittaisesta kehittymisestä ”reaali- maailman vaatimusten” pohjalta sekä korostanut voimankäyttövälineiden ja niihin

3 3624:1.

4 Utraiainen 2006, 61–62.

5 Utraiainen 2006, 57–59.

6 Larsson 2008, 15–18, 184, 195; Utraiainen 2006, 37–38, 200–201.

7 Kulttuurintutkija Jennifer Craik (2005, 75–77, 84) antaa tästä hyvän esimerkin. Kokovartalouimapuvut herättivät kilpauinnin piirissä kiivasta keskustelua, koska puvun ominaisuudet muuttivat uimarin suhdetta veteen elementtinä ja vaikuttivat hänen tuntoaistimuksiinsa. Uimapuvun nähtiin muuttuneen vaatekappaleen sijaan uimarin suoritusta parantavaksi, sääntöjen vastaiseksi varusteeksi.

liittyvän koulutuksen merkitystä työturvallisuustekijöinä. Ruumiintekniikoiden näkökulmasta huomio kiinnittyy Pekan mainitsemaan tottumiseen ja sitoutumiseen:

Pekka: Sillä että ihmiset kulkee niitten voimankäyttövälineitten kanssa ne myös tottuu niihin, ne on aina huollettu ja kunnossa, ne näkyy myöski yleisölle, se et on valmius toimia jos tarve vaatii, ja niin edelleen. Siin on monta aspektii.⁸

Merleau-Pontyn pohdintaa valkoisesta kepeistä on usein käytetty analysoitaessa ihmisen ja työvälineiden suhdetta,⁹ ja se sopii myös tämän tutkimuksen kontekstiin. Sokea ihminen ei valkoista keppiä käyttäessään aisti itse keppiä, vaan sen kärjen välittämät havainnot – pinnat, esteet ja etäisyydet –, jolloin apuväline vastaa katsetta. Esimerkki auttaa ymmärtämään, miten esineistä tulee käytössä kuin osa kehoamme ja sen tilaa. Merleau-Ponty kuvailee ihmisen tietävän mahtuvansa kulkemaan ovesta, vaikkei hän vertaisikaan oviaukon leveyttä ruumiinsa kokoon. Vastaavasti autoilija hahmottaa ajoneuvonsa rajat ilman, että hän vertaa auton leveyttä tiehen.¹⁰ Tästä näkökulmasta ammattilaisuus ilmenee kykynä sisällyttää työvälineitä toimivan työruumiin osaksi.

Ilmiö kertoo kehon taipumuksesta mukautua ympäröivään materiaalisuuteen ja alkaa toimia tavalla, johon materia sitä ohjaa.¹¹ Frykman kuvailee filosofi Gaston Bachelardiin tukeutuen, miten maanviljelijä puidessaan ja kivenhakkaaja kiveä muokatessaan vaikuttaa materiaaliinsa materiaalin samalla opettaessa työstäjänsä.¹² Esimerkiksi veistäminen ilmentää samanlaista vastavuoroisuutta.¹³ Ingold luonnehtii tätä materiaalien ja työkalujen *kanssa*, ei niitä vastaan, toimimiseksi.¹⁴ Merivartiostossa kanssa toimiminen tuli havainnollisesti näkyviin erilaisissa koulutuksissa, esimerkiksi voimankäyttö-, pintapelastus- ja veneenajokoulutuksissa. Teleskooppipatukkaa käsittelevä oppii tuntemaan ”aspinsa” ominaisuudet ja heilauttamaan sen auki oikealla liikkeellä ja voimalla. Ampumaradalla virka-asetta pitelevä käsi sulautuu aseeseen: etusormen ja liipaisimen välinen raja hämärtyy ampujan hakiessa laukaisukynnystä (*”purista etuveto pois”*), ja aseesta tulee ampujan osa hänen tähdätessään ja laukaitessaan aseensa hengityksensä tahtiin (*”hengitä ulos, pidätä, odota että syke tasaantuu, sitten puristava laukaus”*).¹⁵ Tekemisessä ihmisen ja aineellisen ympäristön rajat hämärtyvät.¹⁶

Materiaalisuuden myötäileminen kurottuu virkamiehen mikroympäristöön ja sen ulkopuolelle, asiakkaisiin, rakennettuun ympäristöön ja luonnonvoimiin. Veneen

8 5009:14.

9 Hammarlin 2008, 151; Paju 2013, 137; Silvén 2004, 123.

10 Merleau-Ponty 2002 [1945], 165–166, 176–177; Parviainen 2006, 179.

11 Frykman 2012, 114–115, 121, 133; Larsson 2008, 18–20.

12 Frykman 2012, 116–117.

13 Parviainen 2006, 76.

14 Ingold 2011, 54–55.

15 Kiitän voimankäytönkouluttajia tutkijan käytännöllisestä ja seikkaperäisestä perehdyttämisestä aiheeseen. Hengittämisestä ampuma-aseen käytössä ks. myös Landen (2007) mainio fenomenologinen analyysi.

16 Gieser 2008; Lande 2010, 103–104; Nehls 2003, 79; Paju 2013, 208; Parviainen 2006, 179; Wolkowitz 2006, 15.

kuljettaja tuntee aaltojen ja aluksen voimat ja suhteuttaa ohjausliikkeensä niihin niin, että vene kulkee mahdollisimman sulavasti. Veneellä liikkuva tukee itseään ja muuttaa asentoaan sellaiseksi, että oleminen on siedettävää aaltojen iskuista huolimatta. Toista ihmistä vedestä nostava käyttää veden nostetta apunaan. Pimeää rakennusta tarkastava toimii pimeyden kanssa, näkee siitä huolimatta ja liikkuu sen turvin.

Esimerkit kuvastavat sitä yksilön ja ympäristön vuorovaikutuksessa tapahtuvaa tietämistä ja oppimista, jota voidaan kutsua keholliseksi tiedoksi. Kehollinen tieto on filosofi Michael Polanyin käsitteillä luonnehdittuna sekä eksplisiittistä ja kohdennettua (focal knowledge) että vaikeasti sanallistettavaa ja kokemusperäistä eli hiljaista (tacit knowledge). Jaana Parviainen muistuttaa Polanyin klassiseksi muodostuneesta toteamuksesta, että tiedämme aina enemmän kuin voimme kertoa. Kehollinen tieto on kuitenkin hiljaisuudestaan huolimatta ennemminkin dynaamista tietämistä kuin staattista tietoa.¹⁷

Merivartioammattilaisten kohdennettu kehollinen tieto muodostuu toimintaa ohjaavista säädöksistä ja koulutussisällöistä. Ne ruumiillistuvat ja saavat merkityksensä esimerkiksi voimankäytön koreografoissa työntekijän tietäessä, millaisiin ruumiillisiin tekoihin hänellä on oikeus ja velvollisuus, hänen tarkastaessaan vesiliikenneasetuksen mukaiset veneilyvarusteet ja hänen tehdessään Schengen-säännösten määräämän rajatarkastuksen. Osa samaan toimintaan liittyvästä osaamisesta on kuitenkin aina sanatonta: hiljaista, kehollista ymmärrystä esimerkiksi siitä, kuinka paljon asiakkaan ohjaamisessa tai maahanviennissä käytetään voimaa ja mihin katse kannattaa vesiliikenne- tai rajatarkastuksessa kohdistaa. Kehollisissa käytännöissä kohdennettu ja hiljainen tieto sekä virallinen ja epävirallinen kulttuurinen aines kohtaavat ja rajoittavat.¹⁸

Aistiminen ja kehollinen tietäminen ovat kulttuurisidonnaisia.¹⁹ Työelämän kontekstissa työruumista ja sen tuottamaa kehollista tietoa voidaankin pitää työntekijän kulttuurisena pääomana. Työhön liittyvää kohdennettua ja hiljaista kehollista tietoa omaksutaan niin tehtävien opetteluun kuin työnteon yhteydessä, ja ammattiin sosiaalistuminen muokkaa ruumista tavalla, joka tukee työtehtävistä suoriutumista.²⁰ Kulttuurinen pääoma muodostuu sekä oikeanlaisesta työruumiista että ymmärryksestä, millaiset eleet, liikkeet ja asennot vähentävät työn kuormittavuutta ja tehostavat työntetoa. Aiemmassa tutkimuksessa on esimerkiksi osoitettu, miten sellupaalien ja säkkien siirtely ahtaustyössä,²¹ poliisien voimankäyttö²² tai makaaminen taistelukentällä liikkumatta niin, etteivät jäsenet puudu,²³ vaativat tietynlaista, kokemuspohjaista ja sosiaalisesti välittyntä kehollista osaamista. Oikeat liikkeet ja rytmit *tunnetaan*.²⁴

17 Parviainen 2002, 17–18; Parviainen 2006, 82.

18 Myös Ehn & Lögfren 2012, 96–99; Parviainen 2006, 82–83.

19 Noland 2009, 11; Pink 2009, 13–14, 125.

20 Lande 2010, 33–36; Wolkowitz 2006, 62–63.

21 Steel 2013, 84–85.

22 Lande 2010, 78–79.

23 Hockey 2000, 155; Hockey & Allen-Collinson 2009, 217–220.

24 Ingold 2011, 60.

Merleau-Pontyn ajattelun valossa kyse on siitä, että liikkeen sisäistänyt keho ymmärtää (motorisesti) liikkeen (motorisen) merkityksen.²⁵

Ammattilaisuuden ankkuroituminen aineellisuuteen merkitsee, että ammattilaisuutta tuotetaan paitsi työvälineitä käyttämällä myös niistä puhumalla. Ammattilaisuus ruumiillistuu siten moniulotteisesti esineellisen todellisuuden kautta. Samalla sanojen ja sanontojen tunnistaminen luo yhteisöllisyyttä.²⁶ Esimerkiksi hallinnollisen tutkinnan työntekijän kysymys ”Onks U3A tehty?” ja toisen työntekijän puhe ”S-ilmoituksesta”²⁷ sisältävät monilla tasoilla merkityksellistä sisältöä. Paikkojen ja slangin tuntemisen merkitystä kuvastaa erään tehtävän aikana laatimani lista keskustelussa vilahdelleista sanoista: Komsalö, webasto, halmi, joke, patja, nasse, impelleri, ”Myrskylintu”, paskaputki/”Paskis”, paavo vihtori, niilo vihtori, Carlos, kirjoitin kenttäpäiväkirjaani.²⁸ Pystyin ymmärtämään keskustelua ongelmitta ja olin siitä iloinen.

Solmiot ja partiohaalarit kulttuurisina kiihdyttiminä

Sotilaallisessa organisaatiossa työvälineistä, varusteista ja pukineista käsketään, mutta virkamiehet määrittävät yhtä kaikki yksilöllisen suhtautumistapansa niihin.²⁹ Eva Silvén on esittänyt tulkinnan, joka tässä yhteydessä on kiinnostava. Hän pitää työntekijöiden asenteita asemoitumisina ammattilaisuuksien yhä moninaistuvalla kentällä. Pensselit, telat ja ruiskut symboloivat ammattimaalareille perinteitä, nykyaikaa, ammattilaisuutta ja amatööriyttä. Työvälineet artikuloivat näin erilaisia totuuksia, joihin maalarit puheissaan ja käyttötottumuksillaan ottivat kantaa.³⁰ Vaatteet ja työvälineet ovat siten tehokkaita itseilmaisun välineitä sekä keinoja kulttuuristen totuuksien tuottamiseen diskursiivisten ja kehollisten valintojen kautta.

Jonas Frykmanin ja Nils Giljen mukaan tavaroihin kytkeytyy aina tietoa ja kokemuksia tapojen ja rituaalien kehittyessä niiden ympärille, mistä syystä tavaroilla on myös taipumus tuoda esiin muistoja. Esineet ovat välittäjiä yksilöllisten ja yhteisöllisten maailmojen välillä.³¹ Näkemys on lähellä Tim Ingoldin pohdintaa esineistä kerptomuksina. Hänen mukaansa toiminnan kyky ei ole työkalussa, vaan se muodostuu yhteydessä käyttäjän (kulttuuriseen) ymmärrykseen siitä, mihin ja miten työkalua

25 Lande 2010, 203; Merleau-Ponty 2002 [1945], 165; Olsson 2003, 253.

26 Carlström 1999, 159; Mankkinen 2011, 223–224; Silvén 2004, 88.

27 U3A on turvapaikkamenettelyyn liittyvän kuulustelun lomake, S-ilmoitus tutkinnan yhteydessä laadittava sekailmoitus (KPK2/57).

28 So. saari Sipoossa, polttoainekäyttöinen lisälämmitin, tarkkuusalkometri, johtokeskus, poliisiasiaintietojärjestelmä, ruorijuopumuksesta epäilty henkilö, veneen vesisuihkuvetolaitteen roottori, VL Merikarhun vene, apuvene (jonka pohjamateriaali on viemäreissäkin käytettyä kovamuovia), PV eli partiovene, NV eli nopea vene, rajakoira (KPK2/40–41).

29 Sama koskee siviiliorganisaatioita. Ruotsin postin työntekijöiden suhteesta työvaatteisiinsa ks. Larsson 2008, 69–70.

30 Silvén 2004, 99, 102, 105–106. Aurell (2001, 78, 90, 111, 197) kuvailee samankaltaista prosessia. Erikoistuneet (mies)siivoojat vaalivat tutkijan mukaan luokka- ja sukupuoli-identiteettiään suosimalla manuaalisia työtapoja ja olemalla käyttämättä turvavaljaita. Vaikkei työ varsinaisesti ollut vaarallista ja rohkeutta vaativaa, tehtiin siitä sellaista.

31 Frykman & Gilje 2003, 46. Myös Ehn & Löfgren 2004, 114–115.

käytetään. Siten työkalu on ”narratiivi”.³² Samaan tapaan esimerkiksi kiven luonne, ”kiviys”, – kuten märän kiven kiiltävä pinta ja kirkkaat kuviot tai kuivan kiven himmeys ja pinnan karheus – ei itse asiassa ole kiven materiaalisuudessa, vaan ominaisuudet ilmenevät ja muodostuvat ihmisen ja kiven välisessä suhteessa, kiven ”osallistumisessa elämismaailman virtoihin”. Ingold esittääkin, etteivät materiaalin ominaisuudet ole attribuutteja vaan ”historioita”.³³

Pidän oivaltavana Frykmanin ja Giljen havaintoa, että tavaroilla on potentiaalia tiivistää tapahtumien sykettä. Koska esimerkiksi väärässä paikassa oleva esine voi herättää ihmisissä voimakkaita reaktioita, ovat esineet eräänlaisia ”kulttuurisia kiihdyttimiä”.³⁴ Bachelardin lanseeraama sanapari muistuttaa funktionsa kautta antropologi Sherry Ortnerin suosittua avainsymbolin käsitettä. Se viittaa kulttuurista tietoa järjestäviin ja yhteisön toimintaa ohjaaviin symboleihin, jotka toimivat ”avaimina” yhteisön järjestysten ymmärtämiseen.³⁵ Esimerkiksi Ojanen esittää tallityttökulttuuria koskevassa tutkimuksessaan hoitohevosen olevan tallityöille avainsymboli ja yhteisöä järjestävä mittari. Hoitohevosen saaminen vaikutti tallityön asemaan ja loi hänelle yhteisöllisesti tunnustetun subjektiuden. Samalla tytöt tuottivat ja haastoivat kulttuurisia järjestyksiä hevosen ruumiin kautta.³⁶

Se, mikä esine merivartiostossa milloinkin näyttäytyi kulttuurisena kiihdyttimenä, riippui siitä, mihin merkitykselliseen virkamiehet ottivat sen kautta kantaa. Esimerkiksi *solmio*, *partiohaalari* ja *siviilivaatteet* mainittiin toistuvasti, kun merivartiomiehet käsitelivät suhdettaan käskettyihin pukineisiin. Näiden vaatekappaleiden kautta reflektoitiiin niin tehtäväkentän muutosta kuin tehtävien hierarkiaa, mikä tulee ymmärrettäväksi eri tehtävissä palvelevien työntekijöiden virkapukuasenteita tarkasteltaessa.

Merivartiostossa oli ennen viimeisintä puku-uudistusta helposti pääteltävissä vaatteista, missä tehtävissä työntekijä toimi. Esikunnissa käytettiin palveluspukua, jota harvoin näki asema- ja laivamiesten yllä. Merellisissä yksiköissä käytetyimpiä olivat partiohousut kenttä- tai t-paidan kera sekä partiohaalari ja varsikengät. Rajatarkastusosastossa työskentelevillä oli pitkään ”solmiopakko”, joka vuosien saatossa oli herättänyt kiivastakin vastustusta.³⁷ Solmion käytöstä luovuttiin satamien rajatarkastajien siirtyessä lentoasemalle.³⁸ Rajatarkastusyksiköissä käytettiin ensilinjan rajatarkastustehtävissä, hallinnollisissa tehtävissä ja tutkinnassa palveluspukua, johon kuuluivat vihreät suorat housut, valkoinen paita, vihreä solmio sekä pusakkamallinen vihreä takki, fleece-pusero tai villapaita, jonka malli noudatti puolustusvoimien vastaavaa. Jalkineina olivat ohutpohjaiset puolikengät. Passikoppien ulkopuolella terminaaliryh-

32 Ingold 2011, 56–57.

33 Ingold 2011, 32. Ks. myös Sheets-Johnstone 2011, 16–17.

34 Frykman & Gilje 2003, 46.

35 Ehn & Löfgren 2004, 21; Hammarlin 2008, 121–123; Ojanen 2011, 169.

36 Ojanen 2011, 170–175.

37 Esim. 2748:3; 5009:12.

38 KPK2/61.

mässä työskentelevät käyttivät partiovaatetusta, haalaria ja varsikenkiä.

Erilainen vaatetus synnytti vielä kenttätöiden aikaan eripuraa työntekijöiden välillä. Esimerkiksi ensilinjan rajatarkastajat ilmaisivat pettymyksensä siihen, etteivät he saaneet terminaaliryhmän tavoin käyttää partiohaalaria. Vastikään perustetussa valvontayksikössä oli puolestaan päädytty partiohaalareiden ja siviilivaatteiden käyttöön, vaikka asiaa oli vastustettu sekä rajatarkastusosastossa että esikunnassa, jonka ”*oletuksena oli teryleenit*” [palveluspuku].³⁹ Vastaavasti tarkkailutehtävissä työskentelevän henkilöstön oikeus käyttää siviilivaatetusta sekä poiketa sotilasvirassa palvelevien hiuksia ja partaa koskevista määräyksistä oli vuosien saatossa herättänyt runsaasti keskustelua niin yksiköissä kuin esikunnissa.⁴⁰

Siviilimaailmassa niin sanotut front line -tehtävät eli ensilinjan asiakaspalvelutyö, jossa asiakkaita kohdataan joko kasvokkain tai puhelimitse, mielletään matalan statuksen työksi. Asiakaspalvelijoiden ruumista ja ulkoasua säädellään tarkemmin kuin ylempänä hierarkiassa olevien työntekijöiden, jolloin vaatetuksen kontrollointi kertoo alisteisesta asemasta organisaatiossa.⁴¹ Vastaava ilmiö on tuttu myös armeijasta, jossa hiusten pituus ja vaatteet ovat paitsi käytännöllisten syiden määrittämiä myös vallan ja statuksen osoittamisen välineitä.⁴² Samaan aikaan kun ensilinjan rajatarkastajilta edellytettiin solmion käyttöä, saattoivat merellisissä yksiköissä palvelevat itsenäisesti valita vaatetuksensa eri asukokonaisuuksista, eikä valvontayksikön ja rikostorjunnan työntekijöiden tarvinnut välttämättä lainkaan käyttää virkavaatteita. Asetelmasta muotoutui tahattomasti mutta väistämättä hierarkkinen. Kyse ei ollut vain pinnallisesta ulkonäköseikasta vaan tavasta, jolla pukeutuminen joko sitoi työruumiin sotilaalliseen järjestykseen tai ilmensi ruumiillistunutta erivapautta irtautua siitä. Tämä voi osin selittää, miksi rajatarkastajat kokivat ulkoasunsa kontrolloinnin ja solmiopakon harmillisena ja jopa nöyryyttävänä.

Vaatteet toivat myös konkreettisesti esiin tehtävien erilaisuuden. Siinä missä partiohaalari viesti käytännöllistä vaatetusta edellyttävästä liikkuvasta ulkotyöstä, puhui solmio siistiä ja huoliteltua ulkoasua edellyttävästä sisätyöstä. Sosiologi Tarja Tolonen on kutsunut käytännöllisyyttä, rentoutta ja toiminnallisuutta korostavaa pukeutumista ”turvalliseksi miestyyliksi”.⁴³ Vaikutti siltä, että merivartioston virkamiehet tuottivat turvallisesta miestyylistä jalostuneen ”turvallisen merivartiotyylin” partiovaatteiden käytännöllisyyttä korostamalla ja solmiota karsastamalla.⁴⁴ Vaikkei aineistoni kata vuoden 2012 puku-uudistusta, uskallan ounastella uudistuksen tulleen myönteisesti vastaanotetuksi. Uusissa virkavaatteissa on valkoisen kauluspaidan ja prässihousujen sijaan esikunta- ja rajatarkastusasuja, jotka väreiltään, malleiltaan ja materiaaleiltaan muistuttavat kenttävaatteita ja sopivat siksi luontevasti käytännöllisen merivartioty-

39 KPK3/77.

40 5009:14.

41 Wolkowitz 2006, 74.

42 Mälkki 2008, 184.

43 Tolonen 2001, 188–190, 193–196. Tummat, käytännölliset vaatteet määrittyvät poikamaisiksi jo päiväkodeissa (Paju 2013, 128–130).

44 Esim. 3624:4. Poliiseista ks. Carlström 1999, 67–69.

lin osaksi. Toimisto-olosuhteissa työskentelevät eivät enää erotu joukosta vaan näyttävät siltä, että hekin milloin tahansa voisivat hypätä partioveneeseen tai toteuttaa toimivaltaansa voimankäyttötilanteessa.

Pukeutumista ohjasivat lisäksi muotiin liittyvät tekijät. En yhtä poikkeusta lukuun ottamatta nähnyt virkamiesten käyttävän vuoden 1992 virkavaatetukseen kuulunutta vihreää villapipoa, vaan useimmat käyttivät määräysten vastaisesti omia, tummia pipojaan. Eräs työntekijä kertoi syyksi ”*talon tarjoaman pannumyssyn*” yksinkertaisesti olevan niin ruma, ettei sitä kehdannut julkisella paikalla käyttää.⁴⁵ Väärrien ja asuun kuulumattomien pukineiden käyttö liittyi toisaalta keskeisesti sotilaallisen järjestyksen opponointiin ja merellisyyden esittämiseen. Tällainen asusteiden strateginen käyttö oli tuttua niin 1930-luvulla kuin 1980-luvulla syntyneille virkamiehille, jotka toivat minulle toistuvasti esiin, kuinka merivartioston työntekijöillä oli ”aina” tai vähintään ”usein” väärän väriset sukat tai väärät lakit, jotka herättivät ärtymystä ”*maaraajan miehissä*”.⁴⁶ Sukat ja lakit muodostuivatkin kulttuurisiksi kiihdyttimiksi erottautumisen kontekstissa. Kuten merivartiomiehet hyvin tiesivät, kokivat rajavartiostojen virkamiehet virkapukumääräysten systemaattisen rikkomisen tarpeettomaksi ja jopa loukkaavaksi.⁴⁷

Utriainen kutsuu yhdistävää ja erottavaa pukua Solomon Pollia mukaillen ”rajamekanismiksi”.⁴⁸ Rajamekanismin moniulotteista toimintaa merivartiostossa valaiskoon haastatteluote, jossa merivartija Niko kertoo pukeutumismääräysten rikkomisesta. Kuvailussa on kiintoisaa sen kaksijakoisuus: samaan aikaan, kun Niko hierarkian alatasolla toimivan työntekijän positiosta kuvailee virkapukumääräyksiä mitätöivää asennetta myönteiseksi, ottaa hän virkamiespositioistaan etäisyyttä tähän asenteeseen:

*Niko: -- Ihan yksittäiset esimiehet siihen puuttuu, jotka sit saaki heti mulkun maineen [naurahdus]. Mut ei yleensä esimiehet hirveesti siihen puutu. Tai sitte jos puuttuu ni se on semmost ikään ku pakotettuna puuttumista, et huomauttaa ohimennen että hei muuten, et tämmönen tyhmä sääntö on et ei sais olla noin, tai jotain. Mut aina on ne muutama jotka on sit taas tarkkoja ja niist ei kukaan tykkää. -- Enkä mä tiä, siis, ei must pilkkuu pidä viilata mutta on sen nyt kyl must aika sikamaisen näköstä jos tuol joku, on se sit minkä virkakunnan edustaja vaa mut jos on niinku sikalikasis vaatteissa ja paita puoleen rinnukseen auki ja iso maha röhnöttää ja vähän näkyy sielt paidan alta ja muuta ni ei kyl, en kyllä ite pidä moisesta. Et ei nyt tarvi olla viimesen päälle huoliteltu mut semmonen kuitenkin, siistin näkönen pitäis must virkamiehen olla.*⁴⁹

Haastatteluote muistuttaa suurpiirteisyydestä osana turvallista merivartiotyöliä. Normi oli samankaltainen kaikissa henkilöstöryhmissä, kuten upseeri Matin kerronta antaa ymmärtää: ”[J]os sä oot sellanen, [tauko] sellanen upseerin perikuva et sul on

45 KPK3/83.

46 Esim. 2748:3; 3624:4; 5009:13. Juuri päähineisiin on liittynyt paljon symboliikkaa (Lehtonen 2003, 189).

47 KPK1/23. Sama ristiriita liittyi muihinkin ulkoista kuria ilmentäviin seikkoihin. Rajavartiostojen henkilöstön oli vaikea ymmärtää ja hyväksyä esimerkiksi myöhästelyä ja käskyjen laiminlyömistä.

48 Utriainen 2006, 45–46.

49 5009:13.

aina siistit vaatteet ja prässätyt ja kravatti suoras ni kyl sua katotaan vähän hitaasti tuol. -- Ei sitä nyt tarkotushakusesti tarvi ruveta ryysypetteriks mutta sitä ei pidä myöskään liiotella sitä siisteyttä ja pukeutumista”.⁵⁰ Pukeutumisen kaksoisagenda selittyi sillä, kenelle pukeutumisella viestittiin ja kuka viestin lopulta vastaanotti. Kuten Ruotsin postin virkapukuja tutkinut kansatieteilijä Marianne Larsson toteaa, tuottaa virkapuku samaan aikaan institutionaalisen vallankäytön kohteena olevan työntekijän ja muita ihmisiä pukunsa suojista hallitsevan virkamiehen.⁵¹ Suhtautuminen vaatetukseen oli näistä positioista erilaista. Se, minkä merivartiomiehet näkivät Rajavartiolaitoksen virkamiesten keskinäisessä kanssakäymisessä harmittomana merellisyyden rakentamisena, näytti työtehtävissä epäasialliselta. Linjaus ”*siistin näkönen pitäis must virkamiehen olla*” päti, kun katsojana oli asiakas tai sivullinen.⁵²

Ammattilaisuuden asennot

Ilmeetön asiallisuus ja hallinta

Rajavartiomiehillä on lakisääteinen käyttäytymisvelvoite. Laki rajavartiolaitoksen hallinnosta edellyttää, että rajavartiomiehen virkaan nimitettävä henkilö on ”elämäntavoiltaan nuhteeton ja luotettava”. Lisäksi ”[r]ajavartiomiehen on virassa ja yksityiselämässään käyttäydyttävä siten, ettei hän menettele tavalla, joka on omiaan vaarantamaan luottamusta Rajavartiolaitokselle kuuluvien tehtävien asianmukaiseen hoitoon. Rajavartiomiehen käyttäytymisen asianmukaisuutta arvioitaessa on otettava huomioon hänen asemansa ja tehtävänsä Rajavartiolaitoksessa.”⁵³ Niin ikään puolustusvoimien yleinen palvelusohjesääntö, jota Rajavartiolaitoksessa osin noudatetaan, asettaa käyttäytymistä koskevia vaatimuksia sotilasviroissa palveleville. Käyttäytymisvelvoitteet ulottuvat virkamiesten yksityiselämään ja vapaa-aikaan. Tämä tarkoittaa, että syyllistyminen esimerkiksi rikoksiin tai pahennusta herättävään käytökseen voi johtaa kurinpidollisiin toimiin ja virasta irtisanomiseen.⁵⁴

Rajavartiolaitoksessa palveleva upseeri Kari Hämeenaho on virkamiesten virkavastuuta käsittelevässä yritys juridiikan pro gradu -työssään kuitenkin todennut, että ammattisotilaalta edellytettävä käytös on monin tavoin tulkinnallista. Lain esitöihin tai säädöksiin ei ole kirjattu esimerkkejä epäsovivasta käytöksestä ja paheksuttavasta toiminnasta, joten säädösten perusteella on mahdoton yksiselitteisesti systematisoida virkamieheltä edellytettävää käytöstä.⁵⁵ Hämeenahon havaintojen vuoksi onkin mielenkiintoista tarkastella, millaista tietoa empiirinen aineisto antaa virkamiesten tavoista tulkita käyttäytymisvelvoitettaan. Tarkoituksena ei ole verrata virkamiesten

50 5009:1.

51 Larsson 2008, 261.

52 Tulkintaa tukee se, että yhtenäispukeutuminen mainittiin myönteisenä asiana tilanteissa, joissa virkamiehet joutuvat esiintymään julkisuudessa ja asioimaan toimittajien kanssa (esim. 3624:1, 3).

53 Laki rajavartiolaitoksen hallinnosta 577/2005, 10 ja 20 §.

54 LUT Hämeenaho 2009, 30–34.

55 LUT Hämeenaho 2009, 97–98, 107.

käyttäytymistä säädöksiin oikeita ja vääriä toimintatapoja etsien vaan hahmottaa tilanteita, joissa kulttuurisia käsityksiä sopivasta käytöksestä tuotettiin ja nuhteetto-muudelle annettiin merkityksiä.

Aiemmin esiteltyt aineisto-otteet sisälsivät mainintoja työntekijöiden eleistä, ilmeistä ja olemuksesta erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa. Selväksi kävi, että virkamiehet voivat keskenään ollessaan toimia toisin kuin asiakkaiden läsnä ollessa. Kokonaisvaltainen käyttäytymisvelvoite ei yhdenmukaistanut virkamiesten käyttäytymistä erilaisissa yhteyksissä. Käyttäytyminen ei ollut samanlaista asiakastilanteissa ja niiden ulkopuolella, eivätkä asiakastilanteet toisaalta olleet keskenään yhtäläisiä. Kuitenkin juuri vaihtelu mielestäni osoittaa monien virkamiesten tiedostaneen lainsäädännön vaatimukset ja suhtautuneen niihin vakavasti. Asiakastilanteissa olemukseen ja puhetekoihin kiinnitettiin erityistä huomiota. Esimerkiksi ruorijuopumusepäilyä koskevassa kuvauksessa esiintynyt Sami saattoi merivartioasemalla purkaa turhautumistaan kiroillen ja puhisten, mutta asiakastilanteessa samoista tunnetiloista olivat kielineet vain yhä sulkeutuneemmiksi muuttuneet kasvot ja hädin tuskin havaittava poskilihasten kiristyminen. Rajatarkastusta kuvanneessa otteessa selälleen kaatuneen risteilymatkustajan kanssa asioineen Simon ilmeettömyys oli niin täydellistä, ettei siitä ollut pääteltävissä mitään – ei pilkkaa, ärsyyntymistä eikä myötätuntoa. Kasvojen neutraali, mitään ilmaisematon ilme, eräänlainen *ilmeettömyys*, näyttäytyykin tutkimusaineistossa tyyppillisenä asiallisuuden ja puolueettomuuden tulkintana ja ilmaisuna.

Käyttäytymisen kontrollointi tulee näkyviin myös toteutuneita, tavoiteltuja ja muisteltuja ammattirooleja refleктоivassa haastattelupuheessa. Niklas kuvaili toimintaa asiakastilanteissa ”filmin” ylläpitämiseksi ja ”peilaamiseksi”:

Niklas: Se on muuten yks semmonen mitä merivartijat osaa hyvin, että siis niil on eri imago niinku keskenää ja sitte töissä. -- Tuolla asemalla vaikka joskus on pelattu lentopalloo, ja sitte tulee vene siel kaukana että nyt se tulee rajatarkastukseen, ni äkkiä [tekee solmion kiinnittämistä kuvaavia liikkeitä] kravattit päälle⁵⁶ ja sit sinne laiturille ja ollaa jämäkkänä ja saatetaan keskenää puhua vähän enemmän kirjakieltä tai jotaki [naurahdus]. Sit taas ku ne häipyä ni taas sortsit takasin ja lentopalloo, tyhy-lentopalloo [naurua]. Ja se saattaa vaikuttaa että onpas jäykkää tyyppejä mutta ei se, se on vaan sitä filmiä, millä pidetään yllä se semmonen uskottavuus.

M: Eli se pidetään yllä sen takia et se helpottaa toimintaa?

N: Joo, mun mielestä se luo turvallisuutta sille asiakkaalleki, ja tota sit toiseksee ni se saattaa ennaltaehkästä semmosta, jos on semmosii ihmisiä joil on taipumus lähtee alistaa vaikka jotaki heikkoja ihmisiä, jos ne huomaa et on vaikka epävarma virkamies ni semmost ois varmaa oikeen herkullista lähtee viemää. -- Mutta se, ettei tu vääää kuvaa ni kyllähän se on myös luontevaa se, että ei tollai aina tehä vaan jos nyt on vaikka joku epämääräinen porukka mitä mennään kattomaa ni sillon tehään näin. Mutta sitte jos on joku perhe veneilemässä ni ei sinne nyt mennä pohtimaan että kuinka jäykkänä tässä pitää olla et siinä voi ottaa semmosen puolivälin että juttelee mukavia muttei kuitenkaa niin mukavia ku jossain kaveriporukassa. -- Sen takia mä just sitä kirjakieltä yritän puhua aika pitkälle sitte just, ettei kauheesti mitään slangia viljele tai, saatika mitään kirosanoja mitä kuitenkin saatan käyttää tuol jossain muualla, muussa yhteydessä. -- Ja sit siinä voi joskus tulla semmonen ristiriita

56 Asemilla toimivat työntekijät käyttivät yleensä partiovaatetusta rajatarkastuksia tehdessään, mutta Niklaksen kerronnassa solmiosta muodostuu huoliteltua kieltä puhuvaa, virallista ja vakavaa virkamiestä ilmentävä asuste.

että on kahenlaisia vaatimuksia yhtä aikaa. Et ois vaikka joku siviilikaveri tossa ja sitte asiakas tossa vieressä. Ni sitte ku rupee sitä filmiä sille asiakkaalle pitämää, ni se kaveri saattaa ihmetellä et mitäs toi nyt. Taikka sitte, no toistepäin ei voi tehdä että rupeis sen kaverin kans siinä juttelee jostain viikonlopun menoista ja asiakas kuuntelis vieres et sitä ei voi tehdä --. Kyl siinä niinku on varmaan kolme, kolme eri niinku persoona ja identiteettiä et on se vapaa-aika ja sitte tää työkavereiden sisäinen ja sitte on töissä se ulkoinen. Ja se ulkonen vaihtelee sen asiakkaan mukaan et kyl se peilaa, se on sit peilaamista aina. Ei voi samaa linjaa ottaa kaikkien kans.⁵⁷

Niklas analysoi puolestani virkamiehen käytöksen tilannesidonaisuutta kuvaillensa, millaista ”filmiä” missäkin tilanteessa tuli ylläpitää. Vaikka haastattelu oli ensimmäisiä tekemiäni ja pohdinnasta on aikaa yli kymmenen vuotta, kuvaa ote varsin ajattomasti virkamiesolemuksen säätelemisen logiikkaa. Vuonna 2011 tehdyssä haastattelussa toinen haastateltava totesi vastaavasti työntekijöiden olevan ”hyviä näyttelijöitä” heidän sopeuttaessaan käytöstään ja ulkoista olemustaan tehtävien mukaisiksi.⁵⁸ Kyky hallita ja muokata puhetapaa, eleitä ja ilmeitä hahmottuu oleelliseksi osaksi merivartiomiehen ammattitaitoa.

Maantieteilijät Louise Amoores ja Alexandra Hall ovat tulkinneet rajanylityksiä teatteri-metaforan kautta.⁵⁹ Heille raja näyttäytyy poliittisena näyttämönä, jolla kontrolloita esitetään. ”Teatraalinen raja” tuottaa tilan erilaisille tunnistettaville kategorioille – rajaviranomaisille, laittomille maahantulijoille, riskimatkestajille ja laillisille matkestajille – sekä niihin identifioituvien tai identifioitavien henkilöiden ”näyttämismisille”, joita rituaalit ja rytmitetyt rutiinit ohjaavat.⁶⁰ Ilmeettömyydessä näyttääkin olevan kyse sellaisesta näyttämymiseen kytkeytyvästä eleestä, jolla Amoores ja Hallin mukaan ylläpidetään turvallisuuden ja hallinnan vaikutelmaa. Merivartiolaisten teatraalinen tila ei rajoitu rajanylityspaikoille, vaan merivartioston ”kiertävän teatterin” kulissit muodostuvat muistakin edellä esitellyistä ympäristöistä.

Pohdinta osoittaa liitântäpintoja performanssi- ja esitysteoreettisiin lähestymistapoihin,⁶¹ mutta tässä tutkimuksessa kytken analyysini fenomenologiseen viitekehykseen. Rajavartiomiehen työruumista voidaan tästä näkökulmasta tarkastella eri suunnista virtaavien vaikutteiden yhtymäkohtana, joka kokoaa ja toteuttaa virallisia ja

57 3624:3.

58 5009:20. Muokkaamista tapahtui eri suuntiin, sillä kuten Pekka (5009:14) totesi, ”jos sä joudut tarkkailutehtävistä virkapukusten joukkoon ni seki on muutama tunti ja sit näyttää taas ihan sotilaalta se sama mies”. Roolimuutokset eivät rajoittuneet sotilaisiin, vaan siviilityöntekijät tunnistivat itsessään saman ilmiön. Esimerkiksi eräs johtokeskusoperaattori (KPK1/19) kertoi oppineensa ”hyväksi näyttelijäksi” joutuessaan ”pitämään pokkaa” päihtyneiden asiakkaiden kanssa asioidessaan.

59 Tulkinta muistuttaa sosiologi Erving Goffmanin suosittua näyttämön ideaa, vaikeivät Amoores ja Hall häneen viittaakaan. Goffmanin pohdinta on usein koettu hyödylliseksi viranomaistoiminnan ja työelämän tarkastelussa. Esimerkiksi sosiologi Leena Eräsaari (1995) tarkastelee työvoimatoimiston, Kelan ja sosiaalitoimiston tiloja ja toimintaa tästä näkökulmasta. (Ks. myös Hammar-Suutari 2009.)

60 Amoores & Hall 2010, 302–303. Tutkijat huomauttavat, että raja on teatraalinen myös siksi, että niin rajanylityksissä kuin teatteriesityksissä läsnäolo kyseenalaistuu: ei ole selvää, onko läsnä näyttelijä itse vai roolihahmo, materiaallinen ruumis vai jonkun representaatio.

61 Näissä kiinnostuksen kohteena voi olla esimerkiksi tapa, jolla sosiaalisissa tilanteissa puheilla ja teoilla tietoisesti esitetään vaikkapa sukupuolta tai identiteettiä sosiaalisin erotteluihin ja arvostuksiin viitaten (esim. Silvén 2004, 99–100; Tolonen 2001, 35–39). Silvén (2004, 23–24) siirtää tarkastelunsa itse esitysteoista niihin merkityssisältyihin, jotka syntyvät materiaalistien, kehollisten ja esteettisten käytäntöjen sulautuessa yhteen.

epävirallisia sisältöjä tuottaen ymmärrystä niiden merkityksistä. Työruumiin opitussa eleiden varannossa⁶² konkretisoituu se todellisuus, jonka keskellä ja kanssa työntekijä toimii. Ilmeettömyys onkin ymmärrettävissä eleeksi Nolandin kuvaileman kaltaisena ”nodaalipisteenä”.⁶³ Ele (tai ilme) voi olla välineellinen tai esteettinen, mutta se on myös aina kommunikatiivinen ja performatiivinen, sillä sen tekeminen on merkitystä välittävää.⁶⁴ Utriainen toteaa niin ikään jokaisen kulttuurisen ruumiin eleen olevan ”sisällöllinen ilmaus”, sillä ”elävä ruumis on kaikissa eleissään jo valmiiksi läpäisty ja ladattu merkityksillä”.⁶⁵ Hänen käyttämänsä asennon käsite on erityisen sopiva rajavartiomiesten ammattilaisuuden tarkasteluun, sillä ilmeettömän asiallisuuden toteuttamiseen liittyy oleellisesti niin sanottu *puhutteluasento*. Rajavartiomiesten toiminta ei tietenkään rajoitu puhutteluasentoon, joka muodostaa yhden, tietyissä tilanteissa aktivoituvan tavan kohdata asiakas tai esimerkiksi sidosryhmän tai median edustaja. Sen rinnalla on muita asentoja ja liikettä niiden välillä. Kuitenkin puhutteluasennolla on erityinen asema viranomaistoiminnan ruumiillistajana, välittäjänä ja viestijänä.

Puhutteluasento ei ole sattumanvarainen, vaan sitä ohjaavat kirjalliset ja suulliset normit.⁶⁶ Oikein sisäistetty puhutteluasento on korostetun hallittu. Asento opetetaan virkamiehille kämmenten sijainnin tarkkuudella osana voimankäyttökoulutusta, jossa myös virheellisiä asentoja korjataan. Puhutteluasento muotoutuu myös suhteessa aineellisuuteen, sillä virkamiehen käsien paikan määrittävät vyö ja siinä olevien välineiden käyttöön liittyvät toiminnalliset syyt. Asento edellyttää lisäksi toisen ihmisen läsnäoloa sen aktivoituessa vain suhteessa asiakkaaseen tai muuhun yleisöön. Puhutteluasentoa myös sopeutetaan ympäröivään tilaan ja olosuhteisiin niin, että esimerkiksi veneessä asentoon haetaan tukea jalkaa siirtämällä tai kädellä kiinni pitämällä. Koska puhutteluasennossa on kyse virkamiehen keskeisimmästä tavasta olla suhteessa asiakkaaseen, tulkitsen myös ensilinjan rajatarkastuksia istuen tekevän työntekijän toteuttavan eräänlaista varioitua puhutteluasentoa. Tällöin kopin korotettu lattia antaa istuvalle työntekijälle seisovan työntekijän auktoriteetin ja pöytätaaso korvaa varusteveyden käsien tukena.

Kenttätöiden aikana olin asiakastilanteissa sivustakatsoja, mutta huomasin yhtä kaikki lepuuttavani käsiäni tutkittavien tapaan vyöllä silloin, kun en pidellyt muistiinpanovälineitä. Kyse lienee ollut sekä aiemmin kuvaillusta aineellisuuden vaikutuksesta että näköhavaintoihin perustuvasta mallioppimisesta.⁶⁷ En kokenut voivani tunkea käsiä taskuihin saati pitää niitä puuskassa, ja käsien roikottaminen sivulla sai minut tuntemaan oloni laiskaksi ja epävarmaksi. Havainto heijastellee osaltaan pu-

62 Wolkowitz 2006, 172.

63 Noland 2009, 3, 8.

64 Noland 2009, 15–17.

65 Utriainen 1999, 50–51.

66 Asento muodostuu käsien nostamisesta varusteveyölle, maltillisesta haara-asennosta ja aavistuksen etukumarasta ryhdistä. Näin seisossa työntekijä on rento, mutta valpas ja tasapainossa. Samankaltainen asento tunnetaan niin rajavartiolaitoksessa, poliisissa, puolustusvoimissa kuin yksityisellä turvallisuussektorilla.

67 Myös merivartioston siviilityöntekijät kuvailivat virkamiesten asentojen tarttuvan. Virkamiesten seurassa ole-
mukseen hiipi väistämättä tietynlainen ryhdikkyyt: ”Kyl siinä tulee vähän sellanen että pitää olla porukan mukana, vaikka kuinka on siviili ni silti”. (5009:6).

hutteluasennon olemassaolon syytä. Toiseksi siviilisovellukseksi puhutteluasennosta tuli käsien pitäminen selän takana, minkä senkin kopioin virkamiehiltä. Tämä asento tuli käyttöön rauhallisissa asiakastilanteissa ja esimerkiksi sidosryhmien kanssa asioitaessa, jolloin virkamiehet toteuttivat leppoisaa, puolivirallista viranomaisuutta, eivätkä selän taakse kätkeytävät kädet vaikuttaneet uhkaavilta.

Asennoilla voi olla välinearvo, mutta samalla ne ilmentävät merkityksiä ja tuottavat todellisuutta. Jesper Fundberg kuvailee, miten jalkapalloharrastuksessa sisäistetyt keholliset käytännöt tulevat habituksen⁶⁸ kautta osaksi ihmisen itseymmärrystä ja määrittävät pelaajan käsitystä siitä, kuka ja millainen hän on poikana ja myöhemmin aikuisena miehenä. Liikkeiden toistaminen tuottaa omanlaistaan sanatonta, kehollista logiikkaa.⁶⁹ Myös rajavartiomiehen puhutteluasento – kuten mikä tahansa muu asento, johon yksilö asettuu tai johon hänet asetetaan⁷⁰ – muokkaa virkamiehen ymmärrystä itsestään sekä hänen suhteestaan maailmaan ja toisiin. Asentojen tarkastelu osoittaa samalla, miten työruumis on sekä yksilön omaisuutta että muiden vallankäytön kohde.⁷¹ Ammatti iskostuu kehoon ja ruumiiseen niin työn tekemisen kuin työruumiin tietoisien muokkaamisen tuloksena.⁷² Työntekijä on aktiivinen määrittelynsä ja ylläpitäessään työn edellyttämää habitusta, joka kuitenkin samalla on institutionaalisesti säädelty. Näin ruumiiseen kohdistuva valta on sekä abstrahoitunutta että subjektivoitunutta.⁷³

Fenomenologisessa ajattelussa asenteet ja asennot määrittyvät toistensa kautta. Esimerkiksi iloinen elämänasenne välittyy iloisina eleinä ja ilmeinä, jotka toisaalta on mahdollista tunnistaa iloisiksi vain asenteeseen viittaamalla.⁷⁴ Asento voi näin ruumiillisella tasolla ilmaista jotakin, mitä asenteiden on yleensä ajateltu ilmaisevan.⁷⁵ Siksi puhutteluasennon voidaan ajatella ilmentävän asennetta, johon kuuluu samanaikainen varuillaan oleminen ja hallintaan pyrkiminen suhteessa ympäristöön.⁷⁶ Ilmeettömyys ilmaisee vastaavasti aiemmin kuvatulla tavalla asiallisuudeksi ymmärrettävää asennetta; sitä, ettei virkamies ota kantaa tai osoita mielipidettään. Koska ilmeettömyys häivyttää ilmeisiin sisältyviä viestejä, näyttäytyy se samalla suojautu-

68 Habitus on sosiologi ja antropologi Marcel Maussin luoma ja myöhemmin sosiologi Pierre Bourdieuun edelleen kehittämä käsite, jota käytetään usein kuvaamaan ihmisen olemusta, makua ja arvostuksia muovaavia sosiaalisia, taloudellisia, kulttuurisia ja fyysisiä seikkoja (esim. Bourdieu 1998, 36; Cregan 2006, 69–72; Frykman & Gilje 2003, 38–39; Lande 2007, 106; Lande 2010, 24, 87; Parviainen 2006, 174).

69 Fundberg 2003, 22, 34–36, 90.

70 Utriainen 1999, 49.

71 Hockey & Allen-Collinson 2009, 232–233; Kinnunen & Seppänen 2009, 6; Silvén 2004, 129, 142.

72 Parviainen 2006, 39. Havainto voidaan liittää keväällä 2014 Ukrainan kriisin yhteydessä julkisuudessa käytyyn keskusteluun Krimillä ja itä-Ukrainassa toimineiden tunnuksettomien joukkojen statuksesta. Tiedotusvälineissä spekulointiin, oliko kyse ukrainalaisista kapinallisista vai venäläisistä erikoisjoukoista. Sotilasvälineasiantuntija Arto Pulkki analysoi Helsingin Sanomille sotilaiden varusteita, asentoja ja eleitä ja esitti arvionaan, että Krimillä operoi erikoisjoukkojen sotilaita. Pulkin pohdinta tuo oivallisesti esiin habituksen ja kehollisen kompetenssin vaikutukset: ”Erikoismiehen liikkeet tunnistaisi, vaikka hänellä olisi Ronald McDonald -puku päällä”, päätyi Pulkki toteamaan. (HS 14.4.2014.)

73 Kinnunen & Seppänen 2009, 6, 15; Lande 2010, 209; Wolkowitz 2006, 172, 177.

74 Heinämaa 1996, 74–75.

75 Utriainen 1999, 45.

76 Lande (2010, 73–75, 203–205) esittää samankaltaisen tulkinnan poliiseista.

miseen ja kätkemiseen kytkeytyvänä asenteena. Merleau-Pontyn mukaan ihmisen ruumis kertoo hänen intentioistaan sekä läsnä olevien tekojen ja tunteiden mahdollisuuksista. Esimerkiksi viha on tunnetila, joka ei ole vain abstraktissa ”mielessä” vaan konkreettisesti ihmisessä ja tilassa ihmisten välissä.⁷⁷ Ymmärrämme toisen olevan vihainen empatiakykyämme takia, sillä toisen ruumis on meille ”ilmaisujen kenttä”.⁷⁸ Ilmeettömyys kuvastaa näin virkamiehen pyrkimystä pysytellä toisen, asiakkaan, ulottumattomissa estämällä häntä lukemasta tunnetiloja. Ilmeettömyys kätkee aiomukset, mikä osaltaan liittyy toimintakykyyn.

Ilmeettömän asiallisuuden ja puhutteluasennon neutraaliutta voidaan kuitenkin pitää ambivalenttina, sillä niiden vakiintuminen osaksi viranomaisten eleiden varantoa muuttaa ilmaisemattomuuden ilmaisuksi: ilmeettömyyskin on ilme, joka muokkaa sosiaalisia tilanteita ja aikaansaa tapahtumia. Vaikuttikin siltä, että juuri virkamiesten provokaatioista pidättäytyvää asennetta kuvastava asento ja ilme saattoivat toisinaan laukaista asiakkaassa tarpeen haastaa, kyseenalaistaa ja ravistella pyrkimyksenä saada esiin se toinen, jonka tunteista, ajatuksista ja aikoimuksista voisi vuorovaikutustilanteessa saada otteen. Näitä kamppailuja tilanteen hallinnasta käytiin asiakastilanteissa sekä sanallisesti että sanattomasti, kuten aineisto-otteista on voitu lukea.

Neuvominen ja nuhteleminen

Virkamiehillä oli tapana liittää ilmeettömään asiallisuuteensa puhetta, jolla he sekä opastivat että nuhtelivat asiakkaita. Havainnollisena esimerkkinä tästä oli tilanne, jossa rikostutkija Ilkka kuulusteli ruorijuopumuksesta epäiltyä. Kuvailen tapahtuman kokonaisuudessaan, sillä se tuo elävästi esiin aiemmin mainitun tilojen piilokuvamaisuuden ja ”virkamiesfilmin” ylläpidon tilannesidonnaisuuden.⁷⁹ Samaan aikaan, kun kuulustelija esiintyi asiaankuuluvalla vakavuudella, oli todistajana toiminut virkamies suhteessa kuulusteltavaan statisti. Tilanne antoi hänelle vapauden vaihtaa ilmeettömyyden vitsailuun, ja hän kutsui minuakin mukaan tähän samassa fyysisessä mutta toisessa sosiaalisessa tilassa tapahtuvaan leikkiin.

Ulkona pakastaa, mutta ovelta noudeutu asiakas on verryttelytakissa. Hän katselee ympärilleen hermostuneesti, ja tunnen tupakan tuoksahduksen. Kuulustelijana toimiva Ilkka on rennon oloinen. Hän on aiemmin kertonut asiakkaan olevan ”*tuttu, moniongelmainen tapaus*”.

Kuulusteluhuone on toimistohuone kirjahyllyineen, työpöytineen ja -tuoleineen. Ennen asiakkaan tuloa yksi tuoleista on siirretty huoneen nurkkaan Jussille, joka on paikalla todistajana. Minut istutetaan pöydän taakse Jussin viereen.

77 Merleau-Ponty 2004, 82–86.

78 Zahavi 2008, 521–522; Zahavi 2010, 296–299. Zahavi määrittelee empatian fenomenologisen empatiakäsityksen mukaan ”kokemuksena toisen ruumiillistuneesta mielestä”. Se ei ole ajatustenlukua eikä myötätuntoa eli sympathyä vaan yksinkertaisesti mahdollisuus päästä ulkopuolisena osalliseksi toisen kokemusmaailmasta hänen eleidensä ja käytöksensä perusteella (ibid.).

79 Julkista ja yksityistä rajataan ja tiloja ”koodataan” juuri olemusta ja ilmaisua kontrolloimalla (Silvén 2004, 191–194).

Ilkka selailee paperinippua ja aloittaa. Hän ja kuulusteltava käyvät tapahtumia läpi. Ilkka pysähtyy katsomaan asiakasta silmiin: ”Sä vaikutat olevan hyvässä kunnossa, oot jopa terveen näköinen. Ootko lopettanut hölmöilyt?” Asiakas välttelee intensiivistä katsetta, mutta vastaa käyvänsä A-klinikalla ja kertoo muutamalla sanalla tilanteestaan. Ilkka nyökkäilee hyväksyvästi.

Jussi käy tulostamassa karttapohjan, johon veneen reitti on tarkoitus merkitä. Asiakas piirtää ja veikkaa kysyttäessä matkaa olevan ”ehkä kilometrin verran”. Tosiasiassa etäisyys on useita merimailoja. Ilkka oikaisee virheen, muistuttaa humalatilasta ja nuhtelee asiakasta: ”Eri asia jos tuolla kadulla kävellen pyörii mutta vesille se on kova [promillemäärä]. Ja ku siel liikkuu muitakin.” Hän toistaa osan kysymyksistä, sillä asiakkaan versio tapahtumista poikkeaa todistajien kertomasta. ”Mieti. Ootko nyt ihan varma?” Ilkan katse liikkuu tietokoneruudun ja asiakkaan välillä. ”Tiedätkö mikä on vesiliikenteen promilleraja?” ”Sattuiko vaaratilanteita?” Kysymykset jatkuvat. Asiakas myöntää vesiliikennejuopumuksen ja vesiliikennerikkomuksen.

Asiakaskohtamisen ulkopuolella oleva Jussi on tähän asti seurannut tilannetta tarkasti, mutta alkaa nyt kääntyillä ja keinua toimistotuolillaan. Asiakkaan lukiessa kuulustelupöytäkirjaa hän haukottelee ja kaivelee lomakelokerikkoa. Lomakkeiden seasta löytyy räikeänvärinen pizzerian ruokalista, jota Jussi virnistellen heiluttelee minulle pöydän takana. Asiakas lukee edelleen, ja Ilkka on keskittynyt tietokoneeseensa. Kuulustelun päätyttyä Ilkka kyselee vielä asiakkaan mainitsemasta työpajaharjoittelusta. Palatessaan hän toteaa: ”Näköjään se kuitenkin yrittää.”⁸⁰

Esitutkinta asetti kuulustelijan ja kuulusteltavan vuorovaikutukselle kehykset, joiden puitteissa Ilkka osoitti myös kiinnostusta asiakkaan elämäntilannetta kohtaan ja asemoi hänen käytöstään suhteessa lainsäädäntöön ja yhteiskunnallisiin normeihin. ”Hölmöilyiden lopettaminen” ja ”yrittäminen” näyttäytyivät myönteisinä. Samankaltaisia esimerkkejä asiakkaiden ohjaamisesta ja nuhtelemisesta muun toiminnan ohessa esiintyi kaikissa havainnoimissani yksiköissä. Lentoasemalla käännytettävää, pettymystään itkevää matkustajaa kohdeltiin toimenpiteiden edetessä ystävällisesti,⁸¹ mutta samalla tilanteen muistutettiin johtuvan siitä, että asiakas oli hakenut viisumia väärillä perusteilla eli antanut viranomaisille virheellistä tietoa. Eräs merivartija puhutti vesillä päihtyneenä tavattua, viranomaisille tuttua asiakasta kovin sanoin todeten, että tämä ”pilaa elämänsä hölmöilyllään”. Asiakas oli virkamiehen lapsuudentoveri.⁸² Vesurin kanssa juhannuksena kesämökillä riehunut lapsi oli rauhoittunut ja tilanne ohi partiomme saapuessa paikalle, mutta partion vanhin puhutti lasta hetken aikaa siitä, ettei ketään saa satuttaa tai uhkailla ja että jatkossa on ”käyttäydyttävä kunnolla”.⁸³ Virkamiesten tapa korostaa sovitteluvaa auktoriteettia saattoi saada pontta läsnäolostani, mutta tilanteita oli siksi monia ja eri yksiköissä, että näen niiden kuvastavan yleisempää asennetta viranhoitoon.

Myös haastatteluissa sosiaalisten taitojen, harkinnan ja jouston merkitys tuli esiin.

80 KPK2/35. Kuulustelu ei liity aiemmin kuvattuun hälytystehtävään, vaan kyse oli eri tapauksesta.

81 KPK2/50. Ystävällisyydeksi tulkitsemäni asenne ilmeni tavassa puhua asiakkaalle ja vastata hänen tarpeisiinsa. Asiakkaan tiedustellessa mahdollisuutta tupakointiin virkamies saattoi hänet tupakkahuoneeseen. Itkuiseen kysymykseen ”Do I need to stay here?” (odotanko paluulentoa täällä [toisen linjan tiloissa]) paikalla ollut virkamies vastasi päätään pudistellen ”No, no, of course not, You can go to the cafeteria upstairs!” (ei, ei tietenkään, voit mennä yläkerran kahvilaan).

82 KPK2/43.

83 KPK2/40.

Niklas puhui edellä pelaamisesta, Juha puolestaan pelisilmästä ja Jari järjen käytöstä:

Juha: Merellä pitää olla sitä pelisilmää, että joskus joku pikkurikkeen sanominen, siitä huomauttaminen, se et sä huomautat oikeella lailla ni se saattaa olla paljon tehokkaampaa ku se et sä lyöt sakkolapun kouraan. Eli -- jos sä osaat motivoida sen asiakkaan käyttämään sitä [pelastus]liiviä ni sehän on paljon parempi ku se että sä löisit sakkolapun kouraan koska tuskin se sitä käyttäis seuraaval kerallakaan.⁸⁴

Jari: Kylhän siel aika paljon sellasta pientä rikkomusta havaittii mihin nyt ei välttämättä aina kaikkiin ollu tarvis puuttuu --. Mut sitä nyt esiintyy joka paikassa että ei koskaan mihinkää nollatoleranssilinjoille oo lähetty että vähän täytyy tietyst järkee käyttää molemmiin puolin. -- Kun toi vesiliikenneasetus tuli ni tietysti noi liivit ja muut on niinkun ehdoton -- ja myös sitte aina on ollu tää vesiliikennejuopumuksista epäileminen niin ne on sellasii et niihin on aina puututtava.⁸⁵

Virkamiehet tukeutuivat sosiaalisiin taitoihinsa pyrkiäkseen paitsi ohjaamaan ja hallitsemaan käynnissä olevaa tilannetta myös vaikuttamaan asiakkaan tulevaan toimintaan. Havainto on yhteneväinen Heiskanen esiin tuoman tiedon kanssa, että turvallisuuden lisäämiseen pyrkivä toiminta kohdistuu voimakkaasti temporaalisuuden hallintaan. Viranomaiset tavoittelevat eräänlaista ”ajan haltuunottoa”, jolloin hallinta ei kohdistu vain tilaan ja paikkaan vaan myös aikaan ja tulevaisuuteen.⁸⁶ Ohjaavaa, valistavaa ja sovittelevaa otetta selittävät toisaalta rajavartiolakiin kirjatut ja vuonna 2014 lakimuutoksella edelleen täsmennetyt sovinnollisuuden, suhteellisuuden sekä vähimmän haitan periaatteet. Lain mukaan rajaturvallisuuden ylläpitoon on pyrittävä ”ensisijaisesti neuvoin, kehotuksin ja käskyin”, ja virkamiehiltä edellytetään huolellista kokonaisarviointia, jotta toimenpiteet ovat puolustettavia suhteessa tehtävän tärkeyteen, tavoiteltavaan päämäärään ja kohteena olevan henkilön ominaispiirteisiin, kuten ikään ja terveyteen.⁸⁷

Totesin havainneeni samankaltaista työtettä kaikissa yksiköissä. Kuitenkin eri tehtävissä toimivilla työntekijöillä oli huomattavan erilaiset mahdollisuudet sovittelevan asenteen toteuttamiseen. Merellisten yksiköiden asiakaskontakteille oli luonteenomaista, että asiakkaat tavattiin yksittäin tai pienissä ryhmissä olipa kyseessä meripelastustilanne, vesiliikenteen valvonta tai rajatarkastus. Kanssakäyminen oli henkilökohtaista ja jätti virkamiehelle aikaa sekä mahdollisuuden arvioida tilannetta tapauskohtaisesti. Kohtaamiset olivat samankaltaisia rikostorjunnassa sekä osin rajatarkastusosastossa esimerkiksi terminaali- ja valvontaryhmän arjessa. Sen sijaan

84 3624:1. Ks. myös 3624:5.

85 2748:7.

86 Esim. Heiskanen 2013, 190.

87 Rajavartiolaki 578/2005, 6 ja 7 §. Sovittelevalla asenteella on myös historiallinen ulottuvuutensa. Merivartiolaituksen perustamisesta lähtien organisaatiossa on painotettu hyviä suhteita saariston asukkaisiin. Merivartioiden tuli saavuttaa saaristolaisten hyväksyntä, jotta heiltä voitiin tarvittaessa saada apua virkatehtävien hoitoon. Merivartioston viranomaistehtävien lisääntyessä sosiaalista etäisyyttä saaristolaisiin alettiin kuitenkin pitää yhä tärkeämpänä, ja heidät alettiin rinnastaa uudella tavalla muihin valvonnan ja avun piirissä oleviin asiakkaisiin. (2748:3, 7, 9; Kosonen 1994, 233.) Koska toiminnan perusteet erosivat nykyisen lainsäädännön perusteista, ei kulttuurisesta jatkumosta varsinaisesti voida puhua.

ensilinjan rajatarkastus näyttäytyi poikkeuksena asiakkaiden suuren määrän ja vuorovaikutustilanteiden lyhyen keston takia.

Ensilinjan työntekijät eivät juuri tuoneet esiin tilanteita, joissa he voisivat jous-
taa, neuvoa tai osoittaa harkintaa. Sovittelevuuden mahdollisuutta ei esimerkiksi
maahantulon edellytyksiä arvioitaessa ollut, vaan edellytykset joko täyttyivät tai ei-
vät. Jatkotoimenpiteistä luopuminen ei olisi ollut suhteellisuutta vaan virkatehtävien
laiminlyöntiä. Rajatarkastajat kyllä neuvoivat ja opastivat asiakkaita, mutta toiminta
kohdistui usein varsinaisen tehtävän kannalta vähäpätöisiin tai epäolennaisiin seik-
koihin asiakkaiden kysellessä passikopeissa istuvilta työntekijöiltä esimerkiksi pank-
kiautomaattien, kahviloiden tai wc-tilojen sijaintia, lomalentojen lähtöportteja ja
tullausmääräyksiä. Monet ilmaisivat turhautuneina, ettei tällaisen neuvomisen olisi
pitänyt kuulua heidän tehtäviinsä. Myös päinvastaisia mielipiteitä esiintyi, ja palaan
niihin myöhemmin. Automaattisten rajatarkastuslaitteiden käyttöönoton yhteydessä
tehtyä asiakasneuvontaa ei sitäkään pidetty mielekkäänä. Asiakaspalvelukeskeytyttä
haastava asenne kiteytyi lentoasemayksikön entisten ja nykyisten työntekijöiden kes-
kuudessa suosittuun parodiaan, savolaismurteella väännettyyn kysymykseen ”*Mis-
tähän lähtee lento Tsääreporriin?*”, jossa vitsin aiheena oli syrjäseuduilta saapuvien
matkailijoiden, ”Ritvan ja Kaukon”, maalaisuus matkakohteen ja matkanjärjestäjän
mennessä sekaisin.

Rajatarkastusosastossa neuvovan viranomaisen rooli sekä tulkinnot ja kokemukset
sen toteutumisesta näyttäytyivät erilaisina kuin merellisissä tehtävissä. Kitka näytti
syntyvän tavasta, jolla asiakastilanne joko tuki tai kyseenalaisti virkamiehen aukto-
riteettiasemaa. Siksi onkin kiinnostavaa tarkastella tilanteita, joissa ilmeettömän asi-
allisuuden edellytykset muuttuvat ja valta-asetelmat horjuvat. Tällaista kulttuuriana-
lyyttistä lähestymistapaa voisi verrata astioissa oleviin säröihin, jolloin poikkeamat,
murtumat ja yhtenäisen rikkoutuminen voivat auttaa hahmottamaan normaalia ja
ehyttä, sen ominaisuuksia, estetiikkaa ja lainalaisuuksia.⁸⁸ Särön metafora johtaa ky-
symään, mitä tapahtuu tilanteissa, joissa virkamiehet ovat epävarmoja asemastaan.

Säröjä

Passi suussa

Kenttätyöskentelyn aikana kiinnitin huomiota lentoasemayksikön työntekijöiden voi-
makkaisiin reaktioihin tilanteissa, joissa asiakkaat pitelivät tarkastuskoppia lähesty-
sään passia hampaissaan. Aiemmassa satamatilanteessa en huomannut elettä, eikä se
tullut eteeni myöskään havainnoidessani huviveneiden rajatarkastuksia merellisissä yk-
siköissä. Lentoasemalla asia oli kuitenkin esillä lähes päivittäin. ”*Tunge nyt vielä vähän
syvemmmälle sitä passia*” tai ”*Pitääkö taas kuulata siihen passiin*”, saattoivat rajatarkastajat
mumista asiakkaan ollessa kuuloetäisyyden ulkopuolella tai kun he olettivat, ettei asi-
akas ymmärtänyt suomen kieltä. Kommentointi oli ärtyynyttä, hetkittäin jopa raivostu-

88 Ehn & Löfgren 2004, 158–160.

nutta, ja vaikutelmani oli, että osa työntekijöistä todella vihasi asiakkaiden tapaa pitää passia suussaan. Eleen vastenmielisyyttä perusteltiin hygieniasyillä, kun perusteluja esitettiin. Rajanylityspaikoilla oltiin kaikesta päätellen varsin tietoisia tartuntariskeistä, sillä käsidesipulloja oli joka puolella, ja kiinnitin huomiota sekä niiden että käsienspesu-
altaiden ahkeraan käyttöön. ”Pesevät käsiään jatkuvasti”, kirjoitin kenttäpäiväkirjaani.⁸⁹

Useimmille lentomatkustajille rajatarkastajien vihaama ele lienee tuttu: hampaiden välissä passi säilyy tallessa sen hetken, kun matkustaja tarvitsee molempia käsiään esimerkiksi tarkastuskortin esille ottamiseen tai laukun vetoketjun sulkemiseen. Olen itsekin joskus pannut passin suuhuni ajattelematta sen pinnalla majailevia mikrobeja (vaan en pane enää). Jäin miettimään, miksi ele herätti niin voimakkaita tunteita. Ainakin se näyttytyi hyvin erilaisena eri positioista tarkasteltuna. Tässä mielessä se kuvastaa tarkastajan ja tarkastettavan erilaista suhdetta rajatarkastustilanteeseen. Matkustaja yksilönä ylittämässä rajaa, hänen todennäköisesti ainoa passinsa hänen tarpeestaan ja aloitteestaan hänen omassa suussaan. Rajatarkastajalle yksi tarkastettava ja yksi matkustusasiakirja satojen joukossa työvuoron aikana, tuntemattomien tuntemattomat bakteerit hänen käsisään, työntekijä toistamassa vaihetta, joka asiakkaalle on erityinen etappi matkanteossa.

Rohkenen esittää, että passi suussa -eleen ongelmallisuus palautuu hallinnan tematiikkaan. Kuten aiemmin on käynyt ilmi, on rajatarkastajalla vähän keinoja hallita liukuhihnamaisia ensilinjan tilanteita. Hallinnan menetys kulminoituu suusta ojentettavaan passiin, jolloin triviaali ele on alentava. Virkamiehellä ei ole mahdollisuutta käskyttää asiakasta toimimaan toisin, vaan hän joutuu passiivisena vastaanottajana kontaktiin toisen ihmisen syljen kanssa. Tilanne poikkeaa oleellisesti muista työtehtävistä, joissa työntekijät ovat tekemisissä ihmisruumiin ja sen eritteiden kanssa. Esimerkiksi henkilöntarkastus-, meripelastus-, vesiliikennetarkastus- tai voimankäyttötilanteissa asiakasta koskettava työntekijä on aktiivinen ja hallitsee tilannetta. Ensilinjan rajatarkastuksessa passin suustaan ojentava asiakas kyseenalaistaa tietämättään rajavartiomiesten autoritäärisen hallinnan asennon ja asenteen.

Ensiapu

Yhtenä viranomaisroolia horjuttavana tilanteena näyttäytyivät ensiaputehtävät, jotka merivartioyhteisössä viettämiäni vuosien aikana nousivat toistuvasti esiin keskusteluissa. Merivartiosto huolehtii sairaankuljetustehtävistä ja toimii ensivasteryhmänä merialueella. Koska sairaankuljetusten toteuttamistapoja ja meripelastuksen ensihoidon vastuita ei ollut määritelty ennen terveydenhuoltolain uudistusta vuonna 2011, liittyi aihepiiriin paljon avoimia kysymyksiä.⁹⁰ Sääntelemättömyyden keskellä merivartiomiehillä oli ilmeinen tarve ymmärtää rooliaan näissä asiakaskohtaamisissa.

Virallisten kiinnekohtien puuttuessa tukeuduttiin hiljaiseen tietoon, jossa hallinnan tematiikka jälleen näkyy. Seuraava kuvaus sairaankuljetukseen päätyneestä tapahtumaketjusta ja siihen liittyneestä keskustelusta havainnollistaa tätä seikkaa.

89 KPK2/47.

90 Kiitän käsikirjoituksen koelukijaa, joka selvensi minulle näitä taustatekijöitä ja uudistuksia marraskuussa 2015.

Katselemme myöhäisillan televisiosarjaa, kun pihaan ajaa mönkijä. Porukka on saman tien jalkeilla, ja Lari menee vastaan ovelle, johon ilmestyy kaksi miestä. Toinen pitelee kättään ja pyytää merivartiomiehiä katsomaan haavaansa. Kädestä on edellisenä päivänä poistettu tikit, ja nyt haava on auennut. Minäkin vilkaisen: haava irvistää ja on turvoksissa. Asiakas kysyy, voisiko joku ommella haavan, mutta Lari ei pidä ajatusta hyvänä. Hän sulkee haavan haavateipillä, kehottaa asiakasta ottamaan yhteyttä terveyskeskuspäivystykseen ja sanoo, että asiakasta lähdetään tarvittaessa kuljetamaan maihin vaikka saman tien. Mies ei kuitenkaan halua lähteä, ja kaksikko jatkaa matkaansa mönkijällään.

Palaamme sohville, ja Lari ja Harri alkavat kertoilla vastaavista tilanteista. Ei ole epätavallista, että lähistöllä asuvat tai mökkeilevät tulevat asioimaan asemalle kaivatessaan apua tai tukea. Usein asia koskee ensiapua. Lari muistelee keikkaa, jossa vanhempi mies oli loukannut päänsä. *”Sil oli koko päälaki auki, haava oli tosi iso ja päänahka oli osin irti. Sit yritti vaan sanoo jokeen et tää, tää on kyllä ihan oikee haava, et tilatkaa nyt vaan se ambulanssi.”* Sanojen valitseminen ei kuulemma ollut helppoa, *”kun pappa makas siin vieressä”* ja olisi tehnyt mieli sanoa, että *”tää on ihan helvetin iso haava, en oo ikinä nähny tämmöstä, tää on ihan kaamee!”* [Kuvaa päivittelyään korottamalla ääntään.]

Seuraava päivänä asiakas tulee takaisin konsultoituaan terveysasemaa. Hänet kuljetetaan mantereelle jatkotoimenpiteitä varten.⁹¹

Tilanne ei vaatinut työntekijöiltä ensiaputoimenpiteitä eikä tapahtumiin liittyvät dramatiikkaa. Kiinnostavaa kuitenkin on, miten asiakaskohtamista seurannut keikkamuistelu ilmensi merivartija Larin tiedostamaa ristiriitaa. Hän halusi esiintyä päänsä vakavasti loukanneen potilaan edessä tyynenä ja joutui hillitsemään sanoja ja äänenpainoja, joilla hän toisessa tilanteessa olisi ilmaissut haavan ”kaameuden” taka-alalla toimivalle johtokeskukselle. Itsehillinnän merkityksestä kertoo myös dialogini Ollin kanssa. Tunsin hänet pitkältä ajalta, ja totesin leikkisästi hänen ”viilipytyymäisen” luonteensa varmaankin sopivan hyvin ammattiin. Olli otti asiaan realistisemmän näkökulman: *”[E]i, ei sitä oo viilipytytty vaan se pitää jotenki se oma sellanen hätääntyminen rauhoittaa ettei se näy ulospäin. Koska monesti ku joku tommonen tilanne on ni siinä saattaa olla hirvee lauma ihmisiä kattomassa sitä tilannetta.”*⁹²

Katseen alaisena työskentelemisen tematiikka tuli puheeksi myös kysyessäni vasta vähän aikaa merellisissä tehtävissä toimineelta Antilta, oliko hän joutunut keikoille, jotka olisivat tuntuneet hankalilta. Anttikin kertoi ensiapuun liittyvistä tilanteista.

Antti: No hankalii on ollu ehkä joku sairaskohtaus, on jääny mielee. Et vaik niihin on, on meil ollu jotain EA-kurseja ja sellasta ni se on kuitenkin sit eri juttu mennä sinne tilanteeseen. Et vaik kuinka Anne-nuken kans ois kokeillu pulssii tai kaverilta ni ni ohan se sit eri asia ku sitä pulssii ei okkaa, tai jotain muuta. Ni ne on ehkä ollu hankalimpia. --

Miia: Nii. Mitä sä tarkotat hankalalla, täs kohtaa niinku hankalalla keikalla? Tarkotat sä -- et ne on jotenki niinku rankkoja keikkoja vai sitte ihan ammattitaidon

A: Joo sen ammattitaidon kannalta. Et ei mul sillee mitkää asiast oo unii tullu tai siis sillee ei oo ollu mitään ongelmaa, vaan -- et on kurja mennä jonnekkii et omaiset on kattomas ringissä siin vieressä ja ku jokainen kysyy et no mitä nyt tehää, ja sit oot siin vähän sillee et ootas, täytyy lukee tää deffan käyttöohje, ni

91 KPK1/23.

92 3624:2.

M: [naurahdus]

A: Ihan oikeesti! Ni sit ei vaa vittu auta muu ku lukee ne ohjeet koska ei osaa muuten tehdä sitä [naurahdus] ni ne on ehkä vähän, vähän ollu hankalii.

M: Nii, ei, nii, nii. Pitäis olla vakuuttava ja sitte on kuitenkin ihan pihalla ite

A: Nii vähän sillee, ettei ne sit vuosikausii päivittele ne omaiset et tekiks ne nyt ton oikein ja et oisko pitäny sitä ja tätä, ja ettei tullu ambulanssi vaan tuliki sit nää, [naurahdus] tää poika tänne [naurahdus].⁹³

Antti jatkoi toteamalla, että hänen kohtaamansa tilanteet olivat jälkikäteen ajateltuna ja myöhemmin saatujen tietojen pohjalta ”selkeitä”. Ymmärsin tästä, että potilaat olivat menehtyneet partion mennessä paikalle, koska tilanteissa ei Antin mukaan ollut ”mitään tehtävissä, tai mitään mokattavissa”. Joka tapauksessa Antin kerronnasta välittyi eräänlainen hallinnan menetys, kun hän ei defibrillaattorin äärellä pysynyt omaisten ringin hädän ja odotusten tahdissa. Vieras laite ja tilanne saivat Antin ilmeettömän asiallisuuden horjumaan ja Antin häpeämään epävarmuuttaan.

Vaikka yksiköissä kohdattiin ensiaputilanteita varsin harvoin, mainitsivat tutkittavat yhä uudestaan ensiaputaitojen riittämättömyyden ammattitaidollisena puutteena ja koulutuksellisenä epäkohtana. Merivartiomiehille annettavaa ensiapukoulutusta ohjannee näkemys, että henkilöstöä on tarpeetonta kouluttaa tehtäviin, jotka jäävät merivartioston lakisääteisten tehtävien ja sopimusperusteisten vastuiden ulkopuolelle. Ensiavun tematiikkaa on etäältä perusteltua pohtia töiden organisoinnin, resurssien ja työnjaon kannalta. Asiakkaan lähellä nämä näkökulmat kuitenkin muuttuvat toissijaisiksi, kun on vain avuton, tarvitseva asiakas auttamiseen kykenevän tai kykenemättömän virkamiehen kanssa. Tästä näkökulmasta voidaan ajatella, että merivartioston operatiivisten työntekijöiden tapa problematisoida ensiaputaitojaan heijastelee heidän tietoisuuttaan käyttäytymisvelvoitteesta. Ehkä avuttomuuden ilmaisujen ajateltiin horjuttavan luotettavuuden vaikutelmaa? Virallisen todellisuuden kannalta kyse ei ole ammattitaidottomuudesta, mutta epävarmuus sopii yhtä kaikki huonosti tilanteiden hallintaa, autoritaarisuutta ja ilmeettömyyttä asiallisuutta painottavan asenteen osaksi. Merkitystä lienee siltäkin, että mahdollisuus auttamiseen mainittiin tyypillisesti ja etenkin merellisissä yksiköissä merivartiouralle hakeutumisen syynä. Pelastus- ja avustustehtävillä oli merivartiomiesten kulttuurisessa ymmärryksessä erityinen sijansa.⁹⁴

Kulttuurista kitkaa ilmentäviksi säröiksi nimeämäni seikat tukevat tulkintaa hallintaa korostavasta asenteesta merivartioston oikeannäköisen ammattilaisuuden asetonan. Ihanteellisessa ammattilaisprofiilissa asiakastilanteita hallitaan ilmeettömän asiallisuuden ja sovittelevan harkinnan avulla. Hallintaa painottava asenne ruumiillistuu virkamiehen ilmeettömässä asiallisuudessa ja puhutteluasennossa, joiden koetaan kertovan oikeanlaisesta itsevarmuudesta, puolueettomuudesta ja luotettavuudesta.

⁹³ 5009:9.

⁹⁴ Esim. 3624:3, 5. Pelastus- ja avustussuoritteita oli Suomenlahden merivartiostossa vuonna 2009 hieman alle 1200 kpl ja vuonna 2014 1655 kpl (Rajavartiolaitos, tilastotietoja 2009 ja 2014).

Vahva ja haavoittuvainen

Käsittelin aiemmin kehollisen tiedon muodostumista työntekijän ja häntä ympäröivän aineellisuuden välisessä vuorovaikutuksessa. Jatkan keskustelua kehollisesta tiedosta siirtämällä tarkastelun siihen, miten kehollinen tieto ilmentää työntekijän kykyä kuunnella työruumistaan, ymmärtää sen pystyvyyttä ja toimia sen rajoitteiden kanssa. En käsittele virkamiesten työruumista työterveysnäkökulmasta, eikä pohdintani myöskään kiinnity sotilasorganisaatioiden fyysistä ja henkistä toimintakykyä koskevaan (kartesiolaiseen dualismiin pohjautuvaan) keskusteluun, vaikka yhtymäkohtia näihin lähestymistapoihin voisi löytää. Otan sen sijaan lähtökohdakseni ajatuksen kehollisen tiedon hiljaisuuden rikkoutumisesta tilanteissa, joissa sen kuuntelemiseen kannustettiin tai joissa työruumis tuli havaituksi rajallisuutensa ja haavoittuvaisuutensa kautta.

Maalareiden työperäisiä sairauksia kuvaillessaan Eva Silvén huomauttaa kriittisesti, että kehollisen tiedon näkökulma voi johtaa työntekijän subjektiviteetin ylikorostamiseen. Kehollisen tiedon käsite hahmottaa vuorovaikutusta ympäristön kanssa oppimisena, tietämisenä ja kompetenssina, jolloin siihen sisältyy Silvénin mukaan positiivinen arvolataus. Kuitenkin esimerkiksi maalareiden liuottimien käytöstä johtuvat vakavat terveysongelmat, kemikaaliyliherkkyydet, ihottumat, vääntyneet sormet sekä asbestoosidiagnoosit muistuttavat, että työntekijän ruumis on objekti, johon kohdistuu ennalta arvaamattomia ja hallitsemattomia kielteisiä vaikutuksia. Haitat eivät rajoitu työelämään vaan ulottuvat myös perhe-elämän alueelle huonontaan pahimmassa tapauksessa sekä työntekijän että hänen lähipiirinsä elämänlaatua.⁹⁵

Kehollisen tiedon käsite on käyttökelpoinen tiedon ja taidon artikuloinnissa, mutta se nostaa myös yleisemmin tietoisuuteen työruumiiseen kohdistuvia vaikutuksia ja niiden seurauksia. Siksi näkökulma ei mielestäni käänny sisäänpäin tai sivuuta haittavaikutusten mahdollisuutta. Pikemminkin kehollisen tiedon näkökulma mahdollistaa erilaisten valta-aspektien jäsentämisen ja sanallistamisen kokemuksellisella tasolla. Merivartiomiesten puheessa vahvuuden ja heikkouden, kestävyuden ja haavoittuvaisuuden sekä kykenemisen ja kykenemättömyyden välisen kriittisen jännitteen reflektointi asetti eräänlaisia kulttuurisia viitearvoja työruumiin yhteisöllisesti tunnustetulle, oikeanlaiselle ja riittävälle kyvykkyydelle. Tuottaessaan ymmärrystä työruumiinsa rajoitteista ja pystyvyydestä virkamiehet tulivat samalla artikuloineeksi erilaisten työskentely-ympäristöjen vaatimuksia ja niiden jättämiä jälkiä. Keskustelut luotaavat siksi kulttuurista muutosta ja jatkuvuutta ruumiillistuneella tasolla.

Toimiva työruumis ei yleensä ole työntekijän aktiivisen huomion kohde. Koska keho häipyä tekemisessä taka-alalle, kuuluu sen luonteeseen samanaikaisesti tietynlainen poissa- ja läsnäolo.⁹⁶ Poissaolon on sanottu muuttuvan läsnäoloksi kehon tullessa tiedostetuksi esimerkiksi kivun tai epämukavuuden takia.⁹⁷ Tämä selittää osaltaan,

95 Silvén 2004, 128–129, 142.

96 Leder 1990.

97 Wolkowitz 2006, 15.

miksi työn tutkimuksen suhde ruumiillisuuteen on ollut kaksijakoinen. Työntekijät on esitetty joko ”ruumiittomina” tai ruumiillisina niin, että ihmisen voimien rajallisuus ja ruumiin haavoittuvaisuus on nähty tehokkaan tuotannon esteenä.⁹⁸

Merivartiostossa kehon läsnä- ja poissaoloa pyrittiin hallitsemaan. Rajavartiomiesten kehotietoisuus näytti nousevan voimankäyttökoulutuksista, joissa osallistujia rohkaistiin tarkkailemaan aistihavaintojaan ja tuntemuksiaan ja joissa kehollista tietoa myös sanallistettiin. Koulutusten keskeistä sisältöä olivat fysiologisen ruumiin toimintakyvyn rajojen koetteleminen, reaktioihin tottuminen ja kehollisen itsetuntemuksen lisääminen sekä itsen suojeleminen ja vastapuolen haavoittuvaisuuden hyödyntäminen. Vaikka kehollisen tiedon ideaa ei eksplikoitu, edellytti oppiminen työntekijöiltä herkistymistä kehonsa kuuntelemiseen. Esimerkiksi sykkeen, hengityksen ja motoriikan tiedostava tarkkaileminen voidaan ymmärtää osaksi pyrkimystä kehittää kehon ”älykystä” ja tarkoituksenmukaista toimintaa ympäristön kanssa. Juuri tällaisissa kehollista sensitiivisyyttä edistävässä prosesseissa mykän *taidon* on kuvattu muuttuvan *tiedoksi*.⁹⁹ Monet työntekijät arvelivat kehotietoisuuden (kehollisen tiedon merkityksessä) olevan erityisen kehittyntä valmiusjoukkueeseen kuuluvalla henkilöllä, joka koulutetaan toimimaan hioutunutta partiotaktiikkaa edellyttävissä tilanteissa, joissa voidaan varautua myös ”kovempaan voimankäyttöön”.¹⁰⁰ Aktiivinen, kehollinen tietäminen oli oleellista myös tilanteissa, joissa työntekijöiden tuli kyetä tunnistamaan ja muuttamaan rutiininomaisia ruumiintekniikoitaan esimerkiksi tarkkailutehtävissä toimiessaan.¹⁰¹

Suhtautumistapa työruumiiseen oli mekaaninen ja pragmaattinen. Virkamiehille opetettiin, millaisia fysiologisia reaktioita erilaisiin tilanteisiin saattoi liittyä ja miten niistä huolimatta olisi mahdollista toimia. Tilanteita simuloitiin käytännön harjoituksissa. Havainnollisena esimerkkinä mainittakoon eräässä voimankäyttökoulutuksessa ohjelmassa ollut niin sanottu red man -harjoitus. Siinä osallistujat muodostivat tatamille ringin, jonka keskelle harjoituksen kohdehenkilö, ”maalimies”, ja harjoitusta tekevä työntekijä asettuivat. Tarkoituksena oli torjua suojiin sonnustautuneen maalimiehen hyökkäys kumipampulla. Koulutuspäivän aikana löysin itseni vuorollani seisomasta ringin keskellä järkälemäistä maalimiestä vastapäätä. Tilanne huvitti minua, kunnes maalimies alkoi esittää rooliaan. Hän tuli lähemmäs, ojenteli käsiään tarttuakseen minuun ja alkoi murahdella hävyttömyyksiä siitä, mitä tulisi tapahtumaan, kun hän saisi minut kiinni: ”*Tules tyttö tänne niin pidetään vähän hauskaa*”, maskin takaa kuului. Yritin perääntyä, mutta piiri työnsi minua takaisin tatamille, ja tajusin olevani kauhuissani. Kuulin huudot ”*Lyö sitä jalkoihin, lyö sitä, lyö!*” ja yritin hakata pampulla, mutta käsistäni puuttui voima. Huusin, mutta ääneni juuttui kurkkuun ja muuttui pihinäksi. En ollut aiemmin kokenut samanlaista, lamaannuttavaa pelkoa. Harjoituksen

98 Bryant & Jaworski 2011, 1349, 1358.

99 Parviainen 2006, 94–97.

100 3624:2; 5009:9, 13.

101 5009:14; KPK3/82, 89. Myös Carlström 1999, 70, 157.

päätyttyä lamaanus hellitti jo ennen kuin kouluttaja ehti kysyä, olinko kunnossa.¹⁰²

Kuvauksesta ei tietenkään voida päätellä mitään siitä, millaisia tuntemuksia maalimiehen kohtaaminen virkamiehissä herätti. Tatamalla esiintyi lamaanuksen ja pihinän sijaan tyyppillisemmin hakkaamista ja karjuntaa. Harjoitus kuitenkin ilmentää kehollisen tiedon sekä itsetuntemuksen merkitystä viranomaistyössä.¹⁰³ Esimerkki osoittaa myös jälleen, miten kehollinen tieto ja toimintakyky muodostuvat suhteessa materiaalisuuteen: lamaanuksen syynä oli maalimies, ja lamaanus ilmeni kyvyttömyytenä käyttää annettua välinettä. Virkamiehiä kouluttiin toimimaan paitsi inhimillisistä toimijoista myös esimerkiksi lämpötiloista johtuvien fysiologisten reaktioiden kanssa. Sekä pelko että kylmä muuttavat motoriikkaa, ja kompetentin rajavartiomiehen tuli oppia sivuuttamaan nämä rajoitukset.

Työruumiin kehollinen tieto nousi esiin myös aisteihin liittyvissä keskustelussa. Erään rajatarkastajan ohimennen lausahtama toteamus ”*Tääl haisee kiinalaiselta*” ja sitä seurannut kysymys toisen linjan kuulumisista antoivat viitteitä siitä, miten työntekijät käyttivät myös hajuaistiaan tilanteisiin orientoitumisen apuna. Asiakkaiden matkatavaroissa olleet elintarvikkeet, hajusteet ja kosmetiikka kertoivat kulttuureista, tavoista ja tottumuksista, mutta osana kokonaisuutta ne valjastettiin myös asiakkaiden profiloinnin (ks. luku 4) ja maahantulon edellytysten arvioinnin välineiksi. Osa hajuista koettiin epämiellyttäväiksi, mikä sai henkilöntarkastuksia ”penkolassa” tekevät turvautumaan ilmanraikastimiin: ”*Hitto ku teki tiukkaa se haju loppuvaiheessa*”, totesi terminaaliryhmän työntekijä heilutellessaan raikastinsumutetta ympäri huonetta tarkastettuamme matkatavaroita kuivatun kalan, jalkahieltä haisevien kenkien ja likapyykin keskellä.¹⁰⁴ Merellisissä yksiköissä sietokykyä koettelevista hajuista puhuttiin yleisimmin vainajiin liittyvien tehtävien eli ”raatokeikkojen” yhteydessä.¹⁰⁵

Merellä myös sisäkorvaperäinen, tasapainoelimen ärsytykseen liittyvä haukottele ja pahoinvointi muistuttivat työntekijöitä ruumiillisuudesta. Aihepiiriin liittyvistä keskusteluista välittyi vaikutelma, etteivät virkamiehet pitäneet toistensa alltiutta reagoida keinuntaan heikkouden tai ammattitaidottomuuden merkinä. Kerronnan toteava ja lakoninen sävy kertoi pikemminkin ymmärryksestä, että eri yksilöt sietivät merenkäyntiä eri tavoin ja pahimmissa olosuhteissa lähes jokainen oksensi.¹⁰⁶ Kun esimerkiksi ihmettelin ja pahoittelin haukotteluani eräällä aamuöisellä, ulkomerelle suuntautuneella tunnistuskeikalla, totesi eräs mukana ollut merivartija lohdutellen keinunnan vaikuttavan häneen samalla tavoin.¹⁰⁷

Merivartiostossa virkamiesten suhde ruumiillisuuteen ei näyttäytynyt yhtä ankaraana kuin havainnoissa, joita puolustusvoimien piirissä on tehty. Kivun sietämistä sekä henkisen ja fyysisen kantin korostamista on pidetty yleisenä piirteenä eri maiden

102 KPK2/37.

103 Ks. myös Lande 2010, 80–82.

104 KPK2/52.

105 KPK1/5–6.

106 Esim. 2748:6, 3624:6.

107 KPK1/14.

armeijoiden institutionaalissa ajattelussa ja osana sotiluuden ja maskuliinisuuden eetosta.¹⁰⁸ Varusmiesten terveystajua tutkinut sosiologi Anni Ojajärvi hahmottaa aineistostaan kolme varusmiesideaalia, jotka kaikki toistavat kestämissä eetosista hie- man eri tavoin. Erityisesti ”rankan sotilaan” ideaali kohteli kehoa koneena, joka ei saanut hajota.¹⁰⁹ Armeijassa kehon on nähty vertautuvan robottiin, jonka tuli ”vemp- pa-leiman” uhalla kestää erilaiset rasitukset nurkumatta.¹¹⁰ Sotilaiden suhtautumista- pa kehollisuuteen onkin instrumentaalinen tavalla, jota filosofi Virpi Lehtinen kutsuu ”strategiseksi näkökulmaksi sotilasruumiillisuuteen”.¹¹¹

Vaikka instrumentaalisuus ja strategisuus olivat leimallisia myös merivartiomi- es- ten asenteille, näytti suhtautuminen työruumiin kestävyys- teen samaan aikaan olevan realistista. Sisukkuuden ja sietämisen eetoksen rinnalle nousi eräänlainen varjele- misen ja huoltamisen eetos, kun työtä piti kyetä tekemään kuormittavissa olosuhteissa vuosikymmenten ajan. Esimerkiksi aallokossa ajamiseen ja työskentelyyn, ”ryskäämi- seen” ja ”repimiseen”, ei kerronnassa liitetty herooisia konnotaatioita, vaan menneiden vuosien huonoissa keleissä ajettuja rutiinipartioita muisteltiin vastenmielisyydellä, ja tarpeettoman aggressiivista, sekä kalustoa että miehistöä kuormittavaa ajotapaa pa- heksuttiin.¹¹² Työntekijät viittasivat näissä yhteyksissä tuki- ja liikuntaelinsairauksien yleisyyteen.¹¹³ Merivartiosta koskeva aineisto ei myöskään anna viitteitä tietoisesta riskinotosta, vaan työturvallisuusseikoista oltiin varsin valistuneita, joskin myös eri- asteista huolettomuutta ja välinpitämättömyyttä esiintyi. Olisikin liioittelevaa ja ekso- tisoivaa korostaa konemaisen, rikkoutumattoman ja ”kovaksi” koulitun työruumiin merkitystä merivartioston työntekijöiden itseymmärryksessä ja arjen käytännöissä.¹¹⁴

Kaikissa yksiköissä valvomisen, heräämisen ja nukkumisen teemat olivat jakso- ja vuorotyön takia keskeisiä. Väsymyksestä keskusteltaessa työntekijät toivat esiin havaintokyvyyssä tilapäisesti tapahtuneet muutokset, työvuorojen aikana syntyneen väsymisen sekä pitkäaikaisen, uupumukseen johtaneen kuormituksen. Kenttätyö- päiväkirjoissani on lukuisia mainintoja niin itse havaitsemistani kuin virkamiesten ilmaisemista väsymyksen ja turtumisen merkeistä yövuoroissa ja öisillä keikoilla toi- mittaessa. Tällaisia olivat näkökentän sumeneminen, ympäristön huojuminen, elei- den hidastuminen ja valojen vääristyminen.¹¹⁵ Väsymyksen teema toistuu aineistossa siinä määrin, että se näyttäytyy merivartioammattilaisia yhdistävänä kokemuksena. Sen lisäksi, että työntekijät kuvailivat itse työn aiheuttamaa väsymystä, näkyi tema- tiikka heidän perhenjäsentensä kerronnassa. Seuraavassa haastatteluotteessa keskus-

108 Fundberg 2003, 156; Hockey 2002; Hoikkala 2009c, 255, 293.

109 Ojajärvi 2015, 107–108, 236, 239–240.

110 Hoikkala 2009c, 245–246, 250, 254, 268–269.

111 Lehtinen 2014a.

112 5009:9, 18; KPK1/1.

113 Tuki- ja liikuntaelinsairaudet (TULES) muodostavat 24 % laitoksen sairauspoissaoloista ja ovat eniten poissa- oloja aiheuttava diagnoosiluokka. Ne olivat kimmokkeena myös Rajavartiolaitoksen Tules kuntoon! -toimintamallil- le, jonka tavoitteena on varhainen hoitoon ohjaaminen ja kuntoutuminen. (Litmanen-Iltola 2013, 27.)

114 Myös Ojajärvi (2015, 161, 240) huomauttaa, että kestämissä ideaa voitiin varusmiesten keskuudessa lähestyä ”toisesta näkökulmasta” itsekurin ja kontrollin sijaan keskinäistä tukea korostaen.

115 Esim. KPK1/17, 2/43, 55.

telen erään virkamiehen yläkoulu- ja lukioikäisten lasten kanssa ajasta, jolloin heidän isänsä teki jaksotyötä merellisessä yksikössä. Kuvailu ilmentää sekä lasten kykyä tunnistaa isänsä väsymys että isän kehittämiä keinoja selviytyä siirtymistä.

Miia: Mites ku isä tuli kotiin, muistatteks te milt se tuntu ja miten se [kotiinpaluu] meni?

Eetu: Sehän nyt oli hurja piiritys päällä saman tien.

Elisa: Nii, joku huutaa et isi tuli kotiin ja kaikki juoksee ovelle. [tauko]

Miia: Leikkiks se teijän kans sillon vai

Eetu: Leikki. Sen mitä jakso [naurahdus]. Ei se sillon jos se oli ku nukkuneen rukous ni kyl se sillon meni huilaamaan mut kyl se muuten leikki.

Elisa: Oltiinhan me aina sit krokoo ja muikkuu ja mitä niit oli [naurahdus]

Eetu: Joo, sätkittii olohuoneen lattialla [naurua]

Elisa: Nii [naurua], se oli sellanen et iskä oli kroko ja me oltii muikkui ja sen piti ottaa meijät kiinni

Eetu: Nii ja siinähan se sai huilattuu samalla ku se vaa makas siin lattialla [naurua]

Miia: [naurua] Aika ovelaa! Olikse se usein väsyny ku se tuli, et näki

Eetu: Olihan se ja onhan se vieläki.¹¹⁶

Merivartiomiehet kuvailivat väsymystään usein juuri perhe-elämän kautta. Uupuneelle, lepoa ja hoivaa tarvitsevalle työruumiille näytti yhteisön kulttuurisessa ymmärryksessä olevan eniten tilaa juuri työn ja perheen rajapinnassa. Esimerkiksi rajatarkastaja Tatu kuvaili, miten myös perheen pienimmät olivat oppineet ymmärtämään isänsä unentarvetta: ”*Meil lapsetki on niin tottunu siihen et isä tekee vuorotyötä et toinen saattaa tulla, vaik mä vaan makaisin sohvalle muuten telkun ääressä ni tulee peittelemään ja sanoo et shhh, isi nukkuu [naurahdus].*”¹¹⁷ Epäsäännöllisen työrytmin ja jatkuvien siirtymisten ohella varsinkin varallaoloihin ja päivystämiseen liittyvää valppaana olemista kuvailtiin kuormittavaksi kaikissa henkilöstöryhmissä.¹¹⁸

Pekka: Päivystäminen rikkoo tän [työ- ja vapaa-ajan vuorottelun], sillon se ei hellitä. Sen päivystysviiikon jälkeen oli monesti aivan poikki. Sen takia et sä oot niinku koko ajan asioiden päällä.

Miia: Kuinka paljon kotiväki esimerkiks sillon tiesi sun työstä?

P: Väkisinhän siit tulee tietoseks, ethän sä yksin päivystä, siinä päivystä koko perhe. Se rajottaa liikkumista, se rajoittaa yöunia, mä jouduin monesti nukkumaan sohvalle, tekemään yöllä jotain koneella, aamuyöllä, pakkokeinoja esimerkiks keittiön pöydän ääressä ettei kukaan muu herää. Ja sitte ku sä et voi kaikkee kertoa, se selvästi ärsytti ku tuli sitte lähtö johonki ni, tää nyt on semmonen juttu et en mä nyt voi kertoa et mitä mä oon menos tekemään, et sori vaan ja en tiä koska tuun, morjens.¹¹⁹

116 5009:3.

117 KPK2/61.

118 Luotseista ja majakanvartijoista vastaavasti Nyman 2011, 160–161.

119 5009:14.

Marko: [E]niten ehkä itteä niinku pitkäs juoksus rasittaa tää reppulaisen elämä. Et ku mä pakkaan niit kasseja koko ajan, mä tulen, mä puran, mä pakkaan ja se on sellanen mikä pikkuhiljaa väsyttää. Sit viel ku on tää [työtilanne] ni mä pakkaan niitä sinne [töihin A] ja sitte niihin [töihin B], ja sitte et missä mä nukun, meeks mä nyt [paikkaan X] yöks vai [paikkaan Y] vai mihin, niinkun se on sellanen mikä oikeesti väsyttää että. Ja toisaalt niinku sanoin et se on omaa valintaa mutta et se on, täytyy myöntää et se on helvetin raskasta, se on välil. Ja mä oon tehny tarkotuksel sitä että et jos on mahollista et ei o mikää aamu kuuen lähtö ni mä pakkaan vast lähtöpäivänä, koska ku sä alat pakkaamaa ni ne ajatukset on jo työssä. Ja se näkyy myös perhe-elämäs, että ei se oo vaimon kans kiva istuskella iltaa sitte siinä ku on jo pakattu ja ne kassit on siin esillä ja muuta --. Et mä oon jos vaa mahollista ni jättäny sen mut sit ku on paljon näit aikasii lähtöjä ni ne on pakko pakata jo illalla.¹²⁰

Väsymisen teema oli esillä etenkin rajatarkastustehtävistä keskusteltaessa, jolloin se sai huomattavan tummia sävyjä. 1990-luvulla perustettujen rajatarkastusyksiköiden tilanne oli ollut vuosien ajan niin työntekijöiden vaihtuvuuden, työviihtyvyyden kuin johtamistyön valossa ongelmallinen. Ongelmia selitettiin huonolla johtamisella, työntekijöiden asenneongelmilla ja työnantajan antamilla katteettomilla lupauksilla.¹²¹ Tämän tutkimuksen aineistonkeruun aikana vaikeimmat ajat olivat jääneet taakse, mutta monet muistelivat yhä kokemuksiaan. Kiihkottomuudessaan raadollisimman kuvauksen rajatarkastusyksiköiden arjesta kuulin merivartija Henriltä. Hän oli työskennellyt ”passissa” kahdeksan vuotta ennen siirtymistään muihin tehtäviin. Henri kertoi epäsäännöllisen kolmivuorotyön sekoittaneen hänen unirytmensä. Kun hän lopulta haki apua stressioireisiin, tarjottiin ratkaisuksi unilääkkeitä. Niiden käyttäminen ei kuitenkaan ollut mahdollista, koska Henri ei perhetilanteensa vuoksi pystynyt nukkumaan riittävän pitkiä yhtäjaksoisia yöunia. Henrin mukaan hänen tilanteensa ei ollut poikkeuksellinen, vaan työntekijöiden paha olo näkyi yleisesti sairauspoissaoloina, runsaana alkoholinkäyttönä ja erilaisina rikkomuksina. Kerronnasta hahmottuu synkkä kuva miehistä, jotka tulivat töihin väsyneinä, krapulaisina ja lääketokkurassa, saivat vaivoin puettua päälleen ”omia ja firman vehkeitä sekaisin” ja käpertyivät nukkumaan rajatarkastuskoppien pöytien alle. Kertojan mukaan ongelmat olivat tiedossa, mutta niihin ei reagoitu lukuun ottamatta kertaa, jolloin ”komentaja kävi huutamassa kun kaikki meni munilleen”. Henri mainitsi myös, että hänen palvelusaikanaan rajatarkastusosastossa tapahtui neljä tai viisi itsemurhaa.¹²²

Samaan aikaan rajatarkastustehtävissä toiminut Laura totesi epäsäännöllisen kolmivuorotyön olleen syynä siihen, että hän irtisanoutui virasta. Laura koki työaikajärjestelyjen olleen fyysisesti niin kuormittavia ja sosiaalisesti niin rajoittavia, että hän oli työssäolonsa loppuaikoina jatkuvasti väsynyt ja onneton.¹²³ Vaikka rajatarkastusyksiköiden työaikajärjestelyissä oli sittemmin tapahtunut muutoksia, ei lepoon ja rytmien rikkoutumiseen liittyvistä vaikeuksista ollut täysin päästy. Ikuisuuskysymyksenä näyttäytyi työn ja perhe-elämän yhteensovittaminen. Esimerkiksi eräs työntekijä

120 5009:11.

121 Ks. myös Sundbäck 2005, 358–360.

122 KPK1/13–14. (Ks. myös Sundbäck 2005, 359.)

123 5009:12.

kertoi vaikeuksista nukkua univajetta umpeen vapaapäivinä perheen kotihoidossa olevien lasten eläessä säännöllisessä rytmissä ja herättäessä niin päivisin kuin öisin. Äärimmäisissä tilanteissa työntekijät kertoivat turvautuneensa sairauspoissaoloihin unirytmiiä korjatakseen.¹²⁴

Tutkimusaineistossa näkyy Taina Kinnusen ja Johanna Aromaan kuvailema ristiriita työelämässä viljellyn retoriikan ja työntekijöiden kokemusten välillä. Heidän mukaansa ”samaan aikaan kun virallistettu retoriikka puristaa työtä abstraktiin talous-tekniseen termistöön -- itse työn kokemisen kieli ruumiillistuu. Loppuun palaminen, masennus, unettomuus sekä riittämättömyyden ja häpeän tunteet ovat osoituksia uuden eetoksen takeltelemisesta eletyssä ruumiissa.”¹²⁵ Takeltelu tuli merivartiostossa esiin etenkin rajatarkastuskäytäntöjä kuvailtaessa, jolloin kyse ei ollut vain unirytmiiin liittyvistä seikoista, vaan myös aistisen työruumiin turtumisesta liukuhinnamaisessa tarkastustyössä:

Niko: [Matkustaja-alus] Cinderellalla tuli se kaks ja puol tuhatta ihmistä ja siel saatettiin kaksistaa tarkastaa niitä. Ni se on ihan mahoton yhtälö, se tarkoittaa sitä et se ois ollu sama ku ois avannu portit koska ei, ei niinku pysty enää. Hyvä esimerkki omalt kohalta on se ku tuli lähtötarkastukses mies sieltä tarkastetult puolelta sanomaa et mitä hänen pitäis tehdä ku hänel on vaimon passi mukana. Mä [sainoin] et no kuin sä oot sinne puolelle päässy et mist sä oot menny? ”Mä tulin äsken täst sun luukulta” [naurahdus]. Mut sillonki me oltiin kaksistaan tarkastamassa ja yli kakstuhatta lähtijää ni ei se, se riittää et joku paperi kädessä ja kävelee ohi ku ei, ei niinku, ei, ei pysty.”¹²⁶

Vaikka samanlaisia laivaliikenteen massatarkastuksia ei enää tehdä, on työruumiin turtumisen ongelma rajatarkastus- ja muussa valvontatyössä ajaton. Seikkaa voidaankin pitää eräänä teknisen kehityksen liikkeelle panevana voimana. Esimerkiksi automaattisen rajatarkastuksen laitteet kykenevät mekaanisessa tunnistustyössä tarkkuuteen ja väsymättömyyteen, johon ihmiset eivät pysty.

124 KPK2/52. Myös 5009:21; KPK2/49.

125 Kinnunen & Seppänen 2009, 15.

126 5009:13.

4 TOIMIVA JOUKKO

Ammattisotilaat viranomaisorganisaatiossa

Virallinen järjestys ja matalat hierarkiat

Rajavartiolaitoksen sotilaallinen johtamisjärjestelmä voidaan Heiskasen mukaan pelkistää kuvaukseen, että viraston päällikön tahto on samalla jokaisen rajavartiomiehen tahto. Virasto on siis monijäsenenäkin yksiääninen. Sotilaalliseen toimintakulttuuriin eivät kuulu ”sooloilu” ja yksilölliset vaihtelut tehtävien toimeenpanossa, vaan sotilasorganisaatiossa ”sydämetkin lyövät samaan tahtiin”, tunnelmoi Heiskanen anonyymiä asevelvollista lainaten. Sotilaallisen johtamisjärjestelmän takia Rajavartiolaitos toimii ”kuin risteilyohjus”, kun käskyjen toimeenpano varmistetaan seurannalla ja tarvittaessa korjauskomennoilla koko prosessin ajan.¹ Luonnehdinnat kuvaavat osuvasti sotilaskurin ideaa ja tavoitteita. Samalla kuvailu vaikuttaa etnografisen tutkimusaineiston valossa idealistiselta ja tuo selvästi esiin virallisen ja epävirallisen rinnakkaisuuden.

Merivartiomiehet ymmärsivät itsensä ammattisotilaiksi. He kuvailivat sotilasvirkojen erityispiirteitä niin kuuliaisuusvelvoitteen kuin esimerkiksi kurinpitomenettelyn osalta ja toivat esiin velvollisuutensa osallistua ammattisotilaina sotilaalliseen maanpuolustukseen.² Monet mainitsivat isänmaallisuuden ja maanpuolustushenkisyyden itselleen tärkeinä asioina, ja myös osallistumisesta sotilaalliseen kriisinhallintaan kerrottiin.³ Samaan aikaan eronteko puolustusvoimissa ja rajavartiostoissa palveleviin ”sotilaallisempiin” sotilaisiin oli arjen käytännöissä ja kaikkien henkilöstöryhmien itseyttä tärkeää. Matalia hierarkioita onkin pidettävä merivartioryhmiselle ominaisena piirteenä. Hahmotan ensin, millaisia vaikutuksia tällä oli merivartiomiesten keskinäiseen toimintaan, minkä jälkeen tarkastelen kysymystä merivartio- ja rajavartioammattilaisten välisen suhteen näkökulmasta.

Merivartiostossa ymmärrys sotilaskurista rakentui voimakkaasti sen ajatuksen vaaraan, ettei merellisessä toimintaympäristössä voitu kiinnittää huomiota epäolennaisuuksiin. Tällaisiksi miellettiin hierarkioita ja virkatietä korostava muodollisuus sekä sotilaskurin ulkoiset tunnusmerkit.⁴

Merivartija Reijo: Se on uskomatonta mikä ero on mun mielest meripuolel ja maapuolella, siis ihan kulttuuri. Tääl on se -- et kaikki on niinku periaattees samalla viivalla, tehää samaa työtä--. Tuola maapuolella ni siel ei varmasti määrätty henkilöt tee hommaa mikä ei heijän mielest [heille] kuulu.⁵

1 Heiskanen 2013, 687, 689, 695.

2 Sotilasviroista ks. Heiskanen 2013, 667; LUT Hämeenaho 2009, 103–104.

3 Esim. KPK3/77; 3624:2, 5; 5009:9.

4 2748:1, 3; 3624:2–4; 5009:1, 13, 19, 20.

5 3624:6.

Upseeri Pekka: Jos me ajatellaan merivartiostoo, puhutaan nyt merivartiostosta eikä rajavartiolaitoksesta, koska se kulttuuri on hyvin erilainen, se näkyy siinäkin että ku maarajalta tulee merivartioyksiköön maapuolen majuri tai kapteeni ni se marinoituu aika nopeesti, se ei kohta enää erotu joukosta, vaikka alkuun se paistaa sieltä ku kuu kirkkaalta taivaalta erilaisen kulttuurin edustajana.

Miia: Ja erilaisuudella mä oletan et sä tarkotat tiettyä semmost kankeutta

Pekka: Kankeutta, työskentelyn tapaa, ja sanoisin et tiettyä arkuutta tehä itsenäisiä päätöksiä ja ja muodollisuutta. -- Muodollisuus sinänsä ei o paha asia, mutta sit taas jos me aatellaan niinku noitakin olosuhteita missä toimitaan ni kyl se tietty liiallinen muodollisuus se olis lähinnä rasite.⁶

Kuuliaisuusvelvoitteen tulkittiin jättävän tilaa tilanteiden yhteiselle arvioinnille sekä ideoiden ja ehdotusten virtaamiselle alhaalta ylös. Kaikkiin henkilöstöryhmiin kuuluvat tutkittavat kertoivat esimerkkejä tällaisista hierarkiassa tapahtuvista nyrjähdyksistä. Vaikka päätöksenteko ja vastuunjako noudattivat virallisesti sotilaallista järjestystä, saattoi toimenpide, päätös tai käsky pohjautua koulutustaustasta, sotilasarvosta ja asemasta riippumatta sen henkilön ehdotukseen, jolla katsottiin olevan parhaat tiedot ja taidot tilanteessa toimimiseen. Tästä näkökulmasta myös merellisten yksiköiden ja rajatarkastusyksiköiden toimintatavoissa oli yhtäläisyyksiä: esimerkiksi hälytystehtävään lähtevän venepartion tapa suunnitella reittinsä ja työnjakonsa vertautui rajatarkastusprosessiin, jossa päätös asiakkaan siirtämisestä ensilinjalta toisen linjan tarkastukseen syntyi rajatarkastajan, vuoropäällikön ja päivystäjän yhteistyönä.⁷ Kiinnostavaa on, että samalla kun kyse oli epävirallisen organisaation pyrkimyksestä vaalia matalia hierarkioita, sai menettely tukea 2000-luvun puolivälissä käyttöön otetusta uudesta palkkausjärjestelmästä (UPJ, sittemmin RVLPI). Palkkausjärjestelmä irrotti työn vaativuuden ja asiantuntijuuden sotilasarvosta ja sumensi näin sotilaallisen hierarkian merkitystä.⁸

Asenne ei rajoittunut kenttätoimintaan ja hierarkian alatasolle, vaan sama toistui hallinnollisissa asioissa ylemmillä portailla. Virallisen järjestyksen lomassa toimivan epävirallisen komentoketjun kuvailujen voidaankin nähdä kiteyttävän merivartioamattilaisuuden ytimessä olevia arvostuksia.

Tuomo: Ku sielt tulee meilläki tuolla eversti tai kommodori joka käskee jotain ihan mitä sattuu ni kyl se on sen upseerin tehtävä todeta et herra kommodori et näin se ei voi mennä, ja tämän vuoksi.⁹

Matti: [P]itää vaan ottaa se palaute molemmilt puolilt, antaa tulla ja sitte suodattaa molempiin päihin sopivast [naurahdus]. Et siinä, siinä ei voi niinku kaikkea välittää niinku eteenpäin, ei kumpaakaan suuntaan. Aika monta sellast asiaa oli -- mitä -- käskyjä tuli että tää homma tehdään näin ja näin ni kyl mä jätin ne omaan pöytälaatikkoon, katoin et ei tää oo toteuttamiskelpost, menköö mun piikkiin jos joku alkaa näistä [naurahdus] sitte myöhemmin kovistelemaan.¹⁰

6 5009:14.

7 3624:2; KPK3/69.

8 3624:4; 5009:1, 14.

9 5009:20.

10 5009:1.

Toimintatavan myönteisissä kuvailuissa joustavuus kytkettiin aloitteellisuuteen ja työlle omistautumiseen. Alaisten ehdotusten huomioon otettiin toisaalta kertovan esimiesten kyvystä ymmärtää rajallisuutensa ja arvostaa muiden osaamista. Vaikka organisaation johdosta, upseerien ammattikunnasta ja vieraista esimiehistä puhuttiin meri- ja rajavartioiden keskuudessa tyypillisesti negatiivisesti,¹¹ ilmaisivat monet myötätuntoa sellaisia lähiesimiehiä kohtaan, jotka joutuivat toimimaan eri suunnista tulevien odotusten ja vaatimusten ristipaineissa.

Antti: Moni on sanonu noit vanhempii ukkoi [merivartijoita] et jos Eki [aluepäällikkö] sano et jotain piti tehdä, ni sit tiedettiin et sit se täyty tehdä, et sit ei enää niinku ollu [vaihtoehtoja]. Et se oli tavallaan niinku oikeutettu sillä, et kukaan ei enää kyseenalaistanu sitä.¹²

Kyseenalaistavaa toimintakulttuuria pidettiin eräissä tilanteissa kuitenkin yksiselitteisesti rasitteena. Esimiehet kuvailivat turhautumistaan alaisiin, jotka tulivat kaipa-alaisesta ”asiantuntijalokerostaan” kertomaan, miten ryhmän, yksikön, toimiston tai osaston asiat pitäisi hoitaa. Erikoistuneissa tehtävissä toimineilla meri- ja rajavartioiden oli vastaavia kokemuksia vertaistensa tavasta arvioida tehtyjä toimia. Näissä tilanteissa toimintaansa puolustamaan joutuneet henkilöt kokivat kritiikin perusteettomaksi, koska huomauttelijoilla ei heidän mukaansa ollut kykyä hahmottaa päätöksentekoon vaikuttanutta kokonaistilannetta.¹³ Matalat hierarkiat eivät siten poistaneet tiedon ja vallan välistä yhteyttä.¹⁴

Kommentointi, joka ei ollut rakentavaa tai ratkaisukeskeistä vaan työilmapiiriä huonontavaa ja tärkeämmiltä asioilta aikaa vievää, leimattiin purnaamiseksi. Purnaamisen vaikutuksia pidettiin useimmiten vähäisinä, sillä purnaaminen ei näyttänyt kapinahenkenä vaan ”kansanhuvina”.¹⁵ Organisaation salliva suhtautuminen erilaisiin yksilön kokemustodellisuutta suojaaviin vastareaktioihin, joita tarkastellaan tarkemmin luvuissa 5 ja 6, kertoo osaltaan siitä, ettei merivartiosto ole totaalilaitos. Juupas-eipäs-sävyiset debaattit liittyivät aineiston perusteella etenkin kiireettömiin tehtäviin, uudistuksiin ja hallinnollisiin asioihin, kuten lentoasemalla todistamassani tilanteissa:

Aamukahvipöydässä käydään kiivasta keskustelua uudesta passikopista, jonka prototyyppiä eräs työntekijä rakentaa kuntosalin nurkassa. Huolenaiheena tuntuu olevan se, pääsevätkö muutkin vaikuttamaan suunnitteluun. ”Ois pitäny kysyy kaikilta!”, kuuluu sieltä ja täältä. Väittely jatkuu, kunnes Makkonen [paikalla ollut opistoupseeri] korottaa ääntään: ”Älkää ny viittiikö, eihän semmosesta purnaartimeiningistä mitään tuu! Tästä kopista pyydetään kyllä sitte kommentit.”¹⁶

11 Esim. KPK 2/39, 49, 54, 3/72; 5009:13.

12 5009:9.

13 5009:5, 8, 14.

14 Hockey 1986, 134.

15 5009:20.

16 KPK3/67.

Kyseenalaistamista ja suurpiirteisyyttä oli vaikeampi suvaita silloin, kun se johti määräysten noudattamatta jättämiseen ja laiminlyönteihin esimerkiksi hälytystehävissä toimittaessa tai asioissa, jotka vaikuttivat työn sujuvuuteen. Kenttätyöpäiväkirjoissani on lähinnä epäsuoria viittauksia tähän problematiikkaan, sillä minun oli vaikea huomata ohjeistuksista poikkeamista paitsi tilanteissa, joissa se aiheutti työntekijöiden välille sanaharkkaa tai keskustelua toimintaperiaatteista. Jännitteiden olemassaolosta todistivat kuitenkin lukuisat maininnat, etteivät kaikki työntekijät välttämättä aina sitoutuneet yhdessä sovittujen menettelytapojen noudattamiseen. Kitkaa voitiin jäsentää merellisten yksiköiden ja rajatarkastusosaston eroavaisuuksiin viittamalla – syyllä, joka oli kulttuurisesti käypä selitys kaikkeen.

Reijo: Laivalla ja asemal siel oli hyvä ilmapiiri sen takii ku se yhteistoiminta täyty pelata sielä niinku ihan täydellisesti. Ku joku jättää jonku tekemättä ni siit kärsii kaikki. -- Se yksikön kunnossapito ja tämmönen kaikki, ne on erilaista ku täälä.¹⁷

Lars: Täälä ku on paljon, ku meit on [niin monta] kaverii täälä, ni tääl on mielipiteitä niin eri tavalla et mun mielest tääl on hyvä ilmapiiri, mut se vaatii pienen semmosen puristamisen koko ajan että aika usein tääl saa niinkun kavereita ohjata taas takasin että hei, että muista se ja se et se tehää tälle eikä tolle.¹⁸

Virallisen ja epävirallisen häilyvyys sekä kollektiivisen arvioinnin sensitiivisyys tulivat selvästi näkyviin esimerkiksi työntekijöiden pohtiessa johtokeskuksen ja merellisten yksiköiden välistä suhdetta. Käynnissä olevien tapahtumien intensiteetti, maantiede ja näkökulmaerot toivat tähän yhteistyöhön erityistä latausta. Johtokeskusoperaattorit ja -upseerit olivat hyvin tietoisia potentiaalisista ristiriidoista, joita aiheutui siitä, että he johtivat tapahtumapaikalla olevia yksiköitä näyttöpäätteiden äärestä ja viestilaitteiden välityksellä. Johtokeskuksen muistutettiin toisaalta tietävän käynnissä olevasta kokonaistilanteesta asioita, joita paikalla olevat yksiköt eivät tienneet. Ratkaisun nähtiin olevan avoimessa vuorovaikutuksessa, jotta tapahtumiin voitaisiin reagoida parhaalla mahdollisella tavalla:

Joni: Ku täält joutuu joskus sanoa tiukan käskyn että tehkää näin vaikka haluaisitte tehdä jotain muuta, ni siitä voi tulla äkkiä semmosia vääriä käsityksiä että mitä ne siellä meitä maista neuvo, et meidän tääl tiedetään paremmin. Mut siinäki sitte, tavallaan täältä toivois sitä että jos [johtokeskuksessa oleva] tekeekin väärän päätöksen, et voihan [kentällä oleva] sanoo että miks ei vois tehdä noin [eri tavalla]. Voi olla et se tulee meille vast sillon mielee että no voihan sen niinki tehdä, et olkaa hyvä. Mut toiset on sit semmosia et ne ottaa sen et jaa, no tehää sitte näin vaik ei kannattais, mut ne ei sano sitä ääneen. -- Mut yleensä kun on tuttuja, jotain muuta kautta tuttuja, vaikka sitte sielt jalkapalloturnauksest tai jostain muusta, ni ku tunttee ihmiset ni sitten tavallaa luottaa et kyl [jokainen] tekee oman hommansa hyvin.

17 3624:6.

18 3624:5.

Viime kädessä kyse oli johtokeskuksen ja yksiköiden työntekijöiden luottamukselta toinen toistensa ammattitaitoon.¹⁹ Johtokeskuksessa työskentelevien kerronnasta välittyi näkemys, että toiminta hyötyisi merivartioston muissa yksiköissä tyypillisestä käskyvaltasuhteiden joustavasta hyödyntämisestä. Erään operaattorin sanoin kyse ei ole siitä, ettei työssä voisi tai saisi tehdä virhearviointeja. Tärkeämpää oli olla nöyrä ja osata tukeutua toisiin.²⁰ Käytännössä johtokeskuksen antamia käskyjä kuitenkin arasteltiin kentällä kyseenalaistaa ja tilannekuvaava problematisoida, jotta tehtävän suorittaminen ei vaikeutuisi. Operatiivisten yksiköiden toiveena olikin, ettei johtokeskuksen asenne alun perinkään olisi holhoava, vaan partiot saisivat riittävästi tilaa itsenäiselle ja tilanteen mukaiselle toiminnalle. Kiinnostavaa on, että tutkittavien kuvaileman kaltaisen dialoginen toimintatapa on myöhemmin vakiinnutettu osaksi merivartioston operatiivisen kenttätöiminnan johtamista ja virallista päätöksenteon prosessia.²¹

Kuten Ruotsin laivaston sosiaalista järjestystä 1600–1700-lukujen vaihteessa tutkinut historioitsija AnnaSara Hammar toteaa, ovat kysymykset vallasta ja kuuliaisuudesta olleet keskeisiä kaikissa sotilasorganisaatioissa. Kuuliaisuuden merkitykset, muodot ja saavuttamisen keinot ovat vaihdelleet, ja siksi kuuliaisuus on ymmärrettävä historiallisesti paikantuneeksi (historiskt situerad).²² Edellä olevilla esimerkeillä olen halunnut osoittaa, että merivartiostossa palvelevien kulttuurinen ymmärrys sotilaallisesta järjestyksestä piiryy murretuin sävyin. Heiskasen sydämenlyöntivertausta jatkaakseni: soraääniä ja hierarkiassa vastavirtaan uivia ehdotuksia ei merivartiomiesten logiikan mukaan välttämättä nähty rytmihäiriöinä, vaan niillä saattoi olla tärkeä asema tahdistimina. Oman paikan sisäistäminen tarkoitti kaikissa henkilöstöryhmissä, ettei työntekijän tarvinnut asettautua passiivisesti osaksi komentoketjua, mutta hänen tuli ymmärtää, missä tilanteissa järjestystä ja käskyjä saattoi kyseenalaistaa ja rikkoa toiminnan ja sosiaalisten suhteiden siitä kärsimättä. Nyanssit olivat kuitenkin niin hienosyisiä, ettei horjahtelulta aina vältytty.

”Puolisotilaallinen pursiseura”

Matalat hierarkiat ja joustava toimintakulttuuri sanallistuivat merivartioammattilaisien keskuudessa *puolisotilaallisuudeksi*. Vakiintunut ilmaisu oli myös merivartioston kutsuminen ”puolisotilaalliseksi pursiseuraksi”, jolloin tarkoituksena oli korostaa puhujan humoristis-ironista suhtautumista organisaation sotilaalliseen järjestykseen.²³

19 3624:1. Tutkimuksen teon aikana johtokeskusoperaattoreiksi ja -upseereiksi siirrettiin merellisissä yksiköissä pitkään palvelleita, kenttäkokemusta omaavia ja henkilöstölle tuttuja merivartioita ja opistoupseereita, minkä voi olettaa osaltaan edistäneen luottamussuhteen rakentumista.

20 KPK1/19.

21 Asiasta mainitsi tutkimuksen käsikirjoitusta kommentoinut rajavartiolaitoksen operatiivisen kenttätöiminnan johtamisjärjestelmää koskeneista muutoksista vuosina 2010–2011. Samassa yhteydessä merivartioston kenttätöiminnasta annettu käsky pyrki selventämään ja yhdenmukaistamaan vuoropuheluun nojaavaa käytäntöä. Käsky antaa esimerkiksi suuren painoarvon ns. tosiseikoille, joita kentällä oleva henkilöstö tulkitsee ja välittää muualla olevalle kenttäjohtajalle.

22 Hammar 2014, 136.

23 2748:7; 3624:1–4. Ironista suhtautumista demonstroitiin minulle myös sotilaallisia maneeereja, kuten ilmoituksia, parodioimalla. Parodioista sotilaselämässä ks. Lehtonen 2003, 133–134, 138; Leimu 1974.

Puolisotilaallinen asenne miellettiin sekä tehokkaan toiminnan edellytykseksi että ammatillisen profiloitumisen mahdollistajaksi suhteessa rajavartiostojen rajavartiomiehiin ja puolustusvoimien sotilaisiin. Tältä osin puheet puolisotilaallisesta pursiseurasta ilmensivät sotilasorganisaatioissa tyypillistä puolustushaarojen erottautumista ja aselajiylypeyden lietsannon tapaa.²⁴

Meri- ja rajavartiostojen eroja rakentava diskurssi hallittiin kaikissa henkilöstöryhmissä. Siihen kuuluivat olennaisena osana rajavartiostojen tiukempi sotilaallisuus, toiminnan joustamattomuus, jyrkkä hierarkia ja rajavartijoiden yleinen tosikkomaisuus.²⁵ Eri-ikäiset ja eri henkilöstöryhmiin kuuluvat työntekijät tekivät eroa sotilalliseen ”akseeraukseen”, jonka ei katsottu kuuluvan merivartioston toimintatapoihin. Kulttuurieroja luonnehdittiin usein yksilöllisen työruumiin ja kollektiivisen kokonaisruumiin olemuksen kautta. Erilaisuus piirtyi esiin esimerkiksi eleinä ja asentona, kuten tapana seistä rivissä:

Kalevi [1970-luvun tilanteesta]: Siin tuli laivalla vähän sellasta, siinä alko vaihtumaa nämä päälliköt, tuli kadettikoulusta nuoria upseereita ja tota eihän me vanhat miehet oikee enää, se ei oikee onnistunu se kantapäitten kopsuttelu siellä. Meitä alko yks ja toinen sitte haikailemaan että jos siirrytään asemalle. -- Kyllä nää vanhat körmyt ne pisti nekin sitte ojenuksee että ei ne siellä voinu kovin kauan niinku vaatia sitä sotilaallisuutta.²⁶

Niklas [2000-luvun tilanteesta]: No joo, sitä meidän puolisotilaallisuutta meripuolella ni sehän on tämmönen klassikko että sitä, siinä on kyllä eroo että täällä ei mennä niin hienoon riviin välttämät seisomaan kun maarajalla.²⁷

Nimittämällä puolisotilaallisuutta klassikoksi Niklas tekee tietäväksi puhettavan yleisyyden ja aseman. Kalevin muistelu nuorista upseereista ja ”vanhoista körmyistä” edustaa samalla toisenlaista erottautumista, jota käsittelen seuraavassa pääluvussa.

Esa Sundbäck on käsitellyt merivartiotoiminnan ja rajavartiolaitoksen suhdetta eri vuosikymmeninä. Hänen toteaa antipatioiden heijastelevan 1930-luvun ajattelua, jonka mukaan Merivartiolaitoksen henkilöstö piti itseään erityisenä, Rajavartiolaitosta löyhemmin puolustusvoimiin kytköksissä olevana ryhmänä.²⁸ Sundbäckin mukaan tullilaitoksesta uuteen Merivartiolaitokseen siirtyneiden miesten ja itsenäiseen asemaan tottuneiden laivojen päälliköiden oli vaikea alistua sotilaskuriin. Henkilökunta oli suurelta osin iäkästä, heillä ei välttämättä ollut minkäänlaista sotilallista koulutusta, ja he vastustivat johdonmukaisesti uutta järjestystä, johon Merivartiolaitoksella oli merivoimien taholta paineita.²⁹ Vaikka peruskoulutus paransi merivartijoiden sotilastaitoja, ei sotilaallisuuteen suhtauduttu sen suopeammin. Erityisen jännitteiseksi suhde muuttui, kun Merivartiolaitos päätettiin yhdistää Rajavartiolaitokseen vuoden 1944 lopulla. Yhdistäminen herätti merivartiomiehissä protestimielialaa. Loukattu

24 Hoikkala 2009c, 270–271; Mälkki 2008, 321; Wollinger 2000, 133.

25 2748:3, 7; 3624:2, 3, 5, 6; 5009:13, 14.

26 2748:3.

27 3624:3.

28 Sundbäck 2005, 35, 49.

29 Sundbäck 2005, 50–52. Myös Kosonen 1994, 206.

ammattiylypeys ja tunne sivuutetuksi tulemisesta lain valmistelussa johtivat vastakkainasetteluun, joka on sittemmin säilynyt maa- ja merirajan toimintojen suhdetta määrittävänä tekijänä.³⁰

Sundbäck esittää, että hallintoyksiköiden välinen kuilu on syventynyt ja erottautumisen tarve saanut lisäpontta aina, kun merivartiostojen alistussuhde on korostunut. Siinä missä tehtäväkentän muutokset lähensivät hallintoyksiköitä 1960–1980-luvulla, tulivat resurssijakoon ja organisaatiouudistuksiin liittyvät kysymykset lisäämään Rajavartiolaitoksen kohdistunutta kritiikkiä 1980-luvun lopulta lähtien.³¹ Tämä kehitys näkyy hyvin toimiupseeri Sepon kerronnassa:

Seppo: Ei siinä mun mielestä oikeastaan niihin aikoihin ollu nyt niin mitään kritiikkiä siitä että kuulutaan Rajavartiolaitokseen. Mun mielestä se on oikeastaan nyt vähän niinku myöhempien aikojen tulosta se että rajavartiolaitos on tullu näkyvämpään rooliin myös täällä meripuolella, et sillan merivartiostot oli enemmän merivartiostoja jos näin voi sanoa, kohtahan ehkä voidaan käyttää nimikettä rajavartiostot myöski täällä merellä, tuntuu vähän siltä tää kakstuhattaluvun kehitys. -- Se on kaikessa, julkisessa sanassa ja kaikessa tullu enemmän rajavartiolaitospainotteiseks myös tää toiminta tääl merialueilla. Kun entisinä vuosikymmeninä puhuttiin vaan aina merivartiostojen toiminnasta --. Mut ei tosiaa mun mielest sillan kuuskytluvulla ja seitkytluvulla niin ei sitä rajavartiolaitosta niinkun minään mörkönä nähty lainkaan.³²

Tutustuessani merivartioston toimintaan 2000-luvun alkuvuosina merivartiomiehet kokivat Rajavartiolaitoksen yhtenäiskulttuuripyrkimysten muodostavan uhan merellisille toimintatavoille ja puolisolitaallisille perinteille. He kuvailivat kiivaasti sähköpostiosoitteiden, virkanimikkeiden ja atk-sovellusten yhtenäistämiseen liittyviä toimia ja todensivat alistussuhdetta etenkin muistelemalla 1990-luvulla toteutetun virkapuku-uudistuksen herättämää vastustusta. Kerronnassa sinisten pukujen vaihtuminen vihreisiin tuli symboloimaan ”maarajan” muodostamaa uhkaa.³³ Kuten sosiologi Stuart Hall on kuvailut, on se, mikä on sosiaalisesti periferiassa, usein symbolisesti keskiössä.³⁴ Tämän tutkimuksen aineistonkeruun aikaan vuosina 2007–2009 soraäänät olivat selvästi laantuneet, mistä voidaan päätellä merivartiotoiminnan siirtyneen virastotasolla periferiasta kohti keskiötä.³⁵ Pinnalle pulpahdellut vastapuhe toimii tässä mielessä kulttuuristen prosessien indikaattorina.

Kun merivartioammattilaiset refleктоivat maa–meri–vastakkainasettelua, toivat monet esiin ennakkoluulojen ja tiedon puutteen välisen yhteyden. Rajavartiolaitoksen sisäisen viestinnän kerrottiin lisänneen tietoa ja muuttaneen asenteita. Siinä missä

30 Sundbäck 2005, 146–150, 372, 389–390.

31 Ibid.

32 2748:4.

33 2748:5, 7; 3624:1, 3, 4, 5. Myös Sundbäck 2005, 352, 361–362.

34 Hall 1999, 157.

35 Rajavartiolaitoksen ylin johto oli ”merivartiomiehistynyt”. Rajavartiolaitoksen apulaispäällikkönä ja sittemmin päällikkönä toimi vuosina 1998–2004 ja 2004–2008 kontra-amiraali Jaakko Smolander. Hänen kautensa jälkeen laitoksen apulaispäälliköksi tuli kontra-amiraali Matti Möttönen (2008–2014). Mittavat kalustohankinnat, niin partiovene PV08-sarja kuin UVL 10, osoittivat panostusta merelliseen toimintaan. Myös Rajavartiolaitoksen pitkäjänteinen sitoutuminen merivartiomuseohankkeeseen vuodesta 1999 alkaen oli osoitus merivartioperinteiden julkisesta tunnustamisesta.

rajavartiostojen virkamiehet oli aiemmin mielletty pitkospuita tallaaviksi ”*takkupöksyiksi*”, joilla ”*oli vastuu vain kumisaappaistaan*”, kuvailivat merivartioammattilaiset sittemmin oppineensa arvostamaan kuivalla maalla toimivien kollegoidensa ammattitaitoa.³⁶ Erottautumisen retoriikka ja käytännöt tulivat silti yhä hyödynnetyiksi tilanteissa, joissa ”meripuolen” koettiin jäävän ”maapuolen” jalkoihin. Esimerkiksi Raja- ja merivartiokoululla järjestettävät kurssit, joilla merivartijat olivat vähemmistönä, olivat mahdollisuus stereotyyppisten käsitysten viljelemiseen ja rajavartijoiden ärsyttämiseen.³⁷ Kuten aiemmin merivartiotyylä käsiteltäessä kävi ilmi, tarjosi esimerkiksi virkapukupukeutumisen konteksti runsaasti keinoja merellisen puolisolitaallisuuden demonstrointiin.

Merivartiotoiminnan halua erottautua Rajavartiolaitoksesta on tavanmukaisesti perusteltu sillä, ettei ”maapuolen kenraaleilla” ole edellytyksiä johtaa merivartiotoimintaa.³⁸ Fraasi ilmentää aselajiympäyden logiikkaa. Aiemmin esiteltyjen teoretisointien valossa ajattelen toisaalta, ettei argumentaatiota voida erottaa kehollisen tiedon kontekstista. Väite on tällöin kuultavissa viestinä käytännöllisen älyn ja kehollisen tietämisen keskeisestä roolista merivartioammattilaisuudessa ja virkamiesten käsityksissä ammattitaidosta. Samaa kuvastavat keskustelut, joita kävin tutkittavien kanssa teknisestä kehityksestä ja tehtävien eriytyemisestä hallintoyksikön sisällä. Esimerkiksi Juha kuvaili, miten tuntuma työhön ja merelliseen elementtiin voivat johtokeskuksessa kadota:

*Juha: Välillä kun pääsee merelle niin pysyy se semmonen käytännön tuntuma siihen työhön ja mereen, että täällä [johtokeskuksessa] hirveen nopeesti käy sillai et ku kaikki, esimerkiks tuuli ja aallokko ni ne on vaan numeroita. Et aallonkorkeus puoltoist metrii, okei, no mitä sitte, nyt se on kolme metrii, no mitä sitte. Et se ei niinku, se konkretisoituu vast kun tarpeeks usein on siellä ja muistaa et -- nyt ku se on kolme metrii se aallonkorkeus ni se tarkoittaa tosiaan kolmea metriä, sen heti muistaa paremmin, ne olosuhteet tulee heti kirkaammin mieleen että nyt täytyy miettii vähän jotain muuta ku kaunist kesäpäivää.*³⁹

Vastaavasti teknisen valvonnan kehitystä ja partioinnin vähenemistä 1980-luvun lopussa ja 1990-luvun alussa pidettiin uhkana merivartioasemien henkilöstön menkulkutaidolle ja paikallistuntemukselle,⁴⁰ kunnes työntekijät alkoivat nauttia huonoilla keleillä ajettujen partioiden ja tunnistustehtävien vähenemisestä. Myöhemmin esimerkiksi tutkavalvonnan keskittäminen vapautti asemayksiköiden työaikaa vesillä liikkumiseen, mihin Tapanin mukaan suhtauduttiin myönteisesti:

Tapani: Kyl ne on todella ollu tyytyväisiä et ne on päässy liikkumaa vesillä et koska se on kuitenkin se, sanottaa ku [on] merivartijaks tullu ni haluais liikkua vesillä --. [T]ietysti osa -- joutuu istuu päivystyksessä ja tutkavalvonnessa. Mutta kun näit tehtäviä ei o eriytetty -- vaan kaikki tekee kaikkea ni kaik-

36 2748:3; 3624:2, 4.

37 Esim. 5009:13

38 Esim. 2748:6; 3624:5. Myös Pohjonen 1994, 371; Sundbäck 2005, 147–148.

39 3624:1.

40 Sundbäck 2005, 355–356, 375.

kien kohalle osuu sitten, pääsee nimenomaan merelle. Ja on pakko päästäkin, muuten ei ammattitaito pysy yllä. -- [E]t jos se jossakin vaiheessa tulee et pitäskin lähteä sinne ni sit on epävarma et mites mä nyt toiminkaa täällä.⁴¹

Odottaminen ja nopeat lähdöt

Työn rytmit

Merivartiomiehet kyselivät minulta usein, millaisiin hälytystehtäviin olin päässyt mukaan. Kysymykset johtivat dialogeihin, joissa virkamiehet muistelivat samankaltaisia ”keikkoja” ja kommentoivat kohtaamieni tilanteiden tyypillisyyttä tai harvinaisuutta. Jos esimerkiksi sanoin olleeni vain kerran tilanteessa, jossa partio löysi hukkuneen, tai kerroin, etten ollut havainnoinut ensivastetehtäviä, muistutettiin minua siitä, etteivät nämä tehtävät olleet kaikille työntekijöillekään jokaviikkoisia tai edes -vuotisia. Mainintani toistuvasti, jopa tylsistymiseen asti eteen tulleista tilanteista puolestaan huvittivat keskustelukumppaneitani, jotka vahvistivat tehtävien arkisuuden. Yleensä todistamiani tapahtumia pidettiin yllättävän monipuolisina. Sain myös kuulla, että tulin lyhyessä ajassa kiertäneeksi ja nähneeksi paljon enemmän kuin keskivertovirkamies.⁴²

Keskustelujen myötä tulin tietoisemmaksi vinoumasta, joka liittyy merivartiointin arjen kuvastumiseen erilaisissa lähdeaineistoissa. Viralliset aineistot, kuten lainsäädäntö ja suoritetilastot, kuvaavat aktiivista toimintaa, esimerkiksi meripelastukseen ja rikostorjuntaan liittyviä tehtäviä, raja- tai vesiliikenteen valvontaa ja rajatarkastuksia. Toiminnallisuuteen fokusointi on luontevaa myös lainsäädännön tehokkuusvaatimuksen⁴³ takia. Niin ikään muistitietoaineistossa kuvailluiksi tulevat usein poikkeukselliset ja tapahtumarikkaat tilanteet.⁴⁴ Hälytystehtävät ovat pelastus- ja turvallisuusalalla toimivien itseymmärryksessä keskeisiä,⁴⁵ mutta en pidä tarkoituksenmukaisena tarkastella ”keikkoja” irrallaan niiden ulkopuolelle jäävistä tilanteista. Koska asiat merkityksellistyvät aina suhteessa johonkin, voidaan hälytystehtäviin liittyviä asenteita ja arvostuksia ymmärtää vain suhteessa toiminnallisuuden varjoon jääviin hetkiin. Sesonkivaihtelut, suunnittelu-, toimisto- ja huoltotyöt, hälytysvalmiudessa oleminen, odottaminen ja joutenolon sietäminen kuuluvat yhtä lailla työvuoroihin ja ovat osa merivartioston kulttuurista kuvaa. Toiminnan rytmi ja logiikka syntyvät juuri vaihtelusta.⁴⁶ Kiinnostavaa on, millaisia tunteita erilaiset tilanteet työntekijöissä herättivät ja miten niitä käsiteltiin niin kerronnan kuin käytäntöjen tasolla.

Merellisten yksiköiden työ miellettiin sesonkiaikoina nopeasykkeiseksi. Toimin-

41 3624:4.

42 Esim. 5009:12.

43 Rajavartiolaki 578/2005, 5 §.

44 Muistitieto kertoo enemmän tapahtumien merkityksistä kuin tapahtumista itsessään (esim. Paaskoski 2008, 20–21; Steel 2013, 34–35; Suopajarvi 2009, 75).

45 Mankinen 2011; Van Maanen 1978.

46 Ks. myös Carlström 1999, 67; Rosenström 1996, 130–135; Wollinger 2000, 34–35, 98–100.

nallisuuden idean läpätunkevuutta kuvastaa muun muassa se, että merivartioasemilla palvelevia oli muissa yksiköissä voitu kutsua ”ramboiksi”⁴⁷. Kesäviikonloppuisin keikkoja kuului olla runsaasti, ja varsinkin juhannuksena tunnelma ja odotukset olivat korkealla merivartiomiesten suunnitellessa tulevaa, muistelllessa mennyttä ja puhuesssa siitä, miten pian alkaisi tapahtua.⁴⁸ Jos vesillä oli vuodenaikaan nähden hiljaista, sai poikkeuksellinen tilanne työntekijät pohtimaan sateisen ja kylmän sään tai polttoaineen hinnan vaikutuksia veneilyyn. Sivulauseista kuului samalla toive, että jotain tapahtuisi.⁴⁹

Talvikausi asettui työn rytmien kuvailussa kesäkauden vastakohtaksi. Esimerkiksi opistoupseeri Ismo oli laiva-aikoinaan kokenut kevättalven jääkelit ”puuduttaviksi” aluksen ajaessa ”*poteroon Kytööseen ja viikon päästä pois*”.⁵⁰ Talvinen toimettomuus mainittiin myös asematyön pahimpana puolena. Jossain vaiheessa talvea tuli eteen vaihe, jolloin mikään ei huvittanut.⁵¹ Niko puhui talvisen tekemättömyyden mukanaan tuomasta ”yleislaiskistumisesta”, jonka myötä niin kiireettömien huoltotöiden kuin omien puhdetöiden tekoa alkoi lykätä viikosta toiseen, ja oleminen ajautui maakaamiseen.⁵² Silloin turhautumisen tunteet nousivat pintaan:

Tapio: Välil tulee semmosii, rupee miettii et mitä tarkotusta varten tää työ on. Varsinki talvella ku ei tapahdu mitää ja ei oo hirveest muitakaa töitä. [Silloin] voi sit mennä sinne mökkii [hyttiin] lukemaa, kun mikään ei huvita [naurahdus]. Välil tulee semmosii fiiliksii kyllä.⁵³

Laiva- ja asemapalveluksen sitovuudesta ja psyykkisestä kuormittavuudesta puhuttiin yleisesti. Tapion lisäksi muiden muassa Juha, Niko ja Marko toivat asian esille.

Juha: Se on selkee ero et työskenteletkö sä saariasemalla vai mannerasemal. Elikkä saariasemalla ku sä et pääse pois sieltä, sä oot siel naimisissa sen kans sen työvuoron.⁵⁴

Niko: [S]aariasemilla varsinki ni yks mikä on tosi tärkee [tauko] ni pitää olla sopeutuvainen siihen eristetty saarielämään, se on tosi tärkee juttu --. Mä luulen et se on itseasias ainaki nuoremmal porukal aika monelle paha on se et sä et oikeesti pääse pois. Et vaik ei niinku ois mitään tarvettakaan mennä mihinkään mut se et sä tiedät sen että et ku sä oot saarel töissä ni sä oot saarel töissä ja sieltä sä et niinku, ei voi lähtee mihinkää.⁵⁵

Marko: Siel kivellä lusiminen ei sit ookkaa niin kivaa ku ei pääse sählytreeneihin ja näkemää lapsia.⁵⁶

47 3624:3.

48 KPK2/41.

49 KPK2/39.

50 KPK1/20.

51 KPK1/28, 3/81; 3624:5, 6.

52 5009:13.

53 5009:5.

54 3624:1.

55 5009:13.

56 5009:11.

Virkamiehet ilmaisivat toisinaan, että etenkin nuorten oli vaikeaa tai mahdotonta sopeutua syrjäisille merivartioasemille.⁵⁷ Aineiston perusteella suoraviivaisia johtopäätöksiä virkamiehen iän ja yksiköihin sopeutumisen välisistä yhteyksistä ei kuitenkaan voida vetää. Ikää suurempi vaikutus oli sillä, millaiset tehtävät yksikköä työllistivät, millainen ilmapiiri työyhteisössä vallitsi ja mikä oli työntekijän perhetilanne. Perheettömät virkamiehet ja isompien lasten isät kokivat hiljaisen talvisesongin työvuorot usein vähemmän ongelmallisiksi kuin perheelliset ja pikkulasten isät, jotka kuvailivat turhautumista työpaikalla toimeentuloon samaan aikaan, kun kotona olisi ollut sairaita lapsia hoidettaviksi sekä kotitöitä, remontteja ja autohuoltoja tehtäviksi.⁵⁸ Väärässä paikassa olemisen ja riittämättömyyden kokemukset niveltäytyivät miesten kerronnassa syyllisyyden ja syyllistetyksi tulemisen kokemuksiin.⁵⁹

Vuodenaikojen vaihtelut eivät samalla tavoin vaikuttaneet rajatarkastuksen ja rikostorjunnan parissa työskentelevien arkeen. Näissä tehtävissä työt jakautuivat ympäri vuoden tasaisesti, mutta useimmissa yksiköissä koettiin täälläkin sekä ruuhka-aikojia että odottelua. Joskus työpäivää oli kulutettava ”aikaa venyttämällä” eli keksimällä työtä muistuttavaa tekemistä ja täyttämällä odotusta epätarkoituksenmukaisellakin toiminnalla. Verkkokalvoilleni on piirtynyt kuva virkamiehestä, joka esimiehen pyynnöstä viivoitti tussitaululle taulukkoa. Työskentelytahdistista ja tylsistyneestä ilmeestä päätellen hän pyrki viivoissa noin millimetrin kymmenyksen tarkkuuteen, koska lähitunneille ei juuri sinä päivänä ollut tiedossa muita töitä. Lopulta työ jäi kesken, koska sopiva tussi loppui.⁶⁰

Aivan kuten talvinen työjakso laivalla tai asemalla, vaati myös passikopissa istuminen tutkittavien mukaan ”henkistä kanttia” etenkin sen jälkeen, kun uutuudenviehätys oli työstä kadonnut.⁶¹ ”Se on sitä just et miten niitä rutiineja kestää”, totesi rajatarkastaja Marika.⁶² Eräs aiemmin merellisissä yksiköissä palvellut rajatarkastaja kertoi nuorempana ihailleensa ”machoilua”, johon asemilla ja laivoilla oli mahdollisuus: ”Siel saatto kuvitella olevansa jotain.” Ensilinjalla tätä mahdollisuutta ei lausahduksesta päätellen ollut, vaikka kertoja nimesikin rajatarkastustehtävän työuransa tehtävistä kuormittavimmaksi.⁶³ Ensilinjan rajatarkastustyössä koettiin raskaiksi samanlaisina toistuvat tilanteet, kiire ja se, ettei työmäärään voinut vaikuttaa.⁶⁴ Myös sisätiloissa työskentelemisestä ja kolmivuorotyöstä johtuva ajantajun hämärtyminen mainittiin.

57 Esim. 3624:5.

58 5009:1; KPK1/20. Tässä yhteydessä vertaus muihin saariston virkamiehiin on kiintoisa. Harri Nymanin (2011, 153) mukaan majakkamiesten henkinen jaksaminen ei ollut ongelma niin kauan kun perheet asuivat majakkasaarilla. Maininnat majakanvartioiden mielenterveyden horjumisesta lisääntyivät Nymanin tutkimusaineistossa rinnan perheyhteisöjen häviämistä koskevien tietojen kanssa.

59 KPK1/28, 2/39, 42; 5009:4, 9.

60 KPK87. Ajan tappamisesta myös Hockey 1986, 84.

61 3624:2.

62 5009:10.

63 KPK2/51.

64 KPK2/49, 50, 61, 3/71; 5009:10, 13. Vuonna 2013 toteutetussa työhyvinvointikyselyssä 37 % rajatarkastusosaston vastaajista piti työtä pakkotahtisena. 40 % koki tyytymättömyyttä siihen, ettei heillä ollut mahdollisuutta vaikuttaa työmäärään. (SLMV, työhyvinvointikysely 2013, tulokset.)

Eräs merivartija vakavoitui kysyessäni luonnonvalon puutteesta ja totesi seikan olevan ”*kyl ehkä ahistavin asia tääl*”.⁶⁵

Rajatarkastuksen rytmi muodostui sekoituksena eri suunnista tulevia vaatimuksia. Samalla kun tarkastusten kulkua säätelivät Schengen-säännökset, rytmitti toimintaa terminaalipalveluiden tehokkuusvaatimukseen liittyvä aikapaine. Asiakkaiden sekä lento- ja laivayhtiöiden odotukset kohdistuivat etenkin ensilinjan rajatarkastukseen, sillä toisen linjan tarkastuksessa rytmi oli jo toinen; kuten minulle monesti todettiin, ”*silloin ei ole enää kiire*”. Tarkempiin tarkastuksiin käytettiin lentojen ja laivojen aikatauluista riippumatta se aika, jonka esimerkiksi asiakirjojen aitouden varmistaminen vaati.

Ensilinjan tarkastusten kiirehtiminen ei kuitenkaan aina selittänyt ulkopuolisten toimijoiden intresseillä vaan sillä, etteivät virkamiehet viihtyneet kopeissa pitempään kuin oli välttämätöntä. Välttämättömyys oli suhteellista ja riippui matkustajamäärästä, esimiehistä, työovereista sekä yksilöllisestä ja yhteisöllisestä työmoraalista. Kopissa istumisen aika ei noudattanut päivälisää tai kelloa, vaan koppiin mentiin tarkastamaan tietyn lennon matkustajat. Rajatarkastusyksiköissä työn aikatauluttajiksi nousivatkin yhtäältä monitorit, joilta rajatarkastajat seurasivat tulevien ja lähtevien lentojen aikatauluja, ja toisaalta työoverit, jotka koputtelivat koppien oviin taukojen tarvetta kysellen. Työntekijät toteuttivat näin eräänlaista itseohjautuvaa varallaoloa, jossa kopissa olemisen jaksoja odotettiin sosiaalityötiloissa ja kahviloissa oleskelemalla tai kuntoillen.⁶⁶ Terminaalijärjestelyt toisaalta edellyttivät, että rajatarkastuslinjastot olivat lähes jatkuvasti avoinna. Vuoropäällikön tehtäväksi jäi varmistaa, että ne oli miehitetty.

”Kyllä tapahtuu”

Toimintavalmius ja priorisointikyky miellettiin tärkeiksi ammattitaidon osa-alueiksi. Useat tutkittavat kuvailivat, miten valmiutta ylläpitävässä organisaatiossa on ymmärrettävä, milloin on tosi kyseessä, ja toimittava sen mukaisesti.⁶⁷ Toimintavalmiutta käsittelevät keskustelut saattoivat haastatteluissa saada alkunsa kysymyksistä, jotka käsittelevät jatkuvuutta ja arvostuksia sekä virkamiesten puheessa esiintyneitä *merivartiohenkeä* ja *-perinnettä*.

Mia: Onks olemas jotain sellasta ku merivartioperinne, mikä eläis vielä nykyään siit vanhasta?

Tapani: [tauco, miettii] -- No se on, se menee taas siihen meripelastuksen puolelle elikkä ne on ne nopeat, et sillon lähdetään kun tehtävä [vaatii], se on ainakin niin kauan ku minä muistan ni se on ollu semmonen, se on ollu perinne. Et kun tehtävä tulee ni siihen lähdetää eikä sitte ruveta vitkastelemaa eikä miettimää puuronkeittoja ja, vaa sinne mennää ja tehdää se mitä niillä taidoilla ja välineillä

65 KPK2/46. Myös KPK2/45.

66 Esim. KPK2/46.

67 5009:9, 11.

pystytää tekemää. Et se on ehkä semmonen.⁶⁸

Miia: Mitä tää merivartiohenki on?

Niklas: No kyl se on varmaan semmost tietynlaista rentoutta, joustavuutta ja semmosta että osataan laittaa, no en mä tiedä osataanko mut ainaki kuvitellaan osaavamme laittaa asioita tärkeysjärjestykseen, et mikä on oleellista ja mikä ei. -- Ku tulee tosiaan näitä tehtäviä niin niitä osataan suhteuttaa siihen kaikkeen taustalla olevaan. Että se mikä on tärkeintä, mun mielestä täällä osataan niinku siihen panostaa.⁶⁹

Priorisoinnin logiikkaa ankkuroitiin edellä luvussa 3 käsiteltyyn ymmärryksen työruumiin rajallisuudesta. Tämä kävi ilmi myös Niklaksen jatkaessa kerrontaansa:

Niklas: Esimerkiks laivalla -- heti ku sä heräät ja siihen asti ku sä meet nukkumaan ni oot töissä, mutta jos se laiva keikkuu paljon nin eihän siel oikeen kunnolla mitään töitä voi tehdä. Sillon on niinku järkevääki huilata, ottaa rennommin että jaksaa jos tulee joku keikka ni tehdä viel senkin, eikä niin että siel väkisin puurtaa sen [päivän] huonovointisena ja sit ku tulee keikka ni on jo ihan puhki valmiiks. -- Ja sit ku on hyvä keli ni sit tehään niitä [huolto]hommia. Semmonen tietynlainen varautuminen on aina olemassa että jätetään voimavaroja johonki.⁷⁰

Keikoille lähdöissä odotus vaihtui toiminnaksi, mikä tarkoitti toiminnan rytmin ja taajuuden muutosta. Nopeat lähdöt tiivistyivät tyypillisesti kuvauksiksi tilanteista, joissa kiireettömät työt keskeytyivät, ruoka jäi jäähtymään lautasille tai saunanlauteet tyhjenivät.⁷¹ Lähdöissä tapahtuvaa asenteenmuutosta havainnollistettiin myös kuvaillemalla, miten sohvanurkassa velttona lojuva porukka muuttui silmänräpäyksessä ryhdikkäiksi, tehokkaiksi ja asiallisiksi virkamiehiksi.⁷² Tässäkin asento ja asenne siis kytkeytyivät yhteen. Toisinaan nopeat lähdöt ajoitettiin kerronnassa syys- ja talvimyrskyihin, jolloin lähteminen oli paitsi nopeaa myös rohkeaa.⁷³ Merivartiomiesten kerronta löytää vastineensa muiden varallaoloa sisältävien ammattien edustajien kerronnasta. Esimerkiksi luotsien työmoraaliin on liitetty meripelastusveloitteesta noussut vakaumus, että merelle tuli lähteä lähes säässä kuin säässä.⁷⁴ Myös palomiesten ymmärrys ”oikeasta” palomiestyöstä rakentuu kiireellisten hälytystehtävien kautta. Kun huomio kiinnitetään tulipalojen sammuttamiseen, näyttäytyy palomiestyö kyseenalaistamattomana ja muusta yhteiskunnasta erillisenä, erityisenä työnä, jota vain pieni erikoisjoukko osaa ja uskaltaa tehdä.⁷⁵ Vaikka tutkimusaineistoni ei anna aihetta korostaa merivartioammatin elämäntapaisuutta tai nimittää uravalintaa kut-

68 3624:4.

69 3624:3.

70 Ibid.

71 5009:11, 15. Tapa kuvata nopeita lähtöjä ruokailun keskeytymisellä esiintyy myös poliisimiesten (Carlström 1999, 66) ja palomiesten (Mankkinen 2011, 144) kerronnassa.

72 5009:5.

73 2748:6; 3624:4. Sama aihe näkyi virkamiesten vaimojen haastatteluissa heidän kuvaillessaan huolta, jota he saattoivat tuntea miesten työvuorojen aikana (5009:2, 15, 17). Myös väkivaltaiset asiakkaat mainittiin näissä yhteyksissä huolenaiheina.

74 Nyman 2011, 157.

75 Mankkinen 2011, 162.

sumusammatiksi,⁷⁶ nousi monien tutkittavien pohdintoissa esiin voimakas sitoutuminen työtehtäviin.⁷⁷ Tärkeiksi nimettiin usein pelastus- ja avustustehtävät.

Miia: Mikä on semmonen asia et jos se otetaan pois teijän ammatista ni merivartijat ei enää oo merivartijoita?

Tapani: Sanotaan meripelastus. Kyl se on -- semmonen tehtävä missä ehkä saa sen parhaan palautteen jos se menee hyvin, nimenomaa niiltä pelastettavilta.⁷⁸

Reijo: Jaa. Kyl se tietysti toi meri-, merenkulku, sanotaan et ihmishenkien pelastaminen tai joku tämän, merellä syksyllä ku siel ei ketään muita enää oo --.⁷⁹

Pekka: [M]ä sanoisin et siel on aika vahvan kutsumuksen omaavia ihmisiä, että -- siel on vähän tällast -- [Väinö Linnan] Tuntemattomasta [sotilaasta] lähtevää et asialliset hommat tehdään mutta muuten ollaan ku Ellun kanat, ja se minkä mä oon huomannu et jos on oikeesti kova paikka niin niitä saa niinku enemmän pidätellä niitä miehiä ku käskee tehtäviin, et kyllä niinku tapahtuu. Että se on, se on ehkä se kaikkein hienoin puoli siinä hommassa.⁸⁰

Pekan kuvailema ”kyllä tapahtuu” -asenne ei rajoittunut merellisiin yksiköihin, vaan se ulottui rajatarkastukseen ja rikostorjuntaan. Esimerkistä käy tilanne lentoasemalla eräänä iltapäivänä. Olin siirtymässä passikopista sosiaalitalaan, kun päivystäjä huusi perääni. Terminaalista oli juuri löytynyt kaksi paperitonta aasialaista, ja kaikesta päätellen tulossa oli ”iso lama-keissi” (epäilty laittoman maahantulon järjestäminen). Asiakkaat oli viety alakertaan, jossa terminaaliryhmän ja valvontayksikön partiot tekivät henkilöntarkastuksia. Vuoropäällikkö ja päivystäjä kertoivat tilanteesta minkä tiesivät. Hetken päästä tapasin terminaaliryhmän työntekijän, joka kertoi tapauksen pääpiirteiden olevan selvillä. Alle tunti asiakkaiden havaitsemisen jälkeen heidän matkareittinsä, matkakumppaninsa ja liikkeensä lennon laskeutumisen jälkeen oli selvitetty, henkilöntarkastukset tehty ja asiakkaiden tuhoamat matkustusasiakirjat löydetty. Hallinnollinen tutkinta aloittaisi puhuttamisen heti, kun tulkki saataisiin paikalle.⁸¹

Toisenlaisesta näkökulmasta työntekijöiden toimintavalmiutta kuvastaa vartioliavalla tehty harjoitus ja siitä käyty keskustelu Tapion kanssa. Kysyin häneltä laivahierarkiasta, ja ajauduimme keskustelemaan päivää aiemmin tehdystä harjoituksesta. Mies meressä -harjoituksessa virkamiehet olivat singahdelleet tehtäviinsä sellaisella vauhdilla, että tulin päivitelleeksi asiaa vielä seuraavana päivänä. Tapio totesi työntekijöiden toimintavalmiuden olevan hänelle ”ainainen ihmetyksen aihe”:

76 Ensimmäisissä, vuosina 2003–2004 tekemissäni haastatteluisuissa muutamat haastateltavat (esim. 3624:1, 4) pitivät kyllä ammattiaan kutsumusammattina ja merivartiostossa työskentelyä elämäntapana, mutta vain, kun kysymyksen tarjosi valmiina tämän tulkinnan.

77 Ks. myös Janzon 2014, 156.

78 3624:4.

79 3624:6.

80 5009:14.

81 KPK3/69.

Miia: Millanen hierarkia tääl on? Tietyst tehtävänjako on selkeä, jokasel on omat vastualueensa mut että noin arjessa, miten se näkyy?

Tapio: [tauko] Se näkyy vähän vaihtelevasti. Täällä nyt kaikki on suurin piirtein kavereita keskenään. Et tota ei se sillee arkielämässä ni se ei juuri näy kyllä. Mut sitte tietysti jos jotain täytyy tehdä ja nopeesti täytyy tehdä ni ni mä luulen et sit se näkyy paremmin.

M: Toimiiks se koneisto? [tauko] Jos jotain sattuu ni tietääks kaikki paikkansa?

T: Kyllä. [tauko] Ja se on [tauko] se on oikeestaan [naurahdus] sanotaan sillee että mulle ainainen ihmetyksen aihe. Et niin löysää porukkaa välillä ku täälläkin on mut sit jos jotain tapahtuu, ni se on niinku tsäk tsäk tsäk tsäk [hakkaa ilmaa kämmensyrjällä]. Niinku, oliko sä eilen sillalla ku oli se mies meressä [-harjoitus]

M: Olin. Joo. Se oli käsittämätöntä. Et se oli niinku vaa hetki, ja sit mä katoin aha, okei, tuol on jo, niinku kaikki, vene on viritetty

T: Nii, nii [nauraa] Ja tuol, nii, tuol on kymmenen jätkää tuol peräkannella että. Näin on. Näin se tapahtuu [nauraa]

M: Se, se oli uskomatonta kyllä.

T: Ja sillon niinku keskeytyy kaikki muu.

M: Nii. [tauko] Eikä siinä, te ette ohjeistanu sit tilannetta

T: Nii, ei, et se on jakokirja mikä määrää sen ja tota nopeimmat ehtii [nauraa].⁸²

Vartiolaivan ulkuvuoron ohjelmassa ollut harjoitus on esimerkki siitä, miten edellisessä luvussa kuvattu kohdennettu tieto (tässä jakokirja) tulee todeksi ja siirtyy toimintaan. Tilanne sai oletettavasti lisäarvoa ulkopuolisen havainnoijan mukanaolosta, mutta Pekan ja Tapion kerronnan valossa työntekijöiden riipeyttä siirtyä tehtäviinsä ei ole syytä tulkita vain tehokkuuden esittämiseksi tutkijalle. Harjoituksen perusteella minun on helppo ymmärtää kuvauksia siitä, millaisia elämyksiä ja onnistumisen kokemuksia yhdessä toimiminen parhaimmillaan voi tuottaa.⁸³ Jossain määrin kyse näytti olevan siirtymisestä tilaan, jossa yksilön ja yhteisön rajat hämärtyvät työntekijöiden muodostaessa kitkattomasti toimivan joukon; ”koneiston”, kuten Tapiota haastattellessani metaforisesti ilmaisin.

Kokonaisruumis

Historioitsija William McNeill pyrkii klassikkoteoksessaan ”*Keeping together in time*” osoittamaan, miten perustavalla tavalla kollektiivinen, samanaikainen liike ja ääni vaikuttavat ihmiseen. Ihmisellä on McNeillin mukaan synnynnäinen alttius tarttua rytmiin ja liikkeeseen, sillä aistimme liikkeitä ja ääniä jo ennen syntymäämme.⁸⁴ Yhdessä liikkuminen esimerkiksi tanssiessa tai sulkeisjärjestysharjoituksissa tuottaa

82 5009:5.

83 Ks. myös 5009:11, 14.

84 McNeill 1995, 5–7. Odottavan äidin liikkuminen on kulttuurisesti määrittynyttä. Onkin esitetty, että jo syntymätön lapsi omaksuu kulttuurista tietoa äidin liikkeitä aistiessaan. (Ks. Ingold & Vergunst 2008, 4; Paju 2013, 154–155; Sheets-Johnstone 2011, 220–221.)

itsen ja muiden rajojen hälvenemistä, eräänlaista euforista, ruumiillista toveruutta, josta kirjoittaja käyttää käsitettä *muscular bonding*.⁸⁵ Tämä fyysisen läheisyyden ja yhdessä toimimisen tuottama yhdessä pysymisen taito on monissa tilanteissa selviytymisen kannalta keskeinen. Olipa kyse metsästämisestä, sodasta, politiikasta tai uskonnosta, ovat yhteisöt ja instituutiot pyrkineet yhdistämään ja ohjaamaan ihmisiä samanaikaisten liikkeiden voimalla, vaikkei toiminnan ruumiillista ulottuvuutta yleensä olekaan sanallistettu. Yhdessä liikkuminen on keino saavuttaa tavoitteita tehokkaasti mutta myös tapa määritellä ryhmiä, neuvotella yhteenkuuluvuudesta sekä hahmottaa meidän ja muiden rajoja.⁸⁶

John Hockey pohtii sotilaiden ruumiillisuutta artikkelissa, jossa hän palaa aiemmin keräämänsä Yhdysvaltain jalkaväen sotilaita käsittelevän etnografisen tutkimusaineiston pariin. Hockey hahmottaa yksilön ja yhteisön välistä dynamiikkaa kuvailamalla yksittäisen sotilasruumiin sulautumista joukon *kollektiiviseen ruumiiseen* (collective body). Hän tulkitsee sulkeisjärjestysharjoitukset pyrkimykseksi ruumiiden kurinalaistamiseen ja synkronointiin osaksi kollektiivista ruumista niin, että sotilaat ovat täsmällisesti tietoisia sen yhteisestä rytmistä, tilasta ja osasten välisistä etäisyyksistä. Hockeyn mukaan ilmiö ei rajoitu sulkeisiin, vaan taktiset harjoitukset ilmentävät samaa. Viime kädessä kollektiiviseen ruumiiseen sulautuminen on hengissä selviytymisen edellytys.⁸⁷ Hoikkala, Salasuo ja Ojajärvi käyttävät varusmiestutkimuksissaan Hockeyn pohdintoihin nojaten *kokonaisruumiin* ja *yhtenäisruumiin* käsitteitä kuvaamaan ”tilaa, jossa keho ei enää ole yksilön omassa käytössä, vaan se toimii osana laajempaa kokonaisuutta”.⁸⁸ Kyse ei ole ainoastaan yksilöön kohdistuvasta ulkoisesta kurista vaan myös itsekurista ja halusta pysyä osana kokonaisuudesta, jolloin ajatus ”kollektiivisesta kokonaistoimijasta” tulee määrittämään kaikkea, mitä armeijainstituutiossa tapahtuu.⁸⁹ Hammar nostaa vastaavalla tavalla analyysissään laivaston keskeisimmäksi kurinpidon keinoksi sotilaiden ”ruumiiden järjestämisen”, mikä tarkoittaa joukon kurinalaistamista kunkin subjektin paikkaa, tilaa ja aikaa hallitsemalla. Koska kurinalaistaminen oli sisällytetty arkirutiineihin, alkoivat vallankäytön kohteena olevat myös itse ottaa vastuuta järjestelmän ylläpitämisestä.⁹⁰ Markus Heiskasen aiempi viittaus rajavartiomiesten samaan tahtiin lyöviin sydämiin kuvastaa niin ikään sotilaskurin avulla tavoitellun kokonaisruumiin ideaa.

Kokonaisruumiin käsite sopii analyyttiseksi työkaluksi jäsentämään merivartioston kollektiivista kehollisuutta, vaikkeivät sulkeisjärjestysharjoitukset ja sotilaalliset järjestymiset kuulukaan ”puolisotilaallisen pursiseuran” arkirepertoaariin. Kuitenkin operatiivinen kenttätoiminta perustuu ennalta suunniteltuihin koreografioihin, joissa

85 McNeill 1995, 2–3, 10.

86 McNeill 1995, 4, 101–102, 156–157.

87 Hockey 2002, 150–151, 157, 164–165. Ks. myös Wollinger 2000, 72–73.

88 Hoikkala et al. 2009, 24; Ojajärvi 2015, 36, 90. Samankaltaista analyysiä on tehty myös muilla ammattialoilla. Esimerkiksi Kinnunen ja Seppänen (2009, 10) käyttävät yhteisöllisen ruumiin käsitettä viittamaan opettajien muodostamaan, opettajanhuoneessa kokoontuvaan joukkoon.

89 Hoikkala 2009b, 179; Hoikkala 2009d, 357; Salasuo 2009, 81–83.

90 Hammar 2014, 265–266.

kullakin työruumiilla on osansa. Näitä koreografisia positioitumisia ja liikesarjoja – joita Jean-Pierre Warnierin käsittein voidaan kutsua ”motorisiksi algoritmeiksi”⁹¹ – hiotaan erityisesti partiotaktiikkaan, voimankäyttöön ja meripelastukseen liittyvissä harjoituksissa, ja ne tulevat tulkituiksi ja sovelletuiksi työtehtävissä.

Metaforisesti ymmärrettynä koko organisaatiota voitaisiin pitää eräänlaisena kokonaisruumiina operatiivisten yksiköiden vertautuessa jäseniin, joita johtokeskus liikuttaa. Käytän kuitenkin käsitettä tässä nimenomaan sen välitöntä, fyysistä yhdessäoloa tarkoittavassa merkityksessä, jolloin kokonaisruumis toteutuu kenttätoiminnan tasolla tilanteissa, joissa työntekijät toimivat yhdessä samassa tilassa.⁹² Kollektiivista kehollisuutta tarkasteltaessa harjoitukset sopivat esimerkeiksi, sillä kokonaisruumis on paitsi kokemuksellisesti ilmenevä myös formaalin todellisuuden tavoittelema ideaali. Se ei siirry kentälle missään absoluuttisessa muodossa vaan tilannesidonnaisesti tulkittuna ja toteutettuna. Siksi tavoiteltu kokonaisruumis hahmottuu selvimmin harjoituksissa, joiden purkutilaisuuksissa prosessia toisinaan myös sanallistetaan. Mies meressä -harjoituksessa olin poikkeuksellisesti ohjaamossa havainnoimassa, joten kokonaisruumiin rytmi ja liike hahmottuivat minulle eri tavoin kuin esimerkiksi hälytystehtävissä, joissa olin osa paikasta toiseen rientävää ryhmää. Harjoituksessa laivaväki kiirehti jakokirjan mukaisiin asemiinsa, esimerkiksi pintapelastajat ja veneenkuljettaja veneelle, konemestari venettä laskemaan ja ylimääräiset tähytäjät komentosillalle. Kollektiivin sidosteinen liike syntyi samanaikaisesti yhteistä tehtävää toteuttavien työruumiiden liikkeistä.

Vartiolaivaa koskeva esimerkki on fyysisen yhdessäolon näkökulmasta rajatapaus, sillä miehistö oli varsin suuri ja löyhästi toisiinsa sidoksissa oleva joukko, eivätkä kokonaisruumiin kaikkien jäsenten liikkeet olleet vastavuoroisesti ja välittömästi havaittavissa. Toisaalta myös silloin, kun työntekijät etäännyivät yhteisestä tilasta, säilyi yhteys auditiivisesti ja visuaalisesti radiopuhelimien ja monitorien välityksellä. Kokonaisruumiin voidaan ajatella tässä muodostuneen teknologia-avusteisesti. Vastaavasti esimerkiksi sukeltajien yhteistyö näyttäytyi kollektiivisen ruumiin työskentelynä tilanteessa, jossa vedessä olija ja ”narumies” olivat toisiinsa yhteydessä turvaköyden ja radion välityksellä. Sukeltajien kokonaisruumiiseen saattoi etsinnöissä kuulua myös kaikuluotainta käyttänyt työntekijä.

”Keikkapartion” jäsenten tietoisuuden toistensa sijainnista sekä yhteisten liikkeiden rytmeistä ja voimasta esimerkiksi suhteessa asiakkaaseen kerrottiin senkin ideaalitalanteessa olevan lähes kouriin tuntuva.⁹³ Voimankäyttötilanteiden ja partiotaktiikan harjoittelu herätti minussa assosiaatioita tanssiin virkamiesten rinnastuessa joukkoon enemmän tai vähemmän sulokkaita tanssijoita, jotka asemoivat itseään ja kokeilivat otteita pariensa ja maalimiesten kanssa voimankäytönkouluttajien ohjatessa liikkei-

91 Warnier 2001, 9.

92 Kollektiivista ruumista koskevilla pohdinnoilla puhutaan usein sulautumisesta. Perustan kuitenkin ajatteluni fenomenologiseen lähtökohtaan, ettei kollektiivinen kehollisuus tarkoita ykseyttä ja liittymistä niin, että itse ja toinen muuttuvat yhdeksi, vaan toimijoiden välillä on aina samaan aikaan yhteys ja ero.

93 Esim. 5009:13.

tä kohti säädöksissä luonnosteltua koreografiaa. Ampumaradalla toppapukuinen, kyyryniskainen rivistömme liikehti rinnan kuin rivitanssissa ikään yhdenmukaisia, turvallisia ja tehokkaita motorisia algoritmeja harjoitellen.⁹⁴ Liikkuvammissa harjoituksissa keskeiseksi sisällöksi hahmottui partion muodostaman kokonaisruumiin ehyenä pitäminen ja sen koreografian suojeleminen maalimiesten toiminnalta.⁹⁵ Kyse on yksilöiden intentionaalisesta suuntautumisesta tietynlaiseen vuorovaikutukseen ja olemiseen sekä sen tunnustelemisesta, millaista esimerkiksi yhteinen liike tuossa vuorovaikutuksessa on.⁹⁶ Hockey puhuu partioiden taktisista harjoituksista erityisenä yhdessäolon muotona, joka edellyttää ”fyysisistä sopeutumista ja virittymistä toisen sijaintiin ja liikkeeseen”.⁹⁷ Luonnehdinta sisältää viittauksen kinestesiaan, ja tulen myöhemmin tarkastelemaan kokonaisruumista tarkemmin tästä näkökulmasta.

Käyttämässäni laivaesimerkissä väki oli hetkeä aiemmin työskennellyt toisistaan erillään, joten harjoitus ikään kuin loi kokonaisruumiin hälytyssireenin äänen antaessa työntekijöille merkin liittyä osaksi sitä.⁹⁸ Varallaolujen yhteydessä merivartioaseman hälytyspuhelimen ääni toimi vastaavana kokonaisruumiin aktivoijana:

Katsomme televisiota, kun ”hälykänny” soi. Kaikki hiljenevät ja kääntyvät katsomaan puhelimeen vastannutta Jannea. Mika nousee seisomaan valppaan näköisenä. Matias, joka makasi sohvalla, on noussut istumaan. Kun Janne alkaa kaivaa kynää, tarttuu Mika tuolilla olevaan varusteveyöhön ja alkaa pukea sitä päälleen. Janne kääntyi meihin päin ja sanoi puhelun sivusta ”*Lähetään, ei o kiire*”.⁹⁹

Opin pian tarkkailemaan ja tulkitsemaan virkamiesten eleitä, sillä ne auttoivat ennakkoimaan tulevaa ja määrittivät esimerkiksi lähtövalmistelujen rytmin. Jos puhelimeen vastannut tervehti soittajaa rennosti, laukesi jännitys, ja muut jatkoivat puuhiaan tai käänsivät kylkeä television ääressä. Kuunteleminen, keskittynyt ilme sekä kynään ja paperiin tarttuminen tiesivät sen sijaan useimmiten keikkaa.¹⁰⁰ Tavallista oli, että tehtävän vastaanottanut viesti muille jo puhelun aikana, mitä olisi odotettavissa. Sana, katse, nyökkäys tai puhelinta pitelevän työntekijän kartan edessä ottama askel auttoi muita päättelämään, minne ja millä kalustolla lähdetäisiin, mitä varusteita tarvittaisiin ja kuinka kiireellisestä tehtävästä oli kyse. Katseet ja eleet ikään kuin sitoivat työntekijät toisiinsa ja alkoivat ohjata partion kokonaisruumiista kohti oikeaa muotoa ja koreografiaa. Eleet olivat vahva keino yhteyden luomiseen ja ”silta toiseen ihmiseen”¹⁰¹, tässä tapauksessa myös kokonaisruumiiseen. Näkemisen on sanottu olevan tunnustelemista katseella. Toisiaan katsovien katseet kahdentuvat, kun näkevä näkee näkyvän, mutta on

94 KPK1/29–30.

95 KPK2/37, 62.

96 Gieser 2008, 311–313.

97 Hockey 2002, 165.

98 Carlström (1999, 84) kuvailee vastaavasti, miten poliisimiesten ennen kotietsintää pukeman suojaliivin tarrauhan rasahava ääni ilmensi rajaa erilaisten toimintayhteyksien välillä.

99 KPK2/40.

100 Esim. KPK1/25.

101 Paju 2013, 178.

samalla itsekkin näkyvä ja tulee nähdyksi.¹⁰² Kokonaisruumis voidaankin palauttaa intersubjektiivisuuteen merleau-pontylaisena ruumiidenvälisyytenä. Kyse on aistimuksen kahdentumisesta ja kääntövyvyydestä, johon kollektiivi varasi; eräänlaisesta kaiusta, jonka virkamiehet löysivät toisistaan ja joka heitä punoi yhteen.¹⁰³

Samuuden lähteillä

Näköisyys

Virkapukua käsiteltiin edellisessä luvussa kehollisen tiedon kontekstissa, minkä lisäksi sitä tarkasteltiin asiakastilanteiden ja ”merivartiotyylin” näkökulmasta. Yhtenäispukeutuminen on kokonaisruumiin oleellinen piirre. Samanlainen puku yhdistää ryhmän jäsenet konkreettisesti visuaaliseksi kokonaisuudeksi ja viestii yhtenäisyyttä sekä ulos- että sisäänpäin.¹⁰⁴ Mälkki puhuu ohjesäännön aikaansaamasta *näköisyydestä* ja osoittaa, miten sotilaspuku herättää samuuden tunteita. Mälkin mukaan samanlaisiin asepukeihin liittyi tuntemus ”univormusamuudesta”, mikä kuvaa puvun vaikutuksia sekä yksilön että yhteisön näkökulmasta. Puku toimii ikään kuin samaan viiteryhmään kuuluvien lippuna.¹⁰⁵ Univormusamuuteen kiinnittyminen näkyy esimerkiksi Tapanin kerronnassa:

Miia: Mitä se univormu merkitsee?

Tapani: [tauko] Ainaki yhteenkuuluvuutta.

M: Klassinen.

T: Nii, nii, se nimenomaan et ollaan sitä samaa.¹⁰⁶

Fenomenologiseen ajatteluun nojaavana tutkijana minun on vaikea ajatella, että ”olaa sitä samaa” tarkoittaisi tässä vain abstraktia ymmärrystä virkapuvun symbolisista funktioista. Havaintokokemuksen tasolla näköisyydellä on suuri merkitys kollektiivisen kokonaisruumiin tuottajana. Kuten aiemmin on käynyt ilmi, ei merivartiomiesten näköisyys välttämättä toteuttanut univormusamuutta laitostasolla, vaan he liputtivat pukeutumisellaan merivartiotyylilään. Rajavartiolaitoksen näkökulmasta tämä oli ongelma. Periaatteessa henkilökohtaiset vaatekappaleet muistuttavat yksilön itsenäisyy-

102 Hotanen 2008, 92–93.

103 Hotanen 2008, 115, 117.

104 Larsson 2008, 262–263; Mälkki 2008, 268; Paaskoski 2008, 121–122; Utriainen 2006, 45–46; Wollinger 2000, 72. Ilmiöstä kertoo esimerkiksi se, että huomasin suhtautuvani virkapukuihin tuttavallisesti ja luottavaisesti riippumatta siitä, olinko tavannut kyseistä virkamiestä aiemmin. Vastaavasti oudoksuin hetkiä, jolloin yhtenäispukeutumisesta poikettiin (esim. KPK1/27). Koska koin tulleeni myönteisesti kohdatuksi, loivat yhdenmukaiset vaatteet minulle samanlaisuuden illuusion ja vastaanotin juuri sen sanoman, jota virkapuvuilla niin yhteisön ulkopuolelle kuin yhteisön sisällä pyritään viestimään.

105 Mälkki 2008, 317, 322.

106 3624:4.

destä ja kokonaisuudesta uhkaavan yksilöllisyyden läsnäolosta.¹⁰⁷ Lisäksi ne viestivät ulospäin yhtenäisyyden sijaan epäyhtenäisyyttä. Tässä yhteydessä voidaan palauttaa mieleen myös asujen vaikutukset ruumiintekniikoihin. Sotilasorganisaatioiden inho siviilivaatteita kohtaan selittynee osin aivan konkreettisesti sillä, että asujen erilaisuus tuottaa kokonaisuuteen eheyttä rikkovia liikkumisen tapoja ja rytmejä sekä vääranlaisia tuntoaistimuksia ja ääniä.

Merivartiomiehet rakensivat näköisyyttä silloinkin, kun virkapukuohjeistus olisi sallinut vaihtelun tai kun virkapukua ei käytetty. Työajalla eri yksiköissä suosittiin eri pukineita ja hienoisesti eri tavoin koostettuja asukokonaisuuksia, jolloin pukeutumissääntöjä noudattavakin saattoi olla erinäköinen ja siis ”väärin” pukeutunut.¹⁰⁸ Myös turvallisen merivartiotyöylin mukaisesta suurpiirteisyyden normista poikkeaminen oli virhe. Työajan päättymisen jälkeen yksiköissä liikkui edelleen yhdenmukaisesti pukeutunutta väkeä. Kuntoilijat sonnustautuivat treenivaatteisiin, ja saunan jälkeen punakka joukko vaihtoi päälleen loppuillan oloasu-univormun: vuodenajasta riippuen shortsit tai college-housut, t-paidan ja hupparin sekä sandaalit tai lipokkaat.¹⁰⁹ Univormusamuuteen ja näköisyyttä uhkaaviin vaatekappaleisiin liittyvä pohdinta löytääkin kääntöpuolensa epävirallisen piiristä. Tätä kuvastaa myös keskustelu, jota eräässä yksikössä käytiin illanvieton asuvalinnoista. Muuan virkamiehen kerrottiin kantaneen huolta siitä, miten työkaverit suhtautuisivat hänen vaatteisiinsa, hänellä kun ei ollut reisitaskuhousuja ja oikeanlaista paitaa.¹¹⁰ Erilainen siviiliasukin saattoi olla uhka sen erottaessa yksilön kollektiivin turvallisesta samannäköisyydestä.

Kokonaisuuteen samuutta ei tuotettu ainoastaan työruumiin pinnan, ”ulkonäkötyöruumiin”¹¹¹, tasolla, vaan perustavammin valitsemalla organisaation palvelukseen työntekijöitä, joiden työruumis oli kokonaisuuteen kelpoinen ja kouluttavissa. Virallinen organisaatio ohjasi näköisyyttään ja suorituskykyään homogeenisuuteen esimerkiksi koulutukseen hakeutuville asetettujen kelpoisuusvaatimusten sekä virkauran aikana järjestettävien kenttäkelpoisuuskokeiden kautta. Näiden normien valossa työruumiin tuli olla terve, hyväkuntoinen ja toimintakykyinen sille määrättyissä tehtävissä ja määrätyllä tavalla.¹¹²

107 Utriainen 2006, 220.

108 Tämä sai minut toisinaan jännittämään, osaisinko uuteen yksikköön siirtyessäni valita tarjolla olleista puki-neista ”oikeat” eli saman asukokonaisuuden kuin muut.

109 Esim. KPK1/11, 24. Aloin itsekini käyttää iltaisin samankaltaista oloasua, ja siviilipukeutumiseni muuttui ylipäätään käytännöllisemmäksi. Tutkijoilla on havaittu olevan taipumus muuttaa ulkoista olemustaan tutkittavien kaltaiseksi (Silvén 2004, 32; Carlström 1999, 37). Kyse ei yleensä ole, eikä omalta osaltaniakaan ollut, metodologisesta valinnasta. Pidän silti todennäköisenä, että tietynasteista samuutta viestivä näköisyys ja fyysinen läheisyys tuottavat sosiaalista läheisyyttä. Kun esimerkiksi pitkittyneen keikan jälkeen olimme syöneet, vaihtaneet oloasuihin ja makoi-limme sohvilla juttelemassa päivän tapahtumista, tuntuivat kysymykset ulkopuolisuudesta tai osallisuudesta merki-tyksettömiltä. Kenties juuri aineellisen vahvistama siirtymä virallisesta epäviralliseen loi tilanteen, jossa samuuden prosessi saattoi ohikiitävän hetken ajan sisältää tutkijankin.

110 KPK3/70.

111 Kinnunen & Seppänen 2009, 14.

112 Peruskurssille hakeutuvilta edellytetään varusmiespalveluksen tai naisten vapaaehtoisen asepalveluksen suoritamista. Hakijoiden terveydentila ja fyysinen kunto kartoitetaan. Hakijoiden on kuuluttava palveluskelpoisuusluok-ka A:han ja omattava vaatimusten mukainen näkö-, kuulo- ja väriäisti. Heillä ei saa olla työtä haittaavia sairauksia tai allergioita. Hakijat tekevät muun muassa Cooperin- ja uintitestin.

Työntekijöille asetettujen samanlaisuuden odotusten rinnalla oli kuitenkin erilaisuutta, joka sai aikaan jännitteitä niin virallisen kuin epävirallisen piirissä. Yhtenäisyyteen pyrkivä sääntely ei häivyttänyt esimerkiksi sukupuoleen, luokkaan tai etnisyyteen liittyvää osin teoreettista moninaisuutta.¹¹³ Tämän tutkimuksen tehtävänä ei ole syventyä erojen tai sukupuolen problematiikkaan eikä selvittää Suomenlahden merivartioston ja Rajavartiolaitoksen tasa-arvokysymyksiä. Teemoja ei kuitenkaan voi kulttuurisia prosesseja käsittelevässä työssä tyystin sivuuttaakaan.

Aineistossani eräs keskeisimmistä erilaisuuden ilmentäjistä oli biologinen sukupuoli naisrajavartiomiesten muodostaessa marginaalisen ryhmän. Esimerkiksi kenttätöideni alkaessa hallintoyksikössä oli 454 sotilasvirkaa, joissa palveli 12 naista (2,6 %). Heistä yksi oli upseeri. Yksiköissä työskentelevistä seitsemän toimi lentoasemayksikössä, kolme satamien rajatarkastusyksiköissä ja yksi merivartioasemalla.¹¹⁴ Tilanne on säilynyt samankaltaisena, sillä merellisissä tehtävissä työskentelee edelleen yksi naisvirkamies muiden toimiessa rajatarkastus- ja rikostorjuntatehtävissä. Koska tutkittavien pohdinnat koskivat usein ja etenkin naisrajavartiomiehistä keskusteltaessa fysiologisen mies- tai naisruumiin sekä sukupuolittuneiksi ymmärrettyjen ominaisuuksien soveltuvuutta monenkirjavaan merivartiotyöhön, olen päättänyt sivuamaan sukupuolikysymystä kokonaisruumiin kontekstissa. Näin teen näkyväksi sosiaalisen sukupuolen (gender) ulottuvuutta siitä huolimatta, etten varsinaisesti tutki sukupuolta tai sijoita tutkimusta sukupuolentutkimuksen teoreettiseen kenttään.¹¹⁵ Haluan hahmottaa, miten ja millaiseksi kokonaisruumiiseen kelpoinen työruumis kerronnassa ja käytännössä tuotettiin. Tämä tuo näkyviin kulttuurisia käsityksiä yksilöllisen työruumiin ja kokonaisruumiin sukupuolittuneisuudesta eri toimintaympäristöissä.

”Kevytversio äijäasenteesta”

Siltä osin kun kerronta rakensi mies- ja naiskategorioita annettuina itsestäänselvyyksinä, oli aineistosta hahmottuva näkemys sukupuolesta kaksijakoinen. Sekä empiirisesti että teoreettisesti kiinnostavaa kuitenkin on, ettei pohdinta juuttunut tähän, vaan se oli pikemminkin virittynyt yhtäläisyyksien, erojen, painotusten ja jännitteiden erittelemiseen.

Niko: Tuolla asemil varsinki ni on ehkä aika semmonen jotenki tiukka se raami mihin pitäis mahtuu.

Miia: Millasii asioit siihen liittyy?

N: En mä tiää osaanks mä ees eritellä. [tauko] Vaikee sanoo mitä siihen liittyy, mut joku semmonen selkee lokero, joka tulee jostain [naurahdus]. Ei se oikee, ei se ehkä ihan semmonen perus äijäasennekkaan oo, mikä vois hyvin kuvitella et se on, mut joku semmonen kevytversio äijäasenteest pitää olla.

113 Erilaisuuden kategorioita on useita, ja ne voivat kytkeytyä toisiinsa. Intersektionaalisuuden käsitteestä ks. esim. Steel 2013, 21, 24–29; Suopajarvi 2009, 77; Tallberg 2009, 54–55.

114 SLMV, RVLPJ määrä- ja kirjavahvuus 1.8.2007.

115 Sukupuolen käsitteestä ja sukupuolentutkimuksesta ks. esim. Nehls 2003, 24–25; Suopajarvi 2009, 28–30, 33, 35–38; Tallberg 2009, 39–41, 53, 176.

-- Ei se semmonen niinku tiukin mahollinen macho-machomies-kulttuuri oo mutta [tauko]. Se on se, aistittavissa, tai se henki mikä on.¹¹⁶

Nikon pohdinta kuvaa yleisemmin tapaa, jolla niin mies- kuin naistyöntekijät kautta vartioston linjasivat oikeanlaista merivartiohabitusta. Sille oli vaikeasti hahmotettavasta hengestä syntyvät lokerot ja raamit, jotka kuitenkin rajautuivat pehmeiden ja kovuuden välistä dynamiikkaa reflektoimalla.¹¹⁷ Pohdinnassa näkyy, miten sukupuolittunut sosiaalinen järjestys ei ole muuttumaton ja kyseenalaistamaton. Esimerkiksi sosiologi Teemu Tallberg käsittelee sukupuolta *eronteon ja yhteyden logiikkana*, jolloin samanlaisuus ja erilaisuus ovat suhteellisia absoluuttisten ja annettujen sijaan.¹¹⁸ Biologinen sukupuoli käsitetään sukupuolentutkimuksen teorioissa yleensä eräänlaiseksi ”raakamateriaaliksi”, joka sosiaalisten käytäntöjen kautta muuntuu yleisesti hyväksytyiksi sovinnastavoiksi. Naiseutta ja miehisyyttä tehdään, esitetään ja tukahdutetaan.¹¹⁹ Fenomenologisessa tulkintakehyksessä sukupuolta onkin luonnehdittu *eksistentiaaliseksi tyyliksi*: muuttuvissa suhteissa rakentuvaksi avoimeksi ja dynaamiseksi olemukseksi, jolla on ruumiillinen, henkinen ja affektiivinen ulottuvuutensa.¹²⁰

Etenkin miehisiksi toiminnoiksi mielletyt urheilu, voimankäyttö ja kilpailulliset tilanteet tarjosivat resonanssipintaa sukupuolirooleilla leikittelylle. Voimankäyttökoulutuksissa miehisyyden esittäminen korostui, ja käyttöön tulivat latautuneet sanat kouluttajien puhuessa esimerkiksi uroksista, testosteronista, adrenaliinista ja saalustusvietistä. ”*Ei lähdetä väijymään ja sinne kohteen perään*”, saattoi kouluttaja opastaa. Tasokokeita ammuttaessa hyvinä ampujina tunnettujen suoriutumista seurattiin tarkasti, ja epäonnistumisista seurasi välitön vertaispalaute: ”*Tervetuloo vaan alfauros tänne beetasalpaajien joukkoon! Huomaatteks kuinka sen miehisyys karisee... [naurua]*”.¹²¹

Tämänkaltaisista tilanteista huolimatta merivartioammattilaisuutta ei arvotettu voimankäytön kautta. Virkamiesten suhde voimankäyttöön ei ollut vakio, eikä erilaisia orientaatioita peitelty, vaan niistä keskusteltiin avoimesti.¹²² Esimerkiksi painia tai kampsipailu- ja itsepuolustuslajeja harrastaville fyysistä kontaktia edellyttävät tilanteet ja niiden harjoittelu oli luontevaa, kun toiset sen sijaan arastelivat koskettamista. Joku piti ampumisesta, toinen ei. Osa vierasti niin kenttäkelpoisuuden arviointiin liittyviä liikun-

116 5009:13.

117 3624:3; 5009:1.

118 Tallberg 2009, 39, 54–55. Tallbergin pohdinnassa logiikan käsite korvaa rakenteen käsitteen, jota tutkija pitää liian jäykkänä sosiaalisen todellisuuden käsitteellistämiseen. Logiikka systematisoi itsestään selvällä tavalla sosiaalisia suhteita, diskursseja ja käytäntöjä ja jättää käsitteenä tilaa erilaisille sovelluksille ja tulkinnoille käynnissä olevista tapahtumista.

119 Suopajarvi 2009, 29–30.

120 Lehtinen 2014b, 207–208. Tyylistä ja sukupuolesta ks. myös Heinämaa 1996, 111, 157–160; Ronkainen 1999, 83.

121 KPK2/62–63. Tässä ja muissa havainnoissani voimankäyttökoulutuksissa ryhmät muodostuivat yksinomaan miesvirkamiehistä, joten aineistosta ei voi vetää johtopäätöksiä siitä, miten naisten läsnäolo olisi vaikuttanut koulutukseen tai miten naiset kokivat koulutuksen.

122 Esim. KPK2/37, 66.

tasuoritteita kuin ammunnan tasokokeita, osa suhtautui niihin kunnianhimoisesti.¹²³ Suhtautumistapoja selitettiin sekä työntekijöiden aiemmalla suhteella harjoiteltavaan toimintoon että liikunnallisuudella ylipäätään.¹²⁴ Myös virkaiällä kerrottiin olevan vaikutusta, sillä aiempina vuosina voimankäyttöön liittyviin seikkoihin oli tyypillisesti suhtauduttu ylimalkaisesti ja vieroksuen.¹²⁵ Erilaisuus oli tältä osin hyväksyttävää, kunhan virkamies oli halukas ja kykenevä täyttämään paikkansa kokonaisuuteen osana.

Erityisesti puhutteluasento siihen vaikuttavine varusteineen muodosti foorumin, jolla oikeanlaisesta asenteesta neuvoteltiin. Tärkeää oli välttää hypermaskuliinisten tunnusmerkkien korostamista. Näin otettiin etäisyyttä sotilaalliseen jäykistelyyn, mutta kyse oli myös kypsyyden osoittamisesta. Tämä kävi selväksi esimerkiksi kysyessäni haastateltavilta, miten virkapuku ja -varusteet vaikuttivat tulokkaisiin.

Lars: No toisii ku kattoo ni ne kasvaa metrin ja toiset ei sit o moksiskaan. Mut ne kaverit mitkä ei o moksiskaan ni ne on niitä ku on ollu YK-hommissa ja pyöriny vähän maailmalla et ne on nää koululaiset¹²⁶ mitkä tulee ni nehä on nii haltioissaan että. Ja tuntuu välillä ku niitten kans tekee hommia että niillä niinku pätevyys kasvaa sataprosenttisesti siinä heti ku se ase on mukana. Kyllän niit saa vähän jarrutella välillä.¹²⁷

Niklas: Jotenki samahan poliiseilla on mun mielestä ku mejän rajatarkastajilla että kun ne tulee nuorena hommiin ja niille pistetään virka-aseet, et ne on vähän niinku semmosii egotyyppejä siellä, että vähän mandariinit kainalossa ja sillai. Siis ei voi yleistää mut niitä on sielä kuitenkin. Ja semmoset sit karsiutuu iän myötä, että ei enää vanhemmat ihmiset semmosta elvistelyä pidä. -- Kyllä mä muistan ite ku sai virka-aseen ja meni ensimmäist kertaa ni ohan se nyt semmonen tavallaa hämmentävä olo, että nyt mun pitää käyttäytyä myös sen mukaisesti et kun on tämmönen varustus päällä. Että siin ei voi antaa ittestään mitenkään epävarmaa kuvaa vaan että siinä pitää olla aika jämääkkinä kyllä. Mutta tota ei missään nimes pidä ruveta myöskään isotteleen, et kyl se nöyryys tarvii olla mukana, mut kuitenkin, se on semmonen ristiriita.¹²⁸

Pohdinta rinnastuu tapaan, jolla Antti aiemmin kiteytti ensiaputilanteen ongelmallisuuden omaisten mahdolliseen pettymykseen: ei tullut ambulanssi, vaan tuli ”tää poika”. Epävarma tai rehentelevä työntekijä oli ”koululainen” tai ”poika”, pätevä virkamies itsevarma aikuinen. Nuoruus asettuu kerronnassa vastakkain kypsän asiallisuuden kanssa tutkittavien jäsentäessä jaottelua työruumiin asentoon ja ulkoiseen olemukseen viittaamalla. ”Mandariinit kainaloissa” pullistelu ja ”isottelu” ilmensivät keskenkasvuista ja itseriittoista asennetta, hillitty asento sen sijaan oikeanlaista itsevarmuutta ja nöyryyttä.

123 KPK1/8, 12.

124 5009:5, 9.

125 Voimankäyttövälineitä ei välttämättä entisaikoina pidetty mukana partioissa (3624:4), eikä kenttäkelppoisuuskokeista otettu paineita: ”[E]hkä yks jätkä meni ja loput kakstoist teki kynällä sen [kenttäkelppoisuuskokeen]. Ja samaten ammunnat, jos oli joku asehullu asemalla ni löit sille laatikon paukkui ja sanoit mee ampuu noi tonne mäkee ja merkattii kynällä vaa et no ni, mä ammuin ton ja. Kuhan katto ettei ’ampunu’ semmost tulost et joutu jonnekkii olympiavalmennettavii” (3624:5.)

126 Koululainen-sanaa käytettiin puhuttaessa peruskurssilla olevista opiskelijoista, jotka palvelivat määräaikaississa viroissa. Sävy oli humoristisen vähättelevä.

127 3624:5.

128 3624:3.

Sotilaselämän tutkijoista muiden muassa Juha Mälkki on kuvaillut, miten asepalvelus nähtiin sosiaalistamisprosessina yhteiskunnan miespuoliseen aikuisuuteen. Ajatus armeijasta miesten kouluna tuotti Mälkin mukaan ymmärrystä kansalais sotilaiden ryhmän sisäisestä arvojärjestyksestä.¹²⁹ Merivartioston työntekijöiden tapa kuvata oikeaa ja väärää asennetta ja asentoa ikään viittaamalla kertoo mielestäni sotilasorganisaatioiden institutionaalisessa ajattelussa vallitsevasta sensitiivisyydestä iälle, mikä kytkeytyy laajemmin käsityksiin suomalaisesta miehisyydestä.¹³⁰

Pehmeyttä, kovuutta ja oikeanlaista olemusta reflektoidessaan työntekijät jäsensivät samalla kitkaa, joka ajallisesti kerrostuneiden tehtävien ja toimintaympäristöjen välillä vallitsi. ”Kevytversio äijäasenteesta” onkin ymmärrettävä ajalliseksi ja tehtäväsidonnaisiksi. Vaikka Rajavartiolaitoksen virallisessa todellisuudessa esimerkiksi hyvä fyysinen kunto oli kaikkia rajavartiomiehiä koskeva itsestäänselvyys, näyttäytyivät urheilullisuuden muodot ja merkitykset eri aikoina ja eri yksiköissä moninaisina niin yksilöllisen kuin yhteisöllisen kehityksessä.¹³¹ Merellisissä yksiköissä palvelleiden, eläkeiän kynnyksellä olleiden Tapanin ja Larsin kerronnan perusteella kuntoilulla ei ollut aiemmin juurikaan tekemistä merivartioammattilaisuuden kanssa, mutta tilanne oli muuttunut.

Miia: Liittykö siihen mielikuvaan merivartijasta että se on hyvässä kunnossa, hyväkuntoisia miehiä laitos täynnä?

Tapani: No ei välttämättä, et tota [tauoko] koska me nyt kuitenkin pääsääntöisesti liikumme konevoimalla [naurua].¹³²

Lars: Jos mä funtsaan mun entisiä työkavereita mitä laivoilla ja asemilla oli mitkä nyt on jo eläkkeellä, niin kyl me nyt aika tasapaksuja kavereit [naurahdus] oltii ja syöttii makkaraa ja ei varmaa juostu kunnolla kuupperii ja muuta. Nyt ku kattoo ni kaverit vetää kolmee tonni kuupperissa ja ne on hyväkuntoisia ja ne käy tauolla lenkillä ja tälle. Ei semmonen tullu mieleenkää sillo, jos meki laivan kans mentii rantaa ja tuli vapaata ni kyl se oli, jossain Hangossa mentii Maarittii kaljalle enemmin ku lähetti kuupperii juoksee jonnekkii! -- Kymmenen vuotta sitte ni mä en ois uskonu jos joku ois tiäks sanonu mulle et noi lähtee nyt lenkille tosta, et ku katto sitä rupuporukkaa mikä me tähän rantaa tultii.¹³³

Osa merivartioammattilaisista koki fyysisen suorituskyvyn tulleen tärkeämmäksi tehtäväkentän muutosten myötä.¹³⁴ Tämä ymmärrys ei kuitenkaan ollut saumaton, sillä sekä lajivalinnat että liikkumisen motiivit aiheuttivat keskustelua. Kuten eräs

129 Mälkki 2008, 183. Ks. myös Hoikkala 2009 409.

130 Haastateltavien ikää koskevia toteamuksia ei silti pidä ymmärtää kirjaimellisesti. Esimerkiksi Lars toi esiin asemansa vanhempana, rutinoituneena työntekijänä, joka tarvittaessa ohjasi ja ojensi nuorempia. Epäselväksi jäi, miten ”jarruttelu” ilmeni käytännössä. Kenttätyömuistiinpanoissani on kuitenkin kuvaus toisessa yksikössä havainnoidusta tilanteesta, jonka tulkitsin ikäsidonnan auctoriteettiaseman esittämiseksi partiokavereiden kautta mukana olevalle tutkijalle. Eräessä tilanteessa partion vanhin, noin 50-vuotias virkamies huomautti nuoremmille, 35–40-vuotiaille työntekijöille turhasta intoilusta ja hätäilystä radioviestinnässä. Nämä olivat asioita, jotka muissakin yhteyksissä oli tuotu minulle esiin kielteisinä toimintatapoina. Hetkeä myöhemmin nuorempi työntekijä kävi irrottamassa köyden, jonka vanhempi virkaveli oli lähtöinnossaan unohtanut paikoilleen. (KPK2/40.) Kypsä rauhallisuus tulee ensisijaisesti tulkita tavoiteltavan ammattilaisuuden diskursiiviseksi ilmaukseksi sen sijaan, että se käsitettäisiin absoluuttiseksi, ikäsidonnaiseksi ominaisuudeksi.

131 Ks. myös Lande 2010, 35.

132 3624:4

133 3624:5.

134 Esim. 3624:2.

joukkuepeleistä pitävä rajatarkastaja totesi: ”Ku menee koppiin ja kysytään et paljoks nousee penkistä ni ei siin o paljo puhuttavaa.”¹³⁵ Osa työntekijöistä vastusti määrätietoisesti kuntotestausta ja vältti kaikkea liikuntaa, jolloin aktiiviliikkujien ja huonokuntoisten työntekijöiden ääripäiden katsottiin jatkuvasti loitonneen toisistaan.¹³⁶ Kyse oli siitä, hyväksyikö työntekijä työruumiiseensa kohdistuvan institutionaalisen vallankäytön, mutta myös siitä, millaista habitusta työntekijä pyrki liikunnalla rakentamaan ja ylläpitämään.¹³⁷

Meri- ja rajavartiomiesten habituksen ajallisuutta kuvaa erityisen hyvin Matin pohdinta, joka sai alkunsa kysyessäni, oliko merivartiostossa jonkinlaista ”kovien jätkien kulttuuria”. Keskustelumme tuo esiin, miten toimintaympäristöjen ja tehtävien muutos piirtyy niin yksilölliseen työruumiiseen kuin yhteisön kokonaisuuteen.

Matti: Jaa. Se voi olla tuolla tota rajatarkastusosastossa se voi olla sellasta mutta ei se tuol laivoilla ja asemilla ni ei se sellast kovien jätkien kulttuuri kyl oo. -- Ei toi oo sellanen maskuliinikulttuurin kehto kyllä.

Miia: No mikä siit tekee muuta ku äijäilyä?

Matti: Se on toisin paikoin aika pehmeetäki se homma et ei se o semmosta kovisteluu, lainkaan.

Miia: Mitä sä tarkotat pehmeellä?

Matti: No se on semmosta, jos sä meet jonnekki tonne asemayksikköö taikka laivalle ni se on sellast luonnonläheistä hommaa, vähän kalasteluu sillon tällöin ja jotain muuta et se ei, ei oo niinku sellast lihasten pullisteluu.

Miia: Mites sitte osastossa?

Matti: No siel voi olla vähän eri juttu, voi olla että siel on enemmän sellasta pullistelun tarvetta ehkä siin hommassa.

Miia: Ainaki siel on [naurahdus] paljon kaljupäitä ja

Matti: Nii, no se on just sitä! Ja se on sellasta joka, niinku minussa herättää vähän sellasii negatiivisii tunteita. Et se on ihan sama juttu kun jos mä käyn tuolla Imatran puolen koululla ku siin on se rajajääkärikomppania ja ne on olevinaan niin helvetin kovii jätkiä et pitää olla ihan sänkipäitä kaikki, et niinku ei, ei [naurahdus] nyt ollaan vääräs paikassa.¹³⁸

Sukupuoleen liittyvien käsitysten käsittely on hankalaa, sillä sanat ovat johdattelevia, eikä aihetta toisaalta ole helppo konkretisoida. Matti tulkitsi mainitsemani ”äijäilyn” ”pullisteluksi” ja ”kovisteluksi”, joiden hän katsoi olevan kaukana merellisten yksiköiden pehmeämmästä toiminnasta.¹³⁹ Merkityksellistä on myös, että liitin

135 KPK2/59.

136 KPK2/60.

137 Habituksesta turvallisuusallalla ks. esim. Wolkowitz 2006, 85.

138 5009:1.

139 Pehmeyttä haastateltava luonnehti luonnonläheisyydeksi ja vahvisti sanomaansa puhumalla kalastamisesta. Koska kalastaminen ei liity työn sisältöihin ja oli harrastuksenakin vähenemässä, tulkitsen kertojan pyrkineen ensisijaisesti havainnollistamaan merellisen toimintaympäristön luonnetta ja olosuhteita, joissa kovistelulta ja pullistelulta oli vanhastaan puuttunut kohde ja ulkopuolinen yleisö.

Matin mainitsemän pullistelun spontaanisti työntekijöiden hiuksettomuuteen tavalla, jota haastateltava piti osuvana. Kaljut päät esiintyivät myös Pekan kerronnassa hänen pohtiessaan tehtävien sukupuolittuneisuutta. Seuraavaa otetta tulee lukea sitä taustaa vasten, että rajatarkastustyöstä oli muistitiedon mukaan puhuttu erityisesti naisille sopivana, pikkutarkkuutta vaativana työnä.¹⁴⁰ Pekka sanoutuu irti tästä ajattelusta, mutta asemoi tehtäviä yhtä kaikki sukupuolittuneesti nostamalla vertailukohdaksi terminaaliryhmän maskuliinisena ryhmänä.¹⁴¹

Pekka: Alun alkaen ois pitänyt lähteä siitä liikkeelle et se [rajatarkastustyö] on huolellisuutta, tarkkuutta, parempaa psykologista silmää vaativaa, ni arvostettais sitä sellasena. Ei se o mikään tyttömäinen piirre. Jos me aatellaan

M: Sä et nää sitä sukupuolisidonnaisena?

P: En, mä nään sen sellasena et se vaatii tietynlaisen ihmisen. Ja sitte on se hallipartioporukka [nyk. terminaaliryhmä], tukijoukko, joka on hyvin maskuliininen, nää kuulapäät, jotka sitte tulee ja vie kakkoslinjalle, oli asiakas myötämielinen tai ei, niin niillähän on ihan erilainen identiteetti sillä porukalla.¹⁴²

Muuan tasa-arvokysymyksiin kantaa ottanut naisrajatarkastaja ilmaisi ironisesti, että terminaaliryhmän kaltaisiin ryhmiin oli mahdollista päästä vain, jos hakijalla oli ”pallit ja kalju pää”.¹⁴³ Lukuisat viittaukset päihin – sänkipäihin, kuulapäihin ja kaljupäihin – eivät jää aineistossa kuriositeeteiksi vaan ilmentävät sellaista virallisen ja epävirallisen tason vuoropuhelussa syntyvää ryhmänormia, josta Hoikkala puhuu varusmiesten ”kollektiivisena kokonaisuutena”.¹⁴⁴ Tutkittavien kuvailema merivartioston kollektiivisen kokonaisuuden muutos reflektoi tehtäväkentän muutosta ja viesti merivartioammattilaisten voimistuneesta identifioidumisesta puolustus- ja turvallisuusalan toimijoihin sekä valmiudesta uudenlaista ”kovuutta” vaativiin tehtäviin.¹⁴⁵ Kuten Suvi Ronkainen Mary Douglasiin viitaten toteaa, on kulttuurin uurtama ihmisliha yhteiskunnan kuva.¹⁴⁶

Naisruumis on kokonaisruumiille uhka ja mahdollisuus

Ikäni ja sukupuoleni vaikuttivat epäilemättä siihen, että liberaalit tasa-arvoasenteet koroistuivat tutkittavien kanssa käydyissä keskusteluissa, vaikka tyypillisesti suhtautumi-

140 Esim. 3624:4; 5009:14. Sama näkemys tuotiin esiin lukuisia kertoja myös yksiköissä vieraillessani, mutta koska pidin mainintaa irrelevanttina, en tullut kirjanneeksi sitä kenttätyömuistiinpanoihini.

141 Erikoisryhmät ovat voineet muillakin aloilla säilyttää maineensa maskuliinisina linnakkeina tilanteissa, joissa muihin työtehtäviin on alettu hyväksyä naisia (esim. Carlström 1999, 54; Suopajarvi 2009, 171).

142 5009:14.

143 KPK2/53.

144 Hoikkala 2009b, 140.

145 Yleistysten ja ylitulkintojen välttämiseksi todettakoon, että eräs virkamies (KPK1/12) kertoi naurahdellen kaljupäisyytensä olevan ikääntymisen sanelema ratkaisu. Koska kalju häivytti ylöspäin hiipivän hiusrajan sekä harvenevat, harmaantuvat hapsot, liittyi valinta tässäkin tapauksessa vitalisuuden vaalimiseen.

146 Ronkainen 1999, 57.

sen naiseen sotilasviroissa kerrottiin olevan ristiriitaista ja epäilevää.¹⁴⁷ Sen sijaan, että kysymystä olisi lähestytty merivartioston tilanteesta käsin, turvautuivat haastateltavat vertailuihin. Niissä sekä puolustusvoimat että rajavartiostot saivat edustaa vanhanaikaisia, uppinkiskaisia ja ennakkoluuloisia miehisyyden linnakkeita. Muiden muassa Olli ja Ilari kertoivat merivartiostossa klassikkoaseman saavuttaneesta haastattelusta, joka oli esitetty 1990-luvulla tehdyssä tv-dokumentissa. Siinä ”maarajan mies” oli ilmaissut epäluulonsa rajavartijainaisia kohtaan vedoten kuukautisiin, jotka voisivat yllättää kesken partiohiihdon.¹⁴⁸ Antti vertasi Rajavartiolaistosta puolustusvoimiin: ”Ehkä on sen verran pienemmät piirit [kuin puolustusvoimissa] ja sitte ku ollaan ehkä vähän kauempana niist kaikist kliseisimmist jutuist ni ehkä se on vähän semmonen nykyaikasempi käsitys.”¹⁴⁹

Nykyaikaisemmista käsityksistä huolimatta yksilön ei sopinut poiketa liiaksi oikeaa näköisyyttä ja olemusta säätelevistä normeista, mikäli hän mieli päästä osaksi operatiivista kokonaisuudesta.¹⁵⁰ Niin naisten, siviilipalvelusmiesten kuin homoseksuaalien asema oli jossain määrin hankala:

Ilari: Ei se [ennakkoluuloisuus] hirveesti, sanotaan et ei niinku suoranaisesti puheissa tuu mut ehkä sit asenteissa on just et kaikki sivarit ja homot ja muut ni ei, ei o oikein jees juttu. -- Tai naiset merivartiostossa [naurahdus], seki on itseasias aika monella tiukka asenne et naiset ei kuulu merivartiohommaan. Yllättävän paljon must nuoremmillaki on sitä et rajatarkastusosastos voi ehkä viel olla, mut varsinkaa niinku asemille tai laivoille ni sinne naiset ei kuulu ollenkaan. Ihan sama niinku et naiset ei kuulu armeijaan. Eikä kuulu moneen muuhunkaan just tommoseen kovaan hommaan tai semmoseen. -- Mut ei must oo mitään [syytä] miks ei naiset ois siel ihan niinku miehetki. Ku ei siellä, en mä keksi yhtään työtä mikä siel on semmonen mitä nainen ei vois tehdä.

M: Nii. [tauko] Siinhän joskus otetaan esille se työn fyysisyys, jos tippuu mereen niin joku viiskykilonen nainen ei saa sua sieltä

I: Joo, nii, mä tiedän [tuhattaa]. Mutta mä ottaisin sen toisen fyysisyyden että satakakskykilonen läski äijä, ni sitä ei toinen mieskään sieltä nosta --. Et se on must ihan niinku suoraan sanoen naurettavaa et usein ne jotka sanoo naisten fysiikasta et se ei oo riittävä, ni ne on usein just niitä ylipainosia, jo yli viidenkympin ikäsiä jotka ei pidä kunnostaan mitään huolta ja joiden fysiikka on taatusti heikompi ku suurimmal osal kolmekymppisist naisista.¹⁵¹

Sukupuolta käsiteltiin ja naisia vieroksuttiin useimmiten juuri viittaamalla fyysiseen suorituskyykyyn, mikä vastaa muissa ammattiryhmissä käytyä keskustelua naisten soveltumattomuudesta miehisiksi miellettyihin tehtäviin.¹⁵² Naisruumista pidettiin soveltumattomana merellisiin yksiköihin työturvallisuussyistä. Matti kytki asian luottamukseen. Kerronnasta näkyy, että haastateltava tiedosti keskustelunaiheen sukupuolipoliittisen sensitiivisyyden.

147 5009:1, 10, 13, 14.

148 3624:2; 5009:21.

149 5009:9.

150 Ks. myös Ojajarvi 2015, 124–128; Suopajarvi 2009, 163–166.

151 5009:21.

152 Aurell 2001, 77–78, 81, 90; Bryant & Jakowski 2011, 1350; Silvén 2004, 152–153; Suopajarvi 2009, 172; Wollinger 2000, 127–128, 131–132.

Matti: [S]e varmaan on semmonen mikä on sitte [tauko] vähän voi olla hakusessa niitten naismerivartijoitten kans et niihin ei välttämättä sit, siihen partiokaveriin luotetakkaan että se pystyis kaiken tekemään. -- [K]oska aika monta työtehtävää on sellast mis sä tarvitset fyysistäki voimaa. Ja ja sitte vähän jotain rämöpäisyyttä tai muuta ni ehkä sit, se voi olla että se välil on vähän vaikee löytää sit sitä luottamusta siihen, tyttöö kohtaan. -- Ja siinä voi olla että, no sehän riippuu sit ihan ihmisestä. Se voi olla että ne on täysin väärässä sitte taas et se luottamuksen puute, et se ei o, se ei o todellista. Et se ei perustu todellisuuteen. Mutta aika helposti se kääntyy sitte ehkä siihen.¹⁵³

Kerronta siirtää keskustelun naistyöntekijän tosiasiallisista voimista yhteisön jäsenten väliseen luottamukseen, jolloin argumentaatiota ei voida kumota vetoamalla Ilarin tavoin 30-vuotiaiden naisten verrattain hyvään kuntoon tai osoittamalla vaadittaviin fyysisiin suorituksiin kykenevä yksilö. Perustelu nojaa luottamuksen vastaan sanomattomaan tematiikkaan, jonka tämän työn seuraavassa luvussa voidaan nähdä muodostuvan keskeiskäsitteeksi merivartioammattilaisuuden eetoksessa. Haastatelluotteessa kuvastuu eronteon logiikka, jossa kokonaisuuteen homogeenisuudesta nousevan luottamuksen vaaliminen luonnollistaa ja oikeuttaa sukupuolittuneet käytännöt. Tallberg kutsuu tätä ”miehisen koheesion dogmaksi”¹⁵⁴.

Silti sellainenkin tilanne oli mahdollinen, että biologisen naisruumiin katsottiin soveltuvan operatiivisen kokonaisuuteen osaksi miesruumista paremmin. Esimerkiksi turvaamis- ja tarkkailutehtäviin kerrottiin tarvittun naisvirkamiestä, koska kokonaisuuteen moninaisuus mahdollisti monipuolisemman ja siten tehokkaamman toiminnan.¹⁵⁵ Seikka kertoo nähdäkseni ennen kaikkea instituution instrumentaalista suhtautumisesta työruumiiseen: fysiologinen naisruumis ei tässä ollut puute ja heikkous vaan neutraali ominaisuus tai vahvuus, jonka ajateltiin tukevan kokonaisuuteen toimintakykyä. Naiseus ei tällöin merkinnyt stereotyyppisesti ymmärrettyjä luonteenpiirteitä tai taipumuksia vaan tarkoituksenmukaista työruumista. Ilmiö kertoo myös merivartioammattilaisten tehtäväorientoituneisuudesta sekä tehtäväkentän muutoksesta ja kokonaisuuteen mukautumisesta muutokseen.

Panin kiinnostuksella merkille, että useampaan ryhmään olisi toivotettu tervetulleeksi eräs tietty naisrajavartiomies. Kyseinen mieskollegoiden arvostama virkamies oli mitä ilmeisimmin kokonaisuuteen kelpoinen, ammattitaitoinen ja luottamuksen arvoinen. Muissa yhteyksissä tutkittavien puheesta hahmottui eräänlainen ihanteellinen ominaisuusprofiili, joka koski niin sotilas- kuin siviiliviroissa olevia. Merivartiostossa työskentelevän naisen tuli olla ”*pehmeä mutta napakka*”, naisellinen olematta ”kanamainen”, ”pirtsakka”, huumorintajuinen sekä sopivan ”räväkkä” ja ren-

153 5009:1.

154 Tallberg 2009, 50–52, 176–177. Koheesiotutkimuksessa keskeisellä sijalla on ollut näkemys, että sotilasjoukon hyvähenkisyyden synty on ulkopuolisia pois sulkien (Mälkki 2008, 214–215). Sama mekanismi on nähtävissä esimerkiksi pelastuslaitoksissa, joita Mankkisen (2011, 112) mukaan on pidetty konservatiivisina ja seksistisinä instituutioina. ”Hyvän palomiehen” normi on valkoinen, keskiluokkainen, heteroseksuaalinen mies. Rekkakuskeista vastaavasti ks. Nehls 2003.

155 5009:19; KPK3/82. Vastaavanlaisen tarpeen rekrytoida naisrajavartiomiehiä muodosti vuonna 2014 voimaan astunut pakkokeinolaki, jonka mukaan henkilöntarkastuksen tekijän ja tarkastettavan tulee olla samaa biologista sukupuolta.

to olematta kuitenkaan käytökseltään ja olemukseltaan ”liian miesmäinen”.¹⁵⁶ Naisrajavartiomiehille sopi kaikesta päätellen eräänlainen ”ultrakevyt” versio äijäasenteesta. Aineisto tukee näin aiemmin esitettyä väitettä, että sukupuolittuneet käytännöt voidaan työelämässä ylittää, jos naistyöntekijä on valmis mukautumaan ammattiyhteisön normatiivisiin käsityksiin oikeanlaisesta habituksesta mutta kykenee samalla luovimaan olemusta ja käyttäytymistä koskevien kaksoisvaatimusten paineessa.¹⁵⁷ Se että merivartioston naisvirkamiehet lähtökohtaisesti jakoivat mieskollegoidensa käsitykset oikeanlaisesta merivartiohabituksesta, selittää myös, miksi monien heistä oli vaikea hyväksyä stereotyyppisiä käsityksiä naissukupuolen herkkyydestä, heikkoudesta, empatiasta, tunnollisuudesta ja arkuudesta sekä sietää näihin oletuksiin perustuvien positioiden toistuvaa tarjoamista itselleen.¹⁵⁸

Merivartioston naisrajavartiomiesten asemaa voidaan pitää samankaltaisena kuin Eva Silvénin havainnoimien koristemaalareiden. Kun naiset sijoitetaan miesvaltaisilla aloilla tiettyihin tehtäviin, rakennustyömailla koristemaalareiksi ja merivartiostossa ensilinjan rajatarkastajiksi, piiryy heidän läsnäolonsa kautta esiin se, mikä on normaalia ja toisaalta epänormaalia.¹⁵⁹ Kulttuuriantropologi Tiina Suopajarvi on tarkastellut samaan tapaan tehtävien ja toimintojen jaottelua metsäalalla. Hän käyttää ekofeministi Val Plumwoodin käsitettä *taka-alaistaminen* kuvatessaan, miten vasta valmistuneita metsätalousinsinöörejä ja naisia palkataan metsäsuunnittelijan työhön. Suopajarven tutkimusaineiston perusteella metsäalalla arvostetaan eniten johtotehtäviä ja fyysisiä puunkaato- ja puunkorjuutöitä, joita tekevät etupäässä kokeneet miehet. Vasta-alkajien ja naisten tekemää työtä pidetään epäolennaisempana, ja se taka-alaistetaan.¹⁶⁰ Eräs ensilinjalla työskennellyt miesrajatarkastaja tuli artikuloineeksi tämän jaon keskustellessamme eri yksiköiden julkisuuskuvasta. ”Eihän sitä ees kehtaa sanoo olevansa passintarkastaja, mieluummin sanoo olevansa jotain muuta... Mieti nyt, jossain Hamletis, ku vieres on joku Estonian pelastaja.”¹⁶¹ Kerronta oli kärjistävänä humoristista, mutta kertojaa ei naurattanut. Seikka, että hän sijoitti ”passintarkastajan” alemmuutta kuvaavan episodin yökerhon soidinmenoihin, kertoo erityisellä tavalla toiminnallisuuden, sukupuolen ja ammatillisen itseymmärryksen jännitteisestä suhteesta merivartioston eri tehtävissä.

156 3624:2; 5009: 6, 7, 10.

157 Aurell 2001, 77–78; Kinnunen & Seppänen 2009, 14; Ojajarvi 2015, 120, 124; Ronkainen 1999, 212; Silvén 2004, 152–153; Suopajarvi 2009, 175, 288–289; Utriainen 2006, 49; Wolkowitz 2006, 85, 94–95.

158 KPK2/45, 3/68; 5009: 10, 12. Naispoliiseja koskevasta empatiaoletuksesta ja sen seurauksista ks. Penttinen 2011, 154–155.

159 Silvén 2004, 150–151.

160 Suopajarvi 2009, 336.

161 KPK3/78.

Asiakaskontaktit

Kyyninen realismi

Merivartiomiehet olivat hyvin tietoisia arvioivista katseista, joita yleisö heihin kohdisti. Aihe nousi esiin etenkin työntekijöiden käsitellessä tilanteita, joissa asiakkaat syystä tai toisesta horjuttivat virkamiesten pyrkimystä hallintaan. Kuten aiemmin on nähty, miellettiin kyky ylläpitää ilmeettömyyttä keskeiseksi ammattitaidon osa-alueeksi. Ilmeetön asiallisuus oli samaan aikaan sekä yksilöllisen työruumiin ideaaliolemus että asenne, joka oli kyettävä sisällyttämään joukon kollektiiviin koreografioihin nuhteettoman ja luotettavan julkisuuskuvan vaalimisen vuoksi.

Asiakaskohtamisia havainnoidessani ja niitä koskevaa kerrontaa kuunnellessani minua alkoi kiinnostaa, miten ilmeetöntä asiallisuutta käytännössä ylläpidettiin, miksi tietyt tilanteet koettiin vaikeammiksi kuin toiset ja millainen asiakastilanteita ohjaava kulttuurinen tietovaranto rajavartiomiehillä oli käytettävissään. Mielenkiintoni kohdistuu siksi seuraavassa haastaviin asiakastilanteisiin. Olen päätenyt tähän siitä huolimatta, että niiden korostuminen aiheuttaa jonkinasteisen mittakaavaharhan. Virkamiesten arkeen kuului myös kohtamisia, joissa he saivat myönteistä palautetta ja kiitosta asiakkailtaan ja joissa he kokivat olleensa avuksi ja hyödyksi. Etenkin merellisissä yksiköissä toimivat toivat esiin tällaisia usein meripelastukseen liittyviä tilanteita.¹⁶² Vaikka nämä hetket yhtä lailla vaikuttivat merivartioammattilaisuuteen,¹⁶³ on analyttisesti antoisinta tasapainottelun tarkastelu. Kielteiset ja ristiriitaiset tilanteet mietityttivät myös tutkittavia eniten. Tutkimusasetelmani takia olen rajannut käsitteilyni rajavartiomiehien sen sijaan, että tavoittelisin asiakasnäkökulmaa.

Virkamiehet puhuivat paljon asenteesta, jota voisi heidän sanavalintojaan mukaillen kutsua *kyyniseksi realismiksi*. Sillä viitattiin työn mukanaan tuomaan ymmärrykseen elämän varjopuolista sekä alttiuteen kyseenalaistaa muiden motiiveja ja nähdä asioita kielteisen kautta.¹⁶⁴ Koska asiakkaiden valehteleminen oli arkipäiväistä, suhtauduttiin heihin lähtökohtaisesti epäillen ja etenkin, jos asiakas oli hermostunut, päihtynyt, innokas, sekava, hyvin nuori tai vanha, tietämättömän oloinen tai ulkomaalainen.¹⁶⁵ Työntekijöiden käsityksen mukaan silmien avautuminen väärinkäytöksille ja hyväuskoisuuden kariseminen oli lainvalvontaviranomaisessa työskentelemisen väistämätön seuraus. Tällä nähtiin sekä myönteisiä että kielteisiä vaikutuksia. Valvontayksikössä työskentelevä Erno kertoi havahtuneensa kyynisyyteensä siinä vaiheessa, kun hän alkoi saada lähipiiriltään palautetta kylmäkiskoisesta suhtautumisesta asioihin ja ihmisiin. Erno oli alkanut kiinnittää asiaan huomiota ja sanoi pyrkineensä tietoisesti ”pehmentämään” ajatteluaan, mutta samaan aikaan etäännyttävä kylmäkiskoisuus oli

162 3624: 1, 3, 4.

163 Itseymmärryksemme on pitkälti riippuvaista siitä, miten kohtaamamme toinen tunnistaa tunteemme ja aikeemme sekä riippumattomuutemme tai riippuvaisuutemme. Myös ammatillinen itseymmärrys syntyy peilaavissa vuorovaikutussuhteissa. (Aurell 2001, 161, 167; Wolkowitz 2006, 181.)

164 Esim. 3624:2, 3, 5; 5009:8, 9, 11, 13, 14.

165 Myös Norström 2004, 117–119; Räisänen 2014, 87.

hänen mukaansa ”ainoa tapa pitää pää kasassa”.¹⁶⁶

Kyyninen realismi oli kykyä kriittiseen kyseenalaistamiseen kuitenkin niin, ettei työntekijä sortunut virkaintoisuuteen; seikka, jonka sopimattomuutta kypsän virkamiehen olemukseen on käsitelty aiemmin. Tässä mielessä virkamiesmäinen suhtautuminen muistutti ulkoisesti välinpitämättömyyttä. Lisäksi oleellista oli pysyä tosiasioissa. Eräässä yksikössä miehet kertoivat kunnioittavaan sävyyn käräjätuomarista, jonka istuntoihin he olivat työtehtävissään osallistuneet. Tätä ”Raaka-Railiksi” kutsuttua tuomaria ihailtiin ja arvostettiin, sillä häntä pidettiin paitsi oikeudenmukaisena myös järkevänä ja rohkeana siinä, ettei hän kuunnellut turhia selityksiä ja valheita: ”Sille on kenenkää turha aukoo päätä tai yrittää vedättää.”¹⁶⁷ Raaka-Railin erityisyyttä lienee lisännyt hänen sukupuolensa, sillä virkamiesmäisen suhtautumistavan vastakohtaksi hahmottui yleensä sellainen kritiikitön asenne, jota ”kukkahattutädit” edustivat:

*Erkko: [T]urvapaikanhakijat on hyvä esimerkki, se ku joku kukkahattutäti uskoo kiltisti kaiken ja se kuulostaa ihan hirveelt se sen tarina ja miten se on kärsiny. Ja sit ku sä itte, sul on faktaa edessä että mitä se on tehny tai on lentoliput ties mistä ties minne ja hän kertoo et hän on tullu junalla ja ollu piilossa ja muuta ja sit ku on et ei, ei [naurahdus], yksinkertaisesti ei pidä paikkansa tää homma! Ni kyl siin niinku kyyniseks tulee helposti.*¹⁶⁸

Virkamiehet perustelivat asennetta toistuvilla kielteisillä kokemuksilla.¹⁶⁹ Vaikei selitystä voida pitää tyhjentävänä, pidän sitä kiinnostavana. Huomasin asenteiden kovenemisen myös itsessäni. Esimerkiksi rajatarkastusosastossa seurasin kenttätöiden alkuvaiheessa hallinnollisen tutkinnan työntekijän asiointia toisen linjan tarkastukseen joutuneen, belgialaisella oleskeluluvalla matkustaneen ja käännyttävän maa-hantulijan kanssa. Asiakas pääsi lähtemään, mutta hänet määrättiin ilmoittautumaan viranomaisille seuraavana päivänä kello 12. Asiakas kiitteli päätöstä ja vakuutteli tulevansa paikalle. Seuraavana päivänä hän kuitenkin jätti saapumatta, eikä häntä yrityksistä huolimatta tavoitettu. Kun hän myöhemmin otti yhteyttä yksikköön, suhtautui hän asiaan välinpitämättömästi ja tavalla, jonka tulkitsin viranomaista halventavaksi. Olin naiivin ihmeissäni siitä, miten kukaan saattoi valehdella viranomaisille. Olin myös pettynyt, vihainen ja koin tulleei loukatuksi, sillä hän oli vakuutellut rehellisyyttään minullekin. Paikalla ollut virkamies sen sijaan totesi, että hän olisi ollut yllättyneempi, jos asiakas olisi ilmestynyt paikalle. Jäimme puhumaan asioista, jotka asiakkaan olemuksessa ja toimissa olivat päivää aiemmin pistäneet silmään. ”Tuli mieleen että oliko se joku muuli [salakuljettaja]”, sanoi keskustelukumppanini samalla hetkellä, kun ajattelin samaa. Siinä istuessamme pystyin helposti ymmärtämään raja-

166 KPK3/78.

167 KPK3/83.

168 5009:22.

169 Sosiaalialalla kielteistä asennetta on päinvastoin selitetty sillä, ettei kielteisesti suhtautuneilla ollut kokemusta kulttuurienvälisistä asiakas kohtaamisista, jotka siis lähtökohtaisesti oletettiin myönteisiksi (Hammar-Suutari 2009, 170).

vartiomiesten kuvailmaa turhautumista ja kokemuksia huijatuksi tulemisesta.¹⁷⁰

Virkamiesten kuvailu asiakastilanteisiin liittyvistä tunteista oli ristiriitaista. Vaikka työntekijät kertoivat virkamiesmäisestä ja tunteettomasta suhtautumisesta,¹⁷¹ saattoivat he kuvailla asiakaskohtaamisia tunneilmaisuja säästelemättä. Kiroileminen ja kielikuva ”nähdä punaista” olivat esimerkkejä tästä.

Lars: [N]e mitä me täällä tutkitaan näit juttuja -- ni kyl se varmaan lyö semmosen leiman et vaik se ei semmost rasistista olis mutta sä näät tavallaa punasta ku sä kuulet että tää oli nyt joku Ivanovi taas. Ja siihen aikaan ku ruotsinlaivaa katottii vielä --, ni ne Ruotsista tänne päin tulevat -- tummaihsot ku me päästettii ne täällä läpi ni seuraavan päivän ne haki turvapaikkaa ulkomaalaisyksiköst ni se tuntu ittestä sit taas et voi helkkari toi on se sama jätkä minkä mä oon kattonu eilen.¹⁷²

Tulkitsin tunteidenhallinnan olleen todella koetuksella tilanteessa, jossa kuulusteltiin rikoksista tuomittua, mielenterveysongelmaista asiakasta, joka oli ilmoittanut anovansa turvapaikkaa. Kuulustelijana toiminut, muulloin leppoisasti käyttäytynyt Markus oli hermostunut. Ennen kuulustelun alkua hän jauhoi purukumia, etsi tavaroita kovaäänisesti kiroillen ja meni hyvissä ajoin valmistautumaan. Kuulustelutilanne osoittautui hankalaksi.

Asiakas on sekavan ja arvaamattoman oloinen. Hän pälyilee, poukkoilee kerronnassaan ja antaa väärää tietoa taustoistaan. Jossain välissä hän peruu turvapaikkahakemuksensa, mutta alkaa pian perustella sitä uudestaan. Hetken päästä Markus nousee hakeakseen kopioita, ja kun tulkikkin samalla poistuu, jään asiakkaan kanssa kahden. Muistan virkamiesten ennen asiakkaan saapumista puhuneen tiedosta, että kuulusteltava oli leipäveitsi kourassaan uhannut vastaanotokeskuksen työntekijää. Minua kylmää, en jää miettimään vaan nousen ja siirryn ovensuuhun odottamaan Markuksen paluuta. Hän kiirehtii takaisin ja näyttää helpottuneelta nähdessään minut käytävällä: ”Mun piti sanoo että tuu pois, onneks tajusit ite.” Hän kertoo myöhemmin olleensa niin ärsyyntynyt ja keskittynyt, että asia unohtui.¹⁷³

Kuulustelun jälkeen asiaan osallisena olleet työntekijät sanailivat siitä, missä asiakkaalle olisi käyttöä: viedäkö hänet maalitalun kannattimiksi ampumaradalle vai nyrkkeilyäkin kuntosalille. Sen sijaan, että väkivaltafantasiat olisivat lietsoneet virkamiehiä suurempaan raivoon, näyttivät ne ainakin hetkellisesti purkavan tunnelatausta. Keskustelunaihe vaihtui toiseksi, Markus sylkäisi purukumin pois, nauru palasi ja asiakas unohtui.

Puheiden selitettiin ilmentävän sitä groteskiin liioitteluun ja sisäpiiriin kuulumiseen

170 KPK2/64–65. Tilanteessa mieleeni tuli aiemmin kuulemani juttu tapauksesta, jossa hyvä asiakaspalvelu johti ei-aiottuun lopputulokseen. Partio oli mennyt saattamaan vahvasti päihtyneen matkustajan pois tax free -liikkeitä. Asiakkaan vieressä lattialla oli ollut ”viskileka”, jonka toinen virkamiehistä oli nostanut ja ojentanut asiakkaalle saatesanoilla ”älähän unohda tätä”. Asiakkaan kiitettävä ja hoiperreltua pois olivat virkamiehet tulleet kysyneeksi myyjältä, oliko hän juuri myynyt viskin. Kävi ilmi, ettei pullo ollut kulkenut kassan kautta. Tarina sai sekä kertojat että kuulijat tikahtumaan nauruun.

171 Esim. KPK3/83.

172 3624:5.

173 KPK2/57.

perustuvaa ”mustaa huumoria”, jota aiemmassa tutkimuksessa on pidetty miesyhteisöille ja viranomaisille tyypillisenä.¹⁷⁴ Hermostuneisuus ja turhautuminen purettiin sanallisesti työtovereihin ja sanattomasti esimerkiksi toimistotarvikkeisiin ja kuntosalilaitteisiin. Kuten Pekka totesi: ”*Jotakuta ku vituttaa oikeen rajusti joku keissi ni ne päästetään ne höyryt sitte ulos suljettujen ovien takana.*”¹⁷⁵ Lausahdus rakentaa jälleen kulttuurista ymmärrystä julkisen ja yksityisen välisestä erosta ja työruumiista sen tuottajana.

Ennakko-oletukset ohjaavat toimintaa

Asiakkaista saatujen lähtötietojen ja ensivaikutelmien perusteella tehtiin nopeita ja toisinaan varsin pitkälle meneviä johtopäätöksiä asiakkaiden asiallisuudesta, luotettavuudesta ja tulevien tehtävien luonteesta.¹⁷⁶ Pyrkimys hahmottaa käynnissä olevaa tilannetta niukkojen tietojen pohjalta oli samankaltainen kaikissa tehtävissä ja yksiköissä. Seuraava kenttätýöote kuvaa erään merellisen yksikön hälytystehtävän.

Buster vai Sunseeker?

Nuori mies on ilmoittanut veneensä olevan kivillä. Karille on ajettu pienellä vauhdilla lähellä rantaa, eikä kenelläkään ole hätää, mutta vene on jumissa. Taustalla elämöi iloinen seurue. Hetkeä myöhemmin saan kuulla soittajan esitelleen itsensä tunnetun urheilijan nimellä. ”*Et sitte muuta nimeä keksinyt!*”, oli asiakkaan kanssa asioinut työntekijä tokaissut ja tiedustellut soittajan todellista henkilöisyyttä, jotta tehtävä saataisiin kirjattua ja kivikkoon karauttanutta joukkoa autettua. Soittaja oli pysynyt kannassaan.

Matkalla tapahtumapaikalle partion jäsenet vitsailevat päivän tapahtumista mutta palaavat vuoroitellen kysymykseen, voisiko soittaja todella olla väittämänsä henkilö vai onko kyse jälleen viranomaisia viihdyttävästä vitsiniekasta. ”*Kohtahan se nähdään*”, myhäilee partion johtajana toimiva Lasse.

Läheistyessämme ilmoitettua paikkaa haverialus näkyy jo kaukaa: luksusjahti kiiltää iltauringossa rantakivikon keskellä. Näky on niin hullunkurinen, että suuni lokahtaa auki. ”*Ei helvetti jätkät...*”, sanoo vierustoverini ja alkaa hekottaa. Vene täyttyy hörähdyksistä, ja kaikki puhuvat päällekkäin. Kannella näkyy liikettä. Lasse kröhähtää, virkamiesjoukko hiljenee ja ilmeettömyys aktivoituu.

Tapahtumapaikalla tilanne on rauhallinen, ja kuljettaja selvittää tilannetta asiallisesti samalla, kun kierrämme alusta. Kun seurue siirtyy kumiveneellä maihin, Lasse soittaa johtokeskukseen. Odotamme aurinkokannella, stereoista kuuluu musiikkia ja partion nuorin vitsailee vain drinkkien puuttuvan. Puhelunsa lopettanut Lasse tulee paikalle, vilkaisee rannalle, virnistää ja soittaa tilannetiedotuksen yksikköön. Kuljettajan palatessa partio sopii jatkotoimenpiteistä. Koska jahti ei lähde irti kevyellä nykäisyllä eikä pohjan vaurioista ole tietoa, päätetään se jättää paikoilleen, kunnes sukeltajat ovat selvittäneet tilanteen. Merivartioston osalta keikka päättyy.¹⁷⁷

Puhelimessa syntyneen ensivaikutelman mukaan kyse oli pienellä perämoottori-veneellä liikkeellä olleen nuorisoporukan toilailuista. Soittaja vakuutteli henkilöisyyttään, joka myöhemmin osoittautui oikeaksi. Asiakas ei ollut asiasta millänsäkään,

174 3624:2, 4. Ks. myös Carlström 1999, 131–132; Pöysä 1997, 69; Rosenström 1996, 88.

175 5009:14.

176 Ks. myös Norström 2004, 179–180.

177 KPK2/39.

mutta virkamiehet piikittelivät työtoveriaan erehdyksestä päiväkausia. Vaikka lausahdusta pidettiin huvittavana, koettiin se ilmeisesti myös sen verran kiusalliseksi, ettei sitä enää myöhemmin käsitelty kanssani.

Kansatieteilijä Ann Kristin Carlström analysoi ennakko-oletusten merkitystä Tukholman poliisin tarkkailuysikön toiminnassa ja esittää tulkinnan, joka on uskottava myös merivartiotyön kontekstissa. Carlströmin mukaan luokitteluihin ja asiakkaista tuotettuihin stereotyyppioihin tukeuduttiin herkästi työssä, jossa jouduttiin tekemään nopeita ratkaisuja vaillinaisten tietojen varassa. Kun muita kiinnekohtia ei ollut, ohjasivat aiempien kokemusten pohjalta muovautuneet ennakkokäsitykset päätöksentekoa. Carlströmin tutkimat poliisimiehet jaottelivat ihmisiä karkeasti kahteen kategoriin: tavallisiin, lainkuuliaisiiin veronmaksajiin ja rötöstelijöihin (*hederliga/svenssons/skattebetalare och busar*). Ennen keikkoja he orientoituivat tulevaan keskustelemalla asiakkaista sukupuoleen, ikään ja etnisyyteen viittaamalla. Carlströmille korostettiin, ettei ilmaisia käytetty alentavasti, vaan niiden tarkoituksena oli tuntomerkkejä koskevan tiedon välittäminen ja tilanteisiin varautuminen.¹⁷⁸

Merivartioston työntekijät puhuivat asiakkaista asiakkaina, mutta epäilyistä käytettiin myös nimitystä ”poka”. Jos asiakas hölmöili tai työllisti viranomaisia olematta kuitenkaan ”poka”, oli hän usein ”Mähönen”. Sivullinen tai lainkuulainen asiakas oli ”tavallinen tallaja” tai ”Jamppa”, tsääreporri-profiliin sopiessaan myös ”Kauko”.¹⁷⁹ Merellisissä yksiköissä veneet antoivat viitteitä veneilijöistä. Jos näköpiiriin osui ”tilastovene” – itäisellä Suomenlahdella esimerkiksi lasikuidutettu ”meriläismallinen” kalastajavene, lännempänä useammin huonokuntoinen HT-vene – oli veneilijä potentiaalinen ”nasse”, ruorijuopumuksesta epäilyksi sopiva. Vähintään oli syytä olettaa, etteivät veneen varusteet olleet määräysten mukaiset.¹⁸⁰ Rajanylityspaikoilla ihmisiä jaoteltiin viittaamalla kansallisuuteen ja edesottamuksiin, jotka antoivat aiheen viranomaisten toimenpiteille. Asiakkaina saattoivat olla ”niksu ja togo”, ”inkkari”, ”somppu”, ”käännyttävä kolumbialainen teinirakastaja” tai ”hullu kiinalainen”.¹⁸¹

Luonnehdintojen käyttäminen oli paitsi tiedonvälitystä myös osa toimintaa, josta virkamiehet puhuivat profilointina.¹⁸² Käsitteen käyttö oli kirjavaa. Sillä voitiin tarkoittaa yhdenmetyt rajavalvonnan hyviin käytäntöihin pohjautuvaa kokonaisvaltaista arviointiprosessia, jolla riskimatkestajia seulottiin.¹⁸³ Toisinaan profiloinnilla viitat-

178 Carlström 1999, 42, 71–73, 156–157. Ennakko-oletuksista ks. myös Hammar-Suutari 2009, 117.

179 KPK2/36, 40, 3/77.

180 KPK2/39.

181 Togolainen ja nigerialainen (KPK2/44); intialainen (KPK2/52); somalialainen (KPK3/82); kolumbialainen nuorukainen (KPK2/50), kiinalainen (MK).

182 Profiloinnilla tarkoitetaan ”henkilöiden luokittelua heidän ominaispiirteidensä mukaan, olivatpa ne sitten ’muuttumattomia’ (kuten sukupuoli, ikä, etninen alkuperä, pituus) tai ’muuttuvia’ (kuten tavat, mieltymykset ja muut käyttäytymiseen liittyvät seikat)”. Profiloinnissa henkilöt luokitellaan ”tiettyjen havaittavissa olevien ominaispiirteiden perusteella havaitsemattomissa olevien ominaispiirteiden päättelemiseksi”. Menetelmää on pitkään hyödynnetty niin markkinoinnissa kuin rikostorjunnassa. (Syrjivä etninen profilointi, sen tausta ja ehkäiseminen: Opas 2011, 8–9.)

183 Siinä matkestajista saatua ennakkotietoa yhdistettiin toisiinsa ja viime kädessä ensilinjalla tehtyihin havaintoihin, jotka koskivat asiakkaiden ominaisuuksia, toimintaa ja niissä ilmeneviä ristiriitaisuuksia (esim. KPK3/68, 75, 81).

tiin sellaiseen suoraviivaiseen, ensitietoihin perustuneeseen päättelyyn, josta edellä esitetty karilleajotilanne oli esimerkkinä. Rajavartiolaitoksen tehtävien ja asiakaskunnan vuoksi profilointi liittyy väistämättä kysymyksiin etnisestä profiloinnista.

Markus Heiskanen käsittelee profiloinnin sääntelemättömän olottuvuuden problematiikkaa rajavalvonnan kontekstissa. Hän tuo esiin profiloinnin laillisuudesta käydyn yhteiskuntakriittisen keskustelun ja viittaa oikeustieteilijä Tuomas Ojasen näkemykseen profiloinnista ulko-oikeudellisiin käytäntöihin perustuvana toimintana. Heiskanen mukaan profilointi on monissa tutkimuksissa osoitettu viranomaisyhteyksissä tehottomaksi, ja profiloinnista luopumisen on havaittu voivan johtaa parempiin tuloksiin. Hän kiteyttää harhaanjohtavan ja syrjivän etnisen profiloinnin ”mustapartaisen miehen myyiksi”, joka saa viranomaiset kiinnittymään epäoleellisuuksiin ja esittää näitä näkemystä välittömästi havaittavissa olevien tosiasioiden taakse. Heiskanen muistuttaa, etteivät sen paremmin uskomuksiin perustuvat yksinkertaistukset kuin suoraviivaiset riskianalyyysmallitkaan voi koskaan aukottomasti tavoittaa inhimillisen todellisuuden monimuotoisuutta.¹⁸⁴

Lainsäädännön kehittyminen ja koulutus näyttivät aineistoni perusteella lisänneen rajavartiomiesten tietoisuutta mustapartaisen miehen myyistä. Kriittinen ymmärrys kiteytyi rajatarkastusosastossa usein kuultuun lausahdukseen, että ”*tietyt [työntekijät] tuo [toisen linjan tarkastukseen] aina tiettyjä kansallisuuksia, ja sitte keissit kaatuu ku ei niissä oookkaan mitään*”.¹⁸⁵ Tällaista toimintaa pidettiin ammattitaidottomuutena. Kiinnostavaa on, miten ammattitaidon eri olottuvuudet kietoutuivat lausahduksessa yhteen väärän valinnan näyttäytyessä sekä toiminnallisena että eettisenä epäonnistumisena. Myös matkustajien ulkonäöstä käydyissä keskusteluissa sivuttiin profiloinnin harhaanjohtavuutta. Minulle esimerkiksi kerrottiin, miten ”roiston näköisellä” saattoi olla puhtaat rikosrekisteritiedot mutta ”tavalliselta näyttävä” osoittautua ammattirikolliseksi.¹⁸⁶

Samalla vaikutti kuitenkin siltä, että profiloinnin problematiikkaa koskevan tiedon lisääntyminen oli johtanut mustapartaisen miehen kokoisen aukon syntymiseen rajatarkastuskäytäntöjä ohjaavassa kulttuurisessa ymmärryksessä. Kun etnisen profiloinnin korvaavia, yhtä konkreettisia ja välittömästi menestykselliseksi todennettavissa olevia menetelmiä ei ollut tarjolla, saatettiin sitä edelleen pitää käypänä keinona tarkastustoimien kohdentamiseen. Profiloinnista puhuessaan monet kuvailivat käytännössä syrjivää etnistä profilointia, kun sellaiseksi ymmärretään yksilöllinen ja yhteisöllinen tieto rodusta tai kansallisuudesta riskitekijänä ja toimien suuntaaminen tämän tiedon pohjalta. Tiettyyn etniseen ryhmään kuuluvilla ”*asiat ei koskaan oo kunnossa*”¹⁸⁷, toisten tiedettiin olevan ”*pohjasakkaa*” ja ”*kansakuntana sellainen, että huijaavat aina*”¹⁸⁸.

184 Heiskanen 2013, 608, 611–615; 634–637, 712–713, 746.

185 Esim. KPK3/70.

186 Ulkonäön tietoisesta muuttamisesta ks. Heiskanen 2013, 615; Van Maanen 1978.

187 KPK1/22.

188 KPK3/83.

Erkko: [E]hkä viranomaisilla yleensäkin on jonkulaisii, on ne sitte ennakkokäsityksii tai työn mukana tulleita juttuja mutta tota, ehkä rasismi on vähän liian jäykkä sana mut kyl semmost jonkulaist ennakkoluuoo ni vois sanoo et siin työn yhteydessä kehittyi jos ei sitä etukätee oo. Se nyt vaa on fakta et ku sä kättelet ihmisten taustoja siinä ja muuta ni jos siihen joku [etnisyyttä X edustava] porukka tulee ni, ni kyl vaa niinku rekisterimerkintöjä yleensä löytyy. Johtu se sitte siitä et on syrjäytetty yhteiskunnast tai mistä vaa mut ihan niinku käytännös, siinä se mitä sä näät sillä hetkellä ni siin menee kymmenen suomalaista ja niil on liikennerikkomuksii ja ehkä jollain pahoinpitely ja sit siihen tulee kymmenen [X:sää] ni kyl se lista aika reipas on. Niin kyl mä väitän et siin työn yhteydes kehittyi aika helposti jonkunlainen semmonen antipatia ulkomaalaisii tai muita kulttuureita kohtaan. Ei nyt taas jos ei yksittäisii poikkeuksii lasketa ni ei siel must mitään semmosta niinku joukkorasismii tai mitään semmosta ni en mä kyl näkis että on.¹⁸⁹

Kasvatustieteilijä Pirkko Pitkänen on tutkinut etnistä ja kulttuurista monimuotoisuutta viranomaistyössä vuonna 2005 kerätyn kyselyaineiston pohjalta. Kyselyssä kartoitettiin rajavartiomiesten, poliisien, oikeus- ja työvoimaviranomaisten, opettajien, sosiaalityöntekijöiden ja terveydenhuoltohenkilöstön asenteita. Kyselyyn vastanneiden rajavartiomiesten lukumäärä oli 389.¹⁹⁰ Kysely viittaa samankaltaisiin asenteisiin kuin muutamaa vuotta myöhemmin keräämäni tutkimusaineisto. Rajavartiomiehet suhtautuivat kautta linjan muita vastaajia kriittisemmin maahanmuuttoon ja olivat muita useammin suljetun maahanmuuttopolitiikan kannalla.¹⁹¹ Rajavartijoiden asenteet olivat useimmissa tapauksissa poliisien asenteita jyrkempiä, kuten väitteen ”turvapaikanhakijoiden elintaso Suomessa on aivan liian korkea” osalta on todettavissa. Väitteen kanssa samaa mieltä olevien rajavartiomiesten osuus oli 43 % ja poliisien 38 %.¹⁹² Esimerkiksi 75 % rajavartijoista oli täysin tai osittain samaa mieltä väitteestä, että monet maahanmuuttajat provosoivat omalla käyttäytymisellään suomalaisten kielteistä suhtautumista.¹⁹³ Raportissa korostetaan havaintoa, että viranomaisten suhtautuminen maahanmuuttoon oli muuttunut myönteisemmäksi, kun vastauksia verrattiin edellisen, vuonna 1998 järjestetyn kyselyn tuloksiin. Tätä selitetään vuonna 2004 voimaan tulleella yhdenvertaisuuslailla.¹⁹⁴

Kansatieteilijä Thomas O'Dell on puolestaan käsitellyt etnistä profilointia rajanylittäjien näkökulmasta. Hänen mukaansa syrjivä etninen profilointi, kuten tarkastusten kohdistaminen ihonvärin perusteella, oli Ruotsin rajaviranomaisten toiminnassa arkipäiväistä siitä huolimatta, ettei ilmiötä virallisesti ja säädösten valossa ollut olemassa.¹⁹⁵ Oman tutkimusaineistoni perusteella ei voida tehdä johtopäätöksiä syrjivän etnisen profiloinnin yleisyydestä tai harvinaisuudesta Rajavartiolaitoksessa ja Suomenlahden merivartiostossa. Kuitenkin keskustelut, joissa rajavartiomiehet pe-

189 5009:22.

190 Pitkänen 2006, 35. Näistä vastaajista 96 % oli miehiä ja 4 % naisia. Eri hallintoyksiköissä palvelevia ei ole selvityksessä eritelty, joten Suomenlahden merivartioston henkilöstön osuus vastaajista ei käy ilmi.

191 Pitkänen 2006, 40–41, 111.

192 Pitkänen 2006, 64. Lääkäreistä samaa mieltä oli 16 %, hoitajista 33 %, opettajista 18 % ja sosiaalityöntekijöistä 6 %.

193 Pitkänen 2006, 73. Poliiseista samaa mieltä oli 72 %, lääkäreistä 40 % ja sosiaalityöntekijöistä 27 %.

194 Pitkänen 2006, 15, 62.

195 O'Dell 2004, 119–120.

rustelivat etnisen profiloinnin toimivuutta, viittaavat epävirallisten rajakäytäntöjen olemassaoloon myös Suomessa. On myös ilmeistä, etteivät lakimuutosten vaikutukset asenteisiin ole niin suoria kuin Pitkäsen raportti otaksuu. Etnisen profiloinnin tehoon uskovat rajavartiomiehet pitivät syrjimättömyyden vaatimusta ymmärtämättömien ulkopuolisten sinisilmäisenä idealismina, joka tehokkaan toiminnan nimissä voitiin kiertää esimerkiksi tarkastamalla myös muita kuin todellisen kiinnostuksen kohteena olevia asiakkaita.¹⁹⁶ Kuten eräs tässä anonymiksi jäävä virkamies muotoili:

Ku ottaa porukkaa tarkempaan tarkastukseen ni kyllähän siinä joutuu miettimää et mitä sanoo ku joku tummaihonen joka vaikka puhuu suomeeki ihan hyvin ja sit se joutuu tarkastukseen ja muut ei joudu. Ja se heti tietenki sanoo et mä jouduin sen takii ku mä oon neekeri. Ni ku alkaa miettii että mitä siinä voi sanoo, et okei, siit se johtu. Tai et täs oli viiskyt suomalaista puku päällä, liikemiehii -- ja sit on yks resusis vaatteis Ugandan passilla. Ni kyl se profilointi on sitä, vaikkei se periaattees sais olla mutta näin se vaan käytäntö menee.

Kertoessaan vaikeista asiakastilanteista rajavartiomiehet toivat esiin tilanteita, joissa he katsoivat kohdanneensa rasismia asiakkaiden taholta. He kuvailivat ulkomaa-laistaustaisten asiakkaiden rajaviranomaisiin kohdistamia solvauksia ja pyrkimyksiä estää tai mitätöidä virkamiesten toiminta käyttämällä ”rasismikorttia” eli vetoamalla toimenpiteiden syrjivyyteen.¹⁹⁷ Esimerkiksi Larsin mukaan ”yleensä se on [niin] että sä oot rasisti, varsinki jos on tummaihosesta kyse ni sä oot heti rasisti ku sä tutkit hänen asioitaan”.¹⁹⁸ Väitteet viranomaisten rasismista koettiin epäoikeudenmukaisiksi ja leimaaviksi.

Todistin kenttätöissä tilanteita, joissa asiakkaat alkoivat ensisanoinaan aggressiivisesti tivata, löytyikö viranomaisen toiminnalle muita perusteita kuin rassistiset motiivit.¹⁹⁹ Vihamielisyyttä tuntui minusta ahdistavalta ja törkeältä, enkä ihmetelty, miksi osa virkamiehistä kertoi kokevansa huutelun ja työntekonsa puolustelemisen kuormittavaksi. Toisaalta jäin miettimään, miksei kukaan heistä tuntunut huomaavan yhtäläisyyksiä osapuolten yleistävässä logiikassa. Siinä missä rajavartiomiehet pitivät asiakkaita koskevia kielteisiä asenteitaan kokemusperäiseen tietoon pohjautuvina ja siksi oikeina ja oikeutettuina, eivät he esittäneet vastaavaa tulkintaa asiakkaiden asenteista. Asiakkaiden kielteiset asenteet olivat kyynisen realismin sijaan ”rasismikortti”, jonka katsottiin todistavan taipumuksesta valehteluun ja peittelyyn. Tutkimusaineiston valossa olisi kuitenkin yksinkertaistavaa sivuuttaa mahdollisuus, että asiakkaalla saattoi olla samanlaisia kokemusperäisiä syitä tehdä yleistyksiä viranomaisten asenteista kuin rajavartiomiehillä tiettyjen ihmisryhmien taipumuksista rikoksiin. Vastavasti se, että asiakkaisiin asiallisesti suhtautuva virkamies joutui virkapukunsa takia kuuntelemaan perusteettomia rasismi- tai fasismisyytöksiä, lienee ollut yhtä mahdol-

196 Esim. KPK3/82.

197 Esim. KPK3/79.

198 3624:5.

199 KPK1/22, 3/82.

lista kuin se, että rajaviranomaiset kohdistivat toimenpiteitä virheellisesti lainkuuliaiseen kansalaiseen hänen etnisen taustansa takia.

Lian logiikka

Vaikka Pitkäsen raportin kaltaisten selvitysten avulla voidaan saada tietoa viranomaisien asenteista, eivät ne kerro paljoakaan asenteiden konteksteista. Kuitenkin toiminta- ja asiayhteyksien tarkastelu on oleellista sen selvittämiseksi, miten tunteet, asenteet ja niitä heijastavat toimintatavat syntyvät, säilyvät ja muuttuvat. Rakenteellisen, toiminnallisen ja kokemuksellisen tason huomiointi siirtää fokuksen kysymykseen *miksi* sen sijaan, että kyse olisi asenteiden yksittäisyyden tai yleisyyden arvioinnista.

Max Janzon kiinnittää tutkimuksessaan huomiota tapaan, jolla Schengen-alueen rajat kommunikoiivat yhdentyneisyyttä ja erontekoa. Samaan aikaan, kun ulkorajojen tavoitteena on vapaa liikkuvuus alueen sisällä, pyrkivät ne sulkemaan alueen ulkopuolelle sellaiset tulijat, jotka eivät täytä maahantuloedellytyksiä tai jotka käyttävät järjestelmää väärin.²⁰⁰ Janzon sanallistaa rajavalvonnan moniulotteisuutta rajaturvallisuusammattilaisten näkökulmasta rajaamisen käsitteen avulla. Hänen hahmottamansa rajaturvallisuuskulttuuri *rajaamiskulttuurina* pohjautuu kolmeen rajakäytäntöön, jotka ovat itärajaaminen, sosiaalinen rajaaminen ja alueellistettu rajaaminen.²⁰¹ Sosiaalinen rajaaminen viittaa eurooppalaisen rajaturvallisuusyhteistyön ulottuvuuteen ja pyrkimykseen luoda yhteiset hyvät käytännöt rajavalvontavirasto Frontexin kontekstissa,²⁰² kun kaksi muuta puolestaan viittaavat rajaamiseen geopolittisin ja spatiaalisin perustein.

Pidän Janzonin rajaamisilmion analyysiä onnistuneena. Hänen hahmottamansa rajakäytännöt sekä eurooppalaisen rajaturvallisuusyhteistyön keskeisyys²⁰³ tulevat tämänkin tutkimuksen aineistossa näkyviin erityisesti erikoistuneiden meri- ja rajavartijoiden sekä opisto- ja kadettiupseereiden kerronnassa. Kiinnostavaa on, ettei rajaaminen arjessa ilmennyt vain virallisen vaikutuspiirissä, vaan virallisia toimintatapoja ilmentävien rajakäytäntöjen rinnalle hahmottui joukko epävirallisia rajakäytäntöjä. Kun rajaamisen käsite avataan epävirallisen ja sääntelemättömän alueelle, tulevat monet toimet ja dualistiset luokittelut ymmärrettävämmiksi.

Rajaamisen idea pohjautui rajanylityspaikoilla Schengenin rajasäännöstöön, jonka kielenkäyttö perustuu erilaisiin erotteluihin. Janzonin mainitsema ”schengenisaatio” oli luonut pohjan sille, että *ulkoraja* oli erityisesti rajatarkastus- ja rikostorjuntatehtävissä toimiville rajavartiomiehille rajaamista konkretisoiva käsite. *Sisäisen* ja *ulkoi-* *sen* välinen rajanveto oli konkreettista toimintaa tarkastuksineen ja käännetyksineen. Metatasolla rajaamista ilmensi kaikissa tehtävissä ja yksiköissä *laillisen* ja *laittoman*

200 Janzon (2014, 103–104, 108–109) muistuttaakin, että rajojen funktiot voivat näyttää eri suunnista erilaisilta. Esimerkiksi kansallisen turvallisuuden näkökulmasta rajat näyttävät ongelmattomampina kuin maahanmuuton ja siirtolaisuuden näkökulmasta.

201 Janzon 2014, 8, 163, 188–189, 207.

202 Janzon 2014, 197.

203 Janzon 2014, 162.

erottaminen. Merellä veneilijöiden toimintaa arvioitiin lisäksi esimerkiksi sen perusteella, oliko se *turvallista* vai *vaarallista*. Kategoriat saattoivat myös leikata toisensa. Mitä useampaan kielteiseksi määrittävään kategoriaan asiakas kuului, sitä suurempi uhka hän oli. Esimerkiksi laitton maahantulija edusti sekä ulkopuolisuutta että laittomuutta. Ulkopuolisuus ja laittomuus olivat terrorismintorjunnan agendan ja ”turvallisuuksuusekstreemismien”²⁰⁴ valossa myös vaarallisuutta.

Tässä yhteydessä yhteisössä viljellyt epäviralliset käsitteet ovat kiinnostavia. Rajavartiomiehet kutsuivat ”*likaisiksi lennoiksi*” sellaisia, jotka tulivat kolmansista maista tai Schengen-alueen sisältä maista, joissa rajatarkastuksen taso oli huono ja jotka siksi olivat riskimatkestajien suosiossa. Vaihtoehtoisesti puhuttiin ”*kura-*” tai ”*paskalenoista*”.²⁰⁵ Ilmaisut vievät ajatukset antropologi Mary Douglasin vaikutusvaltaiseen teokseen *Puhtaus ja vaara*, jossa Douglas tutkii puhtaan ja likaisen kategorioita sekä niiden välistä rajanvetoa. Douglas pitää saastumisen välttämisen ja lian poistamisen ideaa yrityksenä järjestää ympäristöä ja sovittaa sitä ideoittemme mukaiseksi.²⁰⁶ Rajavartiomiesten institutionaalisessa ajattelussa ”liaksi” määrittäytyivät ihmiset, jotka uhkasivat yleistä järjestystä ja turvallisuutta asettumalla erilaisten virallisten ja epävirallisten rajojen väärälle puolelle.²⁰⁷ Rajaaminen perustui tässä mielessä eräänlaiseen ”lian logiikkaan”: käsitteisiin ja käytäntöihin, joilla niin ulkoisen ja sisäisen, laillisen ja laittoman kuin turvallisen ja vaarallisen rajoja ylittäviä tunnistettiin, valvottiin ja hallittiin. Tämä tulokulma mielestäni selittää, miksei havainnointi- ja haastatteluaineistoni peilaa aiemmassa tutkimuksessa kuvailtua viranomaisten varsin myönteistä ja ristiriidatonta asennetta monikulttuurisuuteen sekä tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistämiseen.²⁰⁸ Rajalla tarkoituksena ei ollut hyvää ja yhdenvertainen asiakaspalvelu, vaan järjestyksen säilyttäminen ja vaaran torjuminen.

Kiusallinen esimerkki lian logiikasta olivat 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä sattuneet tapaukset, joissa rajavartiomiesten keskuudessa levinnyt rasistinen kuvasto oli johtaa esitutkintaan. Kun aineiston olemassaolo tuli organisaation johdon tietoon, puuttuivat esimiehet asiaan. Aineisto teki myöhemmin uuden tulemisen, jolloin sen säilyttäminen ja levittäminen kiellettiin välittömästi. Tutkittavien kertomukset siitä, miten työnantaja oli selvittänyt aineiston alkuperää ja uhannut käynnistää asiasta tutkinnan, viittaavat siihen, että ilmiöön oli puututtu varsin järein keinoin.²⁰⁹ Osa asiasta kertoneista työntekijöistä piti aineistoa vaarattomana sisäpiirihuumorina, kun taas toiset kokivat sen kiteyttävän niitä uhkakuvia, joita rajaviranomaisten työnä oli torjua. Kolmas suhtautumistapa oli tuomitseva. Pekan pohdinta lienee ollut lähellä virallisen organisaation kantaa ja puuttumisen perusteita:

204 Heiskanen 2013, 608–612, 713, 749.

205 Esim. KPK3/81.

206 Douglas 2000, 47–49, 237.

207 Ks. myös Ehn & Löfgren 2004, 96.

208 Vrt. Hammar-Suutari 2009, 149, 166–168, 213; Pitkänen 2006, 15, 62. Esimerkiksi julkisten sosiaalipalveluiden työntekijöillä oli voimakas halu kehittyä ja saada työvälineitä erilaisuuden kohtaamiseen työssään (Hammar-Suutari 2009, 195).

209 KPK1/22; 5009:13, 14.

Pekka: [M]un mielest se on niin et jos tommost hyväksytään, edes huumorina, ni sillon hyväksytään ne rasistiset asenteet ja se ei sovi, se ei niinku mitenkään sovi meidän työhön. Se on vaa kerta kaikkiaan sopimatonta huumoria. Siin on, me ollaan aika isojen asioiden äärellä ku me joudutaan tekemään töitä kuitenkin turvapaikanhakijoiden ja muiden kanssa. -- Kaikki, kaikki niinku, must on tullu ehkä vähän yliherkkä jopa sitä huulenheitto vastaan, sen verran kuitenkin tos virkauran varrella on nähny. Vaikka siel on mitä tahansa mutaa ja sontaa siinä turvapaikanhakijoiden joukossa ni siel on myös ihan asiallisellaki asialla olevia ihmisiä.²¹⁰

Oleellista otteessa on haastateltavan tapa piirtää kyyniseen realismiin pohjautuvalle viranomaihuumorille rajoja eettisin perustein: koska asiakkaiden joukossa on myös oikealla asialla olevia henkilöitä, on kaikkien leimaaminen ammattieettisesti kestämatöntä ja väärin. Haastateltava arveli aineiston suosion hiipuneen paitsi esimiesten puuttumisen takia myös siksi, että jokainen rajavartiomiehen koulutuksen saanut ymmärsi itsekin toiminnan sopimattomuuden hetken asiaa ajateltuaan. Haastateltavan puheessa voidaan nähdä myös diskurssianalyysille ominainen käsitys, että kielenkäytöllä on seurauksia. Sanavalinnat eivät ole neutraaleja ja siksi yhdenentekeviä, vaan kieli tekee ja tuottaa asioita.²¹¹

Mainittu tapaus ilmensi julkisivun takaisia asenteita, mutta tutkimusaineisto kertoo myös liian logiikan vaikutuksista asiakaskohtaisiin. Eräs merellisessä yksikössä työskentelevä merivartija sanoi kollegansa rasististen asenteiden heijastuvan työntekoon ja vaikeuttavan toimintaa. Hän oli kyllästynyt ulkomaalaisiin asiakkaisiin liittyvään suunsoittoon ja ”*vitun ryssä -tyyppisiin lähestymistapoihin*”, joiden hän katsoi aiheuttavan vain harmia viranomaisille.²¹² Rajatarkastusosastossa sain kuulla erään työntekijän hävenneen työtään Rajavartiolaitoksessa tilanteessa, jossa hänen työtoverinsa ”kyykytti” asiakasta.²¹³ Kommentti oli rajuudessaan ainoa laatuaan. Tulkitseen kuitenkin virkamiesten viljelemän fraasin käyttäytymisestä, joka oli ”*muuta kuin virkamiehelle sopivaa*”, samaa tematiikkaa koskettelevaksi.²¹⁴ Osa tutkittavista viittasi erityisesti satamien ajoneuvolinjastoihin kuvaillessaan sopivan ja tuomittavan toiminnan eroja. Esimerkiksi Niko otti aiheen puheeksi kysyessäni häneltä yleisesti satamassa toimineista ryhmistä.

Niko: Sillon oli satamas tutkintaryhmä, sit oli tiedusteluryhmä ja sit oli toi ajoneuvoryhmä, johon kuulu kaikki huonokäytöksiset [naurua]

Miia: [naurua]

N: [naurahdus] Siel oli, sanottii aina et joko osaa käyttäytyy tai sit kuuluu autoryhmään. Sitte siel oli asiakirjaporukka.

M: Mm. Olik tää autoryhmäjuttu ni liittyks se siihen et se on niinku ulkohommaa siellä kylmässä tai

210 5009:14.

211 Esim. Heiskanen 2013, 444–445; Mankkinen 2011, 258; Steel 2013, 30–31.

212 KPK2/43.

213 KPK3/71. Kyykyttämisen ymmärsin tarkoittavan sanallista alistamista, solvaamista ja nujertamista.

214 Esim. KPK1/14.

N: No en mä, mä luulen et se liittyy siihen et siihen oli jostain syystä ajautunu muutama semmonen henkilö joka veti sen koko porukan aika lokaan. Semmosii vanhoja herrasmiehiä jotka hoiti asioita vanhoilla tavoilla.

M: Okei. Mitä tarkoittaa lokaan vetäminen?

N: No siis niil ei ollu niinku mitään käsitystä miten viranomainen toimii kansalaista kohtaan vaan ne oli, kansalaiset oli hallintoalamaisia, niinku joskus sanottiin, ja ihan niinku semmost sikailuu. -- Oli siin muutama ihan asiallinen ja semmonen hyvä ja mukava tyyppiki mut [tauko] se vanha autoryhmän porukka sai sitte muutaman nuorenki mukaan semmoseen hälläväliä-asenteeseen. Ne muutama ni niillä kyl meni niinku överiks se homma. Mutta [tauko]

M: Miten se ilmeni sitte?

N: No ihan niinku törkeetä kieltä ja törkeetä toimintaa ihmisii kohtaan. Revitään tyyliin rekkakuskeja kopista vaatteista alas ja ihan semmost niinku älytöntä, älytöntä systeemiä, solvaamista ja huutamista ja räyhäämistä.²¹⁵

Tiedustelin Nikolta myös esimiesten suhtautumista tilanteeseen.

N: Ne oli, ne muutama pahin oli ehkä niin voimakkait persoonia että, kaikki tiesi et se niinku aino mil niist pääsee ikään ku eroon on se et ne siirretään jonnekki varastoon tai jonnekki. Se on ihan sama, siel kävi komentajaa myöten niitä seuraamassa ja ojentamas mut ei se, ei vaikuttanu mikään mihinkään, ni ne ehkä [tauko] ehkä sit vähän sillee niinku työnnettii syrjää ja [tauko] ainaki tuntu et pyrittiin pitämään semmosis vähemmän näkyvis paikois et -- ne oli siel autotulossa ja ulkomaalasten rekkamiesten kans mitkä ei sitte ku ne niitä haukku ja muuta ni

M: nii et ei ymmärrä mitä ne puhuu [naurahdus]

N: menee niinku kuuroille korville.²¹⁶

Virkamiehet, joiden käytös oli sopimatonta, siirrettiin Nikon vaikutelman mukaan ”syrjään” vähemmän näkyviin paikkoihin. Arvio tietyistä tehtävistä ja paikoista ongelmayksilöiden loppusijoituspaikkoina ei esiintynyt ainoastaan tässä keskustelussa, vaan virkamiehillä oli vankka käsitys siitä, että työntekijöitä on rikkomusten tai riita-tilanteiden takia siirretty ”rangaistussiirtoina” yksiköistä ja tehtävistä toisiin. Käytäntö näytti olevan paitsi vakiintunut myös virallinen siltä osin, että se on välillisesti kirjattu hallintoa koskevaan lainsäädäntöön.²¹⁷ Haluan korostaa, ettei autolinjoilla tai varastoilla työskennelleitä henkilöitä voida tämän perusteella leimata ongelmatapauksiksi. Kohtaamani virkamiehet työskentelivät täysin toimivaltuuksin, enkä havainnut ”sikailua”. Esimerkillä pyrin sen sijaan tuomaan esiin, miten tilat voidaan valjastaa sekä liian logiikan että sotilaskurin välineiksi syistä, joita aiemmin (luku 2) pohdittiin.

²¹⁵ 5009:13.

²¹⁶ Ibid.

²¹⁷ Rajavartiolaitoksen hallintolain 577/2005, 14 § viittaa palveluksen asianmukaiseen järjestämiseen. Hallituksen esitys perustelee tämän tarkemmin. Esityksen mukaan rajavartiomies tulee voida siirtää koulutustaan vastaaviin tehtäviin silloin, kun ”virkamiehen käyttäytyminen ei ole niin moitittavaa, että se edellyttäisi virkamiehen irtisanomista, määräaikaista erottamista tai virantoimituksesta pidättämistä”, mutta rajavartiomies ei omasta käytöksestään johtuen myöskään ”ole enää kelvollinen työskentelemään rajavartiomiehen toimivaltuuksia edellyttävässä tehtävässä”. (HE92/2013.)

Lisää esimerkkejä epävirallisista rajakäytännöistä tarjosi rajavartiomies Jukka. Hän suhtautui tutkimukseen varautuneen uteliaasti, ja tarkkailtuaan minua pari päivää hän alkoi jutella kanssani vapautuneesti niin työhön kuin yksityiselämään liittyvistä aiheista. Kenttätyöskentelyni loppupuolella keskustelin Jukan kuullen erään toisen työntekijän kanssa asiakkaasta, jonka asioiden selvittely oli kesken. Kävi ilmi, että asiakas oli päästetty puhuttamisen välissä syömään. Keskustelua kuunnellut Jukka tuhahti kuuluvasti ja alkoi kyseenalaistaa päätöstä. Jukan kanta oli, ettei asiakasta olisi tiedossa olleiden seikkojen valossa pitänyt päästää syömään, vaan työtoveri oli ollut liian ”humaani”. Päätöksen tehnyt virkamies näytti kiusaantuneelta eikä sanonut mitään.

Myöhemmin ollessamme kahden Jukka palasi tilanteeseen, ja ymmärsin episodin olleen johdanto aiheeseen, josta hän nyt halusi kertoa tarkemmin. ”*En mäkään nyt mikään sadisti ole, mut kyllähän ku kaiken ton [mitä rajanylityspaikoilla tapahtuu] näkee ja tietää ni se pistää miettimään*”, hän perusteli. Jukka kertoi esimerkkejä kielteisistä asiakaskohtaamisista ja kommentoi aiempaa tilannetta tuomalla esiin, että valehteleville ja järjestelmää väärin käyttäville henkilöille ”*haluaa joskus näyttää, ettei mikä tahansa käy*”. Tällaisena näyttämisenä hän mainitsi, ettei toimenpiteitä välttämättä kannattanut kiirehtiä, vaan asiakkaan saattoi antaa odottaa. Mahdollisuus ruokailemiseen tai tupakointiin voitiin samalla evätä.²¹⁸

Vastaavanlaisista toimintatavoista kertoivat muutkin. Sain kuulla, miten kevyisiin sisävaatteisiin pukeutuneita asiakkaita oli kävelytetty pakkasessa kauempana sijaitseviin tiloihin tai autoille ja miten kuljetuksissa asiakkaiden tilasta, ”sikaosastosta”, oli voitu kytkeä lämmitys pois päältä. Tavoitteena oli kertoman perusteella ollut yhtäältä osoittaa pohjoisen ilmanalan sopimattomuus maahantulijoille ja toisaalta muistuttaa, kuka tilannetta hallitsi. Asiakkaisiin kohdistuvana kiusantekona mainittiin myös, että toisen linjan tarkastuksissa asiakkaiden henkilökohtaisia tavaroita oli saattanut tahallisesti ”hävitä”.²¹⁹ Eräs virkamies kuvaili ääriesimerkkinä satamissa 1990-luvulla harjoitettuja ”pyöräytyksiä”. Tässä epävirallisessa menettelyssä laivan tuloputkesta maahan saapuva ei-toivottu ulkomaalainen saatettiin suoraan terminaalin hissiin tai alakertaan uhkailtavaksi, jotta asiakas pyörtäisi päätöksensä anoa turvapaikkaa. Kerroksen mukaan näin usein kävikin, ja asiakas lähti samalla laivalla, jolla oli tullut. Epäselväksi jäi, oliko kertoja itse todistanut yhtä tai useampaa pyöräytystä vai oliko hän vain kuullut aiheesta. Hän kuitenkin korosti, ettei vastaava enää ollut mahdollista lainsäädännön muutosten ja virkamiesten lisääntyneen koulutuksen takia.²²⁰

Yhteistä paikan näyttämiseen liittyville toimille oli tapa, jolla ne hyödynsivät asiak-

218 KPK3/83–84.

219 Nykyisen lainsäädännön mukaan henkilöntarkastuksista ja haltuun otetun omaisuuden käsittelystä on laadittava pöytäkirja (Rajavartioliaki 578/2005, 28a ja 66a §).

220 KPK 2/32. Eräs tutkimuksen käsikirjoitukseen syksyllä 2015 tutustuneista henkilöistä oli toiminut merivartioston johtoportaan 1990- ja 2000-luvuilla. Hänen mukaansa satamayksiköiden toimintaan kohdistuneiden valitusten määrä oli huomattavan suuri ja virkamiesten epäasiallinen käytös johti myös rangaistuksiin. Keskusteluissamme hän toi esiin rikkomuksia ja niiden seurauksia. Hän kuvaili esimerkiksi tapausta, jossa Baltiasta Suomeen saapunut mieshenkilö oli viety tarkempaan tarkastukseen, riisutettu alasti ilman pakkokeinopäätöksiä ja jätetty sitten yksin. Asiakas oli jälkikäteen tuonut asian organisaation tietoon tiedustelemalla, oliko tilanteessa menetely oikein. Tämä johti tapauksen perinpohjaiseen selvittämiseen ja siihen, että asiakasta nöyryyttänyt työntekijä irtisanoutui virasta.

kaiden ruumiillisuutta ja aistihavainnon ensisijaisuutta. Pimeys, kylmyys ja syrjäiset tilat saivat toimia välineinä kurin ja vihamielisen ympäristön osoittamiseen. Kehollisen tiedon ulottuvuus teki niistä hienovaraisen huomaamattomia ja tehokkaita myös tilanteissa, joissa osapuolilta puuttui yhteinen kieli. Vastaavanlaiset kurinpitokeinot ovat tuttuja myös muista yhteyksistä.²²¹

John Van Maanenin tunnettu artikkeli ”*The Asshole*” kuvaa yhdysvaltalaisen poliisien tapoja ylläpitää järjestystä ja asiakastilanteiden valta-asetelmiä. Kaiken perustana oli ihmisten luokittelu tavallisiksi kansalaisiksi, epäilyttäviksi tyypeiksi ja ”paskiaisiksi”²²². Asiakas oli todistettavasti ”paskiainen”, jos hänen katsottiin haastaneen poliisin arvovaltaa ja käyttäytyneen provokatiivisesti siitä huolimatta, että hän olisi voinut toimia toisin. Tällaisia henkilöitä tuli poliisin auktoriteetin palauttamiseksi joko opettaa tai rangaista. Kurinpalautukset sisälsivät erilaista lain ulkopuolelle jäävää oikeudenkäyttöä, kuten sanallista uhkailua, naurunalaiseksi tekemistä ja fyysistä väkivaltaa. Loukkaukset voitiin myös sivuuttaa, jos asiakkaalla ei poliisin arvion mukaan ollut vallitsevissa olosuhteissa kykyä toimia toisin. Esimerkiksi ikänsä, tilanteen stressaavuuden tai psyykkisten ongelmien takia sopimattomasti käyttäytyneet henkilöt välttyivät kurinpalautuksilta.²²³

Artikkelillaan Van Maanen osoitti, ettei poliisien mielivaltaiseksi tulkittu väkivalta ollut sattumanvaraista vaan systemaattista ja loogista siitä huolimatta, että se oli laitonta. ”Paskiainen” oli stigma, joka vaikutti asiakaskohtaamisen etenemiseen, sillä leimatuilla henkilöillä oli muita suurempi riski joutua viranomaisväkivallan uhreiksi. Van Maanenin vuosikymmeniä sitten kuvaama prosessi on tämän työn yhteydessä kiinnostava sen ilmentäessä tietynlaista liian logiikkaa. Tulkinta leimaamisen prosessista poliisien turhautumisen purkautumiskanavana on myös tärkeä. Opetuksen antaminen yhdelle henkilölle oli Van Maanenin mukaan samalla rangaistus kaikille niille, joihin lain koura ei yltänyt.²²⁴ Jukan mainitseman näyttämisen funktio lienee ollut samankaltainen.

Niin ikään globaalia liikkuvuutta tarkastelleen Doreen Massey'n pohdinta auttaa tavoittamaan keskeisen piirteen rajavartiomiesten haastavista asiakaskohtaamisista. Massey muistuttaa aika-tilan käsitettä hahmotellessaan tilan ajallisuudesta, ”menneisyyden jatkuvasta läsnäolosta nykypäivän tilallisessa pinnassa”. Massey'n mukaan meidän tulisi ymmärtää tilallisen pinnan muodostuvan nykyisestä yhtäaikaaisuudesta sekä vastaavista historiassa olleista hetkistä. Hän toteaa tulkintansa rikkovan ”tarinan järjestelmällisyyden ja sileän pinnan helppolukuisuuden” sen korostaessa tilan moniulotteisuutta ja samanaikaaisuutta, joka koostuu ”liikeratojen hetkellisestä rinnakkainelosta” ja ”kaiken aikaa tekeillä olevien historioiden muodostelmasta”. Tämän työn viitekehyksessä kiinnityn Massey'n ajatuksiin tilan pintana ymmärtämisen eetti-

221 Folkloristi Kirsti Salmi-Niklander (1989) raportoi samankaltaisista teoista artikkelissaan, joka käsittelee suomalaisten poliittisten naisvankien kohtelua.

222 Nimitys rinnastuu tukholmalaispoliisien käyttämään käsitteeseen ”skitbusar” (Carlström 1999, 77).

223 Van Maanen 1978.

224 Van Maanen 1978, 323.

sistä seurauksista. Jos tilaa ajatellaan pintana, saa se Massey'n mukaan meidät ymmärtämään ”toisia paikkoja, ihmisiä ja kulttuureja siten kuin ne sijaitsisivat tällä pinnalla”, vailla liikeratoja ja ”niitä tarinoita, joita myös ne kertovat, elävät ja tuottavat”. Samalla paikoilta ja ihmisiltä riistetään historia.²²⁵

Maahantulijoiden ja rajaa valvovien virkamiesten kohtaaminen on altis asiakkaan ajallisuuden sivuuttamiseen. Kutsun tätä Masseyta mukaillen asiakkaan ”pintaistumiseksi”. Kyse on rakenteellisesta seikasta yksilöllisten asenteiden sijaan. Wolkowitz kuvailee samankaltaista ilmiötä prostituution kontekstissa. Prostituution on esitetty perustuvan epätasa-arvoisiin rakenteisiin ja legitimoivan toisen konstruoinnin sosiaalisesti kuolleena ”epäsubjektina” (non-subject), jolloin kohtaaminen perustuu toisen kieltämiselle tai tunnustamatta jättämiselle (misrecognition). Ajatus sosiaalisesti kuolleesta, pintaistuneesta epäsubjektista sopii etenkin paperittomien tai väärällä identiteetillä matkustavien laittomien maahantulijoiden tilanteeseen. Laittomien maahantulijoiden aiemmat liikeradat ja historia riistetään jo matkanjärjestäjien toimesta näiden rakentaessa matkastaan maksaneelle asiakkaalle asiakirjojen, vaatteiden, keksittyjen taustojen sekä valheellisten matkustusreittien avulla väärän identiteetin ja olemuksen. Kun hauras ihmisyytensä Utriaisella kuvailemalla tavalla kiinnittyy aineellisuuteen, on riisutettu ja omaisuutensa menettänyt ihminen tyhjä, ”yhteyksistään irrotettu” ja sellaisena helppo mitätöidä.²²⁶

Tutkinnan Tero jatkaa asiakkaana olevan aasialaisen kuulemista. Kuultavan matkakumppani murtoi jo eilen ja kertoi kaiken, mutta tämä pitää edelleen kiinni tarinastaan. Asiakkaaseen aiemmin äidillisesti suhtautunut tulkki alkaa hermostua ja korottaa ääntään. Päässäni pyörii vain lause ”*Puhuisit jo?*” -- Kuulustelun jatkuessa asiakkaan kertomus alkaa rapistua. Hän kertoo maksaneensa matkastaan lähes 2 800 € vastaavan summan välittäjälle ja luulleensa pääsevänsä Saksaan. Tulkki alkaa hiillostaa kysymyksillä, ja poika alkaa itkeä. Kertoo odottaneensa matkaa muiden kanssa Moskovassa huoneessa, josta ei saanut poistua. Ennen matkaa välittäjä ohjeisti repimään passin, anomaan turvapaikkaa ja kertomaan keksityn tarinan pahoinpitelyistä ja vainoista. Poika alkaa taas itkeä, hän pyytelee anteeksi. -- Kysyn myöhemmin Terolta, miksi asiakkaat eivät puhu, vaikka peli on jo menetetty. Hän toteaa, että ”*kai ne kuvittelee, ettei me ymmärretä mitään ja meitä voi huijata miten sattuu*”. Ja kuulemma luulevat, että väärä tarina helpottaa tp-hakua. Kukaan ei mainitse tuntevansa myötätuntoa huijattua tulijaa kohtaan, vaan huomio kiinnittyy asiakkaan yritykseen johtaa viranomaisia harhaan.²²⁷

Silloinkin kun asiakkaasta oli olemassa ennakkotietoja, tuottivat ne hänet kaksiolotteisena. Rajoja ylittävä yksilö on ”e-persoonallisuutena” Heiskanen sanoin ”pikemminkin persoonallisuuden binaarinen yksinkertaistus kuin ihmisen kuva”.²²⁸ Yh-

225 Massey 2008, 214–215, 219.

226 Utraiainen (2006, 80–83, 209, 212) käyttää esimerkkinä juutalaisten keskitysleirikokemuksia, mutta pohdinta soveltuu myös vähemmän äärimmäisiin yhteyksiin. ”Ihminen on paljolti puettu, kehystetty ja kokoon kääritty rakennelma, joka yhdessä tunnustetaan tai puretaan”, hän kirjoittaa. Huomionarvoista on, että toisin kuin pakkokeinoja säätelevä normisto olettaa, ei jännite välttämättä synny riisutettavan ja riisuttajan eri sukupuolesta vaan vaatteiden kantamisen ja niiden menettämisen kulttuurisista merkityksistä.

227 KPK3/71–72.

228 Heiskanen 2013, 192.

teiskuntatieteissä on esitetty runsaasti kritiikkiä tätä kehitystä kohtaan, sillä sen on nähty häivyttävän rajoja ylittävien ihmisten inhimillisyyden.²²⁹ Pidän tässä yhteydessä kiinnostavana Carlströmin huomiota poliisimiesten ja ammattirikollisten ”pelisään-
nöistä”; eräänlaisesta käytöskoodistosta, jota sekä poliisit että rikolliset noudattivat välttääkseen tilanteiden väkivaltaisen kärjistymisen. Carlströmin mukaan suhdetta leimasi paradoksaalisesti molemminpuolinen kunnioitus, kun osapuolet tunsivat toisensa pitkältä ajalta. Poliisit kokivat rikollisten ymmärtävän heidän työtään ja sen vaativuutta naiiveja kansalaisia paremmin. Ammattirikolliset, jotka olivat pitkään välttäneet kiinni jäämisen, saattoivat antaa tunnustusta hyvästä työstä poliiseille, jotka olivat lopulta päässeet heidän jäljilleen. Osapuolet myös oppivat toisiltaan esimerkiksi tiedustelun ja vastatiedustelun tapoja ja tekniikoita. Carlströmin mukaan poliisit eivät yrittäneet opettaa rikollisia ja muuttaa näiden käytöstä, vaikka he pyrkivätkin rajoittamaan ja estämään rikollisuutta. Rikolliset olivat mitä olivat, eikä toiminta todennäköisesti muuttunut, koska monet eivät osanneet mitään muuta.²³⁰

Carlströmin pohdintaa ei pidä lukea lainvalvojien ja -rikkajien suhteen romanti-sointina, vaan tuon sen esille tukena tulkinnalle, että rajavartiomiesten ja asiakkaiden kohtaamisten ongelmallisuutta lisäsivät kohtaamisten satunnaisuus, yhteisten kulttuuristen pelisääntöjen puuttuminen ja kohdatun toiseuden moninaisuus. Kanssakäymisestä puuttuivat tekijät, jotka olisivat luoneet osapuolten välille Carlströmin tutkimien poliisimiesten kuvailemaa ”työtoveruutta”. Tästä kertoo myös se, miten erilaiseksi asiakas kohtaamisen lähtökohta aiemmin kuvatussa ruorijuopumuksesta epäillyn henkilön kuulustelussa muodostui. Kuulustelevalle virkamiehen tapa reflektoida tutuksi tulleen suomalaisen asiakkaan toimintaa loi tilanteeseen kaikesta huolimatta myönteisen ilmapiirin.

Olen esittänyt pintaistumisen teoreettisena näkökulmana enkä oleta, että rajavartiomiehet voisivat työssään tavoittaa asiakkaidensa menneisyyden tai jonkin kokonaisvaltaisen totuuden.²³¹ Arjen tasolla kysymys asiakkaiden aika-tilan tunnistamisen ja tunnustamisen moraalisuudesta on huomattavan monisyinen. Esimerkiksi valvontayksikössä työskentelevä virkamies toi esiin, ettei hän ollut tietoinen asiakkaiden taustoista ”*eikä hän välitäkään tietää*”, jotta hän kohtelisi kaikkia asiakkaita samalla tavoin.²³² Tässä yhteydessä asiakkaiden pintaistuminen palveli eettisiä tarkoituksia: kun mahdolliset epäillyt tai osoitetut väärinkäytökset eivät tulleet virkamiehen tietoon, ei hänellä myöskään voinut olla tarvetta ”näyttää” asiakkaalle tai opettaa tätä. Samalla jäin epäilemään, oliko ennakkotiedoista ja -oletuksista vapautuminen sittenkään mahdollista, kun jo työturvallisuusseikat pakottivat huomioimaan e-ulottuvuuden.

229 Heiskanen 2013, 191–193. Tässä valossa Frontexin entisen pääjohtajan, sittemmin Rajavartiolaitoksen apulaispääliköksi siirtyneen Ilkka Laitisen tapa rinnastaa Eurooppaan pyrkivät siirtolaiset Suomesta Ruotsiin ja Amerikkaan lähteneisiin siirtolaisiin osoittaa maseylaisen ”aika-tilan” tajua (Helsingin Sanomat 13.8.2014).

230 Carlström 1999, 73–74, 79, 82–85.

231 Totuuden määrittäminen on tulkinnallinen, näkökulmasidonnainen ja oikeusturvakysymysten näkökulmasta varsin ongelmallinen prosessi, kuten kansatieteilijä Eva Norström (2004, 183, 190–195) ruotsalaista turvapaikkapolitiikkaa käsittelevässä tutkimuksessaan toteaa.

232 KPK3/77.

Kysymys taustatiedoista nousi toisaalta esiin myötätuntoon liittyvissä pohdintoissa. Tällöin työntekijät puntaroivat vaikeutta sovittaa yhteen inhimillisuus, viranomaisrooli ja työturvallisuusnäkökulmat. Kyse saattoi olla esimerkiksi siitä, millaisia asiakkaita voitiin kuljettaa partioauton ”sikaosaston” sijaan matkustamossa. Asiakaskohtaamisia varten ei ollut yksityiskohtaista ohjeistusta, vaan partiot ratkaisivat tilanteet parhaaksi katsomallaan tavalla. Lentoasemalla rajavartiomiehet kertoivat ratkaisusta kuljettaa viimeisillään raskaana ollut turvapaikanhakija ja seksuaalisen hyväksikäytön uhriksi joutunut aasialaistyttö matkustamossa, mutta samalla he toivat esiin menettelyn ongelmallisuuden. Se rikkoi yhdessä sovittuja periaatteita, minkä lisäksi hyväuskoisuuden sanottiin olevan riski, jos se johti valppauden unohtamiseen.²³³ Näissä tilanteissa tapauskohtainen arviointi näyttäytyi silti eettisesti oikeana.²³⁴

Itsenäistä työtä pienryhmissä tekevien virkamiesten oli ja on mahdollista harjoittaa sekä toimivallan varjoon jäävää mielivaltaa että omaehtoista harkintaa ja määräyksistä riippumatonta empatiaa. Toiminnassa korostuu virkamiehen ja partion vastuu. Jäljelle jää kysymys, miten yleistä toimivaltuuksien katveessa operointi oli.

Yhden näkökulman rajavartiomiesten asenteisiin ja menettelytapoihin toi afrikkalaistaustainen tulkki, jonka kanssa keskustelin erällä kuulustelutauolla. Tulkki oli tehnyt pitkään yhteistyötä useiden suomalaisten viranomaisten kanssa, ja hänen näkemyksensä Rajavartiolaitoksesta olivat myönteisiä. Hän ei kertomansa mukaan ollut koskaan tavannut ”törkeää rajavartijaa” mutta totesi sen sijaan toisaalla joutuneensa tilanteisiin, joissa hän ei ollut kokenut voivansa kääntää epäasiallisina pitamiään repliikkejä.²³⁵ Tulkki koki myös itse tulleen kohdatuksi asiallisesti rajavartiomiesten kanssa asioidessaan.²³⁶

Valistunut lukija tietää, ettei julkisuudessa ole juuri käsitelty rikkomuksia, jotka olisivat ryvettäneet rajavartiomiesten mainetta. Heiskanen arvioi tutkimuksessaan Rajavartiolaitoksen toimintaan kohdistuneita vähäisiä kanteluita ja rikosepäilyjä. Hän käyttää lähdeaineistonaan kanteluita koskevia tilastoja ja vertailee Rajavartiolaitosta ja poliisia arvioidessaan niiden johtamisjärjestelmien toimivuutta ja tehokkuutta. Eksplisiittisenä esimerkkinä rajavartiomiehen paheksuttavasta toiminnasta hän käyttää oman aineistoni valossa varsin harmitonta tapausta, jossa rajavartiomies oli esimiehensä käskystä päästänyt lähtemään maasta kansanedustajan, jolla ei ollut mukanaan laissa määrättyä matkustusasiakirjaa.²³⁷ Heiskanen analyysin perusteella rajavartiolaitoksen toiminta osoittautuu monin verroin oikeusvarmemmaksi kuin poliisi-

233 KPK3/83.

234 Elina Penttinen (2011, 159–160) kuvailee samankaltaista intuitiivista toimintaa siviilikriisinhallintaa käsittelevässä artikkelissaan. Penttisen haastatteleman poliisin onnistui hankkia kidnapattu lapsi takaisin, vaikka hän toimiessaan ylitti mandaattinsa. Ilkka Levä (2008, 290) muistuttaa, etteivät toiminnan laillisuus ja moraalisuus aina ole sama asia.

235 Esimerkkinä tulkki mainitsi tilanteen, jossa kuulustelija oli ”kovistellut” naista, joka väitti tulleen raiskatuksi. Tulkki kertoi kulttuurista tuntevana, kieltä taitavana ja vastaavissa tilanteissa aiemmin olleena vakuuttuneena kerromuksen todenperäisyydestä, mutta siitä huolimatta, että hän oli kertonut käsitteestään kuulustelijalle, oli naisen kovanainen painostaminen ja vastaan väittäminen jatkunut.

236 KPK2/57.

237 Heiskanen 2013, 657, 669–670.

sin toiminta.²³⁸ Hän kommentoi samalla eduskunnan oikeusasiamiehen näkemystä, ettei kanteluiden määrästä voida tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä poliisitoimen tilasta. Heiskanen ei ole valmis hyväksymään tätä lähtökohtaa, vaan uskoo moitteenvaraisten toiminnan päätyvän laillisuusvalvonnan piiriin toiminnan läpinäkyvyyden ja kanteluherkkyyden takia.²³⁹

Kyseenalaistamatta Heiskasen varsinaisia tuloksia totean, että tutkimusaineistoni antaa tukea eduskunnan oikeusasiamiehen lähdekriittiselle näkemykselle. Hiljaisista, kehollisista kurinpidon keinoista ei todennäköisesti jää kirjallisia todisteita, jos niitä ei havaita tai ymmärretä tahalliseksi, kohtelusta ei ehditä kannella tai asiakkaalla ei kielitaidon puutteen ja kulttuurierojen takia ole edes edellytyksiä valittaa.²⁴⁰ Samalla muistutettakoon, että hiljaisen, epävirallisen oikeudenkäytön mahdollisuus koskee kaikkia viranomaisia.

Pidän todennäköisenä, että kävelyttämisiä, paleluttamisia ja viivyttelisiä on liian logiikan nimissä tapahtunut. Niiden ajankohtaa ja yleisyyttä on sen sijaan käytettävissä olevan aineiston pohjalta mahdoton arvioida. Rikkomuksia koskevaa kerrontaa käsiteltäessä on otettava huomioon sekin, miten kerronta asettuu suhteessa sotilaskuria opponoivaan diskurssiin (ks. luku 5). Kaikki kuvaukset keinoja kaihtamattomasta ja virallisia normeja uhmaavasta virkamiehestä sekä pyöräytyksistä ja paleluttamisista eivät välttämättä kerro tapahtuneista tosiasioista, vaan tarinoiden käyttövoimana on voinut olla tapa, jolla ne konstruoivat ja kommunikoivat itsellisen, asialleen omistautuneen ja turhista käskyistä piittaamattoman rivimiehen eetosta. Tätä vaikutelmaa vahvisti myös asian käsittelyyn usein liittynyt teatraalisuus. Kerronnan yhtenä tavoitteena lienee ollut ravistella nuorta humanistitutkijaa ja avata tämän silmät rajaturvallisuustyön raadollisuudelle. Joka tapauksessa esimerkit antavat aihetta tiedostaa epävirallistenkin rajakäytäntöjen mahdollisuus ja suhtautua niihin vakavasti.

Päätän tämän luvun pohtimalla, mikä Heiskasen osoittamaa verrattain nuhteetonta toimintaa tuotti. Kuten aiemmin on nähty, sai asiakastilanteisiin liittyä kielteisiä tunteita, mutta ne tuli ilmeettömän asiallisuuden nimissä erottaa viranhoidosta. Useimmat kertojat, jotka kuvailivat epäasiallista toimintaa, tuomitsivat sen sopimattomaksi. Käsitellessäni aiemmin ensiaputehtäviä (luku 3) kerroin Ollista, joka argumentoi viilipyty-vaiikutelmaa vastaan. Kyse ei haastateltavan mukaan ollut luonteenpiirteestä, vaan virkamiehille kehittyvästä kyvystä hallita tunteitaan. Aiemmin mainittu ”kylmä virkamiesmäisyys” ei tässä valossa tarkoittanut tunteettomuutta, vaan kykyä tunteiden tunnistamiseen ja hallintaan. Erään tutkittavan mukaan virkamiehetkin olivat ”vain ihmisiä”, mutta haastavissa asiakastilanteissa ”sitä mieltii et mitä täs voi käydä”.²⁴¹ Pidän lausahdusta monella tapaa kiinnostavana. Se kertoo työntekijän kyvystä tunnistaa tunnetilansa, esimerkiksi provosoituminen, ymmärtää asiakkaan ja virkamiehen erilainen asema sekä käsitellä tunnetta toimivallalle alistaiseena, jotta ti-

238 Heiskanen 2013, 680–684, 689–690.

239 Heiskanen 2013, 684, 693.

240 Myös Hammar-Suutari 2009, 174, 177.

241 KPK3/83.

lanne etenisi mahdollisimman helposti ja määräysten mukaisesti. Tällainen tunteiden tunnistaminen ja suhteuttaminen ympäröivään tilanteeseen on nostettu myös poliisien ammattitaidon keskeiseksi osa-alueeksi.²⁴²

Lausahdus ilmentää tietoisuutta toiminnan seurauksista. Kyse oli sotilaskurinpitojärjestelmän tuottamasta ankarasta virkavastuusta²⁴³ ja siihen liittyvästä rangaistushasta, mutta myös sitoutumisesta yhteisön nuhteettoman julkisuus kuvan vaalimiseen. Vääränlainen toiminta uhkasi paitsi yksittäisen virkamiehen virkaa myös koko organisaation uskottavuutta ja viime kädessä toimintaedellytyksiä: itsenäistä asemaa, toimivaltuuksia ja rahoitusta.²⁴⁴ Uskallan väittää useimpien virkamiesten tiedostaneen tämän kytköksen ja ehdotan, että ammattiyhteisöön sitoutuminen ja sen toimintaedellytyksistä huolehtiminen oli eräs oikeusvarmuuteen ohjaava tekijä. Yksilön ja yhteisön etu kietoutuivat yhteen.²⁴⁵ Tutkimusaineiston tuottamisen jälkeen sekä organisaation sisäiset että ulkoiset muutokset ovat tehostaneet valvontaa ja puuttumista. Tätä nykyä niin koulutuksen, eettisen normiston, päivittäiseen johtamistoimintaan sisällytetyn kriittisen itsearvioinnin kuin sähköisten viestimien tuottaman uudenlaisen avoimuuden katsotaan tehokkaasti ehkäisevän väärinkäytöksiä.²⁴⁶

242 Wolkowitz 2006, 72, 79–80.

243 Heiskanen 2013, 694–695.

244 Ikuisuus kysymystä avoimuuden ja peittämisen suhteesta kuvastaa Tallbergin (2009, 124) maininta rauhanturvaajien periaatteesta ”se mitä täällä tapahtuu jää tänne” ja lausahduksen muuttamisesta kurinpidollisissa yhteyksissä muotoon ”se mitä täällä tapahtuu ei jää tänne”.

245 Tutkittavat antoivat esimerkkejä myös siitä, mitä väärinkäytöksiin ja rikoksiin syylistymisestä seurasi. Osallistaminen saattoi hetkessä vaihtua eristämiseen etenkin, jos tekojen vaikutukset olivat ulottuneet työtovereihin. (Esim. 5009:18.)

246 Käsikirjoitusta kommentoinut ja kehitystä kuvaillut koelukija käytti ilmaisua ”Siperia opetti” kuvatessaan, miten organisaatio oli kehittänyt toimintaansa ja sisäistä valvontaa. Rajatarkastustehtävän heikko sisäistäminen ja työntekijöiden liika itseohjautuvuus aiheuttivat hänen mukaansa tässäkin työssä kuvailtuja ylilyöntejä, jotka aikaa myöten johtivat organisaation sisäiseen kypsymiseen. Epäselvyyksiä aiheuttaneita ongelmatilanteita opittiin tunnistamaan, ja niitä alettiin ennaltaehkäistä toimintatapoja muuttamalla. Nykyisin toimintaa tarkkaillaan monilla tasoilla ja toisistaan riippumattomien tahojen toimesta. Kertoja piti toimintaa siksi varsin läpinäkyvänä ja tiedonkulkua hyvänä, vaikka tieto väärinkäytöksistä hänen mukaansa aina siivilöityikin erilaisten sosiaalisten suodattimien läpi.

5 YHTEISÖLLISYYDEN PUNOKSIA

Meisyyden aksioma

Kenttätöiden aikoihin julkisuuteen tuli tieto henkirikosepäilystä, joka paljastui kaksoissurmaksi. Merivartioston sukeltajat osallistuivat rikospaikkatutkintaan, ja heidän käyttöönsä toimitettiin vene läheiseltä merivartioasemalta. Muutamaa päivää myöhemmin tapasin sukeltajille veneen vieneen, jo aiemmin tutuksi tulleen merivartiomiehen. Vaihtaessamme kuulumisia kiinnitin huomiota sivulauseeseen, jolla hän päätti asiasta kertomisen. ”*Oli jotenki karmivaa viedä se vene sinne, yksin ku oli.*”¹ Kertoja ei viitannut siihen, että hän olisi kokenut tilanteen ahdistavaksi, eikä lausahuksen dramaattisuutta ole syytä liioitella. Kuitenkin tilanteen on täytynyt olla erityinen, koska hän mainitsi asiasta. Synkkä ja syrjäinen rikospaikka tuskin olisi vaikuttanut yhtä karmivalta, jos sinne olisi menty partiona. Poikkeuksellisen yksin toimimisen voikin ajatella tuoneen esiin tunteita, jotka todistavat operatiivisen kokonaisuuteen ja yhdessä olemisen normatiivisuudesta merivartioammattilaisten arjessa.

Edellisessä luvussa esitelty kokonaisuus ei ole jatkuva tai kaikkivoipa suhteessa yksilöön, vaan kyse on tietystä hetkessä ilmenevästä tavasta olla yhteydessä toiseen. Koska nämä hetket jättävät jälkensä kehuistiin,² ulottuu virkamiesten hiljainen ymmärrys yhteydestä kollektiiviin instrumentaalisia tilanteita laajemmalle. Lisäksi työntekijöitä ympäröivä aineellisuus kannattelee kokonaisuudesta silloinkin, kun se ei ole aktiivinen. Tästä syystä väitän, että tietoisuus itsestä toisen ja toisesta itsen rinnalla näyttäytyy merivartiomiesten kokemuksissa eräänlaisena aksiomana ja kulttuurisena itsestänselvyytenä.

Tässä luvussa tarkastellaan niitä yhteenkuuluvuudesta käytyjä sanallisia ja sanattomia neuvotteluja, joita työntekijät suhteessa yhteisönsä kävivät. Näissä jännitteisissä vuoropuheluissa hahmottuu joukko kiintopisteitä, joiden avulla yksilöt orientoituvat ja luovivat ryhmissään³ ja niiden välillä. Vaikka tarkastelun painopiste liukuu sosiaaliseen ja sanalliseen, tulee käsittelyä lukea kokonaisuuteen ideaa vasten. Lisäksi tutkimukseni fenomenologinen ontologia merkitsee, ettei henkeä ja ruumista voida erottaa, vaan sosiaalinen on väistämättä ja lähtökohtaisesti aina kehollista.

En näe yhteisöllisyyden kokemusta staattisena ja annettuna, vaan dynaamisena tietystä viitekehyksessä. Tästä näkökulmasta mediatutkija Mikko Lehtosen ja Anu Koivusen pohdinta samastumisen tuntumisesta on kiinnostavaa. Heidän mukaansa samastumisen tunne voidaan ymmärtää ”vallan ja suostumuksen tuottamisen alueena”, jolloin tunne ei viittaa ylihistoriallisiin, psykologisiin mielentiloihin, vaan ti-

1 KPK1/29.

2 Hockey 2002, 158.

3 Käytän tässä tutkittavienikin kielenkäytössä vakiintuneita käsitteitä ryhmä ja joukko yleiskielisesti tietoisena siitä, että ne implikoivat sotilasorganisaatioiden kielessä instrumentaalisuutta, siis jotakin tehtävää varten koottua ja koulutettua joukkoa (esim. Hoikkala 2009c, 136, 141, 169). Tarvittaessa käytän virallisen ja epävirallisen käsitteitä täsmentämään sanomaani.

lannesidonnaisiin merkityksiin ja kokemuksen jäsenyyksiin. Näin ”tuntuminen ei ole yksilöllinen kokemus, vaan sen sijaan se tiivistää yksilöllisyyden kokemuksen ja meisyyteen osallistumisen niveltymisen toisiinsa”.⁴ Kansatieteilijä Susanne Wollinger käyttää tutkimuksessaan vastaavasti käsitettä ”vi-skap” puhuessaan varusmiespalveluksen aikaansaamasta, samastumiseen ja erottautumiseen perustuvasta toveruudesta.⁵ Myös koheesiotutkimuksen uranuurtaja, sosiologi Charles Cooley on Mikael Salon mukaan käyttänyt käsitettä ”we-ness” tarkoittamaan primääriryhmässä syntyvää, läheisestä kanssakäymisestä kumpuavaa yhteenkuuluvuuden tunnetta.⁶ Arkinen ”me” näyttää joustavan ja monisäikeisen emotionaalisen sisältönsä takia olevan analyytisenäkin käsitteenä houkutteleva, kun pyritään vaikeasti tavoitettavan yhteisöllisyyden kokemuksen sanallistamiseen. Seuraavassa kyse on siis siitä, millaista *meisyyttä* merivartiostossa tuotettiin, miten siihen osallistuttiin tai jätettiin osallistumatta ja millaisia merkityksiä yhteenkuuluvuudelle annettiin.

Tuttuus

Tulokkaat ja tunkeutujat

Ammattien tutkimuksessa on usein kiinnitetty huomiota sosiaalistumiseen ja initiaatiotietoihin.⁷ Merivartiostossa tulokastapoja ei ilmeisesti koskaan ole harjoitettu yleisesti, sillä kukaan tutkittavista ei tiennyt sellaisista. Vanhimmat haastateltavat olivat astuneet palvelukseen 1950–60-luvuilla ja nuorimmat 2000-luvulla. Pilat ja pisteliäs huumori opettivat tulokkaita talon tavoille, mutta ne kohdistuivat muissa tilanteissa tasapuolisesti kaikkiin virkamiehiin. Vanhempien virkaveljien suhtautuminen tulokkaisiin oli kaikissa henkilöstöryhmissä koettu myönteiseksi, ja uusia työntekijöitä kerrottiin kohdellun tasaveroisina työtovereina.⁸

*Niklas: Vaikka oli tämmönen sisämaasta tullut maakrapu ni ne sano että ei niitä [töitä] kukaan osaa, että ei kukaan voi olla syntyny merivartiolaivalla. Ni sitte kyllä asennoitu niin että opetellaan nämä hommat ja vanhat kansimiehet opetti sitte mielellään niitä asioita. Ei ollu semmosta että vaikka jotain ei ois osannu ni että siit suututtais tai hermostuttais.*⁹

Tehdessäni kenttätöitä rajatarkastusosastossa oli merivartijan peruskurssi päättymässä ja uusia, juuri virkaan nimitettyjä rajatarkastajia odotettiin töihin. Poikkeuksellinen tilanne näkyi ja kuului, sillä tulokkaista puhuttiin usein päivinä ennen heidän saapumistaan. Keskustelujen sävy vaihteli neutraalista myönteiseen. Vanhemmat työntekijät

4 Lehtonen & Koivunen 2011, 38.

5 Wollinger 2000, 136.

6 Salo 2011, 17.

7 Leimu 1985; Mälkki 2008, 65, 120; Rosenström 1996, 79–86; Snellman 1996, 125–126; Weibust 1969, 230–233.

8 2748:1, 3, 5, 6; 3624:4; 5009:14.

9 3624:3.

olivat tutustuneet kurssilaisiin jo näiden ollessa työharjoittelussa, ja useat olivat toimineet niin sanottuina oppi-isinä tai -äiteinä, jotka perehdyttivät tulokasta työhön ja yksikön tapoihin.¹⁰ Kurssilaisten joukossa tiedettiin olevan monia ”hyviä tyyppejä”, ja heidän odotettiin toimivan ”piristysruiskeena” työyhteisölle. Erityisen lisänsä tilanteeseen toi se, että kyseinen peruskurssi oli ensimmäistä kertaa jaettu linjoihin, joiden opiskelijat oli koulutettu vain niihin tehtäviin, joissa he tulisivat toimimaan. Uudenmuotoiset rajatarkastusopinnot suoritaneiden odotettiin hallitsevan työn sisällöt, ja heidän ajateltiin osaavan arvostaa ammattitaitoaan merivartiokoulutettuja rajatarkastajia enemmän.¹¹

Olettamus sai vahvistusta uusien virkamiesten aloitettua työnsä. Keskustellessani erään tulokkaan kanssa hän kuvaili, miten rajatarkastuslinjalaiset eivät kurssilla olleet kokeneet kuuluvansa meri- eivätkä rajavartijoihin, vaan he olivat ”*semmosia väliinputoajia*”. Keskustelua sivusta kommentoinut toinen tulokas selitti, ettei rajatarkastustyöllä ollut merellisten tehtävien kaltaista historiaa: ”*Se mitä meille sanottiin oli se että me vaan tultii ja otettii hommat poliisilta ja ne ei tykänny siitä.*” Kummankin kertojan käsitys rajatarkastustehtävästä oli opintojen aikana muuttunut. Siinä missä ensimmäisen työharjoittelun aikana vanhemmat työntekijät olivat patistaneet tulokkaita ”*koppiin vaan ja leimoja lätkimään*”, oli rajatarkastustyöstä Raja- ja merivartiokoululla puhuttu arvostaen ja vakavahenkisesti.¹² ”*Kurssin edetessä ku tajuttiin et täältä tulee valtaosa niist keisseist* [suoritteista ja tutkittavista tapauksista] *ni revittii se ylpeys sit siitä.*”¹³

Vaikka uusiin virkamiehiin suhtauduttiin myönteisesti, oli tilanne ollut toisenlainen määräaikaissä virassa toimineiden työntekijöiden työharjoittelujen aikana. Vanhemmat työntekijät toivat vuosien saatossa useissa yksiköissä ilmi, että kurssittamattomien työntekijöiden ohjaaminen kuormitti työyksikköjä.¹⁴ Sama koski niin sanottuja komennusmiehiä, jotka oli määrätty työskentelemään tilapäisesti varsinaisen yksikkönsä ulkopuolella. Sekä esimiesasemassa olevien henkilöiden että yksiköissä pitkään työskennelleiden rajavartiomiesten suhtautuminen tehtäväkiertoon oli siksi selvästi kielteisempi kuin nuorten, erityisesti rajatarkastusosastossa työskentelevien työntekijöiden, jotka korostuneesti toivoivat vaihtelua työhönsä.¹⁵ Vaikka virallisissa kannoissa esimerkiksi rajatarkastusosaston työntekijöiden rajatarkastusprosessiin ja matkustusasiakirjoihin liittyvää osaamista arvostettiin ja sitä pyrittiin välittämään komennusten avulla merellisiin yksiköihin, ei myönteinen asenne aina jaksanut ulottua komennusmiehiä vastaanottaviin tahoihin. Toistuvasti komennuksille lähetetyt saa-

10 Oppi-isäjärjestelmää kuvailivat myös aiemmin merivartiostoon tulleet henkilöt (esim. 3624:1, 2, 5). Järjestelmää arvostettiin, vaikka oppi-isien sitoutumisen rooliinsa ja perehdyttämiseen kerrottiin vaihdelleen. Oppi-isien koettiin helpottavan yhteisöön sopeutumista ja vähentäneen työn aloittamisen stressaavuutta.

11 KPK2/54, 64.

12 Vrt. KPK3/81. Rajatarkastusosastossa pitempään palvelleet työntekijät toivat ilmi, miten esimiehet olivat aiemmin valmentaneet heitä tuleviin rajatarkastustehtäviin lausahduksella ”te joudutte nyt ihan paskahommiin”.

13 KPK3/75. Helsinki-Vantaan rajatarkastus tekee suurimman osan ulkorajaliikenteen rajatarkastuksista, vuonna 2009 yhteensä 3 141 576 ja vuonna 2014 yht. 4 223 572. Vaalimaalla vastaavia suoritteita oli vuonna 2009 yht. 2 453 796 ja vuonna 2014 yht. 3 084 756. Vuonna 2014 rajatarkastus muodosti 26,2 % Rajavartiolaitoksen operatiivisesta toiminnasta. (Rajavartiolaitos, tilastotietoja 2009 ja 2014. Ks. myös Sundbäck 2005, 362.)

14 3624:6; 5009:5.

15 KPK2/49, 52, 3/76; SLMV, työhyvinvointikysely 2013, tulokset.

tettiin leimata laiskoiksi, ”ei niin hyväksi työmieheksi”¹⁶, ja innokkaidenkin taakkana sanottiin olevan kokemuksen puutteen. Näin komennukset oli voitu kokea vastaanot-tavan yksikön kannalta enemmän kielteisiksi kuin myönteisiksi.¹⁷

Komennusmiesten vieroksumista ei voida tyhjentävästi selittää vain tulijoiden ko-kemattomuudella tai vastaanottavien yksiköiden resurssi- tai asenneongelmilla, sillä yksiköihin tulevat ulkopuoliset koettiin yleensäkin rasitteeksi. Kysymykset tulokkais-ta ja tunkeutujista kytkeytyvätkin tuttuuden ja vierauden tematiikkaan.

Niko: Varsinki vanhemmal porukal ni se että asemalla on joku sinne kuulumaton ni se on joilleki jopa ihan järkyttävän vastenmielinen ja kamala juttu. Siel ei tarvi tulla ku jonkun käväsemään asemalla ni se on jo tyyliin maailmanloppu et mitä helvettii se täällä oikee tekee. Kyl sen huomaa, ja siel on jopa niinku ihmis-kammoo. Et mennään, ku tulee joku käymään ni mennää piiloon jonnekkii ja ei näyttäydtyä ja muuta.¹⁸

Tapani: Aikaisemmin kun ei ollu huviveneitten rajatarkastuksia niin asemat oli aikalaila semmo-sia, vieraita kävi harvoin. Ja sitte taas tämmösillä pääkaupunkiseudun asemilla ni siellä kävi vieraita useammin, ja sitte sen jälkeen ku tuli huviveneitten rajatarkastukset niin -- asemat niin sanotusti avautu enemmän, et enemmän joutu henkilöstö olemaan siviili-ihmisten kans tekemisis. Et siinä jonku verran tuli tätä tämmöstä kulttuurinmuutosta, että tänne asemallehan tulee joku! [naurahdus] Et se ei oookkaan niin oma. Ja tietysti muutenkin on laitos tullu avoimemmaks, ja pakkoki on.¹⁹

Molemmissa otteissa kertojat käyttävät merivartioasemia esimerkkeinä kuvailles-saan yhteisön sulkeutuneisuutta ja avoimuuden lisääntymistä. Asemien eristyneisyyt-tä onkin mielenkiintoista tarkastella ajallisessa perspektiivissä. Merivartioston henki-lökunta tuli työaikalain piiriin vuosia kestäneiden kokeilujen jälkeen vuonna 1972.²⁰ Tätä ennen asemilla ja laivoilla palvelleet miehet olivat olleet käytännössä lähes aina töissä, sillä säännöllisiä vapaita ei vuosilomien lisäksi ollut. 1960-luvulla palvelukseen tullut Paavo kuvaili muutosta suureksi. ”Sillon tiesi jo etukäteen että kun työvuorolista laaditaan, se oli kolmeks viikoks aina, päällikkö laati työvuorolistan, ni siit näki ain että koska ol vapaa --. Ei tarvinnu kolmee päivää kävellä päällikön peräs että pääsis maihin, kotiin lähtemään.”²¹ Esimerkiksi merivartija Kalevi oli työhön tultuaan ollut asemalla yhtäjaksoisesti kolme kuukautta, minkä jälkeen hän sai yhden päivän vapaata.²²

Ennen työaikalain voimaantuloa monet työntekijät olivat kuitenkin kotoisin ase-mien lähiympäristöstä, ja mahdollisuus työllistyä vakituisen virkaan kotiseudulle oli tärkeä syy hakeutua merivartioston palvelukseen.²³ Työntekijöitä oli jo Merivartiolai-toksen aikoina rekrytoitu saaristokylistä.²⁴ Emäntinä työskenteli yleisesti merivarti-

16 5009:5.

17 Myös Sundbäck 2005, 359–360.

18 5009:13.

19 3624:4.

20 Sundbäck 2005, 333.

21 2748:1.

22 2748:3. Ks. myös Sundbäck 2005, 19.

23 2748: 1, 2, 5, 6.

24 Sundbäck 2005, 17.

joiden puolisoita, ja aseman pihapiirissä saattoi vielä 1970-luvun alussa juoksennella työntekijöiden lapsilauma. Työaikalain astuttua voimaan perheet eivät enää olleet sidoksissa asemapaikkakunnille, ja virkamiehet saattoivat alkaa käydä jaksotyössä pitkienkin matkojen takaa. Kun samalla merivartioston uudet valvontatehtävät,²⁵ kaupungistuminen ja valvontatekniikan kehittyminen etäännyttivät työntekijöitä saariston ja rannikon paikallisyhteisöistä, voidaan mielikuvan asemien sulkeutuneisuudesta katsoa muodostuneen 1970–1980-luvuilla. Kehitys heijastelee saariston virkamieskunnan elämäntavan muutosta yleisemmin.²⁶

1990-luvulla yksiköiden ”avautumisen” kokeneiden virkamiesten joukossa oli 1950-luvulla syntyneitä henkilöitä, jotka Tapanin tavoin olivat aloittaneet virassaan työaikalain astuttua voimaan ja jotka haastattelujen teon aikaan olivat eläkkeelle siirtymisen kynnyksellä. Nämä virkamiehet olivat tehneet pääosan tyourastaan asemien ”sulkeutuneisuuden” aikana, mikä selittää Nikon stereotyyppisesti osoittamien vanhempien työntekijöiden ”ihmiskammoa”. Ennen työaikalakia 1950- ja 1960-luvulla palvelukseen astuneet ja silloisen yhteisöllisyyden kokeneet merivartijat eivät sen sijaan olleet todistamassa asemien uutta avautumista, sillä he olivat siirtyneet eläkkeelle viimeistään 1980-luvulla. Nuorempien työntekijöiden suhtautuminen asiakas-tilanteisiin oli toinen, sillä ne olivat aina tai jo pitkään kuuluneet heidän arkeensa.

Kenttätöideni aikaan merivartioasemilla asioi vieraita edelleen suhteellisen harvoin: paikallislehden toimittaja tekemässä juttua, lapsia naapurimökeiltä katsomassa tornia, kuulusteltavia, perheenjäseniä juhannuksenvietossa tai kaveriporukka viikonloppuretkellä. Ulkopuoliset, olivatpa he sitten asiakkaita, perheenjäseniä tai lyhyillä komennuksilla olevia vieraita virkamiehiä, olivat henkilöstön näkökulmasta sekä sosiaalisesti että spatiaalisesti poissa paikaltaan. Joillekin työntekijöille vierailijat olivat piristävää vaihtelua, kun taas toiset saattoivat kokea tunkeilun ja rutiinien rikkoutumisen ahdistaviksi. Työntekijöiden tarve suojella yhteisön julkisivun takaista tilaa ulkopuolisista vapaana vyöhykkeenä näytti ainakin osin riippuvan siitä, missä määrin vierailijan läsnäoloa voitiin ohjailla. Toimittajille ja kutsutuille vieraille oli mahdollista järjestää ohjelmaa, jolloin yksityisetkin tilat voitiin koodata julkisiksi.²⁷ Vieraat komennusmiehet olivat sen sijaan tästä näkökulmasta hankalia, sillä heillä tuli asemansa takia olla vapaa pääsy kaikkialle ja myös yhteisöllisten tilanteiden ytimeen.

25 Esimerkiksi 1960-luvulla lisääntynyt huviveneily ja vuonna 1969 voimaan tullut vesiliikennelaki vahvistivat merivartioston roolia veneilijöitä valvovana viranomaisena (Sundbäck 2005, 264, 295–296).

26 Nyman 2011, 360–363.

27 Tallberg (2009, 105–106) osoittaa rajanvedon ulottuvan myös tutkijoihin, jolle näytetään mieluusti tutkittavan ilmiön julkisivua. Tämä vääristää aineistoa. Kenttätöiden aikana jouduin kahdesti tilanteeseen, jossa minut rinnastettiin toimittajaan ja vierailu ohjelmoitiin sen mukaisesti. Yleisempää kuitenkin oli, että työntekijät ihmettelivät ääneen sitä, miten helposti läsnäolooni tottui. Eräs tutkittava (5009:5) ilmaisi olleensa yllätynyt siitä, kuinka vähän mukanaoloni oli muuttanut miesten käyttäytymistä. Toinen (KPK1/29) kertoi naureskellen panneensa merkille, että työyhteisön arinkin oli viihtynyt paikalla poikkeuksellisen pitkään. Uskoakseni kyse on niin tutkimusintresseistä kuin viestimisestä. Yhteisössä oli mitä ilmeisimmin ymmärretty työni käsittelevän virkamiesten kokemustodellisuutta ja arjen käytäntöjä, jolloin suopeus osallistaa tutkija julkisivun takaiseen toimintaan nousee niin ammattiympärydestä, kuulluksi ja nähdyksi tulemisen tarpeesta kuin halusta haastaa sotilaallista järjestystä tuomalla esiin epävirallisia toimintatapoja. Tilanne helpotti tutkimustyötä. Silti pidän selvänä, että virkamiehet harjoittivat samaan aikaan monenlaista asioiden näkyvyyden säätelyä.

Tuntemattoman rajatarkastajan dilemma

Tuttuuden ideaali nousi korostuneesti esiin merivartiomiesten kuvaillessa yhteisön hyvää ilmapiiriä. Esimerkiksi Juhan mukaan ”*mitä enemmän tuntee ihmisiä ni sen helpompi tääl on toimii. Siinä ku tietää ja tuntee kaverit niin on se paljon helpompi*”.²⁸ Hyvän ilmapiirin katsottiin korreloivan yksikön henkilöstömäärän kanssa niin, että pienemmässä yksikössä, jossa kaikki tunsivat toisensa, ilmapiirin kerrottiin olevan parempi kuin suuremmassa yksikössä.²⁹ Omaksuin tämän vakiintuneen käsityksen aluksi itsekkin, kunnes sosiaalisten suhteiden kausaalisuus osoittautui tutkimustyön edetessä mutkikkaammaksi. Lähestyn problematiikkaa purkamalla käsitystä pienten ja suurten yksiköiden eroista.

Juurtuneisuudesta ja kulttuurisesta jatkuvuudesta kertoo esimerkiksi se, että näkemys säilytti elinvoimansa vuosikymmenestä toiseen. Suuruuden mittakaava oli eri aikoina ja eri tehtävissä erilainen mutta puhumisen tapa sama:

Miia: Mites jos vertaa [pienen ja suuren aseman ilmapiiriä]?

Kalevi [1980–90-luvun tilanteesta]: No jos verrataan ni siel on niin paljon miehiä. Että tota siinä se yksilö katos vähän sinne joukkoon. Tuolla ku oli se neljä viis miestä vaan ni se oli ihan kokonaan toisenlaista, sitä oltiin niinku koko ajan toisten kanssa. [Suurella] asemalla saatto olla että siel ei jotain miestä nähny päiväkausiiin.³⁰

Reijo [vuonna 2004]: Täällä [rajatarkastusyksikössä] saattaa mennä kuukaus kaks etet sä nää toista työkaveria ollenkaa ku työvuorot sattuu sopivasti [naurahdus].³¹

Suurella merivartioasemalla, josta Kalevi kertoo, palveli noin 10 henkilöä. Reijon rajatarkastusyksikön vahvuus oli noin 40 henkilöä. Vaikka kertojat puhuvat yksiköiden koosta tässä neutraalisti, maalasivat monet rajatarkastusta koskevissa pohdinnoissa synkkää kuvaa suurten yksiköiden toisilleen vieraista työntekijöistä, joiden sosiaalinen ympäristö oli yksiköiden jatkuvasti kasvavan henkilöstömäärän sekä siirtojen ja komennusten takia epävakaa ja pirstaloitunut. Erityisen ongelmallisena pidettiin lentoaseman rajatarkastusyksikköä, jonka vahvuus oli kenttätöideni alkaessa noin 140 henkilöä ja satamayksiköiden henkilöstön siirryttyä sinne noin 190 henkilöä.³²

Tuttuuden ja vierauden välistä kitkaa artikuloitiin niin haastattelupuheessa kuin arjen toiminnan lomassa rajatarkastajien anonyymiteettiä korostamalla. Lentoasemayksikön ulkopuolelta arveltiin, että siellä työskentelevät ”*varmaan eivät ees tunne toisiaan naamalta ja nimiltä*”.³³ Vastaavasti Reijo kertoi yksikkönsä ilmapiirin olevan

28 3624:1.

29 Esim. 5009:7.

30 2748:3.

31 3624:6.

32 SLMV, RVLJP määrä- ja kirjavahvuus 1.8.2007; SLMV, Henkilöstö 1.2.2009.

33 3624:3.

hyvä mutta väkeä niin paljon, että ”hyvä ku muistaa kaikkien nimiikään”.³⁴ Nimettömyyttä kuvailtiin tyypillisesti käyttämällä esimerkkinä tilannetta, jossa lentoasemalla puhelimeen vastannut päivystäjä ei tunne puhelimeen pyydettyä rajatarkastajaa, vaan ihmettelee, ”onks tosiaan meillä tommonen töissä”.³⁵ Vaikka organisaation johto oli pyrkinyt edistämään työntekijöiden ryhmäytymistä ja kiinteiden työyhteisöjen syntymistä jakamalla henkilöstöä pienempiin ryhmiin,³⁶ uusinnettiin ”tuntemattoman rajatarkastajan” diskurssia kenttätöiden aikaan edelleen:

Päivystyksessä porukka kerääntyy katsomaan monitorista, miten virkapukuun sonnustautunut kaveri vaeltelee rajatarkastuslinjaston edessä. Aikansa pähkäiltyään päätyvät siihen, että henkilö on oman yksikön henkilökuntaa, mutta epävarma ääneen pohdiskelu jatkuu: ”Mikä ton nimi nyt on?” Kukaan ei tunnu muistavan työtoverinsa nimeä.³⁷

Useissa yksiköissä palvelleen Nikon kokemus osoittaa, miten anonymiteetti leimasi rajatarkastajien suhteita myös rajatarkastusosaston ulkopuolelle. Hän kuvaili ensimmäisen siirtonsa sosiaalisia seurauksia:

Niko: Sillon oli selkeesti, mä luulen et nykyään se on vähän jo muuttunu seki, siel rajatarkastukses on niin paljon kaikkee erikoisjuttuu -, mut sillon oli selkee ero. Jo pelkästään esikunnas ku hoiti jotain asiaa, ni jos sä oot rajatarkastusosastosta ni sä oot jotain massaa, siel on satoja ukkoja ja sä kuulut siihen massaan, mut sitte [tauko] ku soitti asemalta, niin sit oli jotenki niinku henkilökohtanen juttu ja semmonen. Ihan jo varastolta ku hait kamaa [varusteita] ni siin oli ihan täys muutos siihen suhtautumiseen. Et ensin ku hait osastosta kamaa ni siel vittuillaa ja muuta ja sitte ku sä oot asemaukko ni sit tarjotaa kahvit, samat miehet varastolla tarjoo kahvit ja istutaa ja jutellaa mukavia.

M: Nii siis huomasi sä ite tän muutoksen sillon ku sä siirryit

N: Huomasin, kyllä, joo. Sanotaa et mun mielest kaikkien asioiden hoitaminen oli niinku sata kertaa helpompaa asemalla.³⁸

Lienee kiistaton tosiasia, että merivartioston suurimmassa yksikössä, jossa tehdään kolmivuorotyötä ja jossa henkilöstön vaihtuvuus on ollut suurempaa kuin muualla, eivät kaikki työntekijät tunne toisiaan. Esimerkiksi eräs seitsemän vuotta virassa ollut työntekijä kuvaili, miten kurjalta tuntui, jos vuorossa oli samaan aikaan pääosin satamista tullutta ”ventovierasta porukkaa”.³⁹ Ilmeistä on myös, että rajatarkastusosaston työntekijät näyttäytyvät ulospäin Nikon kuvaamalla tavalla ”massana”. Näitä kokemuksia kyseenalaistamatta totean, että tuntemattoman rajatarkastajan dilemmaa myös tietoisesti korostettiin sen jäsentämiseksi, mikä merivartioston kulttuurisen tie-

34 3624:6.

35 Esim. 5009:7.

36 Esim. 3624:1.

37 KPK2/47.

38 5009:13.

39 KPK2/55.

don valossa oli normaalia ja oikeaa. Suuri yksikkö näyttäytyi suhteessa oikeanmuotoiseen meisyyteen anomaliana, joka väkimääränsä takia oli tuomittu monenlaisiin kurimuksiin. Vertailukohtana ja normina olivat pienet, 2000-luvulla alle 30 työntekijän yksiköt ja ryhmät, joiden hyvää ilmapiiriä epäiltiin valtavirtaistuneessa puheparressa selvästi harvemmin.

Tämä fatalistiselta vaikuttava ajattelu resonoi niin koheesioteorian kuin sotilasjohtamiseen viime vuosikymmeninä voimakkaasti vaikuttaneen syväjohtamisen⁴⁰ ideologian kanssa. Koheesiotutkimus tarjoaa kuin annettuna käsityksen, että pienestä ryhmästä muodostuu toimiva, kiinteä joukko, jolloin suuri työyhteisö asemoituu tiiviyyden vastakohtaksi. Rajavartiolaitoksen ja Suomenlahden merivartioston johtamista ei voida yksinkertaistaa syväjohtamiseksi, mutta syväjohtamisen aikakautena johtamiskoulutusta saaneiden esimiesten kerronnasta voidaan lukea ajattelutavan vaikutuksia:

*Marko: [P]itäää olla ehdoton luotto ja myös tieto siitä sen partion vahvuuksista ja yksilöiden vahvuuksista ja myös sellaisista heikommista osa-alueista. Että ku tavallaa se tavote häämöttää siel et homma saadaaan hoidettuu mahdollisimman hyvin ni se vaatii sitä että se partio tietää et okei, tää [työntekijä] ampuu paremmin ja tää [toinen työntekijä] osaa ajaa paremmin tutkaa et hoidetaan se tällä tavalla --.*⁴¹

Marko ei ainoastaan korostanut työntekijän ammattiosaamisen tietämisen tärkeyttä vaan toi esiin myös työntekijän persoonallisuuden ja elämäntilanteen tuntemisen, jotta vahvuudet, heikkoudet ja riskit voitiin ottaa huomioon tehtävien suorittamisessa.⁴² Alaisten tunteminen ja ”kuunteleminen herkäällä korvalla” oli myös muiden esimiesten mukaan tärkeää niin työntekijöiden jaksamisen kuin työturvallisuuden ja ryhmän toimintakyvyn turvaamisen kannalta.⁴³ Hierarkian alatasolla tiedon koettiin puolestaan mahdollistavan sen, että lähiesimiehet pystyivät pitämään alaisten puolia ”taloa” vastaan.⁴⁴ Valtaosa kaikkiin henkilöstöryhmiin kuuluneista tutkittavista suhtautuikin avoimuuden ihanteeseen myönteisesti.

Vaikka kahvipöytäkeskusteluissa vallitsi edellä kuvattu logiikka, piirtyi kahdenkeskisissä keskusteluissa esiin myös toisella tavoin koettu todellisuus. Pienen, pitkään muuttumattomana pysyneen työyhteisön jäsenten välit saattoivat olla läheiset ja luottamukselliset, mutta aina ne eivät sitä olleet. Ei ollut itsestään selvää, että pienessä yksikössä työskentelevät olisivat kokeneet tuntevansa toisensa. Esimerkiksi työnteki-

40 Kasvatustieteilijä, everstiluonnatti Vesa Nissisen hahmottelema syväjohtaminen on 1990-luvun lopulta saakka muodostanut maamme sotilaskoulutuslaitoksissa johtamiskoulutuksen perustan. Syväjohtamisen mallin neljä ”kulmakiveä” muodostuvat alaisten ”älyllisestä stimuloinnista, inspiroivasta motivoinnista, luottamuksen rakentamisesta ja ihmisten yksilöllisestä kohtaamisesta.” (Johtajan käsikirja (JOKÄ) 2012, 17–19.) Mallia ei tässä ole syytä käsitellä tarkemmin, mutta jo näistä periaatteista nähdä, millaisen painoarvon se antaa alaisten tuntemiselle luottamuksen ja yksilöllisen kohtaamisen painottamisen myötä.

41 5009:11.

42 Myös KPK1/18, 28.

43 5009:14.

44 5009:13.

jöiden ikäerot sekä erilaiset elämäntilanteet, arvomaailmat ja persoonallisuudet saattoivat vaikuttaa siihen, että kanssakäyminen jätettiin välttämättömien työtehtävien tasolle. Useat tutkittavat huomauttivat, että pienissä yksiköissä jokaisella työntekijällä oli huomattava vaikutus työvuoron ilmapiiriin. Ilmapiiri ei siksi aina ollut yhtä hyvä, vaan yksi riidankylväjä saattoi turmella koko työvuoron hengen.⁴⁵ Toisinaan suuren yksikön ilmapiiri voitiin kokea yksiselitteisesti paremmaksi:

Ilari: Satamas oli tosi hyvä henki, parempi kuin asemilla.

M: Miten se näky?

I: Tehtiin jäynii toisille ja sitte siel se työporukka piti jotenki tosi tiukasti huolta toisista. Tarkkaan sillee pidettiin toisist huolta ja ketään ei jätetty yksin.⁴⁶

Ilmapiirin selittäminen yksikön henkilöstömäärällä ei anna oikeaa kuvaa yksilöiden kokemuksista ja toiminnasta työyhteisöissä. Se myös harhaanjohtavasti jähmettää hyvän hengen pysyväksi. Olenkin jatkossa tietoisesti irrottanut yhteisöllisyyden käsittelyn pienen ja suuren yksikön eroavaisuudet luonnollistavasta diskurssista. Samalla pohdinta tarjoaa näkökulmia siihen, miksi tämä jako on iskostunut merivartioston työntekijöiden kollektiiviseen tajuntaan.

Toveruus

Yhdessä olemisen ja selviytymisen eetos

Keskustellessamme työtovereiden välisistä suhteista mainitsivat monet koulutusryhmänsä hitsautuneen yhteen.⁴⁷ Työelämään siirryttäessä kurssilaisten muodostamat ryhmät hajosivat ja tilalle muodostui uusia, merkityksellisiä suhteita, mutta kursseilla syntyneet verkostot saattoivat osoittaa voimansa myöhemminkin. Etenkin uran alkuvuosina saatettiin muissa yksiköissä työskenteleviltä kurssikavereilta kysyä apua silloin, kun muilta ei kehdattu, ja ystävyysuhteiden ylläpitämistä voitiin jatkaa myös yksityiselämässä.⁴⁸

Kurssien yhteenkuuluvuuden tunnetta voidaan selittää sillä, että uuden oppiminen altisti kurssilaiset tilanteille ja olosuhteille, jotka pakottivat ryhmän jäsenet tukeutumaan toisiinsa. Samalla yhteistoiminta toi esiin osaamista ja osaamattomuutta sekä erilaisia kykyjen ja kyvyttömyyden paljastamisen ja peittämisen taktiikoita. Monet mainitsivat yleisemmin kurssien ja koulutuspäivien tutustumista edistävästä vaiku-

45 5009:1, 5.

46 5009:21.

47 Myös Ojajärvi 2015, 103; Paaskoski 2008, 70, 113–114. Merivartijan tai opistoupseerin peruskurssin sekä kadettikurssin yhdessä suorittaneet muodostivat koheesiotutkimuksen hahmottaman primääriryhmän. Käsite soveltuu kuitenkin huonosti yhteenkuuluvuuden tarkasteluun virkamiesyhteisössä, jossa kunkin työntekijän palvelusvuosiin mahtuu lukuisia kursseja ja työyhteisöjä.

48 3624:2; 5009:9.

tuksesta,⁴⁹ kun taas perustyön rajatarkastusosastossa katsottiin jättävän työntekijät toisilleen vieraiksi: ”*Ei täs kopis sillee tutustu*”.⁵⁰ Omalta osaltani koin yhteisön erityisesti arvioineen valmiuttani purkaa akateemisen, ulkopuolisen tutkijan positiotia ja paljastaa heikkouksiani esimerkiksi heittäytymällä tekemään muiden kanssa asioita, joita en osannut, joita pelkäsinkin tai jotka altistivat minutkin erilaisille olosuhteille. Näissä tilanteissa tarkkailtiin sekä persoonallisuuttani että yhteisön jäseniä kohtaan kokemaani luottamusta. ”*Näköjään luotit meihin sen verran että uskalsit*”, totesi eräskin virkamies reissumme päätteeksi ja teki selväksi, että kyse oli myönteisestä asiasta.⁵¹

*Marika: Ne [kurssit ja koulutuspäivät] on oikeesti kaikist siisteimpiä juttuja! Mä oon tykänny ihan älyttömästi, nytki ku on niitä koulutusviikkoja ni must on ollu ihan parhaimpia semmoset. Et siellä, sillon sä opit tuntemaa ihmistä ja, niinku satamas mis enemmän joutu tiukkoihin tilanteisiin, vaikeisiin, siellä ihmiset [tutustu paremmin] ku siellä oli semmosii et sä jouduit laittaa ittes likoon.*⁵²

”*Itsensä likoon laittaminen*” eli konkreettinen yhteisen tavoitteen hyväksi toimiminen nousi niin kursseilla kuin yksiköiden arjessa yhteenkuuluvuutta luovaksi lähtökohdaksi. Näissä tilanteissa yhteenkuuluvuuden kokemus saattoi etenkin merellisissä yksiköissä ylittää henkilöstöryhmien väliset rajat, kun samoihin partioihin kuului niin merivartijoita, opistoupseereita kuin nuoria upseereita. Työssä on aiemmin kuvailtu virkamiesten suhdetta sotilaalliseen järjestykseen ja todettu, että merivartioston sosiaalinen todellisuus hahmottuu puolisolitaallisuudeksi luonnehditun asenteen kautta. Hyvän ilmapiirin kuvailtiin syntyvän niin mielekkäistä tehtävistä kuin siitä, ettei henkilöstöryhmien välistä hierarkiaa korostettu. Välittömien suhteiden nähtiin helpottavan toimintaa ja lisäävän viihtyvyyttä. Vaikka henkilöstöryhmien työtehtävät ovat vuosien saatossa muuttuneet ja eriytyneet, olivat arjen matalat hierarkiat asia, jonka työntekijät kaikissa henkilöstöryhmissä kokivat tärkeäksi. Hierarkian leikkavista suhteista oli tapana puhua arvostavaan sävyyn.

*Merivartija Olli: Meil on sellanen niinku kaverihenki. Sitä tavallaan ni tehään samaa työtä ja ollaan samalla viivalla.*⁵³

*Merivartija Reijo: Se on vaa sellast vähän niinku velipiirissä olis [naurahdus], veljiä on kaikki ku on yksiköis töissä.*⁵⁴

Opistoupseeri Tapio: Nääki on kaikki jotka on nyt päälliköitä ni ne on tullu siihen kakkosperämiehen hommaan sillon ku mä oon ollu täällä näin. Ni [tauko] kyl se on aina mukava [naurahdus] seurata kaverin uraa. Ne ensimmäiset päälliköt mitä mullakin on ollu ni ne on jo rajaeskunnassa, komenta-

49 Esim. KPK2/55.

50 Esim. KPK2/37, 61.

51 KPK1/10.

52 5009:10.

53 3624:2.

54 3624:6.

*jakapteenii ja komentajaa. Tietysti mitä enemmän on yhteisiä intressejä niin sitä mukavammin tulee siihen porukkaan.*⁵⁵

*Upseeri Pekka: Sillon ku kuljetaan samoissa partioissa ja siellä syntyy sellasta, sitä toveruutta, joka sitte vaikka toinen olis kommodori kahdenkymmenen vuoden kuluttua ja toinen edelleen merivartija ni kyl-lähän se muistetaan että siel on yhdessä käyty selvittelemässä verkkoo oman veneen potkureista irti --.*⁵⁶

Jälkimmäisessä otteessa haastateltava havainnollistaa toveruutta nostamalla esimerkiksi vaarallisen, potkureihin joutuneen verkon sijainnista riippuen mahdollisesti myös kiusallisen, tilanteen yhteisen kokemuspohjan perustana. Kerronnasta hahmotuu ikoninen yhdessä selviytymisen teema. Esimerkiksi John Hockey on kuvaillut, miten kenttäolosuhteissa joukon jäsenten suhteet muuttuvat välittömimmiksi ja so-ti-laallista kuria korostavien ulkoisten tunnusmerkkien merkitys vähenee, kun ryhmä kohtaa ulkopuolisen uhan, joka tilanteesta selviytymiseksi ja olemassaolon turvaamiseksi on torjuttava yhdessä. Esimiehiin ei enää tällöin suhtauduta torjuen, vaan heidät nähdään osana meitä. Virallisen ja epävirallisen järjestyksen vuorottelua onkin pidettävä voimakkaasti tilannesidonnaisena.⁵⁷ Koheesiotutkimuksessa sellainen ryhmän jäsenten keskinäinen riippuvuus, jonka tarkoituksena on taata tilanteesta selviytyminen, ymmärretään tehtäväorientoituneisuuteen kietoutuneeksi kiinteydeksi.⁵⁸ Instrumentaalinen suhtautumistapa näkyy myös merenkulkijoita koskevassa tutkimuksessa. Etenkin purjelaiva-aikakauden merenkulkijat ja merisotilaat painottivat voimakkaasti keskinäisestä luottamuksesta ja riippuvuudesta syntyvän toveruuden merkitystä. Työn ja meren vaarat pakottivat yhteisön pyrkimään kohti yhteistä päämäärää, mikä viime kädessä tarkoitti hengissä selviämistä.⁵⁹ Metsäammattilaisten kerronta heijastelee niin ikään samoja teemoja. Sodan kokeneet kuvailivat ammattikuntien rajat ylittävän yhteenkuuluvuuden syntyneen sodassa ja savotassa teltoissa, korsuissa ja kämpillä jaetun arjen myötä.⁶⁰

Merivartioston työntekijöiden itseymmärryksessä meripelastukseen, rajojen valvontaan ja rikostorjuntaan liittyvä työ oli kovassa paineessa tehtävää ”oikeaa” työtä, joka saattoi sisältää työturvallisuusriskejä esimerkiksi luonnonvoimien, liikuteltavien massojen tai arvaamattomien asiakkaiden takia. Merellisen ympäristön ohella rikostorjunnan toimintaympäristö nähtiin ulkoisena uhkana.⁶¹ Kun sosiaalisen järjestyksen määrittelemisessä keskeiseksi muodostui arkinen yhteistoiminta, korostui lähiesi-miesten ja muualla työskentelevän ylimmän johdon erilainen asema.

55 5009:5.

56 5009:14.

57 Hockey 1986, 18–19, 56–58, 99–102. Myös Carlström 1999, 111–113; Kivimäki 2013, 166–169; Mankkinen 2011, 203–208; Mälkki 2008, 330; Tallberg 2009, 89–90, 175–176; Wollinger 2000, 97–98, 116.

58 Salo 2011, 24.

59 Hammar 2014, 157–159; Rosenström 1996, 107–108; Weibust 1969, 442–444.

60 Paaskoski 2008, 120.

61 2748:4, 6; 3624:3; 5009:9, 14.

Tuomo: Esikuntiahan pidetään monesti aikamoisena uhkana, koska ne ei nää, ja ne ei välitä aina. Valitettavasti siel on ihmisiä, jotka on kaukana kenttätyöstä. Ja muutos on ollu niin nopeeta et ne ei tajua mitä siel [kentällä] tapahtuu. Sen jossain vaihees tiesi et minkään näköst tukee ei oo odotettavissa missään suhtees, et sä oot täysin yksin sen joukkos kanssa. Ja se oli omiaan lujittamaan sitä ryhmähenkee, koska jokainen tiesi että jos täs mokataan niin oma organisaatio ei edes kykene tukemaan vaikka haluaisi.⁶²

Tuomon kuvailemaan asetelmaan liittyy keskeisesti ”edestä johtamisen” idea. Suomalaiset tutkijat Pippingistä Mälkkiin ja Hoikkala-Salasuo-Ojajärvi-trioon ovat tehneet havaintoja esimerkin voimalla johtamisen merkityksestä sotilasyhteisöissä. Hoikkalan mukaan kyse on yleisemminkin siitä, ”miten auktoriteetti saavutetaan suomalaisessa miesryhmässä: tekemällä itse ja osoittamalla siinä toimessa käytännön taitoja.”⁶³ Saman logiikan mukaisesti metsänhoitajien tuli Paaskosken mukaan olla ”akateemisia jätkiä”, jotka hallitsivat sekä omat että alaistensa työt.⁶⁴

Tapani: [M]eripuolella kaikki tekee kaikkea, ehkä enemmän [kuin maapuolella]. Ja niinku sanotaa et ollaan samassa veneessä ni siellä yhteistyön on oltava saumatonta, etenki sillon ku ollaan huonoissa olosuhteissa ni siellä ei o, ei o aikaa tosiaankaa ruveta herrottelemaa ja siel on ihan samalla tavalla aseman päällikkö on niin sanotusti nyrkkit savessa tai öljyssä tekee sitä samaa työtä ku muutkin. Tästä on hyvä esimerkki on ilmatyynyalus, sen helmoja jos menee talvella sakkeleita rikki ni se joka istuu kuskkin pukilla ni se ryömii sinne alle, on se sitten merivartija tai luutnantti, yliluutnantti tai komentajakapteeni jos aluepäällikkö sattuu siel ajelemaa ni se ryömii sinne alle samalla tavalla.⁶⁵

Tapio: Mä oon luonteeltani semmonen että en mä ihan hirveen monta kertaa sano jostain työhommasta tai näistä, et mä lähdän sitte ite tekemään, tavallaan itte teen sitä ja yritän saada ne kundit tekemään kanssa.⁶⁶

Matti: [M]erisotakoulun tai kadettikoulun jälkeen ku tulee tollaseen paikkaan töihin missä ensinnäki ne varusmiehet puuttuu ja kaikki ihmiset tekee sitä työtä niinku ammatiksee, ni sehän on täysin toisenlainen maailma ku mihin sut on siellä opetettu. Elikkä ensimmäisenä hommana oli [naurahdus] lainausmerkeissä unohtaa kaikki se mitä oli koulussa tullu. Et ei voinu kyllä ihan kaikkia niitä oppeja soveltaa mitä sielt sotilaslaitoksesta sai. Ja kyllä siin piti aika varovainen olla niissä omissa sanoissaan ja muissa, et se ehkä [tauko] oli niinku se kaikkein haastavin homma siinä ettei saanu mitään johtamiskohtauksia nuorena miehenä [naurahdus]. -- Tossa meidän työyhteisössä niillä sotilasarvoilla ei oo mitään väliä siihen auktoriteettiin, ne on niinku ihan tyhjän kanssa et minkälaiset arvomerkit sulla on. Kaikki on kiinni siitä että miten hyvin sä ne omat työs osaat.⁶⁷

Suhtautumistapa ei jää epäviralliselle tasolle, vaan se näkyy myös virallisessa todellisuudessa henkilöstön urapoluissa. Esimiehistä niin merivartijoiden ylimpien palvelusarvojen haltijat kuin aiemmin opistoupseerit on koulutettu soveltuvuusarviointien ja pääsykokeiden kautta valituista merivartijoista, jolloin työnjohtajiksi on noussut

62 5009:20.

63 Hoikkala 2009b, 155. Ks. myös Heiskanen 2013, 647–648.

64 Paaskoski 2008, 229. Ks. myös Suopajärvi 2009, 168.

65 3624:4.

66 5009:5.

67 5009:1.

”tyvestä puuhun” -periaatteen mukaisesti alaistensa kanssa saman työtaustan omaavia työntekijöitä. Myös korkeakoulutettujen upseerien urapolku on alkanut operatiivisista yksiköistä, joissa heillä on ollut mahdollisuus perehtyä kenttätoimintaan, vahvistaa käytännöllistä osaamistaan ja tutustua henkilöstöön.⁶⁸ Tämä lienee monissa tilanteissa edistänyt hiljaisen tiedon siirtymistä yli henkilöstö- ja ikäryhmärajojen.

Yhteisön merkitystä arvioitaessa ei voida sivuuttaa kysymystä kolmivuoro- ja jakso-työn vaikutuksesta sosiaalisiin suhteisiin työpaikan ulkopuolella. Tarkoitukseni ei ole esittää, että työaikajärjestelyt irrottisivat työntekijät yhteiskunnasta tai häivyttäisivät työntekijöiden suhteet esimerkiksi lapsuudentovereihin, naapureihin tai harrastuspiireihin. Osa tutkittavista kuvaili ystäväpiirinsä muodostuvan merivartioston työntekijöistä ja näiden perheistä,⁶⁹ kun taas toiset pitivät vähän tai eivät lainkaan yhteyttä työtovereihinsa työajan ulkopuolella.⁷⁰ Työtovereidien merkitys myös vaihteli uran eri vaiheissa.⁷¹ Kuitenkin monet mainitsivat epäsäännöllisen työrytmin vaikeuttavan työyhteisön ulkopuolisten sosiaalisten suhteiden ylläpitoa, mikä saattoi näkyä työtovereiden lähentymisenä ja siviilielämässä yksinäisyyden kokemuksina.

Siinä missä toimistotyöaika tekevien, tutkittavien sanoin ”tavallisten ihmisten”, viikkoa jäsensivät arkipäivät ja viikonloput, kerrottiin jakso- ja kolmivuorotyötä tekevien kalenterin jakautuvan työpäiviin ja vapaapäiviin.⁷² Viikonloppuisin järjestettäviin perhe- ja muihin juhliin oli vaikea osallistua, ja esimerkiksi joukkueläjien harrastamisen kerrottiin olevan lähes mahdotonta.⁷³ Koska työ edellytti kausittaista erossaoloa perheestä, oli osalla tapaamistani työntekijöistä korkea kynnyks irrottautua lasten ja puolison seurasta vapaajaksonsa aikana omien ystäviensä tapaamista varten.⁷⁴ Jaksottelu vaikutti perustavalla tavalla myös työntekijöiden perheiden arkeen, mikä sai eräät haastattelemistani puolisoista korostamaan merivartioperheiden välisiä verkostoja ja vertaistuen merkitystä.⁷⁵ Tulkitsin vertaisuuden ja sanattoman ymmärtämisen tematiikan olleen läsnä myös miesten kuvaillessa merivartioyhteisöön tukeutumista, vaikka poissaolojen kuormittavuuden eksplisiittinen kuvailu olikin tyypillisesti varattu vaimojen kokemuksille.⁷⁶ Vertaistuen tarve ja tarjonta vaihtelivat huomattavasti, mutta arjen tilanteet loivat yhtä kaikki olosuhteita, joissa työntekijät ja heidän perheensä saattoivat kokea helpoimmaksi kääntyä toistensa puoleen iloineen, suruineen ja avunpyyntöineen. Jos työntekijöiden väliset verkostot ylsivät yksityiselämään, vahvasti tämä yhteisöllisyyden punoksia. Lähes kaikki haastateltavat mainitsivat työtoverit ja -yhteisön erääksi työn parhaista puolista.

Yhteenkuuluvuuden arkista tasoa kuvastaa tapa, jolla ”perinteisimpien” työyhteis-

68 5009:9, 11.

69 5009:11, 15, 17.

70 5009:1, 2, 5.

71 Esim. 5009:14.

72 KPK3/77.

73 KPK2/66; 2748:7; 3624:2; 5009:11.

74 5009:1, 2, 11.

75 5009: 15, 17.

76 5009: 1, 5, 11, 14.

söjen, merivartioasemien ja vartiolaivojen, henkilöstö saattoi rinnastaa työn ja yksityisen elämänpiirin. Töissä kerrottiin vietettävän yhtä paljon tai jopa enemmän aikaa kuin kotona, ja työyhteisöä saatettiin verrata perheeseen.⁷⁷ Työntekijät höystivät perhe-vertaukset ironialla, jottei kuulijalle päässyt syntymään liian ruusuinen kuva yhteisön dynamiikasta.⁷⁸ Tiiviin yhteiselon kerrottiin koettelevan kärsivällisyyttä ja aiheuttavan erimielisyyksiä, mutta ristiriitojen nähtiin kuuluvan työyhteisön ihmissuhteisiin siinä missä myönteisten vuorovaikutustilanteiden.⁷⁹ Vaikutti siltä, että konfliktit saattoivat monissa tilanteissa pikemminkin vahvistaa yhteenkuuluvuuden punoksia kuin hajottaa niitä.

Myös henkilöstön lähipiiri tiedosti yhdessäoloon liittyvien arkirutiinien merkityksen. Annika ja hänen rajavartiomiespuolisonsa olivat kaikesta päätellen läheisiä, ja Annika oli yleisellä tasolla varsin hyvin perillä miehensä työstä. Hän nosti esiin kolme miesten yhteenkuuluvuutta ilmentävää ja selittävää seikkaa:

Annika: Tavallaan ku siel on hänen toinen perhe, siis me [puolisot] nauretaan et niil on, oikeesti!, se toinen perhe mikä asuu siellä. Ne yhes ruokailee, yhes saunoo, yhes siis on siellä. -- Ja sit varmaan yhistää se et ne on kaikki siin samas tilanteessa.⁸⁰

Ruokailemisen, saunomisen ja yhdessäolon teemat toistuvat myös virkamiesten kerroksissa ja kenttähavainnoissani. Saunomisella on sanottu olevan suomalaisen maskuliinisuuden ja miesyhteisöjen toiminnassa ja kuvailuissa erityinen asema. Vakiintuneissa käsityksissä sauna nähdään niin fyysisen kuin psyykkisen puhdistautumisen ja virkistäytymisen paikkana. Hierarkkisissa miesyhteisöissä saunominen on lisäksi liitetty yhdenvertaisuuden tematiikkaan.⁸¹ Samoja merkityksiä liitettiin saunomiseen merivartiostossakin. Käytännöllisiäkään seikkoja ei sovi sivuuttaa: saunassa käytiin töiden tai iltalenkin jälkeen peseytymässä sekä kylmän tai märän keikan jälkeen lämmittelemässä, työtilanteesta ja aikatauluista riippuen joko yksin tai muiden kanssa.

Ruoan laittamisen ja yhdessä syömisen merkitystä on niin ikään käsitelty tutkimus-

77 MK; 2748:6; 3624:2. Asia kosketti pääosin vartiolaivojen työntekijöitä ja merivartioasemilla niitä, jotka tekivät jaksotyötä poissa kotipaikkakunnaltaan. Myös valmiusjoukkueessa ja rikostorjunnassa työskentelevät saattoivat tulla tiiviisti yhdessä poikkeuksellisissa olosuhteissa. Kolmivuorotyötä tekevien ja kotoa työssä käyvien osalta tilanne oli toinen.

78 Heiskanen (2013, 652) tuo esiin ”perheenomaisen organisaatiokulttuurin käyttöönoton” osana johtamistrendejä ja liittää Rajavartiolaitoksen henkilöstöstrategian ilmauksen ”yhdessä tekemisen meininki” tähän ilmiöön. Huomautan, ettei tutkittavieni perhevertauksista voida vetää johtopäätöksiä henkilöstöstrategian tehokkaasta jalkautumisesta, vaan henkilöstöstrategista kielenkäyttöä on relevanttia tarkastella johtamisparadigmojen ja niitä kuvastavien diskurssien kontekstissa.

79 2748:6; 3624:4; 5009:14.

80 5009:15.

81 Yhdessä kylpevien upseerien ja rivimiesten alastomat vartalot näyttäytyivät Kivimäen (2013, 217–218) mukaan näennäisen tasa-arvoisena veljesjoukkona. Sauna toimikin rintamalla sekä hierarkioiden murtajana että sielunhoidon paikkana joukkojen yhteenkuuluvuutta vahvistaen. Myös Mankkisen haastattelemat palomiehet korostivat saunaa paikkana, jossa miehistön ja päällystön suhdetta ja yhteenkuuluvuutta voitiin rakentaa hierarkioista riippumatta (Mankkinen 2011, 203–204). Rauhanturvaajien keskuudessa saunasta puhuttiin Tallbergin (2009, 118, 130) mukaan kliseisesti suomalaisille miehille parhaiten sopivana rentoutumisen ja epävirallisten jälkipuintien paikkana. Ks. myös Nyman 2011, 356–357.

kirjallisuudessa laajasti. Niin ruuan kuin makeisten jakamisella oli armeijassa tärkeä sosiaalinen funktio. Syöminen satoi osallistujat yhteen ja mahdollisti hetkeksi yhteisen kokemuksen puinnin sekä totaali-instituution otteesta irrottautumisen.⁸² Merivartiostossa yhdessä ruokaileminen oli merellisissä yksiköissä niin itsestään selvää, ettei siitä keskusteltu. Sen sijaan syömisen merkitykset tulevat näkyviin ”säröinä” kerronnassa, joka kuvailee rajatarkastusyksiköiden ongelmallisuutta. Istuin rajatarkastaja Mikon kanssa passikopissa, kun hän katkeransekaisin sanakääntein kertoi pitävänsä merivartioasemilla ja rajatarkastusyksiköissä palvelevien työntekijöiden olosuhteita epätasa-arvoisina. ”*Toivottavasti [merivartioasemien työntekijät] ees tajuuvat et ovat ku herran kukkarossa*”, hän tuhahti manaten asemien emäntiä ja kokkimerivartijoita, jotka huolehtivat muutaman miehen muonituksesta samaan aikaan, kun ”*sadan miehen yksikköön ei saada ees uutta liettä*”.⁸³ Lieden ja emännän puuttuminen rajatarkastusyksiköissä sekä huoltoon liittyvät yleiset ongelmat tuotiin esiin muissakin yhteyksissä.⁸⁴

Lentoaseman rajatarkastusyksikön työntekijöiden oli mahdollista ruokailla yhdessä lentoaseman kahviloissa ja ravintoloissa, minkä lisäksi työntekijöiden ylläpitämä ”kioski” tarjosi eväitä ja eineksiä.⁸⁵ Ravintoloiden ja kioskin vaihtoehtoina olivat omat eväät, joita työntekijät toivat mukanaan muovirasioissa. Sosiaalisesti ja kulttuurisesti ero merivartioasemien ja vartiolaivojen muonakuntiin oli huomattava. Siinä missä merellisissä yksiköissä ruoka hankittiin ja valmistettiin yksikössä sekä syötiin yhdessä oman porukan kesken, nauttivat rajatarkastusosaston työntekijät niin aamiaista kuin lounasta pääsääntöisesti julkisissa tiloissa. Kioski ei korvannut muonakuntaa. Jos sotilaskoti munkkeineen oli varusmiehille ”lohdon linnake”,⁸⁶ näyttäytyi kioskin jääkaappi eineslihapiiirakoineen lohdon poterona. Kioski oli silti suuri viihtyvyystekijä. Erään yövuoron alkaessa panin itsekin ilahtuneena merkille, että sosiaalitalan tyhjä jääkaappi oli täytetty riisi-fruteilla, eineskebebeilla ja lihapiirakoilla, pitsoilla, kurkkusalaateilla ja maustekastikkeilla;⁸⁷ ruoalla, jonka kytköksiä nuorten miesten terveystajuun ja käsityksiin armeijan miehisydestä Ojajärvi on osuvasti tarkastellut.⁸⁸ Vaikka kioskin eväitä oli mahdollista syödä työtovereiden kanssa, ei sosiaalitala mahdollistanut ruoan valmistamista tai yhdessä ruokailemista samassa laajuudessa ja yhtä vakiintuneesti kuin merellisissä yksiköissä, joissa ruokahuoltoa leimasivat rutinit, kodinomaisuus ja vastavuoroisuus. Ruokailun käytännöissä omien eväiden nauttiminen oli tässä mielessä individualismin ja sosiaalisen eriytymisen huipentuma.

Kun huomioidaan saunomisen ja yhdessä ruokailemisen yhteisöllisyyttä rakentavat

82 Hoikkala 2009c, 134; Hoikkala 2009c, 390–392; Ojajärvi 2015, 175–179.

83 KPK2/49.

84 Esim. KPK3/72.

85 Satamissa ei ollut yhtä kattavia ravintolapalveluita kuin lentoasemalla. Sosiaalitalassa oli pieni makeiskioski ja ateria-automaatti. Eräs satamasta siirtynyt työntekijä kokikin lentoasemalla tilanteen olevan selvästi parempi, sillä lentoasemalla oli hänen mukaansa helpompi syödä terveellisesti ja monipuolisesti. (KPK2/51.)

86 Hoikkala 2009d, 375.

87 KPK2/54.

88 Ojajärvi 2015, 190–192.

ja ajallisessa jatkumossa syvälle juurtuneet merkitykset, saavat rajatarkastusosastossa työskentelevien kommentit saunan ja kunnollisen keittiön puuttumisesta erityistä sisältöä. Ilmeisimmät yhteisöllisyyden rakentamisen elementit jäivät puuttumaan, kun paikkoja, joissa yhteisön jäsenet voivat toimia yhdessä ja purkaa kokemuksiaan, oli vähemmän kuin muissa yksiköissä. Työaikajärjestelyjen ja huollon näkökulmasta saunaa ja liettä ei ehkä tarvittu, mutta toimintaympäristöjen erot eivät näyttäneet hävittäneen niiden kulttuurista merkitystä.

Kolmas seikka, jonka Annika nosti esiin perhevertauksessaan, oli yhdessä oleminen, joka kytkeytyy yhdessä selviytymisen teemaan. Työntekijät puhuivat yleisesti siitä, miten yhteinen vapaa-ajanvietto oli vähentynyt yksiköissä. Rajatarkastusyksiköt mainittiin ilmeisimpänä esimerkkinä pirstaloituneesta sosiaalisesta ympäristöstä. Kuitenkin myös merivartioasemien henkilöstön oli tullut mahdolliseksi tehdä jaksotyötäkin vuorotyön tapaan kotoa käsin, kun saariston merivartioasemia oli lakkautettu, yhdistelty ja siirretty mantereelle. Muutosten koettiin vaikuttaneen yhteenkuuluvuuteen niin instrumentaalisella kuin emotionaalisella tasolla, kuten Reijon ja Markon kerronnasta ilmenee.

Reijo: Kyl se laivoilla ja tuola asemalla ni se on erilaista. Et tääl [rajatarkastusyksikössä] on kuitenkin niin semmost kiireistä se mejän duuni, sillon ku me ollaa töissä ni täällä tehää koko ajan. Ja sitte asemilla ku siel on sitä omaa loppoaikaa ni paljon tuli touhuttuu vapaa-aikana -- sellasta mikä on niinku yhteistä hyvää. Et täälä tuskin sällit lähtee sienimetsää kerää sienii tai marjoja, mitä asemil tehtii. Ja samoin laivallaki et syksysin mentii johki saaree ja käyti hakee vähä pakkasee marjaa ja sienii.⁸⁹

Marko: [S]aariasemaympäristössä niin siihen liittyy tää että siellä pyöritään, sen työn lisäksi ollaa se viikko se porukka yhdessä --. Pikkuhiljaahan tää organisaatio on ajautumas enemmän ja enemmän tällaseen ku asemat on mantereel mis tehää vuorotyötä et tää kulttuuri on häviämässä. -- [T]oisalt se on hyvä, työtä tehdään niinku työtä ettei o enää [naurahdus] sellainen niinku elämäntapa mutta kyl se toisaalt on sääli, se pikkuhiljaa se kulttuuri rapisee sieltä. Kyllä siin työnantaja tavallaa on voittanu paljon ku ajatellaa et kuinka monet keskustelut siel on [aseman X] sohvalla television ääressä käyty keikkojen ajamisest et miten ne ois pitäny tehdä, kuinka monta tuntii niitä on analysoitu verrattuna esimerkiksi johonki [manner]asemaan mis keikalta tullaan, äijät häipyy kotii, niinku pitääki, työaika loppuu, mut sielä [saaressa] sitä keikkaa ajetaa viel monta tuntii siinä sohval ku katotaa telkkaria ja pohditaa niinku pienii asioit, miten asia ois voitu tehdä toisin tai miten se meni hyvin tai -- miten se seuraavaks voitais hoitaa. Mikä kehittää kuitenkin sitä ammattitaitoo.⁹⁰

Eräs tapaamani virkamies oli hakenut oma-aloitteisesti siirtoa merellisestä yksiköstä rajatarkastusosastoon. Hän kertoi viihtyvänsä, mutta mainitsi kaipaavansa sitä yhteenkuuluvuuden tunnetta, joka arjen jakamiseen liittyi.⁹¹ On kuitenkin tärkeää huomata, ettei yhdessä olemista edistävien rakenteiden häviämistä voida liittää vain vuorotyötä tekeviin rajatarkastusyksiköihin tai mannerasemiin. Esimerkiksi eräs vartiolaiva Tavin työntekijä kuvaili työntekijöiden erkaantumista sosiaalisista tilanteista vartiolaiva Merikarhulla. Pohdinta sijoittuu aikaan, jolloin vartiolaivalla palveleva

89 3624:6.

90 5009:11.

91 KPK3/81.

saattoi joutua työskentelemään kummalla tahansa aluksella myös muiden kuin vaki-
tuisesti samaan miehistöön kuuluvien kanssa.

*Mikke: Siel Merikarhulla ku siel on paljon tilaa ni jengi hävii. Se on kumma. Ja tota [tauko] ei sitä oi-
keestaa sille [tauko] ehkä ajatellukkaa aikasemmin. Nyt ku tavallaa omalla [Tavin] porukalla ollaan
siel Merikarhulla ja sit joskus oon ollu komennuksella ni eihän siel nää siel messis juuri ketään. Meillä
saattaa olla kymmenen äijää kattomassa sitä telkkarii. Elikkä me tuodaan niinku tää, tää meidän
[naurahdus] pieni messi tuodaan sinne Merikarhulle.⁹²*

Laivayhteisön verrattainen eristäytyneisyys ei tarkoittanut, ettei ryhmän olisi ollut mahdollista hajota hyteissä olevien televisioiden, tablettitietokoneiden ja matkapuhelimien kutsuessa yksilöitä pois yhteisen äärestä. Viihde-elektroniikan ohella laivojen koon kasvun on katsottu heikentäneen miehistön yhteisöllisyyttä. Yksiköiden väliset eroavaisuudet näyttäytyivät näistä syistä lopulta sumeina, eikä ehdottomia totuuksia siitä, missä tehtävissä yhdessäololle oli tai ei ollut mahdollisuuksia ja uhkasivatko yhdessäoloa työaika- vai tilajärjestelyt, voida lausua. Muutosten samankaltainen problematisointi eri yksiköissä kertoo yhtä kaikki voimakkaasta arjen jakamisen tottumuksesta ja yhteisöllisyyden eetoksesta. Havaintoa tukee se, että virkamiehet uusimmassa aineistossa vain harvoin ilmaisivat oma-aloitteisesti kaipaavansa yksityisyyttä tai kärsivänsä tiiviistä yhteiselosta. Vaikka juuri vuorovaikutuksesta irrottautumisen mahdollisuuksia on aiemmassa tutkimuksessa pidetty fyysisesti lähekkäin toimivien arjessa kiinnostavina,⁹³ näytti kehitys olleen merivartiostossa sellainen, että yhteisöllisyyden kaipuuta korostettiin meisyyden tuottamiseksi ja turvaamiseksi. Omiin hetkiin oli tavallisesti mahdollisuus ilman erityisiä irtiottojakin.⁹⁴

E erityisen selvästi yhdessäolon merkitys tuli esiin tilanteissa, joissa se oli uhattuna tai menetetty. Vakiintuneet yhteisöt ja työparit hajosivat tyypillisesti siirtojen myötä, jolloin pitkään yhdessä työskennelleet joutuivat uuden tilanteen eteen. En usko tekeväni työntekijöiden kokemuksille vääryyttä tai sortuvani romantisointiin, jos luen seuraavista kenttäpäiväkirja- ja haastatteluoitteista epävarmuutta, haikeutta ja kenties hieman ikävääkin.

Tutun porukan kanssa, mukava tunnelma. Jään ruuan jälkeen juttelemaan merivartija Kimin kanssa. Kertoo yhteisössä tapahtuvista muutoksista: Heikki on uusi, Jare jäämässä eläkkeelle ja Veli lähdössä. On Kimin mukaan ”jännä tilanne”, surkuttelee etenkin vartioupseeri Velin lähtöä, koska ovat tehneet pitkään töitä yhdessä ja Veli on ”hyvä tyyppi ja kova tekemään hommia”. Sanoo monta kertaa, että ”eihän sille mitään voi” ja ”eihän se nyt maailmanloppu ole”, mutta muutos ei näytä olevan helppo. Palaa tilanteeseen useasti. Toivoo jotakuta kokenutta tilalle ja miettii, että varmaan tuleekin, koska kyseessä on vartioupseerin paikka.⁹⁵

92 5009:25.

93 Esimerkiksi Wollinger (2000, 80) mainitsee varusmiesten tupayhteisöstä irrottautumisen keinoiksi esimerkiksi kirjan lukemisen ja wc-käynnit, Ojajärvi (2015, 93–94) musiikin kuuntelun, lukemisen, nukkumisen sekä lenkkeilyä ja Hoikkala (2009c, 179) tarpeilla käymisen eli ”sissipaskan”.

94 Ks. myös Nyman 2011, 255–257, 356–357.

95 KPK1/23.

Jäljelle jääneiden lisäksi lähtevät työntekijät ilmaisivat menetyksen kokemuksia, kuten Marko kuvaillessaan, miten uusi tehtävä oli etäännyttänyt hänet aiemmas-
ta pienryhmästä. Myös merivartioston palveluksesta irtisanoutuminen ja eläkkeelle
jääminen tarkoittivat muutoksia sosiaalisiin suhteisiin, ja tämä seikka tuotiin usein
esiin, kun haastateltavat kuvailivat talosta lähdön seurauksia. Esimerkiksi merivartija-
na työskennellyt ja virastaan irtisanoutunut Ilari oli tyytyväinen ratkaisuu-
nsa, mutta mainitsi työyhteisön asiana, jota hän jäi kaipaamaan.

Marko: Tavallaan se on sääli ku aattelee omaa, nykyään kun on [eri tehtävissä] ni sit alkaa väkisinki irtautumaan näistä, sä et oo enää sen ryhmän jäsen, sen pienryhmän jäsen --. Pikkuhiljaa ne vaan jää, ei pääse osalliseks sillä tavalla niistä asioista. Mut tietysti niitä onnistumisen elämyksiä tulee sitte muuta kautta, ku homma toimii.⁹⁶

Ilari: Se on ehkä jotenki kaikist työyhteisöistä jossa on ollu ni jääny kyl niinku se työyhteisö tosi hyvänä porukkana mielee. Se on ehkä semmonen mitä joskus aina kaipaa. Sillee et ois hauskaa sillä porukalla taas tehdä jotain.⁹⁷

Arkipäiväinen symbioosi ja luottamus

Wollinger on varusmiesten kokemuksia käsittelevässä tutkimuksessaan pohtinut yhteenkuuluvuuden muotoja ja niiden sanallistamisen vaikeutta. Hänen mukaansa varusmiehet saattoivat tehdä eron varsinaisten siviilielämän ystävien ja armeijakavereiden välille, mutta varusmiespalveluksen aikana syntyneitä ystävyysuhteita voitiin yhtä lailla pitää niin merkittävinä, ettei niitä voitu lainkaan verrata muihin ihmissuhteisiin. Pohdinta tuo esiin yhteenkuuluvuuden tilannesidonaisuuden, toiminnallisuuden sekä arkisen jakamisen merkityksen. Kuten Wollinger huomauttaa, on tutkimuksen vaikea tavoittaa ja analysoida niitä tunteita, joita osapuolet liittävät vuorovaikutukseensa ohikiitävissä tilanteissa. Varusmiesten arjessa läheisyydestä ja luottamuksesta saattoivat kertoa esimerkiksi tyynyllä heittäminen tyynysodassa, palvelustoverin väsymyksen selittäminen kantahenkilökunnalle tai yhteinen hiljaisuus, joka ei vaatinut rikkomista.⁹⁸

Samankaltaisia sävyjä löytyy historioitsija Ville Kivimäen analyysistä. Hän lähestyy rintamaveteraanien kokemuksia antropologi Victor Turnerin *communitas*-käsitteen valossa ja erittelee sen avulla kaksi rintamayhteisöllisyyden tasoa: *kollektiivisen veljeyden communitas-yhteisö* sekä *rintamatoveruuden communitas*. Nämä tasot kytkeytyivät osin rintamamiesten ikään.⁹⁹ Ne eivät Kivimäen mukaan jäsennä yksilöiden kokemuksia sellaisinaan, vaan toimivat kulttuurisen mallin tavoin varantona, jota yksilö saattoi hyödyntää käsitellessään kokemuksiaan. *Communitas* viittaa erityiseen yhteisöllisyyteen, jota ryhmissä muodostuu siirtymäriittien ”liminaalituloissa”, muutostilanteissa arjen normien ulkopuolella. Tämän tilapäisen olotilan tyypillisiä piirteitä ovat spontaanisuus,

96 5009:11.

97 5009:21.

98 Wollinger 2000, 122–125. Myös McNeill 1995, 2.

99 Kivimäki 2013, 186.

tasa-arvoisuus ja ylimalllisuus yksilön kiinnittäessä identiteettiään johonkin itseään suurempaan, esimerkiksi mytologiisiin, arkaaisiin merkityksiin tai kulttuurisiin käsityksiin kansakunnasta ja kansallisvaltiosta.¹⁰⁰ Rintamaveljeyden kontekstissa *communitas* ilmeni yhtäältä voimakkaasti tunnelatautuneena, kollektiivisena veljeyskokemuksena esimerkiksi talvisodan aikana ja hyökkäysvaiheessa 1941 sekä toisaalta arkisempänä, käytännöllisenä rintamatoveruutena taisteluiden tauottua ja asemasotavaiheessa.¹⁰¹

Siinä missä ensimmäinen toveruuden taso oli Kivimäen mukaan ylevää, hurmioitunutta ja spontaania, nimittää hän jälkimmäistä ”mustan huumorin, rasvaisten juttujen ja arkipäiväisen symbioosin toveruudeksi”.¹⁰² Vaikka Kivimäen luonnehdinnat koskevat sodanajan joukkoja, kuvaavat ne mielestäni hyvin myös merivartiostossa syntyvää yhteenkuuluvuutta. Kurssien ja illanviettojen veljeyskokemukset näyttivät kumpuavan juuri tilapäisestä, spontaanista hurmuksesta, kuulumisesta merivartioyhteisöön sekä kiinnittymisestä yhteiseen aate- ja arvopohjaan. Vakituisesti yhdessä työskentelevien ja oleskelevien työntekijöiden suhteita leimasivat sen sijaan olosuhteiden asettama pakko ja riippuvuus, jotka tuottivat koruttomia yhteenkuuluvuuden kokemuksia kielteisine ja myönteisine puolineen. Nämä tasot sekoittuivat sellaisissa korkean sykkeen työtehtävissä, jotka vaativat ”itsensä likoon laittamista”, ja niiden epävirallisissa jälkipuinneissa.

Arjen symbioottisuus tekee ymmärrettäväksi operatiivisissa yksiköissä palvelevan henkilöstön tavan korostaa sosiaalisten taitojen tärkeyttä osana merivartioammatilaisen ihanneprofiilia. Jos sosiaalisuuden vaatimus täyttyi, saattoivat virkamiehet suhtautuva sallivasti, jopa lempeästi, työtovereidensa ominaisuuksiin ja erilaisuuteen. Esimerkiksi eräs asemanpäällikkö oli tunnettu hajamielisyystään ja siitä, että häntä jouduttiin aina odottamaan. Kerran partioveneeseen koneet jo kävivät, kun seurassimme veneestä päällikön verkkaista etenemistä kohti laituria. Vieressäni ollut merivartija totesi odottelun olevan turhauttavaa, mutta jatkoi hymyillen ”*kaikkien antavan kaiken anteeksi*”, koska päällikkö oli niin hyvä tyyppi.¹⁰³

*Juha: Hyvä merivartija on semmonen joka on sosiaalinen. Jos sä et oo sosiaalinen ni siit hommast ei tuu mitään. Ja mä tarkotan sitä et jos et sä tuu toimeen työkavereiden kanssa ja sopeudu olemaan suht ahtais tiloissa -- pitkii aikoja samojen naamojen kanssa ni siit, siit ei tuu mitään.*¹⁰⁴

*Niklas: Kyl sen [työntekijän] tarvii olla sosiaalinenki, ku on pienet työporukat missä pyöritään ni ei sinne oikeen mahu semmosta synkistelijää, tai kai synkistellä saa jos se on tilapäistä, mut ei o semmonen luonne että on aina niinku vastarannankiiski, semmoset on vähän rasitteena sitte kaikille.*¹⁰⁵

*Tapani: Kylhän tää tietysti aika paljon vaatii semmosta [tauko] joustavuutta et tähän sopeutuu, koska kaikkea ei voi aina tehdä sillee ku itte haluais tai miltä se parhaalta tuntuis.*¹⁰⁶

100 Kivimäki 2013, 165–167.

101 Kivimäki 2013, 179–182.

102 Kivimäki 2013, 180.

103 KPK2/42.

104 3624:1.

105 3624:3.

106 3624:4.

Tapani puhui haastattelussaan joustavuudesta tarkoittaen niin työntekijän suhdetta työtovereihin kuin työnantajaan. Hän kiteyttikin ihannetyöntekijän ominaisuudet adjektiivieihin sopeutuva, joustava ja pitkämielinen.

Useimmiten tutkittavani sanallistivat yhteenkuuluvuuttaan puhumalla *luottamuksesta*. Monet pitivät luottamusta kokemuksellisesti kenties keskeisimpänä ammattilaisuuteen liittyvänä seikkana.¹⁰⁷ Huomio ei ole merivartiospesifi, sillä kuten edellä nähtiin, on veljeyteen perustuvaa solidaarisuutta pidetty niin sotilas- kuin esimerkiksi metsänhoitaja- ja poliisiyhteisöille leimallisena piirteenä.¹⁰⁸ Niin ikään merenkulkijoiden yhteisöjä koskevassa tutkimuksessa ovat toveruuden ja luottamuksen teemat olleet keskiössä.¹⁰⁹ Merivartija Nikon pohdinnassa kiteytyy tyypillisiä keskusteluissa esiin tulleita luottamuksen piirteitä, joten syvennän ilmiön tarkastelua vuoropuhelun kautta.

Niko: Varsinki ku on kovat kelit, syksy ja kylmä ja jäätä ja muuta ni se on ihan äärettömän tärkeä homma että sä voit luottaa ihan sataprosenttisesti siihen työkaveriin.

Miia: Mitä kaikkee siihen kuuluu siihen luottamukseen?

N: Ammattitaitoo [tauko], semmonen [tauko], ei, luottamust ei voi selittää sanal luottamus mutta -- siis se että sä luotat sen työkaverin ammattitaitoon ja siihen että se tekee asiat niinku on sovittu et ne tehään ja ei jätä mitään tärkeit juttui tekemättä tai ei tee mitään semmost odottamatonta yllättävää, mitä ei pitäis tehdä ja, ja se että jos sä itte tarviit jotain apua niin sitä sä saat sitä apua mitä sä tarviit. Jotain semmosii asioit siihen liittyy.¹¹⁰

Luottamus tarkoitti tietoisuutta siitä, että operatiiviseen kokonaisuuteen kuuluvat työntekijät toimivat yhteisen päämäärän hyväksi sovittujen koreografioiden ja sääntöjen mukaan. Luottamuksen pohdiskelu kytkeytyi työtehtävien riskeihin ja yhdessä toimimisesta syntyvään turvallisuuden tunteeseen. Haastateltavan pohdinta tuo oivallisesti esiin, miten selviytymiseen ja suoriutumiseen liittyvät viralliset ja epäviralliset sekä instrumentaaliset ja affektiiviset puolet kietoutuvat yhteen, kun koulutuksessa sisäistetty kohdennettu ja kehollisesta tiedosta nouseva hiljainen tieto kohtaavat.¹¹¹

M: Minkä tyyppisiä keikoissa se luottamus mitataan?

N: No [tauko] must tuntuu et kaikist selkeiten se tulee esille jossain poliisitehtävissä, sen takii et ne on kuitenkin niin harvinaisia ja niin semmosii erilaisii ku mihin varsinki se vanhempi porukka on tottunu. Ja vaikkei ne ois mitään suurta ammuskeluu ja muuta, vaik ne on jotain ihan pikkujuttui, ni ne on kuitenkin aina semmosii jännittävi, sillee oman turvallisuuden kannalt jännittävi keikkoi. Ni must niis se tulee kaikist selkeiten esiin että ku kuvittelet et toinen ois siin niinku vieressä jeesaamassa ni se onki

107 Esim. 5009:1, 11, 22.

108 Ks. myös Korander 2004; Levä 2008, 279–280; Paaskoski 2008, 96–98.

109 Rosenström 1996, 107–108; Weibust 1969, 442–444.

110 5009:13.

111 Ks. myös Salo 2011, 25–26.

jossain kulman takana kurkkimassa. En mä tiiä, mä luulen et kaikist ikään ku vaarallisimpia keikkoja tai mis voi oikeesti aiheuttaa niit vaaratilanteita ehkä helpoiten ni on sit taas jotku meripelastuskeikat. -- Mä luulen et niis poliisikeikois se tulee esiin se homma mutta niissä se harvoin aiheuttaa mitään todellista vaaraa.

M: Kuinka paljon siin on merkitystä sanallisella kommunikaatiolla ja kuinka paljon se on sitä että luetaan toista, niinku ilman et tarvii puhua mitään?

N: Sanoisin et suurin osa on sitä sanatonta, semmost toisen lukemista ja, ja just se että kattomatta taakse ni tiedät et se kaveri on siinä ja jos tarvii ni se jeesaa.

M: [tauko, epäilee] Onks se tosiaan niin et joittenki kans se toimii sillä lailla?

N: Toimii se joittenki kans. Toimii se joittenki kans.

M: Se on aika huikeeta sillon varmaan jos

N: Se on, on, se on tosi hienoo jos se toimii ja se oikeesti toimii ja sit ei tarvii niinku yhtään mieltii sitä et jos nyt tapahtuu jotain ni oonks mä yksin vai enks mä oo yksin vaan sä tiedät ihan satavarmasti ettet sä oo yksin, et vaikka se toinen tekis mitä tai ois ni se huomaa koko ajan mitä sä teet ja mitä sulle tapahtuu.¹¹²

Luottamus saattoi Nikon mukaan kehittyä joko hitaasti työntekijöiden oppiessa tuntemaan toisiaan yhdessä työskentelyn myötä tai nopeasti ja yllättäen. Esimerkkinä jälkimmäisestä hän muisteli tilannetta uransa alkua ajoilta, kun hän vasta virassa aloittaneena oli mennyt vanhemman työntekijän perässä voimankäyttötilanteeseen. Työkaveri, joka siihen asti oli kohdellut Nikoa ”kuin ilmaa”, oli tapahtuman jälkeen muuttunut täysin toisenlaiseksi:

N: [S]e oli semmonen mikä ilmeisesti laukas sitte Jannella luottamuksen muhun koska se muuttu niinku naps, aivan erilaiseks, se oli yhtäkkiä tosi hyvä kaveri, se tuli aina juttelemaa, se tuli syömää yhdessä ja juttelemaa ja muuta. Et siin taas huomaa et sil oli selvästi se että ku piti toimii niin toi toimi, ja siit muodostu se luottamus.¹¹³

Haastateltava pyrki puhumaan luottamuksesta yleisesti, mutta tasapainoili kerrotonsa äärikokemusten välillä. Haastattelun edetessä kävikin ilmi, että Nikolla oli kokemusta molemmista: niin työkaverista, jonka kanssa yhteistyö oli täydellisen saumatonta, kuin työkaverista, johon hän ei kokenut voivansa luottaa tämän arkuuden takia. Molemmissa tapauksissa luottamus näytti määrittyvän sen kautta, oliko partiokaveri niin sanotusti ja kirjaimellisestikin ”mies paikallaan”, oikeassa paikassa ja valmiina toimintaan – William McNeillin sanoin kykeneväinen pysymään yhdessä hetkessä.¹¹⁴ Kiinnostavaa oli, että Nikon mukaan työtoveri, johon hänen luotti eniten, oli ”totaalisen huithapeli” ja tässä mielessä pedantiksi itseään luonnehtineen kertojan vastakohta. Vaikka työtoveri oli samanlainen siinä, että hän edusti samaa henkilö-

112 5009:13.

113 5009:13.

114 McNeill 1995.

ryhmää ja oli mies, oli jonkinasteinen erilaisuus kuitenkin operatiivisen kokonaisu-
ruumiin toimintakyvylle eduksi: ”*Jos toinen menee lukkoo tai se tilanne ei etene enää
sen taval, ni sit toisel on räväkästi ihan toisenlainen lähestymistapa, ja se ottaaki sen
homman pyörittääksee.*”¹¹⁵

Luottamuksesta ja epäluottamuksesta puhuminen heijastelee kiinnostavasti meri-
vartioston tehtävissä ja kalustossa tapahtuneita muutoksia. Esimerkiksi 1960–80-lu-
vulla palvelleet haastateltavani Urho ja Oiva eivät korostaneet työntekijöiden välistä
luottamussuhdetta. Sen sijaan he kertoivat myrskyisten syys- ja talviöiden pelonse-
kaisesta odotuksesta ja hetkistä, jolloin he miettivät, miten etsintä- tai meripelastus-
tehtävistä voisi olemassa olevalla kalustolla selviytyä.¹¹⁶ Menneinä vuosikymmeninä
luottamusta pohdittiinkin ensisijaisesti suhteessa kaluston ja luonnonvoimien muo-
dostamaan materiaalisuuteen. 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä eläkkeelle
jäänyt Tapani kuvaili puolestaan vaihetta, jolloin kaluston kehittyminen, lainvalvon-
tatehtävien lisääntyminen ja asiakasprofiilin muutokset siirsivät työturvallisuuskes-
kustelua kalustosta partiotovereihin ja voimankäyttövälineisiin.¹¹⁷ Toimintaympäris-
tön ja -edellytysten muutos 1980–90-luvulla selittää, miksi Urhoa, Oivaa ja Tapania
nuorempi Niko lähestyi luottamusta juuri rajavartiomiesten yhteistoiminnan kautta
ja poliisitehtävien kontekstissa. Vaikka luottamus ja epäluottamus ovat epäilemättä
kaikkina aikoina kohdistuneet sekä kalustoon että työtovereihin, piirtyy kokonais-
ruumista koossa pitävä luottamus nykyisin esiin yhä selvemmin yleiseen järjestyk-
seen ja turvallisuuteen liittyvien tehtävien kautta.

Luottamukseksi sanallistuva yhteenkuuluvuuden kokemus näytti aineiston perus-
teella usein kumpuavan sellaisesta materiaalisesta ja käytännöllisestä, jonka äärellä
oltiin, koettiin ja toimittiin yhdessä. Päädyin ymmärtämään henkilöstön esiin tuo-
maa yhteenkuuluvuutta juuri kehollisena, arkiseen symbioosiin kytkeytyvänä koke-
muksena. Yleisellä ja virallisella tasolla luottamuksen perustan muodostivat rajavarti-
tiomiehen koulutus ja toimivaltuudet. Työtehtävissä luottamus merkitsi uskoa itsen,
työtovereiden ja kaluston muodostamaan kokonaisuuteen vailla yksin jäämisen pel-
koa, muodostipa uhan sitten asiakas, luonnonvoimat tai kriittisen julkisuuden paine.
Sotilasruumista fenomenologisesta näkökulmasta tarkastellut Virpi Lehtinen onkin
esittänyt tulkinnan ruumiillisuuteen palautuvasta koheesiosta. Hänen mukaansa juuri
sotilaana toimimisen ruumiilliset käytännöt luovat tovereiden välille sen merkityk-
sellisen suhteen, josta sotilaspedagogiikassa ja -sociologiassa puhutaan koheesiona.¹¹⁸

Myös muissa yhteyksissä fyysisen läheisyyden on nähty ruokkivan yhteenkuulu-
vuuden syntymistä. Harri Nyman on kiinnittänyt huomiota tapaan, jolla Loviisan
seudulla toimineet luotsit vahvistivat yhteenkuuluvuuttaan kättelemällä toisiaan aina

115 5009:13.

116 2748:5, 6.

117 3624:4.

118 Lehtinen 2014a. Mälkki (2008, 217) viittaa jokseenkin samaan puhuessaan ”ruumiillisesti sisäistetystä ja
emootioiden tasolla tunnetusta joukkokoheesiosta.” Hän tuo muutenkin esiin materiaallisen ja ruumiillisen osana
sotilaselämään liittyviä kokemuksia ja muistoja (Mälkki 2008, 44, 49).

luotsiasemalle palatessaan. Luotsityön riskien vuoksi toistuva kättelyrituaali näyttäytyi turvallisesta paluusta iloitsemisenä sekä eräänlaisena toveruuden ja hellyyden osoituksena.¹¹⁹ Kansatieteilijä Stig Grundvall analysoi puolestaan yhteisöllisyyden aineellista ja ruumiillista ulottuvuutta kuvatessaan tilannetta, jossa hän koki voimakasta yhteenkuuluvuutta tutkimiensa moottoripyöräjengiläisten kanssa. Ryhmä oli sateisena yönä palaamassa juhlista limusiinilla. Matkustamon suljettu tila, kuumuus, fyysinen läheisyys ja kovaääninen yhteislaulu saivat ryhmän Grundvallin mukaan kuin sulautumaan yhdeksi, ulkopuolisista erilliseksi olioksi. Inhimillisen kuulumisen kaipuun täyttymys oli tutkijan mukaan huumaavaa.¹²⁰ Ajattelen esimerkkien kuvastavan sitä, miten ryhmätilanteisiin voi sisältyä välineellisiä arvoja, esimerkiksi siirtymiset paikasta toiseen, mutta samalla sellaisia kokijaa ympäröivästä läheisyydestä ja materiaalisuudesta nousevia aistimuksia, jotka itsessään ruokkivat emotionaalisen yhteenkuuluvuuden syntymistä. Vaikutelma oli voimakas hetkinä, jolloin olosuhteet rajasivat ryhmän kuin muusta maailmasta erilliseen, surrealistiseen tilaan.

Hukkuneen etsintä on päättymässä myöhään elokuisena iltana. Valokeilat halkovat pimeyttä. Pitelen kuumenevaa etsintävaloa, joka houkuttelee isoja, tahmaisia lentomuurahaisia. Ne pörräävät valojen ympärillä ja tuntuvat tunkevan silmiin, korviin ja nenään. Viileä ja kostea ilma alkaa hiipiä partiohaalarin läpi. Kukaan ei puhu mitään. Vain koneen tasainen ääni ja kehrääjälintu jossain kaukana.¹²¹

Juhannus ja keikkaa aamuyöhön asti. Puoli viiden aikaan nilkutamme vikaantuneella partioveneellä kohti asemaa. Yksi ajaa, toinen nuokkuu vieressä seisaaltaan ja kolmas kutsuu keulaan viereensä nukkumaan.¹²²

Tulen myöhässä ja löydän muut baaritiskiltä. Apulanta aloittaa, väki tungeksii lavan edessä ja savukone syyttää lisää tunnelmaa. Huutolaulua, heilumista ja jaettu tuoppi.¹²³

Symbioottinen arki pakotti yhteisön jäsenet määrittelemään uudelleen yksityisyytensä rajoja. Moni siviilielämässä yksityisenä pysyvä asia muuttui väistämättä yhteiseksi tilanteissa, joissa työntekijät viettivät paljon aikaa keskenään. Kuvaavaa on, että esimerkiksi laivalla vietetyn ulkovuoron jälkeen olin jotakuinkin perillä siitä, miten ja milloin kenenkin ruuansulatus toimii. Groteski ruumiintoiminnoista puhuminen näyttäytyi keinona käsitellä intiimiyttä, mutta samalla se tarjosi neutraalin puheenaiheen, jonka turvin sensitiivisempiä aiheita oli mahdollista vältellä.¹²⁴ Kahdenkeskissä keskusteluissa sivuttiin toisenlaisia yksityisyyden rajojen liukenemiseen liittyviä

119 Nyman 2011, 157.

120 Grundvall 1999, 173–174. Autosta luottamuksellisia keskusteluja ruokkivana tilana ks. Hammarlin 2008, 198.

121 KPK1/5.

122 KPK2/38.

123 KPK3/87.

124 Pipping on pitänyt rintamamiesten naisiin ja sukupuolisuuteen liittyvää puhetta keinona vältellä ristiriitoja aiheuttavia aiheita, kuten uskontoa ja politiikkaa (Pipping 1978). Seksuaalisuutta käsittelevä puhe oli tutkittavieni kertoman mukaan tyypillistä myös merivartiossosta, mutta aineistoni ei tarjoa tästä esimerkkejä, sillä alatyylisiä huumoria viljeltiin minun kuulleni niukasti. Myös siviilityöntekijä Anna kuvaili miesten olevan hyvin varovaisia seksistiseksi tulkittavan puheen suhteen (KPK3/69–70).

teemoja. Niin Ilari kuin Matti kertoivat tapauksista, joissa työtoverin puolison mustasukkaisuus oli ollut koko työyhteisön tiedossa.

*Ilari: Jossain vaihees oli [asemalla X] oikee ongelma yhen työkaverin vaimo joka soitti, soitti ensin omalle miehellee ja sitte ku se ei vastannu ku oli jossain tekemäs töitä ni sit se soitti aseman numeroo. Ja ku yritti yritti sanoo että nyt on semmonen tilanne et ei pääse puhelimeen ni sit on heti ristikuulutus-
telussa että miksei pääse puhelimeen ja kuka siel on sen kanssa ja muuta.-- [J]a sit ku yrittää tietenki työkaverille sanoo että on pahoillaa ja, et yritti oikeesti saada [soittajan rauhoittumaan] mut ei, aina se vaa soitti.¹²⁵*

*Matti: Niissä työyksiköissä missä mä olen ollu ni ei o ollu sellasta mustasukkasuussyndroomaa kyllä. On ollu niinku toisinpäin että ne on ollu ne vaimoihmiset jotka on sitte soitellu ja jos ei toinen pääse heti puhelimeen ni missä perkeleessä se nyt on että miksei se muka puhelimeen pääse. Mutta se ei o kyl-
lä ollu mikään iso ongelma. -- [N]ykyään se on sitte taas niin että kun enää ei olla yhden viestivälineen varassa siel laivallakaan et jokaisel on ne omat puhelimet, et se kontrolli ei enää kulje työkavereitten kautta. Ku aikasemminhan se oli niin että kaikki puhelut tuli samaan puhelimeen, vaikka Turku-ra-
dion kautta [naurahdus] niin että ne kuuli puol Suomenlahtee, taikka koko Itämeri [naurahdus]. Ni se on varmaan muuttanu sitä et eihän nykyään varmaan ees tiedetä että kuinka tiukan kontrollin alla kukakii liikkuu.¹²⁶*

Esimerkit eivät tietenkään osoita, etteivät miehet olisi vastaavalla tavalla voineet kontrolloida vaimojaan. Mustasukkaisuudella oli kuitenkin mainituissa tapauksissa vaikutusta koko yhteisöön, mikä vahvasti kollegiaalisen yhtenäisruumiin vaikutelmaa. Monet kokivat saaneensa tukea työtovereiltaan haasteellisissa yksityiselämän tilanteissa, kuten avioerojen tai lasten huoltajuuteen ja tapaamisiin liittyvien ongelmien yhteydessä.¹²⁷ Erään tutkittavan mukaan ”vois sanoa että täälä kaverit tietää monista asioista enemmän ku kotiväki, jutellaan silleen paljon”.¹²⁸ Toinen työntekijä totesi vastaavasti autolla ajaessamme, että ”kyllähän näis autoissa puhutaan kaikenlaista”. Kertoja korosti keskustelujen luottamuksellisuutta toteamalla sopineensa lähimmän työtoverinsa kanssa, että autossa puhutut asiat myös jäävät autoon.¹²⁹ Miesten avointen ja luottamuksellisten suhteiden kerrottiin muodostavan työasioissakin epävirallisia debriefing-kanavia.¹³⁰

*Niklas: Jos ei hirveen hyvin tunne toista ni se on sit formuloita tai jotain tämmösiä. Kyl sitte [tauko] täält löytyy mun mielest taas sitä muutaki ettei se o pelkästään sitä että, on varmaan paljon äijämäi-
sempiäki työpaikkoja olemas mis ne ei pääse ikinä niist formulajutuista pidemmälle --. Kyl täällä mun mielest löytyy semmost niinku [tauko] mitä nyt on perinteisesti tavallaa feminiinisemmiks asioiks koettu. Puhutaa vaikka tunteista tai jostain sitte, jos on joku paha keikka ollu tai jotain muuta. Tai sit joku saattaa puhua perheasioista tai tämmösisistä ku paremmin tunnetaa.¹³¹*

125 5009:21.

126 5009:1.

127 Nämä olivat asioita, jotka virkamiehet toistuvasti toivat esiin ja joista he kaipasivat tutkimustietoa. Monia mietityttivät ammatinvalintaan ja koettuihin epäonnistumisiin liittyvät syy-seuraussuhteet, sukupuolituneet käsitykset ja puolisoitten vastuut. Aihe on tärkeä, vaikka se tässä työssä jääkin käsittelemättä.

128 MK.

129 KPK3/87.

130 Esim. 3624:2; 5009:5.

131 3624:3.

Kysyessäni ammatin varjopuolista toivat muutamat tutkittavat esiin merivartiomiesten lapsettomuuskokemukset. Kertojien mukaan epäsäännöllinen jaksotyö saattoi asettaa yllättäviä haasteita perhesuunnittelulle virkamiesten viettäessä pitkiä aikoja poissa puolisoidensa luota. Tapauksissa, joissa työkaverin tiedettiin tuloksetta toivoneen perheenisäystä, kerrottiin yksiköissä tehdyn erilaisia järjestelyjä vauvahaaveiden toteuttamiseksi. Työvuoroja oli vaihdettu vaimojen kuukautiskiertojen mukaan, ja eräässä tapauksessa työyhteisö oli venynyt herooisilta kuulostaviin suoriin venekyytien järjestämiseksi ja vielä virkapaikalle unohtuneiden autonavainten toimittamiseksi, jotta lapsettomuushoitoja puolisonsa kanssa läpi käynyt virkamies pääsi kotiin oikeaan aikaan.¹³² Kerronnan perusteella intiimien tunne- ja perhe-elämää koskevien tietojen jakaminen lähimpien työkavereiden kanssa oli näissä tilanteissa sekä välttämätöntä että luontevaa. Avoimuus ja tarvitsevuus tuottivat kollektiivisia ponnisteluja ja edelleen kollektiivista kokemuspohjaa. (Ja kokonaisuus pääsi osallistumaan lapsentekoon.)

Yhteisöön, jonka kulttuurisia perusoletuksia ovat tuttuus ja arjen jakaminen, oli kehittynyt suorasukaisia lähestymistapoja erilaisiin tilanteisiin. Työntekijöiden oli kohdattava toisensa elämäntilanteineen ja toimittava yhdessä myös silloin, kun vaikeuksia ei ollut mahdollista torjua tai kieltää. Virkamiehet luonnehtivat arkista kanssakäymistään toteamalla, että yhteisön jäsenillä oli ”*elämänmakuinen ote*”,¹³³ eikä yhteisössä ”*hirveästi kierrellä asioita, ei kipeitäkään*”,¹³⁴ olivatpa ne sitten yhteisön jäsenten välisiin ristiriitoihin tai yksilöllisiin elämäntilanteisiin liittyviä. Nämä suhtautumistavat näyttivät aktivoituvan jossain määrin myös suhteessa minuun, kun isäni kuoli kenttätöiden ollessa kesken. Koin, että minut haluttiin kohdata ja ottaa surevanakin vastaan yhteisöön.¹³⁵ En luonnollisesti voi tietää, mitä tutkittavat ajattelivat ja löydettiinkö mukanaololleni tuossa tilanteessa kenties sellaisia tarkoituspäriä, joita itse en nähnyt tai näe. Minulle kokemani kyseenalaistamaton kanssalaisuus ja välittävä kannattelu olivat kuitenkin tosia ja merkityksellisiä. Armeijaetnografiasaan Hoikkala kollegoineen käyttää *uroshoivan* käsitettä tarkoittamaan tapoja, joilla nuoret miehet pitävät huolta toisistaan miesvaltaisissa ryhmätilanteissa. Uroshoivaksi hahmottuu sekä formaali, armeijan esimies-alais-suhteisiin liittyvä huolenpidon velvoite että informaali, luottamukseen ja solidaarisuuteen kytkeytyvä toiminta, jolla palvelustoverit pidetään joukon mukana.¹³⁶ Vaikka edellä kuvaamani tilanne poikkesi ympäristöstä, jossa nuorisotutkijat tekivät vertais- ja esimieshuolenpitoa koskevia ha-

132 KPK2/38; 5009:4.

133 KPK3/74.

134 5009:1.

135 Minua kutsuttiin kenttätöihin tuttuihin yksiköihin ”kaikesta huolimatta”, ja tuttu laivakokki piti aina tava-
tessamme huolen siitä, etten lähtenyt laivalta tyhjin vatsoin. Joukossa kerrottiin olevan muitakin nuoria isättö-
miä. Tulkitsin niin maininnat ”isättömien joukosta” kuin esimerkiksi ”eronneiden klaanista” (KPK3/78) tuen ja
osallistamisen ilmauksina menetyksen kokeneille. Lisäksi viittaukset samankaltaisiin kokemuksiin olivat tapa luoda
uudenlaisia meisyyden kategorioita.

136 Hoikkala 2009c, 180–181; Hoikkala 2009d, 277–278.

vaintojaan, tulkitsen kohdanneeni merivartiostossa kosolti tämänkaltaista hoivaa.¹³⁷

Kansatieteilijä Tytti Steel pohtii itse kriittisesti, miksei hän heti liittänyt tutkimusaineistossaan esiintyviä tilanteita, joissa satamatyöntekijät pitivät huolta toisistaan tai toimivat ryhmän yhteiseksi hyväksi, isällisyyden tematiikkaan, vaikka naisten toimintana samat teot olisivat herkästi assosioituneet äidillisyyteen.¹³⁸ Siinä missä Steelin haastateltavat puhuivat tematiikasta epäsuorasti, toi omista haastateltavistani moni samankaltaisuuden esiin suorasanaisesti. Käsittelimme haastattelussa sekä työhön että kotiin ja perhe-elämään liittyviä teemoja, mikä uskoakseni edesauttoi eri elämänalueiden vertailua ja rinnastusten tekemistä. Esimerkiksi upseeri Matti ja opistoupseeri Tapio totesivat olevansa ”isähahmoja” niin töissä kuin kotona heidän kaitsiessaan alaisiaan ja jälkikasvuun. Naurahdukset säestivät molempien puhetta, mutta erotin seasta kokemuksellisen totuuden kaikuja. Upseerit ilmaisivat tärkeäksi, jopa tärkeimmäksi, tehtäväkseen alaisista huolehtimisen.¹³⁹ Esimies–alais-suhteiden ohella merivartioston arjessa esiintyi muitakin huolenpidon suuntia, kuten vaikkapa Martin tapaus osoittaa. Eräs haastateltavani oli kiinnittänyt huomiota Martin tapaan kantaa vastuuta yhteisistä asioista töiden päätyttyä, kun muut lähtivät kotiin tai harrastamaan. Kerronnan piirtämät hahmot on helppo sijoittaa yksityiselämän kontekstiin, jolloin Martille jää vanhemman rooli huolettoman lapsilauman keskellä:

Ville: Täs on sellasii, selkeest sellasii kavereita jotka tekee muitten puolesta. Just joku Koivulan Martti ni tiskaa noit astioita tuolla, pesee mehupönttöjä ja tekee vaik mitä sellast ylimäärästä mikä ei takuulla kuulu mihkää sen tehtävänkuvaukseen. Ja sit taas vastapainoks ni jotku jättää ne kipponsa ja kuppinsa siihen keskelle pöytää. -- [Muut] lähtee pääsääntöisesti ennen ku kello on tasan siin työajassa ja sit just nää, Martti esimerkiks, siin vaihees alkaa tiskalee tuol niitten mukeja ni kyl se tuntuu välil vähän.¹⁴⁰

Kertoja kummeksui huolimattomuutta, sillä hänen mielestään oma-aloitteisen jälkien siivoamisen olisi pitänyt olla kenelle tahansa armeijan käyneelle itsestäänselvyys. Toisin kuin edellä Matti ja Tapio, ei Martti työskennellyt esimiesasemassa, vaan hän edusti merivartijoiden henkilöstöryhmää olematta oto-kokki. Huolenpito ei näin kiinnity tehtävään tai asemaan hierarkiassa, vaikka tämä ulottuvuus esimieshaastateltavien kerronnassa korostuikin. Käytännöllisellä tasolla välittämistä ilmensivät niin työtoverin unesta huolehtiminen kuin esimerkiksi mietteet jälkipuintien tarpeellisuudesta.

137 Joukko kriittisiä huomioita on paikallaan. Asetelma poikkesi siitä, joka virkamiesten välillä olisi vastaavassa tilanteessa vallinnut. En ollut yhteisön jäsen, eivätkä minua sitoneet mitkään velvoitteet, joiden laiminlyönti olisi lisännyt muiden työtaakkaa. Sukupuoleni ja ikäni erottivat minut useimmista tutkittavista, mikä teki minusta helpon hoivattavan. En väitä, että kokemukseni olisi universaali tai että kaikki olisivat suhtautuneet minuun samalla tavoin. Suhtautumistavat vaihtelivat myötätunnosta siihen, että työntekijät, jotka eivät olleet aiemmin huomioineet minua, eivät tehneet sitä nytkään.

138 Steel 2013, 230.

139 Esim. 5009:1, 9, 14. Upseeriuteen liittyvästä huolenpidosta ks. Heiskanen 2013, 645; Hockey 1986, 103–104. Ks. myös Mälkki 2008, 215. Toiminta ei kuitenkaan kiinnity ikään, koska alaiset saattavat olla esimiestään vanhempia.

140 5009:16.

Partiossa kaikki ovat hyvällä tuulella, mutta vapailta palannut Jarno valittelee väsymystään. Seuraavana aamuna juttelemme olohuoneessa, kun Kalle nousee ja käy sulkemassa majoituskäytävään johtavan oven. ”Antaa Jarnon nukkua”, hän sanoo ääntään madaltaen.¹⁴¹

Risto kertoi Estoniasta, oli ollut töissä silloin. Vaikka hän oli tiennyt työssä voivan tulla eteen mitä tahansa, oli tilanne ollut ”*aika paha paikka kumminkin*”. Mieleen oli jäänyt yksityiskohtia: helikoptereita platalla, pahvilaatikoita ja ruumiita autotallissa, pintapelastaja nukahtaneena aseman olohuoneeseen. ”*Oikeestaa kaikkein pahin ehkä oli siinä, siitä varuskunnasta oli kuorma-auto lainassa ja siin oli varusmieskuki, ja se sitte, se joutu kans siihen touhuun [kuljettamaan vainajia]. Et, ei kukaan varmaan ajatellukkaa sitä et minkälaisee stressii se joutu, nuori mies, siinä että. Se on, se jäi kaivaamaan, et se kaveri ei varmaan saanu niinku yhtään mitään apuu tai debriiffingii siitä sitte että.*”¹⁴²

Aiemmassa tutkimuksessa on käsitelty kokonaisuomaanpuolustuksen sukupuolittuneisuutta, käytännössä puolustus- ja turvallisuusalan ”kovan” operatiivisen toiminnan ja ”pehmeiden” tukitoimintojen jakautumista mies- ja naisvaltaisiksi luonnollistettulla tavalla.¹⁴³ Myös sotilaskoti instituutiona kuvastaa sukupuolittuneita rakenteita.¹⁴⁴ Tämän työn aineistonkeruun aikana sukupuolittunut logiikka vaikutti Rajavartiolaitoksen naistyöntekijöiden asemaan esimerkiksi tavoilla, joita työruumiin kelpoisuutta käsiteltäessä (luku 4) toin esiin. Sukupuolittuneesta ajattelusta kertoo myös se, miten rajatarkastusyksiköiden työntekijät moittivat emännän puuttumista. Merellisistä kollegoistaan poiketen he jäivät ilman merivartioston kulttuurisen kuvaston keskeisimmän naishahmon hoivaa, mikä tulkittiin herkästi todisteeksi organisaation väheksynnästä ja siitä, ettei rajatarkastusosaston henkilöstöstä välitetty. Aineisto kielii toisaalta siitä, että miestyöntekijät olivat omaksuneet luontevia empatian ja hoivan positioita sekä virallisissa että epävirallisissa käytännöissä. Tässä yhteydessä ei nähdäkseni ole merkityksetöntä mainita, että merivartioasemien emäntiä oli alettu korvata operatiiviseen kenttätoimintaan osallistuvilla kokki-merivartijoilla. Ruokahuollosta olivat näin yhä useammin tulleet vastaamaan miehet, ja he tekivät sen kollektiivisesti silloin, kun emännät tai kokit olivat vapailla. Siten formaaleja hoivan positioita on avautunut miehille samaan aikaan, kun organisaation on tullut mahdolliseksi sijoittaa naisvirkamiehiä operatiivisiin tehtäviin.¹⁴⁵ Muutoksilla ei voi väittää olleen välittömiä ja suorita vaikutuksia institutionaalisiin käsityksiin ja käytäntöihin, mutta ne vaikuttavat rakenteisiin tavalla, jonka voi olettaa muokkaavan organisaation kulttuurista todellisuutta pitkällä aikavälillä.

141 KPK2/42.

142 KPK1/8. Ks. myös 5009:24.

143 Kivimäki 2013, 331; Penttinen 2011; Tallberg 2009.

144 Hoikkala 2009d, 375, 378; Ojajarvi 2015, 177.

145 Wolkowitz (2006, 94–95) viittaa feministisosiologi Lisa Adkinsiin pohtiessaan työelämän sukupuolittuneisuutta. Adkinsin mukaan maskuliinisia piirteitä, kuten aggressiivisuus tai kovuus, ei naisissa hyväksytä niin helposti kuin feminiinisiä piirteitä, kuten empatiaa, miehissä. Tämä herättää Adkinsin kysymään, tekevätkö ”pehmeät” miehet työelämässä naisista tarpeettomia. Wolkowitz ottaa etäisyyttä tällaiseen ”salajuonitulkintaan”, mutta toteaa yhtä kaikki sukupuolten välisen dynamiikan olevan työelämässä epäsymmetrinen.

Arkisesta symbioosista kertoo edelleen virkamiesten tapa lainata virkavaatteita ja -varusteita sekä henkilökohtaisia tavaroita.¹⁴⁶ Vaatteiden on sanottu olevan jotakin hyvin intiimiä ja ”minässä kiinni olevaa”, kuin toinen iho, joka ”rajaa minän tilaa”.¹⁴⁷ Vaatteita toisilleen ja toisiltaan lainaavat virkamiehet ikään kuin hyväksyivät minänsä tilan avautumisen toisen tilaan. Silti intiimiydellä oli rajansa, kuten pyykkihuoltoa koskevat käytännöt osoittivat. Työntekijät huolehtivat henkilökohtaisen likapyykin- sä pesemisestä työpaikoilla olevilla pesukoneilla ja kuivausrummuilla. Vaikka kaikki käyttivät samanvärisiä ja samoista materiaaleista valmistettuja virkavaatteita, ei niitä pesty sekaisin, vaan kukin pesi pyykkinsä erillään. Arjen symbioottisuudesta ja perhevertauksista huolimatta pyykkihuollon perheenomaiset käytännöt (pyykin lajittelu materiaalien ja värien mukaan sen sijaan, että pyykki lajitellaan vaateen omistajan mukaan) eivät ulottuneet työpaikalle. Likapyykissä hahmottuu näin yksi merivartioston kulttuurisista yksilöllisen työruumiin ja kollektiivisen kokonaisruumiin rajoista.

Rosoisuus

Epäluottamus

Olen tähän mennessä tuonut esiin työntekijöiden yhteenkuuluvuuden ja keskinäisen tuen muotoja, jolloin kuva yhteisöstä on piirtynyt harmoniseksi ja yhtenäiseksi. Aineistosta hahmottuu kuitenkin myös toisenlaisia vuorovaikuttamisen tapoja ja motiiveja. Tehdessäni ensimmäisiä opinnäytetöitäni haastateltavat puhuivat ilmapiiristä useimmiten ongelmattomasti yhteisön yhtenäisyyttä korostaen. Jatkotutkimuksen aikana ei ollut poikkeuksellista, että tutkittavat käsittelivät avoimesti myös yhteisössä vallitsevia ristiriitoja. Jännitteet ja dissonanssit onkin tunnistettava osaksi merivartioston kulttuurista kuvaa siinä missä sopusointu, eikä saumatonta meisyyttä voi yleistää kaikkien työntekijöiden kollektiiviseksi kokemukseksi.

Arjen jakaminen ei aina synnyttänyt luottamusta, vaan yhdessä toimiminen saattoi johtaa päinvastaiseen. Tuttuudesta ja yhdessäolosta huolimatta työntekijä saattoi tuntea psyykkistä etäisyyttä, vierautta ja epäluuloa suhteessa työtovereihinsa. Karkeasti epäluottamusta aiheuttavat seikat liittyivät joko ammatilliseen osaamiseen tai henkilökohtaisiin ominaisuuksiin, kuten sosiaalisiin taitoihin ja arvostuksiin. ”Henkilökemioiden” merkitystä ristiriitojen aiheuttajana ei kiistetty, vaan niistä puhuttiin yleisesti.¹⁴⁸ Jos esimerkiksi merivartioasemalla oli vuorossa samaan aikaan kaksi työntekijää, jotka ”*olivat toistensa pahimmat vastapelurit*” ja jotka siksi vetäytyivät omiin oloihinsa, saattoi kolmantena paikalla ollut kokea itsensä yksinäiseksi.¹⁴⁹ Suuressa yksikössä oli helpompaa valita seuransa: ”*Jos henkilökemiat ei toimi niin täällä pystyy kyllä aika hyvin*

146 Esim. KPK1/1, 12, 16, 2/42.

147 Utriainen 2006, 52–53.

148 Esim. KPK2/39.

149 5009:21.

vältteleen.”¹⁵⁰ Keskokokoisessa, nuoressa työyhteisössä koettiin ”*parin kaverin hajottavan porukkahenkeä*”, mutta kaikkien kanssa oli sielläkin pyrittävä tulemaan toimeen.¹⁵¹

Kaksi haastateltavaa kertoi suoraan ilmoittaneensa esimiehelleen vastentahtoisuutensa työskennellä sellaisen työtoverin kanssa, jonka ammattitaitoon he eivät luottaneet tai jonka kanssa he eivät tulleet toimeen. Toinen kertoja oli merivartija ja toinen upseeri. Tilanteet oli ratkaistu poikkeamalla alkuperäisestä suunnitelmasta työtehtäviä ja työvuoroja vaihtamalla tai muita työntekijöitä samaan hälytystehtävään määräämällä.¹⁵² Suorasukaisesta tavasta käsitellä asiaa päätettiin, etteivät ongelmalliset henkilösuhteet olleet poikkeuksellisia tai vaiettuja. Myös keskustelu henkilöstöasioiden parissa työskentelevän työntekijän kanssa osoitti, että esimiehelle esitetyn pyynnön ”älä laita mua ton kanssa samaan vuoroon” vaikutukset työyhteisöjen toimintaan ja työssä viihtymiseen tiedostettiin ja tunnustettiin organisaatiossa laajasti.¹⁵³ Ristiriitojen esille tuomista ei mitään ilmeisimmin nähty tehtävästä tai yhteistyöstä kieltäytymisenä, vaan sitä tulkittiin avoimuuden ja toiminnan turvaamisen viitekehyksessä.

Eräs työntekijä kertoi sietävänsä työtovereiltaan lähes millaisia luonteenpiirteitä ja tapoja tahansa mutta hermostuvansa herkästi henkilöihin, joiden veneily- tai navigointitaidot olivat riittämättömät.¹⁵⁴ Merenkulkutaitoa pidettiin yleisemminkin kaikissa henkilöstöryhmissä luottamuksen ehdottomana edellytyksenä.¹⁵⁵ Eräällä asemalla minulle näytettiin lehtileikettä, jossa toimittaja referoi haastateltavansa kuvailua merivartiomiesten velvollisuudesta uhmata myrskyävän meren vaaroja meripelastustilanteisiin lähdetessä. ”*Vartioston pelokkain tyyppi!*”, manasivat työkaverit ja leimasivat artikkelin hölynpölyksi. Merenkulullisissa asioissa arkuus ei ollut ainoa ongelmalliseksi koettu asia, vaan ärtymystä ja epäluottamusta aiheutti yhtä lailla turha riskinotto, kuten varomattomuus reittisuunnittelussa tai tarpeettoman aggressiivinen ajaminen aallokossa.¹⁵⁶ Periaatteellisella tasolla kyse oli siitä, että kaluston tai virkamiesten vahingoittuminen olisi estänyt avun perillepääsyn tai muun annetun tehtävän suorittamisen. Rajankäynti rohkeuden ja tyhmänrohkeuden välillä koski myös voimankäyttötilanteita. Aiemmin Niko kuvaili luottamusta vastakkainasettelujen kautta ja toi esiin pelokkuuden epäluottamuksen aiheuttajana. Yhtä kielteiseksi koettiin liiallinen hanakkuus hakeutua voimankäyttötilanteisiin, sillä niihin liittyi korostunut työturvallisuushenkeä ja myös julkisuuskuvaan kohdistuva riski. Tiedossa olivat työntekijät, joiden kanssa asiakastilanteet ”*menivät aina painiksi*”.¹⁵⁷

Vääränlaiset asenteet mainittiin yleisemminkin epäluottamuksen aiheuttajina. Asenteisiin liittyvää epäluottamusta voidaan ymmärtää sen valossa, että yhteisiin toimintaperiaatteisiin sitoutumisen tärkeyttä pidettiin keskeisenä luottamuksen osa-alue-

150 KPK2/49.

151 KPK3/87.

152 5009:20, 22.

153 5009:7.

154 KPK1/18.

155 5009:1, 11, 13.

156 Esim. KPK1/1; 5009:9.

157 KPK2/39.

eena. Esimerkiksi tehtävien vältteleminen saattoi johtaa luottamuksen horjumiseen, jos laiminlyönnit jäivät työtovereiden paikattaviksi.¹⁵⁸ Ennakoasenteiden problematiikkaa käsiteltiin edellisessä luvussa. Koska asiallista käytöstä ja syrjimättömyyttä edellytetään kaikissa toimintaa ohjaavissa säädöksissä, aiheutti kyseenalainen käytös epävarmuutta niissä työntekijöissä, jotka eivät hyväksyneet viranomaistoimintaa lailisuuden harmaalla vyöhykkeellä.¹⁵⁹

Varsin usein ja kaikissa henkilöstöryhmissä epäluottamus liittyi työntekijöiden keskinäiseen kilpailuun ja ura-ambitioihin. Esimerkkeinä luottamusta horjuttaneesta toiminnasta mainittiin työtovereille valehteleminen, luottamuksellisten tietojen levittäminen muille osapuolille, ”selkään puukottaminen”, ”silmäkuopasta ponnistaminen”, toisten ideoiden ja työsuoritusten omiminen, vertaisia parempana asiantuntijana esiintyminen sekä ylipäättään pyrkimäiset asenteet.¹⁶⁰ Useimmiten kyse oli kahdenvälisistä ristiriidoista, joita kerrottiin ilmenneen niin vertais- kuin esimiesalais-suhteissa. Ristiriitojen käsittelyä saattoi leimata katkera sävy, mutta kerronta saattoi yhtä hyvin olla ongelmallisten henkilösuhteiden ääneen ihmettelyä niin, että myös kollegoiden toisenlaiset kokemukset samasta henkilöstä tuotiin esiin.¹⁶¹ Mikäli tutkittava mainitsi tilanteesta, jossa hän henkilökohtaisesti oli kokenut tullessa työtoverinsa pettämäksi, näyttäytyi tapahtuma rankkana pettymyksenä. Seuraukset saattoivat vaihdella hiljaisesta halveksunnasta välien rikkoutumiseen.¹⁶²

Sanallistettujen epäluottamuksen kokemusten ohella tutkittavat kertoivat suhtautumistavoista, joita voidaan luonnehtia varovaisuudeksi, epäluuloisuudeksi ja henkilökohtaisten asioiden peittelyksi. Nämä puhumattomuutta koskevat pohdinnat ovat mielenkiintoisia, sillä ne kyseenalaistavat ja haastavat yhteisössä vallitsevaa avoimuuden ideaalia. Esimerkiksi eräs rajavartiomies paheksui työkaverinsa tapaa ”vuodattaa” saunaillassa henkilökohtaisia ongelmiaan. Yhteisö oli tässä tilanteessa tulkinnut avoimuuden huomionhakuisuudeksi ja itsekorostukseksi.¹⁶³ Henkilökohtaisten asioiden käsittely saatiin näin koolla olleen ryhmän kokoonpanosta riippuen ottaa vastaan täysin vastakkaisin tavoin.

Tapaamani virkamiehet problematisoivat avoimuutta myös kilpailun kontekstissa. Koska etenkin rajatarkastusosastossa kilpailu muista kuin ensilinjan tehtävistä oli kova, kerrottiin työntekijöiden arastelevan ja välttelevän fyysisistä, psyykkisistä tai yksityiselämän ongelmista puhumista, jotta ne eivät heikentäisi heidän mahdollisuuksiaan edetä uralla.¹⁶⁴ Samassa yhteydessä eräs keskusteluun osallistunut työntekijä liitti puhumattomuuden syväjohtamiseen. Hän tiesi sotilaskoulutuslaitosten panostaneen syväjohtamiskoulutukseen mutta suhtautui skeptisesti ajatukseen, että

158 5009:9, 10, 14.

159 Esim. KPK1/14.

160 5009:1, 4, 6, 10, 14; KPK2/39, 60.

161 KPK2/39.

162 5009:4.

163 5009:18.

164 KPK3/78.

esimiesten tulisi johtamistyön nimissä tietää alaiensa asiat. Penseä asenne voidaan tässä tulkita taisteluksi vallasta, sillä alaisen syvällinen tunteminen on tietoa, ja tieto lisää esimiehen valtaa. Samalla alaisesta tulee yksityiselämäänsä ja tunteitaan myöten tuotannon väline.¹⁶⁵ Keskustelu heijasteli luottamuksen tematiikkaa, sillä alainen ei voinut olla varma siitä, miten esimies tietojaan käytti. Välttelevää asennetta ei aineis-toni perusteella voida pitää yksilöllisenä toimintatapana, vaan se näyttäytyy yleisem-pänä, tilannesidonnaisena ja vastavuoroisena ilmiönä. Ongelmia ei välttämättä tuotu ilmi, mutta yhteisön tiedossa oleviin ongelmiin ei toisaalta osattu, haluttu tai uskal-lettu puuttua.¹⁶⁶

Niko: Ehkä se niin semmonen suljettu työyhteisö ni siellä varotaan sohimasta semmosii [tauko] jotain henkilökohtasii aiheita tai, mitkä on ongelmia tai muita.

Miia: Mm. [tauko] Toimiiks se? Vai pitäiskö sit sun mielest muuttaa?

N: [tauko] Sanotaan että [tauko] se toimii osittain. Semmosist asioist mitkä niinku vaarantaa sen työ-yhteisön tai, niinku joku alkoholihomma ni kyl must niist pitäis pystyy paljon avoimemmin puhumaan ja saamaan niihin jotain rotia ja järkee. Mut sit taas [tauko] joku semmonen ongelma mikä ei siihen työyhteisöön sillee suoranaisesti vaikuta, ni, en mä tiedä. [tauko] Se on vähän semmonen homma että kuka halua mistä itte alkaa puhuu.¹⁶⁷

Alkoholinkäyttö

Virkamiesten suhde päihteisiin oli ristiriitainen. Useimmat suhtautuivat kielteisesti ajatukseen työajalla tapahtuvasta päihteidenkäytöstä, ja alkoholikerrontaa leimasi en-nen–nyt-jako: se, mikä aiemmin oli arkipäiväistä, ei enää ollut mahdollista. Alkoholien tiedetään menneinä vuosina aiheuttaneen niin kalustovahinkoja kuin hukkumisia.¹⁶⁸ Äärimmäisinä esimerkkeinä iäkkäämmät tutkittavani kertoivat hätäraketin aiheutta-masta venepalosta vuoden 1975 ETYK:in aikana sekä niin ikään 1970-luvulla tapahtu-neesta ”Haapasaaren pamauksesta”; tapauksesta, jossa lääkkeitä ja alkoholia käyttänyt työntekijä oli ammuskellut kiväärillä työtovereitaan kohti.¹⁶⁹ Suhtautumisen päihteisiin kerrottiin muuttuneen lainsäädännön muutosten myötä, kun lainvalvontatehtävät li-sääntyivät ja työntekijät alkoivat esimerkiksi järjestää veneliikenne-ratsioita.¹⁷⁰

Rajavartiolaitoksessa voimassa ollut päihteiden ”nollatoleranssi” ei kuitenkaan tar-koittanut, ettei ongelmia olisi ollut. ”*Joskus työkalvereiden kans sai olla enemmän va-ruillaan ku asiakkaiden*”, totesi rajatarkastusyksikössä ennen vuosituhannen vaihdetta vallinnutta uupumusta, juhlimista, päihdeongelmia sekä komennusmiesten ja määrä-aikaisten virkamiesten arvaamatonta käytöstä kuvaillut merivartija.¹⁷¹ Merivartioase-

165 Kinnunen & Seppänen 2009.

166 Ks. myös Karjalainen 2007.

167 5009:13.

168 Sundbäck 2005, 193.

169 2748:2–4.

170 2748:7.

171 KPK1/14.

malla muutama vuosi sitten palvelut virkamies kertoi työtoverin alkoholiongelman aiheuttaneen haittaa erityisesti silloin, kun työvuorossa oli kaksi miestä. Yhden selvän ja yhden päihtyneen virkamiehen partio ei olisi selvinnyt hälytystehtävistä.¹⁷² Päihdeongelmiin puuttuminen koettiin kuitenkin vaikeaksi,¹⁷³ sillä vaikeiden asioiden ”sohimiten” pelättiin aiheuttavan osapuolten välille yhdessäoloa vaikeuttavaa epäluuloista ”kyräilyä”.¹⁷⁴

Vapaa-ajan yhteisölliseen humalaan asennoiduttiin sen sijaan myönteisesti etenkin, jos ryypiskely pysyi kohtuullisissa rajoissa. Kohtuulliseksi määrittyi kerronnassa runsaskin alkoholinkäyttö, kunhan se ei johtanut rikoslaisissa rangaistaviin tekoihin, ryhmän jäsenten välisiin pitkäaikaisiin konflikteihin tai vakaviin laiminlyönteihin seuraavana työpäivänä. Illanviettojen harmittomana pidettyä sisältöä muodostivat tarinoiden perusteella baarista lentäminen, sammuminen, oksentelu, leikkimieliset joukkotappelut, alastomana toikkaroiminen sekä eroottiset seikkailut, olivatpa ne tosiasiallisesti tapahtuneita tai periaatteessa mahdollisia. Vaikka humalahakuinen juominen ja kokonaisvaltainen ”örveltäminen” merivartiotarinoissa korostui, oli illanvietoissa, joihin itse osallistuin, aina myös henkilöitä, jotka olivat mukana ensisijaisesti työtovereiden mukavan seuran takia ja jotka joivat maltillisesti tai pitäytyivät autoilijoina alkoholittomissa juomissa. Käsitys rankoista huveista rankkojen töiden vastapainona toistui joka tapauksessa virkamiesten kerronnassa.¹⁷⁵

Aiempi tutkimus on eritellyt sotilaiden alkoholinkäytön syitä niin rauhan- ja sodanajan kuin kriisinhallinnan toimintaympäristöissä. Rintamaolosuhteissa alkoholilla pyrittiin edistämään nukkumista ja torjumaan epäinhimillisistä oloista johtuvaa ahdistusta. Ryypiskely vahvisti toverisiteitä, ja ryypystä haettiin rohkaisua ennen taisteluita.¹⁷⁶ Niin sotilaallisen kuin siviilikriisinhallinnan operaatioita tutkineet ovat raportoineet juhlimisesta ja seksuaalikäyttäytymisestä, jota sävyttää karnevalistinen asenne – irrallisuus ja kokemus olemisesta paikassa, jossa pätevät eri säännöt kuin kotona.¹⁷⁷ Myös rauhan aikana alkoholilla on suuri merkitys esimerkiksi varusmiesten sosiaalisena välineenä.¹⁷⁸ Virallisten asenteiden tasolla suhtautumista näihin vapaa-ajantoimintoihin on tutkimuksessa pidetty ambivalenttina. Koska niiden on nähty synnyttävän koheesiota ja sitä kautta vahvistavan joukkojen suorituskykyä, on kurittomuuteen ja kyseenalaiseen käytökseen voitu suhtautua välinpitämättömästi ja hiljaa hyväksyen.¹⁷⁹

Merivartioston virkamiesten, joilta lainsäädäntö edellyttää nuhteettomuutta, tulee ainakin periaatteessa arvioida, milloin ja missä päihtyneenä esiintyminen on sopivaa. Tämä tietoisuus välittyi Markon kuvailusta:

172 5009:22.

173 5009: 6, 7.

174 5009:13.

175 Ks. myös Hockey 1986, 112; Ojajärvi 2015, 228.

176 Esim. Kivimäki 2013, 218.

177 Penttinen 2011, 162; Tallberg 2009, 118–120.

178 Ojajärvi 2015, 213, 227.

179 Esim. Hockey 1986, 118–120.

Marko: Tarkotuksel ollaan pidetty silleen että keväisin ryyppätään [tilanteessa X] ja sitte pikkujoulut vietetään joulukuussa, et on ihan yleiset ryyppäjäiset ja muuten on niinku hiljasempaa. Sillä tavalla se alkoholinikäyttö pysyyki sitte [aisoissa] kun on ne viralliset paikat mis otetaa ja sit otetaa kunnolla ja puhutaa ja sitte muuten ois niinku asiat hallinnassa. Se on kaikilla tiedos että nyt mennään [paikkaan Y], treenataan ihan perkeleesti ja sit yhtenä iltana otetaan ihan perkeleesti viinaa [naurua]. Et [naurahdus] se on, ei sit voi mihinkää julkisjakeluu laittaa et otetaa perkeleest viinaa mut siis se on sellanen että kaikki ketkä sinne lähtee sen tietää. -- Mun mielestä pitäis olla sellasii tilaisuuksii että kaverit pääsee niinku omas piirissä juomaa ja se mopo karkaa, siel tavallaan tulee se persoonan toinen puoli esiin. Et mä oikeestaa toivoisinki et meil ois kerran kaks vuodes mahdollisuus ottaa sitä viinaa sillee omis olois ettei olla tuol kaupungil ihmisten ilmoilla vaan voi ottaa ja jutella, että se on niinku sellanen purkautumispaikka myös et pystyy juttelemaa. Koska joilleki se on, ei aina oo mahdollista vaan haluaa sitä viinaa rohkasuks ja toisaalta sitte taas se että ku tulee uusii kavereita niin se on niinku tapa [katsoa] että miten ne toimii alkoholin, vaikkei ne töissä toimi alkoholin vaikutuksen alaisena mut sieltä saattaa tulla jotain luonteenpiirteitä esille. Että se on aina sellanen tarkkailun paikka.¹⁸⁰

Kerrontaa leimaavat turvallisuushakuisuus, luottamuksellisuus ja tuttuuden tematiikka. Markon piirtämässä kuvassa päihtymistä ei tavoitella vain rentoutumisen vuoksi, vaan humaltumisella on työntekoa palveleva välinearvo sen edistäessä avointa ja luottamuksellista keskustelua sekä toimiessa persoonallisuuden arvioinnin välineenä.¹⁸¹ Tarkkailemisen prosessit ulottuivat myös yhteisössä toimivaan tutkijaan, sillä aloin ymmärtää yksiköiden halua kutsua minua mukaan illanviettoihin ja vapaa-ajan-toimintaan juuri luotettavuuden arvioinnin kontekstissa.¹⁸² Moottoripyöräjengiä tutkinut Grundvall tekee saman havainnon, vaikka näkee juhliassa tapahtuneen kokeilemisen kohdistuneen yksinkertaisesti tutkijan viinapähän.¹⁸³

Ojajärvi kuvailee varusmiesten iltavapaiden viettoa ilmaisulla ”kokonaisuus dokaa ja pokaa”.¹⁸⁴ Kielikuvasta löytyy sekä eroja että yhtäläisyyksiä aineistooni. Esimerkiksi Riku kuvaili haastattelussaan, miten kokonaisuutena näyttäytyvä joukko piti työtehtävissä yhtä, mutta yksityisessä tilanteessa joukon jäsenet veivät eri suuntiin. Samalla kuvailu kuitenkin sivusi kysymystä, mihin meisyys velvoittaa.

Riku: Kerran ku tuli näitä uusii [virkamiehiä] niin siellä oli yks vähän niinku kauhuissaan ku tuli, sil-lon oli tätä vanhaa kaartii mikä pyöri kaupungilla ja siihen liitty tietysti kaikki [nais]kuviot ja tällaset. Ja se tyyppi oli niinku kauhuissaan et ei kai täs tarvi alkaa, niinku pettämää ja olemaa ja pyörimää, että kuuluuks tää tähän [naurua], oli alkanu kyselemään että pitääks tää olla tällanen että saa olla [mukana], tän tyyppistä, puoliks tosissaan [naurua]. Kuuluuks tää tähän, et tuleeks mustaki nyt tällanen sitte [naurua]. Ei se nyt ihan tosissaa ollu mut semmonen totuuden siemen siinä oli taustalla.

Miia: Sinänsä loistava esimerkki, nimenomaan se että haluaa olla osa sitä porukkaa ja siel on tietty toimintakulttuuri.

R: Joo, kyllä.

180 5009:11.

181 Myös KPK3/86.

182 Esim. KPK1/8. Tässäkin näytti pätevän muissa yhteyksissä vallinnut periaate ”jos lähdet [mukaan] niin teet [samaa kuin muut]”.

183 Grundvall 1999, 40.

184 Ojajärvi 2009b, 185–187.

M: Tota [naurahdus] mitäs sille vastattiin?

R: No ei, kyl sille vastattii varmaan että tääl on nää tietyt mitkä elää tavallaan ja, onhan siel tosi eri tyyppisii. Sama, onhan [toisessakin työyhteisössä] erilaisii, oli joku joka teki selkeen eron ettei koti- ja työelämää sotketa keskenää ja sitte oli jotain sellasia kellä kävi [nais]vierailijoita saarella ja, niinku tiiät ja [viittaa tunnettuun tapaukseen, naurua], se on tässäki henkilökysymys. Vaikka tietyllä tavalla pyritään siihen että ollaan tiiviinä tiiminä joka tekee samalla tavalla ja kurinalaisesti töitä, mut sitte sen keikan jälkeen jos lähetään baariin ja muuta niin sitte ne loppuillan kuviot voi olla tosi erilaisia. Mut onhan se miehinen kulttuuri.¹⁸⁵

Baari-iltojen ja niihin liitettyjen naisseikkailujen yhteisöllinen merkitys näkyi myös Villen kerronnassa. Hän kuvaili omaa ”örvellysuransa” toteamalla, että kyse oli tiettyyn aikaan liittyneestä vaiheesta ja ryhmään kuulumisesta. Ennen–nykyisin-jaon mukaisesti jäsenyvä kasvukertomus oli yllätykseksi tyypillinen myös muissa tilanteissa niin henkilöiden itsensä kertomana kuin työkavereiden välittämänä.¹⁸⁶

Ville: [K]ylhän sitä oppi aika paljon kaikkee huonoo [naurahdus], huonoille tavoille --. Se jotenki sillee, se koettii niinku selkeesti osaks sitä. Mut täälki [yksikössä] ku kuuntelee noit juttui ni must tuntuu et se on aika paljon jääny kyl pois. Mut ehkä täs on viel, [tauko] nii. En tiiä, se on sellanen kulttuurijuttu että se tavallaa hyväksytää ja en tiiä sit kannustetaaks mut ainakaa sitä ei paheksuta yhtään. --

Miia: No miten sun, miten sä ite suhtaudut niihin asioihin? Miten sä toimit, baari-iltana?

V: No sillon [aiemmin] ni oon kyl toiminu aivan niinku miten sattuu. Mut sitte, nyt mä oon kyl tosissaa siistiny tapani. Ja mä kyl tunnen niinku ihan ylpeyttä siitä että et mä osaan elää ja olla kunnol.

M: Mistäs tämmönen suunnanvaihto? [tauko] Mitä se on vaatinu?

V: Se on ehkä vaatinu semmosii muutamii esikuvii tai, sellasii muutamii kundeii jotka -- on pystyny pitää parisuhteensa kasassa tosi hyvin ja, en mä tiedä onks se sit muut vaatinu. Ehkä [se oli] omal kohal jotenki tommonen aikasa kutaki -juttu. -- Ja hyvien esimerkkien lisäksi se on myös vaatinu jotain semmosii tosi epäonnistumisii, sellasii [naurua] kantapään kautta oppimisii, myöskii. Et sitä ei voi väheksyy.

M: Mm. [tauko] Tota, sä sanoit että epäonnistumisia, ni onks se ollu niin että, et elämä menee uusiks, puitteet menee uusiks vai onks se myös sitä et saa oikeesti siipeensä?

V: No, kyl kai ne on enemmän ollu niit et on vaatinu kauheesti järjestelyi tai sellasii. Tai sitte [tauko] miten sen nyt sit sanois, et ollu terveys vaaras tai jotain tällasii [naurahdus]

M: [naurahdus] Just, joo, mm.¹⁸⁷

Aiemmassa tutkimuksessa Rikun ja Villen kuvailemaa toimintaa on pidetty homososiaalisuuden oheistuotteena. Miesten fyysisesti ja emotionaalisesti läheisten suhteiden on nähty ikään kuin vaativan rinnalleen käyttäytymisnormin, jonka turvin yhteisön jäsenet voivat manifestoida heteroseksuaalisuuttaan puhein ja teoin.¹⁸⁸ Ville viittasi siihen, millaisia henkilökohtaisia epäonnistumisia yhteisöllisiin yöjuoksuihin

185 5009:19.

186 3624:2; 5009:4.

187 5009:16.

188 Aurell 2001, 84; Mälkki 2008, 123, 126–127; Tallberg 2009, 46, 88; Wollinger 2000, 128–130.

liittyi. Irto-suhteet olivat johtaneet parisuhteiden kariutumiseen ja elämän uudelleenjärjestelyihin, minkä lisäksi Ville mainitsi hieman vaivautuneena terveytensä olleen vaarassa. Tulkitsin tämän viittaukseksi huolettomaan seksuaalikäyttäytymiseen. Villen kerronnan valossa sukupuolentutkija Elina Penttinen osui asian ytimeen todetessaan esitelmässään vuoden 2013 Miestutkimuspäivillä, ettei homososiaalisuuden destruktiivisten piirteiden tarkastelussa ole kyse vain sukupuolten välisestä tasa-arvosta, vaan ilmiön problematisointi on keskeistä myös miesten terveyden ja hyvinvoinnin näkökulmasta.

Rikun ja Villen kerronnasta välittyy seikka, jota lopuksi on syytä korostaa. Tarinoiden ja todellisuuden suhde on monisyinen ja yhteen kietoutunut. Merivartiotarinoissa seikkailee vuosikymmenestä toiseen hahmo, jonka tosielämän vastineet ovat jo aikoja sitten voineet kiertää korkin kiinni ja vetää housut jalkaansa. Tässä mielessä merivartiotarinoissa on paljon samaa kuin armeijatarinoissa. Anni Ojajärven sanoin ”inttistoorien” villit illat ja tukeva humala ovat arjen käytännöissä vaihtuneet alkoholikriittisyyteen, mutta tarinan imu on riittävä vetääkseen varusmiehiä ”kokeilemaan elämysmatkailua tarinan siivillä”.¹⁸⁹

Konflikteja

Esitin aiemmin, että konfliktit ovat tärkeitä yhteisöllisyyden punosten vahvistamisessa merivartioyhteisössä. Esimerkiksi naljailua ja kiusantekoa ei pääsääntöisesti pidetty työilmapiiriä huonontavina vaan parantavina sekä työssä jaksamista edistävinä tekijöinä. Tyypillisesti ajateltiin, että tiiviin yhdessä työskentelyn myötä ilmapiiri olisi voinut ummehtua, ellei sitä olisi tuuletettu suoralla puheella. Tämä näkökulma oli niin läpitukenava, ettei piikittelylle juuri esitetty muita tulkintamalleja: merivartiomiesten ymmärryksessä ei ollut mahdollista, että kukaan yhteisön jäsenistä voisi kokea toiminnan kiusaamisena. Kaikkien kuvailtiin tietävän, mistä asiassa on kyse, joten kärkevistäkin kommentteista ei ollut syytä pahastua.

*Matias: Tää ei oo heikkohermoisen yhteisö, ei kannata sitä ekaa haista vittua ottaa tosissaan.*¹⁹⁰

*Lars: Se vaatii semmosen persoonan että tulee toimee muitten kans. Et täälähän on semmost pientä vinoiluu ja tämmöst koko ajan keskenään mutta jos on tosikko ni ei tääl pärjää.*¹⁹¹

*Juha: Ulkopuoli[selle] saattaa tulla semmonen kuva et näähän haukkuu jatkuvasti toisiaan. Ja sitähän se periaattees on mut se on semmost niinku leikkimielistä, et kaikki tietää sen ja kukaan ei tarkota sitä sillai, et jos sä otat kirjaimellisesti ne kaikki ni hullukshan sä tuut, vaan kun joku heittää sulle jonkun tämmösen ”loukkauksen”, niin sulle herää heti tämmönen et miten mä pääsen sanomaan samanlailla tai vielä vähän pahemmin takas, sillai nokkelammin.*¹⁹²

189 Ojajärvi 2009, 182–187.

190 KPK3/74.

191 3624:5.

192 3624:1.

Konflikteja myös ruokittiin tuttuuden lisäämisen tarkoituksessa. Aineistossani on lukemattomia mainintoja ja esimerkkejä tilanteista, joissa virkamiehet turvautuivat tietoiisiin provokaatioihin ja kiusantekoon moukaroidakseen kollegoidensa julkisivuja. Esimerkiksi Tapio kuvaili, miten työyhteisöllä oli kutakin työntekijää koskevat ”kestoaiheensa”, joiden avulla työntekijän todellinen minä saatiin yllytettyä esiin.¹⁹³ Epäviralliset persoonallisuus- ja luotettavuuskartoitukset kohdistuivat myös esimiehiin:

Matti: [I]han joka paikassa ne [alaiset] vähän niinku kokeilee että koska ton pinna pettää. Et se on sellasta vedätystä, ne sit kattoo vaan et missä vaihees se särähtää ja miten toi pystyy tän asian hoittamaan. Sen huomaa et koko ajan, se kuminauhu venyy ja jossain vaihees se poksahtaa [naurahdus] ja sit taas alotetaan alusta.¹⁹⁴

Tapanin sanoin naljailu oli ”*vain velaksi*”.¹⁹⁵ Luonnehdinnat osoittavat, miten huomion tuli siirtyä haastavasta puheteosta sen aikaansaamaan reaktioon; siihen, miten haastamiseen vastattiin ja miten konflikti ratkaistiin. Loukkaantumista parempana reaktiona pidettiin puolustautumista ja toisaalta piikittelyn kautta osoitetun epäkohdan korjaamista. Wollinger on nähnyt verbaalisen nokkeluuden ja naljailun miesyhteisöissä iskuvalmiuden demonstrointina ja kisailun tuotteina.¹⁹⁶ Sanavalmiutta ja sanallisia kamppailuja on yleisemminkin pidetty miesryhmille tyypillisinä tapoina yhteisön sisäisten voimasuhteiden hahmottamiseen. Näin esimerkiksi kyky tunnistaa yhteisössä vakiintuneita sanontoja ja huumorin muotoja sekä tuottaa niiden avulla naurua ovat näyttäytyneet tärkeinä ryhmään kuulumista edistävinä seikkoina.¹⁹⁷ Merkillepantavaa on, etteivät kisailu ja naljailu merivartioyhteisössä rajoittuneet verbaaliakrobatiaan, vaan toiminnalla oli myös sanaton, käytännöllisinä piloina ilmennyt ulottuvuutensa. Kyse saattoi olla vaikkapa siirtoilmoitusten tehtailemisesta, tornin oven salpaamisesta nippusiteillä, työtoverin auton nostamisesta pukkien päälle tai merivartioaseman aktiiviliikkujan proteiinijauheen vaihtamisesta vehnä jauhoihin. Ja ”*koston kierre*” oli valmis.¹⁹⁸

Vaikka suunsoitosta puhuttiin hyväksyvään sävyyn, liitti osa työntekijöistä ilmiöön myös kielteisiä merkityksiä. Tällöin puhuttiin loukkaantumisen tai mielensä pahoittamisen sijaan väsymisestä, kyllästymisestä tai siitä, että kommentointia ”*ei aina jaksaisi kuunnella*”. Eräs siviilityöntekijä kertoi kysyneensä virkamiehiltä työpaikkakiusaamisesta ja kysymysten saaneen tyrmävään vastaanoton. Kyse lienee ollut siitä, ettei sanaston koettu taipuvan merivartioston todellisuuden hahmottamiseen. Kertojalle oli todettu, että yhteisön jäsenet kyllä tietävät, missä kenenkin sietokyvyn raja menee ja milloin piikittely pitää kenenkin osalta lopettaa, vaikka ulkopuoliset eivät sitä näe

193 5009:5.

194 5009:1.

195 3624:4.

196 Wollinger 2000, 120.

197 Fundberg 2003, 159; Silvé 2004, 88; Tolonen 2001, 97.

198 Esim. 3624:3, 5; 5009:21.

saati ymmärrä.¹⁹⁹ Myös muut virkamiehet kertoivat, miten pitkään yhdessä työskenneet aistivat toistensa mielialoja. Jos jollakulla oli huono päivä, annettiin hänen olla rauhassa.²⁰⁰ Tätä tasapainottelua voisi kutsua jonkinlaiseksi kustomoidun loukkaamisen logiikaksi.

Tapani: Kyl se pääsääntöisesti yksiköis mis minä oon ollut ni kylhän siis semmosta rankkaa et kaikille sanotaan ja kaikesta. Mut sitte ku se tulee omalle kohdalle ni se otetaa sitte vastaan, et tietysti aina löytyy joku joka ei siedä sitten omalle kohdalle sanomista mut kyl -- seki huomataan et tuolle on turha sitten, turha pahottaa sen mieltä. Kyl se varmaan joskus ulkopuolisesta, ku kuuntelis ni vois aatella et millonkohan noi rupee lyömään toisiaan.²⁰¹

Tapanin tapa verrata sanallista sivaltamista lyömiseen löytää teoreettisen vastineensa Eva Silvénin pohdinnasta. Silvén rinnastaa sanallisen ja kehollisen todetessaan, että maalareiden keskinäinen sanailu ”oli kuin tönimistä ja muksimista, mutta verbaalisesti”. Samoin kuin leikkimieliset, fyysiset kamppailut, loi puhetapa yhteisöön eräänlaisen ”raa’an mutta sydämellisen tunnelman”.²⁰² Paradoksaalisuudessaan raaka sydämellisyys kuvanee monen merivartiomiehen kokemusta yhteisönsä ilmapiiristä.

Vaikka valtaosa henkilöstöstä kielsi ylilyöntien mahdollisuuden, tiesivät eräät haastattelemani henkilöt tällaisiakin tapauksia. Tällöin korostettiin, ettei kyse ollut tavanomaisesta piikittelystä, vaan yhden henkilön jatkuvasta sortamisesta, eli tilanteista, joissa toiminta näytti pelkistyneen raakuudeksi ilman sydämellisyyttä. Selväksi kävi myös, ettei kiusanteko aina ollut sanallista, suoraa ja näkyvää, vaan se saattoi yhtä hyvin olla mykkää ja selän takana tapahtuvaa.²⁰³ Matti oli tulkinnut kiusaamiseksi alaistensa yhteen henkilöön kohdistaman toiminnan:

Matti: Se [piikittely] on joskus jopa [tauko] se on jopa sairasta [naurahdus], mut siihen vaa pitää osata suhtautuu. Ei tarvi käydä viiltelee ranteita auki sen takia että joku sanoo pahasti, että se kyllä kuuluu siihen. Tai eihän se tietysti mihinkään kuulu mutta siihen on tuol totuttava. Et jos sul on itsetunto sellanen et sä et kritiikkiä kestä lainkaa, edes leikkisesti, ni sit sä oot vääräs työpaikassa.

Miia: Meneeks se koskaan kiusaamisen asteelle? [tauko] Et jotain ruvettais nokkimaan niin paljon et se voidaan niinku ajatella

M: Itseasias joskus kyllä. Kerran -- tuli [uusi työntekijä], se oli vähän sellanen surkee tapaus et sillä ei niinku mikään onnistunu. Sitte sitä, sitä oikeesti, kukaan ei sanonu sille mitään koskaan nätisti, ni sit kerran ku meil oli koulutuspäivät -- eikä tää kyseinen kaveri ollu paikalla ni piti oikee niinku ääneen sanoo et miettikääs vähän mitä puhutte. Et ei voi yhtä, yhtä ihmistä, et kyllä hänki varmaan jotain osaa tehdä, et ei sitä aina vaan voida haukkuu. Mut ei se kyl enää meil töissä ole et se lähti sitte kyl pois.²⁰⁴

199 5009:7.

200 Esim. KPK1/20.

201 3624:4.

202 Silvén 2004, 86.

203 KPK3/70; 5009:6, 14.

204 5009:1.

Sortaminen sekä yksilön sopeutumattomuus ja ”vääränlaisuus” kytkeytyivät muisakin pohdinnoissa yhteen. Synä voitiin pitää uuden työntekijän sosiaalisten taitojen puutetta tai kyvyttömyyttä oppia vaadittavia ammatillisia taitoja. Viime kädessä molemmat seikat liitettiin luottamukseen.

Mia: Hakeutuuko tänne tietyn tyyppiset ihmiset vai kasvetaanko siihen?

Tapani: No varmaan sekä että. [V]oi olla et siihe nimenomaan kasvetaan, ja jos ei siihen kasveta ni sitte on erottu.²⁰⁵

Juha: [K]u me ollaan se vuorokierto saman ihmisen kanssa niin kylhän siin joutuu ole joustavampi sillai että jos oot semmonen ihminen että haluut aina sanoo viimesen sanan ni et sä kovin kauaa yksinkertasesi viihdy koska sä, sä hakkaisit päätä joka kerta seinään, niin monta kertaa et loppujen lopuks se rupee oikeesti sattumaa itteäski. Ja sitte kyl, kyl se työyhteisö ni joka puolella niin se pikkuhiljaa, no, nyt jos sanoo et savustaa jonku ihmisen pois mutta kyl se vaa näin on et jos, jos et sä sovellu, jos et sä pysty toimii muitten kanssa ja jos et sä pysty välillä joustamaan, niin ei se -- ei kukaan jousta sit sun kanssa ja kyl sä aika yksin sit jäät siinä. Et aina tarvii muita ihmisiä, ja sit ku ollaan jollain asemalla ni ei oo ku se työkaveri ja se on sit pakko toimii sen kanssa.²⁰⁶

Naljailu näytti rakentuvan vastavuoroisuuden periaatteen mukaisesti, kun konflikteihin suhtauduttiin sekä väistämättöminä että oikeutettuina ilmiöinä. Työntekijällä A:lla oli oikeus purkaa huono tuulensa työntekijään B, jolla oli velvollisuus sietää. Toisaalta B:llä oli oikeus sivaltaa A:ta kiukuttelusta ja A:lla velvollisuus ryhdistäytyä. Loukkausten sietäminen ja se, ettei niihin suhtauduttu haastateltavien sanoin ”liian tosikkomaisesti”, nousivat aineiston perusteella keskeisiksi sosiaalisen kompetenssin ja merivartiohengen (ks. luku 5) osa-alueiksi. Toistuvat viittaukset siihen, etteivät ulkopuoliset voi ymmärtää huumorin luonnetta ja naljailun merkityksiä, osoittavat, että kyse on myös meisyyden esiin louhimisesta.

Toiminta näyttää heijastelevan sitäkin, mistä Mälkki pennalismia käsitellessään puhuu ”initiaationa -- kansallisesti koettuun maskuliinisuuden oikeanlaiseen muotoisuuteen”.²⁰⁷ Loukkausten sietäminen rinnastuu fyysisen kivun sietämisen eetokseen²⁰⁸ ja edelleen mielikuviin miehisydestä, sillä tutkittavat pitivät naljailua nimenomaan miesvaltaiselle yhteisölle tyyppillisenä piirteenä. Samaan aikaan kun osa tutkittavistani kertoi selän takana puhumisen olevan yhteisössä yhtä tavallista kuin naljailun, korostivat toiset mieluummin suoran puheen ja ristiriitojen avoimen käsittelyn tyyppillisyyttä. Kummassakin tapauksessa pohdinta kytkeytyi kertojan näkemyksiin keskustelukulttuurin sukupuolittuneisuudesta. Selän takana puhumisesta keskusteltaessa stereotyyppisten käsitysten miesten suorapuheisuudesta huomattiin murtuvan.²⁰⁹

205 3624:4.

206 3624:1.

207 Mälkki 2008, 183.

208 Fundberg 2003, 156; Hoikkala 2009c, 255, 293; Ojajärvi 2015, 129, 240.

209 Ks. myös Tallberg 2009, 120.

*Lauri: Tää on semmonen akkalauma, puhutaan niin paljon paskaa selän takana. Se on vähän, no, tylsää.*²¹⁰

*Erkko: Kyl juoruja on ja paljon. Joku väittää et naistyöporukal juurut levii mut kyl tuol on mitä ihmeellisimpiä juoruja. Aika sitkeessä on kaikki juurut mitkä liittyy tieteenki esikunnan uusiin määräyksii ja ohjeisii ja käskyihin ja semmoseen --. Ja kyl siel, ku porukka vaihtuu, joku lähtee asemalta kesken ku muut viel jää ni kyl heti ku yks on lähtenyt ni alkaa juurut että mitä kaikkee se on hölmöily ja mitä on tapahtunu. Ku tekemistä on vähän ni kehittyä kaikenlaista.*²¹¹

Rosoisempien suhtautumistapojen huomiointi valottaa merivartioston meisyyden luonnetta ja asettaa yksilöä tukevia ja horjuttavia toimintatapoja suhteessa toisiinsa. On lukuisia tapoja olla osana virkamiesyhteisöä. Niihin voi kuulua luottamusta ja avointa jakamista mutta myös epäluuloa, vetäytymistä ja suuntautumista yhteisön ulkopuolelle. Oleellista on huomata, ettei merivartioston työntekijöiden kokemus luottamus määräyty avoimuuden ja uskoutumisen synonyymiksi. Persoonallisuuden ohella tilanne ja olosuhteet vaikuttivat siihen, missä seurassa kukakin puhui tai vaikenä. Siksi yksiköitä ei voida henkilöstömäärän perusteella jakaa tiiviisiin tai pirstaloituneisiin saati työntekijöitä avoimiin ja sopeutuviin tai sulkeutuneisiin ja sopeutumattomiin. Sama työntekijä saattoi eri tilanteissa turvautua erilaisiin toimintatapoihin.

Esimerkiksi autolautta Estonian pelastustöistä kertonut virkamies sanoi yksiselitteisesti saaneensa tilanteessa eniten tukea vaimoltaan. Puolison kanssa käydyt keskustelut olivat tuoneet apua niin välittömään järkytykseen kuin ahdistaviin ajatuksiin myöhemmin.²¹² Vaikka kertoja mainitsi eksplisiittisesti keskustelut, voidaan vastavan kaltaisissa tilanteissa fyysiselläkin läheisyydellä olettaa olevan merkitystä lohdun ja turvan tuojana. Tässä tapauksessa turvautuminen yhteisön ulkopuoliseen tukeen ei vaikuttanut olevan mitenkään ristiriidassa sen kanssa, että kertoja koki yhteenkuuluvuutta virkaveljiensä kanssa. Haastateltavan kokemus ei ole aineistossani ainutkertainen sen kuvastaessa miesten kytköksiä työyhteisön ulkopuolelle ja yksilöiden erilaisia tapoja orientoitua, kokea ja toimia. Esimerkki tuo samalla esiin ongelmat, joita normatiiviseen oletukseen eristäytyneestä, itsellisestä ja saunassa huolensa purkavasta miesyhteisöstä liittyy.

Tässä valossa henkilöstöasioiden parissa työskennelleen informantin näkemys, että operatiivisissa yksiköissä työskentelevät tietävät täsmälleen toistensa asiat ja osaavat siksi kaikissa tilanteissa tukea toisiaan, vaikuttaa vahvasti yleistävältä. Kyse ei ole semantiikasta, vaan siitä, miten kulttuurisesti tuotetut stereotyyppiset käsitykset muokkaavat organisaation käytäntöjä myös virallisella tasolla. Vaikka toteamus useimmiten pitäisikin paikkansa, ei organisaatio voi tuudittautua sen varaan, että koheesiosta ja kollektiivisesta jakamisesta syntyvä tuki olisi henkilöstön hyvinvoinnin kaikenkattava ja automaattinen osatekijä. Liioin ei voida päätellä, että puhumattomuus tai tuen hakeminen muualta osoittaisivat sopeutumattomuutta tai heikkoa sitoutumista yhteis-

210 KPK2/64.

211 5009:22.

212 5009:24.

söön. Saunan ja homososiaalisen tuen merkitystä ei tarvitse kiistää sen ymmärtämiseksi, ettei se välttämättä ole kaikissa tilanteissa ainoa ja koko totuus.

Hierarkia ja tasavertaisuus

Eron politiikkaa

Jo pitkään on tiedetty, että yhteisöllisyyttä on tarkasteltava paitsi kuulumisen myös erottautumisen kautta. Sosiologi Stuart Hall puhuu identifioitumiseen kytkeytyvistä eronteista ”eron politiikkana”.²¹³ Hallin paljon käytetty pohdinta käsittelee kulttuurisia ja etenkin etnisiä identiteettejä, mutta identifikaation teoretisointina se auttaa yleisemminkin ymmärtämään tapaa, jolla yhteisöllisyyden punoksia solmitaan ja puretaan tilannesidonnaisesti ja tulkinnanvaraisesti.²¹⁴ Kyse on siitä, miten ”samankaltaisuuden ja jatkuvuuden” sekä ”erojen ja murtumien” vektorien välinen dialogi jäsentää yksilön kokemusta ja sitä kautta kulttuurista identiteettiä.²¹⁵ Mikko Lehtonen ja Anu Koivunen puhuvat Halliin tukeutuen ”kutsuhuudoista”, jotka kaikuvat ”samastumisten ja erontekojen maisemissa”.²¹⁶ Heidän mukaansa kutsujen ristiriitaisuus herättää monenlaisia identifikaatioita, mikä saa aikaan kulttuurisia määrittelykamppailuja.²¹⁷

Myös ammattilaisuus rakentuu erilaisten kilpailevien kulttuuristen elementtien sekä erojen ja yhtäläisyyksien määrittelyjen keskellä.²¹⁸ Kuten ”puolisotilaallisuutta” käsiteltäessä kävi ilmi, oli eronteko muihin sotilasorganisaatioihin ja Rajavartiolaitoksen hallintoyksiköihin merivartioston henkilöstön itseymmärryksessä keskeistä. Merellisissä yksiköissä toimiville virkamiehille oli myös tärkeää, että heidät tunnistettiin meripelastuksen ammattilaisiksi erotuksena Suomen Meripelastusseuran vapaaehtoisista meripelastajista.²¹⁹ Merivartio-organisaation sisällä henkilöstöryhmien, työtehtävien ja -yksiköiden välisillä eroavaisuuksilla, erityispiirteillä ja erinomaisuuksilla politikointi oli arkipäivää. Nämä meisyyttä tuottavat prosessit saivat usein vauhtia ryhmän erityisosaamisesta, jolloin erottautumisen ensisijaisena sisältönä oli jonkin positiiviseksi mielletyn seikan sanallinen tai sanaton korostaminen ammattiympäryden artikuloinnin tarkoituksessa. Organisaation sisällä erottautumisessa voitiin tukeutua hienovaraisiin yksityiskohtiin, joiden mekaaninen toistaminen näennäisen samuuden keskellä antoi niille erityistä latausta.²²⁰ Esimerkiksi lentoasemalla kiinnitin huomiota rajatarkastajien tapaan työntää kuivamustekynä virkapuvun epolettiin. Tekoa voidaan pitää käytännöllisenä (kynä oli aina käden ulottuvilla), mutta samalla se oli voimakkaasti symbolinen: koska epoletti ilmaisi selvimmin kantajansa asemaa, tuli siihen

213 Hall 1999, 13–16, 160.

214 Ks. myös Aurell 2001, 11–13; Nilsson 1999, 169; Rosenström 1996, 114–115.

215 Hall 1999, 225–229.

216 Lehtonen & Koivunen 2011, 14–15.

217 Lehtonen & Koivunen 2011, 33–34.

218 Silvén 2004, 15.

219 Vastaavasti palomiehistä ja sopimuspalokuntalaisista ks. Mankkinen 2011, 211–212.

220 Mälkki 2008, 316–317.

kiinnitetystä kynästä epävirallinen rajatarkastajan tehtävää ilmaiseva ”arvomerkki”. Kynät olivat paikoillaan niilläkin vasta virkaan nimitetyillä, joiden virkapuvuissa vielä näkyivät juuri käyttöön otettujen vaatteiden tehdastaitokset.

Positiivisen meisyyden oheistuotteeksi hahmottui erilainen ja negatiivinen toiseus.²²¹ Vaikka aineistoni tarjoaa runsaasti esimerkkejä erottautumisen suunnista ja tavoista, pidän tarpeettomana analysoida ilmiötä yksityiskohdissaan. Tallberg on huomauttanut, että erottautumisen järjestelmät ovat aina myös sidoksia. Ne luovat osapuolten välille suhteen siinä missä yhteenkuuluvuuskin, sillä eronteon osapuolia yhdistää sama erottautumisen logiikka.²²² Näen tutkimani yhteisön erottautujien toiminnan kertovan paitsi eroista ja erilaisuudesta myös yhteyksistä ja samanlaisuudesta. Kiihkeinkin erottautumiskerronta tendensseineen ylentää ”meitä” ja alentaa ”muita” (tai palauttaa meidät alennustilasta, joihin muiden kerrottiin meidät ajaneen) näyttäytyi saman logiikan tuotteena, kun sitä tarkasteltiin sekä ”meidän” että ”muiden” kantoja kuunnellen. Vaikka eronteolla oli funktionsa yhteisön sisällä, ei se sannottavasti vaikuttanut tehtävien hoitoon.²²³ Siten ilmiö jää laajemmassa kontekstissa kuriositeetiksi. Pidän lisäksi ongelmallisena sitä, että analyysini antaisi kirjallisen ja pysyvän muodon tutkittavien ilmaisemille negatiivisille ja stereotyyppisille käsityksille ja mahdollisesti ruokkisi näin ristiriitoja.

Olen päätenyt käsittelemään ainoastaan upseeriston ja muiden henkilöstöryhmien välistä eronteon prosessia. Ratkaisu on perusteltu kolmesta syystä. Erottautuminen ilmeni vakiintuneimmin ja suoraviivaisimmin juuri henkilöstöryhmien välillä,²²⁴ sillä työntekijät positioivat toisiaan vahvimmin sen perusteella, oliko henkilö meri- tai rajavartija, opistoupseeri vai kadettiupseeri.²²⁵ Toiseksi tämä erottautuminen kytkeytyy muita erontekoja selvemmin kysymyksiin vallasta, jolloin jännite särkee matalien hierarkioiden eetosta analyttisesti antoisalla tavalla. Kolmanneksi eronteon tarkastelu tuo esiin piirteitä, jotka oleellisesti vaikuttivat merivartiomiesten ymmärrykseen itsestään puolisolitaallisina lainvalvojina. Pohdintani tulee etenemään eronteosta toiseuden ylittämisen tapoihin ja motiiveihin.

Henkilöstöryhmiin perustuvan luokittelun ei voida väittää määrittäneen kaikkia yhteisössä syntyneitä ihmissuhteita, mutta jakolinja näkyy tutkimusaineistossa monin tavoin. Seuraavassa kenttätyöotteessa merivartioasemalla harjoitettu kokeellinen botaniikka tuo esiin organisaation sisällä vallinneita eriyttämisen prosesseja sekä eronteon dynaamisuutta ja strategisuutta.

221 Mälkki 2008, 55, 301, 317.

222 Tallberg 2009, 53–54.

223 Poikkeuksena olivat tilanteet, joissa eronteko loi tehottomuutta. Esimerkiksi eräiden rajatarkastajien kerrottiin välttelevän asiakirjatutkintaan tukeutumista, koska he kokivat erikoisalan kehittämisen epäluottamukseksi ensilinjan työntekijöiden ammattitaitoa kohtaan. Lisäksi monet erikoistuneisiin ryhmiin kuuluvat ja asiantuntijatehtävissä työskentelevät ilmaisivat turhautumista siihen, että he joutuivat muistuttamaan sekä esimiehiiän että työtovereitaan olemassaolostaan ja kamppailemaan sen puolesta, että heidän osaamistaan hyödynnettäisiin. Ongelma koski niin sotilas- kuin siviilityöntekijöitä. (5009:7, 11; KPK2/65, 3/69.)

224 Myös Mankkinen 2011, 195–196.

225 Kuvaavaa on, että siviilityöntekijät olivat niin itsestään selvästi ulkopuolisia, että he jäivät näiden kategorioiden ja eronteon prosessien ulkopuolelle.

Hörpimme kahvia sohvilla ruoan jälkeen. Katselen olohuonetta ja ihmettelen ääneen viherkasvien paljoutta. Ikkunalaudoilla ja ampeleissa on vehreitä rönssyliljoja, kultaköynnös kiemurtelee kirjahyllyssä ja peikonlehti poikineen on valloittanut nurkkapöydän. Murjaisen jotain vihreiden miesten vihreistä peukaloista ja saan vastaukseksi naurahduksen: ”*Ne on entisen päällikön rehuja. Kyl niitä yritettiin tappaa, me laitettiin niille suolaa ja kylmäspraytä ja vaik mitä, mut sit Pulkkinen esikunnast oli täällä ja sano et ei tän mikää sademetsä tarvii olla, tää on merivartioasema... Sen jälkeen ne on pidetty hengissä.*”²²⁶

Olohuoneen huonekasvit olivat saaneet osansa esimieheen kohdistuneesta kiusanteosta, kunnes yksikössä vierailut upseeri oli arvostellut niitä. Vaikka vierailija osoitti, tiedostamattaan tai tietoisesti, asemaväen tavoin halveksivansa kasveja, ei ulkopuolisen esittämä kritiikki johtanut yhteisymmärrykseen vaan kukkien valjastamiseen uudenlaisen eronteon välineeksi. Yksilöiden välinen eripura tarjosi tilanteessa aineksia laajempaan merkityksellistämisen prosessiin, jonka puitteissa ”meitä” ja meitä uhkaavia ”muita” määriteltiin.

Yksiköissä puhuttiin tyypillisesti ”esikuntavastaisesta ilmapiiristä” ja ”herrapelosta”. Upseeriston voitiin kokea suhtautuvan muihin henkilöstöryhmiin alentuvasti ja pitävän alaisiaan tyhminä.²²⁷ Herravihaa purettiin puhumalla upseeriston ylivertauisuutta saarnaavasta ”upseeriuskonnosta” ja kadeteille syötetyistä ”kadettipillereistä”, jotka osa tulevista merivartioupseereista oli merivartijoiden kertoman mukaan onneksi ”ymmärtänyt piilottaa tyynyn alle”.²²⁸ Kommentit voidaan tulkita aiemmin mainitun purnaamisen vakiintuneiksi ilmentymiksi, mutta sellaisinkin niihin sisältyi runsaasti emotionaalista latausta. Eronteko näkyi myös keskusteluissa kurinpidollisista seikoista. Sotilaallisen hierarkian alimmilla tasoilla oli vallalla käsitys, että kadettiupseereita kohdeltiin organisaatiossa eri tavoin kuin muita virkamiehiä.²²⁹ Kadettiupseeriston kerrontaa leimasi puolestaan pyrkimys vaimentaa ammattikunnan asemaa ja ylivertauisuuden ilmauksia. Upseerihaastateltavat kuvailivat uriaan ja valintojaan vaatimattomin sanakääntein ja korostivat nöyrän asenteen sekä alaisten arvostamisen merkitystä. Upseeriston erityisyyteen viittaava ammatillinen diskurssi ylevine kadetilupaaksineen saattoi sanallistua ”myyttiasioiksi”, joihin suhtauduttiin ironisesti tai väheksyen.²³⁰

226 KPK2/42.

227 Esim. KPK2/39, 64; 3624:3; 5009:21.

228 5009:22. Mälkki (2008, 216–217) puhuu aihepiirinsä kontekstissa upseerien ammattikunnan itsetietoisuuden ja itsearvostuksen edistämisestä ”indoktrinaatioprosessina” lainaten armeijajutkija Janowitzin pohdintaa upseerikunnan ylivertauisuudesta ja vertailemattomuudesta.

229 Aihetta käsitelleiden virkamiesten oikeustajua olivat loukanneet ja luottamusta organisaatioon heikentäneet tapaukset, joissa epäasiallisesti käyttäytyneen ja/tai rikoslaissa rangaistaviin tekoihin syyllistymisestä epäillyn upseerin kerrottiin saaneen pitää virkansa, vaikka samankaltaiset seikat olivat olleet irtisanomisperuste muissa viroissa palveleville. Tämän tutkimuksen aineisto ja rajaukset eivät mahdollista tapauksiin liittyvien näkökulmien ja kurinpitoprosesseissa tunnustettujen saati tunnustamatta jääneiden tosiasioiden tarkastelua, eikä lähdekriittisesti valvutun tutkijan voi suhtautua kerrontaan tapahtumien reaalisina kuvauksina. Sen sijaan katson keskustelujen ilmentävän sotilaallista hierarkiaa ja sen vaikutuksia yksilöiden kokemuksiin.

230 5009:1, 4, 9, 14.

Juha Mälkki on esittänyt tulkinnan armeijan institutionaaliseen ajatteluun iskotuneesta *toiseudesta*. Mälkki käyttää *herran* ja *jätkän* käsitteitä kuvaamaan niitä positiioita, joihin sotilaat paikansivat itseään ja toisiaan. Näin ”herran toiseus paikantuu jätkään ja jätkän toiseus herraan”. Tutkimus lähestyy toiseuden prosesseja identiteetti-teorioiden viitekehyksessä mutta tarkastelee toiseutta myös kollektiivisena tuntemuksena. Kyse on ”me-ryhmän” suhteesta ”toiset-ryhmään” sekä molempien ryhmien ymmärryksestä koskien sitä, millaisia ovat toisen ryhmän käsitykset meistä. Mälkin analyysin tavoitteena ei ole tarkka määrittely sotilas- ja siviili-identiteetistä, vaan ”käsititys tutusta sekä tuntemattomasta ääripäästä sekä niihin liittyvistä ihanteista, odotuksista ja vaatimuksista”.²³¹

Mälkin osoittama toiseuden tuottamisen projekti toistuu häkellyttävän samankaltaisena tutkimassani yhteisössä huolimatta ajallisesta etäisyydestä, organisaatioiden erillisyydestä ja siitä, että merivartiostossa kaikki osapuolet olivat ammattisotilaita. Vaikuttaa siltä, että armeijainstituutioon sosiaalistuneiden kollektiivisessa tajunnassa jako ammatti- ja kansalaissotilaisiin, herroihin ja jätkiin, oli niin itsestään selvä, että dualistinen logiikka saatettiin sellaisenaan siirtää ammattisotilaista koostuvaan yhteisöön. Eräs merivartija kuvailikin esimiesten parjaamisen ”*kuuluvan sotilaskulttuuriin*”, jolloin kyse oli hänen mukaansa käyttäytymismallista, johon ”*totuttiin jo armeijassa*”.²³² Tulkintaa tukee edelleen puhe ”vanhoista kormyistä”, alaisten ”jermuilusta”, nuorten työntekijöiden ”varusmiesmäisistä asenteista” sekä purnaamisesta ”kansanhuvina”.²³³

Ammatti- ja kansalaissotilaiden kategorioista toiseutta ammentavan dualistisen maailmankuvan tekee kiinnostavaksi ja merkitseväksi tapa, jolla sotilas- ja siviili-identiteettien välinen rajankäynti merivartiostossa ilmeni. Meri- ja rajavartijat orientoituivat ”jätkät”-kategoriaan ja siviili-identiteetteihin Mälkin kansalaissotilaiden tavoin, mutta merivartiostossa tämä ei ilmennyt reserviläisyytenä vaan virkamiesstatukseen kiinnittymisenä. ”*Johtajat on sotilaita, me ollaan virkamiehiä*” sekä ”*mehän ollaan virkamiehiä eikä sotilaita*” olivat käytettyjä fraaseja etenkin erikoistuneiden merivartijoiden keskuudessa. Vaikka työntekijät olivat tietoisia sotilasvirkansa merkityksistä, ankkuroi moni heistä ammattilaisuuttaan nimenomaan rajavartiolaista ja virkamieslaista nouseviin vaatimuksiin. Heidän mukaansa työtehtävät oli suorittavassa portaassa hoidettava erityisen tarkasti ja tunnollisesti.²³⁴ Kerrontaa leimannut laillisuusperiaatteeseen kiinnittyminen tuli kiinnostavasti esiin myös haastateltavani Lauran kuvaillessa, millaisia hankaluuksia hänellä oli merivartijan virasta eroamisen jälkeen sopeutua uuden työpaikan asiakaspalvelutehtäviin.

Miia: Millasii asioita siihen [aiempaan ammattiin] liittää semmosia mitä arvostaa?

Laura: Mähän oon niinku niin periaatteiden ihminen, oikeudenmukaisuus ja semmonen [ovat tärkei-

231 Mälkki 2008, 19–20, 29, 56.

232 KPK2/64.

233 Esim. 2748:3; 5009:20.

234 KPK2/39, 65.

tä], et ehkä siin on se et ku siin on tukena se laki. -- [S]ehän mul oli ihan hullun vaikeeta ku mä olin tottunu rajalla siihen että tää ei käy, laki sanoo näin. Ja sit mä meen [työpaikkaan] mis nuollaan varpaiden välitki asiakkaast, ni mul oli oikeesti tosi vaikee siel sisäistää että täällä pitää niinku nöyristellä asiakkaita. Kyl mä sen sit pikkuhiljaa aloin [oppia] ja sithän mä olin jo ihan niinku perehdyttäjänä, löysin itteni sielt [kursseja] vetämästä ja puhumast tätä että kuinka se ei ole teidän omasta tilipussistanne pois jos te [myönnytte asiakkaan vaatimuksiin]. Mut et joutu kyllä vähän tsemppailemaan ku ei ollukkaan mitään lakii.²³⁵

Edelleen siviiliyden läsnäolosta kertoivat kannanotot, joissa arvostettiin siviili-työnantajien palveluksessa joko ennen virkaan astumista tai sivutoimiluvan puitteisessa hankittua työkokemusta. Kertojien käsityksen mukaan organisaation ulkopuolella työskentely opetti työntekijöille nöyryyttä ja suhteellisuudentajua.²³⁶ Argumentit asettuivat erottautumisen kontekstiin silloin, kun ne kytkeytyivät siviili- ja sotilasjohtamisen eroavaisuuksien arviointiin ja sulkeutuneen sotilasjohtamisjärjestelmän kritiikkiin,²³⁷ mutta samalla ne todistivat organisaation huokoisuudesta suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan.

Tässä yhteydessä Heiskasen pohdinta Rajavartiolaitoksen *paramilitarismista* on kiinnostavaa. Heiskasen analyysissä paramilitarismi viittaa tosiasiaan, että virasto on sotilaallisesti järjestäytynyt mutta tehtäviensä puolesta lakia valvova hallintoviranomainen. Yksittäisen virkamiehen näkökulmasta toiminta on julkisen vallan käyttöä ja hallintoa sotilaallisen toiminnan sijaan, ja kaikkien lakisääteisten tehtäviensä valossa tarkasteltuna Rajavartiolaitos on enemmän turvallisuus- ja lainvalvonta- kuin sotilasviranomaisen.²³⁸ Heiskasen pohdinta liittyy vuoden 2001 jälkeen Yhdysvalloissa virinneeseen rajaturvallisuuden militarisoimista koskevaan keskusteluun. Militarisointiin kriittisesti suhtautuvissa kannanotoissa on oltu huolissaan turvallisuusnäkökoh-
tien ylikorostamisesta sekä läpinäkyvyyden ja parlamentaaristen piirteiden häivyttämisestä rajavalvonnassa.²³⁹ Heiskasen tavoitteena näyttää olevan kritiikkiä vastaan argumentoiminen osoittamalla Suomen sotilaallisten rajaturvallisuusjärjestelyjen paremmuus verrattuna poliisin siviiliorganisaatioon.²⁴⁰ Vaikka puoli- ja poikkisotilaallisuuden tematiikkaa lähestytään tässä työssä eri näkökulmasta ja eri motiivein, kuvastaa tutkimusaineisto käytännöllisesti Heiskasen kuvaileman paramilitarismin toteutumista ja moninaisia vaikutuksia Rajavartiolaitoksessa.

Mälkki asettaa virallisen organisaation ammattisotilasarmeijan ja epävirallisen organisaation kansalaissotilasarmeijan toiminnan ja kulttuurisen todellisuuden synonyymiksi. Siinä missä kansalaissotilas kantoi Mälkin mukaan mukanaan siviili-identiteettiään, joutui ammattisotilas ”sammuttamaan itsensä”.²⁴¹ Jaottelu saa ryhmät

235 5009:12.

236 KPK3/74, 77.

237 Esim. KPK2/65.

238 Heiskanen 2013, 664.

239 Heiskanen 2013, 641–642.

240 Heiskanen 2013, 642–643, 696–697, 724.

241 Mälkki 2008, 157, 212, 215.

näyttämään ongelmallisella tavalla homogeenisilta ja staattisilta ja ikään kuin häivyttää mahdollisuuden, että ammattisotilaat olisivat toiminnassaan toteuttaneet muita kuin virallisia normeja ja käskettyä toimintaa.²⁴² Onkin oleellista huomata jaottelun toimivan analyttisenä työvälineenä sen sijaan, että se ymmärrettäisiin todellisuuden mallina.

Etnografisen aineiston perusteella on syytä korostaa, ettei virallisen ja epävirallisen vuoropuhelu ilmene niinkään ”eri” organisaatioihin kiinnittyneiden yksilöiden välillä kuin yhtä lailla ja ensisijaisesti jokaisen yksilön sisällä. Tämä lähestymistapa osoittaa eri henkilöstöryhmiin kuuluvien työntekijöiden välillä yhtäläisyyksiä siinä, miten he asennoituivat viralliseen ja epäviralliseen kulttuuriseen ainekseen. Esimerkiksi merivartijan virassa palvellut Ilari irtisanoutui koska ei kertomansa mukaan voinut hyväksyä sotilaalliseen johtamisjärjestelmään liittyvää vallankäyttöä. Henkilöstötoimiston kanta, että ”täällä muut päättää missä sä oot ja mitä teet” oli hänelle ”semmonen viimeinen tikki et nyt, ei kyl mee näin.”²⁴³ Samanlaisena institutionaalisen logiikan ja yksilön kokemuksen välisenä yhteentörmäyksenä näyttäytyy kadettiupseeri Tuomon kuvaus merivartioukseereiden reaktioista Rajavartiolaitoksen yhtenäiskulttuuripyrkimykseen 1990-luvulla:

Tuomo: [J]os katotaa että missä kohtaa oli suurin upseereiden eroamisbuumi, ni se oli just täs yhtenäistämisvaiheessa. Ja just, tää joukko oli sitä mieltä et voihan jumalauta et eihän täällä, se oli, se koettiin niin loukkaavana. Siitä todellaki oltiin sitä mieltä et haistakaa huilu. Sehän kulminoitu siihen et jos oli leijonanapit suikassa ni se suikka suunnilleen heitettiin mereen et ei tämmöstä, et Valtion pukutehdas on toimittanu vääränlaisen suikan, siin pitää olla ankkurinapit. Se tavallaan osotti -- et meitä merimiehinä ei arvosteta. Meidän piti olla rajamiehiä, me ei saatu olla merimiehiä. -- Mut mä oon lähteny merimieheks ja identifioitunu siihen vahvasti ja ylpee niistä tunnuksista ja kaikesta mikä siihen liittyy ja sitte musta yritetään tehdä majuria väkisin ja mä en ole sitä! Sitte ku saatiin taas käytää omia arvomerkkejä tummalla pohjalla ni se oli, sit hyväksyttiin se et okei et nyt niinku selvästi nähdään et kuka on mikä.²⁴⁴

Kerronta kyseenalaistaa lähtökohdan, että upseerit olisivat sotilaallisen järjestelmän hiotuimpina jalokivinä immuuneja epävirallisen organisaation prosesseille ja että he olisivat kaikissa tilanteissa sisäistäneet virallisen organisaation järjestykset virkansa puolesta kyseenalaistamatta. Äärimmillään kokemus siitä, että organisaatio oli pettänyt yksilölle antamansa lupauksen esimerkiksi mahdollisuudesta toteuttaa oikeanäköistä merivartioukseeriutta, saattoi johtaa solmitun palvelussuhteen purkamiseen työntekijän toimesta tai ainakin mielikuvaan, että näin oli tapahtunut. Virkoihinsa jääneet saattoivat tukeutua virkavaatteita symbolisesti, sanallisesti tai konkreettisesti

242 Mälkki on tietoinen tästä, sillä hän korostaa jaon olevan karkea, yleistävä ja jossain määrin pakotettu siviili- ja sotilasidentiteettien kytkeytyessä toisiinsa samassa yksilössä. Hän tuo myös esiin, että tutkimuksen tarkoituksena on nimenomaan vuorovaikutussuhteiden ja erilaisten polariteettien välissä olevan tarkastelu ja mainitsee tilanteista, joissa esimiehet toimivat epävirallisen organisaation normiston mukaisesti. (Esim. Mälkki 2008, 54–55, 129, 254.) Vaikka tutkija tarkastelee moninaisuutta, on kahtiajakautunut ajatus kansalais- ja ammattilaisarmeijasta silti työn kantava teema ja rakenne.

243 5009:21.

244 5009:20.

viskoessaan samankaltaisiin epävirallisiin selviytymisstrategioihin kuin alaisensa ja osallistua näin epävirallisen organisaation toimintaan omassa viiteryhmissään. Koska upseeriston anarkismi ilmeni pääosin vertaisfoorumeilla, on selvää, että virallinen organisaatio Rajavartiolaitoksenkin sisällä herkästi henkilöityi upseeristoon.

Merivartiohenki

Merivartiomiesten yhteisöllisyyden sanastoon kuuluva *merivartiohengen* käsite on kiinnostava samastumisen ja eron politiikan väline. Eri-ikäiset ja eri tehtävissä palvelevat virkamiehet puhuivat merivartiohengestä hyvin samalla tavoin. Arkisissa yhteyksissä käsitteen keskeissisällöksi hahmottui yhteisöllisyyttä ja matalia hierarkioita viestivä me-henki. Merivartiohengellä tarkoitettiin myös ammattiryhmien rajat ylittävää virkatehtäviin sitoutumista, johon samalla sisältyi ammattitaitoon ja ammattiylpeyteen liittyviä sivumerkityksiä. Nämä ruumillistuiivat esimerkiksi aiemmin kuvatuna ”kyllä tapahtuu” -asenteena. Merivartiohengen erilaiset ilmenemismuodot olivat helposti tunnistettavia, ja ne tarjosivat aiheita sekä liitântäpintoja esimiesten motiivointi- ja johtamispuheelle. Näissä yhteyksissä merivartiohengestä puhuttiin ylevään sävyyn, ja käsite rinnastui Rajavartiolaitoksen sisäisessä viestinnässä tavoitteellisesti käytettyyn *rajamieshengen* käsitteeseen. Kytökset koheesion ideaan ovat ilmeisiä, minkä lisäksi puhumisen tapa löytää vastineensa yritysmaailmasta. Esimerkiksi käy vaikkapa ruotsalaisen autotehtaan ”Volvo-anda”.²⁴⁵

Erona formaaleihin me-hengen ilmauksiin näytti kuitenkin olevan, ettei merivartiohengelle löytynyt yhtäläistä asemaa virallisen organisaation piirissä. Käsite esiintyi ensisijaisesti merivartioistoissa palvelevan henkilöstön suullisissa kannanotoissa, joilla ei ollut vakiintumisen mahdollisuuksia merellisten hallintoyksiköiden ulkopuolella. Tästä näkökulmasta merivartiohenki paikantuu epävirallisen piiriin. Hoikkala näkee varusmiespalvelukseen liittyvän *tupahengen* armeijan instrumentaalisten ryhmien varjona, eräänlaisena vapaana sosiaalisuutena ja ”ryhmäkudoksena”.²⁴⁶ Kaverisosialisuutena ilmenevällä ”ei-formaalilla jutulla” on merkittävä vaikutus palvelusmotivaatioon, vaikka epäviralliseen toimintaan on virallisessa sotilaspedagogiikassa ja armeijan vakiintuneissa katsantokannoissa toisinaan suhtauduttu karsaen.²⁴⁷ Merivartiohenki vaikutti samankaltaisena ryhmäkudoksena, mutta se erosi tupahengen käsitteestä siinä, ettei se kiinnittynyt formaalin ulkopuolella olevaan tilaan ja tilanteeseen vaan viittasi yleisesti toimintaan organisaatiossa, joka ei ole totaalinen. Siksi formaalin ja informaalin erotteleminen ei merivartiohengen tapauksessa ole luontevaa, vaan mielenkiintoisempaa on katsoa, millaisia merkityksiä käsitteelle annettiin, miten ilmapiiriin ja sitoutumiseen liittyvää resurssia eri yhteyksissä tulkittiin ja miten nämä tulkinnat peilasivat toisiaan.

Vastoin ensitulkintaani päädyin toteamaan, ettei merivartiohenkeen liittyviä kä-

245 Snellman 2003b, 163.

246 Hoikkala 2009c, 136.

247 Hoikkala 2009c, 176–177.

sityksiä voi pitää vain esimiesten puhetekojen heijastumina. Tutkittavien kerronnasta hahmottuu kaksi näköalaa merivartiohengen määrittelyyn sen perusteella, käsiteltiinkö aihepiiriä yleisesti ja julkisesti virallisten totuuksien ohessa vai esitettiinkö näkemyksiä yksilön kokemuksen ja arkisen toiminnan tasolta. Merivartiohengen ilmaukset saivat erilaisia muotoja samaan tapaan kuin Kivimäen analysoima *community-yhteisöllisyys*, mutta kontekstisidonnaisista painotuseroista huolimatta käsitteelle annetut merkitykset vaikuttivat melko yhtenäisiltä. Kenties lähimmäs merivartiohenkeä tulee metsänhoitajien niin formaaleissa kuin informaaleissa yhteyksissä käyttämä *metsämieshengen* käsite, joka Leena Paaskosken kuvauksen mukaan on ”käsitteenä kaikkien tuntema, mutta sallii jokaisen tulkita sitä omalla tavallaan”.²⁴⁸ Merivartiohengen erilaiset ulottuvuudet tulivat esiin esimerkiksi Pekan kerronnassa:

Miia: Se hyvä henki, mistä puhutaan myös merivartiohenkenä. Onks merivartiohenki semmonen sana mitä itse käytät, onks se osuva ilmaus?

*Pekka: On se, on se. -- [S]e on semmosta itsensä arvostamista ja sitä et kuka siihen joukkoon kuuluu ni se sitte kuuluu siihen, ja se ryhmäkoheesio siellä on. Sanotaan näin et se on yks niit tärkeimpiä tekijöitä mitkä pitää tossa joukossa ja työssä että ku sinne on mukava mennä. Ja sit ku meilläki on aika pieni tää joukko valtiotasolla, varsinki merivartiopuoli, ni suurimman osan ihmisistä jollaki tapaa tietää. Hyvässä ja pahassa.*²⁴⁹

Pekka käsitteellisti yhteenkuuluvuutta viittaamalla koheesion ideaan ja merivartioammattilaisten omanarvontuntoon. Joukon erityisyyden näkökulmasta merivartiohengen ytimeksi hahmottuu tietoisuus merivartioston sotilasvirkaan ja rajavartiomiehen toimivaltuuksiin liittyvästä eksklusiivisuudesta sekä tehtävien yhteiskunnallisesta merkityksestä.²⁵⁰ Maininta työtovereiden tietämisestä ”hyvässä ja pahassa” siirtää fokuksen yhteisöstä yksilöihin ja kytkee merivartiohengen käsitteen tuttuuden tematiikkaan. Muiden tutkittavien kerronnassa vedenjakajiksi muodostuvatkin jälleen ”ennen–nyt” sekä ”pieni yksikkö–suuri yksikkö” -jaottelut, joilla jäsennettiin eroa merellisten yksiköiden ja rajatarkastusosaston välillä. Viittaukset jakso- ja kolmivuorotyön vaikutuksiin perustuivat samaan vastakkainasetteluun.

*Reijo: Tää on nii erilaista tää työ täällä [rajatarkastusosastossa] et se [merivartiohenki] varmaan kyllä vähän niinku hämärtyy. [tauko] Kyl täällä työporukan kesken on hyvä henki ja sellanen mut ei o semmosta, niinku että nyt näytetään jotain tai muuta vastaava ni semmost ei kyl oo. Sit on, semmonen on tietysti asemilla ja laivoilla, sielä oltii vähän kipeinäki töissä ku kaikki ymmärsi sen että jos sä sairastut nyt ni joku tulee sun tilalle, ni täällä se sairastuminen näyttää olevan vähä niinku herkemässä, täällä herkemmin sairastuu. Et sellasissa sen huomaa täällä et semmonen me-henki on vähän niinku hämärtyny.*²⁵¹

248 Paaskoski 2008, 102–103, 152, 205.

249 5009:14.

250 Tässä merivartiohenki eroaa metsämieshengestä, joka Paaskosken (2008, 115) mukaan yhdisti metsänhoitajakurssit yhteiseksi ammattikunnaksi.

251 3624:6.

Reijo liitti merivartiohenkeen kilpailullisen näyttämisen halun, mikä muissakin yhteyksissä nousi esiin virkamiesten yhteenkuuluvuuden ilmaisuna. Esimerkiksi sataman rajatarkastusyksiköiden kerrottiin aiemmin kilpailleen siitä, kumpi yksikkö hoiti työt paremmin: ”[S]e näkyy tavallaan kaikessa, et pistetään vähän paikkoja kunto et meillä on muka paremman näköstä ku naapurissa, vaik ne tekee ihan saman.”²⁵² Merivartiohenkisyden korostaminen mahdollisti sekin erottautumisen puolustusvoimista ja ”maarajasta”, mikä luonnollisesti vaikutti siihen, miten ja milloin käsitettä käytettiin.

Kysyin merivartijan virasta eronneelta Ilarilta, miten hyvä henki suhteutuu tutkittavien esiin tuomiin epäluottamuksen kokemuksiin. Lähtökohtani oli epäilevä. Oliko merivartiohenki johtamispuheella rakennettu illuusio? Eikö merivartiohengestä puhumisessa piillyt ongelmien vähättelyn vaara? Ilari ei lähtenyt mukaan skeptisyyteeni vaan palautti keskustelun merivartiohenkeen yhteisöä ja toimintaa ylläpitävänä ideologiana:

*Ilari: Mä luulen et se merivartiohenki niil murjottajillaki tarkottaa aika paljon loppujen lopuks kuitenkin. Se on ehkä ainaki osittain syy siihen et se on semmosta omassa huoneessa yksin laskeskeluu ja mulkoiluu että toi on saanu kolme lauantaityötuntii enemmän ku minä, mut sitte ku ollaa porukassa ni sit se kuitenkin homma toimii.*²⁵³

Merivartiohengen kyllästävässä yhteisössä kerrottiin ”homman toimivan” ristiriidoista huolimatta, kun ymmärrys yhteisen tehtävän tärkeydestä ylitti yksilölliset intressit ja tunnetilat. Arjen tasolla merivartiohengen piirteiksi näyttävätkin hahmotuvan kyky tunnistaa jännitteitä ja halu välttää ristiriitojen kärjistymistä operatiivisen kokonaisuuteen koossa pysymisen turvaamiseksi. Esimerkiksi aikoinaan laivalla palvellut opistoupseeri Ismo kuvaili, miten hän oli huomannut oman ”fiiliksensä” vaikuttavan siihen, millaisiksi hän koki vuorovaikutustilanteet. Työtovereiden tavat, ominaisuudet ja jutut saattoivat välillä naurattaa ja välillä ärsyttää. Kertoja mainitsi tilanteista, joissa hän oli odotellut hytissään, kunnes väittelyitä ja poliittisia palopuheita harrastanut työtoveri poistui messistä.²⁵⁴ Huomioni kiinnittyy kertojan tapaan analysoida laivaväen välisiä jännitteitä, omia tunteitaan ja niiden vaikutuksia vuorovaikutukseen. Ärsyyntymiskynnyksen ylittyessä työtoverin väistäminen oli tietoista, jolloin siitä tuli työrauhan tavoittelemisen taktiikka. Vastaavasti Niklas sanoi: ”Kaikki tietää sen et se on kaikkien etu et tullaan toimeen et ei nyt ruveta ainakaan kehittään mitään ristiriitoja sinne.”²⁵⁵ Merivartiohenkeä voidaankin pitää useilla tasoilla vaikuttavana konfliktinhallinnan strategiana.

Olen aiemmin kuvaillut, miten merivartioston henkilöstö pyrki välttämään ristiriitoja esimerkiksi minimoimalla ongelmallisiksi koettuja kohtaamisia sekä itsenäisesti että esimiesten avustuksella. Virallinen ja epävirallinen yhdistyivät näissä tilanteissa

252 3624:1.

253 5009:21.

254 KPK1/20.

255 3624:3.

luovasti niin konfliktien ratkaisemisen motiiveissa kuin menetelmissä. Merivartiohenkistä ei ollut ristiriitojen kieltäminen vaan niiden tunnistaminen ja tunnustaminen. Merivartiohenkinen asennoituminen saattoi yhdessä hetkessä ilmetä naljailuna ja tietoisien yhteentörmäysten rakentamisena, kun taas toisessa tilanteessa toimivampaa oli vaikeneminen, puuttumattomuus ja väistäminen. Arkisessa symbiosissa puolustautuminen, periksiantamattomuus sekä joustaminen, sovittelu ja myötäeläminen vuorottelivat ja limittyivät. Vastaavia havaintoja on tehty aiemminkin tiiviiksi koettuja yhteisöjä koskevassa tutkimuksessa.²⁵⁶

Merivartiohengen merkitys konfliktien hallintana ei rajoitu yksilöiden kohtaamisen tasolle, vaan se ulottuu kokonaisruumiin toimintaan. Tällöin motivaattoreina eivät olleet työntekijöiden henkilökohtaiset intressit, vaan ristiriitoja pyrittiin välttämään toimintakyvyn turvaamiseksi. Mälkki on tutkimuksessaan kiinnittänyt huomiota prosesseihin, joiden avulla toiseutta ylitettiin. Hän hahmottaa aineistostaan sotilas- ja siviili-identiteettien rajakohtaan sijoittuneiden esimiesten joukon, jotka ”kansanmiehinä” kykenivät toimimaan menestyksekkäästi rintamajohtajina. Mälkki näkee nuorten kadettiupseereiden toimineen eräänlaisina sillanrakentajina virallisen ja epävirallisen organisaation välillä. Koska he olivat alokasajastaan alkaen sitoutuneet vertaisina kansanarmeijan sotilaisiin, kykenivät he ylittämään kuilun jääkäreistä muodostuvan ammattisotilaiden eliitin ja kansalaissotilaiden välillä.²⁵⁷ Kyse oli johtajien ja alaisten ”symbioottisesta suhteesta toisiinsa” sekä normijoustavuudesta.²⁵⁸

Mälkki kutsuu toiseutta ylittävää toimintaa organisaatiotutkija Rensis Likertin linking pin -käsitettä mukaillen *linchpin-logiikaksi*, mikä viittaa organisaation eri ulottuvuuksien tietoiseen tai tiedostamattomaan pyörännapamaiseen yhdistämiseen.²⁵⁹ Hän päätyy tulkintaan, että armeijan joukkohenki ja todellinen suorituskyky syntyi juuri epävirallisen ja virallisen yhteistuloksena siviili- ja ammattisotilaiden erilaisten identiteettien ”sulautuessa suvaitsevaisiksi kokonaisuuksiksi”.²⁶⁰ Näen runsaasti yhtymäkohtia linchpin-logiikan ja merivartiohengen välillä, vaikkei linchpin-logiikka tutkimassani organisaatiossa paikannut minkään henkilöstöryhmän piiriin. Merivartioston kadettiupseerien varusmiestausta ei näyttänyt lähentävän herraa ja jatkää. Olisi niin ikään virhetulkinta esittää, että merivartijoiden ja opistoupseereiden sama koulutustausta olisi antanut opistoupseereille etuoikeuden henkilöstöryhmien välisen kuilun ylittämiseen. Merivartiohenki ilmeni pikemminkin henkilöstöryhmistä riip-

256 Esim. Räisänen 2014, 88; Van Maanen 1992; Wollinger 2000, 83, 118.

257 Mälkki 2008, 327–328. Kyse ei ole vain sotilasorganisaatioiden hierarkioihin liittyvästä piirteestä. Esimerkiksi Paaskoski (2008, 229–230) kuvailee samankaltaista logiikkaa, jonka avulla metsänhoitajat pyrkivät pysyttelemään lähellä ”kansaa” ja ”ymmärtämään jätjän psykologiaa”. Metsänhoitajissa, ”akateemisissa jätkissä”, sulautuivat herran ja jätjän vastakkaiset hahmot. Myös Harri Nyman (2011, 244) mainitsee majakkamestarien ja luotsivanhinten pyrkineen mitätöimään virkahierarkiasta johtuvaa ylemmyyttään ”laskeutuakseen [majakka- ja luotsiyhteisöjen] muun asukaskunnan tasolle”.

258 Mälkki 2008, 248–249.

259 Mälkki 2008, 315–316, 340–341. Myös Mikael Salo operoi linking pin -käsitteellä tarkastellessaan ryhmän- ja joukkueenjohtajien asemaa primääri- ja sekundääriyhmän yhdistäjinä. Salon pohdinta sijoittuu kuitenkin instrumentaalisesti ymmärretyyn koheesion viitekehykseen. (Salo 2011, 96–97, 138, 160–162.)

260 Mälkki 2008, 343–344.

pumattomana niin, että kenen tahansa oli mahdollista omaksua oikeanlainen asenne tai jättää se omaksumatta. Kyse oli kurottautumisesta puolisotilaallisuuden hengessä niin, että hierarkiaan liittyviä ristiriitoja saatettiin väistää.

Näiden huomioiden myötä merivartiohengelle voidaan löytää kolmas, kulttuurisen syvätason vaikutuskanava. Matalaa hierarkiaa uusintavana ideologiana merivartiohenki on tapa käsitellä kriittistä jännitettä sotilaallisen hierarkian ja tasavertaisuuden ideaalin välillä. Tematiikka on toistuvasti pantu merkille sotilasyhteisöjä tutkittaessa. Esimerkiksi Mälkki hahmottaa aineistostaan moniulotteisuutta tavoissa, joilla armeijan pakonomaisuudesta puhuttiin. Yksilö oli yhtä aikaa autonominen subjekti ja toisaalta alamainen, mikä ilmeni ristiriitaisesti purnaamisen ja sotilaallisen kurin ihanoinnin yhdistymisenä.²⁶¹ Tallberg kuvailee vastaavasti rauhanturvaajien veljeyden ja hierarkian välistä tasapainoa ja sen järkkymistä. Hänen tapausesimerkkinsä koskee tilannetta, jossa kiväärin katoaminen häivytti ammattisotilaiden ja reserviläisten kollegiaalisuuden illuusion ja toi esiin sotilaallisen hierarkian tilanteen pakottaessa esmiehet kurinpalautukseen.²⁶²

Minun oli pitkään vaikea ymmärtää, miten puolisotilaallisuus, purnaaminen ja merivartiohenki asettuivat merivartiomiesten kerronnassa suhteessa toisiinsa. Hyvästä ilmapiiristä ja veljeydestä puhuminen oli tyypillistä ja avointa. Samalla kun tämä puhe häivytti hierarkiaa ja epätasa-arvoa, välittyi purnaamisesta kitkaisuus. Dynamiikka alkoi valjeta, kun ymmärsin liittää yhteen haastattelupuheessa ja kenttämuistiinpanoissa toistuneita, näennäisesti eri asioita koskeneita näkemyksiä ja fraaseja. Pohjimmiltaan ne käsitelivät tasavertaisuuden ideaalia ja sen säröilemistä. Päätän yhteisöllisyyden käsittelyn näihin teemoihin. Säröilyä tarkastelemalla nähdään, miten arjen käytännöt ja puheteot olivat samanaikaisesti keino ilmaista ja uusintaa kulttuurisia totuuksia sekä mahdollisuus käyttää valtaa.

”Talo kusettaa” ja muita totuuksia

Virkamiesten keskinäinen kilpailu ja epäluottamus tulivat näkyviin etenkin keskusteluissa, jotka koskivat siirtoja ja tehtäväänmääräyksiä. Tehtäviin valikoituminen oli monimutkainen sekoitus yhteen kietoutuneita motiiveja. Siihen liittyivät työntekijöiden itsensä ilmaiset halukkuudet, aktiivisuus tai passiivisuus hakea avautuvia tehtäviä, vastaanottavan ja luopuvan yksikön henkilöstörakenne, esimiesten näkemykset ja kokemukset alaisista, virkamiehen käytettävyyksensä sekä hallintoyksikön kokonaistilanne.²⁶³ ”Siirtoruletti” pyöri, jotakuta onnisti, monet joutuivat pettymään. Pettyneiden työntekijöiden maailmassa organisaatio toimi mielivaltaisesti. Urapolut olivat sattumanvaraisia, eikä henkilökohtaisilla suorituksilla ollut merkitystä. Erityisen paheksuttavina pidettiin tehtäväänmääräyksiä, joissa valintaperusteiksi oli etukäteen ilmoitettu työntekijän henkilökohtainen suoriutuminen ja sopivuus, mutta jälkikäteen

261 Mälkki 2008, 171–172, 180, 222–223.

262 Tallberg 2009, 88–90, 123–125.

263 5009:1, 11, 14.

paljastui, että valinnat oli tehty muilla, esimerkiksi yksiköiden kokonaistilanteeseen liittyvillä, perusteilla. Tiedossa oli, ettei parhaita tai halukkaita välttämättä voitu valita, vaan tehtävään saatettiin valita myös virkamies, joka itse vastusti siirtoa tai josta haluttiin luopuvassa yksikössä päästä eroon.²⁶⁴

Vaikka spekulointia pääsääntöisesti pidettiin harmittomana ajanvietteenä, nähtiin siinä myös kielteisiä puolia. Puhumisen tapaa luonnehdittiin kateelliseksi, pahansuovaksi ja parjaavaksi, minkä kerrottiin ruokkivan epäluuloista ilmapiiriä ja kärjistävän ristiriitoja.²⁶⁵ Varsinkin rajatarkastusosaston kilpailuasetelmat näkyvät tutkimusaineistossa selvästi. Siirtoihin liittyvät jännitteet eivät merellisissä yksiköissä olleet vähäisempiä, mutta kenttätöiden ajankohta vaikutti siihen, että aihepiiri rajatarkastusyksiköiden osalta korostui. Satamayksiköiden lakkauttaminen synnytti painetta lentoasemayksikköön, minkä lisäksi samaan aikaan ajoittunut valvontayksikön perustaminen loi rajatarkastusosastoon erittäin halutuiksi osoittautuneita tehtäviä. Eräät lentoasemayksikön ensilinjalla pitkään työskennelleistä kokivat, että heille olisi pitänyt antaa etusija uusia tehtäviä jaettaessa.²⁶⁶ Koska päätösten perusteita voitiin vain arvailla, tarjottiin ensilinjan tehtävistä pois pääsemisen uskottavimmiksi selityksiksi vilppiä ja mielistelyä.²⁶⁷ ”*Esimiehiä jos nuolee ni nehän täältä pääsee*”, tuumi eräs.²⁶⁸

Erään virkamiehen mukaan rajatarkastusosastossa vallitsi ”*vittuilu- ja valituskulttuuri*”.²⁶⁹ Rajatarkastajat selittivät passiivisuuttaan behavioristisesti toistuvilla pettymyksillä esimerkiksi siirtohalukkuuksien, uratoiveiden tai jatko-opintojen kariuduttua sekä viittaamalla ongelmavyöhyteen, joka tyypillisimmin kiteytyi sanapariin ”*talo kusettaa*”.²⁷⁰ Puhumisen tapa palautui rajatarkastusosaston perustamisvaiheeseen. 1990-luvulla ja vielä 2000-luvun alkuvuosina merivartijan peruskursseilta valmistuneet työntekijät oli heidän yllätykseksensä sijoitettu merellisten tehtävien sijaan rajatarkastustehtäviin. Organisaation katsottiin johtaneen työntekijöitä harhaan rekrytoinnissa, minkä lisäksi työntekijöille oli katteettomasti ”lupailtu pääsyä” merellisiin tehtäviin muutamien palvelusvuosien jälkeen. Monet tapaamani työntekijät kertoivat kuitenkin juuttuneensa rajatarkastustehtäviin yli vuosikymmeneksi, eikä poispääsyttä ollut edelleenkaan tietoa saati takeita. Myös esimiesten keskuudessa harhaanjohtavaa rekrytointia pidettiin syynä tyytymättömyyteen.²⁷¹

”Talo kusettaa” -tulkintaan viitattiin muistakin vastoin käymisistä keskusteltaessa. Kaiken pahan juureksi nimettiin sotilaallinen johtamisjärjestelmä, jonka nähtiin perusteettomasti rajoittavan yksilöiden toimintavapautta ja uramahdollisuuksia.²⁷²

264 Esim. 5009:11; KPK3/76. Myös uusien työntekijöiden rekrytoimista siviilistä merellisiin tehtäviin pidettiin epäoikeudenmukaisena, kun rajatarkastusosastossa olisi ollut halukkaita ”ruuhkaksi asti” (esim. KPK2/51, 55).

265 KPK2/42, 45, 58, 60, 3/70, 78.

266 KPK2/50, 3/77, 81.

267 Esim. KPK2/51, 3/81.

268 KPK3/72.

269 KPK2/55.

270 Esim. KPK3/72.

271 3624:2; KPK2/66, 3/69, 72. Ks. myös Sundbäck 2005, 355, 358–362, 381.

272 Esim. 5009:21; KPK2/65, 3/81.

Esimerkiksi eräs työntekijä oli hakenut ja päässyt erityisosaamistaan vastaavaan tehtävään toisessa hallintoyksikössä, mutta oma hallintoyksikkö vastusti siirtoa. Prosessi mutkistui ja keskeytyi, ja lopulta työntekijä jäi rajatarkastusosastoon. Kuvailu oli katkeraa, kun kertoja totesi asian harmittavan häntä joka päivä.²⁷³ Toisin kuin tämä virkamies eivät monet yksilöineet pettymyksiä aiheuttaneita tapahtumia, vaan kyse oli passiivissa ilmaistuista epäkohdista.

Diskurssi oli luonut hallintoyksikköön käsityksen, ettei kukaan viihtynyt rajatarkastustehtävissä vaan kaikki halusivat sieltä pois. Tämä näkyi erityisesti vanhemmassa tutkimusaineistossa. Viisi vuotta myöhemmin totuus näytti muuttuneen moniäänisemmäksi, minkä huomasin yllättäen sen jälkeen, kun tulin kyseenalaistaneeksi purnaamisen. Vaikka olin asemoinut itseni kuuntelemaan tutkittavien kantoja ja suhtautumistapaani leimasi myötätunto, turhauduin kenttätöiden edetessä valittamiseen. Eräänä päivänä ilmoitin muutamalle työntekijälle pitäväni palkkauksesta ja työsuhteasioista nurisemista matalapalkka-alalla työskentelevänä ja tieteellistä tutkimusta vapaa-ajalla tehneenä maisterisnaisena käsittämättömän turhanpäiväisenä – sanainen arkkuni avautui tosin niin alatyylisesti, etten kykene toistamaan sanomaani tässä. Kaduin sanojani saman tien, mutta opponoinnin seuraukset osoittautuivat mielenkiintoiksi. Paikalla olleet virkamiehet näyttivät olevan vilpittömän pahoillaan keskustelujen kielteisestä sävystä. He myötälivätki kritiikkiä ja totesivat puhumisen tavan perustuvan ymmärtämättömyyteen siviilityömarkkinoiden realiteeteista.²⁷⁴ Tieto tuotumisestani kiiri yhteisössä nopeasti, sillä seuraavina päivinä kriittisiä äänenpajoina alkoivat siivittää toteamukset, että ”*tää nyt on taas tätä valittamista*” ja että näkökulma oli luonnollisesti vain osa totuutta.²⁷⁵

Tilanne herätti yhteisössä tarpeen monipuolistaa kuvaa, jonka tutkijan oletettiin saaneen. Vaikka myönteisiä kannanottoja oli esiintynyt aiemminkin, löytyi niille yhä runsaammin tilaa. Joku korosti työnsä sisältöjen olevan itselleen tärkeitä ja nimenomaan rajatarkastusosaston olevan se paikka, jossa hän halusi ammattilaisuuttaan toteuttaa. Toinen kertoi erilaisten ryhmien tarjoavan mielenkiintoisia urapolkuja, kiinnostivatpa työntekijää tutkintaan liittyvät työt tai kovempaan voimankäyttöön varautuminen.²⁷⁶ Etenkin rikostorjunnan alalle muodostuneet tehtävät näyttivät muuttaneen käsityksiä rajatarkastusosaston luonteesta. Niin lentoasemalla kuin muissa yksiköissä työskentelevien tyytyväisten työntekijöiden kokemuksissa Rajavartiolaitos näytti tarjoavan lähes rajattomat mahdollisuudet ammattitaidon monipuoliseen kehittämiseen, toinen toistaan kiinnostavammassa tehtävissä toimimiseen ja jopa ammatin vaihtoon saman työnantajan palveluksessa. Nämä virkamiehet kuvailivat työtään innostuksella, heillä oli myönteinen kuva organisaation henkilöstöpolitiikasta ja

273 KPK2/55.

274 KPK2/51.

275 Esim. KPK2/54. Hermostumiseni ja tutkittavien tapa reagoida siihen kuvastavat sellaisia kentällä tapahtuvia ennako-oletusten ”romahtamisia”, joita Maclean (2012) pitää tutkimuksen tiedonmuodostuksen kannalta oleellisenä.

276 Esim. KPK2/48, 54.

omista vaikutusmahdollisuuksistaan ja he kokivat työnantajan arvostavan työntekijöitä. Myönteisesti ”taloon” suhtautuneita oli kaikissa henkilöstöryhmissä ja kaikissa yksiköissä, mutta positiivinen sävy oli tyyppillisin opistoupseerien ja upseereiden kerronnassa.²⁷⁷

Kahden rinnakkaisen todellisuuden ilmeneminen kertoo yksilöllisistä toimintastrategioista ja niiden suhteesta kulttuuriseen tietovarantoon. ”Talo kusettaa” -tulkintaan tukeuduttiin tilanteissa, joissa kielteisille kokemuksille haettiin selityksiä ja annettiin merkityksiä. Subjektiivisesti ja kollektiivisesti koetut epäoikeudenmukaisuudet punoutuivat purnaamisessa yhteen samaan tapaan kuin siinä sotilaallista järjestystä oppoivassa narratiivissa, jonka AnnaSara Hammar Ruotsin laivastoa koskevasta aineistostaan hahmottaa. Hammar pitää alistuneisuuden retorista hyväksyntää tietoisena vastarinnan strategiana. Miehistö hankki itselleen narratiivin avulla ”suojellun tilan”, johon päällystöllä ei ollut asiaa. Alistuneisuutta korostava retoriikka oli eräänlainen ”sumuverho”, jonka taakse saatettiin vetäytyä ja jonka suojissa kriittiset näkemykset ja järjestystä haastavat teot olivat mahdollisia.²⁷⁸

Myös historiantutkija Anders Ahlbäck tekee sotienvälisen ajan varusmiesten muistitietoaineistoa käsitellessään havaintoja, jotka selittävät ristiriitaa yksilöiden alisteista asemaa kommunikoivien ja toisaalta omia mahdollisuuksia korostavien näkemysten välillä. Ahlbäckin mukaan sellaisetkin varusmiehet, jotka olivat viihtyneet armeijassa, saattoivat kerronnassaan korostaa simputukseen ja pennalismiin liittyviä aiheita, koska niiden kautta oli mahdollista käsitellä varusmiespalvelukseen liittyviä ristiriitaisia kokemuksia. Armeijassa varusmiesten kulttuurinen ymmärrys miehisyydestä samuutena ja tasa-arvoisuutena kohtasi sotilaallisen hierarkian ja kuuliaisuuden vaatimuksen. Tasa-arvoisen kansanarmeijan ideaalin ja hierarkkiseen eriarvoisuuteen perustuvien käytäntöjen yhteenörmäyksessä simputustarinat tarjosivat foorumin ristiriidan artikulointiin ja käsittelyyn.²⁷⁹ ”Talo kusettaa” -diskurssissa on tulkintani mukaan oleellisin osin kyse juuri tästä. Se oli etenkin ensilinjan rajatarkastajille keino jäsentää implisiittistä ristiriitaa, joka tasa-arvoiseksi veljeydeksi mielletyn miehisyyden ja sotilaallisen hierarkian välillä vallitsi. Korostan samalla, ettei tämä analyttinen havainto mitenkään mitätöi tapaamieni virkamiesten epäoikeudenmukaisuuden kokemuksia tai oikeuta heidän kuvailemiaan mielivaltaisista ja harhaanjohtavista käytännöistä.

Ahlbäck päätyy puhumaan *narratiivisesta homososiaalisuudesta*. Narratiivinen homososiaalisuus tarkoittaa kerronnallisin keinoin tuotettua ja uusinnettua homososiaalisuutta, jonka tehtävänä on ylläpitää tasa-arvon ja veljeyden vaikutelmaa.²⁸⁰ Merivartiostossa narratiivista homososiaalisuutta ilmensi esimerkiksi tapa, jolla rajavartiomiehet kuvasivat kerronnassaan ”talon” epäoikeudenmukaisista käytännöistä

277 3624:1, 3; 5009:1, 14; KPK2/64, 3/74.

278 Hammar 2014, 273–274.

279 Ahlbäck 2010, 196.

280 Narratiivinen homososiaalisuus näkyi esimerkiksi tavassa, jolla varusmiehet pyrkivät ylikorostamaan heteroseksuaalisia kontakteja ja alikorostamaan emotionaalisia suhteita naisiin, vaimoihin ja äiteihin. Puhumisen tavalla voitiin välttää esimerkiksi siviilisäätyn liittyvän erilaisuuden korostuminen ja palauttaa huomio tasavertaisuuteen. (Ahlbäck 2010, 280–281, 291.)

hyötyvää, vilpillisesti omaa etuaan tavoittelevaa pyrkyriä. Koska merivartioyhteisön kulttuuriseen ymmärrykseen oli iskostunut käsitys kokonaisuudessa pysymisen tärkeydestä, oli siitä irtautuminen lähtökohtaisesti epäilyttävää. Siksi periaatteessa jokainen urallaan edennyt ja muun kuin ”rangaistussiirron” kokenut rajavartiomies oli mahdollinen pyrkyri.

Tältä osin pidän kuvaavana tapaa, jolla rajatarkastusosastossa palvellut merivartija Lauri kertoi työurastaan. Hän sanoi olleensa onnekas saatuaan työskennellä monipuolisissa tehtävissä mutta korosti samalla, että ”*mikään niistä ei oo tullu ilmaseks tai itsestään*”, vaan hän oli hoitanut kaikki tehtävänsä nöyrästi ja tunnollisesti päästäkseen etenemään urallaan. Kertoja ei pitänyt ensilinjan rajatarkastajien tyytymättömyyttä kaikilta osin oikeutettuna vaan peräänkuulutti aktiivisuutta purnaamisen sijaan: ”*Mä heittäisin kyl sen pallon myös takas et mitä on tehny oman olonsa parantamiseksi?*”²⁸¹

Keskustellessani erään siviilityöntekijän kanssa toi hän esiin havainnon, joka tässä yhteydessä on mielenkiintoinen. Kertoja mainitsi virkamiesten olevan hämmästyttävän passiivisia itseään koskevien asioiden hoitamisessa ja piti kummallisena näiden tapaa turvautua pienimmissäkin asioissa esimieheen tai tyytyä valittamiseen.²⁸² Väitettä työntekijöiden passiivisuudesta voidaan lähestyä homososiaalisuuden ja solidarisuuden välisiä kytköksiä käsittelevän pohdinnan kautta. Stig Grundvallin mukaan homososiaaliset käytännöt säätelivät ryhmässä toimivien miesten välistä kilpailua ja saivat sen kanavoitumaan tavalla, joka ei uhannut ryhmän olemassaoloa. Tasapäistävä homososiaalisuus toimi egoististenittelöiden vastavoimana ylläpitäen yhteisöä ja mahdollistaen sellaiset ystävyys- ja luottamussuhteet, jotka muuten olisivat voineet jäädä kilpailun jalkoihin.²⁸³ Päätelmää voidaan kritisoida siitä, että se myötäilee ongelmallista hegemonisen maskuliinisuuden teoriaa ja esittää miesten välisen toveruuden kilpailulle alisteisena. Kuitenkin havainto tasavertaisuuden eetoksesta yhteisöä koossapitävänä voimana on mielestäni pätevä.

Tasa-arvoisen veljeyden näkökulmasta on vain yksi riskitön tapa ottaa koppi Laurin heittäämästä pallosta. Kulttuurisesti ”oikea” vastaus kysymykseen *mitä ne on tehny oman olonsa parantamiseksi* on: eivät mitään. Huomion ei ole tarkoitus todistaa passiivista suhtautumistapaa rakentavaksi tai aktiivisuutta epäsolidaariseksi, enkä vihjaa, ettei yhteisössä voisi esiintyä epätervettä kilpailua. Tästäkin on aineistossani vakuuttavia esimerkkejä.²⁸⁴ Tasavertaisuuden ideaalin kyllästävässä yhteisössä kielteinen ja passiivinen orientaatio saattoi kuitenkin olla sosiaalisesti hyväksyttävämpi kuin aktiivinen, eteenpäin pyrkivä asenne, joka voitiin herkemmin tulkita todisteeksi pyrkyryydestä ja selkään puukottamisesta.

Pyrkyryys oli erityisen paheksuttavaa, jos pyrkyri oli esimiesasemassa ja edisti uraansa alaistensa kustannuksella. Epäluotettavia, joustamattomia ja priorisointiin kykenemättömiä esimiehiä, useimmiten opistouseereita tai upseereita, kuvattiin

281 KPK2/64.

282 KPK3/70.

283 Grundvall 1999, 162–163. Veljeydestä kilpailua hävittävänä voimana myös Paaskoski 2008, 102.

284 Esim. 5009:4; KPK2/39.

”kusipäisiksi vastuunpakoilijoiksi”, ”mulkuiksi” ja ”besserwissereiksi”. ”Mulku” oli liian tosissaan niin sotilaallisen järjestyksen kuin itsensä ja uransa suhteen.²⁸⁵ Usein kielteiset näkemykset liittyivät tilanteisiin, joissa esimiehen kerrottiin korostaneen hierarkiaa sen sijaan, että hän olisi pyrkinyt alikommunikoimaan sitä.²⁸⁶ Tätä seikkaa on luvussa toistuvasti sivuttu.

Upseerit olivat hyvin tietoisia leimaamisen prosesseista ja siitä, miten vaikeaa menetetyä luottamuksen palauttaminen saattoi olla. Siksi virheiden välttäminen oli kriittistä.

Pekka: [J]os sä pääset sellasiin kirjoihin että sä oot tommonen itsevaltanen ja kovakorvanen upseeri niin se säilyy myös sen takia et sulle ei kukaan viitti puhua, sulle ei kerrota enää asioita koska tiedetään et joku sä käytät sit tietoo väärin tai sitte sä nujerrat ihmisiä.²⁸⁷

Matti: Jos me otetaa esimerkiks kaveri joka on vaikka ollu tällasissa keskitason johtamistehtävissä melko pitkään, ja se on siinä uransa alkuvaiheessa hölmöilyllä oikein kunnolla, eikä o pystyny koskaan niinku hankkimaan sitä alaistensa kunnioitusta ja vaikka se sitte siinä virkauralla etenee ja pääsee vaativampii tehtävii ja välillä hoitaa asiansa ihan hienostiki ni ei se pääse siitä maineesta ikinä eroon, ei koskaan. Et niitäki löytyy tuolt kyl muutama, jotka oikeestaan vähän niinku säällittäki. Et joskus on ihan valosiiki hetkii mutta ei niitä sitte, ei niitä kyl kukaan muista.

Miia: Mm. Ja sit se viel tuntuu periytyvän näiltä ketkä on ollu pitkää talossa ni näille nuorille ketkä tulee, eli jos joku on leimattu ni se tieto kyllä kulkee, se ei o mitenkää sukupolvien rajoissa

M: Kyllä kyllä, ei. Et siin, jos sä oot niinku kunnolla onnistunu tyrimään ni et sä kyl pääse siit ikinä eroon. -- Mutta sitte on myöski ollu toisen suuntasia liikkeitä siinä että joku, tulee kaveri joka on ihan kusipään maineessa, ja yhtäkkii huomataan siellä yksikössä et ei, toihan on ihan fiksu kaveri että ei mitään hätää. Ja ne tapahtuu aika nopeestiki ne muutokset. Positiiviseen suuntaan ni se on aina hidasta et siinä menee kauan [naurahdus] mut sit joku pystyy kahessa viikossa vetämään iteltään maton alta, et se käy äkkii.²⁸⁸

Kaksi esimiesasemassa toimivaa henkilöä kertoi esimiestyöhön liittyneistä neuvottomuuden tunteista. Molemmat mainitsivat ajatuksistaan hakea tukea hankaliin tilanteisiin, mutta samaan aikaan he pohtivat, mistä työnohjausta olisi mahdollista ja järkevää hakea.²⁸⁹ Epävarmuuden artikulointia vertaisille tai lähiesimiehille ei varmastikaan helpottanut se, että juuri johtaminen kuului sotilasjohtajien itseymmärryksessä ammattikunnan ydinosuusalueisiin.

Vaikka ryhmäpaine samanmielisyyteen oli esimerkiksi esimiehiä koskevia mielipiteitä muodostettaessa voimakas, ei yhtenäiseltä vaikuttava joukko aina ollut yhtenäisen.²⁹⁰ Erään kertojan mukaan virkamiehillä oli ristiriitatilanteissa tapana ”lyöttäytyä

285 Nimitys löytää vastineensa Wollingerin (2000, 83) varusmiestutkimuksesta, jossa yli-innokas ja liian vakavasti palvelukseen suhtautuva alokas oli ”stridspitt” tai ”stridskuk”.

286 Esimerkiksi eräs kertoja kuvasi aluepäällikköä, joka käski merivartijoiden kerätä tupakantumpit merivartioaseman pihalta. Kertomus oli toisinto Väinö Linnan Tuntemattoman sotilaan kohtauksesta, jossa Lammio ja Rokka väittelevät kivien asettelemisesta polkujen viereen.

287 5009:14.

288 5009:1.

289 5009:4, 5.

290 Ryhmän näkemykseen mukautumisesta ja autonomian säilyttämisestä ks. Ojajarvi 2015, 128.

yhteen”: ”ei koskaan niin et joku menis ja sanois vaan ne liittoutuu heti, ne on vahvoja silloin”, mutta silti joukossa oli aina ”kuitenki joku sellanen joka ei välttämättä haluu olla sitä samaa mieltä”.²⁹¹ Jaetuista näkemyksistä poikkeaville kannoille löytyi tila pienemmän piirin keskusteluissa.²⁹² Eräs merivartija kertoi kollektiivisesti vihatusta esimiehestä, että ”ei se mun mielestä mitä tääl nyt vaikutelmaa sain ni ollu niin mulkkuku mitä puhutaan”.²⁹³ Toisessa yksikössä toinen merivartija kiteytti leimaamisen ja todellisuuden suhteen toteamukseen, että se, mitä tarpeeksi monta kertaa toistetaan, muuttuu todeksi riippumatta siitä, mitä alun perin oli tapahtunut.²⁹⁴

Tasavertaisen veljeyden eetosta tuottava homososiaalinen narratiivi on edellä piirtynyt esiin epäoikeudenmukaisuuksiin nojaavan diskurssin, pyrkyryyttä paheksuvien kannanottojen ja upseerien varovaisuuden kautta. Se toistui myös naistyöntekijöiden kerronnassa.

*Helena: Täs on just se että metri etäisyyttä kaikkiin ja kaikki on samanarvoisia. Et yhtään ei silleen käydä flirttailemaan kelle enemmän, vaan se on se tasapuolisuus joka [merkitsee], et se on kyllä tärkeä asia näitten miesten maailmassa naisena --.*²⁹⁵

*Saara: [V]armaan sen takia että naisia on niin vähän ni sun pitäis olla kaikkien kans tasapuolisesti. En mä osaa sitä [tarkemmin] sanoa mut sen on niinku aistinu semmosena.*²⁹⁶

Sama intuitiivinen havainto sai minut eräänkin kerran heikosta tanssitaidostani huolimatta veivaamaan paritansseja kaikkien tanssihaluisten virkamiesten kanssa. Väkeä oli sillä kertaa koolla kahden vartiolaivallisen verran.²⁹⁷ Merivartioston naistyöntekijät kertoivat lukuisia esimerkkejä siitä, miten miestyötoverit olivat olleet mielissään tultuaan huomioduiksi tai pahoittaneet mielensä jäätyään vaille huomiota. Naiset olivat saaneet oikeanlaisesta toiminnasta myönteistä palautetta miestyötovereiltaan mutta kokeneet tasapuolisuuden ylläpitämisen mahdottomaksi, sillä sen särkeymiseen riitti pieninkin eriarvoistavaksi tulkittava seikka.²⁹⁸ Tyyni pinta pulpahti etenkin, jos areenalle tunkeutui ulkopuolisia.

Marika: Ne [miestyötoverit] on joskus sivusta kysyny et jos mä oon jonku kanssa ollu enemmän töissä, ihan pelkästään työkaverina, ni kysellään sit vaivihkaa siltä mieheltä et onks teillä jotain. Ja sitte taas jos tulee noita uusia, on ne sitten komennuksella olevia tai oppilaita tai muita, jos joku haluaa kysellä multa, vaikka ne ois ihan työasioita tai jos se viihtyy mun seurassa tai ollaan tekemisissä, niin vaikka se on semmost pientä naljailua, ni siltiki mä uskon et siinä on osaksi totta, et mitä sä meiän Marikaa

291 5009:6.

292 5009:18.

293 KPK2/54.

294 KPK2/42.

295 5009:6.

296 5009:18.

297 KPK2/33.

298 Itse syyllystin työntekijöiden epätasa-arvoiseen kohteluun hakeutuessani tutkittavien seuraan ja ylläpitäessäni tuttavuussuhteita. Tämä lienee ollut omiaan herättämään epäilyjä tutkijan motiiveista.

*oot nyt menossa sinne viemään, ja älkää meiän Marikaa yrittäkö. Et vähän niinku et tää on meidän juttu. Vähän niinku semmonen että ei tänne tarvi tulla.*²⁹⁹

Käsitellessään sukupuolten välistä tasa-arvoa armeijassa Susanne Wollinger väittää naisvarusmiesten näyttäytyneen uhkana veljeydelle, koska he avasivat tilan kilpailulle ja muuttivat miesten keskinäisen kanssakäymisen sävyjä.³⁰⁰ Marikan kerronnan valossa tulkinta vaikuttaa osuvalta. Naisten läsnäolo ja huomio saattoivat horjuttaa miesten veljellistä tasavertaisuutta yhtä tehokkaasti kuin sotilaallista hierarkiaa korostavat tilanteet.

Tasapuolisuuden vaatimukseen liittyvillä jännitteillä leikiteltiin, ja niitä myös uhmattiin. Tyypillisimmin kuvailusta välittyi kuitenkin varovaisuus, joka sai naiset upseerien tavoin arvioimaan toimintaansa. Käytännössä epävirallinen käyttäytymisvelvoite tarkoitti, että naistyöntekijöiden oli tarkasti arvioitava, miten erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa saattoi toimia, mietittävä ”missä porukassa oot ja mitä teet”.³⁰¹ Naisten kerrottiin herkästi jättäytyvän pois esimerkiksi virkistyspäivistä ja illanvietoista, koska osallistuminen saattoi johtaa tapahtumien vääristelyyn ja naisten leimaamiseen kevytkenkäisiksi.³⁰² Toisaalta Marika toi esiin tilanteita, joissa läheinenkin kanssakäyminen oli mahdollista ilman, että sitä tulkittiin väärin. Hän viittasi toiminnallisiin, fyysistä läheisyyttä edellyttäviin työ- ja koulutustilanteisiin eli olosuhteisiin, jotka ruokkivat communitas-yhteisöllisyyden muodostumista.

Wollinger toteaa sosiologi Hanne Haavindia lainaten, että miesvaltaisissa yhteisöissä toimivien naisten on maksettava hinta osallistumisestaan siinä, etteivät he yksin voi päättää, milloin sukupuoli on tai ei ole toiminnassa relevantti tekijä. Tilanteiden sävyt saattavat muuttua nopeastikin.³⁰³ Merivartioston naisten kokemukset tapauksista, joissa luontevana ja tasavertaisena näyttäytynyt vuorovaikutus oli jälkikäteen kääntynyt miesten puheissa muuksi, rinnastuvat miesten kokemuksiin selkään puukotuksista. Mikään ei viitannut siihen, että naiset olisivat loukkaantuneet miehiä herkemmin, vaan kyse oli perustavanlaisen luottamuksen ja toveruuden kokemuksen rikkoutumisesta. Vaikuttikin siltä, että osapuolten välillä oli oltava erityisen vahva luottamus ennen kuin naiset uskalsivat heittäytyä mukaan ryhmätoimintaan.

Tasavertaisuuden kulttuurisesta keskeisyydestä kertoo edelleen tapa, jolla työntekijät saattoivat peitellä tietyn tyyppisiä sosiaalisia suhteita toisiltaan. Toimintatapa koski niin mies- kuin naistyöntekijöitä kaikissa henkilöstöryhmissä. Eri sukupuolta olevien työkavereiden välisiä ystävyysuhteita ylläpidettiin vähin äänin väärinkäsitysten ja juoruilun välttämiseksi. Myös samaa sukupuolta olevat työtoverit saattoivat olla tekemisissä pääsääntöisesti työajan ulkopuolella, jos he halusivat välttää vaikutelmaa

299 5009:10.

300 Wollinger 2000, 127, 133–134.

301 5009:10.

302 Ibid. Myös 5009:12; KPK3/70. Naisista miesten käyttäytymisen vartijoina ks. Ojajarvi 2015, 121; Wollinger 2000, 132.

303 Wollinger 2000, 133.

pienryhmiin kuulumisesta. Työntekijät, jotka kertoivat olleensa romanttisessa suhteessa samassa organisaatiossa työskentelevään, olivat pyrkineet salaamaan suhteensa. Henkilöstöryhmien rajat ylittäviä ystävyysuhteita pidettiin pulmallisina etenkin, jos osapuolet työskentelivät samassa komentoketjussa. Vaikka erilaisia rajoja rikkovia tuttavuus-, ystävyys- ja seurustelusuhteita oli, leimasi niistä keskustelemista varovaisuus. Avoimuutta ja tuttuutta korostavassa yhteisössä tämä on silmiinpistävää. Mälkki esittää työssään toiseuden olleen ryhmäpaineella ylläpidetty asetelma. Niin savotoilla kuin sotaväessä eri ryhmien edustajien oli ylläpidettävä etäisyys toisiin säilyttääkseen kunniansa.³⁰⁴ Kunnian säilyttämisen logiikka näyttää merivartiostossa olleen samankaltainen. Toiseuden ylittäminen oli aina riski, jota yksilön oli arvioitava.

Aineistoesimerkit antavat ymmärtää, ettei tasavertaisen veljeyden eetos jäänyt tarinoinnin tasolle, vaan sillä oli käytännöllisiä vaikutuksia.³⁰⁵ Tarja Tolonen tukeutuu analyysissään Richard Baumanin tulkintaan ”strategisesti käytetyistä tarinoista”. Ilmaisuu viittaa käsitykseen, että tarinat eivät ainoastaan järjestä kertojan kokemuksia uudelleen vaan merkitykset itsessään syntyvät tarinoinnin tapahtumassa. Esimerkkejä strategisesta tarinoiden käytöstä koululaisyhteisössä ovat etenkin seksuaalisuuteen liittyvät mainetarinat, joiden avulla kertoja saattoi nostaa omaa asemaansa tai alentaa toisen asemaa.³⁰⁶ Myös tämän tutkimuksen aineistossa toistuvat ja edellä kuvaillut kestoaiheet tulevat ymmärrettäviksi tästä näkökulmasta. Niistä hahmottuu tasavertaista veljeyttä kommunikoiva normisto, jota tarinoiden *persona non grata* rikkoo. Epärehellisesti siirtoja parempiin tehtäviin hankkivan virkamiehen, vallanhimoisen esimiehen ja kevytkenkäisen naisen myyteissä on samaa voimaa. Epäonnistuneiden hahmojen galleria kiteyttää joukon kulttuurisia ideaaleja ja tarjoaa kaikupohjaa oikeanlaiseksi mielletyn toiminnan refleksiiviselle jäsentämiselle sekä yksilöllisille ylentämisen ja alentamisen tavoitteille. Merivartiostoon pätee myös Tolosen havainto, että yhteisö, jossa kaikki tuntevat toisensa, toimii mitä mainioimpana yhteisönä mainetarinoille. Tutuus lisää tarinoiden voimaa.

304 Mälkki 2008, 264.

305 Ks. myös Tallberg 2009, 120.

306 Tolonen 2001, 37–38, 214, 250–253.

6 LIIKKEESSÄ

Tuoli ikkunan ääressä

Olen aiemmin käsitellyt työntekijöiden kokemuksia merellisten yksiköiden talvikauden toimeettomuudesta. Puhuimme Antin kanssa vapaa-ajanviettomahdollisuuksista, kun hän toi esiin saariaseman pysähtyneisyyden.

Antti: Siel [asemalla X], oot sä, tai oot tietysti varmaan myöski istunu siin tota, ku on se ruokapöytä, ni sit siin reunoil on ne kaks tuolii, siin ikkunan ääressä, sillee et niist näkee siihen lahdelle niist tuoleist. Ne istuu ne jätkät siinä [naurahdus] tsiigailee siinä [naurahdus] et jes!, ku ilmesty lokki edestakasin, tai silmut kasvaa puihin [naurahdus]

Miia: [Tunnistaa tilan, tuolit ja tilanteen, nauraa] Onks se semmost mikä tuntuu sust vieraalta tai

A: Joo, vähän [naurahdus] tuntus vieraalt kyl, pakko myöntää.¹

Kuvailussa virkamiehet istuvat ikkunan ääressä katsomassa lähes liikkumatonta maisemaa, johon vaihtelua tuovat vain lokit ja vuodenaikojen vaihtuminen. Naurahdelut ja sanavalinnat antoivat ymmärtää, ettei Antti nähnyt itseään ikkunan ääressä istumassa. Kertoja totesi myöhemmin asenteensa ehkä johtuvan siitä, ettei hän nuorena kaupunkilaisena osannut havainnoida ja arvostaa luontoa samalla tavoin kuin vanhemmat merivartiomiehet. Joka tapauksessa kuvailtu ympäristö ja virkamiesten asema siinä eivät näyttäneet vastaavan Antin työtä koskeviin odotuksiin. Sen sijaan Antti mainitsi haastattelussaan erityisen hyvänä työviikkona sellaisen, jonka aikana ”oli tosi paljon keikkaa” ja ”sattu ja tapahtu kaikenlaist”.

Juuri tämänkaltaiset keskustelut saivat minut tutkimuksen edetessä kiinnittämään huomiota liikkeen, eleiden ja asentojen tematiikkaan. Virkamiesten kerronnassa esiintyi runsaasti viittauksia liikkumiseen ja liikkumattomuuteen sekä erilaisten työskentely-ympäristöjen kinesteettisiin piirteisiin. Tutkittavani myös sanallistivat ja arvottivat työruumiidensa liikkeitä ja asentoja, joita heidän kanssaan kohtasin. Kuten aiemmista luvuista on voitu nähdä, on merivartioston toimintaan liittyvä liike staat-tisen paikallaanolon ja aktiivisen liikkumisen vaihtelua. Tämä ”operatiivinen liike” toteutuu niin yksilöllisen työntekijäkehon kuin tehtävää suorittavan kokonaisuuteen eleissä ja liikkeissä, jotka vaihtelevat pienistä, hädin tuskin havaittavista eleistä ja ilmeistä ”kyllä tapahtuu” -asenteessa ruumiillistuviin kollektiivisiin koreografioihin. Liikettä aikaansaavat hallinto ja johtamistyö, jossa kyky niin sanotusti vastata toimintaympäristön vaatimuksiin – eli tuottaa, rytmittää ja suunnata tietynlaista liikettä ja paikallaanoloa siten, että ne ovat oikeassa suhteessa toiminnan kohteena olevien ihmisten liikkeeseen ja ympäröiviin olosuhteisiin – nousee keskeiseksi. Johtamistyöhön kuului myös liikkeellä operointi aiemmin kuvailtujen siirtojen muodossa. Operatiivi-

1 5009:9.

sen liikkeen voidaan samalla ajatella ilmentävän ja ruumiillistavan sotilaskuria, sillä liikkeestä käsketään.

Tässä luvussa lähestyn merivartiomiesten arkea kinestesian näkökulmasta taroituksenani tuoda analyysiin ulottuvuus, joka perustavalla tavalla valottaa organisaation kulttuurista tietoa ja muutosproblematiikkaa. Ajattelen liikkeen tematiikan avaavan näkökulmia siihen, miksi jokin on kulttuurisesti keskiössä tai marginaalissa. Liikkumisen ja paikallaan olemisen vuorottelun analyysi on hedelmällinen lähtökoh- ta esimerkiksi sen jäsentämiseen, millaisia käsityksiä virkamiehillä on tehtävien hie- rarkiaista ja ammattitaidosta. Kiinnostavaksi kysymykseksi muotoutuu se, millaisen liikkeen ympäröiminä ja millaisissa liikkeissä virkamiehet tuottavat ja tulkitsevat am- mattilaisuuttaan. En katso tutkimustehtäväni kannalta tarpeelliseksi tehdä käsitteel- listä eroa työruumiin ja kokonaisruumiin erilaisten asentojen, eleiden ja liikehdinnän välille, vaan tulen tarkastelemaan yleisesti fyysisen liikkeen merkitysisältöjä. Pohdin- tani ei liioin pyri kaiken työstä johtuvan liikkeen systemaattiseen käsitteellistämiseen tai kuvaamiseen. Sen sijaan uskon tarjoamieni esimerkkien olevan riittäviä osoitta- maan kinesteettisen näkökulman kiinnostavuuden merivartiotyön muutokseen, jat- kuvuuteen ja henkilöstön motivaatioon liittyvien kysymysten ymmärtämisessä.

Työruumiin arvottama liike

Meneminen, tekeminen ja liikkuminen

Kullakin ympäristöllä on luonteenomainen liikkeensä, jota kehomme kohtaa ja jonka kanssa se on vuorovaikutuksessa. Näitä meitä ympäröiviä erilaisia, erillisiä mutta yh- täaikaista, liikeympäristöjä voidaan kutsua *kinesteettisiksi kentiksi*.² Kohtaamme niitä jatkuvasti, niin ollessamme paikoillamme kuin liikkuessamme jalan tai autolla, me- rivartiostossa myös veneellä, laivalla, moottorikelkalla, jääkulkuneuvolla, ilmatyyny- aluksella tai vaikka sukeltaen. Kinesteettisiä kenttiä muodostavat sekä ympäristöt että niissä olevat elolliset oliot, esimerkiksi virkamiehestä ympäröivät toiset työntekijät, asi- akkaat ja sivulliset. Vaikka Antin kuvailema maisema saattaa vaikuttaa staattiselta, on siinäkin liikettä. Lokin lentelyn ja silmujen puhkeamisen liike poikkeavat kuitenkin liikkeestä, jota esimerkiksi meripelastustehtävässä toimiva virkamies kohtaa. Hänen havaitsemansa ja häneen vaikuttava liikekenttä syntyy luonnonvoimien, alusten, työ- välineiden ja ihmisten liikkeestä: tuulesta, aalloista, eri suuntiin tempoilevista veneis- tä, kiristyvistä ja löystyvistä köysistä ja käskyjä noudattavista tai niitä noudattamatta jättävistä asiakkaista. Voidakseen suoriutua tehtävästään on virkamiehen sovittava oman kehonsa liike häntä ympäröiviin kinesteettisiin kenttiin. Tyynenä kesäiltana ki- nesteettinen toimintaympäristö on tietysti erilainen kuin talvimyrskyssä, jossa työn- tekijää ympäröivät liikevoimat ovat rajuja ja arvaamattomia.

2 Parviainen 2006, 30–31; Parviainen 2010, 320.

Kinesteettiset kentät ovat edelleen toisenlaisia lentoaseman rajatarkastustehtävissä, joita aiemmissa luvuissa on kuvattu niin materiaalisuuden kuin toiminnallisuuden näkökulmasta. Täällä kompleksinen kineettinen ei synny luonnonvoimista, vaan tungoksesta turvatarkastuksessa, lennoilleen kiirehtivien ihmismassojen etenemisestä säädeltyjä reittejä pitkin, lähtöporteilla odottavien matkustajien malttamattomista vilkaisuista monitoreihin sekä jatkuvasti nousevien ja laskeutuvien lentokoneiden, kiitoradoilla rullaavan huoltokaluston ja tehtäviinsä rientävien työntekijöiden liikkeestä. Lentoasema on kuin pienoiskaupunki, jonka rytmit, liikkeet ja tapahtumat määrittyvät niin sääntöjä noudattavien kuin niitä rikkovien toimijoiden liikkeestä.³ Lentoasemalla rajavartiomiehet työskentelevät tehtävästään riippuen muiden liikkeen ympäröiminä, sen mukana tai sitä sivusta seuraten. Erityisesti ensilinjan rajatarkastajien tilanne näyttäytyy kinesteettisesti poikkeuksellisena. Työtehtävissään he istuvat paikoillaan lasikopeissa asiakkaiden liikkuessa heidän ympärillään, ja heidän liikkeensä rajoittuivat matkustusasiakirjojen vastaanottamiseen, selaamiseen, mahdolliseen laitteella tarkastamiseen ja leimaamiseen sekä ojentamiseen takaisin asiakkaalle.

Kinesteettisen kentän käsite tekee näkyväksi merivartioston eri yksiköille ja tehtäville luonteenomaisia, kulttuurisia liikeympäristöjä. Tulini toteamaan, että kerronnassa erilaisten kinesteettisten kenttien kuvailu ja se, millaista kehollista toimintaa ne työntekijöiltä edellyttivät, korreloi sen kanssa, miten ”hyviksi” erilaiset työtehtävät miellettiin. Tämä kävi ilmi esimerkiksi tavasta, jolla Antti edellä kuvaili passiivista istumista kielteisesti ja toimeliasta työviikkoa myönteisesti. Toiminnallisuuden korostaminen sekä kerronnassa että arkitoimissa oli kannanotto liikkuvuuden puolesta pysähtyneisyyttä – tai ainakin sen ideaa – vastaan:

Merivartija Niko: Mä en [tauko] en tykkää yhtään paikallaa olevasta toimistotyöstä tai semmosesta, et mä tykkään olla ulkona ja et saa liikkua ja tehdä erilaisia asioita ja olla erilaisten ihmisten kans tekemisissä.⁴

Rajatarkastaja Essi: Mä oon niin liikkuvainen ja hermostunu ihminen että pitäis saada tehdä muuta-kin ku vaa istua kopissa.⁵

Opistoupseeri Tapani: Mä olen erittäin hyvin viihtynyt nimenomaan [isoilla merivartioasemilla] et ku siellä mentii ja tehtiä ja oli mukana siinä toiminnassa. Et en oo koskaan ollu oikeen niinkun toimistotyöntekijä --. [S]ielä sai kaikkein eniten olla lähtemäs joka ainoaa rasahdukseen ja ja se oli semmonen , -- nimenomaa liikkeellä oleminen tuola ja noissa erinäkösis tehtävissä ni kyl se oli ehkä kaikkein [mieluisinta].⁶

Upseeri Tuomo: Mul on aina ollu harrastukset sen tyyppisiä, -- ja sit mä oon liikkunu paljon ulkona ja ajatellu et mä en niinku kestä semmosta pelkkää sisätyötä, et se ei o mua varten. Mähän onnistuin välttelemään esikuntapalvelusta hyvin pitkään niinku upseeriks. Ja täytyy sanoo et kyl mul edelleen on se hytinä et mä en hirveesti siitä esikuntatyöstä [pidä], vaikka se nyt on ihan hyvää työtä sinänsä, mut mä en siitä niin kauheesti välitä. Mun nykyinen työ on hallintotyötä mut pääsen myöski kentälle

3 Ehn & Löfgren 2004, 62–63; Sheller & Urry 2006, 220.

4 5009:13.

5 KPK2/48.

6 3624:4.

*ja ulos --. Mut sit mä oon huomannu et kyl ikäki tulee siinä et kyl mä nykyään sit jo mielellään istun toimistohuoneessa. Siel on aika mukava istua, siel on hiljasta, siel saa säännöllisesti kahvia ja ruuan.*⁷

Liikkuvuutta ja käytännöllisyyttä korostavat näkemykset olivat sotilasviroissa palvelevan henkilöstön keskuudessa tyypillisiä kertojan henkilöstöryhmästä, iästä ja sukupuolesta riippumatta. Silti ja siksi on ilmeistä, etteivät kannanotot tarkoita, että fyysinen liikkuminen olisi työtehtävän sisältönä ollut yksinomaan ja tosiasiallisesti tavoiteltua ja priorisoitua. Valtaosa työntekijöistä, jotka kokivat voineensa vaikuttaa urapolkuihinsa, oli tyytyväisiä sellaisiin tehtäviin, joihin kuului runsaasti tai pääosin paperitöitä toimistoympäristössä. Myös stereotyyppisesti toiminnallisiksi miellettyihin tehtäviin liittyi toimistotöitä, esimerkiksi luvussa 2 esiintyneen, öisen keikan päätteeksi hiuksiaan haro-
neen merivartiomiehen riesaksi. Upseeristoon kuuluvat toivat käytännöllisyyden esiin suhteessa akateemiseen orientaatioonsa, jonka ajateltiin luonnollisella tavalla johtavan esikuntatehtäviin ja ”sisätöihin” operatiivisen kenttätöiminnan sijaan.⁸ Liikkeitä, eleitä ja asentoja ei myöskään voida pitää universaaleina niin, että niiden merkitys olisi kaikille sama.⁹ Toiminnallisuus, käytännöllisyys ja liikkuvuus olivat merivartiostossa kuitenkin kulttuurisesti siksi keskeisiä, että työntekijät henkilöstöryhmästä riippumatta tulivat oma-aloitteisesti ottaneeksi kantaa näihin teemoihin ja refleктоimaan niiden merkitystä itselleen. Tätä dynamiikkaa ilmentää myös Matin kuvailu:

Matti: Siinä kävi sillä lailla että ku mä menin -- [toimistotöihin] sen laivanpäällikön työn jälkeen ja olin sitte siinä ollu jonki aikaa, ja [laivalta] loppu päällikkökelpokset kaverit että piti lähtee tekemään tuuraisreissuja sinne, sinne laivalle ni tuli sellanen olo et jippii, takasin miesten töihin täältä rannalta! Mut se oli ensimmäinen tai toinen iltä ku siin hytissä makaili ja katteli [naurahdus] et mihinköhän sen narun vetäis, siis et [naurahdus] ei tätä jaksa enää. Ja se oli yllätys mulle. Että miten siitä oli niinku tavallaan kasvanu ulos siitä työstä ettei halunnu enää tehdä sitä minkä aikasemmin koki äärimmäisen mielenkiintoseks ja hyväks.¹⁰

Niin ikään valmiusjoukkueeseen kuuluva Riku kuvaili passiivisen odottamisen ja istumisen problematiikkaa pohtien samalla mielikuvien ja todellisuuden välistä suhdetta.

Riku: Saattaa olla esimerkiks kolme vuorokautta autossa istumista, ja jos ei mitään tapahdukkaa ni se on, se ei käy että on sellanen [työntekijä] joka ei kykene siihen. Et se vaatii paljon että harjottelee ja varautuu ja ajatellaan että pitää olla jotain äksönii ja sitte onki sitä vaan että on kamat valmiina ja istutaan vaan autossa. Ne on joskus semmosii paikkoi että nuoremmissa tulee esille [turhautumista]. -- Ja seki että -- [välillä] tuntuu vauhti ja jännitys mutta ku sit tekee viis vuotta, ampuu ja laskeutuu helikopterista ja ajaa veneellä kovaa ni ei, se on vaan puuduttavaa [naurahdus], sit niit asioita ei enää ajattele millää muulla tavalla ku että kuinkakohan kauan mun selkä kestää tätä repimistä ja tällasii asioita. -- Siit häviää se hohto pikkuhiljaa, ku niit tehää paljon ja väsyttää ja käsiin koskee ja muuta ni siitä menee, se hohdokkuus kyl häviää.¹¹

7 5009:20.

8 5009:9, 14.

9 Laukkanen 2012, 175.

10 5009:1.

11 5009:19.

Rikun tavoin merivartija Reijo viittasi ikään pohtiessaan erilaisten tehtävien houkuttelevuutta.

Reijo: [M]eikääläinen ei, en herkästi tule merikipeeks mut ei se, se [merellä työskentely] ei o enää mukavaa. Ehkä se ikä alkaa tekee sitä ettei enää haluu paukuttaa tuolla.¹²

Vaikka virkamiehet saattoivat liittää yhteen nuoruuden ja toiminnallisuuden sekä ikääntymisen ja seestymisen, on muistettava, että myös nuoret työntekijät kuvailivat viihtymistään erikoistuneissa tehtävissä, joissa toiminnallisuus ei muodostunut Rikun ja Reijon mainitsemista vauhdista, jännityksestä ja merellä liikkumisesta. Siksi olisi harhaanjohtavaa selittää työntekijöiden suhdetta liikkuvuuteen ikäsidonnaisesti. Pikemminkin ajattelen, että tietoisuus toiminnallisen liikkeen keskeisyydestä on osa meriammattilaisten yhteisöllistä tajuntaa, sitä ”kollektiivista vaippaa” ja ”resonanssipintaa”,¹³ josta yksilön kokemus ponnistaa moniin eri suuntiin kimmoten.

Istuminen

Toiminnallisen tekemisen vastakohtana *istuminen* sai virkamiesten puheessa kiteyttää työn rytmien ja liikkeiden implisiittisiä merkityksiä. Kuten edellä nähtiin, viittasivat työntekijät istumiseen sellaisista olosuhteista, tehtävistä ja tilanteista keskusteltaessa, joita heidän oli vaikea liittää osaksi ammatillista itseymmärrystään. Istumisen tematiikka korostui etenkin lentoaseman ensilinjalla käydyissä keskusteluissa. Esimerkiksi rajatarkastaja Saara käytti haastattelussaan toistuvasti sanaparia ”joutuu istumaan”. Hän puhui myös ”jämhättämisestä”:

Saara: Sillon ku mä viime vuonna tulin tonne ni kyllä se oli aika lailla shokki. Et tavallaan että häh, että tänne nyt vaan jämhähdät ja täs tää nyt on, et sul ei o mitään muuta ku yläkerta-alakerta-linja. Ja ei pelkästään se yläkerta-alakerta, vaan se monipuolisuus [puuttuu] mikä oli satamassa, se oli niin värikkästä porukkaa, sä jouduit puuttumaan nopeesti kaikenlaisiin tilanteisiin, erilaisiin asiakaspalvelu-, tai, asioihin, ni tuolla tuntuu että mä oon ihan turhanpanttina, et mä nyt vaan oon täällä.¹⁴

Rajatarkastajat puhuivat ja vitsailivat usein tuoleista. Esimerkiksi eräässä tilanteessa minulle kerrottiin, etteivät rajatarkastusyksikön toimistotuolien mekanismit tahdo kestää kopista toiseen siirtyvien työntekijöiden säättäessä tuoleja oikeaan työskentely-asentoon. Kertoja tukeutui ulkopuoliseen auktoriteettiin vahvistaakseen sanomaansa: ”*Martelaltaki [kalustetoimittaja] kysyivät, et istutaaks me tää sylikkään [naurua].*”¹⁵ Tuolit olivat toistuvasti läsnä puheissa, koska ne määrittivät ja osoittivat työnteon keskeisimmän asennon, istumisen. Toimistotuolit erottuivat näin merkityksellisinä

12 3624:6.

13 Hoikkala 2009a, 47.

14 5009:18.

15 KPK2/56.

avainesineinä ja istuminen latautuneena asentona. Tuoleista käydyt keskustelut havainnollistivat samalla ensilinjan rajatarkastajien suurta määrää ja korvattavuutta; aihetta, jota myös passikopeissa olevien tietokoneiden rekisteriasetuksia koskevat maininnat käsittelevät. Eräs merivartija puuskahti koppiin tullessaan, että ”*en oo koskaan ollu täl koneel, tääl on taas ihan eri asetuksel*” viitaten rekistereihin ja sovelluksiin, joita kukin työntekijä oli tottunut pitämään avoimina rajatarkastuksia tehdessään eri asetuksin.¹⁶ Säättämisestä hajoavien tuolien ja vieraiden rekisteriasetusten voidaan ajatella konkretisoivan rajatarkastajien asemaa osana työpisteeltä toiselle vaeltavaa ”runkoleimaajien” joukkoa ja ”massaa”, johon Erkkokin aiemmin viittasi.¹⁷ Istumista käytettiin myös keinona ilmaista erottautumista käytännöllisyydestä vieraantuneista upseereista, jotka ”*koulutetaan syömään lautaselta ja istumaan suorassa*”, vaikka Rajavartiolaitoksen johtamistyössä olisi kertojan mielestä tarvittu tyystin toisenlaista johtamiskoulutusta.¹⁸

Virkamiesten suhde istumiseen oli yhtä ambivalentti kuin suhde toiminnallisuuteen. Jos valmiusjoukkueen jäsen vertasi autossa istumista helikopterista laskeutumiseen tai nopealla veneellä ajamiseen, näyttäytyi autossa istuminen passiivisena. Jos sen sijaan valmiusjoukkueen, valvontayksikön tai rikostorjunnan tehtäviin liittyvää autossa istumista verrattiin passikopissa istumiseen, näytti ajoneuvo tuovan asentoon toiminnallisen ulottuvuuden, joka muutti asennon sisällön.¹⁹ Autolla ajaminen mahdollisti maisemien vaihtumisen sekä vuoden- ja vuorokaudenajan hahmottumisen toisin kuin sisätiloissa tapahtuva työ. Arkkitehti Timo Kalanti toteaa autoilun psykohistoriaa käsittelevässä artikkelissaan, että tien päällä olosta on tullut vapauden symboli.²⁰ Valvontayksikössä työ miellettiinkin rajatarkastustyötä vapaammaksi, vaikka valvontayksikön työntekijöillä ei juuri ollut mahdollisuuksia vaikuttaa työhönsä enempää kuin ensilinjan työntekijöillä.²¹ Työntekijät huolehtivat asiakkaiden, muiden muassa turvapaikanhakijoiden ja tutkintavankien, kuljetuksista, rahtikoneiden henkilökunnan rajatarkastuksista ja kotietsinnöistä, minkä lisäksi he osallistuivat ulkomaalaisvalvontaan. Tilanteet sisälsivät toisenlaisia asiakaskontakteja ja toimivallan käyttöä kuin rajatarkastukset, ja työn vaatavuuteen perustuva palkansa oli korkeampi. Valvontayksikön tehtävät osoittautuivat suosituiksi, ja niihin pääsyä pidettiin luontevana urakehityksenä esimerkiksi terminaaliryhmässä toimimisen jälkeen.²²

Rajatarkastajien kuullessa, että olin menossa tekemään kenttätöitä myös valvontayksikköön, oli tyypillisenä vastauksena ironinen ”*ai, pääset istumaan autossa*”. Valvontayksikössä työskentelevät eivät sen sijaan väheksyneet istumista vaativia tehtäviä

16 Ibid.

17 5009:22.

18 KPK2/65.

19 KPK2/36, 3/82. Ks. myös Aurell 2001, 81; Nehls 2003, 64–68.

20 Kalanti johtaa ilmiön Yhdysvaltoihin, 1800–1900-lukujen vaihteeseen ja modernisoituvan, byrokraattisesti organisoituvan yhteiskunnan uusiin pakkoihin. Kurinpitoyhteiskunnan järjestystä oli mahdollista vastustaa vain lähtemällä. Liikkeelle lähteminen on irtiotto, ja itse liike tyhjentää mielen. (Kalanti 2001, 183–185, 208.)

21 KPK3/76.

22 KPK2/50, 3/76.

ja ”taksikuskina toimimista”. Vaikka esimerkiksi oikeudessa istumista pidettiin tylsänä, kuvastaa seuraava aineisto-ote tapaa, jolla työntekijät hyväksyivät tämänkin asennon silloin, kun se ei ollut tehtävän pääasiallista sisältöä.

Istumme salin takaosassa. Kari ja Eero istuvat pitkään liikkumatta samassa asennossa. Puolentoista tunnin päästä Eero kaivaa matkapuhelimen ja alkaa kirjoittaa tekstiviestiä. Kari on kääntynyt tuolissaan ja ottanut kengät pois. Hänelläkin on puhelin. Keskustelu laittoman maahantulon järjestämisestä syytettyjen sähköpostiliikenteestä jatkuu kolmatta tuntia. Salin etuosassa syyttäjä ja lautamies haukottelevat.

Istuntotauolla kysyn, miten istunnon aikana saa ajan kulumaan. Eero vastaa, että ”pitäis olla joku pieni kirja” ja virnistää. Otaksun hänen vitsailevan ja kysyn, eikö salissa saa lukea. Eeron mukaan ”eihän sitä missään kielletä”, mutta ”ei niin tehdä”: he ovat työtehtävissä, ja asiakkaat ovat heidän vastuullaan. ”Olishan se aika outoo jos virkamies istuis siel joku Seura kädessä [nauraa].” Käsittelyä ei kuulemma silti jaksa seurata, sillä ulkopuolisen on mahdotonta hahmottaa pitkälle edenneitä oikeusjuttuja. ”Siel miettii omii juttujaan.”²³

Rajatarkastajien kriittisiä kommentteja on helppo tulkita eron politiikan kontekstissa pyrkimykseksi kyseenalaistaa valvontayksikön suosiota ja asemaa. Erään valvontayksikköön siirtyneen virkamiehen mukaan palaute oli niin kitkerää, että hän alkoi vältellä entisten työtovereidensa seuraa.²⁴ Pidän kiinnostavana seikkaa, että erontekoa tehtiin juuri istumiseen viittaamalla. Istuva asento oli kuin todiste työn tylsyydestä – tai ainakin muistutus siitä, ettei valvontayksikön työtä olisi tullut pitää ensilinjaa hohdokkaampana.

”Asialliset hommat” ja ”paskahommat”

Passikopissa istuminen ei rajatarkastusosaston työntekijöiden puheissa ja toimissa näyttäytynyt mielekkäänä työnä vaan pikemminkin sellaisen vastakohtana. Asennoituminen johdettiin osaston alkuvaiheen hankaluuksiin, joita selitettiin niin huonolla johtamisella kuin ”talo kusettaa” -diskurssilla, työn rutiininomaisuudella sekä aikapaineella, jonka takia työtä ei aina ollut mahdollista tehdä niin hyvin kuin osatyöntekijöistä olisi halunnut.²⁵ Motivaatiota söi myös tieto Schengen-alueen eritasoisista rajatarkastuskäytännöistä. Täsmällisyyden ja tarkkuuden vaatimusta pidettiin järjetömänä, kun samaan aikaan toisaalla tiedettiin ”minkä tahansa menevän läpi”.²⁶ Lentotasemalla rajatarkastajat näyttivät lisäksi kokevan riittämättömyyttä ja epävarmuutta suhteessa uudistuvaan lainsäädäntöön, määräyksiin ja erilaisiin matkustusasiakirjoihin. ”Kontrolloidaaks me nykyään näitä?”, saattoi päivystykseen tullut, hämmentynyt rajatarkastaja kysyä päivystäjältä maahantuloleimoja tutkaillen.²⁷ Pari viikkoa myö-

23 KPK3/79–80.

24 KPK3/76.

25 5009:13. Ks. myös Aurell 2001, 158.

26 KPK2/49.

27 KPK2/44.

hemmin laskettiin jälleen oleskeluaikoja ja tulkittiin joukolla viisumimääräyksiä: ”*On se ihme miten asiakkaan pitäisi osata ymmärtää näistä [määräyksistä] ku 10 vuotta talossa olleil virkamiehilki on ihan eri mielipiteitä tästä!*”, kommentoi joku ohi kulkiesani. Tilanteesta oli yhtä monta tulkintaa kuin paikalla oli työntekijöitä.²⁸

Riittämättömyys purkautui torjuvina ja väheksyvinä kannanottoina, jotka olivat ristiriidassa virallisten pyrkimysten kanssa. Rajatarkastusosaston työntekijöiden keskuudessa oli luvallista ja kommenttien voimakkuudesta päätellen jopa suotavaa ainakin kohtaamisissa tutkijan kanssa korostaa esimerkiksi matkustusasiakirjoihin liittyvää ammattitaidottomuutta. ”*Ei näist ees ymmärrä mitään! Ois mielekkäämpää jos tietäis mitä tää pitää sisällään*”, puuskahti rajatarkastaja kopissa kolmannesta maasta saapuneen matkustajan passia mielenosoituksellisesti päänsä päällä heiluttaen.²⁹ Toinen, ensilinjan jo jättänyt työntekijä mainitsi toistuvasti olleensa aina ”tosi huono” rajatarkastustehtävissä, mikä ei kuitenkaan näyttänyt harmittavan tai hävettävän kertojaa. Kolmas, rajatarkastustehtävissä vain vähän aikaa ennen muihin tehtäviin siirtymistä työskennellyt kertoja totesi, ettei hänen luonteelleen sovi valittaminen käsketyistä työtehtävistä. Muuta sanottavaa hänellä ei ensilinjan rajatarkastustehtävistä ollut.³⁰

Kielteisen asenteen ei voida väittää rajoittuneen ensilinjan rajatarkastajiin, vaan myös esimiesten ja organisaation johdon kielenkäyttö oli tutkittavien mukaan ollut rajatarkastustehtävää väheksyvää. Rajatarkastustehtävää oli kuvailtu ”paskahommiksi”³¹, naisille sopivaksi siistiksi sisätyöksi³² sekä satamissa ”bulkkihommiksi” ja ”juopojunatarkastuksiksi”³³. Johtoportaan viljelemä fraasi ”*runkoleimaajan homma on tärkeä homma*” tuotiin esiin itsensä kumoavana, kömpelönä motiivintyritelmänä, joka ei näyttänyt vakuuttaneen ketään.³⁴ Sävyltään positiivisempi oli ensilinjan työntekijöiden itsensäkin käyttämä ”*[toisaalta] kopistahan ne keikat tulee*”, joka kuitenkin esiintyi sivulauseissa lähinnä silloin, kun työstä pyrittiin epäkohtien listaamisen jälkeen löytämään jotain positiivista sanottavaa. Lausahdus liitti ”koppityön” keikkadiskurssiin ja nopeiden lähtöjen eetokseen, mutta se vaikutti ulkoa opitun toistamiselta vailla kiinnekohtia työntekijöiden kokemuksiin. Puhetavan ja eletyn todellisuuden välillä näytti olevan kuilu, sillä kopista tulleita keikkoja ei yhtä lukuun ottamatta mainittu. Joko niitä ei ollut, niistä ei tiedetty tai niistä ei kerrottu.³⁵ Rajatarkastustehtävään

28 KPK3/69.

29 KPK2/46. Vastaava tilanne KPK2/47.

30 KPK3/81.

31 Ibid.

32 5009:13, 14.

33 5009:1.

34 KPK3/76.

35 ”Kopista tulleita” voivat olla esimerkiksi epäilyt ihmiskaupasta, laittoman maahantulon järjestämisestä tai väärennyksrikoksesta, kun keikalla tarkoitetaan rikosepäilyjä. Suomenlahden merivartiostossa oli vuonna 2009 (2014) esitutkintaan tulleita ihmiskauppatapauksia 0 (1) kpl, laittoman maahantulon järjestämisistä 51 (89) kpl ja väärennyksrikoksia 128 (83) kpl. Keikoilla tarkoitettiin myös erilaisia jatkotoimenpiteitä, esimerkiksi maahantulon epäämistä, käännättämistä ja turvapaikka-anomuksia. (Rajavartiolaitos, tilastotietoja 2009 ja 2014; SLMV, Rikostorjuntatilasto 2003–2008.)

asennoitumista hämmensi lisäksi se, että siitä aiemmin huolehtineet poliisit olivat rajatarkastajien kertoman mukaan kokeneet toiminnan tärkeäksi. Tämä sai eräänkin virkamiehen ihmettelemään, miksi ”*kukaan ei kyseenalastanu sitä miks se homma muuttu saman tien paskaks*” tehtävän siirryttyä poliiseilta rajavartiomiehille.³⁶

Ajattelen kielteisten ja kärjistävien ilmaisujen olevan työntekijöiden tapoja jäsentää tiedostamaansa hiljaista, kulttuurista kitkaa. Ne eivät kuvaa työn huonoutta tai rajavartiomiesten asenteita *per se*, vaan ne ilmaisevat virkamiesten havaitsemaa ristiriitaa kinesteettisten kokemustensa ja mobiilissa organisaatiossa keskiössä olevan toiminnallisuuden idean välillä. Virkamiesten kerronnassa ja toimissa erilaiset kinesteettiset kentät kytkeytyivät ”oikeiden” ja asiallisten töiden tematiikkaan heidän rakentaessaan työtehtävien ja ympäristöjen hierarkioita kehollisten positioiden, eleiden ja liikkeiden kautta. Sekä tietoisesti artikuloidut ammattitaidottomuuden ilmaiset että vähemmän tiedostetusti kommunikoidut asenteet kuvastivat työntekijöiden kulttuurista ymmärrystä siitä, millaisia tehtäviä ja ympäristöjä pidettiin oikeina ja mielekkäinä ja mitä ei. Tämä selittää, miksi tutkijalle esitetyt lausahdukset saivat liioiteltuja ja jopa teatraalisia piirteitä.

Tulkintaa, että ensilinjan rajatarkastustyö oli kulttuurisesti vääränlaista sen staatisuuden takia, tukevat kenttätyöhavainnot muista yksiköistä. Merivartioasemilla, joilla tehtiin huviveneilijöiden rajatarkastuksia, ei rajatarkastuksiin suhtauduttu likimainkaan yhtä kielteisesti kuin rajatarkastusyksiköiden ensilinjoilla.³⁷ Merellisillä rajanylityspaikoilla merivartioasemien työntekijät tekivät rajatarkastukset pääsääntöisesti aluksissa, ja rajanylittäjien lukumäärä oli murto-osa risteily- ja lentomatkustajien määrästä.³⁸ Vastaavasti ollessani seuraamassa Kotkasta liikenneineen matkustaja-alueksen rajatarkastuksia eräs merivartija totesi: ”*Ei tätä pidetä pahana, pääasia et on jotain tekemistä.*” Näistä tarkastuksista huolehtivat paikkakunnalla tai saman merivartioalueen muilla merivartioasemilla työskentelevät virkamiehet, jotka tulivat rajatarkastuspisteille autoilla tai veneillä ja palasivat yksiköihinsä tarkastusten jälkeen. Merellisten yksiköiden viikko-ohjelmissa ja työntekijöiden liikeradoissa rajatarkastustyö edusti vaihtelua.

Myös rajatarkastusosastossa ensilinjan rajatarkastuksiin suhtauduttiin eri tavoin riippuen siitä, työskentelikö työntekijä yksinomaan passikopissa vai tekikö hän ”koppihomma” muiden tehtävien lomassa. Esimerkiksi terminaaliryhmän työntekijät huolehtivat toisen linjan tarkastukseen liittyvistä henkilöntarkastuksista mutta työskentelivät tarvittaessa myös ensilinjalla.

Kakkoslinjalla on ruuhkaa. Terminaaliryhmän Teemu tekee tarkastusta venäläiselle matkustajalle. Sen jälkeen siirrymme ottamaan henkilötuntomerkkejä turvapaikkaa hakeneelta afgaanilta. Lounasajan lähestyessä suuntaamme ravintolaan. Puhelin soi jo mennessä ja uudestaan kun istumme

36 KPK3/81.

37 Myös Sundbäck 2005, 361.

38 Esimerkiksi vuonna 2006 Helsingin satamissa tehtiin 5 446 362, Helsinki-Vantaan lentoasemalla 3 448 465 ja SLMV:n merivartioasemilla 26 994 ulkorajaliikenteen rajatarkastusta (Rajavartiolaitoksen osavuosisikatsaus 2007).

pöydässä: lisää tarkastuksia on kuulemma tulossa. Kysyn eikö joku voisi tulla ensilinjalta purkamaan ruuhkaa, etenkin, kun työhön usein kuulee kaivattavan vaihtelua. Teemun mukaan tälle ei olisi esteitä ja asiasta on keskusteltukin, mutta uusi palkkausjärjestelmä on kuulemma heikentänyt asenteita entisestään: ”Ajatellaan et nyt en ainakaan tee noitten hommia ku siit ei makseta.”³⁹ Terminaaliryhmän työn vaativuuteen perustuva palkanosa on hieman korkeampi kuin ensilinjan rajatarkastajilla. Jätämme kahvit juomatta ja palaamme takaisin.

Kentällä viettämiäni viikkojen aikana saan Teemusta myönteisen kuvan. Hän on rauhallinen ja asiallinen, ja löydän hänet aina täsmällisesti työskentelemässä niissä tehtävissä, jotka hänelle on päivälstassa merkitty. Teemu kertoo olevansa tyytyväinen työhönsä eikä toivoisi muutoksia tehtäviinsä. Hän pitää työnsä monipuolisuudesta, mutta ”joskus tuntuu et kopis vois olla enemmänkin”.⁴⁰

Otteen lopun lausahdus on provokatiivinen, mistä syystä tulkitsin sen kertojan haluksi viestiä joustavuuden ja nöyrän asenteen merkityksestä. Kannanotto ei tehnyt ensilinjasta ainoastaan hyväksytyä vaan kutsuvan ja pyrki osoittamaan, että merivartiomiehen tuli ymmärtää kaikenlaisten töiden merkitys osana viranhoitoa. Passikopissa istumisen ongelmallisuutta ei tuntunut olevan tarvetta korostaa silloin, kun se ei muodostanut tehtävän ainoa sisältöä. Valmiusjoukkueeseen kuuluvan rajatarkastaja Tatun puheesta välittyi samankaltainen asenne hänen kyseenalaistaessaan ”koppityön” huonon maineen. Ensilinjalla työskentelevä oli Tatun mukaan ”oman itsensä herra”, joka joutui tekemään itsenäisiä päätöksiä esimerkiksi laivojen kansimiehiä enemmän ja joka pystyi vaikuttamaan työskentelytapoihinsa.⁴¹ Näkemys oli poikkeuksellinen, sillä useimmiten rajatarkastajat korostivat alistunutta asemaansa ja heihin kohdistettua kontrollia.

Ajauin työntekijöiden kanssa toisinaan keskusteluihin, joissa puitiin kellokorttien sopimattomuutta operatiivisten ja rajatarkastusyksiköiden arkeen. Kertojen käsitysten mukaan sellaiset saattoivat kyllä sopia siviilityöntekijöille ja esikuntien upseereille, mutta muille ne eivät soveltuneet lainkaan. Hurjimmassa huhuissa kellokorttilaitteiden oheen kerrottiin suunnitellun kameravalvontaa, jotta virkamiehet eivät voisi tukeutua kollegiaaliseen apuun eli vilppiin korttien leimaamisessa.⁴² Samaa valvonnan kohteena olemisen ja vapauden välistä jännitettä käsitteli Niklaksen kuvailu vastarinnasta, joita vartiolaivojen valvontaa varten asennetut kamerat olivat henkilöstön taholta kohdanneet. Epäluuloisesti kameroihin suhtautuneet olettivat johtokeskuksen ”herrojen” valvovan työntekijöiden tulemista ja menemisiä.⁴³ Hierarkkisen kontrolloinnin tematiikkaan liittyvästä kitkasta kertoo myös seuraava dialogi, jonka kaksi ensilinjan rajatarkastajaa kävi automaattisen rajatarkastuksen laitteista. Huumori syntyi valvonnan karnevalistisesta kääntämisestä ylösalaisin:

39 Toinen työntekijä kertoi, että ensilinjan henkilöstöä oli aiemmin rohkaistu tekemään henkilöntarkastuksia, mutta osa työntekijöistä ja vuoropäälliköistä pelkäsi linjojen ruuhkautumista, ja toisia ”ei kiinnosta pätäkääkään” (KPK2/55). Samaa välinpitämättömyyttä kuvailtiin asiakirjatutkinnassa: ”Tupakkahuoneessa ne sanoo että olis tosi hyvä kun tulisitte kertomaan ja sais ak-koulutusta, ja sitte [koulutuksen järjestettyä] ne samat jätäkät kaivaa nenää ja lukee Iltalehdeä” (KPK2/65). Kun vaihtelua olisi ollut tarjolla, ei siihen rohjetta tarttua. Edellisessä luvussa esitin passiivisen asenteen liittyvän tasavertaisen veljeyden vaikutelman ylläpitoon.

40 KPK2/50.

41 KPK2/61.

42 KPK2/54.

43 3624:3.

Rajatarkastaja A: ”Ne [automaattilinjastot] vois lähettää esikuntaa, tulkoot töihin niitten kautta!

Rajatarkastaja B: ”Joo...”

Rajatarkastaja A: ”Tai niit vois ohjata sieltä.”

Rajatarkastaja B: ”Ei voi, ei ne ehi ku niitten pitää valvoo meitä... [naurua]”⁴⁴

”Kellokorttikriisit” ja työntekijöiden kontrollointia koskevat spekulatiot tuovat esiin useita jo aiemmin sivuttuja kulttuurisia perusoletuksia. Luvussa 4 käsittelin nopeiden lähtöjen diskurssia ja ”kyllä tapahtuu”-asennetta, jota eräs haastateltava luonnehti toteamuksella ”*asialliset hommat tehdään mut muuten ollaan ku Ellun kanat*”. Asiallisuus ei riippunut toimintaympäristöstä, sillä oikeita töitä löytyi tutkittavien kerronnan perusteella kaikista yksiköistä. Usein tällaiset työt näyttivät kuitenkin olevan jossain määrin mobiileja verrattuna staattisiin ja rutiininomaisiin töihin. Merivartiostossa toiminnallinen ja itsellinen työ oli ”asiallinen homma”. Keskeiseksi määrittelyprosessissa nousivat virkamiesten kohtaaman ja tuottaman liikkeen luonne, rytmit, rutiininomaisuus tai ennakoimattomuus sekä sääntely ja liikkeen suhde muiden, asiakkaiden, sivullisten ja toisten virkamiesten, liikkeisiin. Oleellista oli, voitiinko työn tulkita ilmentävän nopeita lähtöjä ja itsenäistä päätöksentekoa vai oliko tehtävässä kyse rutiininomaisesta toistosta ja kontrollista. Liikkumattomuus oli merkityksellistä ja siedettävää, kun se voitiin selittää varautumisella ja toiminnallisuuden odottamisella.⁴⁵ Kellokorttien toimintaperiaate soti ”kyllä tapahtuu” -asennetta vastaan, kun työntekoa eivät määrittäneet tarpeet vaan työaika. Tämä lienee palkkaukseen liittyvien syiden ohella vaikuttanut siihen, etteivät myöskään ehdotukset erikoistuneiden ryhmien siirtymisestä toimistotyöaikaan saaneet työntekijöiden keskuudessa kannatusta.⁴⁶

Tehtävien asiallisuutta on arvioitu samaan tapaan muissa ammattiryhmissä, kuten kuljetusalalla sekä metsä- ja satamatyöntekijöiden keskuudessa.⁴⁷ Ellun kanat olivat voimissaan myös sosiologi Teija Mankkisen tutkimien palomiesten kerronnassa, jossa oikeaksi palomiestyöksi määrittyivät kiireelliset hälytystehtävät, etenkin tulipalojen sammuttaminen. Mankkinen kuvailee, miten oikeiden palomiestöiden rinnalle oli tullut ongelmallisiksi koettuja ”vääriä” töitä ja ”turhia” keikkoja, jollaisina pidettiin esimerkiksi kiireettömiä kuljetustehtäviä ja hoivatyötä sisältäviä niin sanottuja ”mummokeikkoja”.⁴⁸ Mälkin mukaan sotilaiden sopeutuminen rauhan ja sodan ajan tehtäviin ja olosuhteisiin riippui pitkälti heidän tavastaan määritellä niiden toiminnallista mielekkyyttä. Määrittelyprosessia ei voitu ohjata ylhäältä, vaan se tapahtui joukon itsensä toimesta.⁴⁹ Pippingin havaintoa, että sotilaat jättivät vain harvoin järkevät käskyt toteuttamatta, on pidetty pätevänä myös nykyarmeijassa. Hoikkala kol-

44 KPK2/67.

45 Myös Carlström 1999, 67, 105–106.

46 Esim. KPK2/65.

47 Nehls 2003, 74–75; Steel 2013, 124–126.

48 Mankkinen 2011, 162–163, 170, 176.

49 Mälkki 2008, 191–192.

legoineen näkee ”vain järkevät tehtävät ja käskyt toteutetaan -maksimiin” keskeisenä osana ”suomalaisen sotamiehen eetosta” ja nostaa samalla itsellisyiden suomalaisuuden peruseetokseksi. Järkevältä käskyltä edellytetään toiminnallista perusteltavuutta, joten esimiehen on käskyillään osoitettava eräänlaista ”käytännöllistä järkeä”. Tästä näkökulmasta joukon kurittomuus kertoo ennen kaikkea tietynlaisesta kulttuurisesta mallista annetun tehtävän toteuttamiseen. Mielekkäät tehtävät toteutetaan ilman kontrolloivaa käskijää, mutta omassa tahdissa ja omalla tavalla.⁵⁰

Merivartiostossa henkilöstön suhtautuminen työaikamääräyksiin näytti jakautuvan karkeasti kahtia. Eräissä tilanteissa virkamiehet korostivat henkilöstöryhmästä, iästä, sukupuolesta ja tehtävästä riippumatta ammattiyhpeyden ja sitoutumisen tärkeyttä. Tässä suhtautumistavassa työaika tulkittiin joustavasti, ja työasioita voitiin hoitaa vapaa-ajalla sekä henkilökohtaisia asioita työajalla.⁵¹ Toisinaan korostui sen sijaan tietoisuus työajoista ja työntekijän oikeuksista, jolloin periaatteena oli ”*jos ei makseta ei tehdä*”.⁵² Orientaatiot näyttivät olevan tilannesidonnaisia niin, että sama henkilö saattoi tukeutua vaihtelevasti molempiin.

Kulttuurista murrosta kuvaa kiinnostavalla tavalla seikka, johon kiinnitin huomiota kenttätöiden edetessä. Työntekijöiden keskuuteen oli muodostunut pieni mutta äänekäs joukko, jonka tulkitsin yhdistävän edellä kuvatut orientaatiot eräänlaiseksi ”rusinat pullasta” -asenteeksi. Tätä toteuttavat työntekijät kieltäytyivät kategorisesti esimiesten tai vertaisten pyytämistä joustoista vedoten esimerkiksi työajan päättymiseen. Toisaalta he eivät välttämättä tehneet heille määrättyjä töitä myöskään työajalla vaan olivat jouten vedoten varautumiseen ja töiden priorisointiin. He tuottivat näin kulttuurisesti osin tuttua mutta jouston kaksisuuntaisuuden ja työtovereiden välisen luottamuksen sivuuttavaa logiikkaa. Työnjohdollisesti tilanne oli absurdi, ja juuri ”rusinat pullasta” -orientaatio mainittiin, kun tutkittavat kertoivat esimiestyössä kokemastaan turhautumisesta ja neuvottomuudesta.⁵³ Asenne herätti usein paheksuntaa myös vertaisissa, sillä joku muu joutui tekemään tekemättä jääneet työt. Näissä tilanteissa töiden välttelyä ei pidetty merivartiohenkisenä asiallisten töiden arviointina, vaan se nähtiin yksinkertaisesti yhteishenkeä latistavana laiskuutena ja huonona työ-moraalina.

Vastahakoisuuden koreografiat

Yksiköiden tehtävistä ja virallisista käytännöistä johtuvaan liikkeeseen limittyi erilaisia yksilöllistä ja kollektiivista liikettä, jonka totesin jäävän merivartioston formaalien

50 Hoikkala 2009b, 154–156. Ks. myös Ojajärvi 2015, 105–106, 109–110.

51 KPK2/37, 39, 42; 5009:11. Kyse ei silti ollut kitkattomasta työlle omistautumisesta, vaan myös kutsumuksellisuuteen liittyi vastustamisen tendenssi. Järkeviksi määrittyvissä töissä se kuitenkin jätettiin ”merivartiohenkisesti” taka-alalle. Osa työntekijöistä koki toisaalta, ettei työnantaja antanut riittävästi arvoa työntekijöiden omaaloitteisuudelle esimerkiksi tilanteissa, joissa työn omaehtoiseen kehittämiseen liittyvät ehdotukset evättiin. (KPK2/42.)

52 KPK2/56. Tämä asenne esiintyi tyypillisesti osana ”talo kusettaa” -diskurssia mutta myös tilanteissa, joissa työntekijät kokivat työnantajan käyttäneen toistuvasti väärin työntekijöiden sitoutumista.

53 5009:4, 5, 10; KPK3/71.

koreografioiden ulkopuolelle ja osin toimivan niitä vastaan. Kyse oli työn välttelmiseen tähtäävästä liikehdinnästä, jonka avulla työntekijä saattoi ”häivyttää” itsensä esimiesten käskyvallan ulottumattomiin. *Sluibaaminen* (skiving) tarkoittaa palvelustehtävien välttelyä,⁵⁴ ja sekä käsite että ilmiö olivat tuttuja tutkittavilleni.⁵⁵ Toisin kuin suorasanainen kieltäytyminen tapahtui vältteleminen sanattomasti liikkumista tilassa ja ajassa säädellen.⁵⁶ Ilmiö tuo havainnollisesti esiin, etteivät työnantajien käsitykset työntekijöiden kuuliaisuudesta, mukautuvaisuudesta ja koulutettavuudesta useinkaan ole empiiristen aineistojen valossa kestäviä.⁵⁷ Kenttätyömuistiinpanoissani on mainintoja siitä, miten olen turhaan yrittänyt etsiä tiloista päivälisterien mukaan niissä työskenteleviä henkilöitä.⁵⁸ Sluibailua harjoittavien virkamiesten tapa karttaa toiminnallisesti keskeisiä päivystys- ja sosiaalituloja – eli niissä olevia esimiehiä – ja hakeutua etäämmällä oleviin tiloihin, kuten kuntosalille, ravintoloihin tai terminaaleihin, kuvastaa perifeeristen alueiden suojaavaa funktiota. ”*Jotkut karttelee päivystystä ihan tietoisesti ku tääl voi nakki napsahtaa*”, eräs päivystäjä totesi.⁵⁹ Juuri väljät tilat mahdollistivat töiden välttelyn, sen, että oltiin jossakin olematta missään:

*Saara: Jos sul on alatuloa tai ylätuloa, ni siel ei välttämättä oo se tyyppi, se ei o alhaalla eikä ylhäällä, se ei oo missään. Sit siinä vaiheessa ku siellä ei o jonoja ni se tulee sinne. -- Ne on poissa näkyvistä sillon ku niitten pitäis olla töissä, ikään ku ne on jossaki, vaikka ne ei oo niinku missään.*⁶⁰

Koska täydellinen poissaolo olisi ennen pitkää herättänyt huomiota ja kysymyksiä, oli sluibaillessa välttämätöntä yhdistää poissaoloon passiivista läsnäoloa. Näkyvillä oleminen töihin joutumatta oli kuitenkin haasteellista, mikä teki sluibailusta taitolajin. Tilojen, rytmien ja aikataulujen tuntemisen lisäksi työtehtävien vältteleminen edellytti kykyä arvioida yhteisön sosiaalista dynamiikkaa, jotta työntekijä saattoi välttää paitsi esimiesten myös työkavereiden huomion.

Juhon ja Matiaksen kanssa passikopissa. Lorvivat äsken kahvihuoneessa. Muutamat työkaverit mulkoilivat ja hetken päästä VP [vuoropäällikkö] tuli komentamaan nämä koppiin. Matias selittelee asiaa minulle: ”*Katottiin että ois hyvä miehitys mut onkin saikkuja, siks nää muut on hiilenä. Mut ei silti, oisin mäki jos oisin joutunu istumaan.*” Sanovat että usein samat miehet istuvat kopissa. ”*Jotkut osaa sen [töiden välttelmissä] paremmin ja toiset tekee työt.*”

Juho räiskii tietokonepeliiä ja manaa tylysyttä. Parjaavat esikuntaa, merellisiä yksiköitä ja työtään ylipäättään. Yritän herättää keskustelua työn merkityksistä ja arvostuksista. Juhon vastaus on lakoni-

54 Hockey 2002, 153; Hoikkala 2009c, 256.

55 Seikka kuvaa osaltaan virallisen ja epävirallisen todellisuuden välistä epäsymmetriaa. Viranomaistoimintaa säätelevän virallisen normiston tehokkuus- ja viivytyksettömyysvaatimusten (esim. Hämeenaho 2009, 25; Janzon 2014, 156; Rajavartioliaki 578/2005, 5 §, Virkamieslaki 750/1994, 14 §) valossa sluibailun kaltainen toiminta ei ole mahdollista.

56 Hockey 2002, 153. Merivartiostossa sluibailun tilalliset toteutukset rinnastuivat koululaisten tapaan piileskellä ja välttellä opettajia välituntien aikana. Tolonen 2001, 83–84.

57 Wolkowitz 2006, 67.

58 Esim. KPK2/49, 50.

59 KPK 2/55.

60 5009:18.

nen: ”Se tässä työssä on tärkeintä et muistais ettei se oo ton asiakkaan vika et mä istun tän lasin tällä puolella.”⁶¹

Joutenoloa menestyksekkäämpää saattoi olla tietokoneen tai puhelimen intensiivinen tuijottaminen sekä esimerkiksi mapin kanniskelu ja selaileminen. Nämä tunnettiin yleisesti keinoina esittää ”*työntekoa muistuttavia liikkeitä*” samalla töitä vältellen. Seuraavassa tapauksessa työnteonomainen oleminen ei kuitenkaan hämännyt vuoropäällikköä:

Lähtöpuolella on ruuhkaa. Joku soittaa kopista ja pyytää apua. VP katselee listoja ja monitoreja, vilkaisee päivystystilaan ja puhuu päivystäjän kanssa. Vieressä eräs rajatarkastaja viettää aikaa internetissä eikä ole huomaavinaan tapahtumia. VP tulee viereen ja puhuttelee alaista: ”*Pasasel on lähtö?* [Työvuorolistan mukaan Pasasen tulisi parhaillaan työskennellä lähtevien lentojen linjastolla.] *Meet sä sinne koppiin, siel tarvittais väkeä.*” Rajatarkastaja tuijottaa edelleen ruutua ja mumisee jotain. VP seisoo vieressä, kunnes työntekijä sulkee selaimen ja lähtee.⁶²

Sluibailua esiintyi kaikissa yksiköissä, mutta rajatarkastusyksiköissä sille näytti olevan erityinen sosiaalinen tila ja tilaus. Sluibailu ja purnaaminen liittyivät yhteen, sillä liikkumisella pyrittiin välttelemään samoja tehtäviä, joita purnatessa sanallisesti väheksyttiin. Tässä mielessä sluibailu oli asento ja liikerata, joka ruumiillisesti Ellun kanat -asenteen. Selittäessään toiminnan logiikkaa – riittävän miehityksen varaan laskemista, sairauspoissaoloista johtuvaa virhearviota ja ”hiilenä” olevia työtovereita – Matias osoitti kulttuurista kompetenssia. Sluibailu oli hyväksyttävää, jos sen teki järjestelmän kustannuksella, mutta paheksuttavaa, jos se kuormitti tovereita.⁶³ Toiminnan seuraukset olivat kuitenkin eri yksiköissä eri tavoin todennettavissa, joten sitä tuomittiin vaihtelevasti ja tilannesidonnaisesti. Sluibailijat luottivatkin usein suuren yksikön sosiaaliseen ja toiminnalliseen monimutkaisuuteen siinä, etteivät esimiehet ja vertaiset kyenneet todentamaan, kuka jätti mitäkin tekemättä ja kuka työt lopulta teki. Vaikka töiden välttelyn seuraukset olisivatkin hahmottuneet, ei niistä välttämättä piitattu laiminlyönneistä kärsivien anonyymien ”runkoleimaajien” jäädessä etäisiksi. Kompetenssina sluibailu kytkeytyi myös aiemmin mainittuun nopeiden lähtöjen ja priorisoinnin logiikkaan. Merellisissä yksiköissä oli ammattitaitoa ymmärtää, milloin työajalla oli syytä säästää voimia ja varautua hälytystehtäviä varten. Tämä kulttuurinen ymmärrys heijastui myös rajatarkastusyksiköiden käytäntöihin ja asenteisiin mitä tuli työajalla tapahtuvaan kuntosaliharjoitteluun, lepoon ja ruokailemiseen. Tässä mielessä päivälistaan perustuva kopissa istuminen osoitti ymmärtämättömyyttä kulttuurisista normeista.

Sluibailu oli sukupuolittunutta toimintaa. Kiinnostavana näyttäytyy seikka, että naisrajatarkastajien mukaan sekä esimiehet että työtoverit odottivat heiltä vastuun-

61 KPK2/49.

62 KPK2/44.

63 Myös Hockey 1986, 129–130; Mälkki 2008, 251; Ojajarvi 2015, 109.

tuntoa, tunnollisuutta ja tarkkuutta työssä.⁶⁴ Monissa tilanteissa odottamisen koettiin sisältäneen edellyttämistä. Esimerkiksi eräs naisraajatarkastaja kertoi, että häntä pyydettiin usein tekemään ylimääräisiä töitä kollegoiden sairastuttua tai hävittyä työpisteiltä, mutta miestyötovereiden halukkuutta ylimääräisiin töihin ei aina edes kysytty. Kertoja koki, että hänen myös odotettiin suostuvan, mitä hän piti epäoikeudenmukaisena.⁶⁵ Tapa, jolla naisraajatarkastajiin suhtauduttiin, asemoi heidät näin merivartioammattilaisuudessaan toisiksi kahdella tavalla. ”Tarkkoina ja tunnollisina” heidän ajateltiin olevan sopivia rajatarkastuksen ensilinjalle. Tunnollisuuden leima vei naisilta toisaalta edellytykset sluibailuun, jolloin sukupuolittunut ajattelu teki naisraajatarkastajista epäpäteviä suhteessa kulttuurisesti keskeiseen priorisoinnin logiikkaan. Ajattelun kaksijakoisuudesta kertoo osaltaan tapa, jolla naisten toimintaa kontrolloitiin. Naistyöntekijä, joka tavoistaan poiketen istahti muiden kanssa sohvalle katsomaan televisiota, sai välittömästi vastata kysymyksiin siitä, eikö hänellä ollut riittävästi töitä.⁶⁶

Siitä huolimatta, että sluibailun kaltaiset toimet kuuluivat epävirallisen piiriin, alkoi niiden suhde viralliseen näyttää kiinteältä. Pintatasolla kyse oli hetkittäin voimakkaastakin vastarinnasta, joka vaikutti sotilaallisen järjestyksen anarkistiselta kyseenalaistamiselta. Koska useimmat työntekijät kuitenkin pysyivät ja jopa viihtyivät viroissaan, vaikutti välttely ja kapinointi jokseenkin päämäärättömältä: se oli pikemminkin valtasuhteita ylläpitävää kuin muutokseen pyrkivää. Aloinkin pitää niin purnaamista kuin sluibailua osana sotilaallista järjestystä, sen kääntöpuolena ennemmin kuin sen vastakohtana. Samaan on päädytty aiemminkin.

Tutkimuskirjallisuuden perusteella kyse näyttää olevan sotilaselämää varsinkin ajattomasti leimanneesta ilmiöstä. AnnaSara Hammar käsittelee suurvalta-Ruotsin laivastossa ilmenneitä vastarinnan strategioita ja funktioita. Hammarin mukaan esimerkiksi hierarkiaa vastustavassa narratiivissa oli kyse ”vallankumouksellisesta kyseenalaistamisesta” siinä mielessä, että miehistö leimasi laivaston järjestyksen vääräksi ja toivoi tilalle toisenlaista järjestystä. Silti se ei varsinaisesti pyrkinyt esimiesten auktoriteettiaseman poistamiseen, vaan useimmat hyväksyivät hierarkian, kunhan sitä toteutettiin oikein. Kontrollia saatettiin vastustaa myös kehollisesti esimerkiksi tietoisella pois jäämisellä, myöhästymisellä ja vahtivuorojen myynnillä. Tätäkään ei Hammarin tulkinnan mukaan tule pitää vastarintana, vaan kyse oli suuremman yksilöllisen liikumatilan tavoittelusta järjestyksen asettamien raamien sisällä rajoja venyttämällä. Molemmissa tapauksissa vastarinta paradoksaalisesti tuki järjestystä, koska niin hierarkiaa kyseenalaistava narratiivi kuin esimerkiksi vaihteilla käyty kauppa perustuivat järjestelmän tunnustamiseen ja siitä vastuun kantamiseen.⁶⁷

64 Metsätyöntekijänaisten vastaavista kokemuksta ks. Suopajarvi 2009, 167–168.

65 5009:10.

66 KPK3/71.

67 Hammar 2014, 273–274. Hammarin tavoin Hockey korostaa kehollisuuden merkitystä virallisen järjestyksen kyseenalaistamisessa. Hockeyyn todistamissa tilanteissa sotilaat käänsivät sotilaallisen hierarkian pääläelleen toiminnalla, johon oli vähän tai ei lainkaan keinoja puuttua. Tutkija mainitsee esimerkkinä tilanteen, jossa joukko kiusasi esimiehiä piereskelemällä kuumassa autossa. (Hockey 2002, 153–154.)

Juha Mälkin tulkinnessa armeijan epävirallinen organisaatio ja jermuilu ilmensivät selviytymisstrategiaa, joka tuki virallisen organisaation tavoitteita. Virallisen organisaation normit antoivat yksilölle ”toiminnallisten mahdollisten ja mahdottomien rajat mutta myös niiden soveltamisvarat”. Toisin sanoen epävirallinen organisaatio ”paikansi organisaation joustovaran sekä muodosti oman toimintalogiikkansa tämän liikkumavaran sisään”.⁶⁸ Kyse oli siitä, että ”pelin henki” vaati kansalaissotilaan alistumista: herran ja jätkän rooleissa toimiminen ja kansalaissotilaan toiminnallisen tilan hyödyntäminen oli näin eräänlaista leikkiä, josta kaikki osapuolet olivat tietoisia.⁶⁹ Wollinger sanallistaa varusmiesten liikkumavaraa samaan tapaan. Armeijan rutiineihin tottuminen avasi mahdollisuuksia venyttää sallitun rajoja, jolloin näennäisesti läpeensä kontrolloitu oleminen välillä ”halkeili”. Näitä halkeamia täytettiin, usein esimiesten hyväksynnällä, epävirallisella ”sosiaalisella ja kulttuurisella voiteluaineella”. Wollingerin mukaan rajojen venyttämisessä ei ollut kyse vastarinnasta vaan *vastahakoisuudesta* (motsträvighet). Tutkijan Kjell Hansenilta lainaama käsite viittaa toimintaan, joka ei ilmennä sopeutumista eikä vastarintaa vaan jotakin niiden välillä. Vastahakoisuus oli kulttuurista tietoa liikkumavarasta, jonka puitteissa sallitun ja kielletyn välinen rajankäynti oli mahdollista ilman, että se johti kurinpidollisiin sanktioihin.⁷⁰

Pekan kerronta kuvastaa merivartioupseerien ajattelussa tyypillisesti korostuvaa tietoisuutta liikkumavaran merkityksestä. Sillä, että esimies antoi alaisilleen toimintavapautta harmittomissa asioissa, voitiin saada aikaan positiivisia vaikutuksia varsinnaisten työtehtävien suorittamiseen.

Pekka: Jos ei mitään muuta jääny [upseerikoulutuksesta] mieleen ni jäi semmonen termi ku tilannejousto. Eli sen johtajan otteen pitää lähtee siitä et mikä se joukko on, ja tavote on saada se joukko toimimaan niiden meidän tehtävien ja tavoitteiden mukaan. Sen mukaan valitaan se et millä tavalla homma etenee, et se tavallaan kuuluu siihen upseeriuteen se että jos on pakko olla niinkun jyrkkä ja lainausmerkeissä ikävä ni sit ollaan, mutta ei se o mikään itsetarkotuksellinen asia. Ja [huokaus] কেনকান etu ei o se että ihmiset kokee oman työnsä raamit ahtaiksi. Ja mun mielest se on luottamuksen puutetta jos ei rohkene antaa sen joukon toimia.⁷¹

Pohdinta ei liittynyt töiden välttelyyn, vaan kertoja puhui yleisesti tilannejouston merkityksestä osana johtamistyötä. Muun aineiston perusteella joustot kuitenkin kohdistuivat usein sluibailun kaltaisiin irtiottoihin ja vapauksiin, joihin ei välttämättä katsottu tarpeelliseksi puuttua.

Hoikkala, Salasuo ja Ojajärvi puhuvat totaali-instituutiossa ilmenevistä ”kokonaisuuteen vapaamuotoisista sosiaalisista taskuista” kuvatessaan hetkiä, joina virallinen organisaatio ei edellyttänyt varusmiehen panosta. Niin luppoajan kuin munkinsyön-

68 Mälkki 2008, 132–133, 168, 170–171, 253. Ammattisotilaat jätettiin tämän projektin ulkopuolelle. Heillä ei näin välttämättä ollut pääsyä tai toisaalta halua päästä sen rakenteiden sisälle. Tämän poissuljennan vuoksi päällystöllä ei toisinaan ollut mitään käsitystä joukkojensa mielialasta.

69 Mälkki 2008, 172.

70 Wollinger 2000, 74–75.

71 5009:14.

nin ja tupakkataukojen kaltaiset epäviralliset hetket olivat kuitenkin aina suhteessa viralliseen, jolloin ”ei-formaali juttu” oli ”formaalin tason määrittämä, sen peili, poikkeama tai varjo”.⁷² Merivartioston henkilöstön ”ei-formaaleissa jutuissa” näytti olevan kyse pyrkimyksestä vaalia jotakin sellaista, jolle virallisissa käytännöissä ei ollut sijaa mutta jota virallinen samalla kutsui esiin. Hockey viittaa sosiologi Paul R. Higten osuvaan luonnehdintaan armeijan epävirallisista toimintatavoista ”spontaaneina polkuina suhteelliseen autonomiaan”.⁷³ Rajatarkastusosastossa spontaani polku saattoi johtaa vaikkapa Narniaan:

Istun kopissa Sakun kanssa yövuoron alkaessa. Saku kertoilee hyväntuulisesti tavanomaisista öistä. Kysyn luvattomuuksista: käykö esimerkiksi vieraita tai käytetäänkö alkoholia, kun ilta hiljenee? Saku toteaa, ettei sellainen kuulu asiaan, ajatuskin tuntuisi oudolta. Sen sijaan tehdään kyllä muita ”vähän kyseenalaisia juttuja”. Suurimpia rikkomuksia ovat työvuorossa nukkuminen ja ”seikkaileminen”. Saku innostuu: ”Kerran me löydettiin semmonen pieni ovi, siel on semmonen ettei oikeen tajuukaan miks täs on ovi. Ja sen ku avaa ni portaat johtaa pimeyteen, ja siel on käytävä jota pitää ryömiä, tai kävellä sillee ankankävelyä, ja yhtäkkiä se tulee semmosee valtavaan käytävään... Me kutsutaan sitä Narniaksi [naurua].” Seikkaileminen ei ole luvallista, mutta ei täysin luvatonakaan. Sakun mukaan ”lapsenmielisimmät” virkamiehet seikkailevat öisin huoltotunneleissa, jos ei ole tarvetta istua kopissa. ”On tuol myös [paikka X], mut sinne ei kai enää pääse... rupes olee liikaaki kävijöitä.”⁷⁴

Lähteminen ja luova liikkuminen merkitsi vapautumista lasikopissa istumisesta. Leikkisä liike ja vapaus näyttävät virkamiesten toiminnassa kytkeytyvän yhteen samalla tavoin kuin Elina Pajun päiväkodin arkea koskevassa analyysissä. Pajun mukaan valvomattoman tai vapaan liikkumisen tila mahdollisti lasten liikkeen itselle – vapautumisen aikuisten ohjauksesta ja ruumiillisesti koetun liikkumisen riemun.⁷⁵ Paju kytkee pohdintansa antropologi Marja-Liisa Honkasalon ajatukseen sietämisestä toimijuuden muotona. Pieni liikehdintä voi olla keino selviytyä tilanteessa, jossa yksilön toiminnallinen tila on kapea. Esimerkiksi ohjatussa toimintatuokiassa päiväkotitilapsen levotonta liikehdintää ei tulisi pitää häiriötekijänä, vaan juuri liikehtiminen kantaa toimintaa eteenpäin.⁷⁶ Niin rajatarkastajien retket Narniaan kuin aineistossa esiintyvät käsitykset tilannejoustosta voidaan tulkita kulttuuriseksi tiedoksi siitä, että liikehdintä voi ilmentää suhteellista autonomiaa ja sen salliminen turvata toiminnan jatkuvuuden. Ehkä spontaanien polkujen voi ajatella jossain määrin muistuttavan tanssillista liikeimprovisaatiota luovan ajattelun muotona.⁷⁷ Ainakin ne tarjosivat irtiottoja ja hengähdysketkiä.⁷⁸

72 Hoikkala 2009b, 130–131, 174–176, 179.

73 Hockey 2002, 153–154.

74 KPK2/61.

75 Paju 2013, 170, 178.

76 Paju 2013, 184–185.

77 Parviainen 2006, 206–210.

78 Van Maanen (1992) puhuu poliisien ”aikalisista” (time-out) sekä Hockey (2002) juhlimisesta (blowout). Ks. myös Carlström 1999, 61–62, 156.

En sen sijaan näe, että sluibailun ja seikkailemisen ensisijaisena tavoitteena olisi ollut sotilaskurin opponointi samaan tapaan kuin merivartiostoa totaalisemmassa armeijaorganisaatiossa. Tämäkin ulottuvuus oli toki mukana, sillä toimintaa harjoitettiin eniten henkilöstöryhmässä, joka aiemmin kuvaillulla tavalla rinnastuu jermuileviin kansalaisotilaisiin. Keskeisemmäksi nousee silti liikkumisen merkitys ”asiallisten hommien” määrittelyssä. Tulkitsen seikkailemisen ja sluibailun kinesteettisiksi prosesseiksi, joissa merivartioston virkamiehet arvottivat formaalia liikettä ja paikallaan oloa. Näin liikehdintä näyttäytyy oikeanlaisen ammattilaisuuden sanattoman neuvottelemisen välineenä ja työruumis sijana, jossa viralliset ja epäviralliset vaikutteet ottavat toisistaan mittaa.⁷⁹ On sanottu, että liikkeessä konkreettisesti löydämme itsemme, kun havaitsemme, mihin pystymme.⁸⁰ Siksi maailman ja liikkuvan ihmisen vuoropuhelussa syntyvät ruumiintekniikat ovat foucaultlaisittain ”itsen tekniikoita”.⁸¹ Vapaa liikkuminen ja ”vääränlaisten” töiden välttely voidaan tulkita keinoiksi rakentaa ammatillista itseymmärrystä tilanteessa, jossa historiallisesti mobiili tehtäväkenttä on muuttunut staattisemmaksi. Rajatarkastusyksiköissä, joissa kinesteettiset kentät selvimmän poikkisivat pidempään olemassaolleiden yksiköiden kinesteettisistä kentistä, vaikutti institutionaalisissa halkeamissa ja taskuissa tuotettu liikkuminen olevan erityisen tärkeää. Esimerkiksi rajatarkastajien tapa harjoittaa itseohjautuvaa varallaoloa päivälisan sijaan saapuvien ja lähtevien lentojen aikatauluihin tukeutumalla on tästä näkökulmasta nopeiden lähtöjen idean siirtämistä liukuhihnamaiseen tarkastustyöhön.

Totunnaisesti toiminnallisiksi ja ”oikeiksi” töiksi koetuissa tehtävissä työskentelevillä oli vähemmän syitä Ellun kanat -asenteen performatiiviseen toteuttamiseen kuin ensilinjalla työskentelevillä. Toisaalta rajatarkastuksessa ja merellisissä yksiköissä toimivien toiminnallinen tila määrittyi eri tavoin. Esimerkiksi merivartioasemilla, joissa työntekijät työskentelivät pitkälti vailla kontrollia, saattoi kiireettömiä ja omaehtoisia toimia etenkin talvikaudella vältellä lähes loputtomiin ilman kiinni jäämistä. Yhteisön dynamiikka ei tästäkään syystä ollut otollinen sluibailulle, vaan leikki menetti vetovoimansa. Sluibailua voidaan siksi pitää työtehtävien toiminnallisen mielekkyyden ja itsellisyyden osoittimena.

Toiminta voidaan myös rinnastaa muunlaisiin mielenilmauksiin ja kannanottoihin. Folkloristi Susanne Österlund-Pöttsch on tarkastellut kävelemistä tapana neuvotella, asettaa ja tehdä näkyväksi erilaisia ideologioita ja symbolisia rajoja sekä hallita tilaa. Esimerkiksi poliittiset ja uskonnolliset marssit, kulkueet sekä poliisipartiot toteuttavat näitä tarkoituksia.⁸² Jaana Parviainen on analysoinut kansalaisaktivismia kinestesien näkökulmasta. Hän käyttää esimerkkinä mielenosoituksia ja Greenpeacen toimintaa ja lähestyy protesteja vastarintaa ilmentävinä spontaaneina tai organisoituina koreo-

79 Hockey 2002, 150–151.

80 Sheets-Johnstone 2011, 62–66, 117–118, 129. Myös Olsson 2003, 246; Paju 2013, 211–212.

81 Warnier 2001, 10; Wolkowitz 2006, 19.

82 Österlund-Pöttsch 2011, 116. Merivartiostossa partioinnin yhteydessä usein mainittu ”lipunnäyttö” ilmensi samaa sekä maalla, merellä että rajatarkastusyksiköiden terminaaleissa (esim. KPK3/82).

grafoina.⁸³ Parviaisen mukaan kansalaisaktiivisissa hyödynnetään kinesteettiseen älykkyyteen perustuvaa strategista liikkumista. Kinesteettinen älykkyys ei tarkoita vain toimijan kykyä hallita kehoaan, vaan se viittaa kykyyn ymmärtää kinesteettisen kentän dynamiikkaa. Erilaiset kinesteettiset kentät tarjoavat erilaisia mahdollisuuksia liikkuvan kehon kinesteettiselle potentiaalille, ja kinesteettisesti älykäs toimija hyödyntää tätä koreografioidessaan vastarintaa. Parviainen esimerkiksi kuvailee, miten sairaanhoitajien palkkojen puolesta vuonna 2007 järjestetyssä mielenosoituksessa ryhmä näyttelijöitä konttasi halki Helsingin keskustan. Konttaava asento ja ryhmän hidas eteneminen haastoivat kaupunkitilan kinesteettisen kentän, sen vallalla olevat rytmit ja normatiiviset liikkeet, jolloin ryhmän huomiota herättävä ja poikkeuksellinen liike edesauttoi protestia.⁸⁴

Aktiivisissa keskeinen kyky havaita ja modifioida kinesteettistä vuorovaikutusta⁸⁵ pätee vastahakoisuuden koreografiointiin merivartioyhteisössä. Voidaan ajatella, että työn välttely perustuu kinesteettiseen älykkyyteen työntekijän ymmärtäessä toimintaympäristönsä kinesteettistä kenttää ja suhteuttaessaan liikkeensä siihen. Työntekijä tiesi, milloin, miten ja mihin hänen kannatti lähteä. Toiminnan tyyli riippui siitä, olisiko tarkoituksena opponoida sotilaallista järjestystä (näkyvä protesti virallista liikettä haastamalla) vai vältellä työntekoa (hienovarainen häipyminen tai osallistumisen esittäminen). Pidän kiinnostavana etenkin Parviaisen huomiota, että vastarinnan koreografiat pakottavat esiin moraalisia kannanottoja. Aktiivisilla on moniulotteista yhteiskunnallista vaikuttavuutta siksi, että se luo ristiriitoja ja herättää sivusta katsojat pohtimaan kantojaan: hyväksynkö vastarinnan perusteet ja toteutustavat? Miten haluan itse toimia?⁸⁶ Työyhteisöissä esiintyviä ristiriitoja ja laiminlyöntejä on oleellista tarkastella myös tästä näkökulmasta. Yksittäisen työntekijän teot, kuten sluibailu tai toimivallan harmaalla alueella operointi, saivat muut virkamiehet arvioimaan ja artikuloimaan periaatteitaan tavalla, joka kenties ilman laiminlyöntien esiin nostamia jännitteitä ei olisi ollut tarpeen.⁸⁷ Virallisia normeja kyseenalaistavilla teoilla oli siten kaksi vastakkaista funktiota. Ne saattoivat säilyttää marginaalissa tilan virallisen todellisuuden näkökulmasta ongelmallisille suhtautumistavoille ja toimille, mutta samalla niillä oli kollektiivista liikettä ja käytäntöjä ohjaava ja hiova vaikutus.

83 Parviainen 2010, 311–312. Parviainen (2010, 314–315) tarkoittaa koreografialla mitä tahansa toimintaa, jossa liike ilmenee merkityksellisenä vuorovaikutuksena toimijoiden välillä. Siihen kuuluvat toiminnan suunnitelma, itse toiminta (action) ja siihen osallistuvat toimijat. Koreografia on keino järjestää fyysistä, sosiaalista ja poliittista ympäristöä ja tilaa liikkeellä.

84 Parviainen 2010, 321–322.

85 Parviainen 2010, 323–324.

86 Parviainen 2010, 325–326.

87 Levä (2008, 299) pohtii kiinnostavasti poliisityön tylsiä hetkiä ja tehtävien odottamiseen liittyvää jännitystä, jolloin ollaan poliisitutkija John Crankin mukaan ”kokemuksellisesti reunalla olon viettelemää”. Reunalla olo on epävarmuutta, joka saattaa johtaa moraalisesti tuomittaviin tekoihin. Rikheet alkavat pienillä teoilla ja sanattomalla hyväksynnällä ja kasvavat, ellei yhteisö tuomitse tekoja. Aromaa (2014) näkee tanssin kuuluvat välitilat ja siirtymät vastaavanlaisina hetkinä, joihin sisältyy arvaamattomuutta, luovuutta, vaaraa ja voimaa.

Kinesteettiset kehät

Esitin tutkimuksen alussa kenttätutkimuksen, jossa virkamies ja asiakas kohtasivat sataman rajatarkastustilanteessa (luku 2). Linjaston reunalla passiaan haeskellut matkustaja kavahti ja astui askeleen taaksepäin, kun työntekijä otti esiin suojakäsineet. Käsitelen esimerkkiä vielä kinestesian näkökulmasta, sillä se valottaa osaltaan kehollisen ja kinesteettisen tiedon asemaa osana merivartioammattilaisuutta.

Virkamiehet käyttivät ohuita lateksihanskoja hygieniasyistä tarkastaessaan asiakkaiden matkatavaroita tai tunnustellessaan heidän vaatteitaan. Hanskoja käytettiin myös ensiaputehtävissä. Asiakkaiden reaktiot viittasivat siihen, että useat heistä liittyivät lateksihanskojen käytön ensisijaisesti terveydenhuoltoon ja lääketieteellisiin tutkimuksiin, joissa ihmisen ruumiilliseen koskemattomuuteen kajotaan. Asiakas saattoi säpsähtää, vetäytyä, vakavoitua tai muuttua silmännähdessä kalpeaksi suojakäsineet tai pahvisen ”examination gloves” -laatikon nähdessään. Useimmat eivät näyttäneet olevan perillä siitä, oliko virkamiehellä oikeus ja tarkoitus koskea matkustajaan vai matkatavaroihin. Teatraalisesti kämmenen yli vedettävä ja ranteeseen räpsähtävä lateksihanska on ainakin itselleni myös viihdeteollisuuden kuvastosta tunnistettava aihe, joka ilmentää uhkaavaa, väkivaltaista tai humoristis-kiusallista tunnelmaa. Lateksihanskat ikään kuin ehdottivat asiakkaille tietynlaista käyttöä,⁸⁸ joka rajatarkastuksen kontekstissa osoittautui toiseksi ja sai toimivaltuuksien mukaisen muodon. Päätelmää tukee havainto, etteivät vastaavissa tilanteissa niin ikään käytetyt, työkäsineltä vaikuttavat neopreenihanskat aiheuttaneet samanlaisia reaktioita.

Lateksihanskojen kaltainen yksityiskohta paljastaa, miten materia itsessään voi näyttäytyä uhkaavana ja saada aikaan tapahtumia ja miten hanskojen pukemiseen liittyvät eleet voimistivat uhkaavuuden vaikutelmaa.⁸⁹ Ammattitaidon näkökulmasta on kiinnostavaa, miten satamassa kohdanneen rajavartiomiehen ja asiakkaan liikkeet olivat yhteydessä toisiinsa. Hanskojen pukeminen sai asiakkaan vetäytymään kuin pakoon pyrkien. Virkamies havaitsi reaktion välittömästi ja vastasi siihen omalla liikkeellään: pysähtymällä, nostamalla kättään ja lähestyen asiakasta uudelleen vasta, kun hän oli täsmentänyt aikeensa sanallisesti. Vastavuoroisen liikeketjun kesto oli vain muutamia sekunteja, mutta se oli kohtaamisen kannalta keskeinen ja kertoo jälleen siitä, miten virkamiehet hyödyntävät kehollista tietoa asiakaskohtauksissa. Asiakkaan tunnetilan havaitseminen ja tilanteen eteneminen näytti voimakkaasti nojaavan siihen, mitä Parviainen kutsuu *kinesteettiseksi empatiaksi*: kykyyn tunnistaa toisen liikkeitä ja tunteita oman kehon kautta.⁹⁰ Koska viranomaistoimenpiteitä koskevat määräykset aiemmin mainitulla tavalla korostavat hienotunteisuutta, näyttäytyi virkamiehen toiminta virallisen normiston valossa myönteisenä.⁹¹

88 Paju 2013, 134.

89 Ks. Frykman 2012, 133.

90 Parviainen 2002, 20; Parviainen 2003; 157–159. Ks. myös Aromaa & Tiili 2014, 268–269, 279.

91 Kehollinen tieto ja kinesteettinen empatia eivät kuitenkaan ole moraalisesta toiminnan takeita, vaan niiden avulla muodostettavalla tiedolla voi olla osansa laiminlyönneissä, kuten luvussa 4 kävi ilmi.

Ymmärrän kuvatun liikehdinnän ilmentävän yleisemmin sellaista herkkyyttä toisen liikkeelle, josta Sheets-Johnstone käyttää käsitettä *kineettinen keskinäisvirittyminen* (kinetic inter-attunement). Kineettinen side ei viittaa kykyimme ymmärtää kehonkieltä ja elehdinnän merkityksiä. Se ei tarkoita esimerkiksi kulttuurista ymmärrystä siitä, että käden nostaminen on rauhoittelevaa tai osoittaa vetäytymistä. Kyse on yleisesti herkkyydestä aistia toisten liikettä ja reagoida siihen.⁹² Kinestesiaan perustuva aistiminen voi tapahtua Sheets-Johnstonen mainitseamalla tavalla joko etäältä tai kosketuksessa toiseen. Monenlaisissa tehtävissä ympärillä olevien asiakkaiden ja sivullisten liikkeiden aistiminen ja arviointi oli keskeinen osa merivartiomiesten ammattitaitoa. Vastaavasti voimankäyttötilanteessa virkamiehen käyttämä voima oli suhteessa asiakkaan myötäilyyn tai vastarintaan. Tällaista tilannetta, jossa kahden toisiinsa kosketuksissa olevan ihmisen liikkeet ovat dialogisessa suhteessa, voidaan kuvata *kinesteettiseksi kehäksi*. Kyse on siitä, millaisen kinesteettisen kentän kohtaamme ja miten elollinen ihminen tai eläin vastaa vuorovaikutuksessa liikkeisiimme. Kahden toisiinsa mukautuvan kinesteettisen kentän kohtaaminen voi johtaa liikkeen kehämäiseen vastavuoroisuuteen.⁹³

Sheets-Johnstonen kuvaama kinesteettinen virittyminen toisen liikkeeseen näkyi paitsi asiakkaan ja virkamiehen välillä myös sellaisten työntekijöiden yhteistoiminnassa, jotka olivat työskennelleet yhdessä pitkään tai joilla ”synkkasi”⁹⁴. Työt saattoivat edetä ilman jatkuvaa sananvaihtoa partion silti tietäessä, millaista osallistumista kultakin osapuolelta juuri sillä hetkellä tarvittiin, olipa kyse hinauksen valmistelusta, taakan nostamisesta tai asiakastilanteesta toimimisesta. Toisaalta erotin tilanteita, joissa työntekijät sanallistivat toimiaan ja työnjakoaan mutteivät silti olleet tyytyväisiä toistensa suoriutumiseen ja keskinäiseen vuorovaikutukseensa. Niko viittasi tällaisiin tilanteisiin todetessaan, että ”*sen niinku aistii ja näkee nopeesti jos sil [työtoverilla] ei o hajuukaa mitä sä teet ja ittellä ei o taas hajuukaa mitä se tekee ja se ei toimi se yhteispeli*”⁹⁵ Keskustelu voidaan kytkeä kokonaisruumiin funktioon. William McNeillin ajatus samanlaiseen ja yhtäaikaiseen liikkeeseen osallistuvien välille muodostuvasta siteestä näyttää olevan sukua kinesteettisen virittymisen ajatukselle. Näin kokonaisruumiiseen sosiaalistumisessa on kyse juuri kineettisen siteen eli toisen liikkeen sensitiivisen havaitsemisen ja siihen reagoinnin vahvistamisesta. Kokonaisruumis toimii ”ruumiidenvälisen tietämisen” (intercorporeal knowing) varassa, kuten esimerkiksi sairaalahenkilökunnan yhteistyötä analysoitaessa on todettu.⁹⁶ Kinesteettinen sensitiivisyys muodostaa keskeisen tekijän myös virkamiesten kokemassa luottamuksessa, joka pohjasi hiljaiseen, keholliseen varmuuteen siitä, ettei työtoveri jättänyt toista yksin. Nähdäkseni tämä seikka sai satamista siirtyneet virkamiehet muistelemaan nos-

92 Sheets-Johnstone 2011, 198.

93 Parviainen 2006, 3, 37–38.

94 5009:13.

95 Ibid. Myös 3624:4.

96 Yhteistyön saumattomuus syntyy työntekijöiden kyvystä havaita kollegoiden toimia näkö-, kuulo- ja tuntoaistin varassa. Pink 2009, 18–19. Ruumiidenvälisestä dialogista ks. myös Olsson 2003, 63, 240, 257–259.

talgiseen sävyyn asiakastilanteita, joissa voimankäytön koreografiat sallivat työntekijöiden vahvistaa keskinäistä kinesteettistä suhdettaan. Passikopissa yksin istuminen oli sen sijaan ristiriidassa meisyyden koreografioiden kanssa.

Esitin orastavan tulkintani kinesteettisen ja kulttuurisen yhteen kietoutumisesta Pekalle, joka tarttui siihen myötäillen. Pekka kytki pohdinnan identiteetin käsitteeseen ja nosti samalla esiin rajatarkastusosastossa tapahtuneet itsemurhat.

Miia: Mähän tarkastelen merivartiointia myös kehollisena ilmiönä, että miltä se työ tuntuu, ja siinä hän on valtava ero jos ajatellaan että kulttuurissa painottuu tämmöinen vapauden diskurssi asemapalveluksen ja laivapalveluksen kautta ja sitte istutetaanki ihminen lasikoppiin. Se on hyvin ruumiillinen, konkreettinen osotus siitä et se työ on erilaista.

Pekka: Joo ja tota jos muistetaan et mitä rajatarkastuksen alkuaikoina tapahtu ku tänne komennettiin porukkaa pohjosesta, näitä ulkoilmaihmissä, tapahtu useita itsemurhia. Ja nehän leimattiin et niil ei oo mitään tekemistä tän asian kans. Mut mä väitän et niil oli juuri tää juttu et niitten ihmisten identiteetti romahti. Ne oli niinku, ne oli jossain aivan vieraassa maailmassa, niil ei pää kestäny sitä.

M: Mm. Niist on ollu jonku verran puhetta [empii], ne on aina sillon tällön tullu esille. Se on kyllä, kyllä ollu varmaan [tauko] niinku työnantajanäkökulmastaki aika huolestuttavaa

P: Mut ku sekin haluttiin niinku lakasta maton alle, ja se oli mun mielest hämmästyttävää et siit ei, siit ei saanu ees puhua. Jos toisil ei kestäny pää ni toisil ei kestäny perse sitä keskusteluu.⁹⁷

Eräs tapaus, jossa työntekijä riisti henkensä työpaikalla virka-aseella, ajoittui ensimmäisen opinnäytetyöni teon aikaan. Menehtyneen työtovereista muutama otti asian esiin vielä vuosia myöhemmin ja pohti, olisiko heidän pitänyt osata ennakoida tapahtumia ja miten vastaavat tilanteet voitaisiin jatkossa välttää.⁹⁸ Toiset sen sijaan katsoivat, ettei heillä olisi ollut eikä ole keinoja ja velvollisuutta puuttua työtovereiden yksityiselämän tilanteisiin tai persoonallisuushäiriöihin.⁹⁹ Yleisesti tapahtumia kuvailtiin ahdistaviksi, surullisiksi ja epävarmuutta lisääviksi. Järjestettyjä jälkipuunteja pidettiin hyvinä ja tarpeellisina, vaikka päinvastaisiakin näkemyksiä esiintyi.¹⁰⁰ Monet suhtautuivat skeptisesti organisaation tarjoamiin virallisiin totuuksiin. Esimerkiksi eräs merivartija piti tapahtumia vähätteleväenä ja työntekijöitä aliarvioivana tulkintaa, että kyse oli tilastopiikistä.¹⁰¹ Tarkoitukseni ei ole spekuloida tapahtumien syillä, vastuukysymyksillä tai sanavalintojen osuvuudella. Sen sijaan katson Pekan vastauksen tukevan väitettä kinesteettisen ja kulttuurisen liitosta sekä liikkeistä ja ruumiinteekniikoista ammatillisenkin itsen tekniikoina.

97 5009:14.

98 3524:5; KPK1/14.

99 5009:10, 22; KPK2/61.

100 3624:2; 5009:7.

101 KPK1/14.

Näkyvä ja näkymätön

Ammattiylpeys ja ilo

Kohtasin tutkimustyön aikana kymmeniä virkamiehiä, jotka oma-aloitteisesti halusivat esitellä minulle työtään ja osaamistaan. Merellisissä yksiköissä toimivilla oli vahva näkemys siitä, mitä merivartioasemalla tai vartiolaivalla palvelevalta edellytettiin. Monenlaiset tehtävät avasivat tilan erikoisosaamiselle, olipa kyse kansainvälisissä tehtävissä toimivista nopean veneen kuljettajista, valmiusjoukkueen jäsenistä, konehenkilöstöstä tai vedenalaista rikospaikkatutkintaa kehittävästä sukeltajista. Samankaltainen into ja ylpeys leimasivat keskusteluja rikostorjunnan parissa työskentelevien sekä rajatarkastusyksiköiden erikoistuneisiin ryhmiin kuuluvien virkamiesten kanssa. Esimerkkinä mainittakoon kohtaaminen lentoasemayksikön käytävällä, kun eräs virkamies oli lähdössä käräjäoikeuden kuultavaksi asiakkaan säilössäpidon jatkamista varten. Hän osoitti tietävänsä tutkimuksestani ja alkoi kertoa käynnissä olevasta tutkinnasta. Kertoja oli tyytyväinen tapauksen etenemiseen ja valitteli kiirettään, sillä hän olisi mielellään kertonut työstään ja ”keissistä” tarkemmin.¹⁰² Myös asiakirjatutkinnassa työskentelevät virkamiehet iloitsivat onnistumisista. Heidän mukaansa hauskipia olivat spontaanit oivallukset, jotka jaettiin koko ryhmän kesken.¹⁰³ Ammattiylpeytensä ja työn mielekkyyden viestimisenä pidän niin ikään myötämielisyyttä, jolla tarkkailutehtävissä työskentelevät suhtautuivat tutkimukseen. He olivat valmiita kertomaan työstään ja kokemuksistaan, vaikka jo keskustellessamme oli ilmeistä, ettei toiminnan luonne todennäköisesti tulisi mahdollistamaan sen käsittelyä julkaistavassa tutkimuksessa.¹⁰⁴

Ensilinjan rajatarkastajien näytti olevan vaikeampi artikuloida ammattitaitoaan. Koska kukaan ei oma-aloitteisesti kuvaillut minulle osaamistaan, aloin kysyä tapaamiltani virkamiehiltä, millaista osaamista työ edellytti, missä kyseinen työntekijä oli hyvä ja minkä taidon hän koki vahvuudekseen. Kysymystä pidettiin hämmentävänä, ja se jäi pääsääntöisesti vaille vastausta. Tämä on työhyvinvointikyselyiden valossa yllättävää. Vuonna 2013 rajatarkastusosastossa työskentelevistä vastaajista 98 % ilmoitti hallitsevansa työprosessit, -menetelmät ja -välineet, ja 79 % koki ammattitaitonsa olevan riittävä tehtävien suorittamiseen. Vain 2 % vastaajista koki epävarmuutta osaamisestaan ja piti sitä puutteellisena.¹⁰⁵ Silti useimmat tutkittavani eivät osanneet ilmaista, mitä heidän ammattitaitonsa ja osaamisensa olivat.¹⁰⁶ Rajavartiolaikoksessa palkkaus perustuu osin suoritusarviointeihin, eikä ammattitaidon itsearviointia voida tarkastella ottamatta tätä huomioon. Lienee mahdollista, että osaamisesta oltiin virallisissa yhteyksissä itse-

102 KPK2/50.

103 KPK2/62.

104 KPK3/87–88.

105 SLMV, Työhyvinvointikysely 2013, tulokset.

106 Mietin sitäkin, oliko osaaminen sellaista, etteivät rajatarkastajat voineet tai halunneet kertoa siitä minulle. Kukaan ei kuitenkaan vedonnut salassapidettävyyteen. Kun lisäksi muissa yhteyksissä taktista ja teknistä tietoa jossain määrin jaettiin kanssani, ei varovaisuus riittänyt selittämään puhumattomuutta.

varmoja, jottei työnantaja saisi aihetta puuttua palkkauksen suoritusosiin. Aineiston voi toisaalta ajatella kertovan siitäkin, etteivät ammattitaitoa kuvastavat ja kartoittavat fraasit aina kohtaa työntekijöiden hiljaisen tiedon kanssa, vaan vastaajilla saattoi olla vaikeuksia liittää niitä arkikokemuksiinsa. Ristiriita kertoo kuitenkin nähdäkseni ennen kaikkea siitä, että rajatarkastustehtävään on suhtauduttu siksi väheksyen, ettei työn vaatimaa ammattitaitoa osattu tai nähty tarpeelliseksi sanoittaa.

Sanallistamisen vaikeus kävi hyvin ilmi tavasta, jolla ensilinjalla työskentelevä Toni kertoi työstään. Kysyessäni, mitä rajatarkastajat tarkoittivat fraaseilla ”*on monia tapoja hoitaa työtä*” tai ”*työt voi tehdä monella tavalla*”, vastasi Toni elekieleen tukeutuen. Hän kallistui taaksepäin tuolissaan, nosti jalat pöydälle ja oli puhuvinaan henkilökohtaiseen matkapuhelimeensa samalla kun hän selaili välinpitämättömästi kuvitteellista matkustusasiakirjaa. Tonin asento kokosi vääränlaiset asenteet. Toisena ääripäänä hän kertoi tavasta avata näytölle kaikki käytettävissä olevat rajatarkastusovellukset ja tarkastaa jokainen matkustusasiakirja kaikin mahdollisin apuvälinein. ”*Ite yritän vähän profiloida, nytkin katon jo ku ne [asiakkaat] tulee tuolta, toi neljäs on sen näkönen et mä heitän sen passin tohon lukijaan.*”¹⁰⁷ Tonin mukaan työn tekeminen hyvin tarkoitti kaikenlaisiin tehtäviin tarttumista ja myös sellaisten toimenpiteiden tekemistä, joista seurasi jälkitöitä. ”*On virkamiehiä jotka esimerkiksi ei kirjoita sakkoja, koska siin pääsee helpommalla.*”¹⁰⁸ Toinen työntekijä mainitsi vastaavasti, että matkustusasiakirjan leimaaminen oli aina helpompaa kuin epäselvyyksiin puuttuminen.¹⁰⁹ Aineistossa toistuu käsitys sellaisten laiminlyöntien houkuttelevuudesta, joilla ei ollut välittömiä ja konkreettisia seurauksia virkamiehelle.

Istuessamme Tonin kanssa lähtökopissa luukulle tuli noin 60-vuotias rouva, joka rajatarkastuksen jälkeen alkoi kysellä lentoaseman kahviloista, tax-free-liikkeistä ja rahanvaihtomahdollisuuksista. Linjastolla ei sillä hetkellä ollut muita tarkastukseen tulijoita, ja Toni vastaili kysymyksiin kärsivällisesti. Koska olin tietoinen tällaisten kysymysten aiheuttamista kielteisistä reaktioista, kysyin asiakkaan mentyä Tonilta, mitä hän ajatteli tilanteesta. ”*Ei mua häittää, kyllä multa saa kysellä*”, hän vastasi pontevasti ja hivenen äkeästi, minkä tulkitsin merkitsevän, että Toni liitti kysymykseni välittömästi ”tsääreporri-kontekstiin”. Toni jatkoi toteamalla, ettei tyhmiä kysymyksiä ole, ”*tyhmiä vastauksia vain*”.¹¹⁰ Toni otti näin sekä sanallisesti että eleillään ja asennollaan etäisyyttä rajatarkastustehtävää väheksyvään asenteeseen kuvaillaessaan, miten hän halusi työtään tehdä. Asiakkaan tiedontarpeeseen vastaaminen ei Tonin toiminnasta päätellen hänen mielestään kyseenalaistanut uskottavaa viranomaistoimintaa, vaan se

107 Neljäs tarkastukseen tulija oli suomalainen matkustaja, jonka ulkoisesta olemuksesta ja eleistä Toni luki asiakirjan tarkempaa tarkastusta suosittavia seikkoja. Tutkittavieni sanallistaessa havaintojaan aloin itsekkin tehdä asiakkaiden vaatetukseen, hiuksiin, olemukseen, asusteisiin, hajuihin, ääniin, matkatavaroihin ja matkakumppaneihin sekä vesillä veneisiin liittyviä havaintoja. Osasin yhä useammin päätellä jo etukäteen, keneen virkamiehet tulisivat kohdistamaan huomionsa ja mistä syystä. Koska en ole rajavartiomies, ei oppimisella ollut käytännöllistä merkitystä, mutta esimerkki kuvaa sekä aistitiedon merkitystä ammattitaidon osana että hiljaisen tiedon siirtymisen prosesseja.

108 KPK3/68. Myös 5009:10.

109 KPK2/64. Tässä valossa Heiskasen (2013, 589) arvio, että asioiden numeerinen tarkastelu paljastaa toiminnan laadun, on ongelmallinen. Numeerista dataa ei synny, jos sitä tuottavia toimenpiteitä ei tehdä tai kirjata.

110 KPK3/68.

oli osa työtä siinä missä rajatarkastustoimenpiteetkin.

Rajatarkastustehtävässä työntekijän ammattitaito – kokonaistilanteen hahmottaminen ja arviointi, asiakirjojen tuntemus, epäjohtonmukaisuuksien havaitseminen ja asiakkaan asiallinen kohtaaminen – oli vähäeleistä. Rajatarkastajien ammattiympäisyys ja sitoutuminen jäivät herkästi huomaamatta, koska ne ilmenivät kulttuurisesti ja kinesteettisesti poikkeuksellisella tavalla. Toiminnallisuuden ja staattisuuden välisestä kulttuurisesta jännitteestä kertoi esimerkiksi tapa, jolla virkamiehet käyttivät ilmaisuja ”*passien katselminen*” ja ”*matkustusasiakirjojen tarkastaminen*” kuvaillaan rajatarkastustehtävän problematiikkaa ja työn edellyttämää ammattitaitoa. Kuulin sanavalinnoissa pyrkimystä ohjata tulkintoja, joita työstä tehtiin: rajatarkastustyön tuli olla aktiivista ja tietoista toimintaa päämäärättömän ja passiivisen silmäilyn sijaan. Työn toiminnallisuutta vakuutteleva retoriikka ankkuroituu kinestesiasaan, sillä katselemisen liike on hyvin pientä, kun taas tarkastamisen voi ajatella edellyttävän rajavartiosovellusten käytön myötä laajempia eleitä, aloitteellisuutta ja sellaista tilanteen hallintaa, jota luvussa 3 käsiteltiin.

Vastaava esimerkki piiloon jäävästä ammattiympäisyydestä oli rajatarkastuslinjastojen valonkatkaisimien käyttö. Koppiin tullessaan rajatarkastajat sytyttivät linjastojen valokyltit osoitukseksi siitä, että linjastot olivat auki. Työntekijöiden mukaan valot saatettiin toisinaan tarkoituksellisesti ”unohtaa”, jotta asiakkaat eivät ymmärtäisi tulla linjastolle. Erityisesti Schengen-alueen ulkopuolelta tuleville matkustajille tarkoitettujen NON-EU- ja ALL PASSPORTS -kylttien käyttöä voitiin kavahtaa, sillä näille linjastoille tulivat ammatillisesti vaikeimmat tapaukset: ”likaisten lentojen” matkustajia, viisumivelvollisia, kielitaidottomia asiakkaita ja harvoin nähtyjä matkustusasiakirjoja. Ei ollut tavatonta, että rajatarkastajat koppeihin siirtyessään kävivät keskustelua siitä, kuka joutuisi avaamaan ALL PASSPORTS -linjaston. Kylttien oma-aloitteinen sytyttäminen oli siksi ammattitaitoa ja sitoutumista ilmentävä teko. Tämänkaltaisilla pienillä eleillä ei ollut tunnustettua asemaa rajavalvonnan ja -turvallisuuden virallista todellisuutta ilmentävissä ja ammattiympäisyyttä sanallistavissa juhlapuheissa, mutta viime kädessä juuri ne ratkaisivat, miten lakisääteiset tehtävät ja rajaturvallisuus toteutuivat.

Rajatarkastajien ammattitaidon näkymättömyys niveltyy myös yksin työskentelyn ja niukan palautteen problematiikkaan. Siinä missä erikoistuneiden ryhmien jäsenet tuottivat yhdessä käsityksiä ammattitaidostaan, jäivät ensilinjan rajatarkastajat herkästi yksin.¹¹¹ Eräs haastateltava toi esiin, että organisaatiosta puuttui vakiintunut tapa huomioida ensilinjan onnistumisia ja tuoda rajatarkastajien osaamistaan yleiseen tietoisuuteen. Tämä oli hänen mielestään erikoista, koska huomiointi olisi ollut sopusoinnussa sotilasorganisaatioille tyypillisen ”hengennostatuksen” kanssa, ja sillä olisi voinut olla vaikutusta työntekijöiden motivaatioon.¹¹² Kenties aiemmin mainitut

111 Rajatarkastusosaston työntekijöistä 24 % oli vuoden 2013 työhyvinvointikyselyn mukaan tyytymättömiä esimiespalautteeseen. 34 % piti kehityskeskusteluja täysin tai osin toimimattomina osaamisen kehittämisessä. (SLMV, Työhyvinvointikysely 2013, tulokset.)

112 5009:14.

ammattitaidottomuuden manifestaatiot selittyivät osin ammatillisella yksinäisyydellä. Se, ettei yhteisössä ollut tietoa työtovereiden hiljaisista tavoista havaita, päätellä ja ymmärtää, teki väitteet osaamattomuudesta ja ymmärtämättömyydestä mahdollisiksi. Hiljaisen tiedon mykkyyttä syvensi se, että taitavat rajatarkastajat usein jättivät ensilinjan hyödyntääkseen osaamistaan erikoistuneissa ryhmissä.

Mikä on näyttämisen arvoista?

Erilaiset mahdollisuudet ilmaista liikkeen avulla ammattitaitoa liittyvät myös merivartioston julkisuuskuvaan. Yksiköissä käytiin tyypillisesti keskustelua hallintoyksikön niukasta tiedottamisesta verrattuna rajavartiostoihin. Merivartioammattilaiset kokivat turhautumista tilanteissa, joissa heidän työnsä ei saanut julkisuutta, joissa työstä tai organisaatiosta uutisoitiin väärin tai joissa suuri yleisö osoitti tietämättömyyttä merivartiostoinnista. Tunnistin samankaltaisen turhautumisen erään aiemmin esiin tulleen hälytystehtävän yhteydessä. Tapaus, jossa huvijahti oli ajanut kiville, kiinnosti lehdistöä. Otsikot nähtyäni olin hyvin harmissani uutisoinnista, joka saattoi merivartioston toiminnan kyseenalaiseen valoon.

Keikkaa seuraavina päivinä lööpit huutavat tapahtunutta. Osun työpaikallani kahvipöytään, jossa joku selaa lehteä, ja tunnistan itseni rakeisista kuvista, jotka joku on ottanut rannalta. Jähmetyn miettiessäni huomaavatko muut, mutta kukaan ei näytä tajuavan asiaa. Sen sijaan pöydässä naureskellaan lehdestä luetulle tiedolle, ettei merivartiosto saanut venettä irti. Kihisen kiukusta, mutta en voi oikaista virhettä. Kun seuraavan kerran tapaan keikkapartioon kuuluneita virkamiehiä, olen helpottunut voidessani jupista lehtijutun asiavirheistä. Keikkaa muistellaan vielä senkin jälkeen, kun iltapäivälehdet ovat päätyneet paperinkeräykseen.¹¹³

Rajatarkastusosastossa ongelmallisena näyttäytyi puolestaan se, etteivät työntekijät saaneet julkisuudesta juuri minkäänlaista tukea ammatillisen itseyttämyksensä rakentamiseen. Toiminnan profiili oli vielä 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä julkisessa keskustelussa hatara, mistä asiakkaiden taipumuksen sekoittaa Rajavartiolaitoksen, tullin, poliisin ja lentoyhtiöiden toiminnot nähtiin kertovan. Rajatarkastusosastossa työntekijät vitsailivat ”tsääreporri”-profiiliin sopivista matkustajista, jotka luulivat rajatarkastajia ”Finnairin tullipoliiseiksi”:

Olli: [M]eijät rinnastetaan koko ajan tulliin, ja ku kuitenkin ollaan eri ministeriön alasia --. Varmaan paras mikä on ollu ni on että me ollaan Finnairin tullipoliisi [naurua], eli kaikki meni ihan pieleen! -- [M]oni ei tiedä ees sitä että me ollaan viranomasia, ne ihmettelee et mitä me siellä kysellään passeja ja muuta et milläs oikeudel et onks tää lipuntarkastus tai joku vastaava.¹¹⁴

113 KPK2/39.

114 3624:2.

Nyttemmin tilanne on muuttunut, sillä toiminnan näkyvyys on suurempaa kuin kenties koskaan aiemmin. Merivartiostot viestivät työstään aktiivisesti sekä Rajavartiolaitoksen verkkosivulla että sosiaalisessa mediassa. Etenkin siirtolaisuuteen, rajavalvontaan ja rajat ylittävän rikollisuuden torjuntaan liittyvien tapahtumien uutisoinnilla voi olettaa olleen vaikutusta siihen, että suuri yleisö tunnistaa myös rajatarkastustehtävän parissa työskentelevät ammattilaiset aiempaa paremmin.

Aiemmin mainittiin esimerkiksi merivartioasemien tornien ja vartiolaivojen ohjaamoiden roolista ulkopuolisten kanssa viestimisessä. Monissa yksiköissä näytti olevan paikkoja, tilanteita ja tehtäviä, joiden virkamiehet kokivat ilmentävän työnsä erityisyyttä ja joiden latausta siksi hyödynnettiin, kun toimintaa esiteltiin vierailijoille tutkija mukaan lukien. Tulkintani mukaan kyse oli halusta jakaa kanssani jotakin erityistä ja eksklusiivista, jolla oli merkitystä myös työntekijöille itselleen.¹¹⁵ Osa tilanteista saattoi syntyä spontaanisti, kun taas toisia alustettiin etukäteen. Ne saattoivat liittyä yhtäläillä työn epäviralliseen kuin viralliseen sisältöön.

Hellettä on kestänyt monta päivää, ja loppukesän ilta kerää ukkosta. Lopettelen töitä, kun vahti vaihtuu puoliltaöin. Samaan aikaan ensimmäiset salammat iskevät taivaanrannassa. Hetken päästä minut haetaan kannelle katsomaan ukonilmaa. Siellä on jo suurin osa porukasta. Tuulenvire alkaa viilentää ilmaa ja hiljaisuus rikkoutuu lähestyvän rintaman jyrähtelyyn. Joku käy sammuttamassa kansivalot. Salammat lyövät pilvien yläpuolelle ja horisonttiin ja valaisevat pilkkopimeän. Huima näytös.¹¹⁶

Merellisissä yksiköissä uskon päässeeni jossain määrin osalliseksi virkamiesten ristiriitaisesta luontosuhteesta. Yleisimpänä asenteena näytti olevan välinpitämättömyys, ja monet toivat esiin ironisen suhtautumisensa vierailijoiden tapaan romantisoida saaristoluontoa; merellä tyynet kesäpäivät kun eivät olleet vuoden tyypillisin säätila. Ympäristöön turtui, ja rantakallioilla kuljeskelun sijaan mieluisampaa ajanvietettä olivat television katsominen, internetissä surffailu ja konsolipelit.¹¹⁷ Kuitenkin merivartiomiehet kuvailivat kuvailemasta päästyään, miten hienoa oli palata keikalta kesäaamun viileydessä, kuinka kauniita värejä auringonlaskut olivat maalanneet taivaalle komentosillalla vahdissa olijan iloksi tai miten nautinnolliselta auringon lämpö oli tuntunut moottorikelkkapartion pysähtytyä kahvitauolle ja makkaranpaistoon kimmeltävän jääkentän keskelle. Kysyessäni esimerkiksi haastattelun lopuksi Jarilta, haastatteluhetkellä vähän yli kolmekymppiseltä merivartiomieheltä, olisiko vielä jotain mistä hän haluaisi kertoa, kuvaili hän saariasemalla vietettyä joulua ja käyntiä joulukirkossa. Joulukirkko oli mitä ilmeisimmin jotakin erityistä, mieleenpainuvaa ja mainitsemisen arvoista: ”*Oli semmoisen ura meni sinne kirkolle ja se oli kynttilöillä valaistu se koko tie ja sitte kirkko... Ni se*

115 Alkuun mietin, oliko elämyksellisten tempausten järjestämisessä kyse tutkijan huomion suuntaamisesta pois jostakin. Työntekijöiden innostus ja tarttuva ilo ei kuitenkaan viitannut peittelyyn. Koska elämykselliset tilanteet muodostivat katkoja arkiseen työhön, jota valtaosa aineistostani koskee, luovuin epäilyksistäni.

116 KPK1/9.

117 Esim. KPK1/14.

oli aika hauska hetki. -- *Kylhän sellaset hauskat hetket jää kyllä mieleen.*¹¹⁸ Virkamiesten kerronnan realismiin kietoutui ylen määrin romanttista nostalgiaa ja tietoisuutta siitä, miten ainutlaatuisissa ympäristöissä työtä tehtiin.

*Marko: Kyl se mitä on jääny kaipaamaa [edellisen yksikön] ajoista ni se merellinen luonto, se yhteys siihen ja liikkuminen sellasina aikoina sielä ku kukaa muu ei liiku, siel näki jotain sellast mitä ei niinku ikinä nää, ja sitä kaipaa [tauko] niitä huonoi kelejä ja niitä hyvii kelejä, niitä aamuyön neljän partioita ja muita.*¹¹⁹

Talvimyrskyjä ja etsintä- tai hinauskeikoilla valvomista kuvattiin raadollisemmin sanakääntein, mutta kerronnasta välittyi silloinkin eräänlainen esteettisen ylevän kokemus. Itse koin avoveneellä liikkumisen kovemmilla keleillä epämiellyttäväksi saateen piiskatessa kasvot helliksi, viiman tunkiessa nenästä nieluun ja veneen välillä rysähtäessä aallonpohjaan niin, että selkäranka tuntui räjähtävän kappaleiksi.¹²⁰ Eräältä keikalta palatessa olin niin väsynyt ja kylmissäni, että vapisin. Samalla katselin vettä valuvien vieruskavereiden hahmoja, rannalla loistavia utuisia valoja ja koin voimakkaasti olevani elossa ja läsnä. Tietoisena hetken ohikiitävyydestä en olisi halunnut olla missään muualla.¹²¹ Tottumisesta ja mukavuudenhalusta kertoo toisaalta se, että kenttätöiden loppuvaiheessa saatoin mieluummin jäädä asemalle tai laivalle tekemään muistiinpanoja tai auttamaan huoltotöissä kuin lähteä merelle.

Erityisten tilanteiden ja paikkojen esitleminen oli tyypillisintä merellisessä toimintaympäristössä, mutta myös muista tehtävistä löydettiin aihetta vastaavaan. Esimerkiksi lentoasemaympäristössä huoltotiellä ajaminen ja lentokoneiden katseleminen oli nähtävyys, josta sain monesti kuulla.

Voimankäyttökoulutuksesta palatessa tunnelma on korkealla. Lassi huutaa muiden äänten yli ja kysyy olenko viikonloppuna töissä: ”*Mä voin viiä sut ajelulle platalle, mennään kattoon koneita!*” [Lentoasemalla työskentelevistä rajatarkastajista osa kuuluu ryhmiin, jotka voivat ”platta-ajokursin” käytyään ajaa kiitoradoilla ja niitä ympäröivillä huoltoteillä.] Tartun tarjoukseen. Joku naljailee jostain romanttisesta käsi kädessä istumisesta ja kaikkia naurattaa.

Seuraavana päivänä aurinko on juuri laskenut, kun lähden partion mukana platalle. Miehet ovat innoissaan, Radio Rock soi ja juttua riittää. Kentän valot loistavat sinistä, vihreää, keltaista ja punaista, ja taivaanrannan kajo on hieno. Pysähdyimme kiitoradan päässä ja jäämme odottamaan seuraavaa konetta. Hienointa kuulemma on, kun koneet lentävät yli ihan matalalta.¹²²

Rajatarkastusosastossa toimivista ryhmistä vain yhdellä ei ollut minulle mitään näytettävää. Kyse oli ensilinjan rajatarkastajista.

118 2748:7.

119 5009:11.

120 KPK1/1, 26.

121 KPK1/16.

122 KPK2/63–64.

7 MERIVARTIOINNIN KINESTEETTISET DISPOSITIOT

Tutkimuksessa on tarkasteltu merivartioammattilaisten kulttuurista tietoa ja sen rakentumista arjen käytännöissä toiminnallisesti, kehollisesti sekä kokemuksellisesti. Merivartioston virkamiehiä ympäröivä rakennettu ympäristö, heidän käyttämänsä kalusto ja työvälineet sekä työtoverit ja asiakkaat on nähty merivartioidinnin toimintakentässä ankkuripaikkoina, joihin eletty ammattilaisuus eri tavoin kiinnittyy ja joiden varassa se hakee muotoaan. Huomion kohteina ovat olleet arjen sekä materiaaliset että sosiaaliset reunaehdot. Tulkintojen perustan muodosti fenomenologinen ymmärrys asioiden merkityksellistymisestä ihmisen ja maailman toiminnallisessa suhteessa.

Paikansin kulttuurisen tiedon merivartioston virkamiesten toimiviin työruumiisiin. Näkökulma irrotti tarkastelun virallisen ja epävirallisen kategorioista ja siirsi sen tapaan, jolla erilaiset kulttuuriset vaikutteet kohtaavat, saavat merkityksensä ja toimivat resurssina työntekijöiden valinnoille ja asemoitumisille muuttuvassa maailmassa. Käytännöllisenä esimerkkinä tästä merkityksenannosta ja siihen liittyvästä kehollisesta neuvottelusta toin muun muassa esiin, miten virkamiehet tuottivat puolueettomuutta ja hallintaa ilmeettömyydellä ja provosoimattomuuteen pyrkivällä asennolla. Ilkka Levä onkin poliiseja koskevassa työssään esittänyt, että poliisimiehet tulisi nähdä kiinteiden subjektien sijaan ”risteävien voimien ruumiillisina kohtaus- ja neuvottelupaikkoina”. Virkamies on näin ”trajekti”, jonka ”liikeratoja määräävät erisuuntaiset yhteiskunnalliset voimat ja poliisien oma tarve tuottaa itsensä omista lähtökohdistaan käsin”.¹ Myös rajavartiomiehen työruumis kokoaa ja sovittaa yhteen erilaisia vaikutteita, tarpeita ja motiiveja. Samalla työruumiin ruumiintekniikat ja ”motoriset algoritmit”, kuten eleet, ilmeet, asennot ja tavat liikkua, tuottavat kulttuurista ymmärrystä oikeanlaisesta ammattilaisuudesta.

Kehollisen tietämisen ja käytännöllisen älyn ideaan kuuluu oleellisesti käsitys tiedonmuodostuksesta vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Työssä on nähty, miten tilojen, materiaalien ja esineiden kanssa toimiminen synnyttää hiljaista tietoa, ammattitaitoa ja toimintakykyä. Työruumiin mukautuminen ja muovaantuminen työskentely-ympäristöihin kertoo siitä, millaisen aineellisuuden keskellä työntekijät toimivat.² Ympäristö esineineen rajaa ja ohjaa liikettä luoden toiminnallisia tilanteita. Kun maailma hahmottuu toiminnassa tietynlaiseksi, edellyttää se tietynlaisia eleitä, asentoja ja liikkeitä.³ Tästä syystä passikoppien ja venekaluston kaltaisella aineellisuudella on sanottu olevan ontologinen tehtävä. Materiaalit ja esineet luovat yksilöt ylittävää ja yhdistävää jatkuvuutta ja mahdollistavat näin osaltaan yhteisen inhimillisen muistin ja historian olemassaolon.⁴ Arkityön myötä muiden muassa virkapuvut, voimankäyttövälineet ja kalusto tulevat osaksi kulttuurista merkitysjärjestelmää, jo-

1 Levä 2008, 300.

2 Ks. myös Ingold 2011, 47; Lande 2010, 102–103; Parviainen 2006, 173; Österlund-Pötzsch 2011, 126.

3 Heinämaa 1996, 82–84.

4 Utriainen 2006, 42.

hon virkamiehet ottavat työskennellessään kantaa.

Tämän dynamiikan havaitseminen on oleellista työtä koskevien muutosten ja niiden herättämien reaktioiden ymmärtämiseksi. Eletty ammattilaisuus rakentuu muutoksen ja jatkuvuuden ristivedossa ammattilaisten orientoituuessa tietoisesti tai tiedostamattaan kohti toimintakenttensä asioita ja ilmiöitä. Virkamies ei ole vain passiivinen vaikuttamisen kohde tai kulttuurisen pääoman kantaja vaan aktiivinen kulttuurisen tiedon uusintaja ja tuottaja silloinkin, kun tieto on hiljaista, sanoittamatonta ja läpinäkyvyydessään vaikeaa havaita. Pidänkin fenomenologisesti orientoituneen tutkimuksen tärkeänä antina syvyyttä, jota tutkimusote tuo sen jäsentämiseen, miten yksilöllinen ja yhteisöllinen limittyvät arkemme ilmiöissä. Vaikka toiminnan tasoon kiinnittyvät havainnot eivät itessään tarjoa tietoa esimerkiksi yhteiskunnallisista tai poliittisista yhteyksistä, mahdollistavat ne kulttuuristen prosessien luotaamisen syvätasolla ja avaavat väyliä vaihtoehtoisille näkökulmille.

Filosofi Sara Heinämaan pohdinta auttaa ymmärtämään yksilön osuutta yhteisöllisissä prosesseissa. Heinämaan mukaan ihmisruumis on yksilöllisten tekojen subjekti mutta myös sen omien aikaisempien tekojen ja toisten tekojen toistaja. Samaan aikaan kun toiminnalla on sekä persoonaton että totunnainen taso, pystyy yksilö ”re-päisemään objektien luomaan tilanteeseen aukon uusille liikkeille” ja ”jäsentämään kokonaisuuden uudelleen”. Tämän liikkeen avoimuuden myötä maailma muuttuu ”kokeilun, leikin, tanssin ja soiton” näyttämöksi.⁵ Carrie Noland puhuu eleiden joustavuudesta, minkä ymmärrän tarkoittavan pääpiirteissään samaa kuin Heinämaan kuvaileman avoimuuden. Eleet ja niiden aikaansaamat tuntemukset eivät siten ole valmiiksi merkittyjä ja merkityksellistettyjä, vaan ne voivat johtaa myös uusiin, ennalta arvaamattomiin aistimuksiin ja merkityksiin.⁶ Noland päätyy väittämään, että eleen ja kulttuurin kytkeminen toisiinsa havainnollistaa perustavalla tavalla kulttuurin dynaamista olemusta. Kulttuuriset prosessit tuottavat aina myös muuta kuin sitä, mitä voisi olettaa tai mihin ohjauksella pyritään.⁷

Myös viranomaisorganisaatiossa jokainen työruumiin motorinen algoritmi sisältää sekä jatkuvuutta että mahdollisuuden uudelleentulkintaan ja muutokseen.⁸ Tällainen toimintatapojen analysointi osoittaa, miksi käsitykset työruumiiden kurinalais-
tamisesta ovat väistämättä osittaisia ja häilyviä. Työssä on esimerkiksi nähty, ettei so-
tilaallinen järjestys ole historiaton ja paikantumaton vakio, vaan se antaa yhdessäkin
organisaatiossa mahdollisuuksia monenlaisiin tulkintoihin. Merivartiomiesten kult-
tuurisessa ymmärryksessä matalat hierarkiat yhdistyvät nopeiden lähtöjen ja yhdessä
selviytymisen eetokseen, jota tuotettiin sekä kehollisten käytäntöjen että puhetekojen
kautta. Operatiivisen henkilöstön tehtäväorientoituneisuus kiteytyi virkamiesten ker-

5 Heinämaa 1996, 83–85.

6 Noland 2009, 14–15. Merleau-Ponty (2002 [1945], 119–120, 158) kuvailee merkitysten yhteen punoutumista ja järjestymistä ennalta arvaamattomasti ”tuntemattoman lain tavoin” ihmisen antaessa omaksumilleen eleille uusia merkityksiä.

7 Noland 2009, 17, 214–215.

8 Frykman 2012, 27, 78; Olsson 2003, 65–67, 259.

ronnassa luottamukseksi ja ”merivartiohenkiseksi” kurottautumiseksi, jonka avulla hierarkiaan liittyvää toiseutta voitiin ylittää. Yhteenkuuluvuuden ohella virkamiehet neuvottelivat järjestyksestä ja epäjärjestyksestä fyysisellä liikkumisella ja irtiotoilla. Liikehdintää, joka näyttäytyi rajankäyntinä yksilön vapauden ja työruumiiden kurinalaistamisen välillä, kutsuin vastahakoisuuden koreografioiksi.⁹

Keskeisenä tehtävänäni oli selvittää kitkaa merivartioston merellisten ja rajatarkastusyksiköiden välillä. Merivartioston tehtäväkentän tutkiminen toiminnallista ja kokemuksellista tasoa tarkkaillen vahvisti Esa Sundbäckin väitteen, ettei ”passin-tarkastus” eli ensilinjan rajatarkastustyö ollut sopusoinnussa merivartiotoiminnan identiteetin kanssa.¹⁰ Toin liikkeen näkökulman esiin uudenlaisena tapana tavoittaa ammatillisen yhteisön kulttuurisia perusoletuksia ja esitin tulkinnan kulttuurisen ja kinesteettisen tiedon yhteydestä. Kinesteettinen lähestymistapa edistää organisaation muutosproblematiikan ymmärtämistä ja tarjoaa nähdäkseni uskottavan selityksen merellisten tehtävien ja rajatarkastustyön epäsymmetriaan.

Väitteeni mukaan erilaisten työskentely-ympäristöjen kinesteettiset erityispiirteet selittävät merivartioston virkamiesten käsityksiä tehtävien arvokkuudesta. Tehtävien hoidossa kohdattu ja tuotettu liike, työruumiin eleet ja asennot, käytettävä kalusto sekä asiakkaat ja yhteistyö työtovereiden kanssa tuottavat tietynlaisen kokonaisuuteen tietynlaista liikettä, joka tukee tai horjuttaa virkamiesten itsellisille ja liikkuville töille sekä nopeille lähdöille perustuvaa itseymmärrystä. Merivartiokulttuurin voidaan ajatella olevan tässä mielessä ”toiminnallistavaa”¹¹. On syytä korostaa, ettei kinesteettisessä näkökulmassa ole kyse virkamiesten yksilöllisistä ominaisuuksista, kuten erilaisista oppimisen tavoista, vaan yhteisön kulttuurisesta tiedosta. Kinesteettinen kokemus kurottuu subjektiivisesta intersubjektiiviseen ja jättää jälkensä ammattilaisen kollektiiviseen muistiin ja kokemusvarantoon.¹²

Kinesteettisen ja kulttuurisen suhde on aiemmin tunnettu ja tunnustettu. Esimerkiksi Jaida Kim Samudra muistuttaa, ettei somaattinen kokemus ole loukussa yksilöllisessä kehossa, vaan liike on vuorovaikutteista oppimista ja siksi myös tiedonsiirtoa, eräänlaista liikkuvissa kehoissa toteutuvaa sosiaalishistoriaa.¹³ Myös kulttuuriantropologi ja tanssija Paula Tuovinen on kirjoittanut kiinnostavasti liikekielestä kulttuurina. Hänen mukaansa kulttuurinen malli on aina myös motorinen malli, sillä ”liikkuminen tuottaa kulttuurisia merkityksiä, jotka siirtyvät hienomotorisen toiminnan, toiston ja jäljittelyn kautta ihmiseltä ja sukupolvelta toiselle”. Motorinen ruumis välittää näin ”toiminnan arkeologiaa”: kulttuurisia tapoja olla, seistä, kävellä, elehtiä ja ilmehdiä. Tämä tarkoittaa, että edelliset sukupolvet jättävät jälkensä seuraavan sukupolven liikkumiseen ja habitukseen.¹⁴ Tuovisen mainitsemat motoriset mallit käsitteellistyvät

9 Ks. myös Aromaa 2014; Carlström 1999, 62; Hammar 2014.

10 Sundbäck 2005, 361–362.

11 Levä 2008, 14.

12 Tuovinen 2006, 259.

13 Samudra 2008, 677–678. Ks. myös Ingold & Vergunst 2008, 7; Pink 2009, 34.

14 Tuovinen 2006, 258–261. Ks. myös Ingold & Vergunst 2008, 17.

Jaana Parviaisen pohdinnassa kinesteettistä tietoa kokoaviksi *kinesteettisiksi kartoiksi*, joita liikkuja hahmottaa paitsi oman kehon topografiansa pohjalta myös vertaamalla kokemuksiin muiden kokemuksiin lukemansa ja kuulemansa pohjalta.¹⁵ Mimi Sheller ja John Urry puhuvat hekin eräänlaisesta liikkeessä hahmottuvasta, aistisesta ja emotionaaliseen maantieteestä, joka ei paikannu yksilöllisiin ruumiisiin vaan ulottuu tiloihin, toimintoihin ja kulttuureihin, joihin liittyy erityisiä *kinesteettisiä dispositioita*: liikkumisen ja liikkeen havaitsemisen tapoja, tyylejä ja taitoja.¹⁶

Merivartioston kinesteettiset dispositiot kokoavat hiljaista, kollektiivista ymmärrystä merivartiotyön ja merivartioammattilaisuuden luonteesta. Merivartiomiesten kulttuurinen tieto sisältää kinesteettistä tietoa merivartioinnin toimintakentällä tarkoituksenmukaisista asennoista ja asenteista, joita kommunikoidaan sekä sanallisesti että sanattomasti. Pitkän ajan kuluessa rakentuneet, tietynlaista maailmasuhdetta ilmentävät kinesteettiset dispositiot ja kartat ovat oleellinen osa sitä virkamiessukupuolvelta toiselle välittyvää ammatillista pääomaa, josta Leena Paaskoski puhuu ”pienoismaailmana” sekä ammattikulttuurina ja -perintönä.¹⁷ Kenenkään virkamiehen ammattilaisuus ei tyhjenny tietynlaiseksi kinesteettiseksi dispositioksi, mutta käsite valottaa, miksi kulttuurisesta tiedosta voi välittyä kitkaisuus vielä silloinkin, kun yksittäiset työruumiit ovat jo sisäistäneet uudet ympäristöt ja tehtävät osaksi arkeaan.

Sen ymmärtäminen, että kinesteettinen ja kulttuurinen tieto kietoutuvat yhteen, asettaa passikoppeihin kiteytyvän kitkaisuuden laajempaan, tilan, liikkeen ja sukupuolen muodostamaan kontekstiin. Ilmiö on aiemminkin pantu merkille työelämän tutkimuksessa. Toiminnallisesti haltuun otetun tilan on sanottu olevan valtasuhteiden näyttämö: sillä, jolla on enemmän tilaa käytössään, on enemmän valtaa kuin sillä, jolla tilaa on vähän. Tilankäyttöä on samalla pidetty sukupuolittuneena.¹⁸ Aiemman tutkimuksen mukaan esimerkiksi ammateissa, joissa fyysisen voiman ja vaaran on nähty valjastuvan luokka- ja sukupuoli-identiteetin ylläpidon välineiksi, on työn teknistyminen voitu kokea uhaksi. Työssä tapahtuneet muutokset on nähty hyökkäyksiä itsellistä ja liikkuvaa mieskuva, ”ulkoilmamaskuliinisuutta” vastaan.¹⁹ Doreen Massey kutsuu tätä miesten vapaata ja naisten rajoitettua liikkuvuutta *sukupuolen kartografiaksi*.²⁰ Sekä Massey että Wolkowitz viittaavat Iso-Britanniassa tehtyihin sosiologisiin tutkimuksiin, joiden mukaan kaivosalan rakennemuutoksessa 1970–80-luvuilla miestyöntekijät kieltäytyivät työttömyyden uhallakin ottamasta

15 Parviainen 2006, 87, 93–94.

16 Sheller & Urry 2006, 216.

17 Paaskoski 2008, 79–80.

18 Nehls 2003, 85–86; Paju 2013, 170–173; Tolonen 2001, 208–209, 264–265; Wolkowitz 2006, 85.

19 Aurell 2001, 72–73, 111, 195; Mankkinen 2011, 118–119; Silvén 2004, 93–94; Wolkowitz 2006, 68. Wolkowitz (2006, 65) problematisoi suoraviivaisia tulkintoja työväenluokkaisen maskuliinisuuden ja riskinoton syy-seuraus-suhteista. Hänen mukaansa miestyöntekijöiden asenteita ja toimintaa tulisi pikemminkin ymmärtää vastauksena luokkaimperatiiviin. Riskikäyttäytyminen ei välttämättä johdu siitä, että sitä pidettäisiin maskuliinisena, vaan kyse on laajemmin työväenluokkaisen miehen kehoon kirjautuneesta maskuliinisuudesta. Wolkowitz pohtii, ovatko työväenluokkaiset miehet yksinkertaisesti ryhtyneet vaaralliseen työhön, koska heillä oli vastuu perheidensä elättämisestä eikä muita vaihtoehtoja ollut. Näin tietynlainen habitus olisi pikemminkin työn tulosta kuin työhön liittyvä vaatimus. Lande (2010, 190) päätyy poliisin kehollisuuden ja habituksen kehittymistä tarkastellessaan samaan.

20 Massey 2008, 179.

vastaan teollisuustyötä, jossa työskenneltiin liukuhinnan ääressä istuvassa, etukumarrassa asennossa.²¹ Samalla tavoin feminiininen on Terhi Utriaisien tulkinnan mukaan kuolevan kanssa olemisen asento, jota edustaa ikoninen kuva-aihe Pietà, kuollutta Jeesusta pitelevä Neitsyt Maria. Utriaiainen ehdottaakin, että aktiivisen tekemisen vastakohtaksi hahmottuva, eteenpäin kumartunut ja istuva asento on saanut hoivan näyttäytymään jossain määrin miehiä hylkivänä.²² Istuminen on paikoilleen asettuvaa ja sulkeutuvaa ja edustaa sellaisena Iris Youngin osoittamalla tavalla naiselliseksi määrittävää tapaa olla.²³

Juuri tällaisia työruumiin asentoja virkamiehet rajatarkastustyössä hylkivät. Asentojen, eleiden ja liikkeiden tuottamien kulttuuristen merkitysten valossa ensilinjan rajatarkastuksen implisiittinen ja eksplisiittinenkin väheksyminen ei ole ajallisesti ja alueellisesti erityistä, vaan se versoo länsimaisesta sukupuolen kartografiasta. Merivartioammattilaisten kerronnassa sanallistettu ja arjen liikehdinnässä sanattomasti sisäistetty ”asiallisten hommien” idea toistaa kulttuurista mallitarinaa miehestä, joka lähtee, ja naisesta, joka jää.²⁴ Siinä missä laivakomennus voitiin mieltää pääsyksi rannalta ”takaisin miesten töihin”, oli ensilinjan rajatarkastustehtävästä puhuttu naisille sopivana. Mielikuvien pohjana ovat kulttuuriset käytännöt, joilla on aineellinen perusta. Suvi Ronkainen on esittänyt, että oleminen tiettyssä tilassa ja paikassa tuottaa ja sulkee pois erilaisia identiteettejä ja subjektiviteettejä. Jos esimerkiksi naiset eivät liiku yöllä, tulee öinen kaupunki miehille merkityksi ja naisille vaaralliseksi.²⁵ Kun otetaan huomioon seikka, että merivartioston naisvirkamiehet työskentelivät lähes poikkeuksetta rajatarkastusosastossa, on selvää, miksi passikoppi säilyi naiselliseksi ja merellinen toimintaympäristö miehiseksi määrittävän toimijuuden tilana. Kyse ei tässäkään ole yksittäisistä kokemuksista, vaan tilan ja yhteisön kollektiivisen muistin niveltymisestä toisiinsa.

Rajatarkastustyö oli poikkeuksellista myös merivartioston operatiivisen kokonaisruumiin totunnaisten koreografioiden kannalta. Virpi Lehtinen esittää sotilasruumiillisuuden analyysissään, että sotilaan eksistentiaalinen tyyli rakentuu yhdessä liikkumisen ja tekemisen kautta. Samalla se lankeaa yhteen miehisen olemisen tyylin kanssa.²⁶ Merivartioammattilaisten eksistentiaalinen tyyli lankeaa yhteen molempien edellä mainittujen kanssa. Tämä kuvaa osaltaan ensilinjan ongelmallisuutta kinesteettisten dispositioiden tasolla. Merivartiostossa operatiivisen kenttätöiminnan koreografiat ovat pitkällä aikavälillä tuottaneet kokonaisruumiin kollektiivista liikettä, eivät yksinäistä paikallaan istumista. Kollektiivisella liikkeellä on ajallisuutensa: sitä enna-

21 Massey 2008, 166–167; Wolkowitz 2006, 67.

22 Utriaiainen 1999, 171–172. Utriaiainen huomauttaa kuitenkin stereotyyppisten käsitysten kuolevan vierellä olijan sukupuolesta olleen tutkimusajankohtana muuttumassa.

23 Young 1980. Ks. myös Fundberg 2003, 186–187; Lande 2010, 29; Paju 2013, 123, 200.

24 Ks. myös Mälkki 2008, 83; O’Dell 2004, 115–116; Tallberg 2009, 156–157, 164.

25 Ronkainen 1999, 214–215, 225.

26 Lehtinen 2014b, 207–208. Myös Sheets-Johnstone 2011, 137. Tämä näkyy perustavalla tavalla jo siinä, miten varuskuntien rakennettu ympäristö ohjaa sotilaita olemisen sijaan liikkeeseen (Ojajärvi 2015, 93; Wollinger 2000, 63).

koidaan yhdessä, se tuotetaan yhdessä ja sitä muistellaan yhdessä. Yksin työskennellessä tämä jakamisen ulottuvuus puuttuu.²⁷ Näin sekä työskentelyasennon staattisuus ja sulkeutuneisuus, erilaisten tilojen merkityksellistyminen sekä se, etteivät lentoasemayksikön ensilinjan rajatarkastajat harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta voineet työssään toteuttaa meisyyden aksioomaa kokonaisruumiin kautta, selittää, miksi rajatarkastustehtävä on koettu kulttuuriseksi anomaliaksi. Yksin istumisesta vääränlaisena tyylinä kertovat myös tavat, joilla rajatarkastajien anonymiteetistä puhuttiin. Muissa yksiköissä yleisesti tunnustettuja kokonaisruumista koossa pitäviä sosiaalisia taitoja ja tuttuutta ei ensilinjan työntekijöiden keskuudessa korostettu, vaan koppityö antoi mahdollisuuden vältellä hankalaksi koettuja tyyppejä.

Merivartiomiesten kerronnasta on voitu nähdä, että muutos ja siihen sopeutuminen herättävät voimakkaita tunteita. Monet tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota liikkumisen ja tunteiden väliseen yhteyteen. Esimerkiksi Parviainen panee merkille, että englanninkieliset sanat ”motion” (liike) ja ”emotion” (tunne) ovat likellä toisiaan.²⁸ Liikkumisella tai liikkumattomuudella tietyssä ympäristössä tietyllä tavalla on aina affektiivinen ulottuvuutensa, mihin myös Shellerin ja Urryn emotionaalisen maantieteen ajatus viittaa.²⁹ Folkloristi, sukupuolentutkija Anu Laukkasen kuvailu tavoittaa paljon keskeistä tavasta, jolla kinesteettisen kokemuksen merkitys on liikkeessä itsessään.³⁰ Hän osoittaa itämaista tanssia käsittelevässä tutkimuksessaan, ettei tanssija ainoastaan esitä tanssia, vaan hän tanssii kokonaisen kulttuurin. Esimerkiksi egyptiläinen tanssi sisältää implisiittisesti sensorisen ja aistimellisen Egyptin äänen, liikkeen ja affektien kietoutuessa yhteen.³¹ Nämä ulottuvuudet ovat läsnä myös työelämässä ja viranomais toiminnassa. Rajavartiomies ei työtä tehdessään vain toista käskettyä koreografiaa, vaan hän tuottaa kokonaisvaltaisen rajaturvallisuuden ja sitä koskevan kulttuurisen tiedon eleissään ja toimissaan.

Kaikella edellä esitetyn myötä rajatarkastustehtävän haasteellisuudelle voidaan löytää syy, joka organisaation vakiintuneissa selitysmalleissa on jäänyt varjoon. Rajatarkastusosaston kulttuurisessa kitkaisuudessa ei ehkä pohjimmiltaan ollut kyse huonosta esimiestyöstä ja asenneongelmallisista työntekijöistä, vaan perustavammin ammatillisesta eksoyksissä olemisesta uusilla kinesteettisillä kentillä. Merivartiomiesten kokema ja kuvailema muutosvaihe osoittaa, miksi käsityksiin kulttuurin diskursiivisesta ohjailtavuudesta on suhtauduttava varauksella.³² Uusien toimintatapojen implementoinnissa oleellisia eivät ole vain sanat, vaan myös sillä on merkitystä, miten

27 Vaikka passikopissa työskenteli useimmiten kaksi virkamiestä, tehtiin varsinainen rajatarkastustyö yksin. Rajatarkastajien tilanne poikkesi muissa ryhmissä ja yksiköissä yksin työskentelevien työntekijöiden tilanteesta siinä, että ensilinjan asiakas kohtaamiset olivat ensikohtaamisia. Tutkimusaineisto ei anna aiheita korosta seikkaa työturvallisuuden kontekstissa vaan siksi, että seikka on kulttuurisesti poikkeuksellinen.

28 Parviainen 2010, 317.

29 Sheller & Urry 2006, 215–216. Niin ikään Warnier (2001, 13) nivoo yhteen aistihavainnon, tunteen ja liikkeen puhuessaan materiaalisuuden ”sensoris-affektiivis-motorisista” vaikutuksista. Affekteista ja tiloista ks. Olsson 2003, 65.

30 Ks. myös Ingold 2011, 17; Paju 2013, 153; Sheets-Johnstone 2011, 130.

31 Laukkasen 2012, 200–201.

32 Vrt. Schein 1987.

toiminnan uudenlaiset ympäristöt ja liikeradat suhteutuvat kulttuuriseen tietoon ja kinesteettisiin dispositioihin. Toiminnon tai liikkeen kulttuurista merkitystä on vaikea käskää toiseksi, jos liikettä ohjaavat ympäristöt pysyvät ennallaan. Toisaalta ympäristön muutos ei suoraan vaikuta kulttuuriseen tietoon. Toimintaa merkityksellistävät tulkintamallit säilyvät usein silloinkin, kun aineellisuus ympärillä muuttuu. Koska tarkastelu rajoittui yhteen, merelliseen hallintoyksikköön, ei tuloksia voida yleistää koskemaan Rajavartiolaitoksen kaikkia hallintoyksiköitä. On silti mahdollista, että erilaisista tehtävistä ja työskentely-ympäristöistä tehdyt tulkinnat ja niitä ohjaavat prosessit ovat samankaltaisia muuallakin.

Tutkimuksessa on tehtäväkentän muutoksen ohella toistuvasti sivuttu kokonaisuuteen homogeenisuuden ja tasavertaisuuden vaatimusta. Olen tuonut esiin mies- ja naisvirkamiesten käsityksiä työn sukupuolittuneisuudesta sekä kuvailut, miten nämä liittyvät esimerkiksi keskinäisen luottamuksen ja tuen teemoihin. Tämä meisyyden horisontti on murroksessa. Teemu Tallberg on esittänyt kokonaisuunpuolustuksen sukupuolittuneiden rakenteiden ja miehisen koheesion dogman kyseenalaistuneen yhteiskunnallisten, teknisten ja tehtäviin liittyvien muutosten myötä. Hänen mukaansa sotilaskulttuurien itseymmärrys ei enää voi rakentua mekaanisen solidaarisuuden idean varaan.³³

Merivartiostossa esiintyi toimintatapoja, jotka kertovat yhtäältä kokonaisuuteen yhtenäisyyttä ylläpitävän samuuden vaalimisesta ja toisaalta monimuotoisuuden tunnistamisesta. Virkamiesten mukaan työruumiiden erilaisuus oli eräissä tilanteissa operatiivisen kokonaisuuteen tehokkaan ja monipuolisen toiminnan edellytys. Havainto antaa kiinnostavasti tukea sille kompleksisuusteoreettiselle ajattelulle, jota Suomenlahden merivartioston nykyinen komentaja, sotatieteen tohtoriopiskelija Tom Hanén ja filosofi Aki-Mauri Huhtinen esittävät turvallisuusjohtamista käsittelevässä artikkelissaan. He hylkäävät oletuksen, että turvallisuusorganisaatiot voisivat varautua riskeihin universaaleja, kausaalisia ja lineaarisia malleja tavoittelemalla.³⁴ Koska todellisuus on jatkuvasti muuttuva ja kompleksinen, voivat organisaatiot parhaiten varautua sen kohtaamiseen lisäämällä samanlaista kompleksisuutta, yhteenkietoutuneisuutta ja notkeutta itsessään, käytännössä matkimalla todellisuutta olemalla yhä monimuotoisempia ja spontaanimpia samaan aikaan varoen sotkeutumista liiallisen kompleksisuuden aiheuttamiin solmuihin.³⁵

Rajavartiomiesten instrumentaalinen suhde työruumiisiin ja niiden muodostamaan kokonaisuuteen voi kenties arjen käytäntöjen tasolla raivata tietä moninaisuudelle. Tutkimuksessa esiin tullut henkilöstöryhmien ja erikoisalojen välinen eripura voidaan lisäksi tulkita merkiksi organisaation sisäänrakennetusta kompleksisuudesta. Levän sanoin ”linjaorganisaation tuottama eri hierarkiatasojen yhteenlankeamattomuus” luo itsessään näkökulmien moninaisuutta.³⁶ Merivartioston ”puo-

33 Tallberg 2009, 51, 177, 181.

34 Hanén & Huhtinen 2011, 10–11, 13. Ks. myös Heiskanen 2013, 709, 713.

35 Hanén & Huhtinen 2011, 23–24, 26, 29.

36 Levä 2008, 14.

lisotilaallisten” virkamiesten tapa kiinnittyä virkamiesstatukseen etenkin hierarkian alatasoilla estää samalla sotilasvirkojen karkaamisen liian kauas muusta yhteiskunnasta.³⁷ Huomio viittaa siihen, ettei sotilaallinen järjestelmä hävitä virkamiesten ”siviilipohjaisten toimintakaavojen” vaikutusta arjen valintoihin ja päätöksentekoon aivan siinä määrin kuin on totuttu ajattelemaan.³⁸ Sama moninaisuus, jonka sotilasorganisaatioiden yhdenmukaisuusideaaliin nojaavassa ajattelussa on voitu kokea edustavan epäjärjestyksen uhkaa, näyttäytyy kompleksisuusteorian valossa resurssina. Näiden huomioiden ei ole tarkoitus ottaa kantaa siihen, onko Suomenlahden merivartiosto riittävän kompleksinen Hanénin ja Huhtisen tarkoittamassa merkityksessä, vaan ne muistuttavat moninaisuuden implisiittisyydestä ja suhteellisuudesta.

Kirjoittajat pitävät johtamista kompleksisuuden hallinnan tärkeimpänä välineenä, kun toiminnan painotuksia säädellään tilannesidonaisesti byrokraattisuutta ja spontaaniutta vaihdellen.³⁹ Tältä osin tutkimusaineistossa esiintyneet esimiesten näkemykset, jotka korostavat tilannekohtaista harkintaa, voidaan tulkita käytännöllisen älyn vastaukseksi kompleksisuuden haasteisiin. Mataliin hierarkioihin perustuvat päätöksenteon prosessit sekä konfliktinhallinnan tematiikka osoittavat toisaalta, että monimuotoisuutta pidetään koossa ja kompleksisuuden ansaa vältellään myös alhaalta päin ja vastavirtaan. Teoreettisesti ja empiirisesti kiinnostava jatkokysymys onkin, miten yhteenkietoutuneisuuden idea punoutuu erilaisuuden ja samanlaisuuden teemoihin sekä toiseuden ylittämisen motiiveihin ja taktiikoihin.

37 Ks. myös Mälkki 2008, 218–219.

38 Vrt. Hanén & Huhtinen 2011, 21.

39 Hanén & Huhtinen 2011, 26.

JÄLKISANAT: SUOMENLAHDELTA VÄLIMERELLE

Tutkimustyön ollessa käynnissä on Rajavartiolaitoksen näkyvyys lisääntynyt ja merellisten toimintojen julkisuuskuva muuttunut. Virkamiehet, jotka vuosikymmen sitten useimmin esiintyivät saariston paikallisyhteisöjä ja veneilyonnettomuuksia koskevissa uutisissa, toimivat yhä tiiviimmin globaalien ilmiöiden solmukohdissa. Lähi-idän kriisi, Syyrian sisällissota ja Keski-Afrikan levottomuudet ovat saaneet aikaan siirtolaisaallon, jollaista kansainvälisen pakolaisjärjestö UNHCR:n mukaan ei ole nähty sitten toisen maailmansodan. Maailmanlaajuisesti sotaa ja vainoa pakenevien ihmisten määrä lähestyi kesällä 2015 60 miljoonaa.¹ Uutiset raja-aitoja pystyttävistä ja turvapaikkasäädöksistään kiristävästä valtiosta, pelloille leiriytyneistä perheistä, salakuljettajien täyteen ahtamista aluksista sekä Välimereen hukkuneista ihmisistä ovat muuttuneet päivittäisiksi, kun tiedotusvälineet raportoivat liikkeellä olevien ahdingosta ja Euroopan maiden toimista ulkorajojen valvonnan turvaamiseksi. Suurin paine on jo pitkään kohdistunut keskiselle ja itäiselle Välimerelle sekä Länsi-Balkanille. Vuonna 2014 eteläisellä ulkorajalla tavattujen siirtolaisten määrä oli 280 000 henkilöä. Välimerellä menehtyi 3 419 henkilöä pelastettujen määrän ollessa 218 000. Vuonna 2015 Eurooppaan pyrkijöitä oli pelkästään lokakuussa 221 000 ja koko vuoden aikana yli miljoona. Välimereen hukkui tai katosi ainakin 3 600 ihmistä.² Syksyn ja talven 2015–2016 aikana siirtolaisten virta alkoi ulottua Pohjois-Suomen rajanylityspaikoille.

Pyrkimys hahmottaa rajaviranomaisten toimintaa ohjaavaa kulttuurista tietoa arjen tasolla on tässäkin kontekstissa tärkeä. Euroopan yhdenmetyt rajavalvonta (IBM) paikantuu viime kädessä rajavartioammattilaisten läsnäoloon ja käytännöllisiin toimiin ulkorajoilla. Sielläkään toiminta ei synny tyhjiössä, vaan se merkityksellistyy moninaisten kulttuuristen pääomavirtojen keskellä ilmentäen kansallisia ja kansainvälisiä virallisia ja epävirallisia rajaturvallisuuskäytäntöjä sekä Euroopan poliittista ja taloudellista ilmapiiriä.

Markus Heiskanen käsittelee väitöskirjassaan rajaturvallisuusdiskursseihin liittyviä agendoja tavalla, joka tutkimuksen valmistumisen kynnyksellä tuntuu ajankohtaiselta. Heiskanen kritisoi sellaista yltiöturvallistamisen diskurssia, jossa uhkapainotteinen lähestymistapa ja ”rikostorjunnalliset linssit” johtavat oikeudellisen näkökulman kaventumiseen ja rajanylittäjien stigmatisointiin potentiaalisiksi terroristeiksi.³ Heiskanen mukaan rajaturvallisuuden kielen ja ilmiön teknistäminen tyhjentää sen kentän yhteiskunnallisesta keskustelusta, poliittisista valtakamppailuista ja moraalisisista kannanotoista.⁴ Uhkakuvamaalailu on yhteydessä myös resurssien turvaamisen pyrkimykseen.⁵

1 <http://www.unhcr.org/558193896.html>. [Luettu 20.6.2015.]

2 <http://frontex.europa.eu/news/>. [Luettu 18.8.2015.]; <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/migratory-routes-map/>. [Luettu 21.8.2015, 2.2.2016.] Vuoden 2015 alusta lähtien hukkuneiden määrä oli yli 30-kertaistunut edelliseen vuoteen verrattuna (www.iom.int/press-room/press-releases [luettu 22.4.2015, 22.12.2015]).

3 Heiskanen 2013, 507.

4 Heiskanen 2013, 511–512, 752.

5 Heiskanen 2013, 564.

Toisaalta Heiskanen hahmottaa perusoikeuspainotteisen lähestymistavan, jonka hän nimeää ihmisoikeusdiskurssiksi ja näkee nousseen rajavalvontavirasto Frontexissa yhä tärkeämpään asemaan.⁶ Hän kiinnittyy oikeusvaltion ideaaliin problematisoidessaan rajaturvallisuuden ”eteen työnnettyä puolustusta” ja EU-kansalaisten turvallisuuden nimissä kolmansien maiden alueelle tehtyä ”uuskolonisaatiota”.⁷ Terrorismin torjunnan hän sanoo olleen poliittinen keppihevonen, jolla on voitu torjua kolmansien maiden kansalaisten pääsy Eurooppaan.⁸ Kriittisimpien äänenpainojen mukaan tilanne on käytännössä johtanut maahanmuuton kriminalisointiin niin, että vain laitton maahantulo on mahdollista.⁹ Heiskasen mukaan ”EU-kansalaisten vapaata liikkuvuutta vastaa kolmansien maiden kansalaisten kahlittu paikallisuus”.¹⁰ Hän suhtautuu epäilevästi pyrkimykseen hallita globaaleja ilmiöitä ja peräänkuuluttaa rajaupseerina ja tutkijana inhimillisempää, yhteisöllisempää, eettisempää ja turvalisempää ”uutta rajaturvallisuutta” nykyisen ”yltiöturvallistuneen riskiyhteiskunnan” tilalle.¹¹

Euroopan siirtolais- ja pakolaiskriisin edetessä Rajavartiolaitoksen kannanotot ovat artikuloineet selvemmin rikostorjunta- ja resurssi- kuin perusoikeusnäkökulmaa.¹² Koska pidin tätä Heiskasen pohdinnan valossa yllättävänä, päätin vielä ottaa yhteyttä tutkimustyön aikana tapaamaani, kansainvälisen toimintaympäristön tuntevaan virkamieheen kysyäkseni hänen kantaansa julkiseen keskusteluun. Hänellä ei ollut tarjota valmiita vastauksia vaan kuuntelin, miten hän käänteli ja kuori Välimeren tilannetta kuin sipulia. Jäljelle jäi ydin, tässä tapauksessa ihmishenki. Merivartioammatilaisen positiostaan hän tulkitsi tilannetta – ihmisiä merellä hengenvaarallisissa olosuhteissa – ensisijaisesti välittömiä toimenpiteitä edellyttävänä massiivisena meripelastusoperaationa, jonka tulisi johtaa pelastettujen statuksen arviointiin kansainvälisten normien mukaisesti. Vaikka pohdinnassa tulivat esiin myös rikostorjunnallinen näkökulma, resurssit ja siirtolaisaallon perimmäisiin syihin vaikuttaminen, asettuivat ne toissijaisiksi suhteessa pelastamisen eetokseen.¹³

Tapasin syksyn aikana myös toisen virkamiehen, jonka kanssa keskustelin hänen kokemuksistaan Frontexin Välimeren-operaatioissa. Hän oli turhautunut toimintaan, jota hän luonnehti ”bussikuskin hommaksi”. Hänen mukaansa Euroopan turvapaikkapolitiikka ruokkii rikollisuutta ja laitonta maahantuloa, joka julkisessa keskustelussa kääntyy liian usein puheeksi pakolaisuudesta ja hädänalaisuudesta. Sekä Heiskasen että informanttien kannanotot viittaavat monisyisempiin tulkintoihin rajavartioryh-

6 Heiskanen 2013, 509–510, 574.

7 Heiskanen 2013, 62, 505–507; 631–633.

8 Heiskanen 2013, 634, 713, 746.

9 Heiskanen 2013, 615–618.

10 Massey (2008, 21–23) puhuu tästä liikkuvuutta koskevasta valtasuhteesta ”aika-tila-tiivistymän valtageometria”. Jotkut saavat aikaan liikettä ja toiset eivät. Osa hyötyy aika-tilan tiivistymästä, kun taas toiset se kahlitsee paikoilleen.

11 Heiskanen 2013, 748, 750.

12 Esim. Helsingin Sanomat 13.8.2014, 19.4.2015, 21.4.2015; Yle Uutiset, kotimaa 4.8.2015, 28.1.2016.

13 Pelastamisen eetos kuvastuu myös eräissä julkisissa lähteissä (esim. Rajavartiolaitoksen tiedote 13.5.2014; Ålandstidningen 29.7.2015).

teisön sisällä kuin mitä julkisesta keskustelusta välittyy.

Siirtolaiskriisiä ja tilannetta ulkorajoilla ei voida kaventaa yhdeksi totuudeksi. On näkökulmakysymys, millaisia toimenpiteitä ulkorajoille tarvitaan ja mitkä ovat rajavalvontaviranomaisten vaikuttamismahdollisuudet. Esimerkiksi Italian kritiikkiä herättänyt Mare Nostrum -meripelastusoperaatio voidaan ymmärtää niin laittoman maahantulon ongelmaa pahentaneeksi vetovoimatekijäksi¹⁴ kuin rajaturvallisuutta siirtolaisten osalta lisänneeksi ja sellaisena eettisesti kestävästä rajaturvallisuudesta ilmentäneeksi toiminnaksi. Se, että operaatio helpotti ihmissalakuljettajien työtä, merkityksellistyy ihmisoikeusdiskurssin kehityksessä lievemmäksi rajavalvonnan ei-toivotuksi seuraukseksi kuin ihmishenkien menettäminen ja turvapaikkaoikeuden käytön laiton epääminen.¹⁵

Suomen asema Euroopan unionin rajavalvonnan kehittämisessä on tunnettu ja tunnustettu, ja suomalaiset rajaturvallisuusasiantuntijat ovat toimineet pitkään kansainvälisissä tehtävissä niin Frontexin kuin Euroopan komission palveluksessa. Suomelta voi ”rajaturvallisuuden suurvaltana”¹⁶ odottaa ammattitaitoa ja rohkeutta keskusteluun ulkorajojen funktioista sekä rajakäytännöistä. Vaikka globaalin siirtolaisuuden ongelmat eivät ratkea rajaturvallisuuden keinoin ja aihe on poliittisesti vaikea,¹⁷ tuo rajavartiomiesten käytännöllinen, kokemusperäinen tieto sisällöllistä arvoa ja lisää sävyä rajaturvallisuutta ja maahanmuuttoa koskevaan keskusteluun. Toimijataso kantoja on kuitenkin kuultu harvoin.¹⁸

Käsillä oleva tutkimus voi osaltaan tukea ”uudesta rajaturvallisuudesta” käytävää keskustelua sen tuodessa kokemuksellisen ja rajavalvontaa inhimillistävän lähestymistavan teknis-taloudellisten, etäännyttävien näkökulmien rinnalle. Suomen Venäjän vastainen ulkoraja sekä Välimeri merellisenä toimintaympäristönä antavat aiheen kysyä, mitä annettavaa raja- ja merivartioammattilaisilla voi olla kriisin kohtaamiselle. Monilla tapaamistani virkamiehistä oli halua ja kykyä kokemustensa ja hiljaisen tietonsa sanallistamiseen. Linjaorganisaation tuottamien näkökulmaerojen vuoksi tämä tieto on itsessään moninaista. Kaikessa ristiriitaisuudessaan käytännöllisen älyn tuottama tieto voisi toimia yhtenä – vaikkei tietenkään ainoana saati helppoja tai valmiita ratkaisuja tarjoavana – pragmaattisena lähtökohtana turvallisen ja eettisen rajaturvallisuuden määrittelylle ja edistämiseksi. Millaisia vastakkaisten intressien, kuten pelastus- ja rikostorjuntanäkökulman, yhteensovittamisen tapoja merivartioiden 86-vuotisessa jatkumossa rakentuneisiin dispositioihin liittyy? Onko meripelastuksen eetos itsessään ammattieettinen kannanotto, jonkinlaista hiljaista inhimillisen epätoivon tajua? Miten toisaalta ulkorajoilla tapahtuvien rikosten todistaminen ja laittomat maahantulijat vaaraksi positioiva ”lian logiikka” ohjaavat eurooppalaisen

14 Helsingin Sanomat 19.4.2015; Yle Uutiset, kotimaa 4.8.2015.

15 Ei-toivotuista seurauksista ks. Heiskanen 2013, 62, 602, 605–606.

16 Heiskanen 2013, 723–725; Helsingin Sanomat 19.4.2015.

17 Helsingin Sanomat 13.8.2014.

18 Operatiiviset rajavartiomiehet eivät juuri esiinny uutisoinnissa (ks. kuitenkin Yle Nyheter, utrikes 15.6.2015; Yle Uutiset, turvapaikanhakijat 9.9.2015; Ålandstidningen 29.7.2015).

rajaturvallisuusyhteisön toimintaa? Entä miten kulttuurisiin käytäntöihin vaikuttaa tieto ihmissalakuljettajien yhä häikäilemättömämmiksi käyvistä keinoista ja rikastumisesta hädällä, peloilla ja toiveilla?¹⁹ Etäännytetyin keskustelun ja toisistaan loitonnevien katsantokantojen katveessa ulkorajoilla kohtaavat virkamiehet ja siirtolaiset tuntevat joka tapauksessa rajaturvallisuuden ristiriitaiset diskurssit ja kaksoisagendat nahoissaan.

19 Helsingin Sanomat 21.4.2015, 27.8.2015.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Kymenlaakson museo (KyM), Kotka

- YLE L 2748:1–7 haastattelut vuodelta 2003
- YLE L 3624:1–6 haastattelut vuodelta 2004
- YLE L 5009:1–25 haastattelut vuosilta 2007–2012

Lappeenrannan teknillinen yliopisto (LUT), Lappeenranta

Hämeenaho, Kari 2009. Virkavastuu. Määräaikainen virantoimituksesta erottaminen rajavartiomiehen, ammattisotilaan ja poliisin erityisenä kurinpitöraangaistuksena. Yritysjuridii-
kan pro gradu -työ. [Internetissä: <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/59174/nbn-fi-fe201002111365.pdf?sequence=3>]

Länsi-Suomen merivartiosto (LSMV), Turku

Suullinen tiedonanto, Seligson Roosa 17.6.2015.

Suomenlahden merivartiosto (SLMV), Helsinki

Henkilöstö 1.2.2009.
Rajavartiolaitoksen työhyvinvointikysely 2013, tulokset.
Rajavartiolaitoksessa käytettävät tehtävänimikkeet. RVL Dno/2012/5997.
Rikostorjuntatilasto 2003–2008.
RVLPJ määrä- ja kirjavahvuus 1.8.2007.

Tekijän omat kokoelmat

Kenttätyöpäiväkirja (KPK) muistiinpanot vuosilta 2007–2009
Muistikirja (MK) muistiinpanot vuodelta 2004

University of Maryland (UMD), College Park MD

Levenshus, Abbey Blake 2012. The Social Coast Guard: An Ethnographic Examination of the Intersection of Risk Communication, Social Media, and Government Public Relations. Väitös-
kirja [julkaisematon].

Painetut lähteet ja kirjallisuus

Alvesson, Mats 2001. *Organisationskultur och ledning*. Malmö: Liber.

Ahlbäck, Anders 2010. *Soldiering and the Making of Finnish Manhood. Conscription and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939*. Turku: Åbo Akademi. [Internetissä: https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/67001/ahlbäck_anders.pdf?sequence=1]

Amoore, Louise & Hall, Alexandra 2010. Border theatre. On the arts of security and resistance. *Cultural Geographies* 17(3), 299–319.

Aromaa, Johanna 2014. Ruumiillinen tieto opettajan työssä. Teoksessa Kristiina Brunila & Ulpuukka Bouret-Isopahkala (toim.) *Marginaalin voima!* Aikuiskasvatuksen 51. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistus-seura.

Aromaa, Johanna & Tiili, Miia-Leena 2014. Empatia ja ruumiillinen tieto etnografisessa tutkimuksessa. Teoksessa Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite 17. Helsinki: Ethnos ry.

Aurell, Marie 2001. *Arbete och identitet. Om hur städare blir städare*. Linköping Studies in Arts and Science no 229. Linköping: Linköpings universitet.

Beatty, Andrew 2010. How Did It Feel for You? Emotion, Narrative, and the Limits of Ethnography. *American Anthropologist* 112(3), 430–443.

Behar, Ruth 1996. *The Vulnerable Observer. Anthropology that Breaks Your Heart*. Boston: Beacon Press.

Bryant, Lia & Jaworski, Katrina 2011. Gender, embodiment and place: The gendering of skills shortages in the Australian mining and food and beverage processing industries. *Human Relations* 64(10), 1345–1367.

Bursell, Barbro 1984. *Anläggarna. En studie av yrkesvillkor och yrkeskultur i väg- och vattenbyggnadsbranschen*. Nordiska museets Handlingar 102. Stockholm: Nordiska museet.

Carlström, Ann Kristin 1999. *På spaning i Stockholm. En etnologisk studie av polisarbete*. Stockholm: Stockholms universitet.

Craik, Jennifer 2005. Forbundet av australiska kroppar och en nationell kultur. Teoksessa Bo G. Nilsson, Jan Garnert, Barbro Klein & Lena Palmqvist (red.) *Påklädd, uppklädd, avklädd. Om kläder, kropp och identitet*. S.l.: Norstedts Akademiska Förlag.

Davies, Charlotte Aull 2008. *Reflexive Ethnography. A guide to researching selves and others*. London: Routledge.

Desjarlais, Robert & Throop, C. Jason 2011. Phenomenological Approaches in Anthropology. *Annual Review of Anthropology* 40, 87–102.

Douglas, Mary 2003. *Puhtaus ja vaara. Ritualistisen rajanvedon analyysi*. Tampere: Vastapaino.

Duranti, Alessandro 2010. Husserl, intersubjectivity and anthropology. *Anthropological Theory* 10(1–2), 16–35.

Ehn, Billy 2003. Närhet och avstånd. Teoksessa Billy Ehn & Orvar Löfgren *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Stockholm: Natur och Kultur.

Ehn, Billy & Klein, Barbro 1999. *Från erfarenhet till text. Om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2004. *Kulturanalyser*. Malmö: Gleerups.

- 2007. *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

- 2012. *Kulturanalytiska verktyg*. Malmö: Gleerups.

Eräsaari, Leena 1995. *Kohtaamisia byrokrattisilla näyttämöillä*. Helsinki: Gaudeamus.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha 1998. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EY) N:o 562/2006 henkilöiden liikkumista rajojen yli koskevasta yhteisön säännöstöstä. [Internetissä: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FI/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R0562&rid=1>]

EU Schengen Catalogue 7864/09. [Internetissä: <http://www.schengen.mira.gov.ro/English/Documente/utile/catutil/Updated%20EU%20Schengen%20Catalogue.pdf>]

Fingerroos, Outi 2003. Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa. *Elore* 10(2). [Internetissä: http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_03/fin203c.html]

Fingerroos, Outi & Jouhki, Jukka 2014. Etnologinen kenttätyö ja tutkimus: metodin monimuotoisuuden pohdintaa ja esimerkkitapauksia. Teoksessa Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite 17. Helsinki: Ethnos ry.

Frykman, Jonas 2012. *Berörd. Plats, kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys*. Stockholm: Carlsson bokförlag.

Frykman, Jonas & Gilje, Nils 2003. Being There. Teoksessa Jonas Frykman & Nils Gilje (eds.) *Being There. New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*. Lund: Nordic Academic Press.

Fundberg, Jesper 2003. *Kom igen, gubbar! Om pojkfotboll och maskuliniteter*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Gallagher, Shaun & Zahavi, Dan 2008. *The Phenomenological Mind. An Introduction to Philosophy of Mind and Cognitive Science*. London: Routledge.

Gieser, Thorsten 2008. Embodiment, emotion and empathy. A phenomenological approach to apprenticeship learning. *Anthropological Theory* 8(3), 299–318.

Grundvall, Stig 2005. *Vagabond mc. Gemenskap, manlighet och marginalitet. En studie av en västsvensk bikerklubb*. Skriftserien nr. 2005:5. Göteborg: Göteborgs universitet.

Hall, Stuart 1999. *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino.

Hammar, AnnaSara 2014. *Mellan kaos och kontroll. Social ordning i svenska flottan 1670–1716*. Lund: Nordic Academic Press.

Hammar, Mia-Marie 2008. *Att leva som utbränd. En etnologisk studie av långtidssjukskrivna*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Hammar-Suutari, Sari 2009. *Asiakkaana erilaisuus. Kulttuurien välisen viranomaistoiminnan etnografia*. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja nro 147. [Internetissä: http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-219-303-2/urn_isbn_978-952-219-303-2.pdf]

Hanén, Tom & Huhtinen, Aki-Mauri 2011. Yhteenkietoutumisen teoria – yllätysten ja sattuman tieteellinen selitys. *Tiede ja Ase* 69, 9–33.

Hansen, Kjell 2003. The Sensory Experience of Doing Fieldwork in an 'Other' Place. Teoksessa Frykman, Jonas & Gilje, Nils (eds.) *Being There. New Perspectives on Phenomenology and the Analysis of Culture*. Lund: Nordic Academic Press.

Hansson, Kristofer 2010. Inledning – fenomenologins möjligheter i etnologin. Teoksessa Åsa Alftberg & Kristofer Hanson (red.) *Fenomenologins möjligheter i etnologin. Rapport från en nationell workshop*. Lund: Lunds Universitet.

Hastrup, Kirsten 1994. Anthropological knowledge incorporated. Discussion. Teoksessa Kirsten Hastrup & Peter Hervik (eds.) *Social Experience and Anthropological Knowledge*. London: Routledge.

Heinämaa, Sara 1996. *Ele, tyyli ja sukupuoli. Merleau-Pontyn ja Beauvoirin ruumiinfenomenologia ja sen merkitys sukupuolikysymykselle*. Helsinki: Gaudeamus.

Heiskanen, Markus 2013. *Rajakeisarin uudet (v)aatteet. Käsiteanalyysi rajaturvallisuudesta*. Acta Electronica Universitatis Lapponiensis 124. [Internetissä: <http://lauda.ulapland.fi/handle/10024/61779>]

Hervik, Peter 1994. Shared reasoning in the field. Reflexivity beyond the author. Teoksessa Kirsten Hastrup & Peter Hervik (eds.) *Social Experience and Anthropological Knowledge*. London: Routledge.

Hirvi, Laura & Snellman, Hanna (eds.) 2012. *Where is the Field? The Experience of Migration Viewed through the Prism of Ethnographic Fieldwork*. Studia Fennica Ethnologica 14. Helsinki: SKS.

Hockey, John 1986. *Squaddies. Portrait of a Subculture*. Exeter: University of Exeter.

- 2002. "Head Down, Bergen on, Mind in Neutral": The Infantry Body. *Journal of Political and Military Sociology* 30(1), 148–171.

- 2003. No more Heroes: Masculinity in the Infantry. Teoksessa Paul R. Higate (ed.) *Military Masculinities. Identity and the State*. Westport London: Praeger.

Hockey, John & Allen-Collinson, Jacquelyn 2009. The sensorium at work: phenomenology of the working body. *The Sociological Review* 57(2), 217–239.

Hoikkala, Tommi 2009a. Tutkijat varusmiespalveluksessa. Teoksessa Tommi Hoikkala, Mikko Salasuo & Anni Ojajärvi *Tunnetut sotilaat. Varusmiehen kokemus ja terveystaju*. Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 94. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.

- 2009b. Ryhmät. Teoksessa Tommi Hoikkala, Mikko Salasuo & Anni Ojajärvi *Tunnetut sotilaat. Varusmiehen kokemus ja terveystaju*. Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 94. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.

- 2009c. Varusmiesten kiistelty terveys. Teoksessa Tommi Hoikkala, Mikko Salasuo & Anni Ojajärvi *Tunnetut sotilaat. Varusmiehen kokemus ja terveystaju*. Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 94. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.

- 2009d. Syömisen käytänteet. Teoksessa Tommi Hoikkala, Mikko Salasuo & Anni Ojajärvi *Tunnetut sotilaat. Varusmiehen kokemus ja terveystaju*. Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 94. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.

Hoikkala, Tommi & Salasuo, Mikko & Ojajärvi Anni 2009. *Tunnetut sotilaat. Varusmiehen kokemus ja terveystaju*. Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 94. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.

Hollan, Douglas 2008. Being There: On the Imaginative Aspects of Understanding Others and Being Understood. *Ethos* 36(4), 475–489.

- 2012. Author Reply: The Definition and Morality of Empathy. *Emotion Review* 4(1), 83.
- Hollan, Douglas & Throop, C. Jason 2008. Whatever Happened to Empathy?: Introduction. *Ethos* 36(4), 385–401.
- Hotanen, Juho 2008. *Lihan laskos. Merleau-Pontyn luonnos uudesta ontologiasta*. Episteme-sarja. Helsinki: Tutkijaliitto.
- 2010. Merleau-Ponty ja ruumiillinen subjekti. Teoksessa Timo Miettinen, Simo Pulkkinen & Joonas Taipale (toim.) *Fenomenologian ydinkysymyksiä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi 2009*. Tutkimuseettinen neuvottelukunta. [Internetissä: <http://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/eettisetperiaatteet.pdf>.]
- Ingold, Tim & Vergunst, Jo Lee 2008. Introduction. Teoksessa Tim Ingold & Jo Lee Vergunst (eds.) *Ways of Walking. Ethnography and Practice on Foot*. Hampshire: Ashgate.
- Ingold, Tim 2011. *Being Alive. Essays on movement, knowledge and description*. London: Routledge.
- Janzon, Max 2014. *Realizing Border Security Culture in Finland (and Europe)*. Helsinki: Unigrafia.
- Johtajan käsikirja 2012*. Ohjesääntönumero 835. [Internetissä: http://www.puolustusvoimat.fi/wcm/634e26804ddde509a1b3bfd86fad152c/Johtajan_kasikirja_nettti.pdf?MOD=AJPERES]
- Kalanti, Timo 2001. Auto ja psyyke. Kiihdytys vauhtiin. Teoksessa Kalle Toiskallio (toim.) *Viettelyksen vaunu. Autoilukulttuurin muutos Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 841. Helsinki: SKS.
- Karjalainen, Mira 2007. *In the Shadow of Freedom. Life on board the oil tanker*. Commentationes Scientiarum Socialium 69. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Katz, Jack & Csordas, Thomas J. 2003. Phenomenological ethnography in sociology and anthropology. *Ethnography* 4(3), 275–288.
- Kinnunen, Taina & Seppänen [Aromaa], Johanna 2009. Oikeaoppinen opettajaruomis. *Naistutkimus* 9/2009, 6–17.
- Kivimäki, Ville 2013. *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY.
- Klepp, Silja 2011. *Europa zwischen Grenzkontrolle und Flüchtlingsschutz. Eine Ethnographie der Seegrenze auf dem Mittelmeer*. Bielefeld: transcript Verlag.
- Knibbe, Kim & Versteeg, Peter 2008. Assessing Phenomenology in Anthropology. Lessons from the Study of Religion and Experience. *Critique of Anthropology* 28(1), 47–62.
- Korander, Timo 2004. Poliisikulttuuri. Poliisiammatin ja -tutkimuksen väline. *Oikeus* 33(1), 4–24.
- Kosonen, Matti 1994. Luvut I–IV. Teoksessa Matti Kosonen & Juha Pohjonen *Isänmaan portinvartijat. Suomen rajojen vartiointi 1918–1994*. Helsinki: Otava.
- Lande, Brian Jacob 2007. Breathing like a soldier: culture incarnate. Teoksessa Chris Shilling (ed.) *Embo-*

dying Sociology. Retrospect, Progress and Prospects. The Sociological Review Monograph Series 55. Malden, MA: Wiley-Blackwell.

- 2010. *Bodies of Force. The Social Organization of Force, Suffering, and Honor in Policing.* UC Berkeley Electronic Theses and Dissertations. [Internetissä: <https://escholarship.org/uc/item/4vk995z4>.]

Larsson, Marianne 2008. *Uniformella förhandlingar. Hierarkier och genusrelationer i Postens kläder 1636–2008.* Nordiska museets handlingar 134. Stockholm: Nordiska museets förlag.

Laukkanen Anu 2012. *Liikuttavat erot. Etnografisia kohtaamisia itämaisessä tanssissa.* Turun yliopiston julkaisuja, sarja C 355. Turku: Turun yliopisto.

Leder Drew 1990. *The Absent Body.* Chicago: The University of Chicago Press.

Lehtinen, Virpi 2014a. The Kinesthetic-sensational Body in the Formation of Western Male Soldier Identity. Reflections from the Phenomenology of the Body. Teoksessa Marja Vuorinen, Noora Kotilainen & Aki-Mauri Huhtinen (eds.) *Binaries in Battle. Representations of Division and Conflict.* Newcastle upon Tyne: Gambridge Scholar's Publishing.

- 2014b. Huomioita ruumiillisuuden merkityksestä sotilaan toimintakyvyn kannalta. Teoksessa Arto Mutanen & Otto Pekkarinen (toim.) *Sotilaspedagogiikka. Professori Juha Mäkisen 50-vuotisjuhlakirja.* Julkaisusarja 2, N:o 13. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu.

Lehtonen, Juhani U. E. 2003. *Sotilaselämän perinnekirja.* Helsinki: Gummerus.

Lehtonen, Mikko & Koivunen, Anu 2011. Miltä tuntuu todella? Arjen kulttuuriset merkityskamppailut. Teoksessa Anu Koivunen & Mikko Lehtonen (toim.) *Kuinka meitä kutsutaan? Kulttuuriset merkityskamppailut nyky-Suomessa.* Tampere: Vastapaino.

Leimu, Pekka 1974. Sotilasparodiat. *Kotiseutu* 5/1974, 168–177.

- 1985. *Pennalismiksi ja initiaatio suomalaisessa sotilaselämässä.* Kansatieteellinen Arkisto 33. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Levä, Ilkka 2008. *Kansallisvaltion teräsmiehestä valtakunnan sovittelijaksi. Poliisikulttuurin psykohistorialliset solmukohdat 1930–1997.* Bibliotheca Historica 116. Helsinki: SKS.

Litmanen-Iltola, Leila 2013. ”Tules kuntoon!” *Rajamme Vartijat* 1/2013, 27.

Maclean, Neil 2012. On the road in Highlands Papua New Guinea: intimacy and ethnographic method. *Qualitative Research* 12(5), 575–587.

Mankkinen, Teija 2011. *Palomiehen ammatti työnä ja elämäntapana.* Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1040. Tampere: Tampereen yliopistopaino. [Internetissä: <http://tampub.uta.fi/handle/10024/66706>]

Marcus, George E. 1995. Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24, 95–117.

Massey, Doreen 2008. *Samanaikainen tila.* Tampere: Vastapaino.

McNeill, William H. 1995. *Keeping Together in Time. Dance and Drill in Human History.* Cambridge: Harvard University Press.

Merleau-Ponty, Maurice 1968. *The Visible and the Invisible*. Wild, John (ed.) Evanston: Northwestern University Press.

- 2002 [1945]. *Phenomenology of Perception*. London: Routledge.

Mielonen, Erkki 1968. *Pelko ja pakokauhu. Henkinen paine sodassa*. Helsinki: Kauppiaitten Kustannus.

Miettinen, Timo 2010. Fenomenologia ja sosiaalisen todellisuuden rakentuminen. Teoksessa Timo Miettinen, Simo Pulkkinen & Joonas Taipale (toim.) *Fenomenologian ydinkysymyksiä*. Helsinki: Gaudeamus.

Mäkelä, Klaus 2006. Sosiaalitutkimuksen eettinen sääätely. Teoksessa Jaana Hallamaa, Veikko Launis, Salla Lötjönen & Irma Sorvali (toim.) *Etiikkaa ihmistieteille*. Tietolipas 211. Helsinki: SKS.

- 2008. Etnografisen moraalien hallinnollinen sääätely. *Kulttuurintutkimus* 25(2008):1, 40–48.

Mälkki, Juha 2008. *Herrat, jätkät ja sotataito. Kansalaissotilas- ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla "talvisodan ihmeksi"*. Bibliotheca Historica 117. Helsinki: SKS.

Nehls, Eddy 2003. *Vägval. Lastbilsförare i fjärrtrafik – perspektiv på yrkeskultur och genus*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.

Nippert-Eng, Christena E. 1996. *Home and Work. Negotiating boundaries through everyday life*. Chicago: University of Chicago Press.

Noland, Carrie 2009. *Agency and Embodiment. Performing Gestures/Producing Culture*. Cambridge: Harvard University Press.

Norström, Eva 2004. *I väntan på asyl. Retorik och praktik i svensk flyktingpolitik*. Umeå: Boréa.

Nyman, Harri 2011. *Uloimmalla rannalla. Luotsi- ja majakkamiesperheet asemayhdyskunnissaan*. Kansatieteellinen Arkisto 54. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

O'Dell, Tom 2004. Cultural Kinesthesia. *Ethnologia Scandinavica* 33, 108–129.

Ojajärvi, Anni 2009a. Combon kolmas ääni: Mikä totaalinen laitos? Teoksessa Tommi Hoikkala, Mikko Salasuo & Anni Ojajärvi *Tunnetut sotilaat. Varusmiehen kokemus ja terveystaju*. Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 94. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.

- 2009b. Combon kolmas ääni: Iltavapaa ryhmätoimintana. Teoksessa Tommi Hoikkala, Mikko Salasuo & Anni Ojajärvi *Tunnetut sotilaat. Varusmiehen kokemus ja terveystaju*. Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 94. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.

- 2015. *Terve sotilas! Etnografinen tutkimus varusmiesten terveystajusta sosiaalisena ilmiönä*. Nuorisotutkimusverkoston/ Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 163. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.

Ojanen, Karoliina 2011. *Tyttöjen toinen koti. Etnografinen tutkimus tyttökulttuurista ratsastustalleilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1319. Helsinki: SKS.

Okely, Judith 1994. Vicarious and sensory knowledge of chronology and change. Ageing in rural France. Teoksessa Kirsten Hastrup & Peter Hervik (eds.) *Social Experience and Anthropological Knowledge*. London: Routledge.

Olsson, Gunnel 2003. *Mellan Rum. En studie i fysisk och mental utveckling av kommunikation med utgångspunkt i en mellanstadieklass*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

- 2010. Pockande uppmärksamhet – ett fenomenologiskt krav. Teoksessa Åsa Alftberg & Kristofer Hansson (red.) *Fenomenologins möjligheter i etnologin. Rapport från en nationell workshop*. Lund: Lunds Universitet.

Overgaard, Søren & Zahavi, Dan 2009. *Phenomenological Sociology. The Subjectivity of Everyday Life*. Teoksessa Michael Hviid Jacobsen (ed.) *Encountering the Everyday. An Introduction to the Sociologies of the Unnoticed*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Paaskoski, Leena 2008. *Herrana metsässä. Kansatieteellinen tutkimus metsänhoitajuudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1170. Helsinki: SKS.

Paju, Elina 2013. *Lasten arjen ainekset. Etnografinen tutkimus materiaalisuudesta, ruumiillisuudesta ja toimijuudesta päiväkodissa*. Episteme-sarja. Helsinki: Tutkijaliitto.

Parviainen, Jaana 2002. Bodily Knowledge: Epistemological Reflections on Dance. *Dance Research Journal* 34(1), 11–26.

- 2003. Kinaesthetic Empathy. *Dialogue and Universalism* 11–12/2003, 151–162.

- 2006. *Meduusan liike. Mobiiliajan tiedonmuodostuksen filosofiaa*. Helsinki: Gaudeamus.

- 2010. Choreographing Resistances: Spatial–Kinaesthetic Intelligence and Bodily Knowledge as Political Tools in Activist Work. *Mobilities* 5(3), 311–329.

Pekkala, Armi 2003. Tutkijan eettiset ongelmat. Teoksessa Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Tutkijat kentällä*. Kalevalaseuran vuosikirja 82. Helsinki: SKS.

Penttinen, Elina 2011. Nordic Women and International Crisis Management. A Politics of Hope? Teoksessa Annica Kronsell & Erika Svedberg (eds.) *Making Gender, Making War*. London: Routledge.

Pink, Sarah 2009. *Doing Sensory Ethnography*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Pipping, Knut 1978. *Komppania pienoisyhteiskuntana. Sosiologia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944*. Helsinki: Otava.

Pitkänen, Pirkko 2006. *Etninen ja kulttuurinen monimuotoisuus viranomaistyössä*. Helsinki: Edita.

Pohjonen, Juha 1994. Luvut V–IX. Teoksessa Matti Kosonen & Juha Pohjonen *Isänmaan portinvartijat. Suomen rajojen vartiointi 1918–1994*. Helsinki: Otava.

Pulkkinen, Simo 2010. Husserlin fenomenologinen menetelmä. Teoksessa Timo Miettinen, Simo Pulkkinen & Joona Taipale (toim.) *Fenomenologian ydinkysymyksiä*. Helsinki: Gaudeamus.

Pöysä, Jyrki 1997. *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden seuran Toimituksia 669. Helsinki: SKS.

Rajavartiolaitos, tilastotietoja 2009. [Internetissä: http://www.raja.fi/download/17828_Tilasto-osa2009.pdf?889e6a10eba2d288.]

Rajavartiolaitos, tilastotietoja 2014. [Internetissä: http://www.raja.fi/download/59116_RVL_Toimintakertomus_2014_tilastoliitteet.pdf?02dd2e10eba2d288.]

Rajavartiolaitoksen osavuosisikatsaus 2007. [Internetissä: http://www.raja.fi/tietoa/suunnittelun_ja_seurannan_asiakirjat, Rajavartiolaitoksen osavuosisikatsaus 2007.]

Rajavartiolaitoksen toimintakertomus 2009. [Internetissä: http://www.raja.fi/download/17821_RVL_Toimintakertomus_2009_lopullinen_allekirjoitukset.pdf?fe97ed0feba2d288.]

Rajavartiolaitoksen toimintakertomus 2014. [Internetissä: http://www.raja.fi/download/59115_RVL_Tilinpäätös_2014_valmis.pdf?4ea4a90feba2d288.]

Rantala, Janne Juhana 2010. Antropologi oom-ringissä. Aistihavainto kenttätyössä. Teoksessa Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.) *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Retsikas, Konstantinos 2008. Knowledge from the Body. Fieldwork, Power, and the Acquisition of a New Self. Teoksessa Narmala Halstead, Eric Hirsch & Judith Okely (eds.) *Knowing How to Know. Fieldwork and the Ethnographic Present*. Oxford: Berghahn Books.

Ronkainen, Suvi 1999. *Ajan ja paikan merkitsemät. Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus*. Helsinki: Gaudeamus.

Rosenström, Marika 1996. *Fartyget, himlen och havet. Verklighetsuppfattningen bland sjömän i långfart under segelsjöfartens sista era*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland Nr 597. Meddelanden från Folkkultursarkivet Nr 16. Helsingfors: SLS.

Ruotsala, Helena 2002. *Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930–1995*. Kansatieteellinen Arkisto 49. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Räsänen, Marja-Liisa 2014. ”Tässä juodaan lähtökahveja joka viikko”. Työntekijänä lakkautettavassa Konnunsuon vankilassa. Teoksessa Niina Koskihaara, Maija Mäki & Kirsi Sonck (toim.) *Osumia. Kansatieteellisiä avauksia muutoksesta, sen hallinnasta ja sopeutumisesta*. Turku: Turun yliopisto.

Saarikangas, Kirsi s.a.[2006]. *Eletyt tilat ja sukupuoli. Asukkaiden ja ympäristön kulttuurisia kohtaamisia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1099. Helsinki: SKS.

Salasuo, Mikko 2009. Varusmiespalveluksen rutiineja ja marssimerkkejä. Teoksessa Tommi Hoikkala, Mikko Salasuo & Anni Ojajarvi *Tunnetut sotilaat. Varusmiehen kokemus ja terveystaju*. Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 94. Helsinki: Nuorisotutkimusseura.

Salmi-Niklander, Kirsti 1989. Siskoni kohtasin varjossa yön. Alistamisen ja vastarinnan keinot poliittisten naisvankien muistitiedon valossa. *Naistutkimus* 2(1), 42–59.

Salo, Mikael 2011. *United We Stand – Divided We Fall. A Standard Model of Unit Cohesion. Publications of the Department of Social Research 2011:6*. Helsinki: Unigrafia.

Samudra, Jaida Kim 2008. Memory in our body: Thick participation and the translation of kinesthetic experience. *American Ethnologist* 35(4), 665–681.

Schein, Edgar H. 1987. *Organisaatiokulttuuri ja johtaminen*. Espoo: Weilin & Göös.

Sheets-Johnstone, Maxine 2011. *The Primacy of Movement*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Sheller, Mimi & Urry, John 2006. The new mobilities paradigm. *Environment and Planning A* 38, 207–226.

Silvén, Eva 2004. *Bekänna färg. Modernitet, maskulinitet, professionalitet*. Nordiska museets handlingar 129. Stockholm: Nordiska museets förlag.

Snellman, Hanna 1996. *Tukkilaisen tulo ja lähtö. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uittotyöstä*. Scripta Historica 25. Oulu: Pohjoinen.

- 2003a. Kansa tietää! Teoksessa Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Tutkijat kentällä*. Kalevalaseuran vuosikirja 82. Helsinki: SKS

- 2003b. *Sallan suurin kylä – Göteborg. Tutkimus Ruotsin lappilaisista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 927. Helsinki: SKS.

Spradley, James P. 1980. *Participant Observation*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Stark, Eija 2011. *Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuuksista suomalaisissa elämäkertata- ja sananlaskuaineistoissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1320, Tiede. Helsinki: SKS.

Steel, Tytti 2013. *Risteäviä eroja sataman arjessa*. Kansatieteellisiä tutkimuksia Helsingin yliopistossa 17. Helsinki: Unigrafia.

Stoller, Silvia 2000. Reflections on Feminist Merleau-Ponty Skepticism. Comment/Reply. *Hypatia* 15(1), 175–182.

Strandell, Harriet 2012. Liikkuminen ja yhteydenpito paikan tekemisessä. Leikkipuisto koululaisten ilta-päivätoiminnan näyttämönä. Teoksessa Harriet Strandell, Lotta Haikkola & Kim Kullman (toim.) *Lapsuuden muuttuvat tilat*. Tampere: Vastapaino.

Sullivan, Shannon 2000. Feminism and Phenomenology: A Reply to Silvia Stoller. Comment/Reply. *Hypatia* 15(1), 183–188.

Sundbäck, Esa 2005. *Merivartiointia 75 vuotta. Merivartiolaitoksen ja merivartioston historia 1930–2005*. S.l.: Rajavartiolaitos.

Suopajarvi, Tiina 2009. *Sukupuoli meni metsään. Luonnon ja sukupuolen polkuja metsäammattilaisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1255, Tiede. Helsinki: SKS.

Syrjivä etninen profilointi, sen tausta ja ehkäiseminen: Opas 2011. Luxemburg: Euroopan unionin perusoikeusvirasto (FRA). [Internetissä: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1133-Guide-ethnic-profiling_FI.pdf.]

Tallberg, Teemu 2009. *The Gendered Social Organisation of Defence. Two Ethnographic Case Studies in the Finnish Defence Forces*. Publications of the Hanken School of Economics 193. Helsinki: Hanken School of Economics.

Tolonen, Tarja 2001. *Nuorten kulttuurit koulussa. Ääni, tila ja sukupuolten arkiset järjestykset*. Nuorisotutkimusverkoston/Nuorisotutkimusseuran Julkaisuja 10. Helsinki: Gaudeamus.

Tuovinen, Paula 2006. Pyllistävät blondit. Teoksessa Taina Kinnunen & Anne Puuronen (toim.) *Seksuaalinen ruumis. Kulttuuritieteelliset lähestymistavat*. Helsinki: Gaudeamus.

Uotinen, Johanna 2010. Aistimuksellisuus, autoetnografia ja ruumiillinen tietäminen. *Elore* 17(1), 86–95. [Internetissä: http://www.elore.fi/arkisto/1_10/katsart_uotinen_1_10.pdf]

Utriainen, Terhi 1999. *Läsnä, riisuttu, puhdas. Uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 751. Helsinki: SKS.

- 2006. *Alaston ja puettu. Ruumiin ja uskonnon ääret*. Tampere: Vastapaino.

Van Maanen, John 1978. The Asshole. Teoksessa Peter K. Manning & John Van Maanen (eds.) *Policing. A View from the Street*. Santa Monica: Goodyear Publishing Co.

- 1992. Drinking Our Troubles Away. Managing Conflict in a British Police Agency. Teoksessa Deborah M. Colb & Jean M. Bartunek (eds.) *Hidden Conflict in Organizations. Uncovering Behind-the-Scenes Disputes*. London: Sage.

- 2011 [1988]. *Tales of the Field. On Writing Ethnography*. Chicago: The University of Chicago Press.

Warnier Jean-Pierre 2001. A Praxeological Approach to Subjectivation in a Material World. *Journal of Material Culture* 6(1), 5–24.

- 2011. Bodily/material culture and the fighter's subjectivity. *Journal of Material Culture* 16(4), 359–375.

Weibust, Knut 1969. *Deep Sea Sailors. A Study in Maritime Ethnology*. Nordiska museets handlingar. Stockholm: Nordiska museet.

Wiberg Matti 2006. Yhteiskuntatiede ja kohteen vahingoittaminen. Teoksessa Jaana Hallamaa, Veikko Launis, Salla Lötjönen & Irma Sorvali (toim.) *Etiikkaa ihmistieteille*. Tietolipas 211. Helsinki: SKS.

Wolkowitz, Carol 2006. *Bodies at Work*. London: Sage.

Wollinger, Susanne 2000. *Mannen i ledet. Takt och otakt i värnpliktens skugga*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Yleinen palvelusohjesääntö 2009. Ohjesääntönumero 108. [Internetissä: <http://www.puolustusvoimat.fi/wcm/0802b480406f9674bed9ff66f99672d5/YIPalvO.pdf?MOD=AJPERES>]

Young, Iris Marion 1980. Throwing Like a Girl: A Phenomenology of Feminine Body Comportment Motility and Spatiality. *Human Studies* 3(1), 137–156.

Zahavi, Dan 2008. Simulation, projection and empathy. *Consciousness and Cognition* 17, 514–522.

- 2010. Empathy, Embodiment and Interpersonal Understanding: From Lipps to Schutz. *Inquiry* 53(3), 285–306.

Åström, Anna-Maria 2005. Den etnologiska forskningsprocessen – en djupdykning i mentala och materiella sfärer. Teoksessa Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.

Österlund- Pötzsch, Susanne 2011. The Ephemeral Act of Walking. Random Reflections on Moving in

Landscapes of Memory (Loss). *Ethnologia Scandinavica* 41, 111–128.

Sanomalehdet ja internet-sivut

Helsingin Sanomat 13.8.2014. ”Rajavartiolaitoksen Ilkka Laitinen: Siirtolaisongelma ei ratkea rajavonnalla.”

- 19.4.2015. ”Ilkka Laitinen: Välimerellä pelataan ihmishengillä. Isis-taistelijoiden pelätään soluttautuvan laittomien siirtolaisten joukkoon.”

- 21.4.2015. ”Suomen panos Välimeren siirtolaisongelmaan: yksi partiovene ja kourallinen ihmisiä.”

Hufvudstadsbladet 18.6.2015. ”Europa lägger miljarder på att utesluta andra”; ”Mandatet är gränskontroll, inte sjöräddning”.

Yle Nyheter, utrikes 15.6.2015. ”Vi flyr granater för att sedan nästan drunkna i havet.” [Internetissä: <http://svenska.yle.fi/artikel/2015/06/15/vi-flyr-granater-att-sedan-nastan-drunkna-i-havet>.]

Yle Uutiset, kotimaa 4.8.2015. ”Rajavalvonnan asiantuntija siirtolaiskysymyksestä: Raja-aidoilla lähinnä symbolinen vaikutus.” [Internetissä: http://yle.fi/uutiset/rajavalvonnan_asiantuntija_siirtolaiskysymyksesta_ajaja-aidoilla_lahinna_symbolinen_vaikutus/8201611.]

Yle Uutiset, kotimaa 28.1.2016. ”Lännen Media: Suomi varautuu itärajan repeämiseen.” [Internetissä: http://yle.fi/uutiset/lannen_media_suomi_varautuu_itarajan_repeamiseen/8629995.]

Yle Uutiset, turvapaikanhakijat 9.9.2015. ”Suomalainen merivartija kertoo kokemuksistaan Välimerellä – ’Joillekin viimeinen venematka’” [Internetissä: http://yle.fi/uutiset/suomalainen_merivartija_kertoo_kokemuksistaan_valimerella_joillekin_viimeinen_venematka_video/8294423.]

Yle Uutiset, ulkomaat 27.8.2015. ”Jopa 50 ihmistä löydetty kuolleena kuorma-autosta Itävallassa.” [Internetissä: http://yle.fi/uutiset/jopa_50_ihmista_loydetty_kuolleena_kuorma-autosta_itavallassa/8258507.]

Ålandstidningen 29.7.2015. ”Åländska sjöbevakare ska hjälpa båtflyktingar.”

<http://frontex.europa.eu> (18.8.2015, 21.8.2015, 2.2.2016), Frontex.

www.iom.int/press-room/press-releases (22.4.2015, 22.12.2015), International Organization for Migration.

www.kielitoimistonsanakirja.fi (10.2.2015), Kotimaisten kielten keskus.

www.raja.fi (20.9.2013, 17.6.2015, 11.1.2016), Rajavartiolaitos.

www.unhcr.org (20.6.2015), The UN Refugee Agency.

LIITE 1. Tutkimuslupa.

SISÄASIAINMINISTERIÖ

Rajavartiolaitoksen esikunta
Henkilöstöosasto
Helsinki

PÄÄTÖS

31 .7.2007

1251/38/2007

1 (1)

Miia-Leena Tiili
Kymenlaakson maakuntamuseo
Kotkankatu 13
48100 Kotka

1. FM Miia-Leena Tiilin tutkimuslupahakemus /8.6.2007
2. RVLPAK 5.2 (Tutkimustoiminta rajavartiolaitoksessa)
3. Raja- ja merivartiokoulun esitys 427/38/26.7.2007

TUTKIMUSLUPA

Rajavartiolaitoksen esikunta myöntää teille tutkimusluvan merivartioiden ammatillista identiteettiä käsittelevän väitöstutkimustyön tekoa varten. Suomenlahden merivartiosto sekä Raja- ja merivartiokoulu ovat puoltaneet tutkimuslupa-anomustanne.

Tutkimuslupaan perustuen te voitte haastatella Suomenlahden merivartioston henkilökuntaan kuuluvia sekä tehdä kenttätöitä merivartioston eri yksiköissä. Haastattelujen ja kenttätöiden tarkemmista järjestelyistä teidän tulee sopia hyvissä ajoin Suomenlahden merivartiostosta tutkimushankkeeseen nimetyn yhdyshenkilön kanssa.

Tutkimuksen yhdyshenkilöksi Suomenlahden merivartioston esikunnasta nimetään komentaja Juha Vuolle (p 020 410 6801, e-mail juha.vuolle@raja.fi). Tutkimuksen toiseksi yhdyshenkilöksi nimetään Raja- ja merivartiokoulun tutkimuspäällikkö everstiluutnantti Markus Heiskanen (p 020 410 6119, e-mail markus.heiskanen@raja.fi). Everstiluutnantti Heiskanen kanssa pyydetään sopimaan tutkimuksen julkaisuun liittyvistä asioista.

Rajavartiolaitoksen esikunnassa asiaa hoitaa everstiluutnantti Jouni Pyy (p. 020 410 6532, e-mail jouni.pyy@raja.fi).

Rajavartiolaitoksen apulaispäällikkö
Kenraalimajuri

Jaakko Kaukanen

Henkilöstöosaston osastopäällikkö
Lippueamiraali

Erkki Uitti

TIEDOKSI

SLMV
RMVK
RVLE, rmos

Tutkimuslupa_Tiili_päätös.doc

TIIVISTELMÄ

AMMATTILAISUUDEN ANKKURIPAIKAT

Kinsteettinen ja kulttuurinen tieto Suomenlahden merivartiostossa

Tutkimuksessa tarkastellaan sisäministeriön alaisen Rajavartiolaitoksen hallintoyksikön, Suomenlahden merivartioston, virkamiesten ammattilaisuutta. Työ selvittää, millaista kulttuurista tietoa sotilasviroissa palvelevat, operatiivisissa tehtävissä työskentelevät merivartiomiehet tuottavat ammatistaan ja miten tämä sanaton ja sanallistettu ymmärrys suhteutuu organisaatiossa koettuihin muutoksiin. Tutkimus edustaa fenomenologista kulttuurianalyysiä.

Tutkimuksen primääriaineistot ovat merivartioasemilla, vartiolaivoilla ja rajatarkastusyksiköissä vuosina 2007–2009 koottu etnografinen havainnointiaineisto sekä vuosina 2003–2012 tehdyt merivartiomiesten ja heidän lähipiirinsä haastattelut. Kulttuurista tietoa analysoidaan toiminnallisella ja kokemuksellisella tasolla tarkastelemalla virkamiesten vuorovaikutusta heitä ympäröivän aineellisen ja sosiaalisen ympäristön kanssa. Työtä tehdessään, työvälineitä käyttäessään ja asiakkaita kohdattaessaan virkamiehet tuottavat hiljaista, kulttuurista ymmärrystä merivartiotyön ja -ammattilaisuuden luonteesta. Analyysin keskiöön asettuu niin sanottu kehollinen tieto, jota tarkastellaan sekä yksittäisten työntekijöiden että toimivan joukon näkökulmista. Työntekijöiden eleet, ilmeet ja asennot näyttäytyvät eri suunnilta virtaavia kulttuurisia vaikutteita kokoavina ja heijastavina leikkauspisteinä. Samalla kinesteettinen tieto osoittautuu kulttuurista tietoa rakentavaksi ja kannattelevaksi.

Tutkimuksen mukaan merivartioammattilaisten kulttuurinen tieto ei jakaudu virallisen ja epävirallisen kategorioihin, vaan se paikantuu työntekijään, jossa erilaiset vaikutteet kohtaavat ja saavat merkityksensä. Tutkimus tuo liikkeen näkökulman esiin tapana tavoittaa kulttuurisia perusoletuksia, jotka vaikuttavat esimerkiksi virkamiesten kokemaan yhteenkuuluvuuteen, käsityksiin organisaation sotilaallisesta järjestyksestä sekä tapoihin, joilla erilaisiin tehtäviin suhtaudutaan. Työskentely-ympäristöjen tuottamat liikeradat ja kollektiiviset koreografiat selittävät merellisten tehtävien ja rajatarkastustyön välistä kulttuurista kitkaa. Merivartioinnin kinesteettiset dispositiot säilövät tietoa merivartioammattilaisuudesta ja merkityksellistävät toimintaa silloinkin, kun toimintakenttä ympärillä muuttuu.

ABSTRACT

ANCHORING PROFESSIONALISM

Kinaesthetic and Cultural Knowledge in Finnish Coast Guard Units

This study analyses the professionalism of military personnel working in the Gulf of Finland Coast Guard District, an administrative unit of the Finnish Border Guard operating under the Ministry of the Interior. The purpose of the study is to examine the construction of Coast Guard officers' cultural knowledge, and to discuss its impact on adapting to changes in the operational environment. The study is situated in the field of phenomenological cultural analysis.

The research material consists of ethnographic fieldwork – conducted during a 1.5-year period between 2007 and 2009 – that examines Coast Guard stations, patrol ships and border control units, as well as interviews with officers, their families and civilian personnel. The study defines 'cultural knowledge' as verbalized and non-verbalized shared understanding constructed in everyday practices and experiences. Here, cultural knowledge is therefore grounded in an officer's interaction with his physical and social environment while working, using equipment, and encountering colleagues and clients. The concept of 'bodily knowledge', for its part, emphasizes the embodied aspects of professionalism. At the same time, gestures, facial expressions and postures are seen as nodal points collecting cultural influences and expressing both formal and informal content. In an officer's moving body, cultural and kinaesthetic knowledge overlap and intertwine.

The study argues that cultural knowledge cannot be divided into categories, such as formal and informal, but should instead be understood as an intermingling of influences and knowledge formation in, through and between working bodies. The analysis draws attention to movement as a way of capturing and bringing forth basic cultural assumptions and their impact on, for instance, the officers' apprehension of trust, discipline and different functions. According to the findings, the trajectories and collective choreographies of working bodies explicate the cultural friction between the functions at sea and the border control. The kinaesthetic dispositions of the Coast Guard preserve the cultural knowledge of true Coast Guard professionalism, and engage in the processes of meaning making also in times of change.

KANSATIETEELLINEN ARKISTO

Volkskundliches Archiv

Band 1 (1934). Vanhaa Hauhoa (Altes Hauho). 333 S., 74 Abb. (Vergriffen).

Band 2 (1937). I. Sulo Haltsonen, Suomalaisista taikamerkeistä. Kansatieteellinen tutkielma (Über finnische Zauberzeichen. Volkskundliche Untersuchung). S. 1–109. 2. Arvo T. Inkilä, Puintihäkki, Suomalaisen riihikaluston erikoisuus (Das Dreschgestell, eine Besonderheit des finnischen Darrengeräts). S. 1–31. 3. Toivo Vuorela, Heinänteosta Etelä-Pohjanmaalla (Über die Heuernte in Süd-Ostbottnien). S. 1–30. 4. Toivo Vuorela, Karjan istuttamisesta uuteen olinpaikkaan Suomen kansan taikuudessa (Über die Gewöhnung von Vieh an den neuen Aufenthaltort in der Magie des finnischen Volkes). S. 1–31. T. I. Itkonen, Pyhämaan vanhoja rakennuksia (Alte Gebäude von Pyhämaa). S. 1–65. Deutsche Referaten S. 1–9. (Vergriffen).

Band 3 (1939). Kansatieteellisiä muistiinpanoja Ilomantsin itäkylästä. Deutsches Referat: Ethnographische Aufzeichnungen über die östlichen Dörfer von Ilomantsi. 330 S., 185 Abb. (Vergriffen.)

Band 4 (1940). Olaf Lindtorp, Finnskogens folk (Das Volk des Finnenwaldes in Norwegen). 117 S. (Vergriffen).

Band 5 (1942). 1. T. I. Itkonen, Suomen ruuhet. Deutsches Referat: Finnische Einbäume und Plattkähne. 172 S., 95 Abb. 2. Hilikka Vilppula, Luuvარიი, sen levinneisyys ja eri tyypit Suomessa. Deutsches Referat: Die finnische rihi – Darre mit der Tenne. 62 S., 5 Karten, 28 Abb. (Vergriffen).

Band 6 (1944). Esko Aaltonen, Länsi-Suomen yhteismyllyt. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. Deutsches Referat: Die Westfinnischen Gemeinmühlen. Sozialgeschichtliche Untersuchung. 448 S., 11 Abb. und Karten. (Vergriffen).

Band 7 (1946). Toini-Inkeri Kaukonen, Pellavan ja hampun viljely ja muokkaus Suomessa. Kansatieteellinen tutkimus. Deutsches Referat: Anbau und Bearbeitung von Flachs und Hanf in Finnland. Volkskundliche Untersuchung. 315 S., 8 Karten, 82 Abb. (Vergriffen).

Band 8 (1950). E. A. Virtanen, Itäkarjalaisten kalastusoikeudesta ja yhtiöistä. Etnososiologinen tutkimus. Deutsches Referat: Über Fischereirecht und Fischereigesellschaften des Ostkarelies. Ethnosoziologische Untersuchung. 423 S., 8 Karten, 10 Abb. (Vergriffen).

Band 9 (1952). Niilo Valonen, Geflechte und andere Arbeiten aus Birkenrindensteifen unter besonderer Berücksichtigung finnischer Tradition. 341 S., 260 Abb. und Karten.

Band 10 (1955). Hilikka Vilppula, Das Dreschen in Finnland. 320 S., 131 Abb. und Karten.

Band 11 (1956). Veera Vallinheimo, Das Spinnen in Finnland unter besonderer Berücksichtigung schwedischer Tradition. 287 S., 116 Abb. und Karten.

Band 12 (1956). Erkki Ala-Könni, Die Polska-Tänze in Finnland. Eine ethnomusikologische Untersuchung. 202 S.

Band 13 (1957). Ilmari Manninen, 1. Fortbewegungs- und Transportmittel. 2. Die Kleidung. 178 S., 279 Abb. 14 Tafeln. Theodor Schvindt, Matkamuistoja Tverin Karjalasta 1882. Deutsches Referat : Reiseerinnerungen aus Twer-Karelien 1882. 57 S., 56 Abb.

Band 14 (1960). 1. Asko Vilkuna, Suomalaisen karjasuojan vaiheita. Deutsches Referat: Zur Geschichte des finnischen Viehstalls. 284 S., 121 Abb. 2. B. F. J. Hermann, Nachrichten von den vorzüglichsten Inseln im Finnischen Meerbusen 1786. Neu herausgegeben von Sulo Haltsonen. 30 S. (Vergriffen).

Band 15 (1961). 1. Asko Vilkuna, Karjan kesäsuojista ja laiduntamisesta Pohjanmaalla. Deutsches Referat: Sommerkuhställe und Weidegangsitten in Ostbottnien. 212 S., 117 Abb. 2. Toini-Inkeri Kaukonen, Alusvaipat eli villalakanat. Deutsches Referat: Zur Geschichte der finnischen wollenen Bettücher. 118 S., Abb., 13 Karten. (Vergriffen).

Band 16 (1962). Pertti J. Pelto, Individualism in Skolt Lapp Society. 261 p., 57 photographs, 14 maps. (Out of print).

Band 17 (1964). Veikko Anttila, Suomen kotiseuduntutkimus 1894–1920 ja kansanperinteen joukkokeruun alkuhistoria. Deutsches Referat: Die finnische Heimatforschung in den Jahren 1894–1920 und die Anfänge der Geschichte des Massensammelns von Volksüberlieferung. 258 S., 14 Abb., 3 Karten. (Vergriffen).

Band 18 (1967). 1. Riitta Pyökkänen, Ryijyperinteitä 1500- ja 1600-luvulta. English Summary: Ryijyrug Traditions from the 16th and 17th Centuries. 106 p., 43 photographs, 1 plate. 2. Anna-Liisa Voittosaari, Marien ompelukirjonta. Deutsches Referat: Die Stickerei der Tschermis-sen (Mari). 68 S., 48 Abb., 4 Tafeln. (Vergriffen).

Band 19 (1967). Veikko Anttila, Järvenlaskuyhtiöt Suomessa. Kansatieteellinen tutkimus. Deutsches Referat: Die Seesenkungsgenossenschaften in Finnland. Ethnologische Untersuchung. 360 S., 14 Karten und 26 Abb.

Band 20 (1968). Greta Karste-Liikkanen, Pietari-suuntaus kannakselaisessa elämänkentäs-sä 1800-luvun loppupuolelta vuoteen 1918. Deutsches Referat: St. Petersburg im Leben der Karelischen Landenge vom ausgehenden 19. Jh. bis zum Jahre 1918. 322 S., 140 Abb. und Karten. (Vergriffen).

Band 21 (1970). Maija-Liisa Heikinmäki, Die Gaben der Braut bei den Finnen und Esten. Teil I. 268 S., 26 Karten, 40 Abb.

Band 22 (1971). Maija-Liisa Heikinmäki, Die Gaben der Braut bei den Finnen und Esten. Teil II. Brauchformen, Motive der Traditionsträger und die diesbezüglichen Veränderungsprozesse. 163 S., 5 Karten.

Band 23 (1972). Juhani U. E. Lehtonen, U. T. Sirelius ja kansatiede. Deutsches Referat: U. T. Sirelius und die Ethnologie. 304 S., 39 Abb. und Karten.

Band 24 (1972). Bo Lönnqvist, Dräkt och mode i ett landsbygdssamhälle 1870–1920. English Summary: Dress and Fashion in a Rural Community. 400 p., 188 photographs. (Out of print).

Band 25 (1975). Matti Räsänen, Vom Halm zum Fass. Die volkstümlichen alkoholarmen Getreidegetränke in Finnland. 296 S., 17 Karten, 6 Tafeln und 68 Abb.

- Band 26** (1975). Ethnologische Nahrungsforschung – Ethnological Food Research. Vorträge des zweiten internationalen Symposium für ethnologische Nahrungsforschung, Helsinki 1973. 340 S., 50 Abb. und Karten.
- Band 27** (1975). Juhani U. E. Lehtonen, Kansanomaisen ravustus ja rapujen hyväksikäyttö Suomessa. Deutsches Referat: Der volkstümliche Krebsfang und die Verwendung von Krebsen in Finnland. 160 S., 13 Karten, 32 Abb.
- Band 28** (1977). Kaisa Jaakkola, Muuttuva joulu. Kansatieteellinen tutkimus. English Summary: The Changing Christmas. An Ethnological Study. 372 p., 5 maps, 127 photographs. (Out of print).
- Band 29** (1978). Osmo Vuoristo, Suomalaiset haarikka-astiat. Deutsches Referat: Die Trinkgefäße vom haarikka-Typ in Finnland. 295 S., 72 Abb., 53 Karten.
- Band 30** (1979). Jukka Pennanen, Muikkuapajilla. Puruveden ammattimainen talvинуottakalastus 1900-luvun alusta 1970-luvun puoliväliin. English Summary: Professional winter seine-fishing on Lake Puruvesi from 1900 to the '70s. 343 p, 20 maps, 174 photographs. (Out of print).
- Band 31** (1980). Leena Sammallahti, Suomalainen kansanomaisen jalaskehto. Deutsches Referat: Die finnischen volkstümliche Kufenwiege. 269 S., 100 Abb., 7 Bildtafeln, 32 Karten.
- Band 32** (1982). Outi Tuomi-Nikula, Keskipohjalaisen kalastajan vuosi. Keski-Pohjanmaan suomenkielisen rannikon ammattimaisen kalastuksen ja hylkeenpyynnin muuttuminen 1800- ja 1900-luvulla. Deutsches Referat: Der Jahreslauf des mittelostbottnischen Fischers. Veränderungen im gewerbsmäßigen Fisch- und Robbenfang an der finnisch-sprachigen Küste Mittel ostbottniens im 19. und 20. Jahrhundert. 392 S., 52 Abb., 15 Karten, 36 Zeichnungen, VIII Anhänge.
- Band 33** (1985). Pekka Leimu, Pennalismi ja initiaatio suomalaisessa sotilaselämässä. English Summary: Hazing and initiation as social and historical phenomena in Finnish military life. 330 p., 5 photographs, 6 drawings, 21 tables.
- Band 34** (1985). Eero Sappinen, Pohjois-Pohjanmaan maaseutupappiloiden rakennukset 1600-luvun lopulla. Deutsches Referat: Die Landpfarrhöfe in Nord-Ostbottnien Ende des 17. Jahrhunderts. 167 S.
- Band 35** (1989). Sinikka Mäntylä, Länsipohjalainen kaappikello. Innovaatiosta folklorismiin. English Summary: The Longcase Clock in Northwestern Finland and Northern Sweden. From Innovation to Folklorism. 228 p., 45 fig., 7 maps.
- Band 36** (1989). Virpi Nurmi, Lasinvalmistajat ja lasinvalmistus Suomessa 1900-luvun alkupuolella. English Summary: Glassworkers and glass manufacturing in Finland during the early 20th century (1900–1930). An ethnological study of work and workers. 186 p., 80 photographs, 1 map, 25 fig.
- Band 37** (1991). Teppo Korhonen, Kuisti. Kansatieteellinen tutkimus. English Summary: The Porch. An Ethnological Study. 645 p., 313 photographs or drawings, 10 figures and 21 maps.
- Band 38** (1992). Bo Lönnqvist, Ting, rum och barn. Historisk-antropologiska studier i kulturella gränser och gränsöverskridande. English Summary: Things, Space and Children. 429 p., 246 photographs.

Band 39 (1992). Janne Vilku, Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut. Kansatieteellinen tapatutkimus. English Summary: The Karsikko and Cross-Tree Tradition of Finland. 210 p., 80 photographs, 10 figures and 20 maps.

Band 40 (1994). Pirkko Sallinen-Gimpl, Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen. English Summary: Cultural identity and cultural clash: the resettled Karelians in Finland. 416 p., 50 photographs, 10 figures and 20 maps.

Band 41 (1996). J. Juhani Kortessalmi, Pohjois-Vienan poronhoito. Talonpoikien poronhoidon alue, ominaislaatu, ikä, alkuperä ja kehityslinjat vuoteen 1922. English Summary: Peasant Reindeer Breeding in Northernmost Russian Karelia: Its Origins and Development up to 1922. 564 p., 58 photographs, 15 drawings, 20 maps. Резюме на русском языке: Оленеводство в северной части Беломорской Карелии: Ареал, специфика, возраст, происхождение и развитие крестьянского оленеводства вплоть до 1922 года. 564 стр., 58 фотогр., 15 рис., 20 карт.

Band 42 (1996). Pirjo Korhokangas, Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa. English Summary: The Childhood of Memory. The agrarian ethos in the recollection of childhood work and play. 352 p., 63 photographs, 1 map.

Band 43 (1997). Sanna Kaisa Spoof, Savikkojen valtiat. Jokelan Tiilitehtaan sosiaalinen ja fyysinen miljö. English Summary: Living off clay. The social and physical milieu of a Finnish one-company town. 365 p., 71 photographs, 14 figures and 9 maps.

Band 44 (1999). Sirkka-Liisa Ranta, Kirkonkylä Päijänteen kainalossa. Kuhmoisten keskustajaman muutos 1900-luvulla. English Summary: Changes in a Finnish parish village in the 1990's. 337 p., 193 photographs, 8 drawings or figures and 5 maps.

Band 45 (1999). Pia Olsson, Eteen vapahan valkean Suomen. Kansatieteellinen tutkimus lottatoiminnasta paikallisella tasolla vuoteen 1939. English Summary: For Finland – White and Free. An ethnological study of the Lotta Svärd women's auxiliaries at local level up to 1939. 280 p., 49 photographs, 7 figures and 2 maps.

Band 46 (2000). Eero Sappinen, Arkielämän murros 1960- ja 1970-luvuilla. Tutkimus suomalaisen työväestön elämäntavoista ja niiden paikallisista raumalaisista piirteistä. English Summary: Change in everyday life in the 1960s and 1970s. A study of workers' ways of life in Finland and local Rauma traits. 509 p., 48 photographs, 18 figures and 1 map.

Band 47 (2000). Päivi Aikasalo, Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia. Naisten puukeutumishanteet ja vaatevalinnat 1920-luvulta 1960-luvun lopulle. English Summary: Let's follow the sensible and healthy fashion. Women's clothing ideals and clothing choice in the 1920s–1960s. 320 p., 59 photographs and 6 tables.

Band 48 (2001). Tea Seppälä, Das Erbe des Winzers. Weinbau und weinbautechnische Neuerungen am Oberrhein von 1833 bis 1913. English Summary: The winegrowers legacy. Innovations in viticulture and viticultural techniques in the Upper Rhine from 1833 to 1913. 430 p., 114 photographs or drawings, 2 tables and 7 maps.

Band 49 (2002). Helena Ruotsala, Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930–1995. Резюме на русском языке: Изменяющееся оленеводство. Работа и окружающая среда в оленеводческом объединении Кюрё в Киттиля и оленеводческих коллективах в районе Ловозера Кольсского полуострова с 1930 по 1995 гг. 472 стр., 125 фотогр., 11 карт. English Summary: Reindeer herding in transition. Reindeer herding in the reindeer herders as-

sociation of Kyrö in Kittilä, Finland and in the collectives of Lovozero on the Kola Peninsula, Russia from 1930–1995. 472 p., 125 photographs or drawings, 15 tables or figures and 11 maps.

Band 50 (2006). Maarit Knuutila, *Kansanomainen keittämisen taito*. English Summary: *Cooking, Tradition and Kitchen Women's Nation*. 336 p., 22 photographs.

Band 51 (2008). Katriina Siivonen, *Saaristoidentiteetit merkkien virtoina*. Varsinaissuomalainen arki ja aluekehitystyö globalisaation murroksessa. English summary: *Archipelago identities as streams of signs. Everyday life and local development in Southwest Finland as a part of global transition*. Svensk sammanfattning: *Skärgårdsidentiteten som strömmar av tecken. Vardag och lokalt utvecklingsarbete i Egentliga Finland under en brytningstid präglad av globaliseringen*. 408 p., 17 photographs.

Band 52 (2008). Anneli Meriläinen-Hyvärinen, *Luonnon kanssa käsikkäin*. Selviytymisen strategiat neljässä pohjoissuomalaisessa yhteisössä eri aikoina 1680-luvulta 1990-luvulle. English summary: *Hand in hand with nature. Survival strategies in four communities of Northern Finland at different times from the 1680's to the 1990's*. 469 p., 71 photographs or drawings, 46 figures, 17 tables and 3 maps.

Band 53 (2011). Arja Turunen, *"Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?"* Naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumisohteet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945. English summary: *"Skirt, Trousers, Divided Skirt! Or what is our future?"* How the ideals of womanhood were negotiated in the discussion of female trouser-wearing in Finnish women's magazines, 1889–1945. 462 p., 32 pictures, 7 tables.

Band 54 (2011). Harri Nyman, *Uloimmalla rannalla*. Luotsi- ja majakkaperheet asemayhdyskunnissaan. English summary: *On the furthest shore*. Maritime pilot and lighthouse keeper families in their station communities. 518 p.